

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

І.І. Сливич, Я.В. Ступник

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Особлива частина

Навчальний посібник

Ужгород
2014

УДК 343.9(477)(075.8)
ББК 67.9(4Укр)308я73
С 47

Рекомендовано до друку
Вченою радою факультету європейського права та правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(протокол № 4 від 18.12.2013 р.)

Упорядники:

Сливич І.І. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінально – правових дисциплін та міжнародного кримінального права факультету європейського права та правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Ступник Я.В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально – правових дисциплін та міжнародного кримінального права факультету європейського права та правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Рецензенти:

Белов Д.М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Северюков О.П. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального та конституційного права Люберецької філії Російського державного соціального університету (м. Люберці, Російська Федерація);

Карпушева І.Ю. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України.

Кримінальне право України. Особлива частина: Навчальний посібник / І.І. Сливич, Я.В. Ступник. – Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2014. – 656 с.

ISBN 978-617-7041-56-5

Навчальний посібник має допомогти систематизувати знання Особливої частини кримінального права України, засвоїти основи методики й техніки аналізу окремих складів злочину, їх елементи та ознаки. Матеріал у посібнику подається стисло, концентровано, що допоможе студентам систематизувати знання, сконцентрувати увагу на основних інститутах та поняттях Особливої частини кримінального права України.

Для студентів вищих навчальних закладів юридичного профілю, викладачів, аспірантів, науковців, практичних працівників, а також широкого кола читачів, які цікавляться проблематикою протидії злочинності.

УДК 343.9(477)(075.8)
ББК 67.9(4Укр)308я73

ISBN 978-617-7041-56-5

© Сливич І.І., Ступник Я.В., 2014
© Видавничий дім «Гельветика», оформлення, 2014

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	12
------------------------	-----------

РОЗДІЛ 1.

ПОНЯТТЯ ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, ЇЇ СИСТЕМА І ЗНАЧЕННЯ. НАУКОВІ ОСНОВИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ

1.1. Поняття Особливої частини кримінального права України, її система і значення	14
1.2. Наукові основи кваліфікації злочинів	24

РОЗДІЛ 2.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

2.1. Поняття, загальна характеристика і види злочинів проти основ національної безпеки України	37
2.2. Злочини проти основ національної безпеки у політичній сфері	43
2.3. Злочини проти основ національної безпеки у інформаційній, економічній, науково-технологічній і воєнній сферах	48
2.4. Злочини проти основ національної безпеки в економічній, екологічній і воєнній сферах	53

РОЗДІЛ 3.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

3.1. Загальна характеристика і види злочинів проти життя та здоров'я особи.....	59
--	----

4 — Кримінальне право України. Особлива частина

3.2. Злочини проти життя особи	60
3.3. Злочини проти здоров'я особи	78
3.4. Злочини, що ставлять у небезпеку життя та здоров'я особи.....	92

РОЗДІЛ 4. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВОЛІ, ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ

4.1. Загальна характеристика злочинів проти волі,.....	107
4.2. Характеристика окремих видів злочинів	109

РОЗДІЛ 5. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИ

5.1. Загальна характеристика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.....	124
5.2. Насильницькі статеві злочини.....	127
5.3. Ненасильницькі статеві злочини.....	147

РОЗДІЛ 6. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВИБОРЧИХ, ТРУДОВИХ ТА ІНШИХ ОСОБИСТИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

6.1. Загальна характеристика злочинів проти виборчих, трудоових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина, їх класифікація.....	158
6.2. Злочини проти особистих прав і свобод людини і громадянина.....	163
6.3. Злочини проти політичних прав і свобод громадян.....	172

- 6.4. Злочини проти соціально-економічних прав і свобод людини і громадянина..... 184
- 6.5. Злочини проти культурних прав і свобод людини і громадянина..... 190

**РОЗДІЛ 7.
ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ**

- 7.1. Загальна характеристика злочинів проти власності..... 197
- 7.2. Корисливі злочини, пов'язані з незаконним обертанням чужого майна на користь винного або інших осіб..... 203
- 7.3. Корисливі злочини проти власності, не пов'язані з обертанням чужого майна на свою користь або на користь інших осіб..... 216
- 7.4. Некорисливі злочини проти власності 223

**РОЗДІЛ 8.
ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ
ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

- 8.1. Загальна характеристика та види злочинів у сфері господарської діяльності 229
- 8.2. Характеристика окремих злочинів у сфері кредитно-фінансової, банківської і бюджетної систем України..... 232
- 8.3. Характеристика окремих злочинів у сфері підприємництва, конкурентних відносин та іншої діяльності суб'єктів господарювання..... 251
- 8.4. Характеристика окремих злочинів у сфері банкрутства..... 272
- 8.5. Характеристика окремих злочинів у сфері використання фінансових ресурсів та обігу цінних паперів 274

- 8.6. Характеристика окремих злочинів у сфері
обслуговування споживачів та захисту їх прав 277
- 8.7. Характеристика окремих злочинів у сфері
приватизації державного та комунального майна..... 278

РОЗДІЛ 9.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

- 9.1. Загальна характеристика і види злочинів
проти довкілля 285
- 9.2. Злочини у сфері забезпечення екологічної безпеки 291
- 9.3. Злочинні посягання на живу природу 295
- 9.4. Злочинні посягання на об'єкти неживої природи 305
- 9.5. Злочини, що порушують правові норми
у сфері екології..... 315

РОЗДІЛ 10.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

- 10.1. Загальна характеристика злочинів проти
громадської безпеки 322
- 10.2. Злочини, пов'язані зі створенням та діяльністю
злочинних організацій 324
- 10.3. Злочини, пов'язані з тероризмом 333
- 10.4. Злочини, пов'язані з незаконним поведінням
зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими
речовинами чи радіоактивними матеріалами 343
- 10.5. Злочини, пов'язані з порушенням правил,
що забезпечують громадську безпеку 349

**РОЗДІЛ 11.
ЗЛОЧИНИ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА**

11.1. Загальна характеристика злочинів проти безпеки виробництва.....	359
11.2. Характеристика окремих видів злочинів.....	363

**РОЗДІЛ 12.
ЗЛОЧИНИ ПРОТИ БЕЗПЕКИ РУХУ
ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ**

12.1. Загальна характеристика злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту.....	380
12.2. Злочини проти безпеки руху та експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту	383
12.3. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту, пов'язані з пошкодженням шляхів сполучення, транспортних засобів, їх угоном, захопленням або іншими умисними діями, що дезорганізують роботу транспорту.....	387
12.4. Злочини пов'язані з порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту	399
12.5. Інші злочини, пов'язані з порушенням чинних на транспорті правил	405

**РОЗДІЛ 13.
ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОГО
ПОРЯДКУ ТА МОРАЛЬНОСТІ**

13.1. Загальна характеристика і види злочинів проти громадського порядку та моральності.....	415
13.2. Злочини проти громадського порядку.....	418

13.3.Злочини проти моральності..... 427

РОЗДІЛ 14.

**ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ
ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН,
ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ ТА ІНШІ
ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ**

14.1.Поняття та види злочинів у сфері обігу
наркотичних засобів, психотропних речовин,
їх аналогів або прекурсорів 444

14.2.Злочини, пов'язані з незаконним обігом
наркотичних засобів та інших предметів,
небезпечних для здоров'я населення..... 464

14.3.Злочини, пов'язані з незаконним заволодінням
наркотичними засобами, а також обладнанням,
призначеним для їх виготовлення 477

14.4.Злочини, пов'язані з незаконним вживанням
наркотичних і одурманюючих засобів, а також допінгу 482

14.5.Інші злочини проти здоров'я населення 487

РОЗДІЛ 15.

**ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОХОРОНИ
ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ, НЕДОТОРКАНОСТІ
ДЕРЖАВНИХ КОРДОНІВ, ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРИЗОВУ ТА МОБІЛІЗАЦІЇ**

15.1.Загальна характеристика злочинів у сфері охорони
державної таємниці, недоторканості державних
кордонів, забезпечення призову та мобілізації..... 493

15.2.Злочини в сфері охорони державної таємниці та
конфіденційної інформації, що є власністю держави..... 495

15.3.Злочини, що порушують недоторканість державного кордону.....	499
15.4.Злочини, які порушують порядок комплектування Збройних Сил України.....	503

РОЗДІЛ 16.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ АВТОРИТЕТУ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ОБ'ЄДНАНЬ ГРОМАДЯН

16.1.Загальна характеристика, поняття і види злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян	507
16.2.Характеристика окремих злочинів, що посягають на суспільні відносини у сфері належного ставлення та використання державних символів	509
16.3.Злочини, що посягають на суспільні відносини у сфері забезпечення нормальної діяльності організацій та об'єднань громадян.....	510
16.4.Характеристика окремих злочинів, що посягають на суспільні відносини у сфері забезпечення діяльності представників влади, працівників правоохоронних органів, інших осіб, що здійснюють охорону правопорядку	512
16.5.Характеристика окремих злочинів у сфері використання документів і засобів отримання інформації.....	516
16.6.Інші злочини проти авторитету держави і діяльності об'єднань громадян	519

**РОЗДІЛ 17.
ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ
ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ МАШИН
(КОМП'ЮТЕРІВ), СИСТЕМ ТА КОМП'ЮТЕРНИХ
МЕРЕЖ І МЕРЕЖ ЕЛЕКТРОЗВ'ЯЗКУ**

- 17.1. Загальна характеристика злочинів в сфері
використання комп'ютерної техніки 525
- 17.2. Характеристика окремих видів злочинів 529

**РОЗДІЛ 18.
ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ
З НАДАННЯМ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ**

- 18.1. Загальна характеристика злочинів у сфері службової
діяльності та професійної діяльності, пов'язаної
з наданням публічних послуг 543
- 18.2. Характеристика окремих видів злочинів 550

**РОЗДІЛ 19.
ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ**

- 19.1. Загальна характеристика злочинів проти правосуддя 564
- 19.2. Злочини проти конституційних принципів
діяльності органів розслідування, прокуратури і суду 570
- 19.3. Злочини проти безпеки, честі та гідності суддів,
народних засідателів, присяжних 574
- 19.4. Злочини проти прав та інтересів суб'єктів
кримінального або цивільного процесу 578
- 19.5. Злочини проти інтересів всебічного, повного
неупередженого розслідування і судового
розгляду кримінальних справ 585

19.6.Злочини проти інтересів своєчасного припинення та розкриття злочинів.....	591
19.7.Злочини проти інтересів забезпечення неухильного виконання судових рішень	592
19.8.Злочини проти нормальної діяльності органів та установ виправної системи	595

РОЗДІЛ 20.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВСТАНОВЛЕНОГО ПОРЯДКУ НЕСЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ (ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ)

20.1.Загальна характеристика злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів) 606	
20.2.Характеристика окремих складів військових злочинів.....	613

РОЗДІЛ 21.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ МИРУ, БЕЗПЕКИ ЛЮДСТВА ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ

21.1.Загальна характеристика злочинів проти миру безпеки людства та міжнародного правопорядку	637
21.2.Злочини проти миру	640
21.3.Злочини проти безпеки людства	647
21.4.Злочини проти міжнародного правопорядку	651

ПЕРЕДМОВА

Кримінальне право України – одна з найважливіших навчальних дисциплін кримінально-правового циклу, що викладається у вищих навчальних закладах освіти юридичного профілю. Досконале знання кримінального законодавства нашої держави є необхідною умовою як успішної роботи за фахом, так і ефективного здійснення державою кримінально-правової політики. Це покладає на студента обов'язок вже з перших днів занять свідомо відмовитися від поверхового та фрагментарного вивчення кримінально-правових інститутів, категорій і понять.

Важливість отримання знань з кримінального права обумовлена його завданням, яке полягає в охороні найважливіших суспільних відносин (життя особи, її здоров'я, честі та гідності, майна тощо) від крайніх форм їх порушення.

Кримінальне право має значення базової дисципліни для інших юридичних дисциплін, зокрема, кримінального процесу, криміналістики, кримінології тощо. Студентам варто пам'ятати, що для правильного і ефективного розслідування кримінальної справи потрібно чітко знати, що і кого шукати, що чи кого треба викрити, які докази для цього треба знайти та ін. Всі ці завдання визначаються саме ознаками складу злочину, встановленого кримінальним законом.

У пропонованому навчальному посібнику узагальнено коло питань, що вже були висвітлені в науковій та навчальній літературі з кримінального права. Не претендуючи на новизну висвітлення тих чи інших питань, упорядники намагалися викласти власний узагальнений підхід щодо викладу вже існуючого на сьогоднішній день матеріалу з дисципліни «Кримінальне право України. Особлива частина».

Представлений посібник упорядковано з урахуванням положень, що містяться в уже раніше виданих підручниках і посібниках з кримінального права та науково-практичних коментарях до Кримінального кодексу України 2001 року. Водночас матеріал підготовлений з урахуванням останніх змін та доповнень, внесених до кримінального законодавства нашої держави станом на 01 січня 2014 року.

Посібник стане в нагоді при самостійній підготовці студентів (слухачів, курсантів) до аудиторних занять (семінарів, колокви-

умів), складання семестрових заліків та іспитів, а також до Державного (випускного) іспиту з кримінального права, написанні наукових праць.

Упорядники висловлюють щирю вдячність колективу кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства Харківського національного університету внутрішніх справ та особисто начальнику кафедри, доктору юридичних наук, професору **Литвинову Олексію Миколайовичу** за надані матеріали, корисні поради та допомогу при підготовці даного навчального посібника.

**РОЗДІЛ 1.
ПОНЯТТЯ ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, ЇЇ СИСТЕМА
І ЗНАЧЕННЯ. НАУКОВІ ОСНОВИ
КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ**

**1.1. Поняття Особливої частини кримінального
права України, її система і значення**

Кримінальний кодекс України (далі – КК) поділений на Загальну та Особливу частини. Поділ кримінальних кодексів на такі частини здійснюється вже біля двох з половиною століть. Історично ж кримінальне законодавство виникло як сукупність положень, що стосувалися відповідальності за окремі види злочинів. Так, уже в перших відомих людству законодавчих актах (давньоіндійські закони Ману, закони царя Хамурапі, нормативні акти древньоримських часів, Руська правда тощо) наводилися поняття крадіжки, згвалтування, вбивства інших злочинів (чи лише називалися відповідні посягання) та визначалися види та розміри покарання за їх вчинення. Водночас, протягом віків у кримінальних законах не містилося загального поняття злочину, вимог до особи, яка підлягала кримінальній відповідальності, не закріплювався перелік видів покарань та загальні засади їх призначення тощо. Такого роду положення – ті, які прийнято вважати Загальною частиною кримінального права – з’явилися на порівняно високому рівні розвитку права, коли люди змогли усвідомити спільні закономірності злочинів та покарань за них. Їх виділення пов’язано, зокрема, з прагненням закріпити гуманістичні тенденції в розвитку суспільства, обмежити сваволю в правозастосуванні¹.

У Загальній частині зосереджені найбільш принципові (базові) для кримінальної відповідальності положення: підстава кримінальної відповідальності, чинність закону про кримінальну від-

¹ Кримінальне право України. (Особлива частина): Підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 7.

повідальність в часі і просторі, поняття злочину, його види і стани вчинення умисного злочину, ознаки суб'єкта злочину, вина і а її форми, співучасть у злочині, множина злочинів, обставини, що виключають злочинність діяння, підстави звільнення від кримінальної відповідальності, поняття покарання та його види, загальні засади призначення покарання та підстави звільнення від нього тощо¹.

Разом з тим, для того щоб правильно організувати боротьбу зі злочинністю, необхідно також визначити, які негативні, несприятливі діяння, що вчиняються людьми, є настільки небезпечними для суспільства, щоб законодавець міг їх визнати злочинами, а також визначити покарання, що можуть бути призначені судом від імені держави за вчинення таких діянь. Такі визначення здійснюються на підставі положень кримінального права, дістають своє вираження в нормах Особливої частини КК.

В Особливій частині повною мірою реалізується найважливіший принцип кримінального права – немає злочину без вказівки на це в законі (*nullum crimen sine lege*). Тому діяння, за які в Особливій частині КК не передбачена відповідальність, за жодних умов не можуть визнаватись злочином і тягти за собою кримінальну відповідальність і покарання. Суд (слідчий), розглядаючи кожну конкретну справу, повинен керуватися вимогами тієї статті, в якій передбачена відповідальність за певний злочин. Не припустимо поширювати дію відповідного закону про кримінальну відповідальність на інші діяння, які не охоплюються диспозицією певної статті КК. Це відповідає ч. 4 ст. 3 Загальної частини КК, відповідно до якої застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено².

Особлива частина кримінального права, як і Загальна частина, піддається певним змінам, які обумовлюються, у першу чергу, розвитком суспільних відносин, змінами політичних, економічних та духовних умов життя, а також станом та рівнем злочинності в державі. При цьому, що цілком закономірно, положення Особливої частини

¹ Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, М. І. Мельник та ін.; За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка – 3-тє вид., переробл. та догюв – К.: Атіка, 2009 – С. 5.

² Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 11.

знають значно більшої кількості змін, ніж положення Загальної частини. Особливо це мало місце в процесі радикальної зміни економічних та політичних відносин та напередодні прийняття нового КК України. Зміна норм Особливої частини, введення в неї нових складів злочинів (криміналізація), виключення відповідальності за діяння, які перестали бути суспільно небезпечними (декриміналізація), зумовлювалися прагненням законодавця більш адекватно використати можливості кримінального закону в існуючих на той час соціальних умовах, більш надійно забезпечити охорону інтересів особи, суспільства, держави. Наприклад, зміна політичного курсу та економічні перетворення в нашій державі викликали необхідність внести суттєві зміни до глави «Злочини проти держави» та глави «Господарські злочини» КК 1960 р. У зв'язку із значним поширенням злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, з'явилась необхідність детальніше регламентувати кримінальну відповідальність за такі діяння, передбачити відповідальність за різні дії з психотропними речовинами та прекурсорами. Діяльність так званих «хакерів», тобто несанкціоноване їх втручання в роботу АС, яке, зокрема, призводить до знищення або пошкодження інформації чи носіїв інформації, цілком обґрунтовано обумовило появу у КК норм, що передбачають відповідальність за злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. Частина змін положень Особливої частини диктувалась необхідністю приведення кримінального законодавства України у відповідність до міжнародно-правових норм та принципів (наприклад, скасування інституту смертної кари)¹.

Так, структура Особливої частини кримінального права відображає нові підходи і пріоритети кримінально-правової охорони. Вони позначені таким чином: особа, суспільство, держава, безпека миру і людства².

Таким чином, *Особлива частина кримінального права* – це система законодавчих, практичних та теоретичних положень, які стосуються визначення злочинності, караності та інших кримінально-

¹ Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, М. І. Мельник та ін.; За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка – 3-тє вид., переробл. та догтов – К.: Атіка, 2009 – С. 8.

² Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник/ За заг.ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є.Л. Стрельцова. – Х.: Одиссей, 2009. – С. 5.

правових наслідків окремих посягань. Крім того, Особлива частина КК містить роз'яснення певних кримінально-правових понять, що наводяться в її статтях, в окремих випадках в її нормах також визначені умови звільнення від кримінальної відповідальності.

Диспозиції статей Особливої частини КК поділені на види за багатьма ознаками¹. Серед них, зокрема, можуть бути виділені:

за **формою викладення законодавчого матеріалу** – описові, бланкетні, відсильні, змішані;

за **суспільною небезпекою складів злочинів** – диспозиції основних, кваліфікованих, особливо кваліфікованих та привілейованих складів злочинів.

За **змістом** такі диспозиції також бувають кількох видів:

1) **забороняючі (заборонні)** – в яких сформульовані ознаки окремих злочинів. Такі диспозиції становлять переважну більшість в Особливій частини, вони є типовими для неї. Це, власне, і є ті, в яких встановлюється кримінальна відповідальність;

2) **роз'яснюючі (дефінітивні)** – в них закріплені деякі кримінально-правові поняття, що стосуються окремих злочинів – поняття певних злочинів, повторність щодо ряду злочинів проти власності; визначення службової особи тощо;

3) **заохочувальні (стимулюючі)** – що передбачають умови звільнення від кримінальної відповідальності за окремі злочини (в чинному КК 14 таких диспозицій, вони викладаються в останніх за порядком частинах статей, де передбачена відповідальність за певні злочини);

4) **виняткові (обмежувальні)** – які встановлюють винятки із загальних правил – передбачають випадки, коли кримінальна відповідальність не настає (в КК є, принаймні, дві такі диспозиції – ч. 2 ст. 385 та ч. 2 ст. 396 КК – випадки, коли не настає відповідальність за відмову від давання показань та за приховування злочину).

Норми Загальної та Особливої частин кримінального права як певні підсистеми Кримінального Кодексу України перебувають у тісній і нерозривній єдності. Перш за все, норми Особливої частини базуються на нормах Загальної частини. Тому неможливо розкрити дійсний зміст норм Особливої частини, не звертаючись

¹ Кримінальне право України. (Особлива частина): Підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 8.

до частини Загальної. Разом з тим, всі інститути Загальної частини в своїй основі узагальнюють ті ознаки, що властиві усім злочинам, передбаченим Особливою частиною. Неможливе також застосування окремих видів покарань за злочини, передбачені Особливою частиною, без урахування положень, закріплених у Загальній частині, щодо мети, видів, меж і порядку призначення всіх покарань. Сама ж система покарань, що визначена в Загальній частині, знаходить своє вираження і практичне застосування тільки через призначення конкретних покарань за окремі злочини, передбачені Особливою частиною КК. Нерозривний зв'язок норм Загальної та Особливої частин КК полягає ще й у тому, що при кваліфікації діянь, вирішенні питань, пов'язаних зі звільненням від кримінальної відповідальності та покарання, застосовуються водночас норми обох частин. Так, при кваліфікації замаху на злочин застосуванню підлягають як норма Загальної частини, так і норма Особливої частини, у яких передбачено злочин, на який вчинювався замах. Наприклад, замах на умисне вбивство кваліфікується за ч. 1 ст. 15 та ч. 1 ст. 115 КК.¹

Єдність Загальної та Особливої частин КК забезпечує внутрішню узгодженість інститутів та норм Кодексу і, в кінцевому результаті, ефективність їх застосування. Вищенаведене зумовлюють такі чинники:

1) весь масив положень і Загальної, і Особливої частини кримінального права виражений в одному й тому самому кримінальному законі – Кримінальному кодексі України;

2) і Загальна, і Особлива частина мають єдині завдання – опір злочинності, в них виражена воля одного й того ж законодавця – вищого органу державної влади України;

3) і Загальна, і Особлива частина виражають одну й ту ж саму кримінально-правову політику Української держави в галузі опору злочинності. Основними напрямками цієї політики, яка реалізується положеннями як загальної так і особливої частини, є:

- посилення відповідальності за тяжкі злочини, застосування суворих заходів впливу щодо рецидивістів, осіб, які вперто не бажать стати на шлях виправлення (криміналізація і пеналізація);

- пом'якшення або повне усунення відповідальності за діянь

¹ Тетарчук І.В., Дяків Т.С. Кримінальне право України: навчальний посібник для підготовки до іспитів. –К.: « Центр учбової літератури», 2013.- С. 79.

ня, які не становлять підвищеної суспільної небезпеки, широке застосування заходів покарання, не пов'язаних з позбавленням волі, за необережні злочини, щодо осіб, які вперше й випадково порушили кримінальний закон, вчинили малонебезпечні злочини (декриміналізація і депеналізація);

4) в основу як Загальної, так і Особливої частини покладені одні й ті ж принципи (персональної відповідальності, індивідуалізації відповідальності та покарання, економії кари й т. ін.);

5) статті і Загальної, і Особливої частини КК застосовуються лише взаємопов'язано. Жодна стаття Загальної частини не може бути усвідомлена й застосована, якщо не конкретизувати її зміст стосовно окремих видів злочинів – положень, які закріплені в Особливій частині. І навпаки, жодна стаття Особливої частини не може бути застосована у відриві від положень, які відносяться до загальної частини кримінального права;

6) структурні елементи кримінально-правової норми виражені і в Загальній, і в Особливій частині КК;

7) зміна змісту Загальної частини статей КК тягне за собою відповідні зміни в Особливій частині.

Відмінність між Загальною і Особливою частиною кримінального права України полягає в тому, що:

1) в Загальній частині регламентовані положення, які спільні (загальні) для всіх чи більшості злочинів; в Особливій частині – які специфічні (особливі) для окремих видів злочинів;

2) в статтях Загальної частини КК викладається, як правило, гіпотеза кримінально-правової норми, а в статтях Особливої частини – диспозиція та санкція норми (за винятком норм роз'яснюючих, заохочувальних та виняткових);

Загальна та Особлива частини одного і того ж кримінального закону не повинні суперечити одна одній. Адже це елементи єдиної системи, які взаємно доповнюють одна одну. Разом із тим, аналіз КК України 2001 р. показує, що в цілому ряді випадків між статтями Загальної та Особливої частин існують колізії – певні положення регламентовано по різному.

Всього таких суперечностей в чинному КК налічується понад десяток. Виникає питання про те, які ж положення мають пріоритет у випадку такого роду колізій. Адже очевидно, що одночасно такі суперечливі норми застосувати неможливо, використання якоїсь однієї

із них означає визнання нечинною іншої норми. Видається, що *при наявності відзначених колізій пріоритет слід віддавати положенням, які закріплені в статтях Загальної частини КК.*

В цілому ж слід констатувати, що вказані колізії повинні усуватися шляхом внесення змін до КК. Пропонований же підхід є вимушений, ним доводиться керуватися бо колізії між статтями Загальної та Особливої частини КК України 2001 р. поки що не усунуто¹.

Система Особливої частини кримінального права України. У загальнотеоретичному та філософському плані система розглядається як сукупність елементів, що знаходяться між собою в певних відносинах і зв'язках та утворюють певну цілісність, єдність. Основними компонентами системи є підсистеми, елементи, зв'язки, відносини. Основними властивостями системи є ієрархічність, наявність багатьох рівнів. Це, зокрема, означає, що кожна система може бути розглянута як елемент системи більш високого порядку, а її елементи, в свою чергу, можуть виступати як системи нижчого порядку. Для більшості систем характерною є наявність процесів передачі інформації і управління².

Система Особливої частини кримінального права – це науково обґрунтоване розташування норм, які визначають відповідальність за ті чи інші злочини, за певними групами (розділами) залежно від спільності родового об'єкта, а також один відносно одного усередині кожної групи (розділу)³.

Критерієм формування системи Особливої частини є родовий об'єкт злочинів.

Родовий об'єкт – це певна група (комплекс) суспільних відносин, що відрізняються своєю однорідністю і, отже, певною єдністю. Цій групі суспільних відносин відповідає і певна група однорідних злочинів, які посягають на ці відносини.

Найменування відповідних розділів Особливої частини КК

¹ Кримінальне право України. (Особлива частина): Підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 12.

² Семікін М.В. Тези лекцій з навчальної дисципліни «Кримінальне право України (Особлива частина), для студентів, які одержують освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр» зі спеціальності 6.0601.00 «Правознавство», – Донецьк: ДонНУ, 2006. – С. 6.

³ Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, М. І. Мельник та ін.; За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка – 3-тє вид., переробл. та догтов – К.: Атіка, 2009 –С. 10.

здебільшого прямо вказують на цей об'єкт. Так, розділ I називається «Злочини проти основ національної безпеки України». Отже, родовим об'єктом усіх злочинів, передбачених у цьому розділі, є основи національної безпеки. Родовим об'єктом усіх злочинів розділу XI «Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту» є безпека руху та експлуатації транспорту. Деякі розділи Особливої частини виділено за безпосереднім об'єктом. Так, розділ II об'єднує злочини проти життя і здоров'я особи, тобто безпосередніми об'єктами цих злочинів є життя та здоров'я особи. На цій же підставі виділені також розділ III – злочини проти волі, честі та гідності особи та розділ IV – злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи¹.

Поділ злочинів за їх об'єктом у відповідних розділах КК має й істотне кодифікаційне значення. Так, видаючи новий кримінальний закон, яким встановлюється відповідальність за певний злочин, законодавець включає його у відповідний розділ Кодексу залежно від родового чи безпосереднього об'єкта, на який це діяння посягає.

Залежно від значущості родового об'єкта Особлива частина КК має таку систему:

Розділ I. Злочини проти основ національної безпеки України.

Розділ II. Злочини проти життя та здоров'я особи.

Розділ III. Злочини проти волі, честі та гідності особи.

Розділ IV. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Розділ V. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.

Розділ VI. Злочини проти власності.

Розділ VII. Злочини у сфері господарської діяльності.

Розділ VIII. Злочини проти довілля.

Розділ IX. Злочини проти громадської безпеки.

Розділ X. Злочини проти безпеки виробництва.

Розділ XI. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту.

Розділ XII. Злочини проти громадського порядку та моральності.

¹ Тетарчук І.В., Дяків Т.Є. Кримінальне право України: навчальний посібник для підготовки до іспитів. –К.: « Центр учбової літератури», 2013.- С. 82.

Розділ XIII. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення.

Розділ XIV. Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації.

Розділ XV. Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.

Розділ XVI. Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж.

Розділ XVII. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Розділ XVIII. Злочини проти правосуддя.

Розділ XIX. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини).

Розділ XX. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Слід зазначити, що розташування злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного порядку, проти встановленого порядку несення військової служби, проти правосуддя тощо в кінці Особливої частини КК здійснено не у зв'язку з начебто невеликою суспільною небезпечністю їх. Багато з них віднесено до тяжких та особливо тяжких злочинів, а окремі передбачають навіть можливість застосування довічного позбавлення волі. Це пояснюється тим, що злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного порядку мають вельми специфічний характер як злочини міжнародного характеру.

Розташування військових злочинів на одному з останніх місць склалося історично: раніше відповідальність за їх вчинення передбачалась окремим загальносоюзним законом. Кодифікація військових злочинів відбувалася, коли КК фактично був створений. Крім того, і це, мабуть, головне, військові злочини відзначаються особливими ознаками спеціального суб'єкта військовослужбовець і військовозобов'язаний під час проходження ним навчальних чи перевірних зборів), специфічним об'єктом (установлений порядок несення військової служби) та рядом істотних особливос-

тей у санкціях¹.

Систематизація положень особливої частини кримінального права необхідна:

- **в законотворчості** – щоб правильно визначити, які положення відносяться до Особливої частини кримінального законодавства, об'єднати їх у окремі розділи, визначити послідовність розташування розділів між собою та статей у межах розділів;

- **при вивченні кримінального права** – вказані дії дозволяють показати спільні та відмінні ознаки окремих складів злочинів, відповідно – звернути на них увагу, уникнути повторень і краще засвоїти;

- **під час правозастосовної діяльності** – виявлення місця окремих норм в системі Особливої частини кримінального законодавства України дозволяє встановити зміст ознак складів передбачених ними злочинів, застосувати систематичний метод тлумачення правових норм тощо².

Значення Особливої частини кримінального права полягає, насамперед, у тому, що в ній дається в суворій відповідності з принципом – немає злочину без вказівки на це в законі – вичерпний перелік злочинних діянь, тобто визначаються і точно описуються ті суспільно небезпечні діяння, які посягають на інтереси особи, суспільства або держави і які є злочинами³; сформульовані конкретні підстави відповідальності за кожен злочин – визначені ознаки складів злочинів, які характеризують кожне посягання. Інакше кажучи, якщо в Загальній частині визначено ознаки, які характеризують склад будь-якого злочину, то в Особливій – ті, які специфічні для складу крадіжки, вбивства, хуліганства тощо; диференційована відповідальність за окремі види злочинів з врахуванням їх суспільної небезпеки. Це здійснено шляхом виділення у статтях Особливої частини КК видів складів злочинів з кваліфікуючими, особливо кваліфікуючими чи привілеюючими ознаками, а також конструювання статей чи частин ста-

¹ Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, М. І. Мельник та ін.; За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка – 3-тє вид., переробл. та догтов – К.: Атіка, 2009 – С. 12.

² Кримінальне право України. (Особлива частина): Підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 14.

³ Селецький С.І. Кримінальне право України. Особлива частина. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – С. 7.

тей, які містять ознаки спеціальних норм та норм про так звані складені злочини (коли в одній статті передбачена відповідальність за два чи більше злочини, за які водночас передбачена відповідальність і в інших КК); проведене відмежування злочинів від інших суміжних правопорушень. Саме зі статей Особливої частини КК випливає відмінність складів відповідних злочинів від адміністративних проступків, цивільних деліктів і т.д.; злочини систематизовані, оскільки статті Особливої частини КК, які передбачають відповідальність за ті чи інші злочини, викладені в певному порядку; вичерпно передбачені правові наслідки, які встановлені за вчинення кожного злочину. Лише у статтях Особливої частини вказано, покарання якого виду та розміру можуть бути призначені за той чи інший злочин¹.

1.2. Наукові основи кваліфікації злочинів

У кримінальному праві кваліфікацією називається юридична оцінка злочину і встановлення (застосування) тієї кримінально-правової норми, яка найбільш повно описує ознаки цього злочину. Кваліфікувати злочин – означає встановити повну відповідність його ознак ознакам норми, яка передбачає відповідальність за вчинення саме цього злочину. Термін «кваліфікація» походить від латинського *qualis* – який, якої якості. Кваліфікація взагалі – віднесення певного явища, речі за їхніми властивостями (якістю) до певного класу чи категорії. Правова кваліфікація – це пошук, вибір і застосування до певної події, випадку конкретної правової норми.

У кримінальному праві **кваліфікація злочину** – це реалізація кримінального закону, застосування до вчиненого діяння конкретної кримінально-правової норми, або підведення певного злочину під ознаки конкретної норми².

Теорія кваліфікації злочинів почала розвиватися зовсім недавно. Перші праці на цю тему були надруковані лише після Дру-

¹ Кримінальне право України. (Особлива частина): Підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандрюк. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 12.

² Коржанський М. И. Кваліфікація злочинів. Навчальний посібник. Видання 2-ге -К.: Атіка, 2002, – С.5.

гої світової війни. Першою була робота професора О. А. Герцензона «Кваліфікація преступлений» (М., 1947). Кваліфікацію злочинів О. А. Герцензон визначав як встановлення відповідності конкретного діяння ознакам того чи іншого складу злочину, передбаченого кримінальним законом¹.

Застосування кримінального закону зводиться до двох головних дій – кваліфікації діяння та визначення його правових наслідків (переважно – призначення покарання). При цьому кримінально-правова кваліфікація виступає як центральна частина процесу застосування кримінально-правових норм. Будь-яке діяння, яке хоча б чимось нагадує передбачене кримінальним законом, потрібно оцінити з точки зору КК, визначити чи становить воно злочин і який саме, чи не є злочином. Тому кваліфікація є найважливішою частиною практичної правозастосовної діяльності, надзвичайно велика її роль і при підготовці студентів-юристів. Не буде перебільшенням сказати, що Особлива частина кримінального права вивчається для того, щоб здобути знання, вміння та навички кваліфікації².

У праві під кваліфікацією звичайно розуміють оцінку діяння з точки зору нормативно-правових актів, визначення того, під яку праву норму «підпадає» дане діяння.

Кримінально-правова кваліфікація характеризується тим, що:

1) оцінці підлягають не будь-яка поведінка особи, а та, яка хоча чимось нагадує злочин – діяння, передбачене КК;

2) оцінка здійснюється на підставі норм, викладених в КК.

Кримінально-правова кваліфікація – оцінка скоєного діяння на основі КК зовсім не обов'язково означає, що буде зроблено висновок про те, що вчинене є злочином певного виду. Вона може привести до різноманітних результатів (висновків):

- а) має місце злочин;
- б) діяння передбачене кримінальним законом, але вчинене при обставинах, що виключають злочинність діяння;
- в) наявна добровільна відмова від вчинення злочину;
- г) діяння через малозначність не становить суспільної небезпеки.

¹ Герцензон А. А. Кваліфікація преступлений - М., 1947. - С. 4.

² Кримінальне право України. (Особлива частина): Підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 13.

зпеки;

д) у скоєному немає ознак будь-якого злочину, передбаченого КК.

Таким чином, кваліфікація злочину є лише одним із можливих результатів кримінально-правової кваліфікації.

Диспозиції норм (статей та частин статей) Особливої частини КК не визначають усіх ознак складу злочину. Тут нічого не сказано, наприклад, про такі ознаки складу злочину, як вік і осудність; про замах на злочин та про співучасть у злочині. Відповідь на ці питання треба шукати у відповідних статтях Загальної частини КК, встановлюючи наявність у діях особи елементів складу злочину та їх ознак. Склад кожного злочину становлять елементи та їх ознаки, описані як в Особливій, так і в Загальній частинах КК. За елементами складу злочину та їх ознаками ми проводимо відмежування злочину від діянь, які не є злочинами; або один склад злочину від іншого (суміжного). Склад злочину виступає також як базове поняття при визначенні предмета доказування, впливає на межі дослідження у кримінальній справі. Визнання складу злочину підставою кримінальної відповідальності гарантує особі захист від необгрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності.

Склад злочину – це законодавча (абстрагована юридична) модель злочину, відповідно до якої орган досудового розслідування, прокурор та суд встановлюють відповідність вчиненого особою суспільно небезпечного діяння, складу злочину, описаного в законі. Фактично, процес кваліфікації полягає у своєрідному «накладанні» абстрагованої юридичної моделі конкретного складу злочину на штучно створену правозастосовним органом юридичну модель конкретного юридичного факту, зумовленого вольовим вчинком конкретної фізичної особи. При цьому лише повний збіг усіх ознак цих юридичних моделей обумовлює правильну кваліфікацію конкретного злочинного діяння. Кваліфікація злочину потребує повного і всебічного встановлення тих обставин справи, що відповідають ознакам певного складу злочину, зазначеного в Особливій частині КК¹.

Застосування відповідних статей КК відбувається на основі з'ясування ознак окремих складів злочинів. При цьому у разі

¹ Бантишев О.Ф., Кузьмін С.А., Юрченко О.М. Кримінальне право України в питаннях і відповідях: посібник. - К.: ПАЛІВОДА А.В., 2013. – С. 55.

застосування норм Особливої частини чітко проявляються функції складу злочину: фундаментальна, розмежувальна, процесуальна і гарантійна¹.

Перш за все, склад злочину є законною, єдиною, необхідною та достатньою підставою кримінальної відповідальності (**фундаментальна функція складу злочину**). Кримінальній відповідальності підлягає лише особа, у суспільно небезпечному діянні якої є ознаки складу злочину, передбачені кримінальним законом (ч. 1 ст. 2). Ці ознаки необхідні для кримінальної відповідальності, при відсутності яких вона виключається. Водночас встановлення цих ознак вичерпує склад, тобто вони достатні для кримінальної відповідальності.

Ознаки складу злочину виконують й іншу роль: вони відмежовують злочин від діянь, які не є злочинними, або один склад злочину – від іншого (**розмежувальна функція складу злочину**). Склад злочину виконує також функцію охорони прав і законних інтересів громадян. Шляхом опису точних складів злочинів і фіксації їх ознак законодавець гарантує громадянину захист від необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності (**гарантійна функція складу злочину**).

Склад злочину являє собою законодавчу модель кваліфікації злочину. Кваліфікуючи злочин, ми встановлюємо відповідність вчиненого особою суспільно небезпечного діяння складу, описаному в законі. У цьому виявляється сутність кваліфікації. В ній дається не тільки юридична, а й соціально-моральна оцінка вчиненого особою діяння. В зв'язку з цим правильна кваліфікація злочинів має велике значення для зміцнення законності, охорони правопорядку, забезпечення прав і законних інтересів громадян. Тому вчинений злочин має бути кваліфікований відповідно до закону, що передбачає кримінальну відповідальність за це діяння, і будь-які відступи від цієї вимоги неприпустимі.

Неправильна кваліфікація призводить до невірної правової і соціально-моральної оцінки діяння, визначаючи тим самим і неправильне уявлення про характер і ступінь його суспільної небезпеки. У цьому плані цілком неприпустима кваліфікація діяння, що не містить ознак складу злочину, як злочинного. Така кваліфікація може призведе-

¹ Тетарчук І.В., Дяків Т.Є. Кримінальне право України: навчальний посібник для підготовки до іспитів. –К.: « Центр учбової літератури», 2013.- С. 84.

сти до засудження особи, яка взагалі не вчинювала злочин. Не менш шкідливі також і випадки протилежного характеру, якщо в діях, що є злочинними, не встановлено ознак складу злочину.

Кваліфікація злочину передбачає повне і всебічне встановлення тих фактичних обставин справи, що відповідають ознакам складу злочину, зазначеним у законі. Якщо такі фактичні обставини не з'ясовано, не можна дати точну кваліфікацію злочину, що відповідає б об'єктивній істині.

Крім виявлення у справі певних фактичних обставин, необхідно знайти і точно усвідомити ознаки цього складу злочину відповідно до норми КК, потім встановити відповідність вчиненого особою Діяння ознакам складу, описаного в законі. Кваліфікація злочину і є об'єднуючою ланкою між фактично вчиненим особою суспільно-небезпечним діянням і тим складом злочину, якому це діяння відповідає¹.

Звідси випливає вимога: **кваліфікація передбачає точний юридичний аналіз елементів складу злочину: об'єкта, об'єктивної і суб'єктивної сторін, суб'єкта злочину**. Причому правильне встановлення елементів складу та їх ознак є необхідною передумовою правильної кваліфікації вчиненого злочину. У відносно простих випадках, за чіткого знання закону досвідчений юрист вже при вивченні кримінальної справи може одразу зробити висновок щодо кваліфікації злочину, не вдаючись навіть до детального зіставлення виявлених обставин з нормою закону².

Зміст кримінально-правової кваліфікації полягає у визначенні кримінально-правової норми, яка передбачає скоєне діяння. В свою чергу це передбачає:

- оцінку фактичних обставин, виділення із них тих, які мають кримінально-правове значення;
- «вибір» статті (статей, їх частин або пунктів) КК, які містять відповідну кримінально-правову норму;
- обґрунтування необхідності застосування саме цієї статті (статей, їх частин або пунктів) КК. Це здійснюється шляхом доведення того, що фактичні ознаки діяння, яке кваліфікується повніс-

¹ Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник/ За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України С.Л. Стрельцова. – Х.: Одісей, 2009. – С. 7.

² Тетарчук І.В., Дяків Т.С. Кримінальне право України: навчальний посібник для підготовки до іспитів. –К.: « Центр учбової літератури», 2013.- С. 84-85.

тю відповідають ознакам злочину, передбаченого КК;

- процесуальне закріплення висновку про те, що діяння передбачене певною статтею КК та, відповідно, що воно є / не є злочином, чи іншим діянням, передбаченим КК¹.

На підставі викладеного можна узагальнити, що **кримінально-правова кваліфікація** – це визначення статті (статей, їх частини або пунктів) КК, яка передбачає скоєне діяння.

Види кримінально-правової кваліфікації визначаються шляхом поділу цього поняття. Враховуючи, до яких наслідків (висновків) може привести кримінально-правова кваліфікація, можна виділити два таких її основних види²:

1) кваліфікація злочинів;

2) кваліфікація не-злочинів. Користуючись термінологією, більш звичною для юристів, другу частину можна іменувати «кваліфікація суспільно-небезпечних діянь, які не є злочинами»

Враховуючи класифікації типів злочинів, які містяться в кримінальному законі, та особливості кваліфікації окремих видів злочинів, які відображені в нормах чинного кримінального законодавства можна виділити **види кваліфікації злочинів** з урахуванням:

- **стадії вчинення злочину** (кваліфікація закінченого злочину; кваліфікація готування до злочину; кваліфікація замаху на злочин).

- **того, вчинений злочин «одноосібно» чи в співучасті** (кваліфікація злочину, вчиненого однією особою; кваліфікація злочину, вчиненого у співучасті).

- **кількості злочинів, які піддані кваліфікації** (кваліфікацію одиничного злочину; кваліфікацію множинності злочинів).

Названі види кваліфікації злочинів, в свою чергу, можна об'єднати в групи чи, навпаки, поділити на підвиди. Перелік підстав поділу кримінально-правової кваліфікації на види і, відповідно, видів такої кваліфікації може бути продовжений майже до нескінченності.

¹ Кримінальне право України. (Особлива частина): Підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 15.

² Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: Навч. посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 12-15.

В літературі часто кваліфікацію поділяють на *офіційну* та *неофіційну* – під останньою розуміють кримінально-правову оцінку діяння, яку роблять особи, не уповноважені на те законом (потерпілі, науковці, студенти, журналісти)¹. Вони дійсно можуть оцінювати ті чи інші діяння (реальні злочини, описані в умовах задач, зображені в художніх творах тощо) на предмет того, чи становлять вони собою злочин і який саме. Однак, враховуючи, що така діяльність не налічена жодною з вказаних вище рис, її не можна вважати кримінально-правовою *кваліфікацією*, хоча б і неофіційною.

Юридичне закріплення результатів кваліфікації злочинів має чотири основні компоненти²:

1. *Виклад фактичних обставин справи* – це формулювання фактичного складу діяння, тобто опис поведінки особи й інших юридичних фактів, які встановлено (процесуально доведено), які мають кримінально-правове значення та в системному поєднанні утворюють фактичний склад злочину.

2. *Складання формули кваліфікації* – це здійснення вказівки на статті Особливої, а за певних умов – і Загальної частин КК, які передбачають вчинене діяння через використання скорочених, умовних позначень. *Формула кваліфікації* – це сукупність буквених (літерних) і цифрових позначень, які вказують на кримінально-правові норми (статті, їх частини та пункти), що підлягають застосуванню. Значення формули кваліфікації полягає в тому, що за її допомогою можна здійснити стисле й точне посилання на закон про кримінальну відповідальність і скоротити обсяг процесуальних документів. Вона дає відповідь на запитання: чи має діяння склад злочину та якою власне статтею кримінального закону його передбачено? Із *Загальної частини КК* у формулі кваліфікації злочинів застосовуються тільки такі норми: ч. 1 ст. 14 (готування до злочину); ч. 2 ст. 15 (закінчений замах); ч. 3 ст., 15 (незакінчений замах); ч. 3 ст. 27 (організатор); ч. 4 ст. 27 (підбурювач); ч. 5 ст. 27 (пособник). Якщо ж особа вчиняє замах на злочин через бездія-

¹ Смельянов В.П. Кваліфікація злочинів проти власності: Навч. посібник. - Х., - 1996. - С. 5.

² Кузнецов В.В., Савченко А.В. Кримінальне право України: (посібник для підготовки до державних екзаменів) / В.В. Кузнецов, А.В. Савченко. – К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2011. – С. 86-87.

льність, то при кваліфікації необхідно посилатися на ч. 1 ст. 15 КК і статтю Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за закінчений злочин, на який особа вчиняє замах (це пов'язано з тим, що частини 2 і 3 ст. 15 КК передбачають замах як дію, а тому кваліфікація з посиланням на ці частини при злочинній бездіяльності неможлива). Щодо діяння виконавця злочину, то воно ніколи не кваліфікується за будь-якою з частин ст. 27 КК.

Із *Особливої частини КК* у формулі кваліфікації злочинів застосовуються тільки *статті (частини статей, пункти частин статей)*, що містять заборонювальні норми (наприклад, ст. 112, ч. 3 ст. 185, п. 6 ч. 2 ст. 115). Не застосовуються у формулі кваліфікації злочинів роз'яснювальні та заохочувальні норми.

3. *Юридичне формулювання обвинувачення* – це юридичні «розшифрування» та конкретизація формули кваліфікації (іншими словами, це словесне посилання на кримінально-правові норми, що відображені у формулі кваліфікації; юридичні формулювання, що містяться в нормах кримінального закону, який встановлює відповідальність за вчинене посягання).

4. *Обґрунтування кваліфікації* – це діяльність відповідних органів держави щодо підтвердження прийнятого рішення про кваліфікацію злочину за певною нормою (нормами) КК (воно полягає в наведенні доказової бази, формулюванні логічних і несуперечливих висновків тощо).

Значення кваліфікації злочинів полягає в тому, що за допомогою її досягається істина у кожній кримінальній справі, реалізуються цілі та завдання кримінально-правової політики держави, забезпечується додержання законності, здійснюється відповідне правозастосування, виноситься обґрунтований судовий вирок та, в кінцевому рахунку, досягається справедливність кримінального покарання.

Окремо слід звернути увагу на основні *принципи*, на основі яких має здійснюватися кримінально-правова кваліфікація. Вони поки що не закріплені у законі, а виводяться теорією кримінального права з аналізу норм Конституції України, кримінально-правових положень Загальної та Особливої частини, міжнародно-правових актів, схвалених нашою державою, виходячи з загально-визнаних теоретичних постулатів та позицій, яких притримується правозастосовна практика.

Принципи кримінально-правової кваліфікації – це система науково обґрунтованих, стабільних, таких, що застосовуються свідомо, найбільш загальних положень, на підставі яких здійснюється вибір кримінально-правової норми, яка передбачає скоєне діяння, доводиться необхідність застосування саме цієї норми і процесуально закріплюється висновок, що діяння охоплюється саме обраною нормою¹.

Видається, що кваліфікація повинна здійснюватися з дотриманням таких принципів²:

1. Законність кримінально-правової кваліфікації означає, що:

- питання кваліфікації злочинів мають однаково вирішуватися на всій території держави, тобто однорідні злочини повинні кваліфікуватися за одними і тими ж нормами кримінального закону незалежно від місця їх вчинення;

- має забезпечуватися однакова правова оцінка діянь усіх однойменних суб'єктів, незалежно від їх соціальних, демографічних та інших ознак;

- мають забезпечуватися однакові підходи щодо правозастосування у діяльності всіх правоохоронних та судових органах, незалежно від їх рівня;

- фактичною підставою кваліфікації можуть виступати лише дані, отримані відповідно до вимог кримінально-процесуального закону;

- кваліфікуючи посягання, слід виходити з ознак, які закріплені в диспозиції статті Особливої частини, а не в санкції;

- не допускається кваліфікація за аналогією, тобто за нормою, яка прямо не передбачає скоєне посягання.

2. Принцип індивідуальності кваліфікації базується на вимогах ч. 2 ст. 61 Конституції України, яка передбачає, що юридична відповідальність особи має індивідуальний характер. Тому посягання кожної особи кваліфікується окремо. Навіть співучасники одного й того ж злочину можуть нести відповідальність за різними статтями КК. Так, при кваліфікації дій виконавців та спів-

¹ Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, М. І. Мельник та ін.; За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка – 3-тє вид., переробл. та догтов – К.: Атіка, 2009 – С. 20.

² Кримінальне право України. (Особлива частина): Підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 18-30.

виконавців злочину не потрібно посилатися в формулі кваліфікації на відповідну частину ст.27 КК, дії ж організатора, підмовника, пособника злочину кваліфікуються з посиланням на відповідну норму Загальної частини КК.

3. Принцип повноти кваліфікації передбачає досягнення її викінченості та вичерпності. Повнота кваліфікації має поєднуватися з іншими принципами кримінально-правової кваліфікації. Зокрема, прагнення повноти кваліфікації не повинно вести до того, що одні й ті ж діяння враховуються при кваліфікації неодноразово.

Повнота кваліфікації усіх діянь базується як на обов'язку особи понести відповідальність за все вчинене, чи навпаки, на праві не зазнавати жодних негативних наслідків у випадку вчинення дій, позитивних в точки зору кримінального закону, так і на повноваженнях та обов'язках правоохоронних органів і судів.

Тому недопустимо зосереджувати увагу лише на частині скоєного й давати оцінку лише найбільш небезпечним чи яскраво вираженим діянням. Залишаючи без уваги інші діяння часто неможливо дати належну оцінку і тому «основному».

На забезпечення повноти кваліфікації – необхідності оцінки всіх діянь, вчинених особою, особливо слід звертати увагу при кваліфікації співучасті у злочині, множинності злочинів, а також злочинів, вчинених при наявності одночасно декількох кваліфікуючих ознак.

4. Принцип недопустимості подвійного інкримінування при кваліфікації ґрунтується на положеннях ч. 1 ст. 61 Конституції України, відповідно до яких ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Стосовно кваліфікації злочинів цей принцип повинен мати таку інтерпретацію: посягання не може кваліфікуватися за статтею Особливої частини КК, якщо інша стаття з числа інкримінованих цієї ж особі, повністю охоплює скоєне. Цей принцип має особливе значення при кваліфікації так званих складених злочинів (враховані законодавцем сукупності злочинів, коли в межах однієї норми Особливої частини об'єднані посягання, кожне з яких становить собою окремий злочин – наприклад, ч. 2 ст. 121 КК), при конкуренції частини і цілого.

На вказаному принципі базується ряд правил кваліфікації злочинів. Одне з них передбачає, що **при конкуренції статей, які передбачають загальну і спеціальну норми** скоєне кваліфі-

кується за статтею Особливої частини КК, що містить спеціальну норму. З цього випливає, що не можуть бути одночасно стосовно одного й того ж посягання інкриміновані і загальна, і спеціальна норми. Наприклад, умисне вбивство присяжного одночасно передбачене і ст. 379 КК (у якій закріплено ознаки спеціальної норми) і ст. 115 КК (яка передбачає загальну норму про умисне вбивство). Якщо має місце посягання, передбачене спеціальною нормою, то має застосовуватися саме ця стаття, а не стаття, що містить загальну норму.

Ще одне правило, яке впливає із вказаного принципу кваліфікації злочинів полягає в тому, що при так званій **конкуренції частини і цілого** (коли одна стаття передбачає частину вчиненого злочину, а інша – злочин в цілому), скоєне кваліфікується за статтею, яка встановлює відповідальність за «ціле». Не може мати місце сукупність статей, які передбачають частину і ціле. Наприклад, заподіяння в ході розбійного нападу тілесних ушкоджень повністю охоплюється відповідними частинами ст. ст. 187 КК і додатковою кваліфікації за ч. 2 ст. 125, ст. ст. 122, 121 КК не потребує.

Нарешті, розглядуваний принцип кваліфікації лежить в основі правила, згідно якого посягання, яке передбачене самостійною кримінально-правовою нормою і яке виступає способом вчинення іншого злочину (основного), повністю охоплюється нормою про цей злочин, якщо спосіб менш небезпечний, ніж «основний» злочин.

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Актуальні проблеми кримінального права: Навч. посіб. / В. М. Попович, П. А. Ткачук, А. В. Адрушко, С. В. Голін. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 354 с.
2. Бантишев О.Ф., Кузьмін С.А., Юрченко О.М. Кримінальне право України в питаннях і відповідях: посібник.- К.: ПАЛИВОДА А.В., 2013.
3. Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. – М., 2001.
4. Герцензон А. А. Квалификация преступлений- М., 1947
5. Додонов В.Н., Капинус О.С., Щерба С.П. Сравнительное уголовное право. Особенная часть: Монография / Под общ. и науч. ред.: Щерба

- С.П. – М., 2010.
6. Ємельянов В.П. Кваліфікація злочинів проти власності: Навч. посібник.- Х.,- 1996.
 7. Коржанський М. И. Кваліфікація злочинів. Навчальний посібник. Видання 2-ге -К.: Атіка, 2002,
 8. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений. – 2-е изд., перераб., доп. – М., 2001.
 9. Кузнецов В.В., Савченко А.В. Теорія кваліфікації злочинів: Підручник. – К., 2007.
 10. Кузнецов В.В., Савченко А.В. Кримінальне право України: (посібник для підготовки до державних екзаменів) / В.В. Кузнецов, А.В. Савченко. – К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2011.
 11. Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011.
 12. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, М. І. Мельник та ін.; За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка – 3-тє вид., переробл. та догов – К.: Атіка, 2009.
 13. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В.І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010.
 14. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник/ За заг.ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є.Л. Стрельцова. – Х.: Одиссей, 2009.
 15. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг.ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна.- 5-те вид., допов.- Х.: Право, 2013.
 16. Научные основы квалификации преступлений. Учебное пособие по спецкурсу / Под ред.: Петухов Н.А. – М., 2002.
 17. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 9-е вид., переробл. та доповн. / За ред.. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка.- К.: Юридична думка, 2012.
 18. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: Навч. посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2006.
 19. Савченко А.В., Кузнецов В.В. Кримінальне право України: посібник.- К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2011.
 20. Савченко А.В., Кісілюк Е.М., Процюк О.В. та ін. Кримінальне право України. Особлива частина: мультимедійний навчальний посібник [Електронний ресурс] – Режим доступу

http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravoosob/ Files/ Lekc/T4/T4_P1.html

21. Селецький С.І. Кримінальне право України. Особлива частина. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008.
22. Семикін М.В. Тези лекцій з навчальної дисципліни «Кримінальне право України (Особлива частина), для студентів, які одержують освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр» зі спеціальності 6.0601.00 «Правознавство», – Донецьк: ДонНУ, 2006.
23. Тетарчук І.В., Дяків Т.Є. Кримінальне право України: навчальний посібник для підготовки до іспитів. –К.: « Центр учбової літератури», 2013.
24. Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України: Моногр. – К., 2003.

Перелік питань для самостійного контролю:

1. Поняття Особливої частини кримінального права України як галузі права.
2. Система Особливої частини кримінального права.
3. Види диспозицій притаманні статтям Особливій частині кримінального права.
4. Значення Особливої частини кримінального права.
5. Поняття кримінально-правової кваліфікації злочинів.
6. Види кримінально-правової кваліфікації злочинів.
7. Принципи кримінально-правової кваліфікації злочинів.
8. Види кваліфікації злочинів.
9. Кримінально-правове значення правильної кваліфікації.

РОЗДІЛ 2. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

2.1. Поняття, загальна характеристика і види злочинів проти основ національної безпеки України

В умовах світової економічної кризи та економічних негараздів в Україні, загострення політичної боротьби, незбалансованості участі держави у формуванні нових економічних відносин, посилення на світовому тлі екстремізму, гостро встає питання про захист кримінально-правовими засобами відносин, що забезпечують умови з охорони основ національної безпеки України¹.

Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. *національна безпека* визначається як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та ене-

¹ Матвійчук В.К. Злочини проти основ національної безпеки: поняття та загальна характеристика / В.К. Матвійчук // Юридична наука. - № 9.- 2013.- С. 80.

ргозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам.

Як відомо, категорію «національна безпека» відносять до міждисциплінарних¹ чи інтегративних понять², що використовуються у досить широкому колі наук – юридичних, економічних, математичних, військових, політології, теорії міжнародних відносин, конфліктології, спеціальних оперативних дисциплінах³. Зрозуміло, що цей перелік не є вичерпним.

Як зазначає А.Б Качинський, безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, а також довкілля в різних сферах життєдіяльності від внутрішніх і зовнішніх загроз⁴.

Злочини проти основ національної безпеки України в загальній структурі злочинності займають незначне місце. Однак це не зменшує значення відповідних кримінально-правових норм. Навіть кожне окреме посягання становить велику суспільну небезпеку, ставить під загрозу саме існування нашої держави чи її окремих інституцій. Саме завдяки своєму особливому значенню злочини проти основ національної безпеки України розміщені в розділі I Особливої частини КК. Адже, якщо не будуть надійно захищені інтереси держави, то держава не зможе, в свою чергу, захистити права та свободи окремо взятої людини, юридичної особи або ж суспільства в цілому⁵.

Усі можливі загрози національній (у тому числі державній)

¹ Ситник Г. П. Державне управління у сфері забезпечення національної безпеки України: Теорія і практика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / Г. П. Ситник ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Київ, 2004. – С. 21.

² Ліпкан В. А. Основи права національної безпеки / В. А. Ліпкан // Право України. – 2009. – № 1. – С. 108.

³ Новицький Г. В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України : монографія / Г. В. Новицький. – К. : Інтертехнологія, 2008. – С. 84.

⁴ Качинський А. Б. Екологічна політика й екологічна безпека України / А.Б. Качинський // Екологічний вісник. – 2006. – № 1 (січень-лютий). – С. 14.

⁵ Кримінальне право України. (Особлива частина): Підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 33.

безпеці України можуть бути розподілені по сферах життєдіяльності держави:

а) у *політичній сфері* – посягання на конституційний лад і державний суверенітет України, втручання у внутрішні справи України з боку інших держав, наявність сепаратистських тенденцій в окремих регіонах та у певних політичних сил в Україні, масові порушення прав громадян, загострення міжетнічних і міжконфесійних відносин, порушення принципу розподілу влади, підрих механізмів забезпечення законності і правопорядку;

б) у *економічній сфері* – нерозв’язаність проблеми ресурсної, фінансової та технологічної залежності національної економіки від інших країн, неконтрольований вплив за межі України інтелектуальних, матеріальних і фінансових ресурсів, діяльність тіньових структур;

в) у *соціалійній сфері* – суспільно-політичне протистояння окремих соціальних верств населення та регіонів України, падіння рівня здоров’я населення, неконтрольовані міграційні процеси в країні;

г) у *воєнній сфері* – посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність, воєнно-політична нестабільність та конфлікти у сусідніх країнах, зниження рівня боєздатності воєнної організації держави, створення та функціонування незаконних збройних формувань;

д) у *екологічній сфері* – значне антропогенне порушення та техногенна перевантаженість території України;

е) у *науково-технологічній сфері* – науково-технологічне відставання від розвинутих країн;

є) у *інформаційній сфері* – витік інформації, яка становить державну таємницю.

З врахуванням безпосереднього об’єкту злочинів, передбачених розділом I Особливої частини Кримінального кодексу України найбільш вдалою, на нашу думку, є **класифікація злочинів проти основ національної безпеки України**, запропонована М.І. Хавронюком:

1) злочини проти основ національної безпеки у політичній сфері: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 109 КК); посягання на територіальну цілісність і недоторканність України

(ст. 110 КК); посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК);

2) злочини проти основ національної безпеки в інформаційній, економічній, науково-технологічній і воєнній сферах: державна зрада (ст. 111 КК); шпигунство (ст. 114 КК);

3) злочини проти основ національної безпеки в економічній і воєнній сферах (ст. 114 КК)¹.

Родовим об'єктом злочинів проти основ національної безпеки України є безпека України у різних її сферах як стан стабільності, міцності і захищеності конституційного ладу², а основним **безпосереднім об'єктом** кожного окремого злочину – національна (чи державна) безпека у тих чи інших її сферах. При цьому, залежно від спрямованості конкретного суспільно небезпечного діяння, основний безпосередній об'єкт злочину може мати різний, більш чи менш широкий, зміст. Скажімо, таким об'єктом при диверсії може бути безпека держави водночас в економічній, екологічній та воєнній сферах, або тільки в економічній чи тільки у воєнній сфері тощо.

Для окремих злочинів проти основ національної безпеки України чи для їх окремих форм (наприклад, для диверсії, посягання на життя державного діяча) є характерною **наявність додаткового об'єкту**, а для деяких інших (для державної зради у формі подання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України, для посягання на територіальну цілісність і недоторканність України) – додаткового факультативного об'єкту.

Наявність у тому чи іншому складі злочину тих чи інших суспільних відносин як об'єкту складу злочину підкреслює підвищену суспільну небезпеку даного злочину, яка вже врахована певною мірою у цьому складі, а тому кваліфікувати дії винної особи за сукупністю основного складу даного злочину та основного складу злочину, в якому такий безпосередній об'єкт є основним, не потрібно.

Важливе значення для правильної кваліфікації окремих зло-

¹ Хавронюк М.І. Злочини проти основ національної безпеки // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, 2001. – С. 243-271.

² Дьяков С.В., Игнатов А.А., Карпушин М.Т. Ответственность за государственные преступления / С.В. Дьяков, А.А. Игнатов, М.Т. Карпушин. – М., 1988. – С. 23.

чинів проти основ національної безпеки України – шпигунства, диверсії, дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, посягання на територіальну цілісність і недоторканність України має **предмет** злочину¹.

У ст. 112 КК спеціально зазначено про **потерпілого** від цих злочинів, це – державний або громадський діяч.

З об'єктивної сторони злочини проти основ національної безпеки України здійснюються шляхом активної поведінки – дії. При цьому законодавець конструює більшість з них як злочини з формальним складом, тому вони вважаються закінченими з моменту здійснення самого діяння, незалежно від настання фактичної шкоди основам національної безпеки України (наприклад, державна зрада, шпигунство). Деякі з цих злочинів конструюються як усічені склади – момент їх закінчення переноситься на попередні стадії здійснення злочину – готування чи замах. Так, наприклад, змова про вчинення злочину, передбаченого ст. 109 (готування), розглядається як закінчений злочин; посягання на життя державного чи громадського діяча, відповідно до ст. 112 вважається закінченим фактично з моменту замаху на вбивство².

Разом з тим, особливо кваліфікований склад злочину, передбачений ч. 3 ст. 110 КК, вказує на обов'язкове настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді загибелі людей або інших тяжких наслідків. Відповідно, такий склад перетворюється на матеріальний. **Час і обстановка** вчинення злочину є обов'язковими ознаками лише однієї із форм державної зради: перехід на бік ворога може бути вчинений лише у воєнний час або у бойовій обстановці.

Висока небезпечність злочинів проти основ національної безпеки України відбивається в їх **суб'єктивній стороні**, адже всі вони є умисними, і вчинюються, як правило, з прямим умислом. Характерною обов'язковою суб'єктивною ознакою більшості з цих злочинів є їх мета: зміна чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, зміна меж території або державного

¹ Кримінальне право України. (Особлива частина): Підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 34.

² Тетарчук І.В., Дяків Т.Є. Кримінальне право України: навчальний посібник для підготовки до іспитів. –К.: « Центр учбової літератури», 2013.- С. 87.

кордону, ослаблення держави¹.

Мотиви злочинів проти основ національної безпеки України не є обов'язковими ознаками цих злочинів і тому не включені до їх складів. Вони можуть бути різними, і мають кримінально-правове значення переважно як обставини, які пом'якшують чи обтяжують покарання (ст. ст. 66 і 67 КК). Винятком є тільки злочин, передбачений ст. 112 КК. Так, мотивом посягання на життя державного чи громадського діяча може бути бажання припинити діяльність певної особи як державного чи громадського діяча або помста за таку діяльність².

Суб'єктами злочинів проти основ національної безпеки України можуть бути фізичні осудні особи, які досягли 16-річного віку – громадяни України, іноземні громадяни або особи без громадянства. **Спеціальний суб'єкт** передбачений лише у двох складах злочинів проти основ національної безпеки України: у злочині, передбаченому ст. 111 КК, це тільки громадянин України, а у злочині, передбаченому ст. 114 КК, – тільки іноземний громадянин або особа без громадянства. Крім того, за злочини, передбачені ст. 112 КК і ст. 113 КК відповідно до ч. 2 ст. 22 КК встановлено занижений вік кримінальної відповідальності – з 14-річного віку. В інших основних складах злочинів проти основ національної безпеки України суб'єкт загальний.

Враховуючи вищезазначене, **злочини проти основ національної безпеки України** можна визначити як передбачені КК суспільно небезпечні діяння, що спричиняють істотну шкоду безпеці держави і суспільства у різних її сферах та пов'язаним з нею життєво важливим інтересам особи або загрожують спричиненням такої шкоди, для переважної більшості з яких є характерною мета ослабити українську державу.

¹ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х.: Право, 2013. – С. 7.

² Кримінальне право України. (Особлива частина): Підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 34.

2.2. Злочини проти основ національної безпеки у політичній сфері

Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК).

Даний склад злочину передбачає кримінальну відповідальність за дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, а також змова про вчинення таких дій, або за публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій.

Відповідно до ч. 2. ст. 5 Конституції України право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і ніхто не може узурпувати державну владу.

Об'єктом злочину є встановлений Конституцією і законами України порядок створення і діяльності вищих органів державної влади, порушення якого створює загрозу безпеці держави у політичній сфері.

Об'єктивна сторона даного злочину може виявитися у таких формах:

1) дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ч. 1 ст. 109 КК);

2) змова про вчинення таких дій (ч. 1 ст. 109 КК);

3) публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади (ч. 2 ст. 109 КК);

4) розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій (ч. 2 ст. 109 КК).

До дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, можна віднести створення з вказаною метою не передбачених законодавством воєнізованих або збройних формувань чи груп, захоплення й утримання будівель чи споруд, що забезпечують діяльність органів державної влади (скажімо, будівель, де розташовані Верховна Рада України, Адміністрація Президента України, Кабінет Мі-

ністрів України), організація великомасштабних масових заворушень тощо.

Змова у ст. 109 КК передбачає угоду, досягнуту між двома чи більше особами, про вчинення спільних дій з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, яка містить певні істотні умови, що стосуються способу вказаних дій, сил і засобів тощо. Змова є закінченою з моменту досягнення угоди з зазначених істотних умов.

Публічні заклики – це хоча б одне відкрите звернення до невизначеного, але значного кола осіб, в якому висловлюються ідеї, погляди чи вимоги, спрямовані на те, щоб шляхом поширення їх серед населення чи його окремих категорій (представників влади, військовослужбовців тощо) схилити певну кількість осіб до певних дій. Злочин у цій формі є закінченим з моменту висловлення винним відповідного заклику, спрямованого на його сприйняття більш-менш широкою аудиторією. Одиначний факт висловлення відповідних ідей кільком особам не може розглядатися як публічні заклики.

Розповсюдження матеріалів – це дії, метою яких є доведення змісту відповідних матеріалів до відома багатьох людей (невизначеної їх кількості або певного кола).

Для кваліфікації цього злочину має значення *спосіб* публічних закликів та розповсюдження матеріалів. Публічні заклики можуть мати місце на мітингу, зібранні тощо, а розповсюдження матеріалів здійснюватися шляхом підкидання листівок до поштових скриньок, розклеювання їх на дошках для оголошень, розсилення листів певним групам адресатів тощо і лише у цьому разі кваліфікуються за ч. 2 ст. 109 КК. Публічні заклики і розповсюдження матеріалів з використанням засобів масової інформації тягнуть відповідальність за ч. 3 ст. 109 КК.

Розповсюдження матеріалів є закінченим злочином з моменту, коли хоча б частка вказаних підготовлених матеріалів потрапила до адресатів. Виготовлення, зберігання, носіння таких матеріалів з метою їх розповсюдження кваліфікується як готування до вчинення злочину за ст. 14 і ч. 2 ст. 109 КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у виді прямого умислу. Крім того, для цього злочину у перших двох його формах характерною є спеціальна *мета*: насильницька зміна

чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади.

Суб'єкт злочину – загальний.

Ч. 3 ст. 109 КК передбачає ознаки, які обтяжують розглядуваний злочин, якщо він вчинений у формах, наведених у ч. 2 цієї статті. Відповідно до них **кваліфікованими видами** публічних закликів до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а так само розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій, крім вчинення їх з використанням засобів масової інформації, про що вже йшлося вище, є також вчинення таких дій представником влади, або повторно, або організованою групою осіб.

Посягання на територіальну цілісність і недоторканість України (ст. 110 КК).

Даний склад злочину передбачає кримінальну відповідальність за умисні дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій.

Об'єктом злочину є безпека держави у політичній і воєнній сферах, яка полягає у відсутності загрози порушення встановлених Конституцією, законами України і міжнародними правовими актами територіальної цілісності України та порядку визначення її території.

Об'єктивна сторона злочину характеризується активними діями, які можуть проявитися у таких формах:

1) дії, вчинені з метою зміни меж території або з метою зміни державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України;

2) публічні заклики до вчинення дій, метою яких є зміна меж території (державного кордону) України;

3) розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення дій, метою яких є зміна меж території (державного кордону) України.

Дії, вчинені з метою зміни меж території України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, – це будь-які дії, спрямовані на передачу частини території України під юрисдикцію іншої держави або на зменшення території України

шляхом утворення на її території іншої суверенної держави. Прикладами вказаних дій можуть бути призначення всеукраїнського референдуму з даного питання на Верховною Радою України, а іншим державним органом чи службовою особою тощо.

Відповідні *матеріали* – письмові чи зафіксовані на іншому носіїві інформації листівки, плакати, газети тощо – тут виступають *засобами* вчинення злочину.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення будь-якої із зазначених у ч. 1 ст. 110 КК дій.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у виді прямого умислу. При цьому для першої форми цього злочину характерною є також наявність спеціальної **мети** – змінити межі території (державного кордону) України. Психічне ставлення винного до наслідків, передбачених у ч. 3 ст. 110 КК, може характеризуватися як умислом, так і необережністю.

Суб'єкт злочину загальний. Якщо ж цей злочин вчинюється представником влади, це є кваліфікуючою ознакою складу злочину і потребує кваліфікації дій винної особи за ч. 2 ст. 110 КК.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 110 КК), крім вчинення його представником влади, є вчинення його повторно, за попередньою змовою групою осіб та поєднання відповідних дій з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі.

Особливо кваліфікуючою ознакою злочину є настання в результаті його вчинення таких суспільно небезпечних наслідків, як загибель людей, або інших тяжких наслідків (ч. 3 ст. 110 КК).

Посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК).

Даний склад злочину передбачає кримінальну відповідальність за посягання на життя Президента України, Голови Верховної Ради України, народного депутата України, Прем'єр-міністра України, члена Кабінету Міністрів України, Голови чи судді Конституційного Суду України або Верховного Суду України, або вищих спеціалізованих судів України, Генерального прокурора України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Голови Рахункової палати, Голови Національного банку України, керівника політичної партії, вчинене у зв'язку з їх державною чи громадською діяльністю.

Основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 112 КК, є безпека держави у політичній сфері (у сфері здійснення вищої державної влади, яка забезпечує її нормальне функціонування, та у сфері діяльності політичних партій). Цей злочин має й **обов'язковий додатковий об'єкт** – життя людини.

Потерпілим може бути тільки державний чи громадський діяч, вказаний у диспозиції ст. 112 КК, обраний (призначений) на посаду у встановленому Конституцією і законами України порядку. Перелік осіб, які можуть бути потерпілими відповідно до ст. 112 КК, є вичерпним: Президент України, Голова Верховної Ради України, народний депутат України, Прем'єр-міністр України, член Кабінету Міністрів України, Голова чи суддя Конституційного Суду України або Верховного Суду України, або вищих спеціалізованих судів України, Генеральний прокурор України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Голова Рахункової палати, Голова Національного банку України, керівник політичної партії. Тому посягання на життя інших вищих службових осіб України (наприклад, Голови Центральної виборчої комісії України, Голови Вищої ради юстиції, Секретаря Ради національної безпеки і оборони України, Державного секретаря Кабінету Міністрів України тощо) за мотивами їх державної діяльності не тягне відповідальності за ст. 112 КК і за відповідних обставин кваліфікується за п. 8 ч. 2 ст. 115 КК.

З об'єктивної сторони злочин полягає у посяганні на життя державного чи громадського діяча – вбивстві або замаху (як закінченому, так і незакінченому) на вбивство державного чи громадського діяча, які можуть проявитися у діях (здійснення пострілу, нанесення удару ножом тощо) або у бездіяльності (наприклад, не вчинення необхідної медичної процедури). Спосіб посягання значення для кваліфікації не має.

Злочин є закінченим з моменту безпосереднього здійснення замаху, незалежно від настання фактичних наслідків (шкода здоров'ю державного діяча може бути не заподіяна зовсім). Заподіяння шкоди здоров'ю державного чи громадського діяча, навіть і за мотивом його державної чи громадської діяльності, яке завідомо для винного не могло спричинити смерть, кваліфікується як відповідний злочин, передбачений розділами II, XV або іншим розділом Особливої частини КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у виді прямого умислу. **Мотивами** вчинення злочину можуть бути тільки два: бажання припинити державну чи громадську діяльність певної особи або помста за таку діяльність.

Посягання на життя державного діяча не кваліфікується за ст. 112 КК, коли воно вчинене для зведення особистих рахунків, коли його мотивами є ревності, намагання уникнути відповідальності, хуліганський мотив тощо.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 112 КК, є фізична осудна особа, якій на момент вчинення злочину виповнилося 14 років.

2.3. Злочини проти основ національної безпеки у інформаційній, економічній, науково-технологічній і військовій сферах

Державна зрада (ст. 111 КК).

Даний склад злочину передбачає кримінальну відповідальність за діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

Об'єктом злочину є державна безпека України майже у будь-якій її сфері.

Державна безпека – це відсутність загрози, стан захищеності життєво важливих інтересів держави від внутрішніх і зовнішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності держави.

З об'єктивної сторони державна зрада може виявитися у таких формах:

- 1) перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту;
- 2) шпигунство;
- 3) надання іноземній державі, іноземній організації або їх

представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

Перехід на бік ворога означає, що громадянин України надає безпосередню допомогу державі, з якою Україна на той час перебуває у стані війни або збройного конфлікту. В конкретних випадках цей злочин може полягати у вступі на службу до певних військових чи інших формувань ворожої держави (поліції, каральних загонів, розвідки), наданні засобів для вчинення злочинів агентам спецслужб іноземних держав, усуненні перешкод для їх вчинення або наданні зазначеним агентам іншої допомоги.

Перехід на бік ворога є закінченим злочином з того моменту, коли громадянин України виконав в інтересах ворога певні дії на шкоду України.

Воєнний стан – це особливий правовий режим (політико-економічна ситуація), що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню і органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав та свобод людини й громадянина і прав та законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Поняття *збройний конфлікт* має самостійне правове значення для кваліфікації, якщо такий конфлікт відбувається поза межами воєнного стану – у разі фактичного початку воєнних дій, але ще до оголошення воєнного стану, або взагалі у мирний час. Такий конфлікт повинен носити міждержавний характер, тобто передбачає зовнішнього ворога України. Не є ворожими незаконні формування сепаратистського, ультрареакційного характеру, які ведуть боротьбу з легітимними органами влади України. Проте перехід на бік ворога в період збройного конфлікту може мати місце і в формі вступу громадянина України до угруповань терористичного характеру, диверсійних загонів, які розпалюють прикордонні конфлікти, порушують недоторканність морського простору України тощо.

Поняття *шпиунство*, його предмет, об'єктивну і суб'єктивну сторони будуть розкриті при характеристиці злочину, передбаченого ст. 114 КК.

Надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України полягає у сприянні їх можливим чи дійсним зусиллям заподіяти шкоду державній безпеці України.

Види підривної діяльності проти України можуть бути різноманітними. Різний вигляд може мати й допомога у проведенні такої діяльності. Вона може надаватися шляхом організації чи виконання конкретного злочину, схиляння до державної зради інших осіб, усунення перешкод для вчинення певних діянь тощо.

Закінченим злочин у цій формі є з моменту вчинення відповідного діяння, який особа надала допомогу в проведенні підривної діяльності проти України.

Іноземна держава – це будь-яка держава, крім України, незалежно від того, чи визнана вона Україною як суверенна і чи має Україна з нею дипломатичні відносини.

Під *іноземною організацією* потрібно розуміти будь-яку державну чи недержавну установу, підприємство, об'єднання, орган іншої країни, у тому числі політичну партію, релігійну організацію, комерційне підприємство, а також міждержавну чи міжнародну організацію, у тому числі неофіційну, нелегітимну чи злочинну («тінювий» уряд у вигнанні, міжнародна терористична організація тощо), крім офіційної міжнародної організації, членом якої є Україна. Іноземною організацією є також військова, політична, економічна, фінансова, прикордонна чи інша розвідка.

Представник іноземної держави або іноземної організації – це особа, яка уповноважена виражати інтереси тієї чи іншої іноземної держави (іноземної організації) та діє від її імені або представляє її за спеціальним повноваженням, у тому числі таємним (не офіційним).

Суб'єктивна сторона державної зради характеризується виною у виді прямого умислу.

Суб'єктом державної зради у будь-якій її формі може бути тільки громадянин України, який досяг 16-річного віку.

Ч. 2 ст. 111 визначає *спеціальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності*, яка може мати місце за наявності трьох умов в їх сукупності:

1) суб'єктом звільнення є лише такий громадянин України, який вступив у зв'язок з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками й отримав їх злочинне завдання;

2) цей громадянин не вчинив жодних дій на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників;

3) він добровільно заявив органам влади України про свій зв'язок з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками та про отримане завдання.

Шпигунство (ст. 114 КК).

Даний склад злочину передбачає кримінальну відповідальність за передачу або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства.

Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 114 КК, є державна безпека України в інформаційній, а також політичній, економічній, воєнній і науково-технологічній сферах.

Предметом шпигунства є відомості, що становлять державну таємницю, які матеріалізовані у відповідному документі чи виробі.

Відомості, що становлять державну таємницю, – це інформація у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки і охорони правопорядку, розголошення якої може завдати шкоди національній безпеці України і які рішенням державних експертів з питань таємниць визнано державною таємницею та включено до Зводу відомостей, що становлять державну таємницю (ЗВДТ). З моменту опублікування вказаного Зводу (змін до нього) ці відомості підлягають охороні з боку держави як такі, що становлять державну таємницю, хоча б на цей час вони ще не були матеріалізовані.

Конкретні види інформації, яка належить до державної таємниці, перелічені у Законі України «Про державну таємницю».

З об'єктивної сторони шпигунство полягає у таких діях:

1) передача іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю;

2) збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній

організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю.

Передача відомостей – це їх усне повідомлення (безпосередньо, по радіо, по телефону) іноземній державі, іноземній організації, їх представникам, вручення певних документів, виробів чи інших матеріальних носіїв інформації (безпосередньо, через посередників, з використанням тайників тощо) або їх пересилання (з використанням поштового, електронного зв'язку, за допомогою тварин тощо).

Збирання зазначених відомостей полягає в їх пошуку і добуванні (шляхом розпитування певних осіб, візуального спостереження та підслухування, зняття інформації з каналів зв'язку, проникнення до комп'ютерних систем, виготовлення копій документів тощо), придбанні будь-яким способом (таємне чи відкрите викрадення, купівля, обмін документів чи зразків зброї, боєприпасів, макетів секретного об'єкта тощо) з наступним зосередженням їх в одному чи кількох місцях з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю.

Шпигунство є закінченим, якщо воно вчинене у вигляді передачі певних відомостей, – з моменту їх фактичного повідомлення (вручення матеріалів, які їх містять), відправлення адресату чи посереднику, закладення в тайник, передачі предмета, який відкриває доступ до них, – відповідно до обумовленості з адресатом, а у вигляді збирання – з моменту зосередження в будь-якому місці (при особі, в її житлі, у схованці) хоча б частини відповідної інформації за наявності мети передати її відповідній іноземній державі, іноземній організації або їх представникам.

Суб'єктивна сторона шпигунства характеризується виною у виді прямого умислу.

Суб'єкт злочину, передбаченого ст. 114 КК, є тільки іноземець або особа без громадянства. Шпигунство, вчинене громадянином України, кваліфікується за ст. 111 КК.

Ч. 2 ст. 114 КК передбачає **спеціальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності** особи, яка вже передала чи збрала для передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомості, що становлять державну таємницю. Такою підставою є сукупність трьох умов, із яких тільки дві повністю залежать від волі вказаної особи:

- а) особа припинила раніше розпочату шпигунську діяльність;
- б) вона добровільно повідомила органи державної влади України про вчинене нею на шкоду інтересам України;
- в) внаслідок виконання особою перших двох умов і вжитих органами державної влади України (можливо, за участю цієї ж особи) заходів була відвернена шкода інтересам України.

2.4. Злочини проти основ національної безпеки в економічній, екологічній і військовій сферах

Диверсія (ст. 113).

Даний склад злочину передбачає кримінальну відповідальність за вчинення з метою ослаблення держави вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, а також вчинення з тією самою метою дій, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій.

Основний безпосередній об'єкт – безпека держави в економічній, екологічній, військовій або будь-якій іншій сфері відповідно до спрямованості конкретного акту диверсії. Крім того, для цього злочину характерним є **обов'язковий додатковий об'єкт**, який має різний зміст у різних формах цього злочину: це життя і здоров'я особи, власність, навколишнє середовище.

Предметом диверсії можуть бути:

1) будівлі, споруди та інші об'єкти, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, від діяльності яких залежить життєдіяльність певних регіонів чи інших великих територій, належне функціонування певних галузей економіки, структур державного управління (електростанції, водо-, нафто-, газо-, нафтопродуктопроводи, мости, дамби, греблі, системи інформаційних комунікацій, вокзали, аеропорти, морські чи річкові порти, метрополітени, підприємства по виробництву грошових знаків України чи інші важливі підприємства, незалежно від форми власності,

військові частини тощо), у тому числі підприємства, зруйнування чи пошкодження яких само по собі є фактором небезпеки (хімічні, біологічні підприємства, підприємства з виготовлення вибухових матеріалів і виробів, пожежонебезпечні виробництва чи сховища тощо);

2) стада і колекції тварин, риба, що водиться у ставках та інших водоймищах, пасіки тощо;

3) посіви сільськогосподарських чи інших культур, лісові масиви тощо.

Об'єктивна сторона диверсії проявляється в семи формах, кожна із яких передбачає вчинення суспільно небезпечних дій (зокрема, вибухів і підпалів), спрямованих на:

1) масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їх здоров'ю;

2) зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення;

3) радіоактивне забруднення;

4) масове отруєння;

5) поширення епідемій;

6) поширення епізоотій;

7) поширення епіфітотій.

Диверсія, вчинена у будь-якій із її форм, є закінченою з моменту вчинення вибуху, підпалу, затоплення, обвалу чи інших дій відповідної спрямованості, незалежно від того, чи фактично настали ті або інші наслідки (наприклад, в результаті вибуху у зв'язку зі слабкою міцністю заряду може взагалі не статися будь-яких помітних наслідків, через дощ може не загорітися підпалене сховище або отрута виявиться неефективною).

Вибух передбачає займання певних об'єктів внаслідок миттєвого хімічного розкладання відповідних хімічних речовин чи їх сумішей та створення сильно нагрітих газів, а *підпал* – це свідоме викликання пожежі шляхом застосування джерела вогню до певних об'єктів.

До *інших дій*, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їх здоров'ю, на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, можна віднести, скажімо, пошкодження дамби гідроелектростанції, яке потягло затоп-

лення населеного пункту, вимикання сигналу маяка, наслідком чого стала загибель корабля, пуск ракети, спрямованої на важливий народногосподарський чи військовий об'єкт, поміщення у воду в місці масового відпочинку людей дроту високовольтної лінії електропередач, тощо.

Масове знищення людей – це позбавлення життя багатьох людей. Конкретна кількість людей, знищення яких можна визнати масовим, визначається з урахуванням обставин справи.

Під *тілесними ушкодженнями* розуміється порушення анатомічної цілісності тканин, органів та їх функцій, що виникає як наслідок дії одного чи кількох зовнішніх ушкоджуючих факторів – фізичних, хімічних, біологічних, психічних, а під іншою шкодою здоров'ю людей – неврологічний розлад, втрата працездатності тощо.

До *дій, спрямованих на радіоактивне забруднення*, можуть бути віднесені, наприклад, зруйнування чи пошкодження ядерних установок, інших джерел іонізуючого випромінювання, порушення корпусу, оболонки агрегату, виробу, де знаходяться радіоактивні речовини, шляхом його розбирання чи підпалювання тощо.

Під *масовими отруєннями* розуміється заподіяння шкоди життю і здоров'ю більш-менш широких кіл населення шляхом їх отруєння. Масове отруєння тварин і рослин має кваліфікуватися за ст. 441 КК як екоцид. *Дії, спрямовані на масове отруєння*, полягають у домішуванні токсичних (отрутих) речовин до води, повітря, продуктів харчування, лікарських засобів і т. ін.

Епідемія – це такий процес масового поширення заразних захворювань людей (чуми, холери тощо), що відбувається на значній території за відносно короткий проміжок часу, коли показник інфекційної захворюваності серед населення певної місцевості та у певний час перевищує звичайний рівень, характерний для даної інфекційної хвороби, та характеризується відповідною динамікою.

Епізоотія – це такий процес масового поширення заразних (інфекційних та паразитарних) захворювань (сказу, чуми, ящуру тощо) сільськогосподарських, домашніх, зоопаркових, лабораторних, диких, циркових тварин та хутрових звірів, домашньої і дикої птиці, бджіл, риби, жаб, молюсків, раків, шовкопрядів, інших представників фауни, а також ембріонів, інкубаційних яєць, заплідненої ікри, зиготи, сперми тощо, що характеризується безперервністю на значній території за відносно короткий проміжок часу.

Епіфітотія полягає у значному поширенні грибоквих, вірусних чи бактеріологічних захворювань сільськогосподарських рослинних культур, лісових насаджень, водних та інших рослин. Такі захворювання можуть бути спричинені дією шкідників (комах, кліщів, мікроорганізмів) чи фітопатогенів (вірусів, бактерій, грибів).

Дії, спрямовані на поширення епідемії, епізоотії чи епіфітотії, можуть полягати у розповсюдженні будь-яким способом на території України збудників чи переносників відповідних хвороб (гризунів, комах, кліщів тощо) чи у спробі такого розповсюдження.

Суб'єктивна сторона диверсії характеризується виною у виді прямого умислу і спеціальною **метою**. Саме за ознакою спеціальної мети (не враховуючи деяких інших ознак) диверсію треба відмежовувати від таких суміжних умисних злочинів, як, наприклад, умисне вбивство двох чи більше осіб або способом, небезпечним для життя багатьох осіб, терористичний акт, екоцид тощо.

Вказана мета означає наявність прагнення знизити економічний, науково-технічний, військовий потенціал держави тощо. При цьому не вимагається, щоб винний намагався суттєво ослабити державу (повалити, підірвати її), достатньо його бажання хоча б певним чином вплинути на ту чи іншу складову її потенціалу. Склад злочину сконструйований як формальний, а тому на перший план виступає не фактичний результат (ослаблення держави чи принаймні реальна загроза такого ослаблення), а саме вороже ставлення особи до держави.

Суб'єкт злочину – фізична осудна особа, якій виповнилось 14 років.

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Бантишев О.Ф., Шамара О.В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації) : моногр. / О.Ф. Бантишев, О.В. Шамара. – [2-е вид., перероб. та доп.]. – К. : Наук.– вид. відділ НА СБ України, 2010.
2. Дьяков С.В., Игнатов А.А., Карпушин М.Т. Ответственность за государственные преступления / С.В. Дьяков, А.А. Игнатов, М.Т. Карпушин. – М., 1988. – С. 23.

3. Качинський А. Б. Екологічна політика й екологічна безпека України / А.Б. Качинський // Екологічний вісник. – 2006. – № 1 (січень-лютий). – С. 14.
4. Киренко С.Г. Кримінально-правовий аспект національної безпеки України // Юриспруденція: теорія і практика. – 2006. – № 2 (16).
5. Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011.
6. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, М. І. Мельник та ін.; За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка – 3-тє вид., переробл. та догюв – К.: Атіка, 2009.
7. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В.І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-тє вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010.
8. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник/ За заг.ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є.Л. Стрельцова. – Х.: Одиссей, 2009.
9. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг.ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна.- 5-тє вид., допов.- Х.: Право, 2013.
10. Лантінов Я. О. Щодо визначення національної безпеки України як об'єкта кримінально-правової охорони / Я. О. Лантінов // Форум права. – 2011. – № 1.
11. Ліпкан В.А., Діордіца І.В. Національна безпека України: кримінально-правова охорона. – К.: КНТ, 2007.
12. Ліпкан В.А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: Монографія. / В.А.Ліпкан – К. : «Текст», 2003.
Мошняга Л.В. Обєкт злочинів проти конституційних основ національної безпеки України // Право і безпека.- 2012.- № 2.
13. Матвійчук В.К. Злочини проти основ національної безпеки: поняття та загальна характеристика / В.К. Матвійчук // Юридична наука.- № 9.- 2013.
14. Меньшагин В.Д., Куринов Б.А. Научно-практический комментарий закона об уголовной ответственности за государственные преступления. (2-е издание переработанное) – М., 1961.
15. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 9-е вид., переробл. та допов. / За ред.. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка.- К.: Юридична думка, 2012.
16. Новицький Г. В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України : монографія / Г. В. Новицький. – К. : Інтертехнологія, 2008. – С. 84.

17. Савченко А.В., Кузнецов В.В. Кримінальне право України: посібник.- К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2011.
18. Савченко А.В., Кісілюк Е.М., Процюк О.В. та ін. Кримінальне право України. Особлива частина: мультимедійний навчальний посібник [Електронний ресурс] – Режим доступу http://www.naiiau.kiev.ua/books/mnp_krum_pravoosob/Files/Lec/T4/T4_P1.html
19. Ситник Г. П. Державне управління у сфері забезпечення національної безпеки України: Теорія і практика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / Г. П. Ситник ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Київ, 2004.
20. Смирнов Е.А. Особо опасные государственные преступления (вопросы квалификации в связи с применением уголовно-правовой нормы). Учебное пособие. – К., 1974.
21. Селецький С.І. Кримінальне право України. Особлива частина. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008.
22. Семикін М.В. Тези лекцій з навчальної дисципліни «Кримінальне право України (Особлива частина), для студентів, які одержують освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр» зі спеціальності 6.0601.00 «Правознавство», – Донецьк: ДонНУ, 2006.
23. Тетарчук І.В., Дяків Т.Є. Кримінальне право України: навчальний посібник для підготовки до іспитів. –К.: « Центр учбової літератури», 2013.
24. Хавронюк М.І. Злочини проти основ національної безпеки // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. / За ред.М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К. : Каннон, 2001. – С. 243-271.

Перелік питань для самостійного контролю:

1. Надайте поняття національної безпеки держави.
2. Визначте поняття злочинів проти основ національної безпеки України.
3. Охарактеризуйте об'єктивні ознаки дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади.
4. Вкажіть обов'язкові ознаки об'єктивної сторони посягання на територіальну цілісність і недоторканність України.
5. Ознаки потерпілого від злочину, передбаченого ст. 112 КК.
6. Визначить особливості суб'єктивних ознак складу державної зради.
7. Охарактеризуйте предмет та об'єктивну сторону складу диверсії.
8. Умови звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду та шпигунство.

РОЗДІЛ 3.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

3.1. Загальна характеристика і види злочинів проти життя та здоров'я особи

У ст. 3 Конституції України проголошено, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». В ст. 27 Конституції наголошено, що кожна людина має невід'ємне право на життя і ніхто не може свавільно позбавити людину життя. Особлива цінність життя і здоров'я зумовлена тим, що ці блага становлять необхідну біологічну і соціальну основу всіх інших особистих благ людини, а це дає достатні підстави виділяти право особи на життя і здоров'я як спеціальний об'єкт кримінально-правової охорони і розглядати як родовий об'єкт групи злочинів з II розділу Особливої частини КК України.

Родовим об'єктом злочинів, включених у II розділ Особливої частини КК є суспільні відносини з охорони життя та здоров'я особи.

Слід зазначити, що в інших розділах Особливої частини КК також є багато статей, які передбачають відповідальність за злочини, пов'язані із заподіянням шкоди життю та здоров'ю особи. Але у таких випадках шкода вказаним об'єктам заподіюється у зв'язку з посяганням на інші суспільні відносини, які становлять основний об'єкт посягання, а життя та здоров'я особи виступають як додаткові об'єкти, без яких посягання на основний об'єкт неможливе. Наприклад, розбій (ст. 187) має основним безпосереднім об'єктом власність, а додатковим об'єктом – життя та здоров'я потерпілої особи. При цьому додатковий характер об'єктів аж ніяк не знижує їх цінності і важливості кримінально-правової охорони¹.

¹ Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, М. І. Мельник та ін.; За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка – 3-тє вид., переробл. та догтов – К.: Атіка, 2009 – С. 33.

З об'єктивної сторони посягання на життя та здоров'я особи можуть вчинятися як шляхом дії, так і бездіяльністю. Більшість цих злочинів передбачені законом як злочини з *матеріальним складом*, тобто обов'язковою ознакою їх об'єктивної сторони є не тільки суспільно небезпечне діяння, але й суспільно небезпечні наслідки й причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками.

Суб'єктивна сторона злочинів, передбачених II розділом Особливої частини КК, характеризується умисною або необережною формою вини.

Суб'єктом злочинів проти життя та здоров'я особи є фізична, осудна особа, яка досягла 16 років, а при вчиненні злочинів, передбачених статтями 115-117, 121, 122 КК – особа, яка досягла 14 років. В окремих злочинах, що розглядаються, законом передбачена наявність спеціального суб'єкта (наприклад, в ст. 117 КК – мати новонародженої дитини, в ст. 135 КК – особа, яка зобов'язана піклуватися про потерпілого, або особа, яка сама поставила потерпілого в небезпечний для життя стан)¹.

З урахуванням *видового* об'єкта² злочини проти життя та здоров'я особи можуть бути класифіковані таким чином:

- 1) злочини проти життя особи;
- 2) злочини проти здоров'я особи;
- 3) злочини, що ставлять у небезпеку життя та здоров'я особи.

би.

3.2. Злочини проти життя особи

Об'єктом цієї групи злочинів є життя особи.

Початковим моментом життя як об'єкта посягання при вбивстві слід вважати початок фізіологічних пологів. Тому посягання на плід після початку пологового процесу є посяганням на життя людини. При цьому не має значення, що дитина, яка наро-

¹ Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 55.

² Кримінальне право України. Особлива частина: підручник/ За заг.ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України С.Л. Стрельцова. – Х.: Одісей, 2009. – С. 20.

джується, ще не розпочала самостійного, позаутробного життя і навіть не відділилася від утроби матері. Посягання на плід, що відділився від утроби матері внаслідок пологового процесу (незалежно від його життєздатності), тим більше є посяганням на життя. У свою чергу посягання на плід людини до початку пологового процесу не є посяганням на життя (незалежно від віку плода) і не може кваліфікуватися як вбивство. Внутрішньоутробне знищення плода до початку пологів може тягти за собою відповідальність за незаконне проведення абортів. Як посягання на життя слід розглядати й умертвіння дитини, що народилася в результаті передчасних пологів (у тому числі штучних). Якщо було здійснено спробу позбавити життя дитину, що народилася мертвою, відповідальність має наставати за замах на вбивство (непридатний замах).

Кінцевим моментом життя вважається біологічна смерть, тобто момент, коли внаслідок припинення роботи серця відбулися незворотні процеси розпаду клітин центральної нервової системи. Від біологічної смерті відрізняють клінічну, коли, незважаючи на припинення дихання і серцебиття, протягом дуже короткого часу життя в організмі не припиняється і його життєздатні функції можуть бути відновлені. Навмисне приведення людини в стан клінічної смерті у випадку, коли біологічна смерть не настала, може кваліфікуватися як замах на вбивство. У свою чергу, за певних умов може бути визнано вбивством посягання на життя людини, що перебуває в стані клінічної смерті. Дії винного, спрямовані на вбивство померлого раніше, є замахом на непридатний об'єкт¹.

Закон рівною мірою охороняє життя будь-якої людини, незалежно від її життєздатності (хворої, божевільної, такої, що перебуває в безнадійному стані внаслідок травми, хвороби тощо), моральних якостей, віку (немовляти, старого), службового становища тощо².

Вбивство – це позбавлення життя *іншої* людини. Самогубство (суїцид) і замах на самогубство, тобто заповдіання смерті само-

¹ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х.: Право, 2013.- С. 18.

² Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 55.

му собі, як і готування до самогубства та замах на самогубство, не є кримінальне караними діями.

До злочинів проти життя відносяться:

- Умисне вбивство (ч. 1 ст. 115 КК);
- Умисне вбивство при обтяжуючих обставинах (ч. 2 ст. 115 КК);
- Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК);
- Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК);
- Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118 КК);
- Вбивство через необережність (ст. 119 КК);
- Доведення до самогубства (ст. 120 КК);
- Погроза вбивством (ст. 129 КК).

Таким чином, більшість злочинів проти життя (за винятком доведення до самогубства та погрози вбивством) складають вбивства.

Ч. 1 ст. 115 КК України визначає, що **вбивство** – це умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині. Стаття 119 КК передбачає відповідальність за вбивство через необережність. Саме тому поняття **вбивства** слід визначати як протиправне, умисне або з необережності заподіяння смерті іншій людині.

Протиправність вбивства означає, що таке діяння заборонене кримінальним законом під загрозою кримінального покарання. Не є протиправним позбавлення життя іншої особи за наявності обставин, що виключають злочинність діяння¹.

З об'єктивної сторони посягання на життя особи можуть вчинятися як шляхом дії або бездіяльності. Усі вбивства визначені в законі як злочини з матеріальним складом і характеризуються наявністю суспільного небезпечного діяння (дії або бездіяльності), що позбавляє життя іншої людини, суспільно небезпечним наслідком у вигляді смерті іншої людини, причинним зв'язок між діянням і настанням смерті.

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 3-тє вид., переробл. та доповн. / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. - К.: Атіка. 2005. - С. 248.

Для позбавлення людини життя може бути застосоване як фізичний вплив (удар, постріл і т.п.), так і психічне (заподіяння травми, що викликала смерть тощо). У випадку вчинення вбивства шляхом бездіяльності мова може йти про нездійснення винним дій, що могли запобігти настанню смерті за умови, що особа зобов'язана була і мала можливість вчинити такі дії¹.

Суб'єктивна сторона вбивства характеризується як умисною формою вини (ст.ст. 115-118 КК), так і необережною формою вини (ст. 119 КК).

До числа ознак суб'єктивної сторони умисних вбивств, що мають значення для кваліфікації, необхідно віднести також мотив, мету й емоційний стан винного в момент вчинення злочину.

При аналізі суб'єктивної сторони вбивства може постати питання про *відмежування умисного вбивства від умисного тяжкого тілесного uszkodження, що спричинило смерть потерпілого*. Визначальним при його вирішенні, як зазначив ПВСУ, є суб'єктивне ставлення винного до наслідків своїх дій: при умисному вбивстві настання смерті охоплюється умислом винного, а в разі заподіяння умисного тяжкого тілесного uszkodження, що спричинило смерть потерпілого, ставлення винного до настання смерті характеризується необережністю. Вирішуючи це питання, суди повинні ретельно досліджувати докази, що мають значення для з'ясування змісту і спрямованості умислу винного (*п. 22 ППВСУ від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи»*)².

Суб'єктом вбивств, передбачених ст.ст. 115-117 КК є фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку. Суб'єктом вбивств, передбачених ст.ст. 118, 119 може бути фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку. Деякі склади вбивств передбачають наявність яких-небудь додаткових ознак у суб'єкта вбивства (наприклад, суб'єктом злочину, передбаченого ст. 117 КК може бути лише мати новонародженої дитини).

¹ Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 56.

² Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х.: Право, 2013.- С. 21.

В залежності від форми вини вбивства розділяються на наступні **види**:

- 1) умисні вбивства (ст.ст. 115-118 КК);
- 2) вбивство через необережність (ст. 119 КК).

У свою чергу, умисні вбивства в залежності від наявності або відсутності обтяжуючих чи пом'якшуючих обставин поділяються на:

- 1) вбивство без обтяжуючих і пом'якшуючих обставин (ч. 1 ст. 115 КК);
- 2) вбивства при обтяжуючих обставинах (ч. 2 ст. 115 КК);
- 3) вбивства при пом'якшуючих обставинах (ст.ст. 116-118 КК).

Умисне вбивство, вчинене при наявності як обтяжуючих, так і пом'якшуючих обставин, підлягає кваліфікації як убивство, вчинене при пом'якшуючих обставинах. Наприклад, умисне убивство двох і більш осіб, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, необхідно кваліфікувати тільки по ст. 116 КК.

Умисне вбивство (ст. 115 КК).

Даний склад злочину передбачає кримінальну відповідальність за вбивство, тобто умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині.

Об'єкт злочину – життя особи. Частина 1 ст. 115 КК передбачає відповідальність за вбивство без пом'якшуючих і без обтяжуючих обставин («просте» вбивство). Як свідчить практика, за ч. 1 ст. 115 КК кваліфікують вбивства через помсту, ревності, на ґрунті неприязних стосунків, за згодою потерпілого тощо.

У ч. 2 ст. 115 КК встановлена відповідальність за умисне вбивство при обтяжуючих обставинах. Умисне вбивство при обтяжуючих обставинах, у порівнянні з іншими видами вбивств, представляє незрівнянно більшу суспільну небезпеку вчиненого. Обтяжуючі обставини при вбивстві зазначені у пунктах 1-14 ч. 2 ст. 115 КК. Ними є умисне вбивство:

- 1) двох або більше осіб;
- 2) малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;
- 3) заручника або викраденої людини;
- 4) вчинене з особливою жорстокістю;
- 5) вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб;

- 6) з корисливих мотивів;
- 7) з хуліганських мотивів;
- 8) особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цієї особою службового або громадського обов'язку;
- 9) з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення;
- 10) поєднане із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом;
- 11) вчинене на замовлення;
- 12) вчинене за попередньою змовою групою осіб;
- 13) вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого ст.ст. 116-118 КК;
- 14) з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Перелік зазначених обставин є вичерпним. Для кваліфікації умисного вбивства за ч. 2 ст. 115 необхідно встановити хоча б одну ознаку, передбачену ч. 2 ст. 115. Якщо в діях винної особи таких ознак вбачається декілька, то всі вони мають отримувати самостійну правову оцінку за відповідним пунктом ч. 2 ст. 115¹.

Умисне вбивство двох або більше осіб кваліфікується за п. 1 ч. 2 ст. 115 КК за умови, що їх убивство охоплювалось єдиним умислом винного. Для такої кваліфікації не має значення, яким мотивом керувався винний і чи був він однаковим при позбавленні життя кожного з потерпілих. Якщо ці мотиви передбачені як кваліфікуючі ознаки, дії винного додатково кваліфікуються і за відповідними пунктами ч. 2 ст. 115 КК. Наявність розриву в часі при реалізації єдиного умислу на вбивство двох або більше осіб значення для кваліфікації злочину за п. 1 ч. 2 ст. 115 КК немає.

Під **убивством малолітньої дитини** (п. 2 ч. 2 ст. 115 КК) розуміється умисне позбавлення життя особи, якій не виповнилося 14 років. Ця кваліфікуюча ознака наявна тоді, коли винний достовірно знав, що потерпілий є малолітнім, або припускав це, або за обставинами справи повинен був і міг це усвідомлювати. **Умисне вбивство жінки, яка перебувала у стані вагітності**, за п. 2 ч. 2 ст. 115 КК кваліфікується за умови, що винний завідомо знав про такий стан потерпілої.

Відповідальність за **умисне вбивство заручника або викра-**

¹ Селецький С.І. Кримінальне право України. Особлива частина. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – С. 32.

деної людини (п. 3 ч. 2 ст. 115 КК) настає за умови, що потерпілий був заручником (тобто, особою, яка була захоплена чи трималася з метою спонукати її родичів, державну або іншу установу, підприємство чи організацію, фізичну або службову особу до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення) і винна особа це усвідомлювала. Дії кваліфікуються як умисне вбивство заручника або викраденої людини незалежно від того, чи була винна особа причетною до вчинення злочинів, передбачених ст. 147 КК або ст. 146 КК. Разом з тим, мотив такого вбивства повинен мати зв'язок із даними злочинами (це можуть бути бажання спонукати зазначених у ст. 147 КК осіб, установу, підприємство, організацію до вчинення чи утримання від вчинення певних дій, помста за невиконання висунутих вимог, прагнення приховати захоплення чи тримання заручника або інший злочин, вчинений під час їх здійснення, тощо).

Умисне вбивство визнається вчиненим з *особливою жорстокістю* (п. 4 ч. 2 ст. 115 КК), якщо винний, позбавляючи потерпілого життя, усвідомлював, що завдає йому особливих фізичних (шляхом заподіяння великої кількості тілесних ушкоджень, тортур, мордування, мучення, в тому числі з використанням вогню, струму, кислоти, лугу, радіоактивних речовин, отрути, яка завдає нестерпного болю, тощо), психічних чи моральних (шляхом зганьблення честі, приниження гідності, заподіяння тяжких душевних переживань, глуmlinня тощо) страждань, а також, якщо воно було поєднане із глуmlinням над трупом або вчинювалося в присутності близьких потерпілому осіб і винний усвідомлював, що такими діями завдає останнім особливих психічних чи моральних страждань. Не можна кваліфікувати умисне вбивство за п. 4 ч. 2 ст. 115 КК на тій підставі, що винна особа в подальшому з метою приховання цього злочину знищила або розчленувала труп.

Як учинене *способом, небезпечним для життя багатьох осіб* (п. 5 ч. 2 ст. 115 КК), умисне вбивство кваліфікується за умови, що винний, здійснюючи умисел на позбавлення життя певної особи, усвідомлював, що застосовує такий спосіб убивства, який є небезпечним для життя не тільки цієї особи, а й інших людей. При цьому небезпека для життя інших людей має бути реальною. У разі, коли винний, позбавляючи життя певну особу, помилково вважав, то робить це таким способом, який є небезпечним для

життя потерпілого та інших людей, у той час як той фактично небезпечним не був, вчинене належить кваліфікувати як замах на вчинення злочину, передбаченого п. 5 ч. 2 ст. 115 КК. Якщо при умисному вбивстві, вчиненому небезпечним для життя багатьох осіб способом, позбавлено життя й іншу особу (інших осіб), злочин кваліфікується за пунктами 1 і 5 ч. 2 ст. 115 КК, а якщо заподіяно шкоду її (їх) здоров'ю, – за п. 5 ч. 2 ст. 115 КК та відповідними статтями КК, що передбачають відповідальність за умисне заподіяння тілесних ушкоджень.

За п. 6 ч. 2 ст. 115 КК як учинене з **корисливих мотивів** умисне вбивство кваліфікується в разі, коли винний, позбавляючи життя потерпілого, бажав одержати у зв'язку з цим матеріальні блага для себе або інших осіб (заволодіти грошима, коштовностями, цінними паперами, майном тощо), одержати чи зберегти певні майнові права, уникнути матеріальних витрат чи обов'язків (одержати спадщину, позбавитися боргу, звільнитися від платежу тощо) або досягти іншої матеріальної вигоди. При цьому не має значення, чи одержав винний ту вигоду, яку бажав одержати внаслідок убивства, а також коли виник корисливий мотив – до початку чи під час вчинення цього злочину. Як учинене з корисливих мотивів слід кваліфікувати й умисне вбивство з метою подальшого використання органів чи тканин людини в певних корисливих цілях (для трансплантації, незаконної торгівлі тощо).

Як умисне вбивство з **хуліганських мотивів** за п. 7 ч. 2 ст. 115 КК дії винного кваліфікуються, коли він позбавляє іншу особу життя внаслідок явної неповаги до суспільства, нехтування загальнолюдськими правилами співжиття і нормами моралі, а так само без будь-якої причини з використанням малозначного приводу. Якщо крім убивства з хуліганських мотивів винний вчинив ще й інші хуліганські дії, що супроводжувались особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом, вчинене кваліфікується за п. 7 ч. 2 ст. 115 і за відповідною частиною ст. 296 КК. Не можна кваліфікувати як вчинене з хуліганських мотивів умисне вбивство під час сварки чи бійки, яку розпочав сам потерпілий, а так само з ревнощів, помсти чи інших мотивів, що виникли на ґрунті особистих стосунків, навіть якщо при цьому було порушено громадський порядок.

Відповідальність за п. 8 ч. 2 ст. 115 КК за умисне вбивство

особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цієї особою службового або громадського обов'язку настає, якщо злочин вчинено з метою не допустити чи перепинити правомірну діяльність потерпілого у зв'язку з виконанням ним зазначеного обов'язку, змінити характер останньої, а так само з мотивів помсти за неї незалежно від часу, що минув з моменту виконання потерпілим своїх обов'язків до вбивства. Виконання службового обов'язку – це діяльність особи, яка входить до кола її повноважень, а громадського обов'язку – здійснення спеціально покладених на особу громадських повноважень чи вчинення інших дій в інтересах суспільства або окремих громадян (наприклад, перепинення правопорушення, повідомлення органів влади про злочин або про готування до нього). Близькі родичі в розумінні п. 8 ч. 2 ст. 115 КК – це батьки, один із подружжя, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, внуки (п. 11 ст. 32 КПК). Хуліганство й наступне вбивство особи, яка перепиняла ці дії, належить кваліфікувати за відповідною частиною ст. 296 і п. 8 ч. 2 ст. 115 КК. Умисне вбивство або замах на вбивство державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного або їх близьких родичів, захисника чи представника особи або їх близьких родичів, начальника військової служби чи іншої особи, яка виконує обов'язки з військової служби, представника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист, за наявності відповідних підстав належить кваліфікувати тільки за ст.ст. 112, 348, 379, 400, ч. 4 ст. 404, ст. 443 КК. Разом з тим, коли умисне вбивство зазначених осіб чи замах на нього вчинені за інших обтяжуючих обставин, передбачених ч. 2 ст. 115 КК, дії винної особи додатково кваліфікуються і за відповідними пунктами цієї статті.

За п. 9 ч. 2 ст. 115 КК настає відповідальність за *умисне вбивство з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення*. Для кваліфікації умисного вбивства як такого, що вчинене з метою приховати інший злочин, не має значення, чи був винний причетним до злочину, який приховується. Дії винного, який вчинив умисне вбивство з метою приховати злочин іншої особи, додатково кваліфікувати ще й за ст. 396 КК не потрібно.

Якщо вбивство з метою приховання злочину, вчиненого іншою особою, було заздалегідь обіцяне, відповідальність настає за п. 9 ч. 2 ст. 115 КК і за пособництво в тому злочині, який приховувався.

Умисне вбивство тягне відповідальність за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК, якщо воно було **поєднане зі звалтуванням потерпілої особи або насильницьким задоволенням із нею статевої пристрасті неприродним способом**, тобто мало місце в процесі вчинення зазначених злочинів чи одразу ж після нього. При цьому злочинні дії кваліфікуються і за ч. 4 ст. 152 чи ч. 3 ст. 153 КК або ще й за відповідною частиною ст. 15 КК. Умисне вбивство з метою задовольнити статеву пристрасть із трупом також тягне відповідальність за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК.

Умисне вбивство, **вчинене на замовлення** (п. 11 ч. 2 ст. 115 КК), – це умисне позбавлення життя потерпілого, здійснене особою (виконавцем) за дорученням іншої особи (замовника). Таке доручення може мати форму наказу, розпорядження, а також угоди, відповідно до якої виконавець зобов'язується позбавити потерпілого життя, а замовник – вчинити в інтересах виконавця певні дії матеріального чи нематеріального характеру або ж не вчинювати їх. Якщо замовлення умисного вбивства мало форму угоди, відповідальність за п. 11 ч. 2 ст. 115 КК настає незалежно від того, коли були вчинені обіцяні виконавцеві дії – до чи після вбивства, виконав чи не виконав замовник свою обіцянку, збирався він це робити чи ні. До дій матеріального характеру, зокрема, належать сплата виконавцеві винагороди за вчинення вбивства, передача чи збереження прав на майно, звільнення від майнових зобов'язань тощо. Під діями нематеріального характеру розуміються будь-які дії, вчинення чи не вчинення яких безпосередньо не пов'язане з матеріальними інтересами виконавця вбивства. У випадках, коли умисне вбивство на замовлення вчинюється з метою одержання від замовника грошей, матеріальних цінностей чи інших вигод матеріального характеру (тобто з корисливих мотивів), дії виконавця кваліфікуються за пунктами 6 і 11 ч. 2 ст. 115 КК. Замовник умисного вбивства залежно від конкретних обставин справи повинен визнаватись або підбурювачем, або організатором злочину (якщо тільки він не є його співвиконавцем). Дії замовника умисного вбивства, який одночасно був і співвиконавцем цього злочину, кваліфікуються за пунктами 11 і 12 ч. 2 ст. 115 КК як умисне вбивство, вчинене на замовлення за попередньою змовою групою осіб, а за на-

явності до того підстав – і за іншими пунктами цієї статті.

Вчиненим *за попередньою змовою групою осіб* (п. 12 ч. 2 ст. 115 КК) умисне вбивство вважається тоді, коли в позбавленні потерпілого життя брали участь декілька осіб (дві і більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його виконання. За цей злочин несуть відповідальність і ті особи, котрі хоча й не вчинювали дій, якими безпосередньо була заподіяна смерть потерпілому, але будучи об'єднаними з іншими співвиконавцями вбивства єдиним умислом, спрямованим на позбавлення потерпілого життя, виконали хоча б частину того обсягу дій, який група вважала необхідним для реалізації цього умислу (наприклад, застосування на початку нападу насильства щодо потерпілого з метою приведення його у безпорадний стан з тим, щоб інший співучасник, скориставшись таким станом, заподіяв потерпілому смерть; подолання опору потерпілого з метою полегшити заподіяння йому смерті іншим співучасником тощо). Якщо учасники групи діяли узгоджено щодо декількох осіб, хоча кожен із них позбавив життя одного потерпілого, дії кожного зі співучасників розглядаються як умисне вбивство двох або більше осіб, вчинене за попередньою змовою, і кваліфікується за пунктами 1 і 12 ч. 2 ст. 115 КК. Умисне вбивство, вчинене організованою групою, також кваліфікується за п. 12 ч. 2 ст. 115 КК. У разі, коли група осіб, яка вчинила за попередньою змовою умисне вбивство, являла собою злочинну організацію, озброєну банду, терористичну групу чи терористичну організацію, не передбачене законом воєнізоване або збройне формування, організовану групу, створену з метою тероризування у виправних установах засуджених чи нападу на адміністрацію цих установ, відповідальність учасників групи настає за п. 12 ч. 2 ст. 115 та відповідно за ч. 1 ст. 255, ст. 257, ч. 3 або ч. 4 ст. 258, ч. 5 ст. 260, ст. 392 КК.

За п. 13 ч. 2 ст. 115 КК кваліфікуються дії *особи, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком убивства, передбаченого ст.ст. 116 – 118 КК*. Відповідальність за повторне умисне вбивство настає незалежно від того, чи була винна особа раніше засуджена за перший злочин, вчинила вона закінчене вбивство чи готування до нього або замах на нього, була вона виконавцем чи іншим співучасником злочину.

Вбивство з *мотивів расової, національної чи релігійної нете-*

рпимості (п. 14 ч. 2 ст. 115 КК), являє собою вбивство з ненависті до представникам певної раси, національності чи релігії взагалі, а не до конкретних осіб із їх числа, а також вбивство з помсти за приналежність до певної раси, національності чи релігії. Тому для кваліфікації умисного вбивства за п. 14 ч. 2 ст. 115 КК необхідно, щоб при вчиненні такого злочину, головним мотивом виступало саме расова, національна чи релігійна нетерпимість. Під **мотивом расової, національної чи релігійної нетерпимості** слід розуміти обумовленні певні потреби, внутрішні спонукання, вираженні бажанням винуватого показати неповноцінність потерпілого у зв'язку приналежності його до певної раси, нації чи релігії і цим самим виразити свою нетерпимість до них. Нетерпимість до нації, раси може виникнути на основі почуття (винятковості) особи, його приналежності до «вищої» нації, раси, а також уявлення особи, що його національність, раса відрізняється від інших національностей, рас своїм високим інтелектом та рівнем культури. Підставою також може бути будь-який особистий мотив, коли образа, нанесена представником конкретної національності чи раси, розповсюджується на всю націю чи расу. Мотив релігійної нетерпимості проявляється бажанням винуватого виразити своє ворожнече ставлення в першу чергу, до певної релігії чи релігійного об'єднання, а вже потім до потерпілого, який сповідує певну релігію чи приналежить до певного релігійного об'єднання. Умисне вбивство з мотивів релігійної нетерпимості може бути направлене не тільки проти особи, яка сповідує певну релігію, а й проти особи, яка не сповідує жодну релігію (атеїста).

Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК).

Стаття 116 КК передбачає відповідальність за умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілого.

Об'єкт злочину – життя особи.

Потерпілою особою від злочину, передбаченого ст. 116 КК може бути лише особа, яка має рівень розумового розвитку, що дозволяє повною мірою усвідомлювати соціальну значущість і протиправність вчинюваного нею діяння.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується:

а) вчиненням вбивства особою, яка перебуває у стані сильного душевного хвилювання;

б) станом, який виник раптово;

в) станом, який виник внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілого.

Сильне душевне хвилювання – це раптовий емоційний процес, викликаний поведінкою потерпілого, що протікає швидко і бурхливо, та певною мірою здатність особи усвідомлювати свої дії і керувати ними. Більшість правників поняття «сильне душевне хвилювання» ототожнюють з поняттям «фізіологічний афект». Фізіологічний афект потрібно відрізнити від патологічного афекту, який є тимчасовим розладом психічної діяльності, що слугує підставою для визнання особи неосудною. Таким, що виник раптово, визнається стан сильного душевного хвилювання, процес виникнення і протікання якого характеризується неочікуваністю, миттєвістю, бурхливістю, швидкоплинністю.

Під *насильством* яке викликає у винного стан сильного душевного хвилювання, необхідно розуміти протизаконний вплив на людину, який здійснюється поза (або проти) її волі і який здатен заподіяти їй органічну, фізіологічну або психічну травму, а також обмежити свободу її волевиявлення або дій. Насильство виражається як у фізичному, так і в психічному впливі на людину.

Для визначення поняття *тяжкої образи* достатньо, щоб було встановлено приниження людської гідності й честі незалежно від форми його вираження. Форма вираження образи, тобто яким чином вона відбулася – письмово, усно, шляхом конклюдентних дій тощо, значення не має.

Під поняттям *систематичного знущання* розуміють вчинення певних дій (три і більше), що багаторазово супроводжуються умисним заподіянням потерпілому психічних або моральних страждань із приниженням людської гідності незалежно від форми їх здійснення.

Виникнення стану сильного душевного хвилювання внаслідок застосування до особи насильства на законних підставах (наприклад, при затриманні її працівниками міліції у разі вчинення нею злочину чи іншого правопорушення) або ж не в результаті систематичного знущання або тяжкої образи виключає відповідальність особи, яка в такому стані умисно вчинила вбивство, за ст.

116 КК.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину є **час** його вчинення. Цей злочин може бути вчинений лише тоді, коли винний перебуває у стані сильного душевного хвилювання. Найчастіше такий стан є короточасним і триває всього декілька хвилин. У випадку, коли умисне вбивство вчинене після того, як стан сильного душевного хвилювання пройшов, вчинене залежно від обставин справи необхідно кваліфікувати за відповідною частиною ст. 115 КК.

Підстави виникнення стану сильного душевного хвилювання (насильство, образа, систематичне знущання, аморальні або інші протиправні дії з боку потерпілого) можуть бути спрямовані не тільки до винного або його близьких, а й до будь-яких інших осіб. При цьому дії винного мають кваліфікуватися за статтями, що передбачають кримінальну відповідальність за злочини, учинені в стані сильного душевного хвилювання.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується лише умисною формою вини. У тих випадках, коли посягання на життя особи вчинене в стані сильного душевного хвилювання, здійснюються через необережність, кримінальна відповідальність не настає.

Суб'єктом злочину є фізична, осудна особа, яка досягла 14-річного віку і знаходилася під час вчинення злочину у стані сильного душевного хвилювання.

Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК).

Стаття 117 КК передбачає відповідальність за умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після пологів.

Об'єкт злочину – життя новонародженої дитини.

Потерпілим від цього злочину може бути лише власна новонароджена дитина матері.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується:

- а) вбивством матір'ю своєї новонародженої дитини;
- б) вчиненням цього діяння під час пологів або одразу після

них.

Вбивство під час пологів або одразу після них означає, що

злочин вчиняється в момент початку пологів, або у період відділення дитини від тіла матері, навіть якщо дитина ще пов'язана з матір'ю пуповиною, або після повного відділення дитини від тіла матері й початку самостійного життя.

Віднесення зазначеного виду умисного вбивства до вбивств при пом'якшуючих обставин пояснюється тим, що: а) його вчинення обумовлене емоційною напругою, викликаною вагітністю і пологами та психічними процесами, що їх супроводжували (зокрема сімейним конфліктом, подружньою зрадою, матеріальними та іншими соціально-побутовими негараздами); б) тимчасовий психічний розлад послаблює здатність матері усвідомлювати свої дії та керувати ними, у зв'язку з чим вона є обмежено осудною.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим або непрямим умислом.

Діяння жінки як суб'єкта злочину пояснюється наявністю в неї особливого психічного і фізичного стану, що знижує її можливість керувати своїми діями під час пологів, або ж відразу після них. Таким чином наявність особливого стану в жінки – обов'язкова ознака розглянутого злочину, яку слід розглядати як пом'якшувальну¹.

Суб'єктом злочину може бути лише мати потерпілої дитини, яка є осудною і на момент вчинення злочину досягла 14-річного віку.

Якщо умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини вчинено із заздалегідь обдуманим умислом, у т.ч. за взаємною згодою подружжя, вчинене слід кваліфікувати за п. 2 ч. 2 ст. 115 КК, а за наявності підстав – і за іншим пунктом ч. 2 цієї статті.

Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118 КК).

Об'єкт злочину – життя особи.

Стаття 118 КК містить склад привілейованого умисного вбивства, яке, підлягає кваліфікації за цією статтею у трьох випад-

¹ Кримінальне право України: Особлива частина: підручник/ За заг.ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України С.Л. Стрельцова. – Х.: Одісеї, 2009. – С. 29.

ках, а саме, у разі його вчинення при перевищенні:

1) меж необхідної оборони, У цьому випадку діяння характеризується вбивством того, хто посягає, при захисті від суспільно небезпечного посягання, але з перевищенням меж необхідної оборони, тобто при явній невідповідності зазначеної шкоди небезпечності посягання або обстановці захисту.

2) меж захисту в обстановці уявної оборони. Вбивство здійснюється за обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання з боку потерпілого не було і винна особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускала наявність такого посягання.

3) заходів, необхідних для затримання злочинця. Діяння полягає у вбивстві особи, яка вчинила злочин, при її затриманні, але з перевищенням заходів, необхідних для затримання злочинця, тобто при явній невідповідності зазначеної шкоди небезпечності посягання або обстановці затримання злочинця.

Обов'язковою умовою кваліфікації вбивства за ст. 118 КК є перебування винного при вчиненні цього діяння у стані необхідної оборони, уявної оборони або в умовах необхідності затримання злочинця. Якщо буде встановлено, що винний не перебував у такій обстановці, вчинене ним за наявності підстав слід кваліфікувати за ст. 115 КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим або непрямым умислом. При цьому свідомістю винного має охоплюватись той факт, що він діє в умовах необхідної оборони або умовах, необхідних для затримання злочинця. **Мотивація** дій винного при перевищенні меж необхідної оборони має бути головним чином обумовлена захистом від суспільного посягання охоронюваних законом прав і інтересів. При перевищенні заходів, необхідних для затримання злочинця, домінуючим є певне спрямування дій винного – він переслідує мету затримати особу, яка вчинила злочин, і доставити її відповідним органам влади. Заподіяння потерпілому смерті через необережність при вищезазначених обставинах не тягне за собою кримінальну відповідальність.

Суб'єктом злочину є осудна особа, яка досягла 16-річного віку і перебуває у стані необхідної, уявної оборони або правомірного затримання особи, що вчинила злочин.

Вбивство через необережність (ст. 119 КК).

Об'єкт злочину – життя особи.

Відповідальність за протиправне заподіяння смерті іншій людині через необережність настає у випадках, коли особа, яка позбавила потерпілого життя, передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків своїх дій чи бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх відвернення (злочинна самовпевненість), або ж не передбачала можливості настання таких наслідків, хоча повинна була й могла їх передбачити (злочинна недбалість).

Якщо смерть потерпілого настала від ушкодження, одержаного при падінні від поштовху чи удару, якщо винний не бажав або свідомо не припускав настання таких наслідків, то такі дії, залежно від змісту суб'єктивної сторони злочину, можуть кваліфікуватись як убивство через необережність чи як умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого.

З суб'єктивної сторони злочин характеризується необережністю: злочинною самовпевненістю або злочинною недбалістю.

Суб'єкт злочину – загальний (фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку).

Кваліфікуючою ознакою цього злочину є вчинення вбивства через необережність двох або більше осіб.

Доведення до самогубства (ст. 120 КК).

Даний склад злочину передбачає кримінальну відповідальність за доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, примусу до протиправних дій або систематичного приниження її людської гідності.

Об'єктом злочину є життя та здоров'я особи.

З об'єктивної сторони злочин характеризується: 1) діянням у формі: а) жорстокого поводження з особою; б) шантажу; в) примусу до протиправних дій; г) систематичного приниження людської гідності потерпілого; 2) наслідками у вигляді доведення особи до: а) самогубства; б) замаху на самогубство; 3) причинним зв'язком між вказаними діянням і наслідками.

Жорстоке поводження може проявитися у безжальних, грубих діяннях винного, які спричиняють потерпілому фізичні чи психічні страждання – мордування, позбавлення їжі, ліків, води, сну, одягу, житла, систематичне нанесення тілесних ушкоджень

чи побоїв, примушування до вчинення дій сексуального характеру тощо. *Шантаж* полягає у погрозі розголошення відомостей, які потерпілий бажає зберегти у таємниці. *Примус до протиправних дій* означає домагання від іншої особи шляхом погрози, насильства чи інших подібних дій вчинити дії, які заборонені чинним законодавством. *Систематичне приниження людської гідності* полягає, зокрема, у багаторазових образах, глумлінні над потерпілим, цькуванні, поширенні клеветницьких вигадок, іншому принизливому ставленні до потерпілого.

Злочин вважається закінченим з моменту настання наслідків у вигляді самогубства або замаху на самогубство.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом або необережністю. Якщо винний умисно схилив до самогубства особу, яка не усвідомлює значення своїх дій, вчинене, залежно від обставин справи, слід кваліфікувати за відповідною частиною (і пунктом ч. 2) ст. 115.

Суб'єкт злочину – загальний (фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку).

Кваліфікуючими ознаками цього злочину є вчинення його щодо: 1) особи, яка перебувала в матеріальній або іншій залежності від винуватого; 2) двох або більше осіб, а особливо кваліфікуючою ознакою – щодо неповнолітнього.

Погроза вбивством (ст. 129 КК).

Даний склад злочину передбачає кримінальну відповідальність за погрозу вбивством, якщо були реальні підстави побоюватися здійснення цієї погрози.

Об'єкт злочину – особиста безпека особи.

З об'єктивної сторони злочин характеризується погрозою (усно, письмово, за допомогою різного роду дій (жестів, міміки, демонстрації зброї тощо) позбавити життя іншу людину життя.

Погроза має бути реальною, тобто сприйматися потерпілим як така, що може здійснитися. Реальність оцінюється судом у кожному окремому випадку, виходячи з конкретних обставин справи.

Злочин вважається закінченим з моменту доведення погрози до відома потерпілого.

З суб'єктивної сторони злочин характеризується виною у

формі прямого умислу.

Суб'єктом злочину є фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Якщо погроза вбивством є ознакою іншого, більш тяжкого злочину (наприклад, зґвалтування, вимагання, розбою), ст. 129 КК не застосовується.

Кваліфікуючими ознаками цього злочину є вчинення його членом організованої групи або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

3.3. Злочини проти здоров'я особи

Конституція України визначає, що здоров'я людини є однієї з найвищих соціальних цінностей. Одним зі способів охорони здоров'я особи є встановлення у кримінальному законодавстві норм, що передбачають відповідальність за відповідні посягання¹. Поряд зі злочинами проти життя, відповідальність за посягання на здоров'я людини передбачена в розділі II Особливої частини КК – «Злочини проти життя і здоров'я особи».

До злочинів проти здоров'я особи слід відносити:

- тілесні ушкодження (статті 121-125, 128 КК);
- побої і мордування (ст. 126 КК);
- катування (ст. 127 КК);
- зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 130 КК);
- зараження венеричною хворобою (ст. 133 КК).

Поняття і види тілесних ушкоджень.

Відповідно до правил судово-медичного визначення ступеня важкості тілесних ушкоджень, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 року № 225/791 *тілесне ушкодження* (в кримінально-правовому значенні) – це винне заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого, що виражається в порушенні анатомічної цілісності тканин його організму, органів та

¹ Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 72.

їх функції під впливом одного чи кількох зовнішніх факторів – фізичних, хімічних, біологічних або психічних унаслідок протиправного діяння (дії або бездіяльності).

Об'єктом тілесних ушкоджень є здоров'я іншої людини. **Здоров'я** – це стан людини, що відповідає рівневі його біологічного розвитку, що дозволяє йому правильно або нормально жити і працювати. Здоров'я будь-якої людини поза залежністю від його фізичного стану, віку, соціального стану охороняється кримінальним законом в однаковій мірі.

Тілесне ушкодження може мати місце тільки у відношенні здоров'я іншої людини. Заподіяння шкоди власному здоров'ю утворює склад злочину тільки у випадках, коли такі дії є способом вчинення іншого злочину (наприклад, відхилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом – ч.1 ст. 409 КК).

Об'єктивна сторона заподіяння тілесних ушкоджень полягає в протиправному заподіянні шкоди здоров'ю іншої людини шляхом дії або бездіяльності (злочини з матеріальними складами).

Ступінь тяжкості тілесних ушкоджень визначається у відповідності з Правилами судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затвердженими Наказом Міністерства охорони здоров'я України № 225/791 від 17 січня 1995 р.

Для заподіяння тілесних ушкоджень може бути застосовано як фізичний вплив (удар, постріл і т.п.), так і психічне. Заподіяння тілесного ушкодження шляхом бездіяльності може мати місце у випадку нездійснення винним дій, що могли б запобігти їх настанню за умови, що особа зобов'язана була і мала можливість вчинити такі дії.

У кожному конкретному випадку між діянням винного і наслідками, що наступили, повинен бути причинний зв'язок.

В умовах сьогодення у законодавстві, теорії кримінального права, судовій медицині та правозастосовній практиці використовуються **три критерії для визначення тяжкості тілесних ушкоджень**: 1) патолого-анатомічний (медичний), який є головним; 2) економічний, який є додатковим; 3) естетичний, який також є додатковим¹.

Склади заподіяння тілесних ушкоджень вважаються закін-

¹ Кузнецов В.В., Савченко А.В. Кримінальне право України: (посібник для підготовки до державних екзаменів) / В.В. Кузнецов, А.В. Савченко. – К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2011. – С. 100.

ченими з моменту настання наслідку у виді заподіяння шкоди різної тяжкості здоров'ю іншої людини.

Суб'єктивна сторона заподіяння тілесних ушкоджень може виражатися як виною у формі умислу (ст.ст. 121-125 КК), так і виною у формі необережності (ст. 128 КК). При умисному тяжкому тілесному ушкодженні, що спричинило смерть потерпілого, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК, має місце подвійна (змішана) форма вини.

При кваліфікації умисних тілесних ушкоджень слід виходити зі спрямованості умислу винного. Якщо умислом винного охоплювалося заподіяння менш значного тілесного ушкодження, чим реально було заподіяно, дії винного необхідно кваліфікувати в залежності від фактично заподіяних тілесних ушкоджень. При фактичному заподіянні потерпілому більш легкого тілесного ушкодження, чим охоплювалося умислом винного, вчинене слід розглядати як замах на заподіяння тих тілесних ушкоджень, на заподіяння яких був спрямований умисел¹.

Суб'єктом злочинів, передбачених ст.ст. 121, 122 КК є фізична осудна особа, що досягла 14-річного віку. Суб'єктом інших тілесних ушкоджень може бути фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку.

Види тілесних ушкоджень. В залежності від ступеня тяжкості тілесні ушкодження підрозділяються на три види:

- 1) *тяжкі тілесні ушкодження;*
- 2) *середньої тяжкості тілесні ушкодження;*
- 3) *легкі тілесні ушкодження.*

Легкі тілесні ушкодження, у свою чергу, підрозділяються на: а) легкі тілесні ушкодження (що не потягли за собою короткочасного розладу здоров'я або незначної втрати працездатності), б) легкі тілесні ушкодження, що потягли за собою короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності.

Умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК).

Умисне тяжке тілесне ушкодження – це таке тілесне ушкодження, яке є небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке,

¹ Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 73.

що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя.

Основним безпосереднім об'єктом злочину виступає здоров'я особи, **додатковим факультативним** – життя особи.

Об'єктивну сторону злочину утворюють:

- 1) діяння (дія або бездіяльність);
- 2) наслідки у вигляді тяжкого тілесного ушкодження
- 3) причинний зв'язок між зазначеними діяннями і наслідками.

Відповідно до ст. 121 КК тяжким тілесним ушкодженням є тілесне ушкодження: 1) небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило 2) втрату будь-якого органу або його функцій; 3) психічну хворобу; 4) інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину; 5) переривання вагітності; 6) непоправне знівечення обличчя.

Небезпечними для життя є ушкодження, які в момент заподіяння чи в клінічному перебігу через різні проміжки часу спричиняють загрози для життя явища і які без надання медичної допомоги, за звичайним своїм перебігом, закінчуються чи можуть закінчитися смертю. Запобігання смерті, що обумовлене поданням медичної допомоги, не повинно братися до уваги при оцінюванні загрози для життя таких ушкоджень.

За ознакою *втрати будь-якого органу або його функцій* тяжким визнається ушкодження не за грозою для життя, а за кінцевим результатом та наслідками. Втрата будь-якого органу або втрата органом його функцій – це втрата: зору, слуху, язика, руки, ноги, репродуктивної здатності.

При ушкодженні якого-небудь органу чи його частини, функція якого була втрачена раніше (до травми), ступінь тяжкості ушкодження встановлюється за ознакою фактично викликаного тривалості розладу здоров'я.

Під *психічною хворобою* слід розуміти психічне захворювання. До психічних захворювань не можна відносити пов'язані з ушкодженням реактивні стани (психози, неврози). Ушкодження кваліфікується як тяжке тільки тоді, коли воно потягло за собою розвиток психічного захворювання, незалежно від його тривалості і ступеня виліковності.

Діагноз психічного захворювання і причинно-наслідковий

зв'язок між ушкодженням і психічним захворюванням, що розвинулось, встановлюється психіатричною експертизою. Ступінь тяжкості такого тілесного ушкодження визначається судово-медичним експертом з урахуванням висновків цієї експертизи.

Ознакою тяжкого тілесного ушкодження є також *інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину (не менш 33%)*. Під розладом здоров'я слід розуміти безпосередньо поєднаний з ушкодженням послідовно розвинутий хворобливий процес. Розміри стійкої (постійної) втрати загальної працездатності при ушкодженнях встановлюються після наслідку ушкодження, що визначився, на підставі об'єктивних даних з урахуванням документів, якими керується у своїй роботі експертна комісія. Під стійкою (постійною) втратою загальної працездатності розуміється така необоротна втрата функції, яка повністю не відновлюється. Під наслідком ушкодження, що визначився, слід розуміти повне загоєння ушкодження і зникнення хворобливих змін, які були ним обумовлені. Це не виключає можливості збереження стійких наслідків ушкодження (рубця, анкілозу, укорочення кінцівок, деформації суглоба тощо).

Ушкодження, що спричинило *переривання вагітності*, незалежно від її строку, належить до тяжких за умови, що між цим ушкодженням і перериванням вагітності є прямиий причинний зв'язок.

Непоправним знівечення обличчя визнається у тих випадках, коли ушкодження обличчя потерпілого не може бути виправним. Під виправністю ушкодження слід розуміти значне зменшення вираженості патологічних змін (рубця, деформації, порушення міміки тощо) з часом чи під дією нехірургічних засобів. Коли ж для усунення необхідне хірургічне втручання (косметична операція), то ушкодження обличчя вважається непоправним. Такі ушкодження надають обличчю страхітливий і такий, що відштовхує, вигляд і, крім фізичної шкоди, спричиняють потерпілому велику психічну травму. Поняття знівечення – не медичне поняття, тому право кваліфікувати ушкодження обличчя як знівечення належить до компетенції слідчого та суду.

Закінченим цей злочин є: у разі визнання умисного тілесного ушкодження тяжким за ознакою його небезпечності для життя в момент заподіяння – з моменту вчинення такого діяння; у всіх ін-

ших випадках – з моменту настання наслідків, зазначених у ч. 1 ст. 121 КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим або непрямым умислом. Мета умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження впливає на кваліфікацію цього діяння лише в одному випадку – коли нею є залякування потерпілого або інших осіб (ч. 2 ст. 121 КК). Умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого характеризується змішаною (подвійною) формою вини.

Суб'єкт злочину – фізична осудна особа, що досягла 14-річного віку.

Кваліфікованими видами умисного тяжкого тілесного ушкодження (ч. 2 ст. 121 КК) є вчинення його: 1) способом, що має характер особливого мучення; 2) групою осіб; 3) з метою залякування потерпілого або інших осіб; 4) з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості; 5) на замовлення або 6) спричинення ним смерті потерпілого.

Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене способом, що має характер особливого мучення, має місце тоді, коли його заподіяння супроводжувалось особливим фізичним чи моральним стражданням або особливим (нестерпним) болем для потерпілого. Мученням можуть бути визнані будь-які дії, які мають наслідком зазначені страждання чи біль. Зокрема це можуть бути дії, спрямовані на тривале позбавлення людини їжі, пиття чи тепла, залишення її в шкідливих для здоров'я умовах, та інші подібні дії. Особливим проявом таких дій слід визнавати дії, які мають характер мордування або катування.

Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене з метою залякування потерпілого або інших осіб, має місце тоді, коли такі ушкодження заподіюються для викликання в них почуття страху перед винним чи іншими особами. Однак страх не є самоціллю заподіяння зазначених ушкоджень. Найчастіше вони є засобом впливу на потерпілого чи інших осіб, щоб примусити їх виконати певну дію чи утриматись від її виконання. Іншими особами, на залякування яких спрямоване заподіяння тяжких тілесних ушкоджень потерпілому, можуть визнаватися будь-які особи, на яких, на думку винного, вчинення зазначених дій щодо потерпілого може вчинити бажаний для винного вплив. Такими особами можуть

бути близькі родичі потерпілого, друзі, колеги по роботі тощо.

Під *мотивом расової, національної чи релігійної нетерпимості* слід розуміти обумовленні певні потреби, внутрішні спонукання, вираженні бажанням винуватого показати неповноцінність потерпілого у зв'язку приналежності його до певної раси, нації чи релігії і цим самим виразити свою нетерпимість до них.

Відмінність тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, від умисного вбивства й вбивства через необережність. Складність питання відмінності умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, від умисного вбивства й вбивства через необережність обумовлена тим, що за своїми наслідками вони збігаються (настає смерть потерпілого). Ці злочини, як правило, вчиняються й однорідними діяннями (діями або бездіяльністю), небезпечними для життя або здоров'я потерпілого. Відмінність між ними необхідно проводити за суб'єктивною стороною складу злочину, тобто в залежності від психічного ставлення винного до вчиненого їм діяння і наслідкам, що наступили.

Відмінність від умисного вбивства. При умисному вбивстві смерть потерпілого охоплюється прямим або непрямим умислом винного, у той час як при умисному тяжкому тілесному ушкодженні, що спричинило смерть потерпілого, ставлення до смерті повинно бути тільки через необережну форму вини. Вирішуючи питання про форму вини, необхідно виходити із сукупності всіх обставин вчинення діяння: способу і знаряддя вчинення злочину, кількості і характеру локалізації поранень, причини припинення винним своїх дій, що передує поведінці винного і потерпілого, характеру їхніх взаємовідносин і т.п. У зв'язку з цим проміжок часу, що минувся з моменту умисного заподіяння шкоди здоров'ю людини до настання його смерті, не може сам по собі свідчити про наявність або відсутність умислу на вбивство. Якщо буде встановлено, що суб'єкт бажав настання смерті потерпілого (прямий умисел) або передбачав можливість настання такого наслідку і відносився байдуже до його настання (непрямий умисел), його дії підлягають кваліфікації як умисне вбивство, незалежно від того, наступила смерть миттєво або через деякий проміжок часу.

Відмінність від вбивства через необережність. Умисне тяжке

тілесне ушкодження, у результаті якого наступила смерть потерпілого, відрізняється від вбивства через необережність тим, що при вбивстві у винного відсутній умисел (як прямиий, так і непрямиий) на заподіяння тяжкого тілесного ушкодження так само як і на позбавлення життя потерпілого. При необережному вбивстві винна особа вчинює діяння, які не оцінює як такі, що здатні потягти за собою смерть або тяжкі тілесні ушкодження (необережна форма вини). Однак саме ці діяння стають причиною настання смерті. При вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК, по відношенню до заподіяння тяжкого тілесного ушкодження у суб'єкта має місце умисна форма вини у вигляді прямого або непрямого умислу¹.

Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 КК).

Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження – це таке ушкодження, яке не є небезпечним для життя і не потягло за собою наслідків, передбачених у ст. 121 КК, але таке, що спричинило тривалий розлад здоров'я або значну стійку втрату працездатності менш як на одну третину.

Об'єкт злочину – здоров'я особи.

Об'єктивну сторону злочину характеризують: 1) діяння (дія або бездіяльність); 2) наслідки у вигляді середньої тяжкості тілесного ушкодження; 3) причинний зв'язок між зазначеними діяннями та наслідками.

Як випливає з ч. 1 ст. 122 КК, умисним середньої тяжкості тілесним, ушкодженням визнається умисне тілесне ушкодження, яке: 1) не є небезпечним для життя і не потягло за собою наслідків, передбачених у ст. 121 КК, але при цьому 2) є таким, що спричинило тривалий розлад здоров'я або значну стійку втрату працездатності менш як на одну третину.

Злочин вважається закінченим з моменту настання вказаних у ч. 1 ст. 122 КК наслідків.

Тривалим слід вважати розлад здоров'я строком понад 3 тижні (більш як 21 день). Під стійкою втратою працездатності менш як на одну третину розуміється втрата загальної працездатності

¹ Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 77.

від 10% до 33% включно. Відсоток втрати працездатності визначається судово-медичною експертизою.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим або непрямим умислом. Найчастіше умисел має неконкретизований характер. Мотив цього діяння не має значення для його кваліфікації.

Суб'єкт злочину – осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

Кваліфікованими видами умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження (ч. 2 ст. 122) є вчинення його: 1) з метою залякування потерпілого або його родичів; 2) з метою примусу потерпілого або його родичів до певних дій; 3) з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості.

Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання (ст. 123 КК).

Об'єкт злочину – здоров'я особи. Ознаки цього злочину (окрім суспільно небезпечних наслідків) аналогічні ознакам умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК). Стаття 123 КК передбачає відповідальність лише за заподіяння тяжкого тілесного ушкодження. У тих випадках, коли винний заподіює (умисно або через необережність) середньої тяжкості чи легке тілесне ушкодження у стані сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірною поведінкою з боку потерпілого, кримінальна відповідальність не настає.

За ст. 123 КК кримінальна відповідальність настає коли винний заподіяв тяжке тілесне ушкодження в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства або тяжкої образи з боку потерпілого.

Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 124 КК).

Об'єкт злочину – здоров'я особи. Ознаки цього злочину (окрім суспільно небезпечних наслідків) аналогічні ознакам умисного вбивства, вчиненого при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118 КК). Стаття 124 КК передбачає відповідальність лише за заподіяння тяжкого тілесного ушкодження. У тих випадках, коли винний запо-

діює (умисно або через необережність) середньої тяжкості чи легке тілесне ушкодження у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, кримінальна відповідальність не настає.

Якщо в процесі вчинення даного злочину винний перебував у стані сильного душевного хвилювання, викликаного протиправними діями з боку потерпілого, відповідальність настає за ст. 124 КК.

Умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 КК).

Об'єкт злочину – здоров'я особи.

З об'єктивної сторони злочин характеризується вчиненням тілесних ушкоджень двох видів: 1) легкого тілесного ушкодження (ч. 1 ст. 125 КК); 2) легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності (ч. 2 ст. 125 КК).

Легке тілесне ушкодження, що не спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності – ушкодження, що має незначні скороминущі наслідки, тривалістю не більш як шість днів (синець, подряпина тощо).

Короточасним слід вважати розлад здоров'я тривалістю понад шість днів, але не більш як три тижні (21 день). Під незначною стійкою втратою працездатності слід розуміти втрату загальної працездатності до 10%.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим або непрямым умислом. Якщо умисел винного було спрямовано на заподіяння тяжких тілесних чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень, а в результаті його дій потерпілому було заподіяно лише легкі тілесні ушкодження, вчинене слід кваліфікувати за спрямованістю умислу – за відповідними частинами ст.ст. 15 і 121 або 122 КК.

Суб'єкт злочину – осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 128 КК).

Об'єкт злочину – здоров'я особи. Стаття 128 КК встановлює відповідальність за необережне заподіяння тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження. Заподіяння через необережність легких тілесних ушкоджень злочином не визнається.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується ви-

ною у формі необережності.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 128 КК, є фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Побої і мордування (ст. 126 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є здоров'я особи. **Додатковим факультативним** можуть виступати воля, честь і гідність особи, її психічна недоторканність. Стаття 126 КК встановлює відповідальність за умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується у формі активних дій. Під ударом слід розуміти одноразовий вплив тупим предметом на тіло людини, що заподіяв фізичний біль. Побої характеризуються заподіянням декількох (два і більше) ударів. Інші насильницькі дії можуть бути пов'язані із багаторазовим або тривалим заподіянням болю (щипання, придушення частин тіла, викручування рук, виривання волосся тощо).

Злочин вважається закінченим з моменту завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується виною у формі умислу.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 126 КК, є фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Злочин, передбачений ст. 126 КК, розмежовується від тілесних ушкоджень тим, що вищезазначені дії обов'язково викликають фізичний біль, але не призводять до порушення анатомічної цілісності тканин або нормального функціонування тканин і органів людського тіла.

Кваліфікованими видами цього злочину є діяння: 1) що мають характер мордування; 2) вчинені групою осіб; 3) вчинені з метою залякування потерпілого чи його близьких; 4) вчинені з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості.

Якщо удари, побої або інші насильницькі дії, які завдали фізичного болю є об'єктивною ознакою іншого, більш тяжкого злочину (наприклад, хуліганства, насильницького грабежу, згвалтування тощо), ст. 126 КК не застосовується.

Катування (ст. 127 КК).

Катування – це умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб.

Основним безпосереднім об'єктом злочину є здоров'я особи. **Додатковим обов'язковим** виступають воля, честь і гідність особи.

Об'єктивна сторона злочину полягає у заподіянні сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій.

Злочин вважається закінченим з моменту заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання, або насильницьких дій, що мають характер катування, незалежно від досягнення винним своєї мети.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується виною у формі прямого умислу, обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є **спеціальна мета**: 1) примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання; 2) покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється; 3) залякування чи дискримінації потерпілого або інших осіб.

У разі вчинення катування, наприклад, при викраденні людини, захопленні заручників, перешкоджанні з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку, дії винного необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів.

Суб'єктом цього злочину є фізична, осудна особа, яка досягла 16 років.

Частина 2 ст. 127 КК встановлює відповідальність за катування, якщо воно вчинене повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої неви-

ліковної інфекційної хвороби (ст. 130 КК).

Синдром набутого імунodefіциту (СНІД) – особливо небезпечна інфекційна хвороба, що викликається вірусом імунodefіциту людини (ВІЛ) і через відсутність у даний час специфічних методів профілактики та ефективних методів лікування призводить до смерті. Масове розповсюдження цієї хвороби в усьому світі та в Україні створює загрозу особистій, громадській та державній безпеці, спричиняє важкі соціально-економічні та демографічні наслідки, що зумовлює необхідність вжиття спеціальних заходів щодо захисту прав і законних інтересів громадян та суспільства.

Об'єктом злочину є здоров'я або життя особи.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 130 КК виражається у формі: 1) свідомого поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунodefіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини (ч. 1 ст. 130 КК); 2) зараження іншої особи вірусом імунodefіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби особою, яка знала про те, що вона є носієм цього вірусу (ч. 2 ст. 130 КК).

Свідоме поставлення або зараження іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунodefіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини – це вчинення певних дій, які створюють реальну загрозу зараження потерпілого ВІЛ-інфекцією, СНІДом, іншою невиліковною хворобою. До цих дій можна віднести: здійснення статевого акту без застосування запобіжних засобів, порушення профілактичних заходів, передачу наркоманом, який заражений ВІЛ-інфекцією використаного ним шприцу тощо.

Зараження іншої особи вірусом імунodefіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби особою – це фактичне потрапляння в її організм вірусів зазначених хвороб.

Злочин вважається закінченим з моменту: 1) поставлення в небезпеку зараження. Згода потерпілого в цих випадках не виключає відповідальності суб'єкта злочину (ч. 1 ст. 130 КК); 2) коли в організм потерпілого потрапили віруси зазначених хвороб (ч. 2 ст. 130 КК).

З суб'єктивної сторони цей злочин характеризується: (за ч. 1 ст. 130 КК) непрямим умислом або злочинною самовпевненістю, (за ч. 2 ст. 130 КК) необережністю у формі злочинної самовпевне-

ності, (за ч. 4 ст. 130 КК) виною у формі умислу.

Суб'єктом злочину є фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку, є носієм вищезазначених хвороб і обізнана про це.

Частина 3 ст. 130 КК передбачає відповідальність за зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби двох чи більше осіб або неповнолітнього. Частина 4 ст. 130 КК передбачає відповідальність за умисне зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини.

Зараження венеричною хворобою (ст. 133 КК).

Венеричні захворювання – це особлива група інфекційних хвороб, які передаються переважно статевим шляхом; на них хворіють однаковою мірою як чоловіки, так і жінки. На відміну від звичайних інфекційних захворювань венеричні хвороби не залишають після себе імунітету і при повторному зараженні хвороба розвивається знову. При венеричних хворобах видужання не настає само по собі: без медичної допомоги людина не може позбутися такої хвороби і хворіє на неї все життя. Нині налічують понад 20 венеричних хвороб. Найбільш поширеними венеричними хворобами є сифіліс, гонорея, трихоманоз.

Об'єкт злочину – здоров'я людини.

З **об'єктивної сторони** цей злочин характеризується: а) суспільно-небезпечним діянням, яке виражається у зараженні однією особою іншої венеричною хворобою; б) суспільно небезпечним наслідком та в) причинним зв'язком між діянням та наслідком, що настав. Згода потерпілого, наприклад, на статеві зносини з особою, хворою на венеричну хворобу, що призвело до зараження, не виключає кримінальної відповідальності.

Злочин вважається закінченим з моменту, коли потерпілий фактично захворів на венеричну хворобу.

Із **суб'єктивної сторони** злочин характеризується виною у формі або прямого чи непрямого умислу, або у формі злочинної самовпевненості. Якщо злочин вчинений у формі злочинної недбалості, то кримінальна відповідальність за ст. 133 КК виключається.

Суб'єктом злочину є фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку, є носієм венеричної хвороби і знає про це.

Кваліфікуючими ознаками цього злочину є: 1) вчинення

особою, раніше судимою за зараження іншої особи венеричною хворобою; 2) зараження двох або більше осіб; 3) зараження неповнолітнього.

Особливо кваліфікуючою ознакою цього злочину є спричинення тяжких наслідків. До тяжких наслідків можна віднести безплідність потерпілої, самогубство, завдання тяжких тілесних ушкоджень тощо.

3.4. Злочини, що ставлять у небезпеку життя та здоров'я особи

Особливість злочинів даної групи полягає в тому, що вони становлять реальну небезпеку для життя та здоров'я особи, а в деяких випадках поведінка винних призводить до наслідків, пов'язаних з настанням смерті або заподіянням шкоди здоров'ю потерпілого¹.

Серед цих злочинів можна виділити групу злочинів, що вчиняються у сфері медичного обслуговування (ст.ст. 131, 132, 138-145 КК), та інші злочини, що ставлять у небезпеку життя та здоров'я особи (ст.ст. 134-136 КК).

З об'єктивної сторони розглядувані злочини характеризуються як дією, так і бездіяльністю.

Із **суб'єктивної сторони** ці злочини характеризуються умисною формою вини, але ставлення суб'єкта до наслідків, що настали, - необережною формою вини.

Суб'єктом зазначених злочинів є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. У деяких складах присутній спеціальний суб'єкт (ст.ст. 139, 140, 141 КК та ін.).

Додатковим обов'язковим об'єктом злочинів, що вчиняються у сфері медичного обслуговування, є також відносини у сфері охорони здоров'я.

Злочини, що вчиняються у сфері медичного обслуговування

¹ Кримінальне право України: Особлива частина: підручник/ За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України С.Л. Стрельцова. – Х.: Одиссей, 2009. – С. 41.

Неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 131 КК).

Об'єктом злочину є здоров'я або життя особи.

З **об'єктивної сторони** злочин, передбачений ст. 131 КК, характеризується діянням, тобто неналежним виконанням медичним, фармацевтичним або іншим працівником своїх професійних обов'язків внаслідок недбалого чи несумлінного ставлення до них, суспільно небезпечними наслідками у вигляді зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини, причинним зв'язком між вчиненням діяння та настанням наслідків.

Неналежне виконання таких обов'язків – це вчинення дій з порушенням вимог нормативно-правових або інших правових актів в галузі протидії СНІДу або іншим невиліковним інфекційним хворобам. Це може виражатися в порушенні певних правил при переливанні крові, наданні медичної допомоги, користуванні не продезінфікованими інструментами тощо.

Злочин вважається закінченим з моменту зараження потерпілого вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується виною у формі необережності.

Суб'єкт злочину – спеціальний. Ним є медичний або фармацевтичний працівник, а також працівник, який за своїми професійними обов'язками має попередити та не допустити розповсюдження ВІЛ-інфекції та інших невиліковних інфекційних хвороб, які є небезпечними для життя людини.

Кваліфікуючою ознакою цього злочину є неналежне виконання медичним, фармацевтичним або іншим працівником своїх професійних обов'язків внаслідок недбалого чи несумлінного ставлення до них, що спричинило зараження двох або більше осіб.

Розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 132 КК).

Об'єктом злочину є встановлений порядок надання інфор-

мації про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, права і свободи громадян.

Предметом злочину є відомості про виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини, або захворювання на синдром набутого імунодефіциту (СНІД).

Об'єктивна сторона цього злочину полягає в розголошенні відомостей: а) про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби; б) про наявність у особи ВІЛ-інфекції, СНІДу або іншої невиліковної інфекційної хвороби що є небезпечною для життя людини, тобто про результат такого огляду.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є те, що ці відомості службовій особою лікувального закладу, допоміжному працівнику, який самочинно здобув інформацію, або медичну працівнику стали відомими у зв'язку з виконанням ними службових або професійних обов'язків.

Розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби передбачає протиправне поширення цих відомостей серед осіб, яким не було відомо про факт проведення медичного огляду на виявлення цих хвороб або про результати цього огляду, та яким згідно із законом ці відомості не повинні бути повідомлені.

Злочин вважається закінченим з моменту розголошення зазначених відомостей.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується виною у формі як умислу, так і необережності.

Суб'єкт злочину – фізична, осудна особі, яка досягла 16-річного віку. Ним можуть бути службові особи лікувальних закладів, допоміжні працівники, які самовільно здобули інформацію про зазначені хвороби (наприклад, секретар, реєстратор лікарні т.і.), медичні працівники (наприклад, лікарі, медичні сестри), працівники правоохоронних органів, місць позбавлення волі тощо.

Незаконна лікувальна діяльність (ст. 138 КК).

Стаття 138 КК встановлює відповідальність за заняття лікувальною діяльністю без спеціального дозволу, здійснюване особою, яка не має належної медичної освіти, якщо це спричинило тяжкі наслідки для хворого.

Основним безпосереднім об'єктом злочину є здоров'я або життя особи. **Додатковим обов'язковим об'єктом** – порядок подання громадянам якісної та кваліфікованої медичної допомоги.

Медичною діяльністю можуть займатися особи, які мають відповідну спеціальну освіту і відповідають єдиним кваліфікаційним вимогам. Єдині кваліфікаційні вимоги до осіб, які займаються певними видами медичної і фармацевтичної діяльності, встановлюються Міністерством охорони здоров'я України. Народна медицина (цілительство) – методи оздоровлення, профілактики, діагностики і лікування, що ґрунтуються на досвіді багатьох поколінь людей, усталені в народних традиціях і не потребують державної реєстрації. Право на заняття народною медициною (цілительством) мають особи, які отримали спеціальний дозвіл на заняття народною медициною (цілительством), виданий Міністерством охорони здоров'я України або уповноваженим ним органом.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується діянням, тобто заняттям лікувальної діяльності без спеціального дозволу, наслідками, тобто спричиненням тяжких наслідків для хворого, необхідним причинним зв'язком між діянням та наслідками.

У тих випадках, коли лікувальна діяльність здійснюється без ліцензії та пов'язана з отриманням доходу у великих розмірах, дії винного необхідно кваліфікувати за ч. 1 ст. 202 КК, а при настанні тяжких наслідків для хворого – за сукупністю злочинів ст. 138 та ч. 1 ст. 202 КК.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину є суспільно небезпечні наслідки. Під тяжкими наслідками для хворого слід розуміти спричинення смерті, заподіяння тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження.

Злочин вважається закінченим з моменту настання тяжких наслідків для хворого.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується виною в форму умислу щодо заняття незаконної лікувальної діяльності і необережністю щодо наслідків.

Суб'єкт цього злочину – це особа, яка досягла 16-річного

віку, і не має спеціальної або належної медичної освіти.

Ненадання допомоги хворому медичним працівником (ст. 139 КК).

Об'єктом злочину є здоров'я або життя особи.

З об'єктивної сторони цей злочин виражається у бездіяльності медичного працівника, тобто у ненаданні без поважних причин допомоги хворому, якщо йому завідомо відомо, що без такої допомоги можуть настати тяжкі наслідки для хворого.

Медичний працівник, згідно з установленими правилами зобов'язаний надати таку допомогу. Ненадання допомоги може виражатися у відмові від госпіталізації хворого, відмові прибути до хворого за викликом, у відмові надати допомогу при нещасному випадку на вулиці тощо.

Поважними причинами ненадання допомоги медичним працівником можуть бути: стан крайової необхідності, відсутність спеціального медичного обладнання або медикаментів, переребона сила, відсутність спеціальних знань та навичок тощо.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого умислу.

Суб'єкт злочину спеціальний – медичний працівник, який згідно з установленими правилами зобов'язаний надавати допомогу хворому. Це можуть бути: лікарі, медичні сестри, акушерки).

Кваліфікуючою ознакою злочину (ч. 2 ст. 139 КК) – ненадання допомоги хворому, що спричинило смерть або інші тяжкі наслідки. Психічне ставлення суб'єкта злочину до наслідків у вигляді смерті або інших тяжких наслідків характеризується необережною формою вини.

Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником (ст. 140 КК).

Об'єктом злочину є здоров'я або життя особи, а також встановлений порядок виконання медичними і фармацевтичними працівниками своїх професійних обов'язків.

З об'єктивної сторони цей злочин характеризується: 1) діянням, тобто у невиконанні чи неналежному виконанні медичним або фармацевтичним працівником своїх професійних обов'язків внаслідок недбалого або несумлінного до них ставлення; 2) тяж-

кими наслідками для хворого (смерть хворого, тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, інвалідність, психічна хвороба, безплідність тощо), 3) причинним зв'язком між діянням та наслідками.

Злочин вважається закінченим з моменту настання тяжких наслідків для хворого.

Суб'єктивна сторона цього злочину виражається у формі умислу або необережності щодо діяння і щодо наслідків лише у формі необережності.

Суб'єкт злочину спеціальний – медичний або фармацевтичний працівник (лікар, медсестра, фармацевт).

Кваліфікуючою ознакою цього злочину є неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником, що спричинило тяжкі наслідки для неповнолітнього.

Порушення прав пацієнта (ст. 141 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є здоров'я або життя особи. **Додатковим обов'язковим об'єктом** виступає порядок проведення клінічних випробувань лікарських засобів.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується: 1) діянням, тобто проведенням клінічних випробувань лікарських засобів без письмової згоди пацієнта або його законного представника, або стосовно неповнолітнього чи недієздатного; 2) наслідками, тобто смертю пацієнта або іншими тяжкими наслідками; 3) причинним зв'язком між діянням та наслідками.

До інших тяжких наслідків можна віднести: тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, інвалідність, психічна хвороба тощо.

Злочин вважається закінченим з моменту настання смерті пацієнта або інших тяжких наслідків.

Суб'єктивна сторона цього злочину виражається у формі умислу щодо діяння і у формі необережності щодо наслідків.

Суб'єкт злочину спеціальний – медичний або фармацевтичний працівник, який допущений до проведення клінічних випробувань лікарських засобів.

Незаконне проведення дослідів над людиною (ст. 142 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є здоров'я або життя особи. **Додатковим обов'язковим** – порядок проведення дослідів над людиною.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується: 1) незаконним проведенням медико-біологічних, психологічних або інших дослідів над людиною; 2) створенням небезпеки для життя та здоров'я людини; 3) причинним зв'язком між незаконним проведенням медико-біологічних, психологічних або інших дослідів над людиною та створенням загрози для її життя та здоров'я.

Проведення дослідів над людиною повинно проводитися за її згодою, а осіб, які є неповнолітніми або визнані судом недієздатними – за згодою батьків, опікунів або піклувальників.

Злочин вважається закінченим з моменту створення небезпеки для життя та здоров'я людини.

Суб'єктивна сторона цього злочину виражається у формі прямого умислу щодо діяння і у формі необмеженості щодо наслідків.

Суб'єкт злочину – фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку, яка проводить дослідів над людиною.

Кваліфікуючими ознаками цього злочину є незаконне проведення дослідів: 1) над неповнолітнім, 2) над двома або більше особами, 3) шляхом примушування або обману, 4) якщо вони спричинили тривалий розлад здоров'я потерпілого.

Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини (ст. 143 КК).

Трансплантація – хірургічний метод лікування, що полягає в пересадці реципієнту органа або іншого анатомічного матеріалу, взятих у людини. Трансплантація – в медицині пересадка будь-якого органу або тканини, наприклад, нирки, серця, печінки, легень, кісткового мозку, гемопоетичних стовбурових клітин.

Основним безпосереднім об'єктом злочину є здоров'я особи. **Додатковим обов'язковим об'єктом**, в залежності від форми вчинення злочину – порядок проведення трансплантації щодо людини, торгівлі органами або тканинами людини.

Предметом даного злочину є органи або тканини людини.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується діянням, яке може вчинюватися у формі: 1) порушення встановленого

законом порядку трансплантації органів або тканин людини (ч. 1 ст. 143 КК); 2) вилученні у людини шляхом примушування або обману її органів або тканин з метою їх трансплантації (ч. 2 ст. 143 КК); 3) незаконній торгівлі органами або тканинами людини (ч. 4 ст. 143 КК).

Закон України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» визначає порядок трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людини. До порушень порядку трансплантації можна віднести: трансплантацію без отримання згоди живого донора або його законного представника на вилучення органу або згоди близьких родичів померлого на вилучення матеріалів у трупа; проведення трансплантації у неакредитованому закладі охорони здоров'я.

Злочин вважається закінченим з моменту: 1) порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини; 2) вилучення у людини шляхом примушування або обману її органів або тканин з метою їх трансплантації; 3) купівлі-продажу органів або інших анатомічних матеріалів людини.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 143 КК, характеризується виною у формі прямого умислу. При незаконній торгівлі органами або тканинами людини обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони є **мотив** (корисливий) і **мета** (купівля або продаж).

Суб'єкт злочину – фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Кваліфікуючими ознаками для порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини (ч. 1 ст. 143 КК), а також вилучення у людини шляхом примушування або обману її органів або тканин з метою їх трансплантації (ч. 2 ст. 143 КК) є вчинення щодо особи щодо особи, яка перебувала в безпорадному стані або в матеріальній чи іншій залежності від винного. Частина 5 ст. 143 КК передбачає відповідальність за дії, передбачені ч.ч. 2, 3 і 4 цієї статті, вчинені за попередньою змовою групою осіб, або участь у транснаціональних організаціях, які займаються такою діяльністю.

Насильницьке донорство (ст. 144 КК).

Об'єктом злочину є здоров'я особи.

Предметом злочину, передбаченого ст. 144 КК є кров та її компоненти.

З **об'єктивної сторони** цей злочин, характеризується насильницьким або шляхом обману вилученням крові у людини. Насильство може бути як фізичним, так і психічним.

Злочин вважається закінченим з моменту вилучення крові та її компонентів.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого умислу та спеціальною метою – використання вилученої крові та її компонентів як донора.

Суб'єкт злочину – загальний, тобто фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ст. 144 КК, є насильницьке донорство, вчинене: а) щодо неповнолітнього; б) щодо особи, яка перебувала в безпорадному стані; в) щодо особи, яка перебувала в матеріальній залежності від винного.; г) за попередньою змовою групою осіб; д) з метою продажу.

Незаконне розголошення лікарської таємниці (ст. 145 КК).

Об'єктом злочину виступають суспільні відносини у сфері охорони та збереження лікарської таємниці.

Медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя громадянина, не мають права розголошувати ці відомості, крім передбачених законодавчими актами випадків.

З **об'єктивної сторони** цей злочин характеризується діянням, тобто розголошення лікарської таємниці, суспільно небезпечними наслідками, тобто спричиненням тяжких наслідків, а також причинним зв'язком між діянням та наслідками.

Під **розголошенням лікарської таємниці** слід розуміти незаконне повідомлення будь-яким способом вказаної конфіденційної інформації іншій особі (особам).

Тяжкими наслідками можуть бути самогубство, психічна хвороба тощо.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується ви-

ною у формі умислу щодо діяння та необережною формою вини щодо наслідків.

Суб'єкт злочину – спеціальний, тобто особа, якій у зв'язку з виконанням професійних чи службових обов'язків таємниця стала відома. Ним можуть бути керівник медичного закладу, лікар, медсестра тощо.

Інші злочини, що ставлять у небезпеку життя та здоров'я

Незаконне проведення абортів (ст. 134 КК).

Об'єктом злочину є здоров'я або життя вагітної жінки.

Частина 1 ст. 134 КК встановлює кримінальну відповідальність за незаконне проведення абортів особою, яка не має спеціальної медичної освіти.

З об'єктивної сторони злочин характеризується діями, які спрямовані на проведення штучного переривання вагітності, суспільно небезпечними наслідками у вигляді плодозгону та необхідним причинним зв'язком між діями та наслідками. Способи абортів на кваліфікацію злочину не впливають.

Злочин вважається закінченим з моменту вигнання плоду.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується виною у формі прямого умислу. Особливою ознакою є згода жінки на проведення штучного переривання вагітності. У разі умисного вчинення без згоди жінки дій, що призвели до штучного переривання вагітності, дії винного необхідно кваліфікувати за ст. 121 КК.

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 134 КК є фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку та не має спеціальної медичної освіти, тобто не є лікарем спеціалістом акушером-гінекологом.

Частина 2 ст. 134 КК передбачає відповідальність за незаконне проведення абортів, якщо воно спричинило тривалий розлад здоров'я, безплідність або смерть потерпілої.

З об'єктивної сторони злочин характеризується діями, спрямованими на незаконне штучне переривання вагітності, суспільно небезпечними наслідками (тривалий розлад здоров'я, безплідність або смерть потерпілої), та необхідним причинним зв'язком між діями та наслідками.

Незаконне проведення абортів – це протиправне умисне

штучне переривання вагітності жінки за її згодою будь-яким способом.

З суб'єктивної сторони злочин, передбачений ч. 2 ст. 134 КК характеризується виною у формі прямого умислом щодо незаконного проведення абортів та виною у формі необережності щодо наслідків у вигляді тривалого розладу здоров'я, безплідності або смерті потерпілої.

Суб'єктом цього злочину може виступати як особа, яка не має спеціальної медичної освіти, а також особа, яка є лікарем-спеціалістом акушером-гінекологом, але проводить аборт без законних на те підстав.

Залишення в небезпеці (ст. 135 КК).

Об'єктом злочину є здоров'я або життя особи.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 135 КК виражається у бездіяльності – ненаданні або неналежному наданні необхідної допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, при наявності можливості надати таку допомогу. Небезпечний для життя стан особи – це такий стан, коли особа без сторонньої допомоги не має можливості почати ефективні заходи для самозбереження внаслідок власної безпорадності (малолітство, старість, хвороба, алкогольний або наркотичний стан, відсутність необхідних навичок тощо).

З суб'єктивної сторони злочин характеризується виною у формі прямого умислу. Ставлення до наслідків, передбачених ч. 3 ст. 135 КК повинне бути тільки необережним.

Суб'єктом злочину виступає фізична, осудна особа, яка досягла 16 років та яка зобов'язане піклуватися про потерпілого або, яка своїми діями поставила потерпілого в небезпечний для життя стан. Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 135 КК є мати новонародженої дитини.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ст. 135 КК є: а) дії, вчинені матір'ю стосовно новонародженої дитини, якщо матір не перебувала в обумовленому пологами стані; б) смерть потерпілого; в) інші тяжкі наслідки (наприклад, заподіяння потерпілому тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, тяжка хвороба тощо).

Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному

для життя стані (ст. 136 КК).

Об'єктом злочину є здоров'я або життя особи.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 136 КК характеризується: а) ненаданням допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані або неповідомленням про такий стан особи належним установам чи особам; б) настанням суспільно небезпечних наслідків у вигляді тяжких тілесних ушкоджень; в) наявністю причинного зв'язку між бездіяльністю винного й настанням суспільно небезпечних наслідків. Обов'язковою ознакою кримінальної відповідальності за цей злочин є наявність у винного можливості надати допомогу або можливість повідомити належним установам чи особам про перебування особи в небезпечному для життя стані.

Злочин вважається закінченим з моменту настання наслідків у вигляді заподіяння потерпілому тяжких тілесних ушкоджень.

З суб'єктивної сторони злочин характеризується виною у формі прямого умислу по відношенню до бездіяльності особи й умислу або необережності по відношенню до наслідків у вигляді тяжких тілесних ушкоджень (ч. 1 ст. 136 КК) або смерті потерпілого (ч. 3 ст. 136 КК).

Суб'єктом злочину виступає фізична, осудна особа, яка досягла 16 років. Обов'язок подавати невідкладну допомогу особам, які перебувають у загрозливому для їх життя і здоров'я стані, закон загалом покладає на всіх громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ст. 136 КК є: а) ненадання допомоги малолітньому, який завідомо перебуває в небезпечному для життя стані, при можливості надати таку допомогу або неповідомлення про такий стан дитини належним установам чи особам; б) діяння, передбачені частинами першою або другою ст. 136 КК, якщо вони спричинили смерть потерпілого.

Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137 КК).

Об'єктом злочину є здоров'я або життя дитини.

З об'єктивної сторони злочин характеризується: 1) діянням у формі бездіяльності, тобто невиконання професійних або службових обов'язків щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх

внаслідок недбалого або несумлінного до них ставлення чи дії – неналежного виконання таких обов'язків; 2) суспільно небезпечними наслідками у вигляді спричинення істотної шкоди здоров'ю потерпілого (наприклад, отруєння дітей, розповсюдження інфекційних захворювань, спричинення фізичних або психічних травм, заподіяння легких тілесних ушкоджень тощо), 3) причинним зв'язком між вчиненням діяння та настанням наслідків.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується виною у формі умислу або необережності щодо діяння і необережністю щодо настання суспільно небезпечних наслідків.

Суб'єктом злочину є особа, на яку покладені професійні або службові обов'язки з охорони життя та здоров'я неповнолітніх. Ним можуть бути службові особи, працівники закладів освіти, спортивних закладів тощо.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ст. 137 КК є вищезазначені дії, якщо вони спричинили смерть неповнолітнього або інші тяжкі наслідки. Під іншими тяжкими наслідками слід розуміти заподіяння тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень одному або декільком неповнолітнім.

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Андрушко А.В. Диференціація кримінальної відповідальності за злочини проти життя та здоров'я особи з врахуванням безпорадного стану потерпілого // Государство и право в условиях глобализации: реалии и перспективы. Сборник научных трудов. Материалы Международной научно-практической конференции (16-17 апреля 2010 г.) / Отв. за вып. И.И. Поляков. – Симферополь: Крымчпедгиз, 2010.
2. Андрушко А. В. Геронтологічна злочинність: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання : монографія / А. В. Андрушко; за ред. д-ра юрид. наук, проф. В. М. Поповича. – Ужгород : Ліра, 2011. – 247 с.
3. Андрушко П.П. Проблеми кваліфікації злочинів, пов'язаних із зараженням людини інфекційними хворобами (статті 130, 131, 133 КК України) // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: Матер. наук.-практ. конф. [Харків] 22-23 квітня 2004 р. / Редкол.: Сташис В.В. (голов. ред.) та ін. – К.-Х.: Юрінком Інтер, 2004.
4. Байда А.А. Уголовная ответственность за незаконную лечебную дея-

- тельность / Под науч. ред. В.И. Тютюгина. – Харьков: Одиссей, 2009.
5. Бородин С.В. Преступления против жизни. – М.: Юристъ, 2000.
 6. Борисов В.И., Куц В.Н. Преступления против жизни и здоровья: вопросы квалификации. – Х.: НПКФ «Консум», 1995.
 7. Бурдін В.М. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені в стані сильного душевного хвилювання: Монографія. – Львів: ПАІС, 2006.
 8. Бажанов М. И. Уголовная ответственность за преступления против личности. – К., 1977.
 9. Беляев В.Г., Свидлов Н.М. Вопросы квалификации убийств. – Волгоград, 1984.
 10. Борисов В.И., Куц В.Н. Преступления против жизни и здоровья: вопросы квалификации. – Харьков, 1995.
 11. Борзенков Г. Н. Квалификация преступлений против жизни и здоровья: Учебно-практическое пособие. – М., 2005.
 12. Бородин С.В. Преступления против жизни. – М., 1999.
 13. Гришук В. Юридичний аналіз основного складу умисного вбивства за Кримінальним кодексом України 2001 року // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2002. – Вип. 37.
 14. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів проти особи і власності. – К., 1996.
 15. Красиков Ю.А., Саркисов Г.С. Ответственность за преступления против жизни, здоровья, свободы и достоинства личности. – Ереван, 1990.
 16. Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011.
 17. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, М. І. Мельник та ін.; За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка – 3-тє вид., переробл. та догюв – К.: Атіка, 2009.
 18. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В.І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010.
 19. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник/ За заг.ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є.Л. Стрельцова. – Х.: Одиссей, 2009.
 25. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг.ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. - 5-те вид., допов. - Х.: Право, 2013.
 26. Кримінальне судочинство в Україні: Судова практика. Злочини проти

- життя особи (вбивства): Офіц. вид. / Верх. Суд України; Відп. ред. П.П. Пилипчук. – К., 2007.
20. Литвин О.П. Злочини проти життя: навч. посібник. – К., 2002.
 21. Навроцький В. Злочини проти особи: Лекції / Львів. держ. ун-т ім. І.Франка. Юрид. фак. – Львів, 1997.
 22. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 9-е вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Юридична думка, 2012.
 23. Никифоров А.С. Ответственность за убийство в современном уголовном праве. Комментарий. – 2-е изд., стер. – М., 2001.
 24. Попов А.Н. Преступление против личности при смягчающих обстоятельствах. – Санкт-Петербург, 2001.
 25. Савченко А.В., Кузнецов В.В. Кримінальне право України: посібник. – К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2011.
 26. Савченко А.В., Кісілюк Е.М., Процюк О.В. та ін. Кримінальне право України. Особлива частина: мультимедійний навчальний посібник [Електронний ресурс] – Режим доступу http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravoosob/Files/Lec/T4/T4_P1.html
 27. Селецький С.І. Кримінальне право України. Особлива частина. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008.
 28. Семикін М.В. Тези лекцій з навчальної дисципліни «Кримінальне право України (Особлива частина), для студентів, які одержують освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр» зі спеціальності 6.0601.00 «Правознавство», – Донецьк: ДонНУ, 2006.
 29. Судово-практичний коментар Кримінального кодексу України/ За ред. А.В. Савченка. – К.: ЦУЛ, 2013.
 30. Тетарчук І.В., Дяків Т.Є. Кримінальне право України: навчальний посібник для підготовки до іспитів. – К.: « Центр учбової літератури», 2013.

Перелік питань для самостійного контролю:

1. Як визначається умисне вбивство в КК?
2. З якого віку може наставати кримінальна відповідальність за вбивство?
3. Які є види вбивств?
4. Що являє собою особлива жорстокість при умисному вбивстві?
5. За яких обставин пом'якшується відповідальність за умисне вбивство?
6. Як визначається в КК тяжке тілесне ушкодження?
7. Які тяжкі тілесні ушкодження вважаються небезпечними для життя в момент їх заподіяння?
8. Якими ознаками характеризується тілесне ушкодження середньої тяжкості?
9. Якими ознаками характеризується легке тілесне ушкодження?

РОЗДІЛ 4.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВОЛІ, ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ

4.1. Загальна характеристика злочинів проти волі, честі та гідності особи

Особиста (фізична) свобода людини є найважливішим невід'ємним правом особистості та суспільства. В ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, а також в ст. 3 Загальної декларації прав людини проголошено, що кожна людина має право на свободу і особисту недоторканість. Положення даних міжнародно-правових актів проголошують, що ніхто не повинен утримуватися в рабстві або в невольному стані, піддаватись неправомірному арештові, затриманню та триманню під вартою.

Пріоритет цього завдання закріплено в Конституції України. На перший погляд може видатися, що об'єктом посягання злочинів, включених до розділу III, є лише суспільні відносини, пов'язані із забезпеченням фізичної свободи (волі) особи та її конституційного права на особисту недоторканність. Проте в кожному випадку вчинення злочину проти волі особи (крім злочину, передбаченого ст. 148 чинного Кодексу) так чи інакше є посяганням на честь і гідність особи. Конституція України у розділі II закріпила достатньо широкий та різний за своїм змістом перелік природних та невідчужуваних прав людини. До їх числа, зокрема, належать право на повагу до гідності людини (ст.28), право кожної людини на свободу та особисту недоторканність (ч.1 ст. 29). Норми розділу III КК України спрямовані на охорону цих прав¹.

Відповідно до ст. 28 Конституції України, кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Поняття честі та гідності як моральних категорій суспільства визначені у виданнях енциклопеди-

¹ Савченко А.В., Кісілюк Е.М., Процюк О.В. та ін. Кримінальне право України. Особлива частина: мультимедійний навчальний посібник – Електронний ресурс – Режим доступу http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravoosob/Files/Lekc/T4/T4_P1.html

чного характеру. Стосовно честі і гідності окремої людини – члена суспільства – можна виходити з того, що в кожному випадку з урахуванням принципів та моралі суспільства честь є, насамперед, оцінкою особи з боку суспільства, гідність полягає в самооцінці особи. З урахуванням цього очевидним є те, що будь-яке злочинне посягання на волю особи принижує її честь або гідність¹.

Розділ III Особливої частини КК містить норми, що передбачають кримінальну відповідальність за порушення зазначених прав. Виходячи із сутності злочинів, передбачених цим розділом, їх **родовим об'єктом** є суспільні відносини, що забезпечують особисту волю, честь та гідність особи².

Додатковим безпосереднім об'єктом виступають життя, здоров'я, статевая свобода, трудові права тощо.

З об'єктивної сторони більшість злочинів проти волі, честі та гідності вчинюються шляхом активних дій (викрадення людини – ст. 146 КК, захоплення заручників – ст. 147 КК, підміна дитини – ст. 148 КК, торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини – ст. 149 КК тощо). Окремі злочини, наприклад, незаконне позбавлення волі – ст. 146 КК, незаконне поміщення в психіатричний заклад – ст. 151 може вчинюватися як шляхом дії так і шляхом бездіяльності. Більшість злочинів проти волі, честі та гідності особи – злочини з формальними складами, тобто сформульовані таким чином, що вважаються закінченими з моменту вчинення дії. До них, зокрема, відносяться: незаконне позбавлення волі або викрадення особи – ст. 146 КК, експлуатація дітей – ст. 150 КК, використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом – ст. 150¹ КК, торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини – ст. 149 КК та інші.

Суб'єктивна сторона злочинів проти волі, честі та гідності особи характеризується умисною формою вини. У більшості випадків умисел прямий. Необхідною ознакою окремих складів злочинів проти волі, честі та гідності особи є мотив та мета. Так, в ст. 147 КК виділена мета – захоплення або тримання особи як заруч-

¹ Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 100.

² Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В.І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 78.

ника з метою спонукання родичів затриманого, державної або іншої установи, підприємства чи організації, фізичної або службової особи до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника.

На наявність мети вказується у ст. 148 КК – злочинне діяння – це підміна дитини, вчинена з корисливих або інших особистих мотивів.

Суб'єктом злочинів проти волі, честі та гідності особи можуть бути, як правило, фізичні особи, які досягли на момент вчинення злочину 16 років. За захоплення заручників (ст.147 КК) відповідальність настає з 14 років. Деякі із розглядуваних злочинів можуть вчинюватися спеціальними суб'єктами злочину: службова особа – суб'єкт за ч. 2 ст. 149 КК, лікар-психіатр – ст. 151 КК.

4.2. Характеристика окремих видів злочинів

Незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК).

Основним безпосереднім об'єктом даного злочину є воля людини.

Безпосереднім додатковим об'єктом може виступати здоров'я або життя потерпілого.

Об'єктивна сторона злочину виражається в суспільно небезпечному діянні, що може проявлятися у двох формах:

- 1) незаконному позбавленні волі людини;
- 2) викраденні людини.

Незаконне позбавлення волі – це обмеження людини у свободі вибору свого місцезнаходження й пересування (наприклад, утримання потерпілого в певному місці поза його волею).

Незаконне викрадення людини – це дії, спрямовані на переміщення потерпілого з місця його дійсного перебування, в інше, проти його волі. Викрадення людини може відбуватися таємно або відкрито, із застосуванням насильства або без такого, з використанням обману та іншим способом.

Поняттям **викрадення** охоплюється не тільки незаконне переміщення особи з одного місця в інше але й одночасне позбавлення його волі. Тому при кваліфікації дій пов'язаних із викраденням додаткове посилення на факт позбавлення волі є зайвим.

Злочин вважається закінченим з моменту незаконного позбавлення волі або викрадення людини. Склад формальний.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт – загальний – фізична осудна особа, яка досягла 16 років.

Кваліфікуючі ознаки, згідно з ч. 2 ст. 146 КК, є ті самі діяння:

- 1) вчинені щодо малолітнього;
- 2) з корисливих мотивів;
- 3) відносно двох або більше осіб;
- 4) за попередньою змовою групою осіб;
- 5) способом, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого;
- 6) таке, що супроводжувалося заподіянням потерпілому фізичних страждань;
- 7) із застосуванням зброї;
- 8) здійснювані протягом тривалого часу.

Малолітнім визнається особа, яка на момент вчинення злочину не досягла 14 років. При цьому, відповідальність за ч. 2 ст. 146 КК настає лише за умови, якщо винна особа усвідомлювала (достовірно знала чи припускала), що вчиняє такі дії щодо малолітньої особи, а так само, коли вона повинна була і могла це усвідомлювати. Малолітній вік потерпілої особи не може бути підставою для кваліфікації вказаних дій за частиною другою статті 146 КК, якщо буде доведено, що винна особа сумлінно помилялася щодо фактичного віку потерпілої особи.

З *корисливих мотивів* кваліфікується позбавлення волі або викрадення людини у разі, коли винний, скоюючи такі дії, бажав одержати у зв'язку з цим матеріальні блага для себе або інших осіб (заволодіти грошима, коштовностями, цінними паперами, майном тощо), одержати чи зберегти певні майнові права, уникнути матеріальних витрат чи обов'язків (позбавитися боргу, звільнитися від платежу тощо) або досягти іншої матеріальної вигоди. При цьому не має значення, чи одержав винний ту вигоду, яку бажав одержати внаслідок злочинних дій.

Позбавлення волі чи викрадення *двох або більше осіб* має місце у випадку коли такі дії охоплювалися єдиними умислом

винного. Це означає, що такі дії вчинені або одночасно відносно двох або більше осіб, або на початок вчинення злочинних дій відносно першого потерпілого особа мав умисел вчинити аналогічні дії відносно хоча б ще однієї людини.

Вчиненим *за попередньою змовою групою осіб* вважається злочин у якому приймали участь декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення.

Способом, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого означає застосування таких прийомів та методів позбавлення волі або викрадення, що реально загрожують життю або здоров'ю потерпілого.

Під *заподіянням фізичних страждань* слід розуміти фізичний вплив на потерпілого шляхом нанесення ударів, побоїв які викликають сильний фізичний біль та носять довготривалий характер або застосування певних методів незаконного утримання особи, що викликають больові відчуття (зокрема, довготривале позбавлення їжі, води, зв'язування, удушення, здавлення тощо).

Застосування зброї має місце у випадку, коли особа під час незаконного позбавлення волі або викрадення застосовує вогнепальну, холодну зброю або вибухові пристрої.

Здійснюване *протягом тривалого часу* є оціночною ознакою та встановлюється виходячи з конкретних обставин справи, зокрема, умов тримання потерпілого, негативних факторів впливу на його здоров'я та життя.

Кваліфікуючими ознаками злочину, згідно з ч. 3 ст. 146 КК, є діяння, передбачені частинами першої або другої статті:

- 1) вчинені організованою групою;
- 2) що спричинили тяжкі наслідки.

Злочин визнається вчиненим *організованою групою*, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи (ч. 3 ст. 28 КК).

Тяжкі наслідки є оціночною ознакою і встановлюються виходячи з конкретних обставин справи. Тяжкими наслідками можуть бути визнані, зокрема, смерть або самогубство потерпілої особи, за-

подіяння тяжких тілесних ушкоджень, заподіяння середньої тяжкості двом або більше особам тощо. Ставлення особи до наслідків може бути як умисним, так і необережним. В цілому злочин вважається умисним. У випадку умисного вбивства або спричинення тяжких тілесних ушкоджень дії винної особи слід додатково кваліфікувати за відповідними частинами ст. 115 або 121 КК.

Захоплення заручників (ст. 147 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є воля людини.

Безпосереднім додатковим об'єктом може виступати здоров'я, життя людини, громадська безпека.

Заручником визнається особа відносно якої здійснюється викрадення або незаконне утримання і подальшою умовою звільнення якої виступає вчинення або відмова від вчинення родичами, державними або іншими установами, організаціями або підприємствами, фізичними або службовими особами певних дій.

Об'єктивна сторона злочину виражається у вчиненні суспільно небезпечного діяння у формі:

- 1) захоплення особи як заручника;
- 2) тримання особи як заручника.

Захоплення – це раптове швидке викрадення людини з метою її подальшого тримання. Захоплення може вчинятися таємно або відкрито, із застосуванням насильства, як небезпечного, так і такого, що не є небезпечним для життя або здоров'я потерпілого в момент заподіяння.

Тримання особи представляє собою позбавлення заручника можливості вільно залишити (обирати) своє місцезнаходження. Воно може здійснюватись особою, яка не приймала безпосередньої участі в захопленні заручника, однак повинна усвідомлювати факт того, що утримує саме заручника.

Особливістю даного злочину є те, що винна особа обов'язково повідомляє про захоплення заручника родичам потерпілого, у державну або іншу установу, організацію або на підприємство, фізичній або службовій особі. При цьому захоплення або тримання заручника або повідомлення про зазначені дії, на відміну від викрадення людини, носять публічний характер, охоплюють собою невизначене коло осіб, створюючи загрозу громадській безпеці та порядку.

Злочин вважається закінченим з моменту захоплення особи як заручника або тримання особи як заручника. Склад формальний.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Обов'язковою ознакою, що відрізняє даний злочин від викрадення людини (ст. 146 КК), є **мета** злочину – спонукати родичів затриманого, державну або іншу установу, підприємство або організацію, фізичну або посадову особу вчинити або втриматися від вчинення якої-небудь дії як умови звільнення заручника. Дії, що виконуються на вимогу злочинців можуть бути як матеріального, так і нематеріального характеру, виконуваних в інтересах злочинців або інших осіб чи певної групи, мати законний або незаконний характер.

Суб'єкт – загальний – фізична осудна особа, яка досягла 14 років.

Кваліфікуючими ознаками злочину, згідно з ч. 2 ст. 147 КК є ті самі дії:

- 1) вчинені щодо неповнолітнього;
- 2) вчинені організованою групою;
- 3) поєднані з погрозою знищення людей;
- 4) що спричинили тяжкі наслідки.

Зазначені кваліфікуючі ознаки, за виключенням погрози знищення людей та вчинення дій щодо неповнолітнього є аналогічними кваліфікуючим ознакам попереднього складу злочину (ст. 146 КК).

Неповнолітнім визнається особа, якій на момент вчинення злочину не виповнилося 18 років.

Погрозою знищення людей слід вважати погрозу заповідання смерті хоча б одній людині. Погроза може бути висловлена у будь-якій формі: усно письмово, за допомогою відеозвернення, конклюдентними діями.

Підміна дитини (ст. 148 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є воля людини.

Об'єктивна сторона проявляється у підміні чужої дитини. При цьому підміняється одна новонароджена дитина іншою. Тільки на цьому етапі життя дитина може не мати ярко виражених індивідуальних зовнішніх ознак, що робить можливим підміну.

Злочин вважається закінченим з моменту підміни дитини. При цьому не має значення одразу чи через значний проміжок часу виявлено підміну, виявлено батьками або іншим чином. Склад формальний.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є **корисливий мотив** або **інші особисті мотиви**.

Під *корисливим мотивом* слід розуміти бажання особи одержати матеріальні блага (гроші, коштовності, цінні папери, майно тощо) для себе або інших осіб, одержати чи зберегти певні майнові права, уникнути матеріальних витрат чи обов'язків (позбавитися боргу, звільнитися від платежу тощо) або досягти іншої матеріальної вигоди.

Під *іншими особистими мотиви* слід розуміти практично будь-які інші (окрім корисливих) спонукання особи, що штовхають її на підміну чужої дитини. Наприклад, помста, неприязні стосунки тощо.

Суб'єкт злочину – загальний – фізична осудна особа, яка досягла 16 років.

Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини (ст. 149 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є воля людини.

Безпосереднім додатковим об'єктом може виступати здоров'я та життя потерпілого, його честь і гідність, суспільна мораль і таке інше.

Поряд з об'єктом окремі вчені необхідною ознакою цього складу злочину виділяють його предмет – людину, яка в цьому випадку виступає предметом купівлі-продажу або іншої незаконної угоди. Зазначена точка зору не знайшла широкої підтримки серед вчених і перш за все, з урахуванням того, що предмет злочину це лише речі матеріального світу, людина ж в ніякому разі, ні за яких підстав не може визнаватися річчю.

Об'єктивна сторона торгівлі людьми виражається в діях, що проявляються в наступних формах: 1) торгівля людьми, 2) здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, 3) вербування людини, 4) переміщення людини, 5) переховування людини, 6) передача людини, 7) одержання людини.

При цьому безпосередньо торгівлею людьми або іншою незаконною угодою слід визнавати лише перші дві форми вчинення вказаного злочину. Інші є лише діями, які сприяють вчиненню торгівлі людьми або іншої незаконної угоди і в «чистому вигляді» такими не визнаються.

У п'яти останніх формах обов'язковою ознакою є спосіб вчинення злочину, а саме, використання обману, шантажу, або уразливого стану особи.

Торгівля людьми – передача людини однією особою (продавцем) та відповідне її одержання іншою особою (покупцем) за грошову винагороду. Діяння у цій формі вважається закінченим з моменту одержання покупцем людини або з моменту встановлення ним щодо потерпілого фактичного володіння.

Під здійсненням *іншої незаконної угоди*, об'єктом якої є людина, варто розуміти передачу людини іншій особі в якості подарунка, у рахунок боргу, для виконання певних робіт і таке інше. При цьому угода про передачу може мати як матеріальну (окрім грошової), так і нематеріальну підставу. Як і у попередньому випадку зазначена форма злочину є закінченою з моменту фактичного отримання людини отримувачем або встановлення ним щодо потерпілого фактичного володіння.

Вербування – схилення особи працювати чи надавати послуги на певних умовах, як правило, здійснене за матеріальну винагороду. В законодавствах багатьох зарубіжних країн вербування визнається самостійним злочином (зокрема, в КК Білорусії, Таджикистану, Узбекистану). Форми самого схилення можуть бути різними – запрошення, умовляння чи переконання, а також сам набір людей для подальшої експлуатації.

Переміщення людини – переміщення у просторі потерпілої особи з одного місця в інше, здійснюване будь-яким способом (супровід, перевезення тощо). Діяння є закінченим з моменту здійснення самого факту переміщення.

Переховування людини – дії, спрямовані на те, щоб унеможливити або ускладнити встановлення місцезнаходження потерпілої особи. Зокрема, утримання людини в певних приміщеннях, тайниках, інших місцях. Діяння є закінченим з моменту переховування людини.

Передача людини – надання потерпілого іншій особі (одержувачу). Зазначені дії є своєрідним посередництвом між сторона-

ми незаконної угоди щодо людини. Закінченим діяння визнається з моменту самої передачі людини.

Одержання людини є своєрідним наслідком передачі і полягає в триманні чи подальшому утриманні людини особою, якій вона була передана. Діяння вважається закінченим з моменту встановлення одержувачем фактичного контролю над поведінкою людини.

На відміну від торгівлі людьми та іншої незаконної угоди вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини можливі лише шляхом використання суб'єктом злочину обману, шантажу, уразливого стану потерпілої особи. Вказані способи є обов'язковими для даних форм злочинного діяння (за виключення вчинення зазначених дій відносно малолітніх або неповнолітніх), що в свою чергу виключає кримінальну відповідальність у випадку використання інших способів вчинення таких дій. Склад злочину формальний.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Торгівля людьми може вчинюватись з різних мотивів, однак домінуючим серед них є корисливий. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони зазначеного злочину виступає спеціальна *мета* – експлуатація людини.

Відповідно до примітки 1 статті 149 КК України, під *експлуатацією людини* слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо.

Суб'єкт злочину – загальний – фізична осудна особа, яка досягла 16 років. При цьому продавець і покупець людини є співвиконавцями злочину.

Кваліфікуючі ознаки злочину згідно з ч. 2 ст. 149 КК:

- 1) дії, передбачені частиною першої статті, вчинені щодо неповнолітнього;
- 2) у відношенні кількох осіб;
- 3) повторно;

- 4) за попередньою змовою групою осіб;
- 5) службовою особою з використанням службового становища;
- 6) особою, від якого потерпілий перебував у матеріальній або іншій залежності;
- 7) поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя або здоров'я потерпілого або його близьких, або з погрозою застосування такого насильства.

Посилення відповідальності за торгівлю людьми вчинену щодо кількох осіб пов'язане, по-перше, з кількістю потерпілих під час вчинення цього злочину (не менше двох осіб). По-друге, торгівля людьми щодо кількох осіб повинна охоплюватися єдиним наміром винного. В більшості випадків, вказані дії вчиняються одночасно, однак можливий і розрив у часі між діями відносно одного, а потім іншого потерпілого.

Під *повторністю* у торгівлі людьми слід розуміти вчинення вказаного злочину особою, яка раніше вже вчинила аналогічний злочин(и), незалежно від того чи була вона притягнута до відповідальності за попередній(і). При цьому для кваліфікації не має значення у якій конкретній формі були вчинені попередні та подальші дії торгівлі людьми (безпосередня торгівля, або інша угода, вербування або переміщення тощо).

Ознаки *службової особи* встановлюються у статті 364 КК.

Матеріальна залежність має місце, коли єдиним чи одним з основних джерел існування потерпілого є матеріальна допомога суб'єкта злочину, зокрема перебування першого на утриманні останнього. Інша залежність – це залежність службова, шлюбна, залежність підопічного від опікуна, пацієнта від лікаря, підозрюваного від працівника дізнання чи слідчого тощо. Особливості використання вказаної залежності повністю співпадають з вимогами описаними при використанні службовою особою свого службового становища.

Під *насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого* слід розуміти застосування сили, що полягає у позбавленні волі людини, нанесені ударів, побоїв, мордування, а також спричинення легких тілесних ушкоджень, що не потягли за собою короткочасного розладу здоров'я або незначної втрати працездатності.

Кваліфікуючі ознаки злочину згідно з ч. 3 ст. 149 КК:

- 1) ті самі дії, вчинені щодо малолітнього;
- 2) вчинені організованою групою;
- 3) поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого або його близьких, або з погрозою застосування такого насильства;
- 4) спричинили тяжкі наслідки.

Під *насильством небезпечним для життя чи здоров'я особи* слід розуміти спричинення легких тілесних ушкоджень, що потягли за собою короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, а також тілесні ушкодження середньої тяжкості. Спричинення тяжких тілесних ушкоджень або смерті потерпілому повинно кваліфікуватися за наступною ознакою ч. 3 ст. 149 КК України – спричинення тяжких наслідків.

Експлуатація дітей (ст. 150 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є воля, честь і гідність людини. **Безпосереднім додатковим об'єктом** виступає нормальний фізичний і моральний розвиток дитини.

Праця дітей, яку роботодавець в більшості випадків оплачує значно нижче праці дорослих, у тому числі жінок є досить поширеним явищем в окремих зарубіжних країнах (зокрема, Індії, Пакистану, Ірану). Непоодинокими такі випадки є і в нашій країні.

Об'єктивна сторона злочину характеризується експлуатацією дітей, що не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом використання їхньої праці.

Відповідно до ст. 188 Кодексу законів про працю України не допускається прийняття на роботу осіб молодше шістнадцяти років, використання праці осіб у віці від 14 до 16 років дозволяється тільки в окремих випадках. Залучення до праці осіб молодше 14 років заборонене законодавством в будь-яких випадках,

Використання праці дітей (експлуатація) може здійснюватися будь-яким чином: шляхом прийняття на роботу на підприємства установи організації, єдинократним залученням до робіт, з приховуванням факту використання праці дітей чи без такого. Наприклад, роботи по зборі врожаю, виконанню вантажно-розвантажувальних робіт, робота у сфері послуг.

Даною нормою встановлена відповідальність за залучення дітей до дозволеного законом виду трудової діяльності. У випадку

притягнення неповнолітніх до незаконної діяльності відповідальність винних осіб передбачене самостійними статтями КК (зокрема, ст.ст. 150-1, 304, 307).

Злочин вважається закінченим з моменту початку використання праці дітей. Кількість залучених до праці дітей є обставиною, що впливає на кваліфікацію. У випадку вчинення зазначених дій щодо двох або більше дітей, вчинене кваліфікується за ч. 2 ст. 150 КК. Злочин з формальним складом.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі прямого умислу. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є **мета** – одержання прибутку. Саме бажання винного отримати матеріальний зиск від дій, що можуть створювати загрозу для нормального розвитку дитини виступає основною складовою суспільної небезпечності даного посягання і стало підставою його криміналізації.

Суб'єкт – загальний – фізична осудна особа, яка досягла 16 років. Ним може бути керівник підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності, особа, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи, а також будь-яка фізична особа, що залучає до праці дітей.

Для кваліфікації злочинного діяння не має значення чи отримав винний за результатами праці дітей прибуток чи ні.

Кваліфікуючі ознаки, згідно ч. 2, 3 ст. 150 КК, є ті ж дії:

- 1) вчинені щодо декількох дітей;
- 2) що спричинили істотну шкоду для здоров'я, фізичного розвитку або освітнього рівня дитини, або поєднані з використанням дитячої праці на шкідливому виробництві;
- 3) вчинені організованою групою.

Істотна шкода є оціночною ознакою і вираховується виходячи із обставин справи. Це може бути затримання у фізичному або розумову розвитку у зв'язку з залученням до праці, отримання виробничих травм (в т.ч. різного ступеню тяжкості), а також інших захворювань. Обов'язковим є встановлення необхідного причинного зв'язку між залученням до праці та істотною шкодою здоров'ю дитини.

Шкідливе виробництво – це певні роботи чи види діяльності, що можуть викликати шкідливі наслідки для здоров'я неповнолітнього або вплинути на його фізичний чи моральний розвиток. Пе-

релік важких робіт і робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці для осіб молодше вісімнадцяти років затверджуються Міністерством охорони здоров'я України за погодженням із Державним комітетом України по нагляду за охороною праці.

Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150-1 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є воля, честь і гідність людини.

Жебрацтво – це антисоціальна діяльність, пов'язана з систематичним випрошуванням у людей матеріальних цінностей (грошей, речей, інших матеріальних цінностей), що повністю або частково забезпечують існування особи.

Потерпілим від злочину, передбаченого ст. 150-1 КК є особа, який на момент вчинення злочину не виповнилося 14 років.

Об'єктивна сторона складу злочину полягає у використанні батьками або особами, які їх замінюють, малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (систематичного випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб).

Використанням визнаються дії пов'язані із залученням малолітньої дитини до заняття жебрацтвом.

Враховуючи вік дитини залучення може здійснюватися двома способами: шляхом прямого використання особи або ж схиляння до вчинення зазначених у законі дій.

Злочин вважається закінченим з моменту втягнення малолітньої дитини у заняття жебрацтвом. Склад злочину формальний.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом та наявністю **спеціальної мети** – отримання прибутку.

Суб'єктом злочину за ч. 1 ст. 150-1 КК визнаються батьки малолітньої дитини або особи, які їх замінюють. За ч. 2 ст. 150-1 КК суб'єктом злочину визнається будь-яка фізична, осудна особа, яка досягла 16 років на момент вчинення злочину.

Кваліфікуючі ознаки, за ч. 2 ст. 150-1 КК, є ті самі дії:

- вчинені щодо чужої малолітньої дитини;
- пов'язані із застосуванням насильства чи погрозою його застосування;
- вчинені повторно або особою, яка раніше скоїла один із злочинів, передбачених статтями 150, 303, 304 КК;

- за попередньою змовою групою осіб.

Кваліфікуючі ознаки за ч. 3 ст. 150-1 КК:

- вчинені організованою групою;

- спричинення дитині середньої тяжкості чи тяжких тілесних ушкоджень.

Незаконне поміщення в психіатричний заклад (ст. 151 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є воля, честь і гідність людини. **Безпосереднім додатковим об'єктом** виступає здоров'я людини.

Об'єктивна сторона характеризується вчиненням суспільно небезпечної дії – поміщення в психіатричний заклад завідомо психічно здорової особи.

Вид психіатричного закладу в який поміщається потерпілий на кваліфікацію не впливає. Це може бути психіатричний заклад із звичайним, посиленням або суворим наглядом.

Злочин вважається закінченим з моменту поміщення потерпілого в психіатричний заклад. Злочин з формальним складом

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі прямого умислу, Лікар-психіатр усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння саме через розуміння факту того, що поміщує в психіатричний заклад психічно здорову особу.

Суб'єкт – спеціальний – лікар-психіатр, член комісії лікарів-психіатрів, головний психіатр. Кваліфікуючою ознакою згідно з ч. 2 ст. 151 КК є діяння, що спричинило тяжкі наслідки.

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Адельханян Р.А. Расследование похищения человека. 2-е изд., испр. и доп. – М., 2003.
 1. Акімов М. Відмежування захоплення заручників від незаконного позбавлення волі та викрадення людини // Вісник прокуратури. – 2002. – № 2 (14).
 2. Акімов М. Кримінальна відповідальність за захоплення заручників // Право України. – 2002. – № 3.
2. Борисов В.І. Злочини проти волі, честі та гідності особи.: (Лекція 6). – Харків: Видавець ФО-П Вапнярчук Н.М., 2008.
3. Володіна О.О. Кримінальна відповідальність за викрадення людини. –

- Х.: СПД-ФО Чальцев О.В., 2005.
4. Діяльність органів внутрішніх справ по запобіганню торгівлі людьми: Навч. посібник. – Харків, 2001.
 5. Жбанков В.А. Методика расследования похищений человека: Лекция. – М., 1995.
 6. Іващенко В.О. Торгівля жінками та дітьми (кримінологічні та кримінально-правові аспекти боротьби): Монографія. – К., 2004.
 7. Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011.
 8. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, М. І. Мельник та ін.; За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка – 3-тє вид., переробл. та догтов – К.: Атіка, 2009.
 9. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В.І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010.
 10. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник/ За заг.ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є.Л. Стрельцова. – Х.: Одиссей, 2009.
 11. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг.ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна.- 5-те вид., допов.- Х.: Право, 2013.
 12. Лавров В.П. Расследование похищения и подмены ребенка / Под ред. И.М. Лузгина. – М., 1966.
 13. Лизогуб Я.Г. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини: Монографія / МВС України, Луган. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України [Наук. ред. д-р юрид. наук, проф. С.С. Яценко]. – Луганськ, 2003.
 14. Мартыненко Н.Э. Похищение человека: понятие, анализ состава и проблемы квалификации: Лекция. – М., 1998.
 15. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 9-е вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка.- К.: Юридична думка, 2012.
 16. Хавеман Р., Вйерс М. Огляд законодавства про боротьбу з торгівлею людьми в Україні. – К., 2001.
 17. Савченко А.В., Кузнецов В.В. Кримінальне право України: посібник.- К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2011.
 18. Савченко А.В., Кісілюк Е.М., Процюк О.В. та ін. Кримінальне право України. Особлива частина: мультимедійний навчальний посібник-Електронний ресурс – Режим доступу

http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravoosob/Files/Lec/ T4/T4_P1.html

19. Селецький С.І. Кримінальне право України. Особлива частина. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008.
20. Семикін М.В. Тези лекцій з навчальної дисципліни «Кримінальне право України (Особлива частина), для студентів, які одержують освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр» зі спеціальності 6.0601.00 «Правознавство», – Донецьк: ДонНУ, 2006.
21. Судово-практичний коментар Кримінального кодексу України/ За ред. А.В.Савченка.- К.: ЦУЛ, 2013.
22. Тетарчук І.В., Дяків Т.Є. Кримінальне право України: навчальний посібник для підготовки до іспитів. –К.: « Центр учбової літератури», 2013.

Перелік питань для самостійного контролю:

1. Відмінність незаконного позбавлення волі від викрадення людини.
2. Особливості суб'єктивної сторони захоплення заручника.
3. Відмінність незаконного позбавлення волі або викрадення людини від захоплення заручника.
4. Відмінність підміни дитини від викрадення людини.
5. Особливості об'єктивної та суб'єктивної сторони торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини.
6. Особливості додаткового об'єкта експлуатації дітей.
7. Незаконне поміщення в психіатричний заклад як спеціальний вид незаконного позбавлення волі.

РОЗДІЛ 5.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИ

5.1. Загальна характеристика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи

Виокремлення в Особливій частині Кримінального кодексу України 2001 р. розділу IV «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи», будучи історично і науково обґрунтованим кроком, засвідчує посилення уваги з боку держави до стану сексуальних відносин у суспільстві. Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Ст. 29 Основного Закону країни проголошує, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканість. У комплексі невід'ємних прав і свобод людини і громадянина важливе місце займає статева свобода, а всебічне забезпечення статевої недоторканості вважається виміром цивілізаційної зрілості суспільства, його здатності створити умови для гармонійного розвитку підростаючого покоління. Стан забезпечення реалізації права людини на її свободу і недоторканість (у тому числі статево) справедливо визнається показником морального здоров'я суспільства, індикатором його Духовності і ставлення до загальнолюдських цінностей¹.

Статева свобода і статева недоторканість особи виступають **родовим об'єктом** злочинів, норми про відповідальність за які об'єднані в розділі IV Особливої частини КК. До злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи віднесені: зґвалтування (ст. 152 КК), насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153 КК), примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК), статеві зносини з особою,

¹ Дорощ Я.В. Підвищення ефективності застосування законодавства про кримінальну відповідальність за злочини у сфері сексуальних відносин // Правові засади підвищення ефективності боротьби зі злочинністю в Україні: Матеріали конференції, 15 травня 2008 р. / Ред.кол.: В.І.Борисов (голов, ред.) та ін. – Х.: Право, 2008. – С. 47, с. 50.

яка не досягла статевої зрілості (ст. 155 КК), розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК).

Сферу сексуальних відносин зачіпають й інші злочини, віднесені, щоправда, вітчизняним законодавцем до посягань на моральність¹ – ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301 КК), створення або утримання місць розпусти і звідництва (ст. 302 КК), сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією (ст. 303 КК).

Під **статевою свободою** слід розуміти право психічно нормальної особи, яка досягла шлюбного віку, самостійно обирати собі партнера для статевих зносин і не допускати у сфері таких зносин будь-якого примусу. **Статева недоторканість** – це абсолютна заборона вступати у сексуальні контакти з особою, яка не є носієм статевої свободи і згода якої на такі контакти юридичного значення не має. Волевиявлення вказаної особи при вчиненні злочинів проти статевої недоторканості ігнорується або придушується².

Суспільна небезпека розглядуваних злочинів визначається не лише посяганням на статеву свободу або статеву недоторканість особи, а й заподіянням шкоди іншим цінностям – нормальному фізичному, психічному і духовному розвитку дітей, здоров'ю, честі і гідності особи, власності тощо.

Так, передчасний (до досягнення статевої зрілості) вступ у статевий зв'язок може завдати серйозної шкоди здоров'ю підлітка (пошкодження статевих органів, анального отвору, органів черевної порожнини, сильні кровотечі тощо), викликати безпліддя, що в реплі-решт погіршує стан репродуктивного здоров'я нації, розбещення неповнолітніх здатне викликати у потерпілих від цього злочину різні статеві збочення.

Статеві злочини, вчинені стосовно неповнолітніх, не лише завдають потерпілим фізичної і психічної шкоди, а й порушують їх нормальні життєві зв'язки та, як наслідок, негативним чином впливають на духовний розвиток неповнолітніх, останні

¹ Дудоров О.О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості / О.О. Дудоров; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ, ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – С. 7.

² Дорош Л.В. Статева недоторканість особи та її кримінально-правова охорона // Питання боротьби зі злочинністю. Збірник наук. праць. Випуск 14 / Ред. кол.: Ю.В. Баулін (голов, ред.) та ін. – Х.: вид-во «Кроссрод», 2007. – С. 70.

відчувають себе безпорадними і неповноцінними членами суспільства¹.

Обов'язковою ознакою складів розглядуваних злочинів є **потерпілий**, який може виділятися за певними ознаками, зокрема, за залежністю від винного (ст. 154 КК), недосягненням певного стану (ст. 155 КК) або віку (ч. 3, ч. 4 ст. 152, ч. 2 ч. 3 ст. 153, ст. 156 КК). Характерною особливістю КК 2001 р. є те, що в ньому, на відміну від КК 1960 р., забезпечується універсальний кримінально-правовий захист осіб будь-якої статі у сфері сексуального життя², – потерпілими від цих злочинів може бути особа як чоловічої, так і жіночої статі.

Об'єктивна сторона статевих злочинів характеризується активною поведінкою винної особи – це фізичні та (або) інтелектуальні дії сексуальної спрямованості. За законодавчою конструкцією ці злочини здебільшого побудовані як формальні склади. Примушування до вступу в статевий зв'язок сконструйоване як усичений склад злочину³.

Кваліфіковані види зґвалтування, насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом і статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості, передбачені відповідно ч. 4 ст. 152, ч. 3 ст. 153 і ч. 2 ст. 155 КК, є злочинами з формально-матеріальними складами, оскільки однією з кваліфікуючих ознак у названих нормах названо спричинення особливо тяжких наслідків (у ч. 2 ст. 155 КК альтернативно йдеться про безплідність чи інші тяжкі наслідки).

Із **суб'єктивної сторони** всі злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи характеризуються прямим умислом. При цьому психічне ставлення суб'єкта до певних елементів деяких злочинів (наприклад, до малолітнього віку потерпілого від зґвалтування) може набувати вигляду необережної форми вини. Деякими науковцями обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони

¹ Козлюк Л.Г. Кримінологічна характеристика особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього: Автореф. дис канд. юрид. наук. – К., 2009. – С. 9.

² Дудоров О.О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості/ О.О. Дудоров; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ, ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – С. 29.

³ Дорош Л.В. Захист прав потерпілих від статевих злочинів у контексті судово-правової реформи // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / редкол.: В.І. Борисов та ін. – Х.: Право, 2010. – Вип. 19. – С. 282.

виділяється **сексуальний мотив** (бажання задовольнити статеву потребу, однак, існує думка, що з цим мотивом може вчинятися будь-який злочин, П.І. Люблінський як відповідні приклади наводив розтрату коштів, вчинену касиром для задоволення примх своєї коханки, і дітовбивство, вчинене жінкою для уникнення материнства і збільшення можливостей статевого життя¹) або **спеціальна мета** – задоволення статевої пристрасті, що дозволяє відмежувати статеві злочини від суміжних складів злочинів².

Суб'єктом статевих злочинів є осудна особа, яка досягла 14-річного (статті 152, 153 КК) або 16-річного віку (статті 154–156 КК). У переважній більшості випадків суб'єкт є спеціальним – його ознаки безпосередньо вказані у кримінальному законі (наприклад, у ч. 2 ст. 156 КК фігурує батько, мати, вітчим, мачуха, опікун, піклувальник або особа, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього) чи встановлюються шляхом тлумачення закону з урахуванням особливостей об'єктивної сторони того чи іншого злочину та ознак потерпілого.

Злочини, передбачені розділом IV Особливої частини КК, залежно від того, чи застосовується під час їх вчинення фізичне та психічне насильство, можна класифікувати на: 1) насильницькі статеві злочини (статті 152, 153, 154 КК); 2) ненасильницькі статеві злочини (статті 155, 156 КК).

5.2. Насильницькі статеві злочини

Згвалтування (ст. 152 КК).

Згвалтування – це статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи.

Основним безпосереднім об'єктом злочину є статевая свобода, а у разі згвалтування особи, яка в силу певних обставин не є носієм статевої свободи (наприклад, є психічно хворою або дитиною), – статевая недоторканість особи. **Додатковими** об'єктами

¹ Люблінский П.И. Преступления в области половых отношений. – М.-Л.: Изд-во Л.Д. Френкель, 1925. – С. 17-18.

² Дудоров О.О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності/ О.О. Дудоров; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ, ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – С. 31.

виступають нормальний фізичний і психічний розвиток неповнолітнього (за наявності відповідного потерпілого) та здоров'я особи (у випадку зґвалтування, поєднаного з фізичним насильством).

Потерпілим від цього злочину може бути й особа, яка перебуває з винним в офіційно зареєстрованому або фактичному шлюбі, оскільки чинна редакція ст. 152 КК не містить обмежень у тому плані, що зґвалтуванням визнаються лише позашлюбні статеві зносини.

На кваліфікацію за ст. 152 КК не впливає віктимна поведінка потерпілої особи, моральний аспект її характеристики (наприклад, вона є повією, веде безладне статеве життя), наявність попередніх статевих зносин з тим, хто притягується до відповідальності за її зґвалтування, досягнення нею шлюбного віку або статевої зрілості.

Потерпілим від розглядуваного злочину може бути особа як жіночої, так і чоловічої статі.

Видається, що про наявність природних статевих зносин, а, отже, зґвалтування чоловіка жінкою є підстави говорити лише у випадках сексуального збудження чоловіка і виникнення стану ерекції його статевого члену під впливом тактильної, слухової, зорової, нюхової або смакової стимуляції.

З об'єктивної сторони зґвалтування полягає у статевих зносинах, які поєднуються із: 1) застосуванням фізичного насильства, 2) погрозою його застосування (воля потерпілого придушується) або 3) з використанням безпорадного стану потерпілої особи (її воля ігнорується).

Під **статевими зносинами** розуміється природний (гетеросексуальний) статевий акт між особами протилежної статі. Йдеться про коїтус – сполучення чоловічих і жіночих статевих органів, яке може викликати вагітність (введення ерегованого статевого члена чоловіка у піхву жінки). Злочин вважається закінченим з моменту початку статевого акту всупереч волі потерпілої особи. При цьому не вимагається продовження копулятивних фрикцій, обов'язкової еяколяції (закінчення статевого акту у фізіологічному розумінні) і дефлорації (порушення цілісності дівочої півни). Для встановлення факту здійснення природного статевого акту може призначатись судово-медична експертиза.

Інші форми задоволення статевої пристрасті, крім статевого

акту у природній формі, складу згвалтування не утворюють і за наявності для цього підстав кваліфікуються за ст. 153 КК або деякими іншими статтями Особливої частини КК. Наприклад, ст. 153 КК має застосовуватись у випадках поєднаного з насильством або використанням безпорадного стану потерпілої особи введення не збудженого статевого члена чоловіка у піхву жінки шляхом фіксації члена до предмета продовженої форми або шляхом здавлювання члена біля кореня.

Перелік способів, за наявності хоча б одного з яких статеві зносини між особами жіночої і чоловічої статі визнаються згвалтуванням, є вичерпним. Тому не є кримінально караними настирливі пропозиції особі вчинити з нею природний статевий акт, якщо вони не поєднуються з жодним із таких способів. Дії того, хто домогся згоди особи на статевий акт не за допомогою фізичного чи психічного насильства або використання безпорадного стану, а шляхом обману, зловживання довірою (наприклад, шляхом освідчення у коханні, обіцянки укласти шлюб, подачі заяви до відділу РАГСу, обіцянки згодом сплатити за сексуальну послугу), не містять розглядуваного складу злочину.

Фізичне насильство при згвалтуванні спрямовується на те, щоб подолати здійснюваний або очікуваний з боку потерпілої особи фізичний опір, пов'язаний з її небажанням (справжнім, а не удаваним) вступити у статевий контакт. Для інкримінування ст. 152 КК потрібно встановити, що вказане небажання було більш-менш чітко вираженим, явним, адже відмова на словах, навіть певна фізична протидія не завжди свідчать про дійсне небажання особи вступити у такий контакт. Скажімо, чоловік може сприймати таку поведінку жінки як кокетство, загравання (елемент сексуальної гри) або прояв сором'язливості.

Якщо статеві зносини відбуваються за згодою сторін, однак у процесі їх один із партнерів (будучи схильним до нетипових способів отримання сексуального задоволення – мазохізму, садизму чи садомазохізму) застосовує до іншого фізичне насильство, кваліфікація за ст. 152 КК виключається. Зроблений висновок є результатом тлумачення кримінального закону, позаяк у чинній редакції ст. 152 КК така ознака згвалтування, як вчинення статевих зносин з особою всупереч її волі, на жаль, прямо не названа.

Згвалтування відсутнє й у тому разі, коли суб'єкт застосовує

фізичне насильство з помсти за відмову потерпілої особи вступити з ним у статеві зносини. У таких випадках посягання на тілесну недоторканість треба розглядати як злочин проти життя або здоров'я особи.

Фізичне насильство при згвалтуванні може полягати у нанесенні потерпілій особі удару, побоїв, у заламуванні рук, здавлюванні дихальних шляхів, пов'язаному із безпосереднім впливом на тіло потерпілого позбавленні або обмеженні особистої волі, заподіянні тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, спричиненні смерті.

Згідно з п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 5 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» (далі – постанова Пленуму) заподіяння в ході згвалтування з метою подолання чи попередження опору потерпілої особи тілесних ушкоджень її родичам чи іншим близьким особам слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 152 і відповідними нормами КК про відповідальність за злочини проти здоров'я особи, оскільки у такому випадку умисел винного був направлений не тільки на вчинення згвалтування потерпілої особи, а й на заподіяння шкоди здоров'ю іншої особи.

Нанесення під час згвалтування або замаху на нього удару, побоїв, заподіяння легких тілесних ушкоджень потрібно кваліфікувати лише за ч. 1 ст. 152 КК. Заподіяння вказаної шкоди здоров'ю є складовою частиною об'єктивної сторони насильницького згвалтування. Згвалтування, поєднане із катуванням потерпілої особи, слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами статей 152 і 127 КК. У разі поєднання згвалтування із заподіянням потерпілій особі умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження дії винного треба кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами статей 152 і 122 КК.

Поняттям фізичного насильства при згвалтуванні охоплюється і посягання на внутрішні органи тіла людини – застосування без згоди потерпілої особи з метою викликати її безпорадний стан наркотичних засобів, психотропних, отруйних або сильнодіючих речовин (наприклад, клофеліну в поєднанні з міцними спиртними напоями). Для визнання згвалтування вчиненим з використанням

безпорадного стану потерпілої особи внаслідок дії на її організм зазначених речовин не має значення, привів виконавець злочину потерпілу особу до такого стану або вона перебувала у безпорадному стані незалежно від його дій. Якщо введення в організм потерпілої особи вказаних вище засобів і речовин з метою зґвалтування відбулося без її згоди (під впливом обману чи під погрозою застосування насильства) і після цього було вчинено природний статевий акт, дії винного треба кваліфікувати як зґвалтування, вчинене із застосуванням фізичного насильства та з використанням безпорадного стану потерпілої особи.

У тому разі, коли психотропні, сильнодіючі або інші речовини чи засоби вживались особою добровільно, за власною волею, а згодом безпорадний стан був використаний винним для вчинення статевих зносин, його дії слід розглядати як зґвалтування з використанням безпорадного стану потерпілої особи. Така ж кримінально-правова оцінка повинна даватись у випадках, коли намір вчинити зґвалтування виник у винного вже після того, як потерпіла особа під впливом насильства або обману з боку винного вжила зазначені речовини або засоби й опинилась у безпорадному стані. При цьому результативне фізичне насильство має додатково кваліфікуватись як відповідний злочин проти здоров'я особи.

Погроза як спосіб вчинення зґвалтування — це залякування потерпілої особи застосуванням фізичного насильства. Вона може набувати вигляду висловлювань, жестів, інших дій (наприклад, демонстрації зброї або предметів, що імітують зброю). У будь-якому разі погроза повинна сприйматись як реальна, тобто у потерпілої особи має скластись враження, що, якщо вона буде протидіяти гвалтівникові й не виконає його вимог, ця погроза буде обов'язково і негайно реалізована. Про сприйняття погрози як реальної може свідчити, зокрема, сама обстановка, в якій опинилась потерпіла особа (оточення її групою осіб, безлюдне місце, нічний час тощо). При цьому для визнання психічного насильства способом вчинення зґвалтування не має значення те, чи мав гвалтівник насправді намір і фактичну можливість реалізувати заявлену ним погрозу.

Адресатом погрози може бути не лише потерпіла особа, а й інші особи, наприклад, її близькі родичі (зокрема, діти, батьки). Важливо лише, щоб психічне насильство, будучи погрозою негай-

ної фізичної розправи, мало на меті зламати волю потерпілої особи й отримати від неї згоду на природні статеві зносини.

Погроза вчинити вбивство потерпілої або інших осіб, заявлена з метою вчинити насильницький статевий акт, охоплюється розглядуваним складом злочину і додаткової кваліфікації за ст. 129 КК не потребує. Вчинення такої погрози після зґвалтування (наприклад, з метою примусити потерпілу особу не заявляти про вчинене у правоохоронні органи) треба кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених статтями 152 і 129 КК.

Якщо винному вдалося отримати згоду на природний статевий акт за допомогою погрози вчинити вбивство потерпілої особи у майбутньому, такі дії слід кваліфікувати не за ст. 152, а за ст. 129 КК, оскільки у цій ситуації погроза не носить безпосередній характер, вимагає для своєї реалізації певного часу, а тому не ставить особу у безвихідне становище.

У ст. 152 КК 2001 р. (на відміну від ст. 117 КК 1960 р.) конкретизовано зміст погрози як способу зґвалтування – це тільки погроза застосування фізичного насильства.

Примушування жінки або чоловіка до вступу в статеві зносини, поєднане з погрозою заподіяння не фізичної, а іншої шкоди (наприклад, погрозою розголошення відомостей, що ганьблять їх або їх близьких родичів, погрозою знищення, пошкодження або вилучення їх майна), не утворює складу зґвалтування і за наявності підстав може бути кваліфіковане за ч. 2 ст. 154 КК.

Зґвалтування визнається вчиненим з використанням *безпорадного стану* потерпілої особи у тих випадках, коли вона за своїм фізичним або психічним станом не може розуміти характеру й значення вчинюваних з нею дій (психічна безпорадність) або, усвідомлюючи це, не може чинити опір гвалтівникові (фізична безпорадність). Поняттям безпорадного стану не охоплюється вкрай несприятливе майнове становище особи, потреба у засобах до існування. Примушування до вступу у статевий зв'язок особою, від якої жінка або чоловік залежать матеріально, за наявності до цього підстав треба кваліфікувати за ч. 1 ст. 154 КК.

Причинами фізичної безпорадності потерпілої особи виступають, зокрема, її фізичні вади (наприклад, відсутність кінцівок або їх параліч, сліпоту), малолітній або, навпаки, похилий вік, тяжке захворювання, яке не є психічним, сильне сп'яніння. Психічна

безпорадність, за наявності якої воля потерпілої особи на вступ у статеві зносини взагалі відсутня або є неповноцінною, недійсною, може бути викликана, наприклад, психічним захворюванням, малолітнім віком, непритомним станом, застосуванням сильнодіючих або інших речовин.

Для інкримінування ст. 152 КК потрібно, щоб винний, вступаючи у статеві зносини з потерпілою особою, усвідомлював (достовірно знав чи припускав), що вона перебуває у безпорадному стані. Словосполучення «використання безпорадного стану» означає цілеспрямовану, свідому діяльність винної особи, а тому включає необережну форму вини щодо цієї ознаки злочину.

Стан сп'яніння може бути визнаний безпорадним станом лише у тому разі, коли внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або токсичних речовин особа не усвідомлювала навколишню обстановку або була позбавлена фізичної можливості протидіяти гвалтівникові. Слід мати на увазі, що згода на спільне вживання алкоголю чи інших речовин, знаходження в інтимній обстановці, яка сприяє фізичному зближенню, ще не є згодою на статеві зносини.

Юридична оцінка природного статевого акту з малолітньою особою за умови її згоди на це залежить від того, чи усвідомлювала вона характер і значення вчинюваних з нею дій. Взятий сам по собі малолітній вік особи, тобто недосягнення нею 14-річного віку, не завжди свідчить про наявність безпорадного стану як ознаки зґвалтування. Питання про наявність або відсутність цього стану та кваліфікацію дій винного за ст. 152 КК необхідно вирішувати у кожному конкретному випадку з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку і виховання малолітньої особи. В сучасних умовах сексуальної розкृतості вирішальну роль при цьому, вочевидь, повинен відігравати не стільки певний вік як своєрідна презумпція наявності безпорадного стану, скільки ступінь обізнаності та інформованості конкретної малолітньої особи у питаннях статевого життя.

За спрямованістю умислу замах на зґвалтування, за якого винна особа діє з метою вчинення природного статевого акту і саме для цього застосовує фізичне і психічне насильство, потрібно відмежовувати від суміжних злочинів, передбачених зокрема статтями 121, 122, 125, 153, 156 КК. До конкретних причин, які не за-

лежать від волі винного і які перешкодили йому довести злочин до кінця, можуть бути віднесені, наприклад, неподоланий опір потерпілої особи, втручання сторонніх, фізіологічні чинники.

Суб'єктивна сторона зґвалтування характеризується прямим умислом. Винний усвідомлює, що вчиняє природний статевий акт із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи, і бажає це зробити. Мотиви, не впливаючи на кваліфікацію, можуть бути різними (задоволення статевої пристрасті, помста, бажання принизити потерпілу особу, прагнення сексуального самоствердження, хуліганські спонукання тощо).

Суб'єктом розглядуваного злочину є осудна особа чоловічої або жіночої статі, яка досягла 14-річного віку. При цьому стать безпосереднього виконавця злочину має бути протилежна статі потерпілої особи. У разі так званого посереднього вчинення злочину, коли винний для насильницького статевого акту використовує особу, яка не підлягає кримінальній відповідальності (наприклад, неосудну особу), стать гвалтівника може збігатись зі статтю потерпілої особи.

Співвиконавцем злочину – учасником групового зґвалтування – може бути й особа, яка фізіологічно неспроможна вчинити природний статевий акт, а також особа однакової статі з потерпілим.

Кваліфікуючими ознаками зґвалтування є вчинення його повторно або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 153–155 (ч. 2 ст. 152 КК), групою осіб або зґвалтування неповнолітньої чи неповнолітнього (ч. 3 ст. 152 КК), а **особливо кваліфікуючими ознаками** – спричинення особливо тяжких наслідків та зґвалтування малолітньої чи малолітнього (ч. 4 ст. 152 КК).

Зґвалтування, вчинене *повторно*, має місце у тому разі, коли його вчинила особа, яка раніше вже вчинила злочин, передбачений ст. 152 КК, або один із злочинів, передбачених статтями 153, 154, 155 КК. На кваліфікацію за цією ознакою не впливає те, була особа засуджена за раніше вчинений злочин або ні, була вона виконавцем чи іншим співучасником злочину, скоїла вона раніше закінчений злочин або замах на нього.

Продовжуване зґвалтування, яким є вчинення двох або бі-

льше природних статевих актів з однією і тією ж потерпілою, коли винний діє без значної перерви у часі, що охоплюється його єдиним злочинним наміром, виключає ознаку повторності. У разі вчинення зґвалтування, а потім насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом чи навпаки щодо однієї і тієї ж потерпілої особи ці злочини слід кваліфікувати самостійно; при цьому останній злочин має кваліфікуватись з урахуванням повторності.

Справи про зґвалтування без кваліфікуючих ознак належать до справ так званого приватно-публічного обвинувачення, а тому можливі процесуальні перешкоди для кваліфікації діяння за ознакою повторності. При вчиненні двох зґвалтувань без обтяжуючих обставин приводом до порушення справи за ч. 2 ст. 152 КК за ознакою повторності є подача скарги потерпілою особою від першого злочину або подача скарг обома потерпілими. Якщо потерпіла від першого злочину особа не порушувала питання про притягнення винного до кримінальної відповідальності і справу на підставі ч. 3 ст. 27 КПК не порушено прокурором, то наступне вчинення винним зґвалтування іншою потерпілою особою не може розцінюватись як повторний злочин. За наявності скарги про порушення справи лише потерпілого від другого зґвалтування дії винного мають кваліфікуватись (за відсутності інших обтяжуючих обставин) за ч. 1 ст. 152 КК.

Вирішуючи питання про пере кваліфікацію дій винної особи з частин другої, третьої або четвертої на частину першу статті 152 КК при відсутності у справі скарги потерпілої особи, суд повинен з'ясувати у неї або її законного представника, чи вимагають вони притягнення підсудного до кримінальної відповідальності за зґвалтування. Якщо таке питання виникне при оцінці обставин справи у нарадчій кімнаті, суд повинен поновити судове слідство. Скарга потерпілої особи або її законного представника подається письмово або усно, але усна їх скарга обов'язково заноситься до протоколу судового засідання. Якщо від цих осіб не надійде письмової чи усної заяви про притягнення підсудного до кримінальної відповідальності, у відповідних випадках суд закриває справу або постановляє виправдувальний вирок (п. 8 постанови Пленуму).

При вчиненні двох або більше зґвалтувань, відповідальність

за які передбачена різними частинами ст. 152 КК, а також при вчиненні в одному випадку замаху на зґвалтування або співучасті у цьому злочині, а в іншому – закінченого зґвалтування, дії винного слід кваліфікувати за сукупністю вказаних злочинів. Це правило застосовується і тоді, коли перший злочин вчинено без обтяжуючих обставин, а другий кваліфікується за ч. 2 ст. 152 КК лише за ознакою повторності.

Зґвалтування потерпілої особи без кваліфікуючих ознак, а потім повторне зґвалтування за наявності ознак, вказаних у частинах 3 або 4 ст. 152 КК, повинні кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 ст. 152 КК та, відповідно, частинами 3 або 4 цієї статті. У таких випадках кваліфікація дій винного за ч. 2 ст. 152 КК непотрібна.

Неповнолітніми потерпілими від зґвалтування слід вважати осіб віком від 14 до 18 років, а **малолітніми** – осіб, яким на момент вчинення злочину не виповнилось 14 років.

Ці кваліфікуючі ознаки інкримінуються в судовій практиці винному не лише тоді, коли він достовірно знав або припустив, що вчинює насильницький статевий акт з неповнолітньою чи малолітньою особою, а й у тому разі, коли він міг і повинен це усвідомлювати. Неповнолітній або малолітній вік потерпілої особи не може обтяжувати кримінальну відповідальність за зґвалтування, якщо буде доведено, що винний сумлінно помилявся щодо її фактичного віку. При вирішенні цього питання враховується вся сукупність обставин справи, зокрема, знайомство винної особи з потерпілою особою, зовнішні фізичні дані останньої, її поведінка.

Зґвалтування, вчинене **групою осіб**, має місце тоді, коли група з двох або більше осіб – співвиконавців діє узгоджено з метою вчинення насильницького статевого акту з однією або декількома потерпілими особами. Група осіб відсутня, якщо декілька суб'єктів гвалтують одну потерпілу особу, однак не узгоджують при цьому свої дії і не сприяють один одному. Кожен із винних несе у такій ситуації самостійну відповідальність за тією чи іншою частиною ст. 152 КК.

Для інкримінування розглядуваної кваліфікуючої ознаки не вимагається попередньої домовленості між учасниками злочину.

Злочинна діяльність одного виконавця може приєднуватись до

діяльності іншого (інших) і в ході вчинення злочину, і навіть після моменту закінчення зґвалтування в юридичному розумінні цього поняття. Так, якщо інший учасник злочину без попередньої домовленості застосовує до потерпілої особи з метою її утримання після того, як перший учасник вже почав вчиняти насильницький статевий акт (а, отже, зґвалтування є закінченим злочином), і при цьому перший і другий учасники злочину діють узгоджено, їх дії мають кваліфікуватись за ч. 3 ст. 152 КК як зґвалтування, вчинене групою осіб.

На кваліфікацію зґвалтування групою осіб як закінченого злочину для всіх співвиконавців не впливає те, чи вдалося кожному із гвалтівників вчинити природний статевий акт з потерпілою особою. Злочин, передбачений ч. 3 ст. 152 КК, є закінченим з моменту початку статевого зносин хоча б одним учасником групового зґвалтування.

Об'єктивна сторона аналізованого складу злочину є складною – вона не вичерпується статевими зносинами і включає в себе дії (насильство та приведення у безпорадний стан), які можуть бути реалізовані й тими, хто природний статевий акт безпосередньо не вчиняє. Тому як співвиконавство зґвалтування розглядаються дії особи, яка не вчинила і не мала наміру вчинити статевий акт, але безпосередньо застосувала фізичне насильство, погрозу чи довела потерпілу особу до безпорадного стану з метою зґвалтування її іншою особою. Тобто учасником групового зґвалтування визнається і той, хто не здатен бути суб'єктом індивідуального зґвалтування (імпотент, жінка при зґвалтуванні особи жіночої статі тощо), однак може виконати частину об'єктивної сторони злочину. Дії учасників групового зґвалтування потрібно кваліфікувати лише за ч. 3 ст. 152 КК без посилання на ст. 27 КК.

Відповідальність учасника групового зґвалтування за ч. 3 ст. 152 КК виключається у разі, коли інші його учасники через неосудність або недосягнення 14-річного віку не були притягнуті до кримінальної відповідальності. Дії такого учасника злочину повинні кваліфікуватись за ч. 1 ст. 152 КК (за відсутності інших, крім групи осіб, кваліфікуючих ознак) і (за наявності підстав) за ст. 304 КК – як втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. Крім цього, факт вчинення зґвалтування з використанням малолітнього або особи, яка страждає на психічне захворювання або недоумство, має враховуватись як обставина, що обтяжує покарання

(п. 9 ч. 1 ст. 67 КК).

Наведена позиція ґрунтується на законодавчому визначенні співучасті як умисної спільної участі декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину (ст. 26 КК), належності вказаної у ч. 3 ст. 152 КК групи осіб до форм співучасті та на відсутності у розглядуваній ситуації (незважаючи на наявність у ній кількох фактичних гвалтівників, що посилює суспільну небезпеку вчиненого) множинності суб'єктів як об'єктивної ознаки співучасті. Якщо вказаний учасник не усвідомлював і за обставинами справи не міг усвідомлювати наявність вказаних обставин щодо інших учасників групового зґвалтування, він несе відповідальність за ч. 2 ст. 15 і ч. 3 ст. 152 КК за закінчений замах на групове зґвалтування відповідно до правил про фактичну помилку. Має місце юридична фікція, за якої злочин із повністю виконаною об'єктивною стороною з точки зору правової кваліфікації прирівнюється до незакінченого злочину.

Від зґвалтування, вчиненого групою осіб, потрібно відрізняти співучасть у цьому злочині, яка не є співвиконавством. Наприклад, за ч. 5 ст. 27 і відповідною частиною ст. 152 КК як пособництво у зґвалтуванні слід кваліфікувати дії осіб, які сприяють його вчиненню, наприклад, тим, що заманили жертву у місце посягання на неї, придбали речовини, за допомогою яких потерпіла особа приводиться у безпорадний стан, надали для статевих зносин приміщення, застосовували насильство до того, хто намагався перешкодити вчиненню злочину.

Особливо тяжкими наслідками зґвалтування можуть бути визнані, зокрема, смерть або самогубство потерпілої особи, втрата будь-якого органа чи його функцій, психічна хвороба або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менше ніж на одну третину, непоправне знівечення обличчя, переривання вагітності, втрата репродуктивної функції, зараження вірусом імунодефіциту людини або іншої невиліковної інфекційної хвороби. Особливо тяжкі наслідки – оціночне поняття, а тому наведений перелік не може розглядатись як вичерпний. Зокрема, в юридичній літературі обґрунтовується належність до особливо тяжких наслідків зґвалтування зараження збудниками й інших (крім невиліковних інфекційних) хвороб, що передаються статевим шляхом.

Не визнаються особливо тяжкими наслідками при зґвалту-

ванні дефлорація, вагітність (за винятком, вочевидь, вагітності малолітньої і тих випадків, коли є медичні протипоказання до пологів, про що знала винна особа), а також свідоме поставлення потерпілої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини або іншою невиліковною інфекційною хворобою, якщо захворювання не настало (ці дії слід кваліфікувати за сукупністю злочинів – відповідною частиною ст. 152 і ч. 1 ст. 130 КК).

Для кваліфікації вчиненого за ч. 4 ст. 152 КК за ознакою спричинення особливо тяжких наслідків потрібно встановити, що єдиною або основною причиною цих наслідків було вчинене зґвалтування або замах на нього, тобто вони фактично настали безпосередньо в процесі зґвалтування або закономірно випливали з насильницького статевого акту, а не з інших дій, котрі не охоплюються об'єктивною стороною розглядуваного складу злочину.

Особливо тяжкі наслідки можуть бути викликані діями як винної, так і потерпілої особи (наприклад, реакцією останньої на злочин стало те, що вона, намагаючись уникнути сексуального насильства, спричиняє собі тілесні ушкодження, вистрибує з вікна або транспортного засобу й одержує смертельне ушкодження).

Якщо при зґвалтуванні чи замаху на цей злочин винний заподівав потерпілій особі смерть через необережність, дії винного охоплюються ч. 4 ст. 152 КК і додаткової кваліфікації за ст. 119 КК не потребують.

Відповідальність за особливо тяжкі наслідки (ч. 4 ст. 152 КК) настає тоді, коли винний передбачав їх можливість або не передбачав, але міг і повинен був їх передбачати, тобто психічне ставлення винного до особливо тяжких наслідків може характеризуватися як умисною, так і необережною формою вини.

Заподіяння при зґвалтуванні умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, охоплюється ч. 4 ст. 152 КК і додаткової кваліфікації за ч. 2 ст. 121 КК не потребує.

Зґвалтування, поєднане з умисним заподіянням потерпілій особі тілесного ушкодження, визнаного тяжким лише за ознакою небезпечності для життя на момент його заподіяння, не може вважатись таким, що спричинило особливо тяжкі наслідки. Такі дії підлягають кваліфікації за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами статей 152, 121 КК.

Умисне вбивство ч. 4 ст. 152 КК не охоплюється. Дії особи,

яка в процесі зґвалтування чи замаху на цей злочин або відразу після нього вчинила умисне вбивство потерпілої особи, кваліфікуються за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК (вбивство, поєднане зі зґвалтуванням) і, відповідно, ст. 15 і ч. 1 ст. 152 або ч. 1 ст. 152 КК (за відсутності кваліфікуючих ознак зґвалтування).

Якщо з метою приховати зґвалтування чи замах на цей злочин було вчинено умисне вбивство потерпілої особи через деякий час після вчинення зазначеного злочину (за наявності розриву в часі), дії винного слід кваліфікувати за відповідною частиною ст. 152 КК або статтями 15 і 152 КК та за п. 9 ч. 2 ст. 115 КК (вбивство з метою приховати інший злочин).

Умисне вбивство з метою задовольнити статеву пристрасть з трупом тягне відповідальність за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК як вбивство, поєднане із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом. Помилковість цього роз'яснення вбачається у тому, що задоволення статевої пристрасті з трупом немає підстав розглядати як посягання на статево-вільність чи статево-недоторканість людини і, відповідно, визнавати скоєне зґвалтуванням чи насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом. Кваліфікація зазначеної поведінки має здійснюватись за сукупністю злочинів – за п. 9 ч. 2 ст. 115 КК (вбивство з метою полегшити вчинення іншого злочину) і за відповідною частиною ст. 297 КК (наруга над тілом померлого). Якщо винний, вчинивши вбивство під час подолання опору потерпілого, вчиняє з останнім статеві зносини і не усвідомлює при цьому, що потерпілий вже загинув, вчинене має розцінюватись як умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням, і додатково – як замах на зґвалтування.

Примушування особи до зайняття проституцією із застосуванням насильства, яке набуло вигляду зґвалтування, потребує кваліфікації за відповідними частинам статей 303, 152 КК. Поєднане із зґвалтуванням посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів має кваліфікуватись за сукупністю злочинів, передбачених статтями 152, 181 КК.

Насильницьке задоволення статевої пристрасті непри-

родним способом (ст. 153 КК).

Безпосередній об'єкт цього злочину аналогічний об'єкту зґвалтування.

Потерпілим від злочину є особа, яка всупереч своїй волі виконує роль сексуального партнера винного. При цьому характеристика потерпілого на кваліфікацію за ст. 153 КК не впливає. Якщо особа, яка не досягла 16-річного віку, добровільно бере участь у задоволенні неприродним способом статевої пристрасті чоловіка або жінки, то дії винного можуть кваліфікуватись за ст. 156 КК як розбещення неповнолітніх.

Об'єктивна сторона злочину полягає у задоволенні статевої пристрасті неприродним способом, що поєднується із застосуванням фізичного насильства, погрозою його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи.

Під **задоволенням статевої пристрасті неприродним способом** потрібно розуміти будь-які дії сексуального характеру незалежно від їх гетеро- або гомосексуальної спрямованості (крім природного статевих акту, що охоплюється диспозицією ст. 152 КК), які здатні збудити і задовольнити статево пристрасть чоловіка або жінки. Це, зокрема, мужолозтво, лесбійанство, орогенітальний контакт (coitus per os) жінки з чоловіком або чоловіка з чоловіком, аногенітальний контакт чоловіка з жінкою, сурогатні форми статевого зносин, які імітують природний статевий акт (вестибулярний коїтус, нарвасадата, міжстегновий коїтус тощо), фроттаж (сексуальне задоволення чоловіка шляхом тертя об тіло жінки), садистські дії сексуального характеру (наприклад, проникнення у піхву жінки певним предметом – палицею, пляшкою тощо).

Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом потрібно відмежовувати від посягань на тілесну недоторканість людини, які, за наявності до цього підстав, можуть кваліфікуватись, наприклад, як злочини проти здоров'я особи або хуліганство. При цьому слід мати на увазі, що дії, об'єктивно позбавлені сексуального характеру (введення різних предметів не у статеві органи, а інші природні отвори людини, шмагання батогом, припікання тіла цигарками тощо), можуть кваліфікуватись за ст. 153 КК лише за умови, що умисел винної особи був направлений на задоволення у такий спосіб своєї статевої пристрасті, у зв'язку з чим вчинене є підстави розцінювати як посягання на статево

свободу (статеву недоторканість) потерпілої особи. Диспозиція ч. 1 ст. 153 КК є настільки універсальною (щоб не сказати – розпливчастою), що дозволяє охопити самі різноманітні девіантні форми сексуальної поведінки – відмінні від природного статевого акту дії, вчинювані на сексуальному ґрунті.

Під *мужолозтвом* розуміють один із різновидів чоловічого гомосексуалізму – педерастію, тобто аногенітальний сексуальний контакт (coitus per anum) чоловіка з чоловіком.

Лесбійство (жіночий гомосексуалізм) – це форма задоволення статевої пристрасті жінки шляхом вчинення нею різноманітних дій сексуального характеру з особою жіночої статі (наприклад, доторкання до статевих органів, мастурбація, орально-генітальні контакти, вплив на ерогенні зони партнерші за допомогою штучних пристосувань).

Поняття *фізичного насильства, погрози його застосування та використання безпорадного стану потерпілого* у розглядуваному складі злочину за своїм змістом є такими ж, що й при зґвалтуванні. Перелік способів, які трансформують сексуальну поведінку людей у злочин, є вичерпним і поширювальним тлумаченню не підлягає.

Злочин визнається закінченим з моменту вчинення дії сексуального характеру, спрямованої на задоволення статевої пристрасті. При цьому не вимагається, щоб сексуальний контакт був завершений у фізіологічному розумінні.

Суб'єкт та суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 153 КК, за своїм змістом аналогічні відповідним елементам складу зґвалтування. Якщо особа, використовуючи фізичне насильство або погрозу його застосування, бере безпосередню участь у подоланні опору потерпілого або призводить останнього у безпорадний стан і при цьому сама у безпосередній сексуальний контакт з потерпілим не вступає, вона повинна визнаватись співвиконавцем насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом. Дії такого учасника групи кваліфікуються за ч. 2 ст. 153 КК без посилання на ст. 27 КК.

Кваліфікуючими ознаками злочину є вчинення його повторно, групою осіб або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених ст. 152 або ст. 154 КК, скоєння злочину щодо неповнолітнього або неповнолітньої (ч. 2 ст. 153 КК), а **особливо**

кваліфікуючими ознаками – вчинення злочину щодо малолітнього або малолітньої, спричинення злочином особливо тяжких наслідків (ч. 3 ст. 153 КК). За своїм змістом вказані ознаки аналогічні обставинам, які обтяжують відповідальність за зґвалтування.

Примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є статева свобода особи.

Додатковими об'єктами злочину, передбаченого ч. 2 ст. 154 КК, альтернативно виступають честь і гідність людини, а також право власності.

Відповідно до ст. ст. 1, 17, 24 Закону України від 8 вересня 2005 р. «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» особи, винні в порушенні вимог законодавства про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, несуть цивільну, адміністративну та кримінальну відповідальність згідно із законом. Різновидом зазначеного порушення визнаються сексуальні домагання – дії сексуального характеру, виражені словесно (погрози, залякування, непристойні зауваження) або фізично (доторкання, поплескування), що принижують чи ображають осіб, які перебувають у відносинах трудового, службового, матеріального чи іншого підпорядкування. Передбачене ст. 154 КК примушування до вступу в статевий зв'язок є підстави визнати одним із проявів сексуальних домагань.

Потерпілим від розглядуваного злочину є особа жіночої або чоловічої статі незалежно від того, чи виповнилось їй 18 років. У разі, коли до вступу в статевий зв'язок примушувалась особа, яка не досягла статевої зрілості, дії винного, крім ст. 154 КК, кваліфікуються за статтями 14 і 155 КК як готування до статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості.

З об'єктивної сторони злочин виражається у примушуванні особи жіночої або чоловічої статі до вступу у статевий зв'язок. *Статевий зв'язок природним або неприродним способом* (ці поняття розкриваються вище) охоплює як одноразові, так і неодноразові статеві контакти незалежно від їх гетеро- або гомосексуальної спрямованості. Якщо потерпіла особа добровільно погоджується на одні форми сексуальних контактів, але заперечує проти інших, її примушування до них (за наявності підстав) утворює

об'єктивну сторону злочину, передбаченого ст. 154 КК.

Як протиправний психічний вплив *примушування* за своїм змістом включає відкриту або завуальовану погрозу настання для потерпілої особи небажаних для неї наслідків матеріального, службового або особистого характеру (позбавити утримання або можливості проживати на житловій площі, звільнити з роботи, понизити в посаді, не надати чергову відпустку, зменшити зарплату, поставити незадовільну оцінку тощо). Зазначена погроза відрізняється за своїм змістом і характером від погрози при звалтуванні та насильницькому задоволенні статевої пристрасті неприродним способом тим, що у разі скоєння злочину, передбаченого ст. 154 КК, життя і здоров'я потерпілої особи або її близьких родичів не ставиться у небезпеку. Воля жінки або чоловіка не придушується і повністю не ігнорується, хоч на неї і чиниться протиправний тиск. Крім цього, негайна реалізація погрози, притаманної аналізованому складу злочину, неможлива, бо вона спрямовується у майбутнє.

Примушування може здійснюватись у будь-якій формі (усно, письмово, з використанням засобів зв'язку), адресуватись потерпілій особі як безпосередньо, так і через третіх осіб.

Жінка або чоловік може примушуватись до вступу в статевий зв'язок як з винною, так і з іншими особами (знайомі, родичі, керівництво тощо). При цьому для кваліфікації за ст. 154 КК не має значення те, чи знала про вчинене примушування особа, статеву пристрасть якої задовольняється потерпілою жінкою або чоловіком.

Відповідальність за ст. 154 КК настає лише за умови доведеності, що вплив на потерпілу особу здійснювався з використанням її матеріальної або службової залежності від винного. Наявність такої залежності означає, що потерпілий, обираючи той чи інший варіант своєї поведінки, вимушений орієнтуватись на інтереси винного.

Матеріальна залежність передусім означає, що матеріальна допомога з боку суб'єкта злочину виступає єдиним, основним або істотним джерелом існування потерпілої особи, і позбавлення такої допомоги здатне поставити жінку або чоловіка у скрутне становище. Матеріальна залежність має місце, зокрема, тоді, коли жінка або чоловік перебуває на повному або частковому утриманні винного, проживає на його житловій площі, а також коли дії

винного спроможні іншим чином викликати істотне погіршення матеріального становища потерпілої особи (йдеться, наприклад, про відносини цивільного боргу, відносини між спадкодавцем і спадкоємцем).

Службова залежність означає, що: 1) потерпіла особа є підлеглою винного по роботі (наприклад, керівник організації і секретар); 2) потерпіла особа підлягає службовому контролю з боку винного (скажімо, ревізор і комірник); 3) реалізація істотних інтересів потерпілої особи залежить від поведінки винного по службі (слідчий і обвинувачений, вчитель і учень, викладач і студент, науковий керівник і аспірант, комендант гуртожитку і особа, яка мешкає у гуртожитку, тощо).

Відповідальність за ч. 1 ст. 154 КК настає лише за умови, що вплив на потерпілу особу здійснювався з використанням її матеріальної або службової залежності від винного, яка відіграє роль своєрідного засобу досягнення бажаного злочинного результату. Пропозиції вступити в статевий зв'язок, настійливі прохання, поєднані з обіцянками створити кращі матеріальні чи службові умови (наприклад, призначити на більш високооплачувану посаду), наданням подарунків і пільг, домагання, які не поєднуються з погрозами використати залежність і тим самим завдати істотних неприємностей і втрат, не утворюють складу злочину, передбаченого ст. 154 КК і тоді, коли висловлюється погроза вчинити стосовно особи законні дії (наприклад, притягнути її до дисциплінарної відповідальності).

Діяння, передбачене ст. 154 КК, сконструйоване законодавцем як злочин з усіченим складом, який визнається закінченим з моменту здійснення на волю потерпілої особи психічного тиску у формах, висвітлених вище.

Суб'єктивна сторона злочину – прямий умисел.

Суб'єкт злочину, передбаченого як ч. 1, так і ч. 2 ст. 154 КК, є спеціальним – це особа жіночої або чоловічої статі, якій виповнилось 16 років і від якої жінка або чоловік матеріально чи службово залежні.

Дії того, хто вступає в статевий зв'язок з жінкою або чоловіком, знаючи про те, що вони примушені до цього, відповідальність за ст. 154 КК не тягнуть. Водночас дії особи, яка, маючи на-

мір вступити з потерпілою особою у статевий зв'язок, підбурює іншу особу вчинити примушування жінки або чоловіка до вступу у такий зв'язок, слід кваліфікувати за ч. 4 ст. 27 і ст. 154 КК.

Кваліфікуючими ознаками злочину є погроза: 1) розголошення відомостей, які ганьблять жінку або чоловіка, їх близьких родичів; 2) знищення, пошкодження або вилучення майна цих осіб (ч. 2 ст. 154 КК). До *близьких родичів* належать батьки, дружина, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, внуки (ст. 32 КПК).

Відомості, що ганьблять потерпілу особу або її близьких родичів, – це справжні або вигадані дані про них, їх дії або дії, вчинені щодо них, які потерпіла особа бажає зберегти у таємниці і розголошення яких здатне принизити честь і гідність людини (дані про інтимні сторони життя, венеричні захворювання, аморальні вчинки, причетність до злочину тощо). Визнання конкретних відомостей такими, що ганьблять особу – питання факту, яке слід вирішувати як з урахуванням ставлення потерпілого до відповідної погрози, так і з огляду на вимоги суспільної моралі.

Погроза розголосити відомості – це погроза повідомити у будь-який спосіб (наприклад, з використанням засобів масової інформації, у публічних виступах, в усній формі) про відповідні дані особам або принаймні одній особі, яким вони невідомі, і чие ознайомлення з ними небажане для потерпілої особи.

Під *погрозою знищити (пошкодити) майно* розуміється погроза довести майно, яке належить потерпілій особі або її близьким родичам на праві приватної власності, до повної (часткової) непридатності цього майна за його цільовим призначенням. *Погроза вилучити майно* – це погроза протиправним шляхом із застосуванням насильства або без такого (наприклад, шляхом крадіжки, грабежу або розбою) назавжди або тимчасово позбавити власника належного йому майна.

Не має значення те, чи мала винна особа насправді намір і можливість реалізувати висловлену погрозу. Важливо лише, щоб залякування було сприйнято потерпілою особою як таке, що може бути реально здійснене.

5.3. Ненасильницькі статеві злочини

Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 155 КК).

Безпосереднім об'єктом цього злочину є статевана недоторканість особи, а також нормальний фізичний і психічний розвиток неповнолітніх. Вважається, що раннє статеве життя не лише загострює ризик настання відповідних захворювань (у тому числі венеричних) і абортів, а й породжує психологічні проблеми – робить підлітків цинічними, безсоромними, нездатними розуміти глибокі почуття, що може негативним чином вплинути на майбутнє сімейне життя підростаючого покоління.

Потерпілим від злочину є особа жіночої або чоловічої статі, яка не досягла статевої зрілості.

Статева зрілість є виключно біологічним поняттям, яке не стосується соціальних факторів, зокрема, здатності виховувати дитину і матеріальної спроможності утримувати її. Це такий фізіологічний стан організму людини, досягнення якого дозволяє їй належним чином і без шкідливих наслідків для здоров'я виконувати репродуктивну функцію.

Відповідно до Правил проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих станів в бюро судово-медичної експертизи, затверджених наказом МОЗ України від 17 січня 1995 р. № 6, у жінок статевана зрілість полягає у завершенні формування їх організму, коли статеве життя, запліднення, вагітність, пологи та годування дитини є нормальною функцією і не призводять до розладу здоров'я. При встановленні статевої зрілості особи жіночої статі в обов'язковому порядку враховується сукупність ознак розвитку її організму: 1) загальний фізичний розвиток; 2) розвиток зовнішніх і внутрішніх статевих органів; 3) здатність до статевих зносин; 4) здатність до запліднення; 5) здатність до виношування плоду; 6) здатність до розродження (пологів); 7) здатність до годування дитини.

Статева зрілість у осіб чоловічої статі характеризується станом загального фізичного розвитку та формуванням статевих залоз, при якому статеве життя є фізіологічно нормальною функцією, не викликає розладу здоров'я і не завдає шкоди подальшому розвитку організму. При визначенні статевої зрілості судово-

медичною експертизою враховується сукупність таких ознак: 1) загальний розвиток організму; 2) розвиток зовнішніх і внутрішніх статевих органів; 3) здатність до статевих зносин та запліднення.

Не є злочином добровільні статеві зносини з особою, яка досягла шлюбного віку (для жінок – це 17 років, для чоловіків – 18 років). Шлюбний вік визначається законом з урахуванням як формування статевої зрілості, так і психічного, інтелектуального та соціального розвитку людини. Питання про досягнення статевої зрілості особою у віці від 14 років до шлюбного віку вирішується у кожному конкретному випадку на підставі висновку судово-медичної експертизи, яка за таких обставин є обов'язковою (п. 4 ст. 76 КПК).

Об'єктивна сторона злочину полягає у вчиненні природного статевого акту з особою, яка не досягла статевої зрілості. Статеві зносини у даному разі не поєднуються із застосуванням фізичного насильства, погрозою його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи. Добровільні статеві зносини неприродним способом з особою, яка не досягла статевої зрілості, за наявності підстав можуть бути кваліфіковані за ст. 156 КК.

За загальним правилом, розглядуваний склад злочину передбачає згоду потерпілого на вчинення статевого акту з ним. Однак у тому разі, коли статевим зносином з особою, яка не досягла статевої зрілості, передувало примушування жінки або чоловіка до вступу у статевий зв'язок (ст. 154 КК), статевий акт в плані відповідальності за ст. 155 КК має недобровільний характер. У такому разі дії винного потребують кваліфікації за сукупністю вказаних злочинів.

Якщо потерпіла особа з тих чи інших причин (малолітній вік, розумова відсталість, непритомний стан тощо) не розуміла характеру і наслідків вчинюваних з нею дій, скоєні статеві зносини слід розцінювати як зґвалтування малолітньої або неповнолітньої особи з використанням її безпорадного стану. Якщо особа, яка не досягла статевої зрілості, була спочатку зґвалтована, а потім погодилась на вступ у статеві зносини, дії винного треба кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених статтями 152 і 155 КК.

Злочин вважається закінченим з початку вчинення статевого акту. На кваліфікацію за ст. 155 КК не впливає, були статеві зносини одноразовими або, наприклад, набули форми фактичного шлюбу.

Особливістю **суб'єктивної сторони** злочину є те, що психічне ставлення до стану статевої зрілості потерпілої особи може бути не лише умисним, а й необережним. Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, утворюють склад злочину, передбаченого ст. 155 КК, як тоді, коли винний усвідомлював (достовірно знав або припускав), що потерпілий чи потерпіла не досягли статевої зрілості, так і у тому разі, коли він міг і повинен був це усвідомлювати. Сумлінна помилка щодо досягнення статевої зрілості особою, з якою здійснювались статеві зносини, відповідальність за ст. 155 КК виключає.

Суб'єкт злочину – особа чоловічої або жіночої статі, якій виповнилось 16 років. Оскільки у ст. 155 КК йдеться про природний гетеросексуальний акт, стать винного завжди протилежна статі потерпілої особи.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 155 КК) визнається вчинення його: 1) батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього; 2) заподіяння безплідності чи інших тяжких наслідків.

Порядок визначення походження дитини від батьків залежно від того, перебувають вони у шлюбі або ні, внесення відповідних записів до документів про народження дитини, а також порядок оспорювання батьківства і материнства встановлено законом. Сімейний кодекс України (далі – СК) також містить правила визначення походження дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій. У певних випадках батьківство або материнство може бути визнане за рішенням суду. До батьків належать і усиновителі, оскільки відповідно до закону вони у відношенні до усиновлених прирівнюються в особистих та майнових правах та обов'язках до родичів за походженням.

Кровне походження пасинків і падчерок від вітчимів і мачух відсутнє. **Вітчимом** вважається нерідний батько – чоловік рідної матері дитини, з якою вони проживають однією сім'єю. **Мачухою** є нерідна мати – дружина рідного батька дитини, з якою вони проживають однією сім'єю. Якщо шлюб з батьком (матір'ю) дитини припинено внаслідок смерті, вдова (вдівець), який залишається спільно проживати з дитиною, буде і надалі для останньої мачухою (вітчимом). У випадку розірвання шлюбу з батьком (ма-

тір'ю) дитини колишня дружина (колишній чоловік) вже не може вважатись мачухою (вітчимом) для дитини, навіть якщо вона (він) продовжує проживати з нею спільно.

Відповідно до СК опіка і піклування встановлюються над дітьми, які залишилися без батьківського піклування (батьки померли, визнані у судовому порядку безвісно відсутніми, померлими, недієздатними або обмежено дієздатними, позбавлені батьківських прав, відбувають покарання у місцях позбавлення волі, тривалий час хворіють тощо), і має на меті забезпечення виховання таких дітей, а також захист їх особистих немайнових і майнових прав та інтересів. Різниця між поняттями опіки і піклування, яка не має значення з точки зору виховання підопічних дітей, зумовлена неоднаковим обсягом визначеної Цивільним кодексом України дієздатності осіб у віці до 14 років (малолітніх) і від 14 до 18 років (неповнолітніх). **Опікун** – це призначена органом опіки та піклування за її згодою повнолітня дієздатна особа, яка здійснює опіку над дитиною, котрій не виповнилось 14 років, а **піклувальник** – це зазначена особа, яка здійснює піклування над дитиною у віці від 14 до 18 років. Якщо позбавлена батьківського піклування дитина, яка не має опікуна чи піклувальника, постійно проживає у дитячому закладі або закладі охорони здоров'я, функції опікуна чи піклувальника щодо неї покладаються на адміністрацію закладів і виконуються їх керівниками (директор, завідувач, головний лікар та ін.). З погляду застосування ч. 2 ст. 155 КК до опікунів і піклувальників не можуть бути віднесені ті, хто відповідно до ЦК здійснює опіку і піклування над визнаними недієздатними або обмежено дієздатними повнолітніми особами, оскільки останні не визнаються потерпілими від розглядуваного злочину.

До осіб, на які покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього, слід відносити: патронатного вихователя (особа, яка на підставі договору про патронат взяла у свою сім'ю дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування); прийомних батьків і батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу (подружжя або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли для спільного проживання та виховання, відповідно, від одного до чотирьох та не менш як п'ять дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування); фактичного вихователя (особа, яка взяла у свою сім'ю дитину, яка є сиротою або з

інших причин позбавлена батьківського піклування, і яка згідно з вимогами СК зобов'язана виховувати таку дитину, і піклуватись про неї так само, як опікун чи піклувальник); особу, яка на правових підставах здійснює виховання малолітньої дитини або нагляда за нею на підставі договору (няня, гувернантка, домашній вчитель тощо); відповідних працівників закладів охорони здоров'я, навчальних, позашкільних навчальних та інших закладів, зобов'язаних наглядати за дітьми і піклуватись про них (лікарні, будинки дитини, школи, дитячі садочки, оздоровчі табори, дитячі будинки, дитячі будинки-інтернати, школи-інтернати, притулки для дітей служби у справах дітей тощо)

Добровільні статеві зносини батьків, опікунів та інших осіб, вказаних у ч. 2 ст. 155 КК, із неповнолітніми, які досягли статевої зрілості, кримінальна відповідальність за ст. 155 КК не тягнуть.

Безплідність – це нездатність особи жіночої або чоловічої статі до запліднення, а у особи жіночої статі – це також нездатність до виношування плоду та розродження (пологів).

До **інших тяжких наслідків** потрібно відносити, зокрема, смерть або самогубство потерпілої особи, тяжке тілесне ушкодження (у тому числі втрату репродуктивної здатності – у частині, що не охоплюється поняттям прямо згаданої у ч. 2 ст. 155 КК безплідності), зараження вірусом імунодефіциту людини або іншою невиліковною інфекційною хворобою.

Безплідність та інші тяжкі наслідки повинні перебувати у причинному зв'язку із статевими зносинами з особою, яка не досягла статевої зрілості.

Розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК).

Об'єкт злочину – статева недоторканість особи, нормальний фізичний і психічний розвиток неповнолітніх.

Ст. 156 КК відображає вирішення на законодавчому рівні проблеми педофілії – статевого відхилення, яке проявляється у прагненні вчинювати дії сексуального характеру з дітьми. Водночас варто враховувати, що передбачене ст. 156 КК розбещення неповнолітніх може і не мати на меті сексуальне задоволення винного.

Потерпілим виступає особа, яка не досягла 16-річного віку. На кваліфікацію за ст. 156 КК не впливає те, чи досягла потерпіла особа статевої зрілості, хто був ініціатором вчинення розпусних

дій, а також характеристика потерпілої особи (попереднє ведення статевого життя, наявність сексуального досвіду тощо).

Вчинення розпусних дій фізичного характеру щодо особи, яка досягла 16-річного віку, може розглядатись як хуліганство, що відзначається винятковим цинізмом (ст. 296 КК) – у разі, коли ці дії поєднуються з грубим порушенням громадського порядку і викликані прагненням продемонструвати явну неповагу до суспільства.

З об'єктивної сторони злочин виражається у вчиненні різноманітних розпусних дій сексуального характеру, здатних викликати фізичне і моральне розбещення неповнолітніх потерпілих. *Розпусні дії* можуть бути як фізичними, так і інтелектуальними.

Фізичне розбещення – це, зокрема, оголення статевих органів винної або потерпілої особи, мацання їх, інші непристойні дотики, які викликають статеve збудження, навчання онанізму, вчинення у присутності потерпілого природного статевого акту, акту онанізму, мужолозтва або задоволення статевої пристрасті неприродним способом, схилення або примушення потерпілих до вчинення сексуальних дій між собою або щодо винного тощо. Диспозицією ст. 156 КК охоплюється також задоволення статевої пристрасті винного неприродним способом (наприклад, оральний або анальний секс), якщо при цьому щодо особи, яка не досягла 16-річного віку, не застосовується фізичне насильство, погроза його застосування та не використовується безпорадний стан потерпілої особи.

Природні статеві зносини з особою, якій не виповнилось 16 років і яка не досягла статевої зрілості, за її згодою не визнаються фізичним розбещенням неповнолітніх в плані відповідальності за ст. 156 КК і кваліфікуються за ст. 155 КК.

Інтелектуальне розбещення може полягати, наприклад, у цинічних розмовах з потерпілим на сексуальні теми, розповіді відвертих, натуралістичних сексуальних історій, фотографуванні потерпілих в різних сексуальних позах, демонстрації порнографічних предметів (за наявності підстав такі дії потребують додаткової кваліфікації за ст. 301 КК).

Розпусні дії з потерпілою особою, яка не досягла 16-річного віку, вчинені безпосередньо перед її згвалтуванням, насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом або статевими зносинами з особою, яка не досягла

статевої зрілості, повністю охоплюються відповідними частинами статей 152, 153, 155 КК і додаткової кваліфікації за ст. 156 КК не потребують.

Якщо винний, маючи намір звалтувати неповнолітню особу, здійснив щодо неї розпусні дії, а закінчене звалтування не вчинив з причин, не залежних від його волі, скоєне потрібно кваліфікувати не за ст. 156 КК, а як готування до звалтування або як замах на нього.

У разі, коли розбещення неповнолітнього передувало звалтуванню, від доведення до кінця якого особа добровільно відмовилась, її дії, за наявності підстав, слід кваліфікувати за ст. 156 КК.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення розпусних дій. Згода потерпілого на вчинення щодо нього таких дій, а так само їх результативність на кваліфікацію за ст. 156 КК не впливають.

Якщо розпусним діям передували або вони супроводжувалися нанесенням побоїв чи мордуванням, тілесними ушкодженнями або погрозою вбивством, вчинене слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених статтями 156 та 125, 126, 121, 122 чи 129 КК.

Суб'єктивна сторона складу злочину характеризується прямим умислом. При цьому стосовно віку потерпілого доктрина і судова практика допускає не лише непрямої умисел, а й необережну форму вини (винний не передбачав, але міг і повинен був передбачити, що вчинює зазначені дії з особою, якій ще не виповнилося 16 років).

Розпусні дії, передбачені ст. 156 КК, зазвичай спрямовані на задоволення винним статевої пристрасті, на збудження у неповнолітньої особи статевого інстинкту або його задоволення. Але мотиви цього злочину не впливають на його кваліфікацію. Винний може керуватись не лише сексуальними, а й іншими спонуканнями (помста близьким, наступне втягнення у проституцію, демонстрація влади тощо).

Суб'єктом злочину виступає особа чоловічої або жіночої статі, яка досягла 16-річного віку. У ст. 156 КК встановлено відповідальність за розпусні дії незалежно від їх гетеро- або гомосексуальної спрямованості, тому винний і потерпілий можуть бути особами як однієї, так і різної статі.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 156 КК) є вчинення його щодо малолітньої особи, а також батьком, матір'ю, вітчимою, мачухою, опікуном чи піклувальником, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього (зміст цих понять аналогічний вказаним при аналізі ст. 155 КК).

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Борисов В.І. Кримінально-правова характеристика конститутивних ознак звалтування // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 3.
2. Борисов В.І. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (Лекція 7). – Харків, 2008.
3. Борьба с вовлечением несовершеннолетних в преступную деятельность / отв. ред. И.П. Лановенко. – К., 1986.
4. Дорош Л.В. Захист прав потерпілих від статевих злочинів у контексті судово-правової реформи // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / редкол.: В.І. Борисов та ін. – Х.: Право, 2010. – Вип. 19. – С. 282.
5. Дорош Я.В. Підвищення ефективності застосування законодавства про кримінальну відповідальність за злочини у сфері сексуальних відносин // Правові засади підвищення ефективності боротьби зі злочинністю в Україні: Матеріали конференції, 15 травня 2008 р. / Ред.кол.: В.І.Борисов (голов, ред.) та ін. – Х.: Право, 2008.
6. Дорош Л.В. Деякі питання кримінальної відповідальності за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: Матер. наук.-практ. конф. [Харків] 22-23 квітня 2004 р. / Редкол.: Сташис В.В. (голов. ред.) та ін. – К.-Х.: Юрінком Інтер, 2004.
7. Дорош Л.В. Статева недоторканість особи та її кримінально-правова охорона // Питання боротьби зі злочинністю. Збірник наук. праць. Випуск 14 / Ред. кол.: Ю.В. Баулін (голов, ред.) та ін. – Х.: вид-во «Кроссрод», 2007.
8. Дудоров О.О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості/ О.О. Дудоров; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ, ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011.
9. Джужа О.М. Проблеми протидії секс-бізнесу (кримінологічні та кримінально-правові аспекти): Науково-практичний посібник. – К., 2000.

10. Козлюк Л.Г. Кримінологічна характеристика особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього: Автореф. дис канд. юрид. наук. – К., 2009.
11. Кримінальна відповідальність за зґвалтування та насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом: монографія / А.В. Савченко, В.В. Кузнецов, Д.П. Москаль, М.В. Сийплові; за заг. ред. д.ю.н., проф. О.М. Джузи.- Ужгород: ТОВ «ІВА», 2012.
12. Крючкова О. Задоволення статевої пристрасті неприродним способом // Вісник прокуратури. – 2003. – № 10.
1. Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011.
13. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, М. І. Мельник та ін.; За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка – 3-тє вид., переробл. та догюв – К.: Атіка, 2009.
14. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В.І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010.
15. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник/ За заг.ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є.Л. Стрельцова. – Х.: Одиссей, 2009.
16. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг.ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна.- 5-те вид., допов.- Х.: Право, 2013.
17. Люблинский П.И. Преступления в области половых отношений. – М.-Л.: Изд-во Л.Д. Френкель, 1925. – С. 17-18.
18. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 9-е вид., переробл. та доповн. / За ред.. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка.- К.: Юридична думка, 2012.
19. Негоденко В.К. Відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. – К., 1971.
20. Озова Н.А. Насильственные действия сексуального характера. – М., 2006.
21. Савченко А.В., Кузнецов В.В. Кримінальне право України: посібник.- К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2011.
22. Савченко А.В., Кісілюк Е.М., Процюк О.В. та ін. Кримінальне право України. Особлива частина: мультимедійний навчальний посібник [Електронний ресурс] – Режим доступу http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravoosob/Files/Lekc/T4/T4_P1.html

23. Селецький С.І. Кримінальне право України. Особлива частина. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008.
24. Семикін М.В. Тези лекцій з навчальної дисципліни «Кримінальне право України (Особлива частина), для студентів, які одержують освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр» зі спеціальності 6.0601.00 «Правознавство», – Донецьк: ДонНУ, 2006.
25. Судово-практичний коментар Кримінального кодексу України/ За ред. А.В.Савченка.- К.: ЦУЛ, 2013.
26. Тетарчук І.В., Дяків Т.Є. Кримінальне право України: навчальний посібник для підготовки до іспитів. –К.: « Центр учбової літератури», 2013.
27. Топольскова І.О. Боротьба із втягненням неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність. – Луганськ, 2003.
28. Хавронюк М.І. Відповідальність за зґвалтування: в Україні і за кордоном // Право і суспільство. – 2009.
29. Шеремет А.П. Злочини проти статевої свободи: Монографія. – Чернівці, 2007.

Перелік питань для самостійного контролю:

1. Охарактеризувати родовий об'єкт, суспільну небезпеку й види злочинів проти статевої свободи і статевої недоторканості особи.
2. Розкрити способи зґвалтування. Визначити момент закінчення цього злочину. Охарактеризувати потерпілого від злочину, передбаченого ст. 152 КК.
3. Визначити коло осіб, які визнаються виконавцями (співвиконавцями) зґвалтування. Охарактеризувати кваліфікуючу ознаку зґвалтування «вчинення злочину групою осіб».
4. Визначити, яка кримінально-правова оцінка може даватись вчиненню природного статевого акту з малолітньою особою.
5. Охарактеризувати особливо тяжкі наслідки як особливо кваліфікуючу ознаку зґвалтування.
6. Визначити, що слід розуміти під задоволенням статевої пристрасі неприродним способом. Розмежувати склади злочинів, передбачених ст. 152 і ст. 153 КК.
7. Визначити, в чому полягає відмінність психічного насильства при вчиненні злочину, передбаченого ст. 154 КК, від психічного насильства як способу вчинення зґвалтування чи задоволення статевої пристрасі неприродним способом.

8. Розкрити зміст матеріальної і службової залежності як ознак злочинного примушування до вступу в статевий зв'язок.
9. Охарактеризувати потерпілого від злочину «статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості».
10. Розкрити зміст фізичного та інтелектуального розбещення як ознак об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 156 КК.

РОЗДІЛ 6.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВИБОРЧИХ, ТРУДОВИХ ТА ІНШИХ ОСОБИСТИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

6.1. Загальна характеристика злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина, їх класифікація

Процеси державотворення, що на сьогодні відбуваються в Україні, як це не парадоксально, супроводжуються послабленням правового контролю за поведінкою учасників суспільних відпосин. І хоча за кількісними показниками видів та форм контролю не стало менше, проте його ефективність істотно знизилася. Понад усілякі допустимі межі поширився правовий нігілізм. Правові приписи, встановлені Конституцією, законами України, а також широким пластом підзаконних нормативно-правових актів без перебільшення порушують майже усі, починаючи від громадянина та чиновника на макрорівні, до високих посадовців і органів державної влади – на макрорівні. Моральна та правова дезорганізація охопила всі сфери суспільства, чим створює загрозу його устоям¹.

Згідно з ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Саме можливість реалізації і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Однією з основних гарантій забезпечення прав і свобод людини і громадянина передбачених Конституцією України (ст.ст. 21 – 62) є кримінально-правовий захист даних прав і свобод від злочинних посягань.

Родовим об'єктом злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина є суспільні відносини, що забезпечують дотримання та реалізацію прав та

¹ Гогін О.М. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина: Навчальний посібник / МВС України, Луганський державний університет внутрішніх справ.- Луганськ.- 2006.- С. 5.

свобод людини і громадянина.

Традиційно, у теорії держави та права, виокремлюють чотири групи основних прав і свобод людини і громадянина: особисті (громадянські), політичні, соціально-економічні та культурні (духовні)¹.

Основними особистими (громадянськими) правами і свободами виступають: право на життя (ст. 27); право на повагу гідності (ст. 28); право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29); недоторканність житла (ст. 30); таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31); невтручання в особисте і сімейне життя (ст. 32); свобода пересування, вільний вибір місця проживання для тих, хто на законних підставах перебуває на території України, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом (ст. 33) та ін.

До **основних політичних прав** відносять: право на свободу об'єднання у політичні партії і громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей (ст. 36); право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38); право збиратися мирно, без зброї, і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування (ст. 39); право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк (ст. 40) тощо.

Основними соціально-економічними правами і свободами людини і громадянина є: право приватної власності (ст. 41); право

¹ Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 149.

на підприємницьку діяльність (ст. 42); право громадян на користування об'єктами права публічної (суспільної) власності: загальнонародної, загальнодержавної та комунальної (ст.ст. 13, 41); право на працю (ст. 43); право на страйк (ст. 44); право на відпочинок (ст. 45); право на соціальний захист (ст. 46); право на житло (ст. 47); право на медичну допомогу і медичне страхування (ст. 49); право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50) та ін.

До *основних культурних (духовних) прав і свобод людини* слід віднести право на освіту (ст. 53); право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ст. 54); право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 54). Крім того, до культурних (духовних) прав і свобод можуть бути віднесені такі права і свободи, передбачені Конституцією, як право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34); право на інформацію, тобто право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір (ст. 34); право на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35) тощо.

Враховуючи таку класифікацію прав і свобод людини і громадянина, **безпосереднім об'єктом** конкретних злочинів можуть виступати конкретні права або свободи людини і громадянина, наприклад, право на недоторканність житла (ст. 162 КК), право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 163 КК), право на отримання освіти (ст. 183 КК) та ін.

В якості додаткових обов'язкових або факультативних об'єктів злочинів передбачено, наприклад, здоров'я особи (ч. 2 ст. 157 КК), право власності (ч. 2 ст. 157, ст. 178 КК), честь або гідність особи (ст. 161 КК) та ін.

Предметом окремих злочинів є виборчі документи, документи референдуму, скриньки з бюлетенями (ст. 158 КК); виборча документація та документи референдуму (ст. 158¹ КК); документи референдуму (ст. 160 КК); відомості, що містяться в кореспонденції громадян і становлять особисту таємницю громадянина (громадян) (ст. 163 КК); об'єкти авторського права і суміжних прав (ст. 176 КК); винаходи, корисні моделі, промислові зразки, топографії інтегральних мікросхем, сорти рослин, раціоналізаторські пропозиції (ст. 177 КК); релігійні споруди або культові будинки

(ст. 178 КК); релігійні святині (ст. 179 КК) тощо.

З об'єктивної сторони переважна більшість злочинів передбачених цим розділом відносяться до злочинів з формальним складом і вважаються закінченими з моменту вчинення суспільно небезпечного діяння, незалежно від настання суспільно небезпечних наслідків. У свою чергу до злочинів з матеріальним складом слід відносити злочини, передбачені ст. 166, ст.ст. 176 – 178, 180 КК. Наслідок, як обов'язкова ознака складу злочину, передбачено також деякими кваліфікованими складами, наприклад, ч. 3 ст. 161, ч. 2 ст. 168 та 169 КК.

Суспільно небезпечне діяння, яке є ознакою будь-якого злочину передбаченого цим розділом може вчинятися як шляхом активної дії (наприклад, ч. 2 ст. 158, 160 КК) так і шляхом бездіяльності (наприклад, ст. 166 КК). У складах злочинів, передбачених ст.ст. 157, 170, 171, 174, 180 КК мова іде про можливість вчинення злочинів як шляхом активної дії, так і шляхом бездіяльності (пасивна поведінка).

Описуючи об'єктивну сторону складів злочинів, передбачених ст.ст. 159, 159¹, 160, 161, 162, 163, 172, 173, 176, 177, 182, 183, 184 КК, законодавець використовує термін «порушення», під яким розуміється невиконання або неналежне виконання положень як Конституції, так і інших законів України.

Додатковою обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину може виступати спосіб вчинення злочину: у ч. 1 ст. 157 КК – підкуп, обман або примушування; у ст. 174 КК, перешкоджання здійснюється шляхом насильства чи погрози застосування насильства або шляхом інших незаконних дій; у ч. 2 ст. 180 КК, має місце примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду тощо.

Суб'єктивна сторона даних злочинів характеризується умисною формою вини. Злочини з формальним складом можуть бути вчинені лише з прямим умислом. В якості додаткових обов'язковими ознакам суб'єктивної сторони складів злочинів цього розділу можуть виступати мотив (наприклад, у ч. 1 ст. 172 «Грубе порушення законодавства про працю» – особисті мотиви) та мета (наприклад, у ст. 167 «Зловживання опікунськими правами» – корисна мета) вчинення злочину.

Суб'єктом цих злочинів, у більшості випадків, є загальний –

фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Але в деяких складах злочину передбачено вчинення злочинів і спеціальним суб'єктом – службовою особою (наприклад, ч. 3 ст. 157, ч. 2 ст. 162 КК та ін.) або родичами потерпілого (ст.ст. 166, 167 КК). В якості кваліфікуючої ознаки законодавцем виділяється можливість вчинення злочину особою, яка була раніше засуджена за вчинення такого самого злочину (ч. 2 ст. 164, ч. 2 ст. 165 КК).

Враховуючи вищевказану класифікацію прав і свобод людини і громадянина, а також в залежності від безпосереднього об'єкта, всі злочини, передбачені п'ятим розділом Особливої частини КК України, можна поділити на наступні види (групи)¹:

1. *Злочини, що посягають на особисті (громадянські) права і свободи людини і громадянина* (ст.ст. 161-169, 178-182 КК): порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії (ст. 161 КК); порушення недоторканності житла (ст. 162 КК); порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер (ст. 163 КК); ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК); ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 165 КК); злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК); зловживання опікунськими правами (ст. 167 КК); розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (ст. 168 КК); незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) (ст. 169 КК); пошкодження релігійних споруд чи культових будинків (ст. 178 КК); незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь (ст. 179 КК); перешкоджання здійсненню релігійного обряду (ст. 180 КК); посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ст. 181 КК); порушення недоторканності приватного життя (ст. 182 КК).

2. *Злочини проти політичних прав і свобод громадян* (ст.ст. 157-160, ст. 170 КК): перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або

¹ Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 151.

комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача (ст. 157 КК); фальсифікація виборчих документів, документів референдуму чи фальсифікація підсумків голосування, надання неправдивих відомостей до органів Державного реєстру виборців чи фальсифікація відомостей Державного реєстру виборців (ст. 158 КК); голосування виборцем на виборчій дільниці більше ніж один раз (ст. 158¹ КК); незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму (ст. 158² КК); порушення таємниці голосування (ст. 159 КК); порушення порядку фінансування виборчої кампанії кандидата, політичної партії (блоку) (ст. 159¹ КК); порушення законодавства про референдум (ст. 160 КК); перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій (ст. 170 КК).

3. *Злочини проти трудових та інших соціальних прав і свобод людини і громадянина* (ст.ст. 171-175, ст. 184 КК): перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК); грубе порушення законодавства про працю (ст. 172 КК); грубе порушення угоди про працю (ст. 173 КК); примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку (ст. 174 КК); не виплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (ст. 175 КК); порушення права на безоплатну медичну допомогу (ст. 184 КК).

4. *Злочини проти культурних прав і свобод людини і громадянина* (ст.ст. 176, 177, 183 КК): порушення авторського права і суміжних прав (ст. 176 КК); порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію (ст. 177 КК); порушення права на отримання освіти (ст. 183 КК).

6.2. Злочини проти особистих прав і свобод людини і громадянина

Порушення рівноправності громадян залеж но від їх расової, національної належ ності або ставлення до релігії (ст. 161 КК).

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують рівноправність громадян та їх конституційні права.

Додатковим факультативним об'єктом цього злочину

можуть виступати честь та гідність особи, її здоров'я, власність тощо.

Об'єктивна сторона злочину передбачає вчинення будь-яких дій, спрямованих: 1) на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті; 2) на приниження національної честі та гідності; 3) на образу почуттів громадян у зв'язку з їх релігійними переконаннями; 4) на встановлення прямих чи непрямих обмежень прав або прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками.

Під діями, *спрямованими на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті* слід розуміти будь-які дії, які можуть викликати або посилити серед певних груп населення настрої неприязні, почуття сильної ворожнечі та огиди до інших етнічних або расових груп чи конфесій, почуття ненависті до культури, традицій, що поважаються певною расою чи національністю. Вказана ворожнеча може розпалюватися як в усній так і у письмовій формі: шляхом видання печатної продукції, наочної агітації, пропаганди, виступах у засобах масової інформації, на мітингах, зборах та ін.

Приниження національної честі та гідності громадян може виражатися у формі образи як окремих громадян так і груп населення: наклеп, цькування, знущання над культурою, звичаями тощо будь-якої нації, дискредитації особи певної національності або раси а також приниження позитивних якостей тієї чи іншої нації порівняно з іншими.

Образа почуттів громадян у зв'язку з їх релігійними переконаннями – передбачає скривдження, приниження почуттів представників окремих релігійних громад, конфесій, напрямів та течій або глумління над місцями богослужінь або місцями проведення релігійних зібрань, місцями паломництва, шанованими у тій чи іншій релігії.

Обмеження прав проявляється у будь-яких відкритих або завуальованих діях, що ущемляють або унеможливають використання своїх конституційних або інших прав і свобод (при прийомі на навчання або на роботу, при звільненні з роботи або посади,

при підвищенні по роботі, при поданні до заохочення, нагороди, при висуванні на конкурсі тощо).

Встановлення прямих чи непрямих привілеїв – надання вигод або переваг будь-якого характеру (здобуття освіти, правовому захисті, громадсько-політичній діяльності, житловому забезпеченню, забезпеченні працею) за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками.

Злочин характеризується наявністю формального складу злочину і вважається закінченим з моменту вчення будь-якої з вказаних дій, незалежно від того, чи досяг винний бажаного результату.

Суб'єктивна сторона – прямий умисел.

Додатковою обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони виступає **мета** вчинення злочину – розпалити національну, расову чи релігійну ворожнечу; принизити національну гідність; показати переваги або неповноцінність громадян за ознакою їхнього ставлення до релігії, за національною або расовою приналежністю.

Суб'єкт злочину – за ч. 1 ст. 161 КК – загальний (особа, що досягла 16 річного віку), за ч. 2 – спеціальний (службова особа).

Кваліфікуючими ознаками злочину виступають:

- за ч. 2 ст. 161 КК – вчинення дій, передбачених у ч. 1 ст. 161, які 1) поєднанні з насильством, обманом чи погрозами; 2) вчинені службовою особою.

Поняттям *насильство* охоплюється заподіяння шкоди здоров'ю особи: нанесення ударів, побоїв, легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень.

Обман – надання неправдивих відомостей або замовчування певної інформації з метою введення особи чи групи осіб в оману з метою створення певного уявлення в оточуючих щодо конкретної особи або групи осіб.

Змістом *погроз* охоплюється психічне насильство, яке проявляється у залякуванні заподіянням фізичної, матеріальної чи іншої шкоди.

- за ч. 3 ст. 161 КК – дії, передбачені ч. 1 чи ч. 2 ст. 161 КК, які: 1) були вчинені організованою групою; 2) спричинили заги-

бель людей чи інші тяжкі наслідки.

Загибель людей в контексті цієї норми – загибель хоча б однієї людини, в тому числі і шляхом її самогубства.

Під *іншими тяжкими наслідками* слід розуміти заподіяння особі тяжкого тілесного ушкодження, завдання великої матеріальної шкоди, виникнення масових заворушень тощо.

Порушення недоторканності житла (ст. 162 КК).

Безпосереднім об'єктом цього злочину є конституційне право громадянина на недоторканність житла. Додатковим факультативним об'єктом злочину може виступати життя або здоров'я особи, відносини власності. Відповідно до ст. 30 Конституції України, кожному гарантується недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду.

Предметом злочину виступає житло або інше володіння особи.

Житло – приміщення призначене для постійного або тимчасового проживання осіб, під ним розуміють: житловий будинок, квартиру, інше приміщення.

Інше володіння особи – це сараї, гаражі, погребі, інші будівлі господарського, у т. ч. виробничого призначення, що відокремлені від житлових будівель, а також будь-які інші об'єкти, які перебувають у володінні особи.

Об'єктивна сторона злочину може бути виражена в наступних діях:

- незаконне таємне або відкрите проникнення у житло особи (будинок, квартира або кімната) або інше володіння без згоди власника;
- незаконне проведення в них огляду чи обшуку;
- незаконне виселення;
- інші дії, що порушують недоторканність житла громадян.

Незаконне проникнення до житла чи іншого володіння особи – будь яке насильницьке або ненасильницьке вторгнення у житло (інше володіння), що здійснюється всупереч волі власника або іншого законного володільця, за відсутності визначених законом підстав чи з порушенням встановленого законом порядку.

Проведення огляду чи обшуку визнаються незаконним, якщо такий огляд або обшук здійснюється особою, яка взагалі не має на це права або службовою особою, яка уповноважена їх здійснювати, але при відсутності законних на це підстав (рішення суду, що дозволяє проведення таких дій).

Незаконне виселення слід розуміти виселення із займаного жилого приміщення за відсутності для цього підстав (за відсутності судового рішення), з порушенням порядку, встановленого законом або вчинене не уповноваженими на це особами. Як вказано у ч. 3 ст. 47 Конституції України, ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду.

До інших дій, що порушують недоторканність житла громадян, може бути віднесено самовільне вселення особи до чужого житла, тимчасове використання житла без згоди його власника, незаконне проведення виїмки та інші дії, що порушують недоторканність житла. Не є кримінально караним порушення недоторканності житла особи, що було здійснено в стані крайньої необхідності (наприклад, врятуванням життя людей та майна, під час стихійного лиха).

Злочин характеризується наявністю формального складу злочину і вважається закінченим з моменту вчинення будь-якої з вказаних дій.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт злочину – за ч. 1 ст. 162 КК – загальний (особа, що досягла 16 річного віку), за ч. 2 – спеціальний (службова особа).

Кваліфікуючими ознаками злочину, за ч. 2 ст. 162 КК, виступають: вчинення дій, передбачених у ч. 1 ст. 162 КК: 1) службовою особою; 2) із застосуванням насильства чи з погрозою його застосування.

Поняттям **насильство** охоплюється заподіяння шкоди здоров'ю особи: нанесення ударів, побоїв, легких тілесних ушкоджень.

Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер (ст. 163 КК).

Безпосереднім об'єктом злочину є конституційне право людини на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Відповідно до ст. 31 Конституції України

кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції.

Предметом злочину є відомості, які містяться в кореспонденції громадян і становлять їх особисту (приватну) таємницю, тобто інформація, яку адресат або джерело інформації бажає зберегти в таємниці.

Листи (листування) – вид приватної кореспонденції, що передається поштовим зв'язком (телеграми, інші письмові відправлення, бандеролі тощо).

Телефонні розмови – розмови між особами, які відбуваються за допомогою дротового або бездротового телефонного зв'язку, що здійснюється за допомогою провідних чи електромагнітних систем тощо.

Телеграфна кореспонденція – це повідомлення, що передаються телеграфом.

Інша кореспонденція – це повідомлення осіб, які передаються за допомогою інших, крім описаних вище, засобів зв'язку або через комп'ютер. Це можуть бути повідомлення, зроблені громадянином по телефаксу, за допомогою пейджингового зв'язку, електронної пошти, інших телекомунікацій тощо.

Об'єктивна сторона злочину може бути виражена в наступних діях: 1) порушення таємниці листування; 2) порушення таємниці телефонних розмов; 3) порушення таємниці телеграфних повідомлень; 4) порушення таємниці інших повідомлень (кореспонденції), що передаються засобами зв'язку чи через комп'ютер.

За своїм змістом, *порушення таємниці* виражається у вчиненні будь-яких дій, що полягають у незаконному отриманні та ознайомленні з відомостями або повідомленнями приватних осіб, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер, без згоди особи, або з недотриманням встановленого порядку ознайомлення з такими відомостями чи повідомленнями.

Злочин характеризується наявністю формального складу злочину і вважається закінченим з моменту ознайомлення з інформацією будь-якої третьої особи, яка не мала права знайомитися з такою інформацією.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт – за ч. 1 ст. 163 КК – загальний (особа, що досягла

16 річного віку), за ч. 2 – спеціальний (службова особа).

Кваліфікуючими ознаками злочину, за ч. 2 ст. 163 КК, виступає вчинення дій, передбачених у ч. 1 ст. 163 КК: 1) щодо державних чи громадських діячів; 2) службовою особою; 3) з використанням спеціальних засобів, призначених для негласного зняття інформації.

Посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ст. 181 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини, що регулюють порядок відправлення релігійних обрядів, а також свободу віросповідання і право громадян на релігійні об'єднання. Відповідно до п. 2 ч. 4 ст. 16 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», діяльність релігійної організації може бути припинена лише у судовому порядку якщо обрядова чи проповідницька діяльність такої організації була поєднана з посяганнями на життя, здоров'я, свободу і гідність особи.

Додатковим обов'язковим об'єктом злочину можуть виступати здоров'я осіб, їх статева свобода або статева недоторканість, суспільна моральність.

Об'єктивна сторона злочину виражається в активних діях, що проявляються в організації або керівництві групою фізичних осіб, діяльність якої здійснюється під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів і поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю людей або статевою розпустою.

Організація групи – діяльність, спрямована на створення групи, вербування її членів, пошук джерел фінансування, підшукування місця для здійснення своєї діяльності, планування діяльності тощо.

Керівництво групою – діяльність спрямована на управління процесом підтримання функціонування групи і полягають, зокрема, у координації діяльності групи, віддані відповідних розпоряджень, керуванні обрядами.

Діяльність такої групи повинна здійснюватися під приводом проповідування віровчень чи виконання релігійних обрядів, тобто дотримування групою канонів віровчення чи культової діяльності як підстави своєї протиправної поведінки і бути поєднаною із заподіянням шкоди здоров'ю людей (наприклад, знівечення, кату-

вання, розлад психіки тощо) або *статевою розпустою* (вчинення розпусних дій, пов'язаних з неупорядкованим статевим спілкуванням, задоволенням статевої пристрасті неприродним способом стосовно членів такої групи або інших осіб тощо).

Якщо в процесі діяльності такої групи було заподіяно насильство або вчинені розпусні дії, які утворюють склад більш тяжкого злочину, ніж передбачений ч. 1 ст. 181 КК, вчинене потребує додаткової кваліфікації за відповідними статтями КК України, що передбачають відповідальність за злочини проти життя та здоров'я особи або проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Злочин характеризується наявністю формального (усіченого) складу злочину і вважається закінченим з того моменту створення групи або вчинення дій по керівництву нею.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт злочину – спеціальний, тобто особа, яка є керівником або організатором релігійної групи та досягла 16-річного віку.

Кваліфікуючою ознакою злочину, за ч. 2 ст. 181 КК, виступає вчинення дій, передбачених у ч. 1 ст. 181 КК, поєднаних із втягуванням в діяльність зазначеної групи неповнолітніх.

Неповнолітній – особа, яка не досягла 18 річного віку.

Втягування неповнолітніх в діяльність групи передбачає їх залучення у будь-який спосіб до діяльності такої групи (умовляння, примус, обман, підкуп, переконання тощо) і вважається закінченим з моменту початку формування у потерпілого бажання взяти участь у діяльності групи.

Організація або керівництво зазначеною групою, поєднана із розпусними діями щодо неповнолітніх, повністю охоплюється ч. 2 ст. 181 і додаткової кваліфікації за ст. 156 КК не потребує.

Порушення недоторканості приватного життя (ст. 182 КК).

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують конституційне право особи на недоторканність її приватного життя. Відповідно до ст. 32 Конституції України ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення

конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Предметом злочину є конфіденційна інформація, що містить відомості про приватне життя особи. Відповідно до ст. 30 Закону України «Про інформацію», *конфіденційна інформація* – це відомості, які знаходяться у володінні, користуванні чи розпорядженні окремих фізичних або юридичних осіб і які поширюються лише за згодою цих осіб відповідно до поставлених ними умов.

Об’єктивна сторона злочину виражається в активних діях, що здійснюються без згоди особи і спрямовані на незаконне: 1) збирання конфіденційної інформації щодо особи; 2) зберігання такої інформації; 3) використання конфіденційної інформації; 4) поширення конфіденційної інформації; 5) поширення конфіденційної інформації в публічному виступі, творі, що публічно демонструється, чи в засобах масової інформації.

Збирання конфіденційної інформації про особу передбачає отримання її у будь-який спосіб.

Під *зберіганням* такої інформації розуміється її збереження та накопичення у певному місці на будь-яких носіях (паперових, електронних, відео тощо).

Використання конфіденційної інформації про особу – це користування винним за власним розсудом відомостями, які становлять особисту чи сімейну таємницю особи для задоволення певної потреби чи одержання певної вигоди.

Під *поширенням конфіденційної інформації* про особу слід розуміти повідомлення будь-яким способом (усно, письмово, друкованим способом, за допомогою комп’ютерної мережі) такої інформації невизначеному числу осіб (хоча б одній людині).

Одним з видів поширення конфіденційної інформації є її оголошення в *публічному виступі* на зборах, мітингу, засіданні тощо, в творі, що публічно демонструється – тобто їх відтворення на аудіо- і відеозаписі, в громадському місці або шляхом обнародування цих відомостей в засобах масової інформації: друкованих, по радіо чи телебачення тощо.

Злочин характеризується наявністю формального складу злочину і вважається закінченим з того моменту вчинення хоча б однієї з указаних дій.

Суб’єктивна сторона злочину характеризується умисною

формою вини.

Суб'єкт – загальний (особа, що досягла 16 річного віку)

6.3. Злочини проти політичних прав і свобод громадян

Перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача (ст. 157 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочинів виступають суспільні відносини, що забезпечують: право обирати і бути обраним (виборче право); право на вимогу референдуму та участь у ньому; право на участь у виборчому процесі у статусі суб'єкта такого процесу, члена виборчої комісії, у референдумному процесі – здійснювати діяльність члена ініціативної групи референдуму чи комісії з референдуму; право на спостереження за здійсненням виборчого процесу (ч. 1 – 3 ст. 157 КК); нормальну діяльність виборчої комісії чи комісії з референдуму (ч. 4 ст. 157 КК). Основні політичні права громадян закріплено у ст. 38 Конституції України, де вказано, що громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. У свою чергу порядок реалізації вказаних прав громадян та організація проведення виборів та референдуму визначається окремими законами України, зокрема: Закон України «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 р., Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 25 березня 2004 р., Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 10 липня 2010 р., Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 р., Закон України «Про Центральну виборчу комісію» від 30 червня 2004 р.

В якості додаткових об'єктів злочинів можуть виступати психічна та тілесна недоторканність особи, право власності, нормальна діяльність та авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, окремих органі-

зацій, установ, підприємств (ч. 2 і 3 ст. 157 КК).

Об'єктивна сторона злочинів може виражатися в двох саможестійних діях: 1) перешкоджання вільному здійсненню громадянином свого виборчого права або права брати участь у референдумі, перешкоджання діяльності іншого суб'єкта виборчого процесу, ініціативної групи референдуму, комісії з референдуму, члена виборчої комісії, члена ініціативної групи референдуму, члена комісії з референдуму або офіційного спостерігача при виконанні ними своїх повноважень (ч. 1-3 ст. 157 КК); 2) втручання службової особи з використанням службового становища у здійснення виборчою комісією чи комісією з референдуму їх повноважень, установлених законом (ч. 4 ст. 157 КК).

Під *перешкоджанням* у вказаній нормі розуміється активний вплив на особу з метою примусити її відмовитися від участі у виборчому процесі, змінити свій вибір, знехтувати обов'язками унеможливити діяльність офіційного спостерігача або іншого суб'єкта виборчого процесу та ін.

Перешкоджання вільному здійсненню громадянином його виборчого права як одна з форм об'єктивної сторони може полягати: у незаконній відмові в реєстрації кандидатом; невключенні громадянина до списків виборців за наявності для того підстав або виключенні громадянина із списків; примушування виборця поставити підпис у підписному листі на підтримку конкретно визначеного претендента в кандидати чи, навпаки, відмовитись у підписанні такого листа; у примушуванні кандидата зняти свою кандидатуру з балотування чи зареєструватися кандидатом тощо.

Перешкоджання вільному здійсненню громадянином свого права брати участь у референдумі може виражатися: у безпідставному невключенні громадянина до списку громадян, які мають право брати участь у референдумі, або виключенні з такого списку; невидачі громадянину, який включений до зазначеного списку, бюлетеня для голосування; примушуванні до участі або неучасті в голосуванні на референдумі тощо.

Перешкоджання діяльності іншого суб'єкта виборчого процесу, ініціативної групи референдуму, комісії з референдуму, члена виборчої комісії, члена ініціативної групи референдуму, члена комісії з референдуму або офіційного спостерігача при

виконанні ними своїх повноважень може виразитись: у забороні здійснювати збирання підписів під вимогою про проведення референдуму, перешкоджання здачі до визначеного законом органу місцевого самоврядування підписних листів із підписами громадян; вимога не брати участі у діяльності комісії чи розгляді нею конкретних питань; недопущення представника партії (блоку), її уповноваженої особи чи довіреної особи кандидата до участі в засіданні виборчої комісії; блокування доступу офіційного спостерігача на виборчу дільницю для здійснення спостереження тощо.

Додатковими *обов'язковими ознаками* об'єктивної сторони виступають *спосіб* вчинення злочину: підкуп, обман, примушування, а також ухилення члена виборчої комісії у роботі комісії без поважних причин (ч. 1 ст. 157 КК), застосування насильства, знищення чи пошкодження майна, погроза застосування насильства або знищення чи пошкодження майна (ч. 2 ст. 157 КК), а також *час* вчинення злочину (під час проведення виборів або референдуму, або під час проведення передвиборчої агітації).

Підкуп – надання, пропозиції чи обіцяння винагороди матеріального характеру (грошей, матеріальних цінностей або послуг) з метою схиляння до вчинення особою певних дій чи утримання від них.

Обман – надання неправдивих відомостей або замовчування певної інформації з метою введення особи чи групи осіб в оману стосовно можливості або порядку здійснення громадянином своїх виборчих прав або права брати участь у референдумі.

Примушвання – застосуванні до потерпілого шантажу або психічного впливу, спрямованого на те, щоб схилити його до певної поведінки (вчинення дії чи утримання від неї).

Злочин характеризується наявністю формального складу злочину і вважається закінченим з моменту перешкоджання (здійснення тиску на волю особи), незалежно від того, чи досяг винний бажаного результату.

Суб'єктивна сторона цього злочину – прямий умисел.

Суб'єкт злочину – за ч. 1, 2 ст. 157 КК – загальний (особа, що досягла 16 річного віку), за ч. 3, 4 ст. 157 КК – спеціальний (службова особа).

Кваліфікуючими ознаками злочину виступають:

- за ч. 2 ст. 157 КК – вчинення дій, поєднаних із: а) застосуванням насильства, б) знищенням чи пошкодженням майна, в) погрозою застосування насильства або знищення чи пошкодження майна.

Під *насильством* розуміється нанесенні побоїв, спричиненні тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, обмеження або позбавлення волі, зв'язуванні тощо. Якщо таке насильство містить ознаки більш тяжкого злочину, вчинене потребує кваліфікації за сукупністю злочинів (зокрема, за ст. ст. 115, 121, ч. 2 ст. 122, ст. 146 КК).

Знищенням чи пошкодженням майна – доведення майна до повної непридатності щодо його цільового призначення або погіршення його якості чи доведення речі до такого стану, коли її використання за призначенням утруднюється.

Погроза застосування насильства або знищення чи пошкодження майна – можливість негайно або у майбутньому застосувати до потерпілого фізичне насильство або знищити чи пошкодити майно, у збереженні якого він зацікавлений.

- за ч. 3 ст. 157 КК – вчинення дій: а) за попередньою змовою групою осіб; б) членом виборчої комісії чи іншою службовою особою з використанням свого службового становища.

Злочин вважається вчиненим *за попередньою змовою групою осіб*, коли його спільно вчинили декілька осіб (два або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення.

Членом виборчої комісії визнається особа, яка відповідно до чинного законодавства включена до складу дільничної, територіальної, окружної чи Центральної виборчої комісії. *Іншою службовою особою* є будь-яка інша, крім члена виборчої комісії, службова особа. Вчинене діяння слід кваліфікувати за ч. 3 ст. 157 КК, лише у тому випадку, коли член виборчої комісії чи інша службова особа здійснювала перешкоджання з використанням влади або службового становища.

- за ч. 4 ст. 157 КК – втручання службової особи з використанням службового становища у здійснення виборчою комісією чи комісією з референдуму їх повноважень, установлених законом, вчинене шляхом незаконної вимоги чи вказівки з метою вплинути на рішення виборчої комісії чи комісії з референдуму.

Фальсифікація виборчих документів, документів рефере-

ндуму чи фальсифікація підсумків голосування, надання неправдивих відомостей до органів Державного реєстру виборців чи фальсифікація відомостей Державного реєстру виборців (ст. 158 КК).

Безпосереднім об'єктом цього злочину виступають суспільні відносини, що виникають з приводу забезпечення встановленого законом порядку виготовлення, зберігання та використання виборчих документів, документів референдуму, нормальної організації та проведення виборів і референдуму, правильного підрахунку голосів та встановлення результатів голосування, порядку ведення Державного реєстру виборців, а також права громадян обирати і бути обраним до органів державної влади або органів місцевого самоврядування, право на участь у референдумі.

Предметами злочинів є виборчі бюлетені (ч. 1, 4, 5, 6, 7, 8 ст. 158 КК), бланки відкріпних посвідчень (ч. 1 ст. 158 КК), бюлетень голосування на референдумі (ч. 1, 5, 6, 7, 8 ст. 157 КК), виборчі документи, документи референдуму (ч. 2, 3 ст. 158 КК), виборчий протокол, протокол комісії з референдуму (ч. 5, 6, 7 ст. 158 КК), скринька з бюлетенями (ч. 5, 6, 7 ст. 158 КК), відомості, що надаються до органу Державного реєстру виборців (ч. 9, 10, 11, 12 ст. 158 КК), інформація, що міститься у базі даних Державного реєстру виборців (ч. 11, 12 ст. 158 КК).

Об'єктивна сторона злочинів може виражатися у наступних діях: 1) незаконне виготовлення виборчих бюлетенів, бланків відкріпних посвідчень, бюлетенів для голосування на референдумі (ч. 1 ст. 158 КК); 2) зберігання завідомо незаконно виготовлених виборчих бюлетенів, бланків відкріпних посвідчень, бюлетенів для голосування на референдумі (ч. 1 ст. 158 КК); 3) використання незаконно виготовлених бюлетенів чи бланків (ч. 1 ст. 158 КК); 4) підrobка виборчих документів, документів референдуму (ч. 2 ст. 158 КК); 5) використання завідомо підrobлених виборчих документів, документів референдуму (ч. 2 ст. 158 КК); 6) незаконна передача іншій особі виборчого бюлетеня виборцем (ч. 4 ст. 158 КК); 7) викрадення виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі, виборчого протоколу чи протоколу комісії з референдуму або скриньки з бюлетенями (ч. 5 ст. 158 КК); 8) приховування виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі, виборчого протоколу чи протоколу комісії з референдуму

або скриньки з бюлетенями (ч. 5 ст. 158 КК); 9) незаконне знищення скриньки з бюлетенями (ч. 5 ст. 158 КК); 10) незаконне псування скриньки з бюлетенями (ч. 5 ст. 158 КК); 11) підписання виборчого протоколу чи протоколу комісії з референдуму до остаточного підрахунку голосів чи встановлення результатів голосування або включення неврахованих виборчих бюлетенів чи бюлетенів для голосування на референдумі до числа бюлетенів, використаних при голосуванні, або підміна дійсних виборчих бюлетенів з позначками виборців чи громадян, які мають право брати участь у референдумі, або незаконне внесення до протоколу змін після його заповнення, або викрадення чи приховування виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі, виборчого протоколу чи протоколу комісії з референдуму або скриньки з бюлетенями, або незаконне знищення чи псування скриньки з бюлетенями, що призвело до неможливості визначити волевиявлення виборців чи встановити результати референдуму (ч. 7 ст. 158 КК); 12) надання членом виборчої комісії чи комісії з референдуму громадянину можливості проголосувати за іншу особу (ч. 8 ст. 158 КК); 13) надання членом виборчої комісії чи комісії з референдуму громадянину можливості проголосувати більше ніж один раз у ході голосування (ч. 8 ст. 158 КК); 14) надання виборчого бюлетеня чи бюлетеня для голосування на референдумі особі, яка не включена до списку виборців (громадян, які мають право брати участь у референдумі) на відповідній виборчій дільниці (дільниці з референдуму) (ч. 8 ст. 158 КК); 15) надання виборцю заповненого виборчого бюлетеня (бюлетеня для голосування на референдумі) (ч. 8 ст. 158 КК); 16) надання неправдивих відомостей до органу Державного реєстру виборців (ч. 9 ст. 158 КК); 17) розпорядження щодо внесення завідомо неправдивих відомостей до бази даних Державного реєстру виборців (ч. 10 ст. 158 КК); 18) внесення неправдивих відомостей до бази даних Державного реєстру виборців (ч. 11 ст. 158 КК); 19) несанкціоновані дії з інформацією, що міститься у базі даних Державного реєстру виборців (ч. 11 ст. 158 КК); 20) інше несанкціоноване втручання у роботу Державного реєстру виборців (ч. 11 ст. 158 КК).

Незаконне виготовлення виборчих бюлетенів, бланків відкріпних посвідчень, бюлетенів для голосування на референдумі – створення вказаних документів з порушенням встановленого за-

коном порядку їх виготовлення або створення документів, що не відповідають встановленому зразку за формою та змістом.

Зберігання завідомо незаконно виготовлених виборчих бюлетенів, бланків відкріпних посвідчень, бюлетенів для голосування на референдумі передбачає дії, пов'язані з фактичним незаконним перебуванням таких документів у будь-якому місці.

Використання завідомо незаконно виготовлених виборчих бюлетенів, бланків відкріпних посвідчень, бюлетенів для голосування на референдумі – передача документа уповноваженим особам або його пред'явлення з метою викривлення дійсного волевиявлення на виборах чи референдумі (фальсифікації результатів).

Підrobка виборчих документів, документів референдуму – повне або часткове виготовлення сфальсифікованого виборчого документа чи документа референдуму.

Використання завідомо підроблених виборчих документів, документів референдуму – їх пред'явлення для набуття певних прав у виборчому чи референдумному процесі, здійснення ними відповідних процедур у такому процесі, а також засвідчення певних фактів, зокрема, результатів голосування.

Незаконна передача іншій особі виборчого бюлетеня виборцем – передача виборцем отриманого ним у встановленому законом порядку виборчого бюлетеня іншій особі (яка не має права його отримувати) з будь якою метою.

Викрадення виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі, виборчого протоколу чи протоколу комісії з референдуму або скриньки з бюлетенями – таємне чи відкрите протиправне заволодіння або утримання документів (виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі, виборчого протоколу чи протоколу комісії з референдуму) або скриньки з бюлетенями в результаті якого вони вилучаються у певного суб'єкта, в якого вони перебувають у правомірному володінні, використанні чи під охороною.

Приховування – тимчасове вилучення (утримання) документів (виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі, виборчого протоколу чи протоколу комісії з референдуму) або скриньки з бюлетенями, без ознак викрадення, з метою перешкодити їх цільовому використанню.

У випадку викрадення або приховування скриньки з бюле-

тениями кримінально караним визнаються лише дії зі скринькою, в якій знаходяться бюлетені з позначками зробленими під час голосування на виборах або під час проведення референдуму.

Незаконне знищення скриньки з бюлетенями – доведення скриньки, в якій знаходяться бюлетені з позначками зробленими під час голосування на виборах або під час проведення референдуму, до повної непридатності щодо її цільового призначення (використання).

Псування скриньки з бюлетенями – доведення скриньки з бюлетенями до такого стану, коли її подальше використання за призначенням утруднюється.

Підписання виборчого протоколу чи протоколу комісії з референдуму до остаточного підрахунку голосів чи встановлення результатів голосування – порушення членом виборчої комісії чи комісії з референдуму передбаченого законом порядку оформлення та легалізації виборчого протоколу чи протоколу комісії з референдуму в частині засвідчення своїм підписом дійсності (правильності) закріплених у ньому відомостей, що здійснюється до остаточного підрахунку голосів чи встановлення результатів голосування.

Включення неврахованих виборчих бюлетенів чи бюлетенів для голосування на референдумі до числа бюлетенів, використаних при голосуванні – зарахування під час підрахунку голосів на дільниці бюлетенів, які або взагалі не передавалися в установленому законом порядку цій дільничній виборчій комісії, або передавалися їй, але не були використані при проведенні голосування на цій дільниці, або бюлетенів, які не підлягають врахуванню внаслідок їх пошкодження.

Підміна дійсних виборчих бюлетенів з позначками виборців чи громадян, які мають право брати участь у референдумі – заміна підробленими бюлетенями бюлетенів, якими було здійснено голосування на певній дільниці або підміна дійсних бюлетенів бюлетенями, які було використано для голосування на інших дільницях.

Незаконне внесення до протоколу змін після його заповнення – дії, що передбачають виправлення тексту протоколу, дописування, заміна окремих слів чи цифр на інші (часткове підроблення), а також зміни, які здійснюються всупереч встановленому порядку

оформлення протоколу.

Надання членом виборчої комісії чи комісії з референдуму громадянину можливості проголосувати за іншу особу – видача одній особі виборчого бюлетеня чи бюлетеня для голосування на референдумі замість іншої особи, яка повинна отримати такий бюлетень відповідно до закону і створення таким чином можливості голосування за іншу особу.

Надання членом виборчої комісії чи комісії з референдуму громадянину можливості проголосувати більше ніж один раз у ході голосування – видача одній особі більш ніж одного бюлетеня певного виду для голосування на виборах чи під час проведення референдуму. Голосування виборцем на виборчій ділянці більше ніж один раз утворює самостійний склад злочину, передбачений ст. 158¹ КК.

Надання виборчого бюлетеня чи бюлетеня для голосування на референдумі особі, яка не включена до списку виборців (громадян, які мають право брати участь у референдумі) на відповідній виборчій ділянці (ділянці з референдуму) – надання членом комісії можливості проголосувати особі, що не включена до списку виборців на певній ділянці і не має відкріпного посвідчення.

Надання виборцю заповненого виборчого бюлетеня (бюлетеня для голосування на референдумі) – надання виборцю бюлетеня, який має позначки, що засвідчують його волевиявлення, без згоди на це виборця.

Надання неправдивих відомостей до органу Державного реєстру виборців – подання до органу Державного реєстру виборців відомостей про персональні дані виборця (виборців), які не відповідають дійсності.

Розпорядження щодо внесення завідомо неправдивих відомостей до бази даних органу Державного реєстру виборців – висловлена усно або письмово вказівка службової особи, яка не припускає заперечень і підлягає виконанню іншими особами, про внесення бази даних органу Державного реєстру виборців завідомо неправдивих даних про персональні дані виборця (ідентифікаційні персональні дані виборця, персональні дані, які визначають місце та умови голосування виборця, службові персональні дані тощо).

Внесення неправдивих відомостей до бази даних Державно-

го реєстру виборців – внесення службовою особою, яка має право доступу до інформації, що міститься в базі даних Державного реєстру виборців, даних, що не відповідають дійсності.

Несанкціоновані дії з інформацією, що міститься у базі даних органу Державного реєстру виборців – будь-які незаконні дії з інформацією (зміна, доповнення, знищення тощо), що міститься у базі даних, що здійснюються з порушенням встановленого порядку доступу до неї, її обробки, збереження, передачі каналами телекомунікацій та використання.

Інше несанкціоноване втручання у роботу Державного реєстру виборців – інший (крім несанкціонованих дій з інформацією, що міститься у базі даних органу Державного реєстру виборців) вплив (у тому числі й механічний) на його роботу (процес обробки інформації) особою, яка не мала ні реального, ні уявного права на зміну, спотворення процесу обробки інформації тощо.

Злочини, передбачені ч. 1, 2, 4, 8, 9, 10, 11 ст. 158 КК характеризується наявністю формального складу злочину і вважаються закінченими з моменту вчинення передбачених законом дій, незалежно від того, чи досяг винний бажаного результату.

Передбачені ч. 5 та 6 ст. 158 КК викрадення виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі, виборчого протоколу чи протоколу комісії з референдуму або скриньки з бюлетенями вважаються закінченим з моменту, коли винна особа отримала реальну можливість розпорядитися ними (передати іншим особам, знищити тощо). Приховування, передбачене ч. 5 та 6 ст. 158 КК документів та предметів вважається закінченим злочином з моменту вилучення виборчих документів або предметів та їх поміщення у певне місце, що виключає їх використання за цільовим призначенням. Знищення чи пошкодження скриньки з бюлетенями (ч. 5 та 6 ст. 158 КК) є закінченим злочином з моменту, коли її приведено у повну чи часткову непридатність для використання за цільовим призначенням.

У ч. 7 ст. 158 КК – підписання виборчого протоколу чи протоколу комісії з референдуму до остаточного підрахунку голосів чи встановлення результатів голосування або включення неврахованих виборчих бюлетенів чи бюлетенів для голосування на референдумі до числа бюлетенів, використаних при голосуванні, або підміна дійсних виборчих бюлетенів з позначками виборців чи громадян,

які мають право брати участь у референдумі, або незаконне внесення до протоколу змін після його заповнення, або викрадення чи приховування виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі, виборчого протоколу чи протоколу комісії з референдуму або скриньки з бюлетенями, або незаконне знищення чи псування скриньки з бюлетенями, злочин вважається закінченим з моменту настання наслідку у вигляді неможливості визначити волевиявлення виборців чи встановити результати референдуму.

При цьому під таким, що призвело до неможливості визначити волевиявлення виборців чи встановити результати референдуму, слід вважати діяння, внаслідок яких неможливо встановити результати волевиявлення виборців на виборах чи громадян на референдумі оскільки має місце грубе порушення виборчого законодавства і результати волевиявлення мають бути визнані недійсними.

Додатковою обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складів злочинів, передбачених ч. 1 – 3 (у випадку використання документів), ч. 4 – 8 ст. 158 КК є час вчинення злочину – під час проведення виборів або референдуму.

Суб'єктивна сторона цього злочину – прямий умисел.

Суб'єкт злочину – за ч. 1, 5, 6, 9 ст. 158 КК – загальний (особа, що на момент вчинення злочину досягла 16 річного віку); за ч. 2, 3 – спеціальний (член виборчої комісії, комісії з референдуму, кандидат, його уповноважений представник, уповноважена особа політичної партії (блоку), член ініціативної групи референдуму); за ч. 4 – спеціальний (виборець); за ч. 7, 8 – спеціальний (член виборчої комісії, комісії з референдуму); за ч. 10 – спеціальний (службова особа, службова особа органу Державного реєстру виборців); за ч. 11 – як загальний, так і спеціальний (особа, яка має право доступу до інформації, що міститься у банку даних Державного реєстру виборців); за ч. 12 – як загальний, так і спеціальний.

Кваліфікуючими ознаками злочинів виступають:

- за ч. 3 та 6 – діяння, передбачені ч. 2 та 5 ст. 158 КК, що: 1) вплинули на результати голосування виборців на виборчій дільниці або у межах виборчого округу; або 2) призвели до неможливості визначити волевиявлення виборців на виборчій дільниці чи у відповідних виборах (референдумі);

Під такою, що вплинула на результати голосування ви-

борців на виборчій дільниці або у межах виборчого округу, слід визнавати будь-яку із передбачених ч. 2, 5 ст. 158 КК дій, внаслідок вчинення якої відбулися зміни в результатах голосування виборців на виборчій дільниці або в межах виборчого округу.

- за ч. 10 ст. 158 КК – вчинення діяння, передбаченого ч. 9 ст. 158 КК, службовою особою з використанням службового становища, а також розпорядження щодо внесення завідомо неправдивих відомостей до бази даних Державного реєстру виборців, видане службовою особою органу Державного реєстру виборців;

- за ч. 12 ст. 158 КК – вчинення діяння, передбаченого ч. 9 – 11 ст. 158 КК, що вплинули на результати голосування виборців на виборчій дільниці або у межах виборчого округу, або призвели до неможливості визначити волевиявлення виборців на виборчій дільниці чи у відповідних виборах, а також вчинені за попередньою змовою групою осіб.

Порушення таємниці голосування (ст. 159 КК).

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують право громадян на таємність їх волевиявлення під час голосування на виборах або референдумі. Відповідно до ст. 71 Конституції України, вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

Об'єктивна сторона злочину виражається в порушенні таємниці голосування під час проведення виборів або референдуму, що виявилось у розголошенні змісту волевиявлення громадянина, який взяв участь у виборах або референдумі.

Розголошення має місце в тому випадку, коли особа, якій став відомий зміст такого волевиявлення, повідомляє його стороннім особам або завдяки своїм діям надає іншим особам можливість ознайомитися зі змістом волевиявлення громадянина.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт злочину – за ч. 1 ст. 159 КК – загальний (особа, що на момент вчинення злочину досягла 16 річного віку); за ч. 2 – спеціальний (член виборчої комісії, член комісії з референдуму,

інша службова особа).

Кваліфікуючою ознакою злочину, за ч. 2 ст. 159 КК, виступає вчинення діяння членом виборчої комісії або комісії з референдуму чи іншою службовою особою з використанням свого службового становища.

6.4. Злочини проти соціально-економічних прав і свобод людини і громадянина

Перешкоджання законній діяльності журналістів (ст. 171 КК).

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують законну професійну діяльність журналістів. Відповідно до ст. 34 Конституції України кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Перешкоджання професійній діяльності журналістів унеможливує своєчасне отримання особою достовірної інформації про події, що відбуваються у країні та світі.

Додатковим факультативним об'єктом може виступати встановлений порядок виконання службовими особами своїх повноважень.

Потерпілими від даного злочину є журналісти, тобто особи, які знаходяться в трудових або інших договірних відносинах із засобами масової інформації та які здійснюють збирання, редагування і поширення матеріалів для певного засобу масової інформації.

Об'єктивна сторона злочинів може виражатися у наступних формах:

- перешкоджання законній діяльності журналістів (ч. 1 ст. 171 КК);

- переслідування журналіста за виконання професійних обов'язків або за критику (ч. 2 ст. 171 КК).

Законною визнається така діяльність журналістів, яка спрямована на реалізацією ними своїх повноважень у інформаційній сфері і здійснюється засобами та в порядку, передбачених законом.

Перешкоджання – примушування журналіста до поширення

або відмови від поширення інформації, прихованню правдивої інформації, або до припинення журналістської діяльності.

Переслідування – фізичний чи психічний вплив на журналіста, його рідних чи близьких, знищення чи пошкодження його майна, обмеженні або позбавленні його прав чи законних інтересів.

Злочин характеризується наявністю формального складу злочину і вважається закінченим з моменту перешкоджання (здійснення тиску на волю особи), незалежно від того, чи досяг винний бажаного результату.

Суб'єктивна сторона цього злочину – прямий умисел.

Суб'єкт злочину – за ч. 1 ст. 171 КК – загальний (особа, що досягла 16 річного віку), за ч. 2 ст. 171 КК – загальний у випадку вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою або спеціальний (службова особа).

Кваліфікуючими ознаками злочину, за ч. 2 ст. 171 КК, виступає: 1) переслідування журналіста за виконання професійних обов'язків; 2) переслідування журналіста за критику; 3) вчинене службовою особою або 4) групою осіб за попередньою змовою.

Грубе порушення законодавства про працю (ст. 172 КК).

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують трудові права людини і громадянина, передбачені чинним трудовим законодавством. Відповідно до ч. 1 ст. 43 Конституції України, кожний має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. У ч. 6 ст. 43 Конституції також вказано, що громадянам гарантується захист від незаконного звільнення.

Потерпілим у цьому злочині є працівник, тобто особа, на яку поширюється законодавство України про працю і яка є відповідною стороною трудових правовідносин, у т. ч. державні службовці, фізичні особи, які уклали трудові договори з громадянами, особи, які проходять альтернативну (невійськову) службу.

Об'єктивна сторона злочину може бути виражена у формі: 1) незаконного звільнення працівника з роботи; 2) іншого грубого порушення законодавства про працю.

Звільнення працівника з роботи слід визнавати незаконним, якщо воно здійснено без законних для цього підстав або з порушенням встановленого порядку звільнення, визначеного чинним

законодавством.

Інше порушення законодавства про працю обумовлює встановлення по-перше, порушення конкретної норми трудового законодавства, по-друге, доведеності грубого характеру цього порушення.

Поняття «*грубе порушення*» носить оціночний характер і в кожному конкретному випадку воно має встановлюватися виходячи з конкретних обставин справи. Так, грубим порушення трудових прав, буде вважатися незаконне переведення на іншу, менш оплачувану роботу, ненадання відпустки, незаконне притягнення працівника до матеріальної відповідальності, ненадання передбачених законом пільг та інше.

Злочин характеризується наявністю формального складу злочину і вважається закінченим з моменту звільнення працівника з роботи або іншого грубого порушення законодавства про працю.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. **Додатковою обов'язковою ознакою** суб'єктивної сторони, у разі незаконного звільнення, є наявність особистих мотивів (наприклад, помста за критику, мета призначити на посаду іншу особу).

Суб'єкт злочину – спеціальний (особа, на яку покладений обов'язок дотримання трудового законодавства).

Кваліфікуючою ознакою злочину, за ч. 2 ст. 172 КК, є вчинення вказаних дій щодо неповнолітнього, вагітної жінки чи матері, яка має дитину віком до чотирнадцяти років або дитину-інваліда.

Грубе порушення угоди про працю (ст. 173 КК).

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують трудові права людини і громадянина, а саме: право на можливість заробляти собі на життя працею, яку людина вільно обирає або на яку вільно погоджується, право не бути примушеним до праці, а також конституційне право громадян України на піклування і захист з боку держави під час роботи за кордоном. Відповідно до ч. 1 ст. 43 Конституції України, кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується.

Потерпілим у цьому злочині є працівник, тобто особа, з

якою укладено угоду про працю та на яку поширюється законодавство України про працю і яка є відповідною стороною трудових правовідносин, у т. ч. державні службовці, фізичні особи, які уклали трудові договори з громадянами, особи, які проходять альтернативну (невійськову) службу.

Об'єктивна сторона злочину може бути виражена у діях, що характеризуються грубим порушенням угоди про працю шляхом обману чи зловживання довірою або примусом до виконання роботи, не обумовленої угодою.

Угода про працю – це укладений відповідно до закону між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою трудовий договір (трудовий контракт), відповідно до якого працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цим договором (контракт), а власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи фізична особа зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи.

Грубість порушення угоди про працю є оціночним поняттям і вирішується у кожному конкретному випадку.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є *спосіб* вчинення злочину: 1) обман; 2) зловживання довірою або 3) примус до виконання роботи, не обумовленої угодою.

Злочин характеризується наявністю формального складу злочину і вважається закінченим з моменту грубого порушення угоди про працю, що супроводжувалось обманом чи зловживання довірою або примусом до виконання роботи, не обумовленої угодою.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт злочину – спеціальний (службова особа підприємства, установи, організації, а також громадянин або уповноважений ним особи).

Кваліфікуючою ознакою злочину, за ч. 2 ст. 173 КК, виступає вчинення вказаних дій стосовно громадянина, з яким укладена угода щодо його роботи за межами України.

Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (ст. 175 КК).

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відноси-

ни, що забезпечують конституційне право громадянина на своєчасне, у передбачені законом строки, отримання заробітної плати в повному обсязі, а також право на отримання заробітної плати не нижче тієї, що визначається законом. Відповідно до ч. 7 ст. 43 Конституції України, право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом.

Об'єктивна сторона злочину виражена в бездіяльності, а саме у безпідставній невилплаті громадянам заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат більше ніж за один місяць.

Невилплата заробітної плати, стипендії чи пенсії, передбачає як неповну, так і несвоєчасну виплату громадянам зазначених видів виплат.

При цьому порушення, пов'язане з невилплатою, повинно бути *безпідставним*, тобто при наявності у винної особи зобов'язань про виплату та реальної можливості це зробити у встановлені законодавством строки.

Склад злочину, передбаченого ст. 175 КК, буде мати місце лише у разі зазначеної невилплати *більше ніж за один місяць*.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про оплату праці», *заробітна плата* – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про оплату праці», заробітна плата складається з основної заробітної плати, додаткової заробітної плати та інших заохочувальних і компенсаційних виплат.

Основна заробітна плата – винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норми часу, виробітку, обслуговування, посадові обов'язки). Вона встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників та посадових окладів для службовців.

Додаткова заробітна плата – винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці. Вона включає доплати, надбавки, гарантійні і компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством; премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій.

Інші заохочувальні та компенсаційні виплати – виплати у

формі винагород за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами і положеннями, компенсаційні та інші грошові і матеріальні виплати, які не передбачені актами чинного законодавства або які провадяться понад встановлені зазначеними актами норми.

Пенсія – це одна з форм соціального забезпечення, що встановлюється для непрацездатних, а за настання передбачених законом умов і для інших громадян та гарантує їм право на матеріальне забезпечення за рахунок суспільних фондів споживання. Відповідно до законодавства України, пенсії поділяються на трудові (відповідно до ст. 2 Закону України «Про пенсійне забезпечення») вони встановлюються за віком, по інвалідності, в разі втрати годувальника, за вислугу років) та соціальні (наприклад, за особливі заслуги).

Стипендія – це вид соціальної виплати, який встановлюється студентам, аспірантам, учням навчальних закладів, а також деяким іншим категоріям громадян з метою їхнього матеріального забезпечення та соціального захисту.

Інша встановлена законом виплата – будь-яка інша, крім заробітної плати, стипендії і пенсії, виплата громадянам, що здійснюються на регулярній основі, наприклад, соціальна допомога по догляду за дитиною, доплати і компенсації громадянам, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи тощо.

Злочин характеризується наявністю формального складу злочину і вважається закінченим з моменту, коли сплив останній строк виплати заробітної плати, стипендії, іншої установленної законом виплати громадянам і її невивплата становить більше ніж за один місяць.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт злочину – спеціальний (керівник підприємства, установи або організації незалежно від форми власності чи громадянин – суб'єкт підприємницької діяльності).

Кваліфікуючою ознакою злочину, за ч. 2 ст. 175 КК, виступає діяння, якщо воно було вчинене внаслідок нецільового використання коштів, призначених для виплати заробітної плати, стипендії, пенсії та інших встановлених законом виплат.

Нецільове використання призначених для виплати коштів

– таке їх використання, коли вони були розраховані (сплачені) на інші цілі, пов'язані із забезпеченням діяльності підприємства, установи, організації: оплата зобов'язань за укладеними договорами, виконання податкових зобов'язань, придбання сировини тощо.

У ч. 3 ст. 175 КК міститься *заохочувальна норма*, що передбачає можливість звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила даний злочин, якщо до моменту притягнення до кримінальної відповідальності нею здійснено виплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої встановленої законом виплати громадянам.

6.5. Злочини проти культурних прав і свобод людини і громадянина

Порушення авторського права і суміжних прав (ст. 176 КК).

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують авторське право та суміжні права. Відповідно до ч. 1 ст. 54 Конституції України, громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Дані відносини регулюються Законом України «Про авторське право і суміжні права».

Авторські права – це особисті немайнові і майнові права авторів та їх правонаступників, пов'язані зі створенням та використанням творів науки, літератури і мистецтва. До *особистих немайнових прав* відносяться право вимагати визнання свого авторства, право забороняти під час публічного використання твору згадування свого імені, право вибору псевдоніма, право на опублікування. До *майнових прав* відносяться право використання, відтворення, публічного виконання, показ, право на переклад, на імпорт творів науки, літератури, мистецтва.

Суміжні права – це права виконавців, виробників фонограм і організаторів мовлення, пов'язані з використанням цих творів.

Предметом злочину виступають твори науки, літератури і

мистецтва, комп'ютерні програми і бази даних; суміжних прав – виконання, фонограми, програми мовлення.

Твір – це оригінальний, як обнародований, так і необнародований, продукт творчої праці вченого, письменника, художника та ін.

Комп'ютерна програма – набір інструкцій у вигляді слів, цифр, кодів, схем, символів чи у будь-якому іншому вигляді, виражених у формі, придатній для зчитування комп'ютером, які приводять його у дію для досягнення певної мети або результату (це поняття охоплює як операційну систему, так і прикладну програму, виражені у вихідному або об'єктному кодах).

База даних (компіляція даних) – сукупність творів, даних або будь-якої іншої незалежної інформації у довільній формі, в тому числі – електронній, підбір і розташування складових частин якої та її упорядкування є результатом творчої праці, і складові частини якої є доступними індивідуально і можуть бути знайдені за допомогою спеціальної пошукової системи на основі електронних засобів (комп'ютера) чи інших засобів.

Публічне виконання – подання за згодою суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав творів, виконань, фонограм, передач організацій мовлення шляхом декламації, гри, співу, танцю та іншим способом як безпосередньо (у живому виконанні), так і за допомогою будь-яких пристроїв і процесів (за винятком передач в ефір чи по кабелях) у місцях, де присутні чи можуть бути присутніми особи, які не належать до кола сім'ї або близьких знайомих цієї сім'ї, незалежно від того, чи присутні вони в одному місці і в один і той самий час або в різних місцях і в різний час.

Фонограма – звукозапис на відповідному носії (магнітній стрічці чи магнітному диску, грамофонній платівці, компакт-диску тощо) виконання або будь-яких звуків, крім звуків у формі запису, що входить до аудіовізуального твору. Фонограма є вихідним матеріалом для виготовлення її примірників (копій).

Відеограма – відеозапис на відповідному матеріальному носії (магнітній стрічці, магнітному диску, компакт-диску тощо) виконання або будь-яких рухомих зображень (із звуковим супроводом чи без нього), крім зображень у вигляді запису, що входить до аудіовізуального твору. Відеограма є вихідним матеріалом для

виготовлення її копій.

Програма мовлення – програма, яка містить певні передачі і може бути сповіщена шляхом ретрансляції або в інший спосіб.

Об’єктивна сторона злочинів може виражатися у наступних формах:

1) незаконне відтворення творів науки, літератури і мистецтва, комп’ютерних програм і баз даних, виконань, фонограм, відеограм і програм мовлення;

2) незаконне розповсюдження творів науки, літератури, мистецтва, комп’ютерних програм і баз даних, а також виконань, фонограм, відеограм і програм мовлення;

3) незаконне тиражування та розповсюдження виконань, фонограм, відеограм і програм мовлення на аудіо- та відеокасетах, дискетах, інших носіях інформації;

4) інше порушення авторського права і суміжних прав, якщо вищевказані дії потягли суспільно небезпечні наслідки у виді завдання матеріальної шкоди у значному розмірі (ч. 1 ст. 176 КК).

Відтворення – це виготовлення одного або більше примірників твору, відеограми, фонограми, комп’ютерної програми, бази даних в будь-якій матеріальній формі, а також їх запис для тимчасового чи постійного зберігання в електронній (у т. ч. цифровій), оптичній або іншій формі, яку може зчитувати машина (програва-ч, комп’ютер чи інші спеціальні технічні засоби).

Розповсюдження об’єктів авторського права і (або) суміжних прав – це будь-яка дія, за допомогою якої ці об’єкти безпосередньо чи опосередковано пропонуються публіці, у т. ч. доведення цих об’єктів до відома публіки таким чином, що її представники можуть здійснити доступ до цих об’єктів з будь-якого місця і в будь-який час за власним вибором.

Виконання – публічне виконання ролі, співання, читання, декламування, або відтворення будь-яким іншим способом творів літератури та мистецтва.

Тиражування виконань, фонограм, відеограм і програм мовлення на аудіо- та відеокасетах, дискетах, інших носіях інформації означає їх копіювання на будь-які носі.

До іншого порушення авторського права і суміжних прав слід відносити створення іншого (похідного) твору шляхом адаптації, пе-

рекладу, аранжування, комп'ютерне піратство, плагіат та ін.

Злочин характеризується наявністю матеріально складу злочину і вважається закінченим з моменту настання наслідків у вигляді завдання матеріальної шкоди у значному розмірі (ч. 1 ст. 176 КК), тобто, відповідно до примітки, на суму, що у двадцять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною формою вини.

Суб'єкт – загальний (особа, що досягла 16 річного віку).

Кваліфікуючими ознаками злочину виступають:

- за ч. 2 ст. 176 КК – вчинення дій, передбачених у ч. 1 ст. 176 КК: 1) повторно або 2) за попередньою змовою групою осіб, або такі, що 3) завдали матеріальної шкоди у великому розмірі (матеріальна шкода вважається завданою в великому розмірі якщо її розмір у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян);

- за ч. 3 ст. 176 КК – вчинення дій, передбачених у ч. 1 або ч. 2 ст. 176 КК: 1) службовою особою з використанням службового становища або 2) організованою групою, або що 3) завдали матеріальної шкоди в особливо великому розмірі (матеріальна шкода вважається завданою в особливо великому розмірі якщо її розмір у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян).

Порушення права на отримання освіти (ст. 183 КК).

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують громадянам право на отримання освіти. Відповідно до ст. 53 Конституції України кожний громадянин має право на освіту.

Об'єктивна сторона злочинів, передбачених цією статтею виражається:

- у незаконній відмові у прийнятті до навчального закладу будь-якої форми власності (ч. 1 ст. 183 КК);

- у незаконній вимозі оплати за навчання у державних чи комунальних навчальних закладах (ч. 2 ст. 183 КК).

Під *навчальним закладом* у цій нормі розуміються такі заклади, в яких здійснюється дошкільна, повна загальна середня, позашкільна, професійно-технічна, вища, післядипломна освіта,

аспірантура, докторантура з будь-якою формою навчання.

Незаконною, за ч. 1 ст. 183 КК України, слід вважати таку відмову у прийнятті до навчального закладу, яка не має під собою законних підстав, тобто особі безпідставно відмовляють в реалізації її права на освіту. Така відмова може проявитися у двох формах: 1) шляхом прямої відмови; б) шляхом створення для особи несприятливих умов при вступі до навчального закладу, за яких вона не може реалізувати своє право на освіту у встановленому в законі порядку.

Незаконною, за ч. 2 ст. 183 КК України, слід визнавати вимогу оплати за навчання, яка має місце в наступних випадках: а) коли вона не передбачена у даному навчальному закладі взагалі або для даної категорії осіб зокрема; б) вимагається у розмірах інших, ніж офіційно встановлені; в) вимагається в іншій формі, ніж це передбачено нормативно-правовими актами чи в договорі (контракті).

Вимога оплати за навчання у державних або комунальних навчальних закладах – прямий примус внести плату за навчання або створення для потерпілого таких умов, за яких він вимушений сплатити за навчання в навчальному закладі.

Злочин характеризується наявністю формального складу злочину і вважається закінченим з моменту вчинення будь-яких дій, спрямованих на відмову у прийнятті до навчального закладу будь якої форми власності або вимогу оплати за навчання у державних або комунальних навчальних закладах.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт злочину – за ч. 1 ст. 183 КК – спеціальний, тобто особа, яка наділена відповідними повноваженнями щодо прийому на навчання та визначення його умов. До таких осіб належать: 1) члени приймальних комісій; 2) інші особи, уповноважені здійснювати прийом на навчання та визначати його умови (керівники навчальних закладів, службові особи кадрових служб). За ч. 2 ст. 183 КК суб'єктом злочину визнається загальний суб'єкт (особа, що досягла 16 річного віку).

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Бажанов М.И. Преступления против политических и трудовых прав граждан. Конспект лекции / Отв. ред.: Сташис В.В. – Харьков, 1965.
2. Готін О. М. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина: Навч. посібник. – Луганськ, 2006.
3. Коваль А. М. Кримінальна відповідальність за порушення авторського права і суміжних прав: теорія та практика. – К., 2005.
4. Красильникова Е.В. Воспрепятствование законной профессиональной деятельности журналистов. Монография. – М., 2009.
5. Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011.
6. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, М. І. Мельник та ін.; За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка – 3-тє вид., переробл. та догтов – К.: Атіка, 2009.
7. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В.І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-тє вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010.
8. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник/ За заг.ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є.Л. Стрельцова. – Х.: Одиссей, 2009.
9. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг.ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна.- 5-тє вид., допов.- Х.: Право, 2013.
10. Курманов А.С. Преступления против конституционных прав и свобод человека и гражданина: сравнительно-правовое исследование. – Челябинск, 2007.
11. Лукьянова Н.А. Преступления против трудовых прав граждан. – Ульяновск, 2007.
12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 9-е вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка.- К.: Юридична думка, 2012.
13. Основы расследования преступлений против авторских и смежных прав. Научно-практическое издание / Гусев О.Б., Завидов Б.Д., Ибрагимова З.А., Исаенко В.Н., и др.; Под ред.: Исаенко В.Н. – М., 2002.
14. Турищева Н.Ю. Преступления против избирательных прав и права на участие в референдуме. – С.-Пб., 2010.
15. Савченко А.В., Кузнецов В.В. Кримінальне право України: посібник.- К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2011.
16. Савченко А.В., Кісілюк Е.М., Процюк О.В. та ін. Кримінальне право

України. Особлива частина: мультимедійний навчальний посібник [Електронний ресурс] – Режим доступу http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravoosob/Files/Lec/T4/T4_P1.html

17. Селецький С.І. Кримінальне право України. Особлива частина. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008.
18. Семикін М.В. Тези лекцій з навчальної дисципліни «Кримінальне право України (Особлива частина), для студентів, які одержують освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр» зі спеціальності 6.0601.00 «Правознавство», – Донецьк: ДонНУ, 2006.
19. Судово-практичний коментар Кримінального кодексу України/ За ред. А.В.Савченка.- К.: ЦУЛ, 2013.
20. Тетарчук І.В., Дяків Т.С. Кримінальне право України: навчальний посібник для підготовки до іспитів. –К.: « Центр учбової літератури», 2013.

Перелік питань для самостійного контролю:

1. Розкрийте зміст незаконного проникнення до житла чи іншого володіння особи.
2. Форми законного порушення таємниці листування, телефонних переговорів, телеграфної або іншої кореспонденції, що передається за допомогою засобів зв'язку або через комп'ютер.
3. Предмет злочину, передбаченого ст. 182 КК.
4. Форми об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 157 КК.
5. Способи порушення таємниці голосування (ст. 159 КК).
6. Грубе порушення законодавства про працю.
7. Мотив як обов'язкова ознакою складу злочину, передбаченого ст. 172 КК.
8. Охарактеризуйте кримінально карану невиклату заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої установленної законом виплати (ст. 175 КК).

РОЗДІЛ 7. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ

7.1. Загальна характеристика злочинів проти власності

Власність становить економічну основу життя суспільства і проявляється у вигляді відносин між людьми з приводу матеріальних та інших благ. Ці відносини полягають у приналежності даних благ одним особам і відчуження від усіх інших осіб. Приналежність або привласнення матеріальних та інших благ складає сутність відносин власності.

Право власності є юридичним вираженням, формою закріплення економічних відносин власності. Право власності охоплює правові норми, які закріплюють, регулюють і захищають стан приналежності (привласнення) матеріальних та інших благ конкретним особам – фізичним і юридичним. У сукупності вони складають право власності в об'єктивному розумінні як єдиний комплексний інститут права.

Право власності в суб'єктивному розумінні є міра можливої поведінки власника, конкретний вираз відносин власності в повноваженнях суб'єкта права власності. В цьому значенні суб'єктивне право власності за змістом найбільш широке. Воно надає власнику можливість використовувати своє майно і свій інтелектуальний потенціал зл своїм розсудом, для будь-якої діяльності, що не заборонена законом, вчинювати будь-які дії щодо власного майна і результатів своєї інтелектуальної праці. Будь-яке втручання в суб'єктивні права власника по володінню, користуванню і розпорядженню майном, а також в його немайнові і майнові права на результати творчої діяльності переслідуються чинним законодавством аж до застосування заходів кримінально-правового впливу¹.

Родовим об'єктом злочинів є суспільні відносини власності, що виникають між власником і іншими особами з приводу володіння, користування та розпорядження майном, яке належить

¹ Смельянов В.П. Кваліфікація злочинів проти власності: Навч. посібник. - Х., 1996.

йому.

Якщо в злочинах проти власності родовим об'єктом є суспільні відносини власності і саме посягання на які дозволяє вважати коло таких діянь суспільно небезпечними, то при оцінці злочинів у сфері господарської діяльності посягання йде на суспільні відносини, котрі забезпечують установлений порядок здійснення такої діяльності¹.

Додатковим безпосереднім об'єктом можуть виступати життя, здоров'я, свобода, честь і гідність потерпілого.

Злочини проти власності є предметними. **Предметом** більшості злочинів проти власності виступає чуже² та рухоме майно (ст.ст. 185, 186, 187 КК тощо). Предметом шахрайства (ст. 190 КК) і вимагання (ст. 189 КК) є не тільки майно, а й право на нього (надання права вимагати виконання зобов'язань, документи, які надають право на отримання майна, тощо), а вимагання (ст. 189 КК) – і будь-які дії майнового характеру (передача майнових вигод або відмова від них, відмова від прав на майно тощо).

Для характеристики майна як предмета злочинів проти власності, виділяють наступні **ознаки предмета викрадення**³:

1) *Фізична ознака* означає, що майно завжди являє собою річ матеріального світу, доступну для сприйняття або фіксації органами почуттів людини або спеціальних технічних засобів. Речі нематеріального світу (ідеї, думки) не можуть виступати предметом злочинів проти власності.

2) *Юридична ознака* полягає в тому, що зазначений предмет є чужим для винної особи, тобто має власника, якому незаконними діями заподіюється шкода. Посягання на предмети, власник яких невідомий, або здійснюване самим власником виключає кримінальну відповідальність за злочини проти власності. Крім того, *не є предметом* злочинів проти власності речі, вилучені із цивільного обороту або оборот яких обмежений – землі відчуження, наркотики, зброя, отруйні речовини. В окремих випадках посягання на зазна-

¹ Стрельцов Є.Л. Економічні злочини: внутрідержавні та міжнародні аспекти – Одеса: Астропринт, 2000. – 480 с.

² Олійник П.В. Щодо поняття «чуже майно» як предмета злочинів проти власності / П.В. Олійник // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – 2005. – № 31. – С. 188-194.

³ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х.: Право, 2013. – С. 201.

чені предмети визнаються злочинними у відповідності зі статтями Кримінального кодексу (наприклад, ст.ст. 262, 308, 312 КК).

3) *Економічна ознака* означає, що майно повинне мати певну економічну цінність (йому властива споживча вартість).

4) *Соціальна ознака* означає, що даний предмет вилучено з природного стану та у його створення вкладена людська праця. У зв'язку із цим не можуть виступати предметом злочинів проти власності предмети, що хоча мають певну економічну цінність, але перебувають у природному стані – рослинний і тваринний світ, надра тощо.

5) Майно, що викрадається, повинне бути *рухомим*. Викрадення означає фізичне переміщення чужого майна в просторі. Тому заволодіння нерухомим майном шляхом крадіжки, грабежу, розбою виключається. У таких випадках слід говорити про можливість вчинення шахрайства, вимагання або незаконного заволодіння землею.

Предметом злочинів проти власності може виступати майно, що належить громадянам: жилі будинки, квартири, предмети домашнього господарства, продуктивна і робоча худоба, насадження на земельній ділянці, засоби виробництва, вироблена продукція, транспортні засоби, грошові кошти, акції, інші цінні папери, а також інше майно споживчого і виробничого призначення. Це майно може належати як одній, так і декільком особам за умови, що воно знаходиться у їх спільній сумісній чи частковій власності¹.

Викрадення або заволодіння документами, які не мають грошової оцінки, вогнепальною зброєю (крім гладкоствольної мисливської), бойовими припасами до неї або вибуховими речовинами, радіоактивними матеріалами, наркотичними засобами, психотропними речовинами, предметами, які знаходяться в могилі чи на могилі, не може кваліфікуватися за статтями, що передбачають відповідальність за злочини проти власності.

Об'єктивна сторона більшості злочинів проти власності характеризується вчиненням суспільно небезпечного діяння у формі дії. Окремі злочини, наприклад, такі як умисне знищення або

¹ Олійник П.В. Предмет злочинів проти власності: поняття, види, кримінально-правове значення: Монографія. / П. В. Олійник : навк. ред. М. І. Панов : Національний університет «Юридична академія України ім. Я. Мудрого». – Х. : Право, 2011. – 208 с.

пошкодження майна (ст. 194 КК), заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192 КК) і порушення обов'язків щодо охорони майна (ст. 197 КК) можуть бути вчинені шляхом бездіяльності.

Для більшості злочинів проти власності обов'язковими ознаками об'єктивної сторони є вчинення суспільно небезпечного діяння, настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді заподіяння майнової шкоди і наявність необхідного причинного зв'язку між вчиненим діянням і наслідком, що наступили. Такі склади сформульовані як злочини з матеріальним складом. Розбій (ст. 187 КК) і вимагання (ст. 189 КК) визнаються закінченими з моменту вчинення суспільно небезпечного діяння і є відповідно злочинами з усіченим і формальним складами відповідно¹.

Крім того, для багатьох злочинів проти власності обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є **спосіб** їх вчинення (таємний для крадіжки, насильницький для розбою, обман для шахрайства).

Суб'єктивна сторона більшості злочинів проти власності характеризується виною у формі прямого умислу та наявністю **корисливого мотиву** як обов'язкової ознаки. Виключення становлять необережне знищення або пошкодження майна (ст. 196 КК) і порушення обов'язків щодо охорони майна (ст. 197 КК), що характеризуються необережною формою вини.

Суб'єктом злочинів проти власності є фізична осудна особа, яка досягла 14 років, наприклад, крадіжка (ст. 185 КК), грабїж (ст. 186 КК), розбій (ст. 187 КК), вимагання (ст. 189 КК), умисне знищення або пошкодження майна при обтяжуючих обставинах (ч. 2 ст. 194 КК) або 16 років, наприклад, шахрайство (ст. 190 КК). Спеціальним є суб'єкт привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК) і порушення обов'язків щодо охорони майна (ст. 197 КК).

Більшість злочинів проти власності мають одні і ті ж **кваліфікуючі ознаки**: 1) повторність; 2) вчинені за попередньою ознакою групою осіб; 3) вчинені з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище; 4) вчинені організованою групою;

¹ Кримінальне право України. (Особлива частина): Підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 193.

5) за розміром спричиненої шкоди: значна; велика; особлива велика.

Відповідно до примітки 1 ст. 185 КК у статтях 185, 186 та 189-191 *повторним* визнається злочин, вчинений особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених цими статтями або статтями 187, 262 цього Кодексу. Аналізуючи норми закону, слід зазначити наявність у цьому випадку, повторності як тотожних, так і однорідних, та різнорідних злочинів. Для кваліфікації злочину з урахуванням зазначеної обтяжуючої обставини не має значення, чи притягалася особа до кримінальної відповідальності за попередній злочин, якщо тільки не закінчилися строки давності притягнення до кримінальної відповідальності або не була знята чи погашена судимість¹.

Згідно з ч. 2 ст. 28 КК злочин визнається вчиненим за *попередньою змовою групою осіб*, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення.

Вирішуючи питання про наявність в діях винної особи такої кваліфікуючої ознаки як проникнення у житло, слід мати на увазі, що *проникнення* – це вторгнення у житло з метою вчинення крадіжки, грабежу чи розбою. Воно може здійснюватися як таємно, так і відкрито, як з подоланням перешкод або опору людей, так і безперешкодно, а також з допомогою різних засобів, які дозволяють винній особі викрадати майно із житла без входу в нього.

Житло – це приміщення, яке призначене для постійного чи тимчасового проживання людей (приватний будинок, квартира, кімната в готелі, дача, садовий будинок тощо), а також ті його складові частини, які використовуються для відпочинку, зберігання майна або задоволення інших потреб людини (балкони, веранди, комори тощо).

Поняття «*приміщення*» включає різного роду будівлі, споруди, призначені для розміщення людей або майна. Воно може бути постійним, тимчасовим, стаціонарним або пересувним.

Сховище – ділянка території, відведена для постійного або тимчасового зберігання матеріальних цінностей та обладнана ого-

¹ Науково – практичний коментар Кримінального кодексу України. 3-тє вид., переробл та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка.- К.: Атіка, 2005.- С. 418.

рожею або технічними засобами чи іншою охороною, а також пересувні лавки, рефрижератори, контейнери, сейфи та інші подібні сховища.

Згідно з ч. 3 ст. 28 КК злочин визнається вчиненим *організованою групою*, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи.

Відповідно до примітки 2 ст. 185 КК *значна шкода* визначається з урахуванням матеріального положення потерпілого та якщо йому спричинені збитки на суму від ста до двохсот п'ятдесяти не оподатковуваних податком мінімумів доходів громадян. Тобто значною шкодою для потерпілого слід вважати шкоду, яка обчислюється з врахуванням двох обов'язкових умов:

- по-перше, матеріальна шкода повинна складати збитки на суму від ста до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

- по-друге, вказані збитки повинні бути значними для самого потерпілого і вираховуються виходячи з матеріального становища потерпілого, вартості викраденого тощо.

Викраденням у *великих розмірах* визнається діяння вчинене однією особою чи групою осіб на суму, яка в двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент вчинення злочину (примітка 3 ст. 185 КК).

Викраденням в *особливо великих* розмірах визнається діяння, вчинене однією особою чи групою осіб на суму, яка в шістьсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент вчинення злочину (примітка 4 ст. 185 КК).

В залежності від конструктивних особливостей складу злочину, наявності як обов'язкових ознак корисливих мотиву та мети злочини, злочини проти власності можна поділити на наступні групи:

1. *Корисливі злочини, пов'язані з незаконним обертанням чужого майна на користь винного або інших осіб* (ст. 185, 186, 187, 189, 190, 191 КК)

2. *Корисливі злочини проти власності, не пов'язані з обертанням чужого майна на свою користь або на користь інших осіб*

(ст. 188-1, 192, 193, 197-1, 198 КК)

3. *Некорисливі злочини проти власності* (ст. 194, 194-1, 195, 196, 197 КК)

7.2. Корисливі злочини, пов'язані з незаконним обертанням чужого майна на користь винного або інших осіб

Крадіжка (ст. 185 КК), тобто таємне викрадення чужого майна. **Безпосередній об'єкт злочину** – суспільні відносини у сфері власності. **Предмет злочину** – чуже майно.

Об'єктивна сторона крадіжки характеризується наступними ознаками: 1) суспільно небезпечна дія; 2) суспільно небезпечний наслідок; 3) причинний зв'язок; 4) спосіб вчинення злочину.

Суспільно небезпечна дія при крадіжці полягає у викраденні (вилученні та оберненні на свою користь або користь третіх осіб) чужого майна.

Суспільно небезпечний наслідок при крадіжці полягає в заподіянні матеріальної шкоди потерпілому внаслідок фактичної відсутності майна та неможливості його використання, володіння, розпорядження власником.

Притягнення особи до кримінальної відповідальності за крадіжку вимагає встановлення необхідного причинного зв'язку між суспільно небезпечною дією та суспільно небезпечним наслідком.

Спосіб вчинення крадіжки, виступаючи обов'язковою ознакою об'єктивної сторони, допомагає відмежувати зазначений злочин від інших злочинних посягань на власність, пов'язаних із заволодінням чужим майном. **Спосіб** крадіжки – таємне викрадення чужого майна.

Таємним викраденням варто вважати випадки, коли особа заволодіває чужим майном: у відсутності власника або інших осіб; у присутності власника або інших осіб, але непомітно для них; у присутності власника або інших осіб, які, однак, не усвідомлюють самого факту викрадення і не можуть дати таким діям належної оцінки внаслідок певних обставин (малолітства, фізичних і психічних недоліків, стану алкогольного сп'яніння,

помилки); у присутності осіб, які схвалюють або ставляться байдуже до факту вчинення крадіжки винним і останній це усвідомлює.

Таємним судовою практикою визнає також випадки, коли особа, викрадаючи чуже майно, вважає, що робить це таємно, незалежно від того, чи спостерігав хто-небудь за його діями. Наприклад, за кишеньковим злодієм спостерігають працівники міліції та затримують його безпосередньо після скоєння злочину. Такі дії слід кваліфікувати як крадіжка.

Злочин вважається закінченим з моменту повернення майна на свою користь або користь третіх осіб, та наявності хоча б первинної можливості розпорядитися викраденим (сховати, знищити, продати, використати, вжити тощо). Злочин характеризується наявністю матеріального складу злочину.

Суб'єктивна сторона характеризується наявністю прямого умислу і корисливого мотиву. Корисливий мотив при крадіжці полягає в бажанні особи одержати незаконну матеріальну вигоду як для себе особисто, так і для третіх осіб.

Суб'єкт злочину – загальний – фізична осудна особа, яка досягла віку 14 років.

Кваліфікуючими ознаками є крадіжка, вчинена повторно; за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 185 КК), поєднана з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище; заподіяння значної шкоди потерпілому (ч. 3 ст. 185 КК), вчинена у великих розмірах (ч. 4 ст. 185 КК), вчинена в особливо великих розмірах; організованою групою (ч. 5 ст. 185 КК).

Грабіж (ст. 186 КК), тобто відкрите викрадення чужого майна.

Основний безпосередній об'єкт злочину – суспільні відносини у сфері власності. При насильницькому грабежі **додатковим безпосереднім об'єктом** виступає здоров'я людини.

Предмет злочину – чуже майно.

Об'єктивна сторона грабежу характеризується наступними ознаками: 1) суспільно небезпечна дія; 2) суспільно небезпечний наслідок; 3) причинний зв'язок; 4) спосіб вчинення злочину.

Суспільно небезпечна дія при грабежі полягає у викраденні (вилученні та поверненні на свою користь або користь третіх осіб)

чужого майна.

Суспільно небезпечний наслідок при грабежі полягає в заподіянні матеріальної шкоди потерпілому внаслідок фактичної відсутності майна та неможливості його використання, володіння, розпорядження власником.

Притягнення особи до кримінальної відповідальності за грабіж вимагає встановлення необхідного причинного зв'язку між суспільно небезпечною дією та суспільно небезпечним наслідком.

Спосіб грабежу – відкрите заволодіння чужим майном.

Заволодіння майном вважається **відкритим**, якщо воно відбувається в присутності власника або інших осіб і винний розуміє, що зазначені особи усвідомлюють характер його злочинних дій. Відкритим також варто вважати дії, розпочаті як крадіжка, але виявлені потерпілим чи іншими особами і, незважаючи на це, продовжені винною особою з метою заволодіння майном або його утримання. Наприклад, особа, яка проникла у квартиру з метою крадіжки була помічена потерпілим і незважаючи на це продовжила викрадення чужого майна.

Грабіж вважається закінченим з моменту заволодіння чужим майном і наявності у винної особи первинної можливості розпорядитися викраденим. Злочин характеризується наявністю матеріального складу злочину.

Насильницький грабіж (ч. 2 ст. 186 КК) – це відкрите заволодіння чужим майном, у процесі якого до потерпілого застосовується насильство або погроза його застосування.

Під насильством, при вчиненні насильницького грабежу, варто розуміти таке протиправне застосування сили до потерпілого, яке *не є небезпечним для його життя чи здоров'я*. Судова практика до такого насильства відносить заподіяння фізичного болю (удари, побої), обмеження волі, нанесення легких тілесних ушкоджень, не пов'язаних з короткочасним розладом здоров'я або незначною втратою працездатності. Не визнається насильством відкрите заволодіння майном, при якому винний діє раптово, шляхом застосування певних фізичних зусиль, уникаючи безпосереднього фізичного впливу на потерпілого (наприклад, шляхом ривка).

Погроза застосування до потерпілого насильства, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я також охоплюється складом наси-

льніцького грабежу. Таким чином, насильство при грабежі може бути фізичним (безпосереднє заподіяння шкоди здоров'ю людини) або психічним (погроза застосування фізичного насильства).

Насильницький грабіж вважається закінченим з моменту заволодіння чужим майном і наявності у винної особи первинної можливості розпорядитися викраденим. Злочин характеризується наявністю матеріального складу злочину.

Суб'єктивна сторона характеризується наявністю прямого умислу і корисливого мотиву.

Суб'єкт злочину – загальний – фізична осудна особа, яка досягла віку 14 років.

Кваліфікуючими ознаками є грабіж: вчинений повторно; вчинений за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 186 КК), поєднаний з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище; заподіяння значної шкоди потерпілому (ч. 3 ст. 186 КК), вчинений у великих розмірах (ч. 4 ст. 186 КК), вчинений в особливо великих розмірах; організованою групою (ч. 5 ст. 186 КК).

Ненасильницький *грабіж відрізняється від крадіжки*, способом заволодіння чужим майном. При ненасильницькому грабежі заволодіння майном здійснюється відкрито, у присутності власника або інших осіб, які усвідомлюють суспільно небезпечний характер вчинюваних винних дій. При крадіжці заволодіння чужим майном відбувається таємно. З врахуванням вищезазначеного, ступінь суспільної небезпеки ненасильницького грабежу значно вищий крадіжки.

Розбій (ст. 187 КК), тобто напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства. **Основний безпосередній об'єкт** злочину – суспільні відносини у сфері власності. **Додатковий обов'язковий безпосередній об'єкт** розбою – життя або здоров'я потерпілого. **Предмет злочину** – чуже майно.

Об'єктивна сторона злочину характеризується вчиненням активних дій (нападом на потерпілого) і певним способом (насильством над потерпілим).

Під *нападом* слід розуміти активні дії, спрямовані на досягнення злочинного результату із застосуванням насильства. Харак-

терними ознаками нападу є його раптовість, інтенсивність, безпосередність впливу на потерпілого. Напад може бути таємним або відкритим.

Спосіб розбою полягає в застосуванні насильства, небезпечного для життя чи здоров'я особи, а також у погрозі його застосування. Під *насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого* судова практика визнає заподіяння легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості або тяжке тілесне ушкодження, а також інші насильницькі дії, які не призвели до вказаних наслідків, але були небезпечними для життя чи здоров'я в момент їх вчинення. До них слід відносити, зокрема, і насильство, що призвело до втрати свідомості чи мало характер мордування, придушення за шию, скидання з висоти, застосування електроструму, зброї, спеціальних знарядь тощо.

Насильство при розбії може бути *фізичним* або *психічним*. Фізичне насильство полягає в безпосередньому заподіянні шкоди здоров'ю чи життю потерпілого. Психічне ж насильство представляє погрозу застосування фізичного насильства, небезпечного для життя чи здоров'я.

Злочин вважається закінченим з моменту нападу на потерпілого поєданого із застосуванням насильства небезпечного для життя чи здоров'я або з погрозою його застосування. Для визнання розбою закінченим злочином не має значення, чи заволодів винний майном у процесі нападу. Склад розбою усічений.

Суб'єктивна сторона характеризується наявністю прямого умислу, корисливого мотиву і спеціальної мети. Мета – заволодіння чужим майном.

Суб'єкт – злочину загальний – фізична осудна особа, яка досягла віку 14 років.

Кваліфікуючими ознаками є розбій, вчинений за попередньою змовою групою осіб; особою, яка раніше вчинила розбій або бандитизм (ч. 2 ст. 187 КК), поєднаний з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище (ч. 3 ст. 187 КК), розбій, спрямований на заволодіння майном у великих розмірах; розбій, спрямований на заволодіння майном в особливо великих розмірах; вчинений організованою групою; поєднаний із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень (ч. 4 ст. 187 КК).

Відмінність розбою від насильницького грабежу:

- за додатковим об'єктом злочину – у насильницькому грабежі додатковим об'єктом є здоров'я людини, у розбої – здоров'я або життя;

- за конструкцією складу злочину грабіж – злочин з матеріальним складом і вважається закінченим з моменту заволодіння чужим майном, розбій – злочин з усіченим складом і вважається закінченим з моменту нападу на потерпілого;

- за характером вчинюваних дій – грабіж – відкрите заволодіння чужим майном із застосуванням насильства або погрози його застосування, розбій – напад із застосуванням насильства або погрозою його застосування;

- за способом вчинення злочину – при насильницькому грабежі, застосування насильства не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, при розбої – насильство визнається небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу;

- певні відмінності існують у кваліфікуючих обставинах зазначених складів злочинів. Наприклад, розбій на відміну від інших складів, вважається вчиненим повторно якщо раніше винною особою було вчинено розбій або бандитизм

Вимагання (ст. 189 КК), тобто вимога передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами, обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці. **Основним безпосереднім об'єктом** вимагання визнаються суспільні відносини у сфері власності. **Додатковим безпосереднім об'єктом**, залежно від способу впливу на потерпілого, може виступати – життя, здоров'я людини, честь та гідність, права, свободи або законні інтереси, власність. **Предметом** вимагання виступає чуже майно, право на майно або дії майнового характеру. Крім того, особа підлягає відповідальності за заволодіння правом на чуже майно або примусу до вчинення будь-яких дій майнового характеру.

Об'єктивна сторона даного злочину характеризується наступними ознаками: 1) суспільно небезпечна дія; 2) спосіб вчи-

нення.

Суспільно небезпечна дія при вимаганні полягає в незаконній вимозі винного передати чуже майно, права на майно або вчинити будь-які дії майнового характеру. Вимога, як ознака об'єктивної сторони даного складу злочину означає висловлену в рішучій формі пропозицію винного про передачу майна, права на майно або вчинення дій майнового характеру. Незаконна вимога може бути доведена до потерпілого в усній або письмовій формі, а також звернена як до власника майна, так і до особи, у віданні або під охороною якої воно перебуває.

Спосіб вчинення злочину полягає в незаконному впливі на потерпілого або його близьких родичів з метою змусити зазначених осіб виконати певні дії в інтересах винної особи (передати чуже майно, права на майно, виконати дії майнового характеру).

Ст. 189 КК передбачає наступні *способи незаконного впливу на потерпілого*: погроза насильства над потерпілим чи його близькими родичами (ч. 1 ст. 189 КК); погроза обмеження прав, свобод або законних інтересів (ч. 1 ст. 189 КК); погроза пошкодження чи знищення майна (ч. 1 ст. 189 КК); погроза розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці (ч. 1 ст. 189 КК); погроза вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень (ч. 2 ст. 189 КК); пошкодження чи знищення майна (ч. 2 ст. 189 КК); насильство, небезпечне для життя чи здоров'я особи (ч. 3 ст. 189 КК); заподіяння тяжкого тілесного ушкодження (ч. 4 ст. 189 КК).

Погроза насильством при вимаганні полягає в погрозі негайно або в майбутньому застосувати фізичне насильство до потерпілого або його близьких родичів. Погроза може бути виражена в будь-якій формі (усно, письмово, конклюдентними діями). Погроза вбивства або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень кваліфікується за ч. 2 ст. 189 КК.

До *близьких родичів* відносяться батьки, один із подружжя, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, внуки (п. 11 ст. 32 КПК України).

Погроза обмеження прав, свобод або законних інтересів потерпілого або його близьких родичів представляє собою погрозу обмеження або позбавлення можливості реалізації конституційних або інших законних прав, свобод та інтересів зазначених осіб (погроза незаконного обмеження волі, заборони заняття підприємни-

цькою діяльністю тощо).

Погроза пошкодження чи знищення майна має місце у випадку погрози привести в часткову або повну непридатність майно потерпілого, його близьких родичів, а також майно, що перебуває у віданні або під охороною зазначених осіб. Фактичне пошкодження або знищення майна кваліфікується за ч. 2 ст. 189 КК.

Погроза розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці, полягає в погрозі повідомити такі відомості іншій особі (особам), ознайомлення з якими є небажаним для потерпілого. До таких відомостей може бути віднесена інформація про особисте життя потерпілих, інших осіб, наявність певного захворювання та інше.

Пошкодженням чи знищенням майна визнаються дії, пов'язані з приведенням майна потерпілого або його близьких родичів в повну або часткову непридатність до використання.

Під насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, варто розуміти заподіяння легких тілесних ушкоджень, що потягли короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості, а також тілесних ушкоджень, які не спричинили тяжкі наслідки, але були небезпечними для життя в момент заподіяння. У випадку заподіяння тяжких тілесних ушкоджень дії винного кваліфікуються за ч. 4 ст. 189 КК. Умисне заподіяння смерті потерпілому потребує кваліфікації за сукупністю злочинів, відповідно п. 6 ч. 2 ст. 115 і ч. 4 ст. 189 КК.

Моментом закінчення вимагання визнається пред'явлення вимоги потерпілому про передачу майна, права на майно або вчинення дій майнового характеру. Склад вимагання формальний.

Суб'єктивна сторона вимагання характеризується виною у формі прямого умислу і наявністю корисливого мотиву.

Суб'єкт злочину – загальний – фізична осудна особа, яка досягла віку 14 років.

Кваліфікуючими ознаками є вимагання, вчинене повторно; вчинене за попередньою змовою групою осіб; вчинене службовою особою з використанням свого службового становища; погроза вбивством чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень; погроза пошкодження чи знищення майна; вимагання, що завдало значної шкоди потерпілому (ч. 2 ст. 189 КК), вимагання, поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи; вима-

гання, що завдало майнової шкоди у великих розмірах (ч. 3 ст. 189 КК), вимагання, що завдало майнової шкоди в особливо великих розмірах; вимагання, вчинене організованою групою; заподіяння тяжкого тілесного ушкодження (ч. 4 ст. 189 КК).

Відмінність вимагання від насильницького грабежу:

- у додатковому об'єкті посягання. При насильницькому грабежі додатковим об'єктом виступає здоров'я потерпілого. При вимаганні – життя, здоров'я, честь, гідність, права, свободи або законні інтереси потерпілого чи його близьких родичів, власність;

- в особі потерпілого. Потерпілим від насильницького грабежу може бути тільки особа, яка зазнала нападу. При вимаганні як особа, якій пред'являється вимога, так і його близькі родичі;

- у способі вчинення злочину. При насильницькому грабежі заволодіння майном відбувається шляхом застосування насильства, що не є небезпечним для життя чи здоров'я особи або з погрозою його застосування. При вимаганні заволодіння майном здійснюється шляхом застосування насильства, що не є небезпечним для життя чи здоров'я особи, а також насильства, небезпечного для життя чи здоров'я або погрози його застосування. Крім того злочинний вплив на потерпілого при вимаганні може полягати в погрозі обмеження прав, свобод або законних інтересів, пошкодженні чи знищенні майна або погрози вчинення таких дій, погрози розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці;

- при насильницькому грабежі насильство або погроза його застосування спрямовані на заволодіння майном у момент вчинення таких дій. При цьому погроза має форму дій, які свідчать про намір винного застосувати насильство негайно. Дії, які полягають у насильстві або погрозі його застосування для одержання майна в майбутньому, а також вимога передачі майна, поєднана з погрозою застосування насильства в майбутньому визнаються вимаганням.

Відмінність вимагання від розбою:

- у додатковому об'єкті посягання. При розбої додатковим об'єктом виступає життя або здоров'я потерпілого. При вимаганні – життя, здоров'я, честь, гідність, права, свободи або законні інтереси потерпілого чи його близьких родичів, власність;

- в особі потерпілого. Потерпілим від розбою може бути тільки особа, яка зазнала нападу, при вимаганні, як особа, до якої

звернена вимога, так і його близькі родичі;

- у способі вчиненні злочину. При розбої заволодіння майном здійснюється шляхом застосування насильства, небезпечного для життя чи здоров'я або погрози його застосування. При вимаганні заволодіння майном здійснюється шляхом застосування насильства, що не є небезпечним для життя чи здоров'я особи, а також насильства, небезпечного для життя чи здоров'я або погрози його застосування. Крім того злочинний вплив на потерпілого при вимаганні може полягати в погрозі обмеження прав, свобод або законних інтересів, пошкодженні чи знищенні майна або погрозі вчинення таких дій, погрозі розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці;

- при розбої насильство або погроза його застосування спрямовані на заволодіння майном під час нападу. При цьому погроза має форму дій, які свідчать про намір винного застосувати насильство негайно. Дії, які полягають у насильстві або погрозі його застосування для одержання майна в майбутньому, а також вимога передачі майна, поєднана з погрозою застосування насильства в майбутньому визнаються вимаганням.

Шахрайство (ст. 190 КК), тобто заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою.

Безпосереднім об'єктом злочину виступають суспільні відносини у сфері власності. **Предмет злочину** – чуже майно або право на майно.

Об'єктивна сторона шахрайства характеризується наявністю наступних ознак: 1) суспільно небезпечного діяння у вигляді заволодіння чужим майном або придбання права на майно; 2) суспільно небезпечного наслідку у вигляді заподіяння майнової шкоди власникові майна; 3) причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечним наслідком; 4) способом вчинення злочину.

Шахрайство відрізняється від інших злочинних заволодінь чужим майном способом вчинення злочину. Шахрайство вчиняється одним із зазначених у законі *способів* – шляхом обману або зловживання довірою.

Під *обманом* слід розуміти повідомлення неправдивих відомостей або приховування чи замовчування обставин, повідомлення про які є обов'язковим.

Зловживання довірою полягає у завідомому використанні винним довірливих відносин з потерпілим, внаслідок яких винний і одержує майно або право на майно. Наприклад, використовуючи дружні стосунки, винний одержує від потерпілого в борг грошову суму, свідомо маючи намір її не повертати.

Обман або зловживання довірою застосовується при шахрайстві з метою викликати в потерпілого впевненість у корисності або необхідності передачі свого майна винному. При цьому із зовнішньої сторони така передача здійснюється добровільно самим потерпілим.

У випадках, коли потерпілий внаслідок малолітнього віку, фізичних або психічних вад, а також інших обставин не усвідомлює змісту своїх дій або не може керувати ними, передачу майна не можна вважати добровільною. Не визнається шахрайством обман з метою одержання доступу до майна, яким винний прагне заволодіти.

Злочин вважається закінченим з моменту заволодіння чужим майном або одержання права на таке майно. Склад шахрайства матеріальний.

Суб'єктивна сторона шахрайства характеризується наявністю прямого умислу і корисливого мотиву.

Суб'єкт злочину – загальний – фізична осудна особа, яка досягла віку 16 років.

Кваліфікуючими ознаками є шахрайство, вчинене повторно; за попередньою змовою групою осіб; шахрайство, що завдало значної шкоди потерпілому (ч. 2 ст. 190 КК), шахрайство, вчинене у великих розмірах; шахрайство, шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки (ч. 3 ст. 190 КК), шахрайство, вчинене в особливо великих розмірах; вчинене організованою групою (ч. 4 ст. 190 КК).

Відмінність шахрайства від крадіжки:

- шахрайство відрізняється від крадіжки, насамперед, способом його вчинення. При крадіжці майно вилучається таємно (у відсутності власника або інших осіб), при шахрайстві заволодіння майном або придбання права на майно здійснюється шляхом об-

ману або зловживання довірою. Потерпілий, введений в оману, самостійно, за власною ініціативою, передає винному своє майно або права на майно.

- предметом крадіжки виступає чуже майно. При шахрайстві кримінальна відповідальність передбачена також за заволодіння правом на майно;

- відмінність провадиться також за суб'єктом злочину. Кримінальна відповідальність за крадіжку настає з 14 років, за шахрайство – з 16 років.

Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК), тобто привласнення чи розтрата чужого майна, яке було ввірене особі чи перебувало в її віданні.

Безпосереднім об'єктом злочину виступають суспільні відносини у сфері власності. **Предметом** злочину визнається чуже майно.

Об'єктивна сторона характеризується наявністю наступних ознак: 1) суспільно небезпечного діяння, пов'язаного із заволодінням чужим майном; 2) суспільно небезпечного наслідку у вигляді заподіяння майнової шкоди власникові; 3) причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечним наслідком; 4) способом вчинення злочину.

Способами заволодіння чужим майном виступають *привласнення, розтрата (ч. 1 ст. 191 КК), зловживання службовим становищем (ч. 2 ст. 191 КК)*. На відміну від інших злочинних заволодінь чужим майном при привласненні, розтраті або зловживанні службовим становищем особа використовує надані їй права щодо розпорядження, зберігання або використання такого майна. Зазначені права відносно майна виникають на основі відповідного правового акту або спеціального доручення.

Привласнення полягає в умисному протиправному утриманні чужого майна з наступним його оберненням на свою користь. Викрадене майно перебуває в правомочному володінні особи і незаконно переходить в особисте користування.

Розтрата означає незаконне відчуження (витрачання) чужого майна (продаж, обмін, дарування, споживання тощо).

Відмінність між привласненням і розтратою полягає в тому, що при привласненні майно незаконно утримується винним для особистого користування, а при розтраті чуже майно переходить до інших осіб або споживається.

Привласнення або розтрата можуть бути вчинені як особами, яким майно було ввірено або перебувало в їхньому віданні, так і службовими особами.

Заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем полягає в незаконному оберненні чужого майна на свою користь або на користь третіх осіб шляхом використання наданих службовій особі повноважень.

Заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем може бути вчинене тільки службовою особою.

Злочин вважається закінченим з моменту заволодіння чужим майном. Склад злочину матеріальний.

Привласнення або розтрата майна, вчинені службовою особою з використанням службового становища кваліфікуються за ч. 2 ст. 191 КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується наявністю прямого умислу і корисливого мотиву.

Суб'єкт злочину – спеціальний – фізична осудна особа, яка досягла віку 16 років і:

- не є службовою особою, однак чуже майно перебуває в її віданні або розпорядженні;
- є службовою особою.

Кваліфікуючими ознаками є дії, вчинені повторно; вчинені за попередньою змовою групою осіб (ч. 3 ст. 191 КК); дії, вчинені у великих розмірах (ч. 4 ст. 191 КК); дії, вчинені в особливо великих розмірах; дії, вчинені організованою групою (ч. 5 ст. 191 КК).

7.3. Корисливі злочини проти власності, не пов'язані з обертанням чужого майна на свою користь або на користь інших осіб

Викрадення електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання (Ст. 188-1 КК), тобто викрадення електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання без приладів обліку (якщо використання приладів обліку обов'язкове) або внаслідок умисного пошкодження приладів обліку чи у будь-який інший спосіб, якщо такими діями завдано значної шкоди. **Основним безпосереднім об'єктом** визнаються суспільні відносини у сфері власності. **Предметом злочину** є електрична або тепла енергія, що вирізняє цей склад серед інших, закріплених у розділі VI чинного КК.

Об'єктивна сторона даного злочину характеризується: 1) викраденням електричної або теплової енергії; 2) настанням суспільно небезпечних наслідків у вигляді значної шкоди; 3) причинним зв'язком між вчиненими діями та наслідками.

Злочин вважається закінченим з моменту завдання значної матеріальної шкоди. Склад злочину матеріальний.

Згідно примітки до ст. 188-1 КК шкода, визнається **значною**, якщо вона в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є **спосіб** вчинення викрадення електричної або теплової енергії: 1) шляхом її самовільного використання без приладів обліку (якщо використання приладів обліку обов'язкове); 2) внаслідок умисного пошкодження приладів обліку; 3) у будь-який інший спосіб.

Суб'єктивна сторона вимагання характеризується прямим умислом і наявністю корисливого мотиву.

Суб'єкт злочину – загальний – фізична осудна особа, яка досягла віку 16 років.

Кваліфікуючими ознаками згідно з ч. 2 ст. 188-1 КК є дії: вчинені повторно; за попередньою змовою групою осіб; що завдали шкоду у великих розмірах.

Згідно примітки до ст. 188-1 КК шкода, визнається у **великих розмірах** – якщо вона в двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192 КК), тобто заподіяння значної майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою за відсутності ознак шахрайства. **Безпосередній об'єкт злочину** – суспільні відносини у сфері власності. **Предмет злочину** – чуже майно.

Об'єктивна сторона злочину характеризується наступними ознаками: 1) суспільно небезпечним протиправним діянням майнового характеру; 2) суспільно небезпечним наслідком у вигляді заподіяння значного збитку власникові майна; 3) необхідним причинним зв'язком між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечним наслідком; 4) способом вчинення – обман або зловживання довірою.

Незаконні дії майнового характеру вчиняються особою, яка володіє майном, шляхом обману або зловживання довірою, у таких формах: 1) протиправне використання особою чужого майна, що перебуває в його віданні або розпорядженні, для одержання особистої вигоди (наприклад, самовільне використання транспортних засобів, механізмів, іншого майна); 2) звернення на свою користь платежів, які повинні надійти від окремих громадян за послуги, особою не уповноваженою на їхнє одержання (наприклад, провідник вагону незаконно приймає пасажира та одержує від нього платіж за проїзд, обертаючи кошти на свою користь); 3) неправомірне неповернення або несвоєчасне повернення майна або коштів, що позбавляє власника можливості їхнього використання за власним розсудом; 4) ухилення від сплати обов'язкових платежів (наприклад, за житло, телекомунікаційні послуги, проїзд і т.п.). Не утворюють зазначений склад злочину ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), які входять у систему оподаткування. Такі дії, при наявності необхідних умов, кваліфікуються за ст. 212 КК; 5) одержання майна або коштів з використанням пілг, на які винна особа не має прав (за відсутності ознак шахрайства).

Відповідно до примітки ст. 192 КК майновий збиток визнається *значним*, якщо він у п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Особливістю суспільно небезпечних наслідків даного злочину є те, що майнова шкода становить не тільки прямий збиток власникові майна, але й неoderжані власником кошти. За цією ознакою злочин відрізняється

від інших посягань на власність, при вчиненні яких завжди має місце пряма дійсна шкода, пов'язана з фактичним зменшенням майнового фонду власника в результаті вилучення його майна. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є наявність необхідного причинного зв'язку між протиправним діянням майнового характеру та заподіянням значної майнової шкоди власникові.

Під *обманом* слід розуміти повідомлення неправдивих відомостей або приховування чи замовчування обставин, повідомлення про які є обов'язковим.

Зловживання довірою полягає у завідомому використанні винним довірливих відносин з потерпілим, внаслідок яких винний і заподіює майнову шкоду в значних розмірах.

Злочин вважається закінченим з моменту настання значної майнової шкоди. Склад злочину матеріальний.

При наявності ознак шахрайства (незаконного протиправного вилучення та повернення чужого майна на свою користь або користь третіх осіб) дії винної особи слід кваліфікувати за відповідною частиною ст. 190 КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується наявністю прямого умислу і корисливого мотиву.

Суб'єкт злочину – загальний – фізична осудна особа, яка досягла віку 16 років.

Кваліфікуючими ознаками згідно з ч. 2 ст. 192 КК є: вчинене за попередньою змовою групою осіб; заподіяло майнову шкоду у великих розмірах.

Відповідно до примітки ст. 192 КК, майновий збиток визнається у *великих розмірах*, якщо він у сто й більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192 КК) *відрізняються від шахрайства* (ст. 190 КК) **характером вчинюваних дій і механізмом заподіяння шкоди**. При шахрайстві винна особа за допомогою обману або зловживання довірою вилучає чуже майно з фондів власника і обертає його на свою користь або користь третіх осіб (заволодіває чужим майном або здобуває право на майно), заподіюючи при цьому потерпілій особі прямий матеріальний збиток (зменшуючи його фонди). Заподіяння майнової шкоди полягає в незаконному використанні чужого майна з одержанням особистої вигоди мате-

ріального характеру або незаконному оберненні на свою користь майна, що повинне було надійти у фонди власника, тим самим, заподіюючи власникові майнову шкоду у вигляді упущеної вигоди. Фонди власника в такому випадку не зменшуються, на відміну від шахрайства. Крім того, при шахрайстві обман завжди передедує вилученню чужого майна, а при заподіянні майнової шкоди, обман може мати місце, як до, так і після одержання майна.

Незаконне привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї (ст. 193 КК), тобто незаконне привласнення особою знайденого чи такого, що випадково опинилося у неї, чужого майна або скарбу, які мають особливу історичну, наукову, художню чи культурну цінність. **Безпосереднім об'єктом** злочину визнаються суспільні відносини у сфері власності. **Предмет злочину** – чуже майно або скарб, які мають особливу історичну, наукову, художню чи культурну цінність.

Об'єктивна сторона характеризується наявністю наступних ознак: 1) суспільно небезпечного діяння у вигляді привласнення знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у винного; 2) суспільно небезпечного наслідку у вигляді заподіяння майнової шкоди власникові; 3) необхідного причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечним наслідком.

Привласнення означає обернення на свою користь або користь третіх осіб чужого майна (фактичне розпорядження, володіння або користування чужим майном і надання зовні законного характеру таким діям).

Знайденим варто вважати таке майно, що вибуло з фактичного володіння власника в результаті різних причин (втрата внаслідок стихійного лиха, під час перевезення тощо).

Таким, що випадково опинилося у винного варто визнавати майно, яке надійшло в його володіння в результаті різних обставин. При цьому, на відміну від викрадення, дане майно на момент його привласнення з об'єктивних причин вибуло з фондів власника і таке положення не пов'язане з незаконними діями винної особи. У випадку, коли втрата майна власником викликана діями самої особи, яка обертає його на свою користь, зазначені дії кваліфікуються як викрадення чужого майна. Судова практика також не визнає таким, що вибуло або загубленим майно, залишене або за-

бути власником у місці, яке йому відоме. Якщо при цьому, винний усвідомлює, що власник майна може в будь-який момент повернутися за залишеним або забутим, його дії по привласненню кваліфікуються як крадіжка або грабіж.

Злочин вважається закінченим з моменту привласнення зазначеного майна та первинної можливості розпорядження привласненим. Злочин з матеріальним складом.

Суб'єктивна сторона характеризується наявністю прямого умислу і корисливого мотиву.

Суб'єкт злочину – загальний – фізична осудна особа, яка досягла віку 16 років.

Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (ст. 197-1 КК), тобто самовільне зайняття земельної ділянки, яким завдано значної шкоди її законному володільцю або власнику.

Безпосередній об'єкт злочину – суспільні відносини у сфері власності. **Предмет злочину** – земельна ділянка.

Об'єктивна сторона злочину характеризується наступними ознаками: 1) суспільно небезпечною дією; 2) суспільно небезпечним наслідком; 3) причинним зв'язком між суспільно небезпечною дією та суспільно небезпечним наслідком.

Суспільно небезпечна дія полягає в самовільному зайнятті земельної ділянки. Самовільне зайняття припускає незаконне використання ділянки землі (її огороження, проведення робіт, будівництво тощо), яке перешкоджає законному володільцю або власникові землі вільно розпоряджатися, користуватися й володіти даною власністю. З огляду на специфіку зазначеного предмета власності (особливий порядок реєстрації права власності та неможливість викрадення землі) самовільне заняття ділянки носить тимчасовий характер і характеризується тільки незаконним фактичним її використанням. У випадку ж незаконного оформлення права власності на дану ділянку за допомогою обману, насильства або інших зазначених у кримінальному законі дій, винний підлягає відповідальності за незаконне заволодіння чужою власністю (вимагання або шахрайство).

Суспільно небезпечні наслідки характеризуються заподіянням значної шкоди законному володільцю або власнику. Відпові-

дно до примітки ст. 197-1 КК значною шкодою визнається сума, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Для притягнення особи до кримінальної відповідальності за даний злочин слід встановити наявність необхідного причинного зв'язку між самовільним захопленням земельної ділянки і заподіянням значної шкоди володільцю або власнику.

Злочин вважається закінченим з моменту настання зазначеного в законі збитку. Склад злочину матеріальний.

Суб'єктивна сторона даного злочину характеризується наявністю умисної форми вини (прямий або непрямий умисел).

Суб'єкт злочину – загальний – фізична осудна особа, яка досягла віку 16 років.

Кваліфікуючими ознаками є: вчинене особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею; вчинене групою осіб; вчинене щодо земельних ділянок особливо цінних земель, земель в охоронних зонах, зонах санітарної охорони, санітарно-захисних зонах чи зонах особливого режиму використання земель (ч. 2 ст. 197-1 КК); самовільне будівництво будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці, зазначеній у частині першій даної статті (ч. 3 ст. 197-1 КК); самовільне будівництво будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці, зазначеній у частині другій даної статті; вчинене особою, раніше судимою за злочин, передбачений частиною третьою даної статті (ч. 4 ст. 197-1 КК).

Придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 198 КК), тобто заздалегідь не обіцяне придбання або отримання, зберігання чи збут майна, завідомо одержаного злочинним шляхом за відсутності ознак легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Даний злочин є особливим видом приховування, що полягає в наданні допомоги особам, які скоїли злочин по прихованню та використанню майна, здобутого злочинним шляхом.

Безпосереднім об'єктом даного злочину визнаються суспільні відносини у сфері власності, а саме встановлений порядок придбання та відчуження майна. **Предметом** злочину виступає майно, одержане злочинним шляхом.

Об'єктивна сторона даного злочину характеризується наступними ознаками: 1) суспільно небезпечним діянням (дія або бездіяльність) у формі придбання, отримання, зберігання або збуту майна, одержаного злочинним шляхом.

Придбання майна означає оплатне чи безоплатне одержання такого майна у власність, з можливістю фактичного володіння, розпорядження і користування предметами, здобутими злочинним шляхом.

Отримання майна полягає в тимчасовому контролі над зазначеними предметами для їхньої подальшої передачі іншим особам або збуту.

Зберігання майна означає більш-менш тривале знаходження майна, одержаного злочинним шляхом у винного, у процесі якого останній зберігає контроль над зазначеними предметами. Майно може перебувати безпосередньо в особи, у його помешканні, схованках, транспортному засобі.

Збут майна – це оплатне або безоплатне відчуження майна, одержаного злочинним шляхом іншим особам. Такі дії можуть мати форму дарування, продажу, обміну, повернення боргу тощо.

Відповідальність за ст. 198 КК настає тільки у випадку заздалегідь не обіцяного придбання, отримання, зберігання, збуту майна, одержаного злочинним шляхом. Якщо зазначені дії були заздалегідь обумовлені з виконавцем або іншими учасниками злочину, відповідальність настає за пособництво в конкретному злочині.

У випадку наявності в діях особи ознак легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом вчинене кваліфікується за ст. 209 КК.

Злочин вважається закінченим з моменту скоєння хоча б однієї з зазначених у законі дій. Склад злочину формальний.

Суб'єктивна сторона даного злочину характеризується наявністю прямого умислу. При цьому слід встановити усвідомлення особою факту одержання такого майна злочинним шляхом.

Суб'єкт злочину – загальний – фізична осудна особа, яка досягла віку 16 років.

7.4. Некорисливі злочини проти власності

Умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК), тобто умисне знищення або пошкодження чужого майна, що заподіяло шкоду у великих розмірах. **Безпосереднім об'єктом** злочину виступають суспільні відносини у сфері власності. У кваліфікованому складі умисного знищення або пошкодження майна **додатковим безпосереднім об'єктом** визнається життя або здоров'я людини. **Предметом** зазначеного злочину є чуже майно.

Об'єктивна сторона злочину характеризується наступними ознаками: 1) суспільно небезпечним діянням; 2) суспільно небезпечними наслідками; 3) необхідним причинним зв'язком між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечним наслідком.

Суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність) полягає в знищенні або пошкодженні чужого майна.

Знищення означає приведення майна в повну непридатність для подальшого використання.

Пошкодження майна означає приведення майна в часткову непридатність, що виключає його використання без відповідного усунення наявних пошкоджень або істотно знижує обсяг такого використання.

Суспільно небезпечні наслідки полягають в заподіянні власникові майна збитку у великому розмірі. Відповідно до примітки 3 ст. 185 КК великим розміром визнається шкода на суму, яка в двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент вчинення злочину.

Особа притягається до кримінальної відповідальності за свої дії тільки при наявності необхідного причинного зв'язку між знищенням або пошкодженням майна і великим розміром матеріальної шкоди власникові даного майна.

Закінчення злочину пов'язане з виникненням збитку власникові майна у великому розмірі. Склад злочину матеріальний.

Суб'єктивна сторона характеризується наявністю умисної форми вини (прямий або непрямий умисел).

Суб'єкт злочину – загальний – фізична осудна особа, яка досягла віку 16 років. За ч. 2 ст. 194 КК відповідальність наступає з 14 років.

Кваліфікуючими ознаками згідно з ч. 2 ст. 194 КК є: вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом; заподіяння майнової шкоди в особливо великих розмірах; спричинення загибелі людей чи інших тяжких наслідків.

Необережне знищення або ушкодження майна (ст. 196 КК), тобто необережне знищення або пошкодження чужого майна, що спричинило тяжкі тілесні ушкодження або загибель людей. **Основним безпосереднім об'єктом** злочину визнаються суспільні відносини у сфері власності. **Додатковий безпосередній об'єкт** – життя або здоров'я людини. **Предметом** злочину є чуже майно.

Об'єктивна сторона злочину характеризується наступними ознаками: 1) суспільно небезпечним діянням; 2) суспільно небезпечними наслідками; 3) необхідним причинним зв'язком між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечним наслідком.

Суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність) полягає в знищенні або пошкодженні чужого майна.

Знищення означає приведення майна в повну непридатність для подальшого використання.

Пошкодження майна полягає в приведенні майна в часткову непридатність, що виключає його використання без відповідного усунення наявних ушкоджень або істотно знижує обсяг такого використання.

Суспільно небезпечні наслідки полягають в заподіянні, внаслідок знищення або пошкодження майна, тяжких тілесних ушкоджень або загибелі людей. Під загибеллю людей розуміється смерть хоча б однієї людини. Для визнання даного злочину закінченим слід встановити наявність шкоди (тяжких тілесних ушкоджень або смерті). Склад злочину матеріальний.

Суб'єктивна сторона даного злочину характеризується наявністю необережної форми вини (злочинна самовпевненість або злочинна недбалість).

Суб'єкт злочину – загальний – фізична осудна особа, яка досягла віку 16 років.

Порушення обов'язків щодо охорони майна (ст. 197 КК), тобто невиконання або неналежне виконання особою своїх обов'язків по зберіганню або охороні чужого майна, що заподіяло

тяжкі наслідки для власника майна. **Безпосереднім об'єктом** даного злочину виступають суспільні відносини у сфері власності. **Предмет злочину** – чуже майно, зберігання або охорона якого були доручені винній особі.

Об'єктивна сторона злочину характеризується наступними ознаками: 1) суспільно небезпечним діянням; 2) суспільно небезпечним наслідком; 3) необхідним причинним зв'язком між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечним наслідком.

Суспільно небезпечне діяння характеризується вчиненням одного із зазначених у законі діянь (дії або бездіяльності): невиконання своїх обов'язків по зберіганню або охороні чужого майна; неналежне виконання своїх обов'язків по зберіганню або охороні чужого майна.

При цьому необхідно встановити, що на особу в законному порядку покладені певні обов'язки по зберіганню або охороні такого майна (на підставі закону, договору, спеціального доручення).

Суспільно небезпечні наслідки полягають в настанні тяжких наслідків для власника. Зазначена категорія є оціночною і залежить від конкретних обставин події. Судова практика визнає тяжкими наслідками викрадення майна, його знищення або пошкодження, заподіяння власникові зазначеного майна шкоди у великих або особливо великих розмірах.

Для визнання зазначеного діяння злочином необхідне встановлення причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечним наслідком. Однак, необхідно враховувати, що невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків не є безпосередньою причиною настання тяжких наслідків, а виступає лише попередньою обов'язковою умовою їхнього виникнення, створенням можливості, зокрема, для викрадення, знищення, пошкодження майна власника. У випадку, коли особа не повинна була або не могла запобігти настанню тяжких наслідків, внаслідок певних причин (стихійні сили природи, протиправні дії інших осіб), кримінальна відповідальність за даний злочин виключається.

Суб'єктивна сторона характеризується наявністю необережної форми вини (злочинної самовпевненості або злочинної недбалості). Невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків може бути скоєне винним як умисно, так і з необережності.

Суб'єкт злочину – спеціальний – фізична осудна особа, яка досягла віку 16 років та на яку покладений обов'язок по зберіганню або охороні чужого майна.

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Антонюк Н.О. Кримінальна відповідальність за заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою: Монографія. – Львів: ПАІС, 2008.
2. Бойцов А.И. Преступления против собственности. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002.
3. Борзенков Г. И. Ответственность за мошенничество. Вопросы квалификации. – М., 1971.
4. Горішний О. О. Кримінально-правова характеристика розбою : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. О. Горішний. – Дніпропетровськ, 2010.
5. Дудоров О. О. Відповідальність за злочини проти власності : навч. посіб / Дудоров О. О. – Бердянськ : АРІУ при ЗДУ, 2000.
6. Смельянов В. П. Кваліфікація злочинів проти власності: Навч. посібник. – Х.: Рубікон, 1996.
7. Зелінський А. Ф., Коржанський М. І. Корислива злочинна діяльність. – К., 1998.
8. Клименко В. А. Уголовно-правовая борьба с вымогательством индивидуального имущества граждан. – К., 1993.
9. Коржанский Н. И. Ответственность за приобретение, хранение и сбыт имущества, добытого преступным путем. – Волгоград, 1971.
10. Коржанський М. И. Кваліфікація злочинів проти власності. – К., 1995.
11. Коржанський М. И. Кваліфікація злочинів проти особи та власності. – К., 1996.
12. Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011.
13. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, М. І. Мельник та ін.; За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка – 3-тє вид., переробл. та догтов – К.: Атіка, 2009.
14. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В.І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010.

15. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник/ За заг.ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є.Л. Стрельцова. – Х.: Одиссей, 2009.
16. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг.ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна.- 5-те вид., допов.- Х.: Право, 2013.
17. Кундеус В. Поняття викрадення у кримінальному праві // Право України. – 2002. – № 8.
18. Лопашенко Н.А. Преступление против собственности: Теорет.-приклад. исслед. – М., 2005.
19. Матышевский П. С Преступления против собственности и смежные с ними преступления. – К., 1996.
20. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 9-е вид., переробл. та доповн. / За ред.. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка.- К.: Юридична думка, 2012.
21. Панов Н.И. Уголовная ответственность за причинение имущественного ущерба путем обмана или злоупотребления доверием. – Харьков, 1977.
22. Панов Н.И. Квалификация преступлений, совершаемых путем обмана. – Харьков, 1980.
23. Савченко А.В., Кузнецов В.В. Кримінальне право України: посібник.- К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2011.
24. Савченко А.В., Кісілюк Е.М., Процюк О.В. та ін. Кримінальне право України. Особлива частина: мультимедійний навчальний посібник [Електронний ресурс] – Режим доступу http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravoosob/Files/Lec/T4/T4_P1.html
25. Селецький С.І. Кримінальне право України. Особлива частина. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008.
26. Семикін М.В. Тези лекцій з навчальної дисципліни «Кримінальне право України (Особлива частина), для студентів, які одержують освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр» зі спеціальності 6.0601.00 «Правознавство», – Донецьк: ДонНУ, 2006.
27. Судово-практичний коментар Кримінального кодексу України/ За ред. А.В.Савченка.- К.: ЦУЛ, 2013.
28. Тетарчук І.В., Дяків Т.С. Кримінальне право України: навчальний посібник для підготовки до іспитів. –К.: « Центр учбової літератури», 2013.

Перелік питань для самостійного контролю:

1. Предмет злочину проти власності.
2. Ознаки предмету злочинів проти власності.
3. Класифікація злочинів проти власності.
4. Особливості предмета злочину, передбаченого ст. 188-1 КК.
5. Особливості предмета злочину, передбаченого ст. 197-1 КК.
6. Відмежування крадіжки від грабежу.
7. Відмежування грабежу від розбою.
8. Відмежування розбою від вимагання.
9. Відмежування крадіжки від шахрайства.
10. Особливості визначення значної шкоди у викраденні.

РОЗДІЛ 8. ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

8.1. Загальна характеристика та види злочинів у сфері господарської діяльності

Об'єднуючи в самостійний розділ Особливої частини КК (VII розділ) злочини, які вчиняються у сфері господарської діяльності, законодавець виходить із спільності їх **родового об'єкта**, яким є суспільні відносини, що складаються з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів, робіт і послуг¹.

Відповідно до ч. 1 ст. 3 Господарського кодексу України 2003 р. під **господарською діяльністю** розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів з метою одержання прибутку, є підприємництвом. Якщо така діяльність здійснюється без мети одержання прибутку, то вона визначається як некомерційна господарська діяльність. Для досягнення максимальної ефективності в процесі функціонування господарського механізму держава встановлює певний, у тому числі правовий порядок здійснення господарської діяльності².

У доктрині кримінального права питання класифікації злочинів у сфері господарської діяльності є дискусійним³. Однак, в межах навчального процесу **залежно від безпосереднього**

¹ Тетарчук І.В., Дяків Т.Є. Кримінальне право України: навчальний посібник для підготовки до іспитів. –К.: « Центр учбової літератури», 2013.- С. 166.

² Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник/ За заг.ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України С.Л. Стрельцова. – Х.: Одиссей, 2009. – С. 128.

³ Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія. – К.: Юридична практика, 2003. – С. 13.

об'єкта ці злочини можна поділити на такі групи¹:

1) злочини у сфері кредитно-фінансової, банківської і бюджетної систем України (статті 199, 200, 201, 210, 211, 212, 212¹, 204, 216 КК);

2) злочини у сфері підприємництва, конкурентних відносин та іншої діяльності суб'єктів господарювання (статті 203¹, 205, 206, 209, 209¹, 213, 229, 231 і 232 КК);

3) злочини у сфері банкрутства (стаття 219);

4) злочини у сфері використання фінансових ресурсів та обігу цінних паперів (статті 222, 223¹, 223², 224, 232¹ і 232² КК);

5) злочини у сфері обслуговування споживачів і захисту їх прав (стаття 227 КК);

6) злочини у сфері приватизації державного і комунального майна (стаття 233).

Обов'язковою ознакою окремих злочинів у сфері господарської діяльності є наявність **предмета** злочину², наприклад, підроблена національна валюта України у виді банкнот чи металевої монети, іноземна валюта, державні цінні папери, білети державної лотереї (ст. 199 КК); товари у великих розмірах, історичні та культурні цінності, отруйні, сильнодіючі, вибухові речовини, радіоактивні матеріали, зброя та боєприпаси (крім гладкоствольної мисливської зброї та бойових припасів до неї), спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації, щодо яких законодавством встановлено відповідні правила вивезення за межі України (ст. 201 КК); податки, збори (обов'язкові платежі) у значних розмірах (ч. 1 ст. 212 КК) тощо.

Даючи підсумкове визначення злочинів у сфері господарської діяльності, треба уникати узагальнених формулювань на кшталт «ринкова система господарювання», «господарський механізм держави», «нормальне функціонування системи господарювання», «сфера господарювання» тощо, які вимагають подальших тлумачень і роз'яснень. Варто орієнтуватись на сукупність зазначених вище видових об'єктів злочинів у сфері господарської

¹ Кримінальне право України. (Особлива частина): Підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Баңдурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011.

² Чернявський С. С. Предмет злочинів у сфері господарської діяльності // Вісник Національного університету державної податкової служби України. – 2009. – № 4. – С. 258.

діяльності, виходити з кримінально-правових реалій у вигляді певною мірою штучного і еkleктичного утворення, яким є розділ VII Особливої частини чинного КК України¹.

Таким чином, під **злочинами у сфері господарської діяльності** слід розуміти передбачені нормами розділу VII Особливої частини КК посягання на порядок обігу грошей, цінних паперів, інших документів, на системи оподаткування, загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, бюджетного і валютного регулювання, порядок переміщення предметів через митний кордон, порядок зайняття підприємницькою та іншою господарською діяльністю, права і законні інтереси кредиторів і споживачів, добросовісну конкуренцію, а також на порядок приватизації².

Характерною особливістю регламентації кримінальної відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності є те, що диспозиції присвячених цим злочинам норм КК носять *бланкетний* характер, тому встановлення ознак об'єктивної сторони цих злочинів передбачає звернення до низки законодавчих та інших нормативних актів інших галузей права – наприклад, підприємницького, банківського, митного, податкового тощо³.

З об'єктивної сторони переважна більшість злочинів у сфері господарської діяльності вчиняється шляхом дії (наприклад, виготовлення підроблених грошей, контрабанда, легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом, шахрайство з фінансовими ресурсами). Об'єктивна сторона окремих злочинів у сфері господарської діяльності може виражатись і в бездіяльності (умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, ухилення від повернення виручки в іноземній валюті тощо). Серед розглядуваних злочинів існують злочини як з формальним (зокрема, порушення порядку зайняття господарською діяльністю, незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків), так і з

¹ Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія. – К.: Юридична практика, 2003. – С. 23.

² Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011.

³ Тетарчук І.В., Дяків Т.Є. Кримінальне право України: навчальний посібник для підготовки до іспитів. –К.: « Центр учбової літератури», 2013.- С. 166.

матеріальним складом (наприклад, ухилення від сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару)¹.

Суб'єктивна сторона злочинів у сфері господарської діяльності характеризується умислом; при цьому обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони окремих злочинів є мотив або мета (наприклад, обов'язковою ознакою виготовлення підроблених грошей виступає мета збуту).

Суб'єктом злочинів у сфері господарської діяльності є осудна фізична особа, яка досягла 16-річного віку. Суб'єкт частини розглядуваних злочинів є спеціальним (службова особа суб'єкта господарської діяльності, фізична особа – підприємець, особа, яка зобов'язана сплачувати податки і збори (обов'язкові платежі), особа, якій комерційна або банківська таємниця стала відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю, тощо).

8.2. Характеристика окремих злочинів у сфері кредитно-фінансової, банківської і бюджетної систем України

Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного збору чи голографічних захисних елементів (ст. 199 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є фінансово-кредитна система України в частині встановленого порядку випуску та обігу грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного збору чи голографічних захисних елементів, **додатковим** – право власності. У разі вчинення дій з підробленою іноземною валютою об'єктом злочину слід визнавати також встановлений порядок виконання Україною міжнародно-

¹ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х.: Право, 2013.- С. 236.

правових зобов'язань. Розглядуваний злочин належить до числа конвенційних.

Предметом злочину є: 1) національна валюта України у виді банкнот чи металевої монети; 2) іноземна валюта – іноземні грошові знаки у виді банкнот, казначейських білетів і монет; 3) державні цінні папери; 4) білети державної лотереї; 5) марки акцизного збору чи голографічні захисні елементи. Для кваліфікації за ст. 199 КК необхідно, щоб ці предмети були підробленими.

Підроблені банкноти (монети) – це банкноти (монети), що виготовлені будь-яким способом, включаючи промисловий, у супереч установленому законодавством України порядку та імітують (фальсифікують) справжні банкноти (монети), введені НБУ в обіг. До підроблених належать також перероблені банкноти (монети), на яких будь-яким способом (наклеюванням, малюванням, друкуванням тощо) змінені зображення, що визначають номінал, рік затвердження зразка (виготовлення), банк-емітент, інші реквізити та елементи дизайну і які за зовнішнім виглядом можуть бути сприйняті як справжні банкноти (монети).

Об'єктивна сторона злочину полягає у таких діях: 1) виготовлення підробленої національної валюти України у вигляді банкнот чи металевої монети, іноземної валюти, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї; 2) зберігання; 3) придбання; 4) перевезення; 5) пересилання; 6) ввезення в Україну або 7) збут вказаних підроблених предметів.

Поняття *виготовлення* підроблених грошових знаків, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного збору чи голографічних захисних елементів охоплює як повну імітацію вказаних предметів, так й істотну фальсифікацію справжніх грошей, цінних паперів, лотерейних білетів, марок акцизного збору чи голографічних захисних елементів. Часткове підроблення може полягати, наприклад, у переробці цифрового та буквенного номіналу справжньої банкноти, зміні номера або серії облігації, підробленні підпису або відбитку печатки на цінному папері.

Для кваліфікації дій винного за ст. 199 КК треба встановити, що підроблені гроші, державні цінні папери, білети державної лотереї, марки акцизного збору чи голографічні захисні елементи мають істотну схожість з відповідними оригіналами за формою, розміром, кольором, основними реквізитами.

У тих випадках, коли очевидна невідповідність виготовленого грошового знака, державного цінного паперу, білета державної лотереї, марок акцизного збору чи голографічних захисних елементів відповідному оригіналу виключає участь підробки в обігу, а інші обставини справи свідчать про те, що умисел винної особи був спрямований лише на обман окремих громадян з метою заволодіння їх майном, такі дії мають кваліфікуватись за ст. 190 КК як шахрайство.

Злочин у формі виготовлення підроблених грошових знаків, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного збору чи голографічних захисних елементів визнається закінченим з моменту виготовлення хоча б одного грошового знака, цінного папера, лотерейного білета, марки акцизного збору чи голографічного захисного елемента незалежно від того, чи вдалося винному здійснити збут фальшивки.

Під *зберіганням* підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного збору чи голографічних захисних елементів (триваючий злочин) розуміються умисні дії, пов'язані із перебуванням вказаних предметів у володінні винного (він може тримати їх при собі, у будь-якому приміщенні, сховищі тощо, але у будь-якому разі під своїм контролем). *Придбання* – це отримання винним підроблених грошей, цінних паперів, лотерейних білетів, марок акцизного збору чи голографічних захисних елементів будь-яким способом (купівля, отримання в обмін на інші предмети, одержання як оплати за виконання роботи тощо). *Перевезення* полягає у переміщенні їх транспортом (наземним, водним, повітряним) з одного місця в інше як у межах території України, так і за цими межами. *Пересилання* – це переміщення зазначених предметів шляхом відправлення поштою, багажем, посылним або іншим способом з одного місця в інше без супроводження особи, котра здійснює пересилання. *Ввезенням в Україну* треба визнавати переміщення підробок через державний кордон України на її територію з використанням будь-яких транспортних засобів.

Збут – це оплатне або безоплатне умисне відчуження підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного збору чи голографічних захисних елементів незалежно від способу.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Обов'язковою суб'єктивною ознакою виготовлення, зберігання, придбання, пересилання, ввезення в Україну підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного збору чи голографічних захисних елементів є **мета** збуту.

Суб'єкт злочину – загальний.

Кваліфікуючими ознаками злочину є повторність, вчинення його за попередньою змовою групою осіб або у великому розмірі (ч. 2 ст. 199 КК). **Особливо кваліфікуючими ознаками** є вчинення злочину організованою групою або в особливо великому розмірі (ч. 3 ст. 199 КК).

Розмір визнається **великим**, якщо сума підробки у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а **особливо великим** – якщо сума підробки у чотириста і більше разів перевищує такий мінімум (примітка до ст. 199 КК).

Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200 КК).

Безпосереднім об'єктом злочину є встановлений порядок емісії та обігу платіжних інструментів та інших засобів доступу до банківських рахунків, майнові права та інтереси юридичних і фізичних осіб – учасників розрахункових відносин, у т.ч. емітентів і держателів платіжних карток.

Предметом злочину є: 1) документи на переказ; 2) платіжні картки; 3) інші засоби доступу до банківських рахунків; 4) електронні гроші.

Документи на переказ – це документи у паперовому або електронному виді, що використовуються банками чи їх клієнтами для передачі доручень або інформації на переказ грошових коштів між суб'єктами переказу грошових коштів (примітка до ст. 200 КК). До документів на переказ належать розрахункові документи, документи на переказ готівки, міжбанківські розрахункові документи, клірингові вимоги та інші документи, що використовуються в платіжних системах для ініціювання переказу.

Платіжна картка – це спеціальний платіжний засіб у виді емітованої в установленому законодавством порядку пластикової

чи іншого виду картки, що використовується для ініціювання переказу грошей з рахунка платника або з відповідного рахунка банку з метою оплати вартості товарів і послуг, перерахування грошей зі своїх рахунків на рахунки інших осіб, отримання грошей у готівковій формі в касах банків, пунктах обміну іноземної валюти уповноважених банків та через банківські автомати, а також здійснення інших операцій, передбачених відповідним договором. На території України застосовуються платіжні картки, емітовані членами внутрішньодержавних платіжних систем, та платіжні картки, емітовані членами міжнародних платіжних систем.

До інших засобів доступу до банківських рахунків треба відносити інші, крім платіжних карток, спеціальні платіжні засоби (наприклад, дорожні та іменні чеки).

Електронні гроші – одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується в готівковій або безготівковій формі.

Об'єктивна сторона злочину полягає у: 1) підробленні засобів доступу до банківських рахунків; 2) придбанні, зберіганні, перевезенні, пересиланні з метою збуту підроблених документів на переказ або платіжних карток; 3) збуті чи використанні вказаних підроблених документів або карток.

Підроблення засобів доступу до банківських рахунків означає як повне виготовлення вказаних засобів, так і фальсифікацію справжніх предметів. Конкретний спосіб підроблення (дописка, зрізування та наклеювання літер і цифр, термічна обробка, переписування магнітної смуги, з використанням спеціального обладнання тощо) визначається тим, який саме платіжний інструмент підроблюється і на якому матеріальному носії він існує (паперовому, електронному або іншому).

Під *використанням* підроблених документів на переказ та платіжних карток треба розуміти вчинення з їх допомогою різноманітних незаконних дій – здійснення переказу грошей неналежним ініціатором, одержання грошей у готівковій формі через банкомат, касу банку, фінансової установи або пункту обміну іноземної валюти, проведення оплати за придбані товари, у т. ч. тих, купівля яких здійснюється в системах електронної комерції, одержання інформації про стан банківського рахунку тощо.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом і метою збуту.

Суб'єкт злочину – загальний.

Можливі зловживання з боку законних держателів платіжних карток диспозицією ст. 200 КК не охоплюються і за наявності до цього підстав можуть розглядатись як той чи інший злочин проти власності.

Кваліфікуючими ознаками є повторність та вчинення його за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 200 КК).

Контрабанда (ст. 201 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є встановлений порядок переміщення відповідних предметів через митний кордон України, який забезпечує здійснення митного контролю і митного оформлення предметів, а також стягнення передбачених законодавством обов'язкових платежів. **Додатковими** об'єктами виступають встановлений порядок обігу предметів дозвільної системи і захисту культурної спадщини, громадська безпека, здоров'я населення.

Предметом контрабанди є предмети, незаконне переміщення яких через митний кордон України є контрабандою незалежно від наявності спеціальних ознак, які характеризують об'єктивну сторону злочину (історичні та культурні цінності, отруйні, сильнотоксичні, вибухові речовини, радіоактивні матеріали, зброя та боєприпаси (крім гладкоствольної мисливської зброї та бойових припасів до неї), а також спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації).

Контрабанду наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів потрібно кваліфікувати за ст. 305 КК.

Об'єктивна сторона контрабанди виражається в активних діях, які полягають у незаконному переміщенні відповідних предметів через митний кордон України.

Під *переміщенням через митний кордон* треба розуміти ввезення на митну територію України, вивезення з цієї території або транзит через територію України предметів у будь-який спосіб, включаючи використання з цією метою трубопровідного транспорту та ліній електропередачі.

Обов'язковою ознакою злочину є *місце* його вчинення – митний кордон. Митний кордон збігається з державним кордоном

України, за винятком меж території спеціальних митних зон. Межі території спеціальних митних зон також становлять митний кордон України.

Переміщення предметів через митний кордон України *поза митним контролем* означає їх переміщення: 1) поза місцем розташування митного органу (цим поняттям слід охоплювати також переміщення в розташуванні митниці, але поза зоною митного контролю); 2) поза часом здійснення митного оформлення (тобто до відкриття чи після закриття митниці, яка є тимчасовою або працює нецілодобово); 3) з використанням незаконного звільнення від митного контролю шляхом зловживання службовим становищем посадовими особами митного органу. Предмети контрабанди можуть переміщуватись поза митним контролем шляхом об'їзду митних постів легководними та вантажними автомобілями, обходу місць митного контролю пішоходами, використання спеціально виготовлених літаючих пристроїв, торпед, спеціально тренованих тварин тощо.

Переміщення предметів *з приховуванням від митного контролю* здійснюється: 1) з використанням спеціально виготовлених сховищ (тайників) та інших засобів або способів, що утруднюють виявлення таких товарів; 2) шляхом надання одним товарам вигляду інших; 3) із поданням митному органу як підстави для переміщення товарів підроблених документів чи одержаних незаконним шляхом, або таких, що містять неправдиві дані.

Злочин вважається закінченим з моменту незаконного переміщення предметів через митний кордон України.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт злочину – загальний – фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку.

Кваліфікуючими ознаками злочину є його вчинення за попередньою змовою групою осіб або особою, раніше судимою за контрабанду, або службовою особою з використанням службового становища (ч. 2 ст. 201 КК).

Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212 КК).

Безпосереднім об'єктом злочину є встановлений чинним законодавством порядок сплати юридичними особами, їх відокре-

мленими підрозділами і фізичними особами податків і зборів (обов'язкових платежів), що входять у систему оподаткування, який забезпечує формування дохідної частини державного та місцевих бюджетів, а також державних цільових фондів.

Предметом злочину є грошові кошти, які повинні бути сплачені до бюджетів або державних цільових фондів у вигляді податків і зборів (обов'язкових платежів), що входять в систему оподаткування і введені у встановленому законом порядку. Умисне ухилення від сплати обов'язкових платежів, які не входять в систему оподаткування, кримінальну відповідальність за ст. 212 КК не тягне. Сказане стосується, зокрема: відрахувань до державних та інших цільових фондів, які не передбачені Податковим кодексом України (наприклад, платежів до Фонду соціального захисту інвалідів, внесків до фондів соціального страхування – від нещасних випадків, на випадок безробіття, з тимчасової втрати працездатності). Умисне ухилення від сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування може кваліфікуватись за ст. 212¹ КК.

Об'єктивну сторону злочину становить сукупність трьох ознак: 1) діяння – ухилення від сплати податків і зборів, що входять в систему оподаткування; 2) суспільно небезпечні наслідки у вигляді фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних (ч. 1 ст. 212 КК), великих (ч. 2 ст. 212 КК) або особливо великих (ч. 3 ст. 212 КК) розмірах; 3) причинний зв'язок між діянням і наслідками.

Діяння у даному разі – це дія (активна поведінка) чи бездіяльність (пасивна поведінка), спрямована на повне або часткове ухилення від сплати податків і зборів, які повинні сплачуватись підприємствами, установами, організаціями, приватними підприємцями та іншими платниками.

До поширених способів вчинення аналізованого злочину належать: неподання документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків і зборів (обов'язкових платежів), приховування та заниження об'єкта оподаткування. *Приховування об'єкта оподаткування* характеризується тим, що прибуток або інший об'єкт оподаткування у платника податків і зборів (обов'язкових платежів) фактично існує, проте він не згадується у документах, пов'язаних з обчисленням і сплатою податкових платежів, які подаються до

контролюючих органів, а тому ніякі податки на такі об'єкти не нараховуються і не сплачуються. *Зниження об'єкта оподаткування* означає часткове ухилення від сплати податків і зборів (наприклад, шляхом зниження вартості реалізованої продукції, завищення валових витрат).

Умисне неутримання та (або) неперерахування до бюджету обов'язкових платежів особою, яку у встановленому порядку уповноважено виконувати такий обов'язок (маються на увазі платежі, якими оподатковуються інші особи, у т. ч. податки з доходів фізичних осіб і нерезидентів, а так само інші податки, що утримуються з джерела виплати), за наявності всіх ознак складу злочину потрібно кваліфікувати не за ст. 364 або ст. 192 КК, а за ст. 212 КК.

Розпорядження активами, які перебувають у податковій заставі, здійснене платником податків і зборів (обов'язкових платежів) або його службовою особою без письмового узгодження з податковим органом, якщо воно було у даному разі обов'язковим, а так само проведення із зазначеними активами операцій, не дозволених законодавством, потрібно кваліфікувати не за ст. 212 КК, а за наявності до цього підстав й залежно від суб'єкта злочину за ст. 364 (365) або за ст. 192 КК.

У ст. 212 КК передбачено відповідальність не за несплату у встановлений строк податків і зборів (обов'язкових платежів), а за умисне ухилення від їх сплати, коли особа має намір взагалі не виконувати (повністю або частково) покладені на неї податкові зобов'язання. Якщо платник у звітних документах правильно відображає й обраховує свої податкові зобов'язання, своєчасно подає податкову декларацію, однак у зв'язку з відсутністю достатньої кількості коштів на його банківському рахунку податкове зобов'язання своєчасно не погашається, дії платника як такі, що не поєднуються з обманом держави в особі її контролюючих органів, не можуть кваліфікуватись за ст. 212 КК.

Під *значним розміром* коштів слід розуміти суми податків і зборів (обов'язкових платежів), які в тисячу і більше разів перевищують встановлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка до ст. 212 КК). У розглядуваному складі злочину майнова шкода виступає у формі несплаченого або недоплаченого податку чи збору, у формі тієї суми, яку, згідно із законодавством, повинен був отримати відповідний бюджет або

фонд. При цьому фінансові санкції (пеня, штраф), які застосовуються відповідно до вимог податкового законодавства, не враховуються.

Ухилення від сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) визнається вчиненим у значному, великому або особливо великому розмірі як тоді, коли сума несплаченого платежу перевищує зазначені у законі розміри з одного його виду, так і у тому разі, коли ця сума є результатом несплати обов'язкових платежів різних видів. У тому разі, коли встановлено ознаки одиначного злочину – продовжуваного ухилення від сплати податків (тотожні дії, єдиний злочинний намір), кількісні параметри злочинної поведінки, здійснюваної в різні проміжки часу, повинні підсумовуватися.

Злочин, передбачений ст. 212 КК, визнається закінченим з моменту фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів, які мали бути сплачені у строки та в розмірах, передбачених законодавством з питань оподаткування (тобто сум узгоджених податкових зобов'язань, визначених згідно із законом), а саме – з наступного дня після настання строку, до якого мав бути сплачений податок, збір чи інший обов'язковий платіж, що вважається узгодженим і підлягає сплаті. Якщо закон пов'язує строк сплати з виконанням певної дії, то злочин вважається закінченим з моменту фактичного ухилення від сплати.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною формою вини. Мотив на кваліфікацію за ст. 212 КК не впливає.

Невиконання чи неналежне виконання службовою особою юридичної особи – платника податків своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них (неналежне ведення податкового обліку та звітності, помилки при обчисленні сум обов'язкових платежів, відсутність чи неналежне здійснення контролю за діяльністю працівників, які ведуть податковий облік та звітність, тощо), якщо це призвело до несплати чи неповної сплати юридичною особою податків і зборів, за наявності передбачених законом підстав може розглядатися як службова недбалість.

Суб'єктом злочину можуть бути: 1) службові особи підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, які відповідно до чинного законодавства і локальних документів уповноважені забезпечити внесення податків і зборів (обов'язкових платежів), підписувати документи податкової звітності, розпоря-

джатись банківським рахунком і підписувати розрахункові документи (зокрема, керівники підприємств, установ та організацій, головні (старші) бухгалтери, їх заступники або інші працівники бухгалтерій, які виконують функції головного бухгалтера); 2) особи, які займаються підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи; 3) будь-які інші особи, зобов'язані сплачувати податки і збори (обов'язкові платежі).

Суб'єктом ухилення від сплати податку з доходів фізичних осіб є фізична особа – резидент, яка отримує доходи як з джерела їх походження в Україні, так і іноземні доходи; фізична особа – нерезидент, яка отримує доходи з джерела їх походження в Україні; податковий агент.

Дії працівників контролюючих органів, інших службових осіб органів державної влади і місцевого самоврядування, які умисно сприяють ухиленню від сплати податків і зборів, слід кваліфікувати за ч. 5 ст. 27 і ст. 212 КК як пособництво в ухиленні від оподаткування, а за наявності для цього підстав – і як відповідний злочин у сфері службової діяльності або як видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону (ст. 211 КК). Зокрема, співучасниками ухилення від сплати податкових платежів мають визнаватися працівники податкових органів, які за попередньою змовою з платником податку дали йому завідомо незаконне податкове роз'яснення.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 212 КК) є вчинення його за попередньою змовою групою осіб або фактичне ненадходження коштів у великих розмірах. Під **великим розміром** коштів треба розуміти суму податків і зборів (обов'язкових платежів), яка в три тисячі і більше разів перевищує встановлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка до ст. 212 КК).

Особливо кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 3 ст. 212 КК) є вчинення його особою, раніше судимою за ухилення від сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), або фактичне ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів в особливо великих розмірах. Під **особливо великим розміром** коштів треба розуміти суму податків і зборів (обов'язкових платежів), яка у п'ять тисяч і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка до ст. 212 КК).

У ч. 4 ст. 212 втілено ідею кримінально-правового компромісу у сфері оподаткування. Ця норма підлягає застосуванню судом у тому разі, коли: 1) особа, щодо якої вирішується питання про звільнення її від кримінальної відповідальності, вчинила діяння, передбачені частинами першою, другою, або діяння, передбачені частиною третьою (якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів в особливо великих розмірах); 2) має місце позитивна посткримінальна поведінка особи, яка полягає в тому, що винний до притягнення його до кримінальної відповідальності (до винесення слідчим постанови про притягнення особи як обвинуваченого і пред'явлення цій особі обвинувачення) сплатила податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодувала шкоду, завдану державі їх несвоечасною сплатою (фінансові санкції, пеня).

Для застосування ч. 4 ст. 212 КК не вимагається, щоб особа, яка вчинила ухилення від оподаткування, сприяла розкриттю і розслідуванню злочину, а також щиросердно покаялась у вчиненому. Буквальне тлумачення ч. 4 ст. 212 КК дозволяє зробити висновок, що ця норма не повинна застосовуватись, якщо: 1) особа лише обіцяє у майбутньому погасити недоїмку і сплатити пеню та штраф, у т. ч. відповідно до складеного графіку поетапного погашення відповідних сум; 2) податки, збори, фінансові санкції і пеня сплачені не особисто службовою особою підприємства, установи чи організації, винною у вчиненні податкового злочину (за рахунок її власних коштів), а самою юридичною особою (від її імені, при цьому саме остання юридично є платником податків і зборів і на неї ж у разі вчинення податкового правопорушення накладаються фінансові санкції і пеня).

Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204 КК).

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є запроваджений з метою захисту системи оподаткування порядок виробництва й обігу підакцизних товарів, **додатковим** – засади добросовісної конкуренції. Злочин, передбачений ч. 3 ст. 204 КК, посягає не лише на встановлений порядок акцизного оподаткування, а й на життя та здоров'я людей як споживачів недоброякісної підакцизної продукції.

Предметом злочину є: 1) алкогольні напої; 2) тютюнові вироби; 3) інші підакцизні товари (спирт етиловий; деякі транспортні засоби; пиво солодове; нафтопродукти (легкі, середні й важкі дистилляти, спеціальні й моторні бензини, гас (керосин)), високооктанові кисневмісні домішки до бензинів сумішевих. Перелік підакцизних товарів, визначених законодавством, є вичерпним і поширювальному тлумаченню не підлягає).

Для застосування ч. 1 ст. 204 КК необхідно встановити, що підакцизні товари як предмет передбаченого цією нормою злочину були виготовлені незаконно.

Алкогольні напої – це продукти, одержані шляхом спиртового бродіння цукромістких матеріалів або виготовлені на основі харчових спиртів з вмістом спирту етилового понад 1,2 відсотка об'ємних одиниць, які належать до товарних груп Гармонізованої системи опису та кодування товарів під кодами 22 04, 22 05, 22 06, 22 08.

Самогон та інші міцні спиртні напої домашнього вироблення (чача, арака, тутова горілка, кумишка тощо) як предмети, що не є підакцизними товарами, предметом розглядуваного злочину не визнаються. Їх виготовлення за наявності підстав може кваліфікуватися за ст. 203 КК (п. 13 постанови ПВСУ від 25 квітня 2003 р. № 3 «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності»).

Тютюнові вироби – сигарети з фільтром або без фільтру, цигарки, сигари, сигарили, а також люльковий, нюхальний, смоктальний, жувальний тютюн, махорка та інші вироби з тютюну чи його замінників для куріння, нюхання, смоктання чи жування.

До інших підакцизних товарів належать: спирт етиловий, деякі транспортні засоби та кузови до них, дистилляти, спеціальні та моторні бензини, гас, пиво солодове.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 204 КК, полягає у таких чотирьох діях, вказаних альтернативно: 1) придбання незаконно виготовлених алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів; 2) зберігання таких товарів; 3) їх транспортування; 4) збут незаконно виготовлених підакцизних товарів. Незаконне виготовлення алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів є самостійним складом злочину, виділеним в окрему кримінально-правову норму (ч. 2 ст. 204 КК). При цьому незаконне виготовлення підакцизних

товарів тягне відповідальність за ч. 2 ст. 204 КК лише за умови, що таке виготовлення здійснюється: а) шляхом відкриття підпільних цехів; б) з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів, або в) особою, яка раніше була засуджена за ст. 204 КК. Незаконне виготовлення підакцизних товарів з недоброякісної сировини (матеріалів), що становлять загрозу для життя і здоров'я людей, та незаконний збут таких товарів, що призвело до отруєння людей чи інших тяжких наслідків, утворюють об'єктивну сторону злочину, передбаченого ч. 3 ст. 204 КК.

Придбання підакцизних товарів означає, що особа дістає фактичну можливість володіти, користуватися і розпоряджатися відповідними предметами (наприклад, їх купівля, отримання в обмін на інші товари, прийняття в рахунок оплати за виконану роботу).

Під *зберіанням* потрібно розуміти будь-які умисні дії, пов'язані з перебуванням підакцизних товарів у володінні винного.

Збут означає будь-які оплатні чи безоплатні форми передачі підакцизних товарів, внаслідок чого вони переходять у володіння і розпорядження іншої особи (наприклад, дарування, обмін, передача в рахунок погашення боргу, відшкодування завданих збитків або як оплата виконаної роботи чи наданих послуг). Поняттям збуту охоплюється торгівля підакцизними товарами, тобто реалізація вказаних предметів за винагороду, у т. ч. грошову, за договорами купівлі-продажу, поставки, іншими цивільно-правовими договорами.

Транспортування — це переміщення підакцизних товарів транспортом (наземним, водним, повітряним) з одного місця в інше в межах України. Поняттям транспортування охоплюється також пересилання, тобто переміщення відповідних предметів у просторі шляхом відправлення їх поштою, багажем, посылним або іншим способом.

Придбання, зберігання, збут чи транспортування є кримінально караними діяннями за умови, що вони вчинюються незаконно, тобто з порушенням вимог законодавства, що регулює питання обігу підакцизних товарів. Наприклад, це може бути вчинення таких дій щодо алкогольних напоїв і тютюнових виробів особами, які не мають ліцензій на оптову або роздрібну торгівлю ними (п. 13 постанови ПВСУ від 25 квітня 2003 р. № 3).

Дії особи, яка спочатку незаконно виготовила підакцизні товари за умов, вказаних у ч. 2 ст. 204 КК, а потім з метою збуту

зберігає чи транспортує їх або здійснює збут незаконно виготовлених предметів, потрібно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 і ч. 2 ст. 204 КК.

Виготовлення підакцизних товарів – це діяльність, яка пов’язана з випуском готових для споживання або використання товарів і яка включає всі стадії технологічного процесу. Характер і механізм злочинних дій, спрямованих на отримання із сировини готової до відчуження підакцизної продукції, визначається її видом.

Виготовлення підакцизних товарів має кваліфікуватись за ст. 204 КК лише за умови його незаконності (без державної реєстрації особи як суб’єкта підприємництва, без ліцензії або з порушенням умов ліцензування). Незаконність виготовлення алкогольних напоїв і тютюнових виробів буде і в разі їх фальсифікації, коли виготовлення цих предметів здійснюється з порушенням технології, з неправомірним використанням знака для товарів чи послуг, копіюванням форми, упаковки, зовнішнього оформлення або шляхом прямого відтворення товару іншого підприємця з самовільним використанням його імені.

Суб’єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. При цьому обов’язковою суб’єктивною ознакою дій, перелічених у ч. 1 ст. 204 КК, є **мета** збуту. Придбання, зберігання або транспортування незаконно виготовлених підакцизних товарів не з метою збуту, а для власного споживання чи використання розглядуваного складу злочину не утворює. За наявності до цього підстав зазначені дії можуть кваліфікуватись за ст. 198 КК.

Психічне ставлення до суспільно небезпечних наслідків у виді смерті та заподіяння шкоди здоров’ю споживачів та користувачів підакцизних товарів, виготовлених з недоброякісної сировини, характеризується необережною формою вини.

Суб’єкт злочину – загальний.

У ч. 2 ст. 204 КК передбачена відповідальність за незаконне виготовлення алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів, шляхом відкриття підпільних цехів або з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів, або вчинене особою, яка раніше була засуджена за подібні дії.

Характеристики *підпільного цеху* не обов’язково мають відповідати ознакам цеху як організаційно та (або) технологічно ві-

докремленого структурного підрозділу легально діючого підприємства. Підпільний цех – це певне місце, пристосоване та (або) обладнане для незаконного (нелегального, конспіративного) виготовлення підакцизних товарів – окрема будівля, споруда різного призначення, приміщення або його частина, а також певне місце природного чи техногенного походження (галявина у лісі, неприродна шахта, кар’єр, земляний тунель тощо).

Обладнання, що забезпечує масове виробництво підакцизних товарів, – це відповідні технічні пристосування (виготовлені кустарним чи промисловим способом апарати, пристрої, прилади, агрегати, спиртосховища тощо), які використовуються на різних етапах технологічного процесу і забезпечують промислове виготовлення відповідної продукції у великих розмірах, товарних партіях. Питання про те, чи є виробництво підакцизних товарів *масовим* (оціночне поняття), вирішується у кожному конкретному випадку з урахуванням виду виготовленої продукції, її кількості і вартості, розміру отриманого або очікуваного доходу, кількості працюючих тощо.

У разі незаконного виготовлення підакцизних товарів *особою, яка раніше була засуджена за цією статтею*, спосіб їх виготовлення (домашні умови, кустарне виробництво, відкриття підпільного цеху тощо) на кваліфікацію за ч. 2 ст. 204 КК не впливає і може бути врахований при призначенні покарання. Якщо ж така особа незаконно виготовляє підакцизні товари шляхом відкриття підпільного цеху та (або) з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво продукції, вчинене кваліфікується за ч. 2 ст. 204 КК із зазначенням у процесуальних документах всіх фактично вчинених винним дій, які перераховані у цій нормі і які мають бути включені в обсяг обвинувачення.

Недоброякісними (при вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 204 КК) визнаються сировина і матеріали, які не відповідають встановленим стандартам, нормам, правилам і технічним умовам. Сировиною є предмети праці та природні компоненти, які підлягають подальшій переробці.

Такими, що *становлять загрозу для життя і здоров’я людей*, треба вважати незаконно виготовлені з недоброякісної сировини чи матеріалів підакцизні товари, споживання або інше використання яких створює реальну загрозу серйозного розладу здоров’я або смерті хоча б однієї людини.

Під *отруєнням людей* (ч. 3 ст. 204 КК) треба розуміти заподіяння двом або більше особам тілесних ушкоджень будь-якої тяжкості (у т. ч. легких) внаслідок вживання підакцизних товарів, виготовлених з недоброякісної сировини (матеріалів). *Іншими тяжкими наслідками* слід визнавати, зокрема, смерть людини, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній або кільком особам, масове захворювання людей, заподіяння майнової шкоди у великих або особливо великих розмірах (наприклад, внаслідок знищення автомобіля чи загибелі великої кількості тварин), отруєння флори, фауни, повітря, ґрунту.

Частиною 3 ст. 204 КК не охоплюється незаконне виготовлення підакцизних товарів, які становлять загрозу для життя і здоров'я людей, якщо в процесі їх виготовлення використовуються доброякісні, проте неналежні (з точки зору технології матеріали і сировина. Виготовлення із доброякісної сировини (матеріалів) недоброякісних (фальсифікованих) підакцизних товарів та їх реалізація, в т. ч. випуск на товарний ринок, має кваліфікуватись за ст. 227 КК за умови, якщо їх реалізація вчинена у великих розмірах. Якщо ж вживання таких товарів (продукції) спричинило шкоду здоров'ю споживачів або їх смерть, дії винних повинні додатково кваліфікуватись як умисний чи необережний злочин проти життя чи здоров'я людини.

Незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених контрольних марок (ст. 216 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є фінансова система держави в частині надходжень від реалізації контрольних марок для маркування упаковок примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм і баз даних, а також авторське та суміжні права. **Додатковими** об'єктами виступають права і законні інтереси споживачів, встановлений порядок здійснення господарської діяльності, пов'язаної з розповсюдженням примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних.

Предметом злочину є: 1) контрольні марки для маркування упаковок примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних; 3) голографічні захисні елементи.

Контрольна марка – це спеціальний знак, що засвідчує дотримання авторських і (або) суміжних прав і надає право на розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп’ютерних програм, баз даних.

Голографічний захисний елемент – це голографічний елемент, призначений для маркування носіїв інформації, документів і товарів з метою підтвердження їх справжності, авторства тощо, виконаний із використанням технологій, що роблять неможливим його несанкціоноване відтворення.

Об’єктивна сторона злочину полягає у вчиненні однієї з таких дій: 1) незаконне виготовлення марок для маркування упаковок примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп’ютерних програм, баз даних або голографічних захисних елементів; 2) їх підроблення; 3) використання незаконно виготовлених, незаконно одержаних або підроблених контрольних марок чи голографічних захисних елементів; 4) збут незаконно виготовлених, незаконно одержаних або підроблених контрольних марок чи голографічних захисних елементів.

Злочин визнається закінченим з моменту вчинення будь-якої із перелічених дій.

Незаконним виготовлення контрольних марок буде у разі їх виготовлення: 1) без належним чином оформленої зведеної заявки-розрахунку ДПА або Державного департаменту інтелектуальної власності, тобто їх виготовлення без дозволу; 2) в кількості, яка перевищує вказану в зведеній заявці-розрахунку; 3) іншого виду, ніж вказаний у зведеній заявці-розрахунку; 4) за фальсифікованою (підробленою) зведеною заявкою-розрахунком; 5) не за зведеною заявкою-розрахунком, а за замовленнями інших суб’єктів (органів державної податкової служби на місцях, безпосередньо підприємств-виробників товарів, що підлягають маркуванню, суб’єктів підприємництва – імпортерів, експортерів та відтворювачів примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп’ютерних програм чи баз даних, занесених до Єдиного реєстру одержувачів контрольних марок, суб’єктів підприємництва, не занесених до зазначеного реєстру, тощо); 6) на підприємстві, яке не має права на їх виготовлення, тобто неналежним виробником.

Господарська діяльність із розроблення, виробництва, проведення сертифікаційних випробувань голографічних захисних

елементів здійснюється юридичними та фізичними особами — суб'єктами підприємницької діяльності за наявності у них ліцензії, виданої Мінфіном. Виготовлення голографічних захисних елементів, здійснюване без належної ліцензії, є незаконним і потребує кваліфікації за ст. 216 КК.

Підроблення означає як повне виготовлення фальшивих контрольних марок або захисних голографічних елементів будь-яким способом (друкарський, ксерокопіювання, малювання, фотографування, тиснення, наклеювання, комп'ютерна графіка тощо), так і часткове підроблення, тобто внесення у справжні марки чи елементи неправдивих відомостей (наприклад, зміна їх реквізитів).

Використання незаконно виготовлених або одержаних, а також підроблених марок означає маркування такими марками примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних. Використання голографічних захисних елементів означає нанесення їх на документи і товари, захист яких запроваджується.

Незаконне одержання контрольних марок, подальший збут і використання яких тягне кримінальну відповідальність за ст. 216 КК, означає отримання їх з порушенням встановленого законодавством порядку. Марки можуть бути незаконно отримані в результаті подання особою сфальсифікованих документів (наприклад, документи містять неправдиві відомості про те, що контрольні марки нібито призначені для маркування примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних, насправді суб'єкт планує їх продати виробникам контрафактної продукції; у пакет документів, який подається до Державного департаменту інтелектуальної власності, входять підроблені копії договору про передачу майнових прав автора та/або державного посвідчення на право розповсюдження і демонстрування фільмів). Законодавство забороняє будь-яку посередницьку діяльність щодо одержання та розповсюдження контрольних марок. Незаконне одержання марок буде і в тому разі, коли марки отримуються внаслідок їх викрадення із спеціалізованих підприємств, під час перевезення або зберігання або в результаті зловживання службовою особою податкового органу або Державного департаменту інтелектуальної власності своїм службовим становищем чи в результаті її службової недбалості під час реалізації марок.

Збут – це будь-яка форма їх платного або безплатного відчуження (продаж, обмін, дарування, передача в борг, у рахунок оплати боргу тощо).

Із **суб'єктивної сторони** злочин характеризується прямим умислом. Мотиви можуть бути різними.

Суб'єктом злочину у формі незаконного виготовлення контрольних марок і голографічних захисних елементів є працівники спеціалізованих підприємств, які здійснюють їх виготовлення. Суб'єкт злочину в інших його формах є загальним.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 216 КК) є вчинення його повторно і за попередньою змовою групою осіб.

8.3. Характеристика окремих злочинів у сфері підприємництва, конкурентних відносин та іншої діяльності суб'єктів господарювання

Незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва (ст. 203¹ КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є регламентований законодавством порядок здійснення такої господарської діяльності, як виробництво, експорт та імпорт дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання і сировини для їх виробництва, **додатковим** – авторське право і суміжні права.

Предметом злочину є: 1) диски для лазерних систем зчитування; 2) матриці для таких дисків; 3) обладнання для виробництва дисків для лазерних систем зчитування; 4) сировина для такого виробництва.

З об'єктивної сторони злочин полягає у вчиненні однієї з вказаних альтернативно дій із відповідними предметами: 1) виробництво; 2) експорт; 3) імпорт; 4) зберігання; 5) реалізація; 6) переміщення. Вказані дії можуть тягнути відповідальність за ст. 203¹ КК, якщо вони вчинені незаконно, тобто з порушенням вимог законодавства, що регулює виробництво, експорт та імпорт дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для виробництва дисків.

Виробництво дисків – це діяльність, пов’язана із застосуванням технологічного процесу з переробки сировини в оптичні носії інформації у формі диску для лазерних систем зчитування, матриць, під час якого одночасно з виготовленням диску здійснюється запис на нього інформації, яка є об’єктом авторського права та (або) суміжних прав, або без запису. Виробництво дисків для лазерних систем зчитування, матриць здійснюється суб’єктами господарювання лише за наявності у них ліцензії на провадження такої діяльності та за умови дотримання ліцензійних умов.

Орган ліцензування (Державний департамент інтелектуальної власності МОН) присвоює заявнику (виробнику) спеціальний ідентифікаційний код і зазначає його у ліцензії. Вказаний код надається виробнику дисків з метою визначення (ідентифікації) цього виробника та вироблених ним дисків.

Під *незаконним виробництвом* дисків для лазерних систем зчитування треба розуміти виробництво взагалі без отримання належної ліцензії, з використанням тимчасово припиненої або анульованої ліцензії або з порушенням ліцензійних умов (наприклад, не на ліцензованому обладнанні, не у ліцензованих приміщеннях, без нанесення на диски із записом інформації спеціального ідентифікаційного коду, без дозволу осіб, яким належить авторське право та (або) суміжні права, невиконання вимог щодо технологічного забезпечення виробником нанесення на диски спеціальних ідентифікаційних кодів ліцензованим обладнанням).

Під *незаконним експортом та імпортом* дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання і сировини для їх виробництва треба розуміти експорт або імпорт вказаних предметів без наявності ліцензії на цей вид господарської діяльності або з порушенням ліцензійних умов провадження такої діяльності (наприклад, без наявності на експортованих або імпортованих дисках і матрицях спеціальних ідентифікаційних кодів, експорт чи імпорт дисків для лазерних систем зчитування без додержання прав інтелектуальної власності).

У разі, коли здійснюваний з порушенням законодавства експорт або імпорт дисків для лазерних систем зчитування і матриць, обладнання та сировини для їх виробництва набуває вигляду переміщення таких товарів через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, вчи-

нене за наявності підстав слід кваліфікувати за ст. 201 як контрабанду. У випадку віднесення оптичного полікарбонату до стратегічно важливих сировинних товарів, щодо яких законодавством у тому чи іншому році встановлені відповідні правила вивезення за межі України, незаконне переміщення оптичного полікарбонату через митний кордон будь-яким способом має розцінюватись як контрабанда незалежно від вартості такого товару.

Під незаконним *зберіганням* дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання і сировини для їх виробництва слід розуміти зберігання таких предметів без здійснення при цьому належного обліку.

Закон України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування» не регулює господарську діяльність, яка полягає у реалізації дисків для лазерних систем зчитування і матриць тими суб'єктами, які не є їх виробниками. *Реалізація* дисків або матриць розглядається у ньому як кінцевий етап їхнього виробництва.

Незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва визнається злочином, якщо зазначені вище дії вчинено у *значних розмірах*. Під значним розміром слід розуміти вартість дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання чи сировини для їх виробництва, що у двадцять разів і більше перевищує рівень неоподаткованого мінімуму доходів громадян (примітка до ст. 203¹ КК). Якщо порушення законодавства про виробництво, експорт та імпорт дисків для лазерних систем зчитування скоєне не у значних розмірах, такі дії тягнуть адміністративну відповідальність.

Кримінально карані дії з дисками для лазерних систем зчитування, які поєднуються із незаконним відтворенням та (або) розповсюдженням комп'ютерних програм і баз даних, фонограм, відеограм, інших об'єктів авторського і суміжних прав, треба кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 203¹ і ст. 176 КК, – за наявності всіх ознак цих злочинів.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт злочину – спеціальний. Це службова особа суб'єкта господарювання – юридичної особи, яка є виробником, експортером

або імпортером дисків для лазерних систем зчитування, матриць, сировини та обладнання для їх виробництва, а так само фізична особа – підприємець, яка здійснює таку господарську діяльність.

Якщо виробництвом дисків для лазерних систем зчитування і матриць фактично займається особа, яка у встановленому порядку не зареєстрована як суб'єкт підприємництва, вона може притягуватись до відповідальності за ч. 1 ст. 202 КК за здійснення без державної реєстрації як суб'єкта підприємництва діяльності, що містить ознаки підприємницької і підлягає ліцензуванню.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 203¹ КК) є: повторність; вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб; великі розміри. Під **великим розміром** слід розуміти вартість дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання чи сировини для їх виробництва, що у сто разів і більше перевищує рівень неоподаткованого мінімуму доходів громадян (примітка до ст. 203¹ КК).

Фіктивне підприємництво (ст. 205 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є встановлений законодавством порядок здійснення підприємницької діяльності, **додатковим** – система оподаткування, порядок кредитування, добросовісна конкуренція, право власності.

Об'єктивна сторона фіктивного підприємництва виражається в одній з двох дій: 1) створення юридичної особи будь-якої організаційно-правової форми – суб'єкта підприємницької діяльності; 2) придбання такої юридичної особи.

Стаття 205 КК встановлює відповідальність за дії, які із зовнішнього боку є цілком легальними. При цьому особи, які стоять за створенням або придбанням суб'єктом підприємництва, насправді мають за мету не зайняття повноцінною, самодостатньою підприємницькою діяльністю, а зовсім інше – прикриваючись комерційною юридичною особою як ширмою, вони прагнуть приховати свою незаконну діяльність. Ключовою характеристикою розгляданого злочину треба визнати підпорядкованість офіційно відомої в установчих документах і, можливо, фактично здійснюваної підприємницької діяльності конкретним незаконним цілям. Особи, які скоюють фіктивне підприємництво, можуть: 1) повністю відмовлятися від здійснення тієї офіційної діяльності, котра

фіксується в установчих документах юридичної особи; 2) вести її у мінімальному обсязі, що дозволяє вважати комерційну структуру такою, що насправді функціонує, тобто імітувати підприємницьку діяльність; 3) вести більш-менш повноцінну підприємницьку діяльність з отриманням прибутку для того, щоб приховати паралельно здійснювану незаконну діяльність (наприклад, контрабанда наркотиків здійснюється під прикриттям створеного з цією метою підприємства, яке офіційно займається ЗЕД).

Під *створенням* суб'єкта підприємницької діяльності потрібно розуміти вчинення дій, результатом яких є юридичне заснування нової, раніше не існуючої організації, котра має на меті одержання прибутку. Злочин у цій формі вважається закінченим з моменту державної реєстрації такої організації (ст. 87 ЦК). Такі дії, як постановка на облік у податкових та інших контролюючих органах, відкриття банківських рахунків і отримання дозволу на виготовлення штампів і печаток, хоч і необхідні для повноцінного функціонування комерційної юридичної особи, знаходяться поза межами кримінально-правового поняття «створення юридичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності».

До *юридичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності* – належать підприємства, які створюються для здійснення підприємництва, об'єднання таких підприємств, господарські товариства (акціонерні, з обмеженою та додатковою відповідальністю, повні, командитні), виробничі кооперативи, селянські (фермерські) господарства.

Утворення фіктивної некомерційної юридичної особи (наприклад, підприємства, призначеного для здійснення некомерційного господарювання), що має на меті прикриття злочинної діяльності, за наявності для цього підстав може розглядатись як готування до відповідного злочину (наприклад, до шахрайства, зайняття забороненими видами господарської діяльності, контрабанди). Створення організації, яка без державної реєстрації займається виробництвом продукції, наданням послуг або виконанням робіт, має розцінюватись не як фіктивне підприємництво, а, за наявності підстав, як порушення порядку зайняття господарською чи банківською діяльністю (ст. 202 КК).

Придбання суб'єкта підприємницької діяльності означає набуття прав на юридичну особу в тій частині, яка дозволяє фактич-

но керувати діяльністю даного підприємства, впливати на прийняття рішень його керівних органів (це, наприклад, купівля контрольного пакету акцій акціонерного товариства, придбання майна підприємства, яке приватизується, передача власником приватного підприємства своїх прав іншій особі). Не визнається придбанням одержання за плату чи з інших підстав у користування установчих документів юридичної особи, її печатки або штампу та здійснення господарської діяльності від імені суб'єкта підприємництва.

Ст. 205 КК не охоплює фіктивне підприємництво, яке може прикриватись організаційно-правовою формою приватного підприємництва, коли суб'єктом підприємницької діяльності виступає фізична особа, яка діє без створення юридичної особи.

Не можуть кваліфікуватися за ст. 205 КК дії особи, яка підробила установчі документи, документи про державну реєстрацію юридичної особи або документи податкових органів, оскільки у такому разі суб'єкт підприємницької діяльності не створюється. Ситуації, в яких державна реєстрація суб'єкта підприємництва не відбувається, а особа з метою заволодіння чужим майном шляхом обману або шахрайства з фінансовими ресурсами використовує підроблені документи, штампи і печатки неіснуючого насправді підприємства, можуть охоплюватись статтями 190, 222, 358 (366) КК із посиланням у разі необхідності на відповідну частину ст. 15 КК.

Злочин вважається закінченим з моменту створення або придбання зазначеної у ч. 1 ст. 205 КК юридичної особи.

Дії, які вчинюються від імені фіктивного підприємства, з його використанням і містять ознаки іншого, відмінного від фіктивного підприємництва злочину, повинні діставати самостійну кримінально-правову оцінку. Наприклад, створення фіктивного підприємства нерідко є передумовою для наступного шахрайського заволодіння чужим майном. Вчинене в подібних ситуаціях належить кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених статтями 190, 205 КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом і спеціальною **метою** – прикрити незаконну діяльність або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона. Для кваліфікації за ст. 205 КК треба встановити наявність у винної особи зазначеної мети на момент створення або придбання суб'єкта підприємницької діяльності. Якщо вчинення злочинів супроводжує

діяльність легального суб'єкта підприємництва, під час створення або придбання якого не переслідувалась мета прикрити незаконну діяльність, інкримінування ст. 205 КК виключається, а кримінально-правова оцінка має даватись на підставі відповідних норм КК.

Під *незаконною діяльністю* слід розуміти такі види діяльності, які особа або не має права здійснювати взагалі, або ж, маючи право на їх здійснення за певних умов чи з дотриманням певного порядку, здійснює їх з порушенням цих умов та порядку. Такою діяльністю може бути визнано, зокрема: легалізацію доходів, отриманих злочинним шляхом; конвертацію безготівкових коштів у готівку; ухилення від сплати податків; здійснення без одержання ліцензії видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню; ведення недобросовісної конкурентної боротьби.

Суб'єктом злочину може бути: 1) фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку і виступає як засновник або набувач суб'єкта підприємництва – юридичної особи або за допомогою чужих чи підроблених документів реєструє (придбаває) такого суб'єкта; 2) службова особа підприємства або організації, яка прийняла рішення про створення чи придбання іншої юридичної особи; 3) засновник юридичної особи, який прийняв таке ж рішення.

Дії особи, на ім'я якої за її згодою було зареєстровано фіктивний суб'єкт підприємництва, можуть кваліфікуватися за статтями 27 і 205 КК як пособництво фіктивному підприємству. Якщо така особа брала безпосередню участь у державній реєстрації суб'єкта підприємництва (підписувала чи подавала для нотаріального посвідчення установчі документи, її призначено на посаду керівника підприємства тощо), її дії за наявності всіх ознак складу злочину потрібно розцінювати як дії виконавця і кваліфікувати за ст. 205 КК без посилання на ст. 27 КК.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 205 КК) є повторність і заподіяння державі, банкові, кредитній установі, іншим юридичним особам або громадянам великої матеріальної шкоди.

Матеріальна шкода, яка заподіяна фізичним особам, вважається *великою*, якщо вона у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а матеріальна шкода, яка заподіяна державі або юридичним особам, вважається великою, якщо вона у тисячу і більше разів перевищує зазначений мінімум (примітка до ст. 205 КК). Матеріальна шкода може бути заподіяна

в результаті: неповернення одержаного кредиту, а також відсотків за користування кредитом; витрачання коштів, зібраних у населення під час проведення довірчих або страхових операцій, на потреби, не передбачені установчими документами підприємства; несплати належних сум податків; припинення діяльності придбаного суб'єкта підприємництва тощо.

Протидія законній господарській діяльності (ст. 206 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є встановлений порядок здійснення господарської діяльності, покликаний забезпечити стабільність господарського обороту, свободу підприємництва і дотримання засад добросовісної конкуренції, права і законні інтереси підприємців. **Додатковими** об'єктами виступають право власності, життя і здоров'я особи, встановлений порядок здійснення службовою особою службових повноважень.

Обов'язковою ознакою розглядуваного складу злочину є **потерпілий** – це особа, яка здійснює законну господарську діяльність, контролює її і яка здатна самостійно прийняти рішення або істотно вплинути на прийняття рішення про припинення або обмеження такої діяльності, про укладення чи неукладення угоди (наприклад, громадянин, який займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи, фермер, керівник приватного підприємства, особа, яка входить до складу виконавчого органу господарського товариства).

Господарська діяльність, якій протидіє винний, має бути законною. Потерпілими від розглядуваного злочину не можуть виступати особи, які займаються підприємництвом без державної реєстрації, здійснюють господарську діяльність, що підлягає ліцензуванню, без одержання належної ліцензії, займаються такими видами господарської діяльності, щодо яких є спеціальна заборона. Протидія незаконній господарській діяльності, здійснювана у формах, вказаних у ст. 206 КК, складу передбаченого нею злочину не утворює і за наявності підстав може розцінюватись як злочин проти життя чи здоров'я особи, проти власності, як самоправство або злочин у сфері службової діяльності.

Об'єктивна сторона злочину полягає у діях винного, які характеризуються поєднанням двох складових. По-перше, це протиправна вимога, зміст якої визначений альтернативно і включає в

себе вимогу: 1) припинити займатися господарською діяльністю; 2) обмежити таку діяльність; 3) укласти угоду, виконання якої здатне заподіяти матеріальну шкоду або обмежити законні права чи інтереси того, хто займається господарською діяльністю; 4) не виконувати укладену угоду, що може потягти за собою такі ж негативні наслідки. Висловлена у категоричній формі вимога може бути доведена до потерпілого будь-яким способом – усно, письмово, за допомогою засобів зв'язку тощо. По-друге, це погроза насильства над потерпілими чи близькими йому особами або погроза пошкодження чи знищення їхнього майна. Під особами, близькими для потерпілого, потрібно розуміти близьких родичів, а також інших осіб, життя, здоров'я та благополуччя яких не є байдужим для потерпілого (наречена, коханка, особа, з якою потерпілий перебуває у фактичному шлюбі, тощо). Залежно від змісту погроза насильством може бути ознакою основного (ч. 1 ст. 206 КК) або кваліфікованого складу злочину (ч. 2 ст. 206 КК).

Злочин визнається закінченим з моменту пред'явлення однієї із вказаних вимог, поєднаних з відповідною погрозою, незалежно від того, чи вдалося винній особі змусити потерпілого вчинити або не вчинити бажані для неї дії.

Вимога припинити займатися господарською діяльністю означає вимогу негайно або через деякий час повністю припинити таку діяльність (ліквідувати юридичну особу – суб'єкт господарювання, подати заяву про скасування державної реєстрації особи як приватного підприємця, продати іншій особі належні потерпілому корпоративні права тощо).

Вимога обмежити господарську діяльність може полягати у примушуванні потерпілого, зокрема, до: припинення певного напрямку господарської діяльності; зменшення обсягу продажу товарів, припинення або обмеження ділових зв'язків з іншими суб'єктами господарської діяльності, відмови від запланованого створення нових підприємств або їх філій тощо.

Вимога укласти угоду, виконання якої може заподіяти матеріальну шкоду або обмежити законні права чи інтереси того, хто займається господарською діяльністю, охоплює примушування до укладання цивільно-правових, трудових договорів та інших угод, які пов'язані із встановленням, зміною або припиненням прав і обов'язків учасників господарського обороту.

Вимоги, перераховані у ст. 206 КК, розглядаються як протидія законній господарській діяльності лише за умови відсутності у вчиненому ознак вимагання. Наприклад, вимаганням, а не протидією законній господарській діяльності потрібно визнавати поєднану з відповідною погрозою вимогу безоплатно передати іншій особі корпоративні права, належні потерпілому, або фіктивно зарахувати на роботу особу і незаконно виплачувати їй грошові кошти начебто у вигляді зарплати.

Погроза насильства над потерпілим або близькими йому особами (питання про визнання особи близькою вирішується у кожному конкретному випадку) як спосіб протидії законній господарській діяльності означає погрозу негайно або у майбутньому застосувати фізичне насильство – завдати удару, побоїв, заподіяти тілесних ушкоджень, позбавити волі, вчинити згвалтування або інші насильницькі дії.

Погроза пошкодження чи знищення майна має місце у тому разі, коли вона стосується: 1) майна, яке належить потерпілому або його близьким на праві приватної власності; 2) майна, що перебуває в їхньому віданні чи під їх охороною. Те, яким способом винний погрожує знищити або пошкодити майно (зокрема, є чи ні цей спосіб загальнонебезпечним), на кваліфікацію за ст. 206 не впливає, як і те, яку вартість та інші характеристики має це майно. Фактичне знищення або пошкодження майна в процесі протидії законній господарській діяльності залежно від тяжкості суспільно небезпечних наслідків потребує кваліфікації за ч. 2 або ч. 3 ст. 206 КК.

Злочин, передбачений ч. 1 ст. 206 КК, визнається закінченим з моменту пред'явлення однієї із вказаних вимог, поєднаних з відповідною погрозою, незалежно від того, вдалося чи ні винній особі змусити потерпілого вчинити або не вчинити бажані для неї дії.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт злочину – загальний.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 206 КК) є: 1) повторність; 2) вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб; 3) погроза вбивства чи тяжких тілесних ушкоджень; 4) застосування насильства, що не є небезпечним для життя і здоров'я; 5) пошкодження чи знищення майна.

Особливо кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 3 ст. 206 КК) є: 1) вчинення злочину організованою групою; 2) використання службовою особою службового становища; 3) застосування насильства, небезпечного для життя чи здоров'я; 4) заподіяння великої шкоди; 5) спричинення інших тяжких наслідків.

Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є встановлений з метою протидії залученню в економіку «брудних» коштів та виконання Україною взятих на себе міжнародно-правових зобов'язань порядок здійснення господарської діяльності, а також порядок вчинення цивільно-правових угод в частині особистого та іншого подібного використання майна, не пов'язаного з господарською діяльністю. **Додатковий об'єкт** – інтереси правосуддя, нормальне функціонування фінансово-кредитної системи, засади добросовісної конкуренції, громадська безпека.

Предмет – кошти та інше майно, одержане внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів.

Грошові кошти у даному разі можуть виступати як в готівковій, так і в безготівковій формі (перебувають на банківському рахунку, їх обіг регулюється зобов'язальним правом), бути як національною, так й іноземною валютою.

Грошові кошти та інше майно виступають предметом легалізації за умови, що їх одержання відбулося заздалегідь і було поєднано з порушенням норм тільки кримінального законодавства – України або іншої держави. Вказівка на виключно злочинний характер одержання майна – предмета кримінально караної легалізації не означає, що ст. 209 КК є нормою з кримінально-правовою преюдицією, яка вимагає для свого застосування попереднього винесення обвинувального вироку за суспільно небезпечне протиправне діяння – джерело «брудних» доходів. Для інкримінування ст. 209 КК тому, хто не вчиняв предикатного діяння, достатньо встановленого за допомогою будь-яких об'єктивних даних усвідомлення винним того, що він вчинює дії з майном, одержаним внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації доходів. Наявність обвинувального

вироку суду, яким особу визнано винною у вчиненні предикатного злочину, іншого процесуального документа суду, що підтверджує факт вчинення такого злочину (наприклад, постанови про звільнення особи від кримінальної відповідальності), або принаймні постанови про порушення кримінальної справи полегшує з'ясування і доказування усвідомлення кримінально караного характеру походження відповідного майна.

Ст. 209 КК не вказує на мінімальний розмір грошових коштів та мінімальну вартість іншого майна, легалізація яких має тягнути за собою кримінальну відповідальність, у зв'язку з чим під час застосування цієї статті має враховуватись положення ч. 2 ст. 11 КК (наприклад, вчинення дрібного побутового правочину).

Кваліфікація за ст. 209 КК можлива і в тому разі, коли особа не притягувалась до кримінальної відповідальності за предикатне діяння. У такому випадку особа одночасно притягується до кримінальної відповідальності за предикатний злочин та за легалізацію (відмивання) коштів або іншого майна, одержаних внаслідок його вчинення, тобто за сукупністю цих злочинів, оскільки вона усвідомлює, що вчиняє легалізацію таких коштів (майна).

Для кваліфікації за ст. 209 КК не має значення місце вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, тобто місцем одержання «брудних» доходів може бути територія як України, так і іноземної держави. В останньому випадку вимагається, щоб діяння – джерело доходів визнавалося злочином одночасно і за кримінальним законом іноземної держави, і за КК України. При цьому вчинене за кордоном суспільно небезпечне протиправне діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, не обов'язково має тягнути покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох років і більше.

Стосовно вчинених в Україні суспільно небезпечних протиправних діянь, що передували легалізації (відмиванню) доходів, то у ст. 209 КК реалізовано ідею обмеження кола діянь як джерела «брудних» доходів: 1) з кола предикатних виключені діяння, за які, згідно з КК, передбачено менш суворе покарання, ніж три роки позбавлення волі; 2) суспільно небезпечними протиправними діяннями, що передують легалізації доходів, не визнаються ухилення від сплати податків і зборів (ст. 212 КК) незалежно від того, за якою частиною ст. 207 або ст. 212 КК кваліфіковане те чи інше

діяння та яке покарання встановлене за його вчинення (п. 1 постанови ПВСУ від 15 квітня 2005 р. № 5 «Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом»).

Не є предметом легалізації кошти або інше майно, одержані внаслідок здійснення службовою особою всупереч встановленому порядку операцій з активами, що перебувають у податковій заставі і в подальшому використовуються суб'єктом господарювання – юридичною особою при здійсненні господарської діяльності. Злочинне відчуження заставлених активів не веде до збільшення (прирошування) майна суб'єкта господарювання, а тому не можна вести мову про одержання злочинного доходу як такого.

Не є предметом легалізації кошти (незалежно від їх розміру), одержані як субсидії, субвенції, дотації чи кредити внаслідок надання неправдивої інформації суб'єктами, зазначеними в диспозиції ч. 1 ст. 222 КК, хоча з такими коштами надалі і вчинюються діяння, перелічені у ст. 209 КК, оскільки ці кошти одержуються офіційно (легально) і злочин, передбачений ст. 222 КК, не містить усіх ознак предикатного діяння, визначеного у п. 1 примітки до ст. 209 КК (п. 10 постанови ПВСУ від 15 квітня 2005 р. № 5).

Об'єктивна сторона злочину може виражатися в одній з чотирьох форм, вказаних альтернативно: 1) вчинення фінансової операції з коштами або іншим майном, одержаними внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів; 2) вчинення правочину з коштами або іншим майном, одержаними внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів; 3) вчинення дій, спрямованих на приховання чи маскуванню незаконного походження таких коштів або іншого майна, володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження або переміщення; 4) набуття, володіння або використання коштів чи іншого майна, одержаних внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів.

Під *фінансовою операцією* потрібно розуміти будь-яку операцію, пов'язану із здійсненням або забезпеченням здійснення платежу за допомогою суб'єкта первинного фінансового моніторингу. До фінансових операцій законодавство про протидію від-

миванню «брудних доходів» відносить, зокрема, внесення або зняття депозиту (внеску, вкладу); переказ грошей з рахунку на рахунок; обмін валюти; надання або отримання позики або кредиту; страхування (перестраховування); відкриття рахунку. Фінансова операція може здійснюватись за допомогою як суб'єкта первинного фінансового моніторингу, так і будь-якого іншого суб'єкта господарювання, а тому для максимального охоплення всіх видів фінансових операцій залежно від їх змісту треба звертатись до відповідних нормативно-правових актів.

Поняття *правочину* доповнює описання об'єктивної сторони злочину та охоплює дії фізичних і юридичних осіб, спрямовані на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (ст. 202 ЦК). Правочини можуть бути як односторонніми (наприклад, заповіт, довіреність), так і дво- або багатосторонніми. Це різноманітні договори – купівлі-продажу, позики, доручення, комісії, страхування, схову, перевезення, про сумісну діяльність тощо.

Вчинення дій, спрямованих на приховання чи маскуванню незаконного походження таких коштів або іншого майна, володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження або переміщення – це активна поведінка винної особи, яка може полягати у зміні правового статусу коштів або іншого майна шляхом підроблення документів, що засвідчують право власності; отриманні фіктивних документів на придбання майна; вчиненні цивільно-правових угод (удавана купівля у комісійному магазині, ломбарді тощо); оформленні права власності на підставних осіб; укладенні фіктивних угод про надання кредитів або різноманітних послуг (юридичних, аудиторських, маркетингових); внесенні коштів на банківські рахунки юридичних і фізичних осіб, у т. ч. в офшорних зонах; переміщенні коштів з одного рахунку на інший (за умови, що всі зазначені дії не були способом вчинення предикатного діяння).

Під *набуттям майна, одержаного внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації доходів*, треба розуміти отримання такого майна винною особою, яка усвідомлює його відповідне походження, тим чи іншим оплатним або безоплатним способом (купівля, отримання в обмін на інші предмети, прийняття як оплати за надані послуги або виконану роботу, одержання як подарунка або як оплати боргу тощо).

Володіння «брудним» майном означає фактичне перебування такого майна у особи, яка має можливість впливати на нього. Володіти майном може як його власник, так й інші особи, наприклад, ті, хто дістає таку можливість в силу певних договірних відносин (договори найму, комісії, схову тощо). На відміну від укладання угоди, набуття і володіння «брудним» майном здійснюється за недійсними правочинами, якими одержанню такого майна або володінню ним надається правомірний вигляд.

Використання коштів чи іншого майна, одержаних внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації доходів, – це вилучення у тій чи іншій формі корисних властивостей такого майна для задоволення потреб власника або інших осіб (використання зазначеного майна для здійснення будь-якої діяльності, у т. ч. підприємницької та іншої господарської діяльності). Це, наприклад, внесення коштів як внеску у статутний фонд підприємства, придбання підприємств з великими обсягами готівкових надходжень, фінансування виробництва товарів.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Для кваліфікації за ст. 209 КК не вимагається точної обізнаності про характер та конкретні обставини вчинення предикатного діяння, але необхідним є усвідомлення особою тих фактичних обставин скоєного, з якими КК України пов'язує можливість призначення покарання у виді позбавлення волі на строк три і більше років.

Характерною ознакою суб'єктивної сторони цього складу злочину є бажання, по-перше, приховати справжнє джерело майна, з яким вчинюються угоди, інші дії або яке використовується, і, по-друге, видати брудне майно за легальні доходи. Через відсутність бажання надати процесові легальний вигляд та формально правомірного характеру дій не утворюють розглядуваного складу злочину випадки використання «брудного» майна для продовження вчинення кримінально караних діянь (наприклад, для незаконного виготовлення підакцизних товарів). З таких саме підстав не за ст. 209 КК, а за ст. 396 КК слід кваліфікувати заздалегідь не обіцяне приховування тяжкого чи особливо тяжкого злочину, яке включає в себе і приховування предметів, здобутих шляхом його вчинення (наприклад, їх зберігання, переховування, транспортування або переробку).

Суб'єкт злочину – загальний. За ст. 209 КК може нести відповідальність як особа, яка вчинила суспільно небезпечне протиправне діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, і наступні дії, які охоплюються поняттям легалізації, так і той, хто не вчиняв предикатного діяння.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 209 КК) є: 1) повторність; 2) вчинення його за попередньою змовою групою осіб; 3) у великому розмірі.

У ч. 2 ст. 209 КК йдеться про повторність лише тотожних злочинних діянь (вчинення злочину, передбаченого ст. 306 КК, не може слугувати підставою для кваліфікації вчиненого за ч. 2 ст. 209 КК за ознакою повторності).

Особливо кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 3 ст. 209 КК) є: 1) вчинення його організованою групою; 2) в особливо великому розмірі.

Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, визнається вчиненою у **великому розмірі**, якщо предметом злочину були кошти або інше майно на суму, що перевищує шість тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а у **особливо великому розмірі** – на суму, що перевищує вісімнадцять тисяч таких мінімумів (п. 2 примітки до ст. 209 КК).

Порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом (ст. 213 КК).

Безпосереднім об'єктом злочину виступає порядок здійснення операцій з металобрухтом як різновиду господарської діяльності.

Предмет – побутовий та промисловий металобрухт (брухт кольорових і чорних металів).

Металобрухт – це непридатні для прямого використання виробу або частини виробів, які за рішенням власника втратили експлуатаційну цінність внаслідок фізичного або морального зносу і містять у собі чорні або кольорові метали чи їх сплави, а також вироби з металу, що мають непоправний брак, залишки чорних і кольорових металів та їх сплавів.

З об'єктивної сторони вчинення злочину можливе у трьох формах: 1) здійснення операцій з брухтом кольорових і чорних металів без державної реєстрації або без спеціального дозволу (лі-

цензії), одержання якого передбачено законодавством; 2) надання приміщень та споруд для розташування незаконних пунктів прийому, схову та збуту металобрухту; 3) організація незаконних пунктів прийому, схову та збуту металобрухту.

До *операцій з металобрухтом* належить заготівля, переробка і металургійна переробка брухту чорних або кольорових металів. Під заготівлею металобрухту слід розуміти діяльність, пов'язану із збиранням, купівлею, зберіганням та реалізацією металобрухту юридичними або фізичними особами – суб'єктами підприємницької діяльності, які здійснюють операції з металобрухтом. Операції з металобрухтом здійснюються лише спеціалізованими підприємствами, а також їх приймальними пунктами після отримання відповідних дозволів (ліцензій).

Здійснення операцій без державної реєстрації означає фактичне здійснення незареєстрованої у встановленому порядку діяльності, яка містить ознаки підприємництва.

До *приміщень і споруд*, в яких розташовуються незаконні пункти прийому, схову та збуту металобрухту, належать, наприклад, будинки, квартири, гаражі, сараї, цехи, склади, інші відокремлені приміщення і будівлі як народногосподарського, так і побутового призначення. *Надання* приміщення та споруди означає надання можливості одній або кільком особам використовувати це приміщення або споруду для розташування незаконного приймального пункту металобрухту і для здійснення у ньому операцій з брухтом кольорових та чорних металів з порушенням встановленого порядку чи для зберігання металобрухту.

Незаконний пункт прийому, схову та збуту металобрухту – це місце, на базі якого фактично здійснюються недозволені операції із заготівлі та переробки брухту чорних і (або) кольорових металів.

Організація незаконного пункту прийому, схову та збуту металобрухту – це вчинення дій, спрямованих на створення такого приймального пункту, на створення умов, необхідних для його нормального функціонування (підшукування відповідних приміщень, придбання необхідного обладнання, пошук і прийняття на роботу персоналу, забезпечення коштами, розробка і проведення конспіративних заходів тощо).

Ліцензуванню не підлягає діяльність фізичних осіб, пов'язана із збиранням та реалізацією побутового брухту чорних

та кольорових металів, а також діяльність фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності і юридичних осіб, пов'язана із збиранням та реалізацією промислового брухту чорних та кольорових металів, який утворився в результаті їх діяльності. Водночас збирання і реалізація побутового металобрухту, здійснювані фізичною особою, яка не зареєстрована як суб'єкт підприємництва, якщо така діяльність фактично є підприємницькою, містить ознаки розглядуваного складу злочину.

Злочин визнається закінченим з моменту вчинення однієї з трьох дій, які альтернативно становлять його об'єктивну сторону (організація незаконних пунктів прийому, схову та збуту металобрухту – з моменту, коли такий пункт був фактично створений (організований)).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт злочину – загальний.

Кваліфікуючою ознакою злочину (ч. 2 ст. 213 КК) є вчинення його особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею.

Незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару (ст. 229 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є встановлений законодавством порядок охорони і використання знаків для товарів і послуг, фірмових найменувань та кваліфікованих зазначень походження товару як засобів індивідуалізації учасників господарського обороту, товарів і послуг. **Додатковими** об'єктами виступають права та законні інтереси споживачів, засади добросовісної конкуренції.

Предмет злочину: 1) знак для товарів чи послуг; 2) фірмове найменування; 3) кваліфіковане зазначення походження товару.

Знаки для товарів чи послуг – це позначення, за якими товари або послуги одних осіб відрізняються від товарів чи послуг інших осіб. Такі знаки призначені для ідентифікації (індивідуалізації) товарів і послуг, для розрізнення сервісу підприємств. Крім основної (розпізнавальної), знаки для товарів і послуг виконують інші функції: вказують на походження товарів або послуг (не гео-

графічне, а, так би мовити, виробниче), на їхню певну якість, рекламують товари і послуги, надаючи споживачам відповідну інформацію про них. Як знаки для товарів і послуг в Україні можуть виступати словесні (у т. ч. власні імена, літери, цифри), зображувальні, об'ємні (скажімо, флакони для парфумів або пляшки для алкогольних напоїв) та інші (наприклад, кольорові, звукові, світлові, пахучі) позначення або їх комбінації.

Предметом злочину є знаки для товарів чи послуг, які: 1) зареєстровані в Україні; 2) охороняються без реєстрації на підставі міжнародних договорів, учасником яких є Україна; 3) визнані у встановленому порядку добре відомими.

Фірмове найменування – це найменування суб'єкта господарювання (юридичної особи або громадянина-підприємця), під яким він бере участь у господарському обороті. Громадянин-підприємець має право заявити як фірмове (комерційне) найменування своє прізвище або ім'я (ст. 159 ГК). На відміну від ГК, ЦК 2003 р. передбачає, що правом на комерційне (фірмове) найменування володіє лише юридична особа, яка є підприємницьким товариством. Право на фірму дозволяє індивідуалізувати юридичну особу або фізичну особу-підприємця серед інших учасників ринкових відносин, відрізнити один суб'єкт господарювання від іншого, є складовою його ділової репутації.

Кваліфіковане зазначення походження товару – це позначення, яке включає назву місця та географічне зазначення походження товару і підлягає реєстрації у встановленому законом порядку. Йдеться про будь-яке словесне чи зображувальне (графічне) позначення, що прямо чи опосередковано вказує на географічне місце походження товару, який має певні якості, репутацію та інші характеристики, зумовлені (виключно або головним чином) характерними для даного місця природними умовами чи людським фактором або їх поєднанням (наприклад, мінеральні води «Миргородська», «Трускавецька», Баранівська порцеляна). Не є предметом розглядуваного злочину: 1) просте зазначення походження товару; 2) кваліфіковане зазначення походження товару, пов'язане з географічним місцем в іноземній державі, якщо право на це зазначення не охороняється у відповідній іноземній державі.

З об'єктивної сторони злочин характеризується сукупністю трьох ознак: 1) діянням у вигляді незаконного використання пред-

метів, альтернативно вказаних у ч. 1 ст. 229 КК, або іншого порушення права на знак для товарів і послуг, фірмове найменування або кваліфіковане зазначення походження товару; 2) суспільно небезпечними наслідками – матеріальною шкодою у значному, великому або особливо великому розмірі; 3) причинним зв'язком між вказаним діянням та наслідками.

Використанням знака для товарів чи послуг визнається: 1) нанесення його на будь-який товар, упаковку, в якій міститься товар, вивіску, пов'язану з ним, етикетку, нашивку, бирку чи інший прикріплений до товару предмет, зберігання такого товару із зазначеним нанесенням знака з метою пропонування для продажу, продаж, імпорт та експорт; 2) застосування знака під час пропонування та надання будь-якої послуги; 3) застосування його в діловій документації чи в рекламі та в мережі Інтернет. Таким же чином має вирішуватися питання про використання фірмового найменування.

Використанням знака для товару чи послуги визнається і застосування його у формі, що відрізняється від зареєстрованого знака лише окремими елементами, що не змінюють в цілому відмітності знака. Наприклад, це так звані імітуючі позначення, які є схожими настільки, що їх можна сплутати із зареєстрованими раніше знаками, добре відомими знаками або фірмовими найменуваннями, які належать іншим особам (скажімо, Panasonic або Panasonic замість Panasonic, Smirnov замість Smirnoff, Neecafe замість Nescafe, Адміральське замість Адміралтейське, Bel-a-med замість Blend-a-med).

Використанням зареєстрованого кваліфікованого зазначення походження товару визнається: 1) нанесення його на товар або етикетку; 2) нанесення на упаковку товару, застосування в рекламі; 3) запис на бланках, рахунках та інших документах, що супроводжують товар.

Використання кваліфікованого зазначення походження товару визнається *незаконним* у таких випадках: 1) використання здійснюється особою, яка не має свідоцтва про право на його використання; 2) зазначення використовується, хоч товар не походить із зареєстрованого для цього географічного місця (навіть якщо справжнє місце походження товару або географічне зазначення його походження використовується у перекладі або супроводжується словами: «вид», «тип», «стиль», «марка», «імітація» тощо); 3) використання вводить в

оману споживачів щодо походження товару та його особливих властивостей або інших характеристик, а також тоді, коли використання щодо неоднорідних товарів завдає шкоди репутації зареєстрованого зазначення або неправомірним використанням його репутації; 4) використання як видової назви.

Використання фірмового найменування є незаконним у разі, коли воно здійснюється без дозволу уповноваженої особи, що може призвести до змішування з діяльністю іншого суб'єкта господарювання, який має пріоритет на використання цього найменування.

Злочин визнається закінченим з моменту заподіяння матеріальної шкоди у значному розмірі, тобто, коли її розмір у двадцять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка до ст. 229). Матеріальна шкода у даному разі включає як пряму дійсну шкоду, так і упущену (втрачену) вигоду. Структурно матеріальна шкода включає в себе, зокрема: 1) суми коштів, які суб'єкт права на знак для товарів чи послуг, фірмове найменування або кваліфіковане зазначення походження товару витратив (повинен витратити) для відновлення свого порушеного права; 2) суми коштів, які такий суб'єкт одержав би від особи, яка порушила його право на відповідний об'єкт права інтелектуальної власності, у разі використання або надання ліцензії на використання такого права у передбаченому законодавством порядку. Втрачена вигода може бути спричинена тим, що винна особа, незаконно використовуючи чужий знак, розширює сферу збуту своєї продукції і тим самим послаблює на ринку попит на оригінальні товари, які виробляються та реалізуються власником знака на товар. Заподіяння шкоди діловій репутації суб'єкта господарювання (наприклад, знаки нерідко незаконно використовуються на товарах значно нижчої якості, що викликає у споживачів негативне ставлення і до товарів, позначених справжніми знаками) також може братись до уваги при визначенні розміру заподіяної аналізованим злочином шкоди – як показник зменшення вартості гудвілу.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною формою вини.

Суб'єкт злочину – загальний.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 229 КК) є: вторність; вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб;

заподіяння матеріальної шкоди у великому розмірі (її розмір перевищує у двісті і більше разів неоподатковуваний мінімум доходів громадян).

Особливо кваліфікуючими ознаками (ч. 3 ст. 229) є: вчинення злочину службовою особою з використанням службового становища; організованою групою; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великому розмірі (її розмір у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян).

8.4. Характеристика окремих злочинів у сфері банкрутства

Банкрутство – це визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедур санації та мирової угоди і погасити встановлені у порядку, визначеному цим Законом, грошові вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури.

Основним безпосереднім об'єктом злочинів, у сфері банкрутства є відносини неспроможності, майнові інтереси кредиторів, у т. ч. держави щодо задоволення їх претензій за рахунок майна боржника – суб'єкта господарської діяльності, **додатковими** об'єктами – право власності, порядок відправлення правосуддя, порядок здійснення службовими особами покладених на них повноважень.

Доведення до банкрутства (ст. 219 КК).

Об'єктивна сторона складу цього злочину полягає у вчиненні дій, що призводять до стійкої фінансової неспроможності суб'єкта господарювання, і, як наслідок, до заподіяння великої матеріальної шкоди державі чи кредиторів, а також у причинному зв'язку між вказаними діями та суспільно небезпечними наслідками.

До дій, які створюють або збільшують фінансову неспроможність суб'єкта господарювання, викликають його фактичну і заплановану самоліквідацію, варто відносити, зокрема: укладення явно не вигідних, збиткових угод; укладення очевидно несприятливих угод, за якими зобов'язання боржника наперед матимуть характер сумнівного боргу (наприклад, надання кредитів особам,

які завідомо не збираються їх повертати); отримання великих парій товарів, за які підприємство завідомо нездатне розрахуватися; отримання кредитів під незвично високі відсотки; заздалегідь задумане збиткове, нераціональне використання кредитних ресурсів; переведення на себе зобов'язань, які не можуть бути виконані, у тому числі боргів інших підприємств; витрачання грошових коштів суб'єкта господарювання на потреби, які безпосередньо не пов'язані з його діяльністю; безпідставне переведення грошових коштів підприємства на рахунки інших господарюючих суб'єктів; звільнення контрагентів від виконання зобов'язань за договорами; укладення завідомо нереальних угод з великими штрафними санкціями; прийняття інших управлінських рішень, здатних серйозно погіршити фінансове становище суб'єкта господарювання.

У тому разі, коли доведення до банкрутства супроводжується вчиненням злочину проти власності або злочину у сфері службової діяльності, дії винного потребують кваліфікації за сукупністю: крім ст. 219 КК, можуть застосовуватись, зокрема, ст. 191, ст. 364, ст. 366 КК.

Злочин визнається закінченим з моменту настання тих пов'язаних між собою наслідків, які вказані у диспозиції ст. 219 КК.

У господарському праві банкрутство розглядається як визнана господарським судом нездатність боржника задовольнити визнані судом вимоги кредиторів, тобто це юридичний факт, який встановлюється в особливій процесуальній формі. А з погляду відповідальності за ст. 219 КК банкрутство – це стійка фінансова неспроможність незалежно від того, чи встановлено такий факт у порядку господарського судочинства. Крім цього, господарсько-правове поняття банкрутства однозначно пов'язується з ліквідаційною процедурою, а в плані відповідальності за ст. 219 КК це і власне банкрутство, і неплатоспроможність, яку можна подолати, досягнувши фінансово-господарського оздоровлення.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною формою вини та **мотивом** – корисливими спонуканнями, іншою особистою заінтересованістю, прагненням задовольнити інтереси третіх осіб.

Суб'єкт злочину – спеціальний. Ним є громадянин – засновник (учасник) або службова особа суб'єкта господарської діяльності.

8.5. Характеристика окремих злочинів у сфері використання фінансових ресурсів та обігу цінних паперів

Шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК).

Об'єктом злочину є встановлений законодавством порядок кредитування і фінансування господарської діяльності, права і законні інтереси кредиторів і держави, система оподаткування.

Предметом злочину виступає неправдива інформація, що надається органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим чи органам місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам і дозволяє отримати субсидії, субвенції, дотації, кредити чи пільги щодо податків.

Об'єктивна сторона злочину полягає в активній поведінці – у наданні вказаними у диспозиції ст. 222 КК особами органам державної влади, органам влади АРК чи органам місцевого самоврядування, банкам, іншим кредиторам завідомо неправдивої інформації з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків.

Надання завідомо неправдивої інформації – обман держави або кредиторів, який набуває письмової форми і супроводжується використанням перекручених документів (наприклад, у сфері банківського кредитування це кредитні заявки, контракти, інші документи, які підтверджують, що кредит отримується для придбання товарів, робіт або послуг, техніко-економічні обґрунтування тощо).

Інформація, що надається особою, яка вчинює шахрайство з фінансовими ресурсами, повинна бути *неправдивою*, тобто має не відповідати дійсності, приховувати або перекручувати у гірший або, навпаки, у кращий бік справжній стан речей і стосуватися тих обставин, які дозволяють отримати дотації, субсидії, субвенції, кредити або податкові пільги. Інформація, у плані відповідальності за ст. 222 КК, – це не будь-які відомості, що подаються уповноваженому адресатові, а лише ті дані, що сприяють незаконному отриманню фінансової допомоги, зумовлюють її надання. Завідомо неправдива інформація за своїм змістом має бути такою, що могла бути підставою для прийняття рішення про надання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків. Напри-

клад, у документах, наданих банку, не зазначається, що у позичальника є інший неповернутий кредит. Зміст завідомо неправдивої інформації може стосуватись не лише суб'єкта господарювання, який отримує у тій чи іншій формі фінансові ресурси, а й інших осіб (наприклад, страховиків або поручителів).

Охоплюються розглядуваним складом злочину ситуації, в яких нецільове використання кредиту заздалегідь планувалось особою, яка бажала спочатку заробити на кредитних коштах, а потім використати позичку на цілі, передбачені кредитним договором. Нецільове використання кредиту може полягати, наприклад, у: внесенні коштів на депозит і отриманні за ним відсотків; придбанні нерухомості та іншого майна, що не має відношення до цілі, вказаної у кредитному договорі; переведенні кредитних коштів у готівку і використанні їх на власні потреби; погашенні інших отриманих раніше кредитів. Якщо суб'єкт господарської діяльності з об'єктивних причин, які виникли після укладення кредитної угоди, коригує свої фінансові плани, використовує кредит не за цільовим призначенням і не може своєчасно погасити заборгованість, склад злочину, передбаченого ст. 222 КК, відсутній.

Злочин визнається закінченим з моменту подання конкретного адресатові відповідної інформації незалежно від того, чи вдалося винному отримати той або інший фінансовий ресурс, одержати пільги щодо податків, ухилитися від сплати податків, чи заподіяна реальна майнова шкода.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого умислу та спеціальною метою – отримати вказаний у тексті ст. 222 КК різновид фінансових ресурсів або пільгу щодо податків. Психічне ставлення до наслідків у формі великої матеріальної шкоди (ч. 2 ст. 222 КК) може характеризуватися непрямим умислом.

Головним критерієм розмежування складів злочинів, передбачених ст. 222 і ст. 190 КК («Шахрайство»), є спрямованість умислу та момент його виникнення. У разі шахрайства з фінансовими ресурсами умисел винного спрямований на тимчасове отримання кредитних коштів з наступним, можливо, несвоєчасним їх поверненням. У разі вчинення злочину проти власності – шахрайства винна особа укладає кредитний договір лише для того, щоб при-

ховати, завуалювати злочинний характер своїх дій, спрямованих на безоплатне заволодіння назавжди чужим майном.

Суб'єкт злочину – спеціальний. Це: 1) громадянин, який займається зареєстрованою приватною підприємницькою діяльністю; 2) громадянин – засновник (учасник) суб'єкта господарської діяльності; 3) службова особа юридичної особи – суб'єкта господарської діяльності (або суб'єкта підприємництва, або суб'єкта некомерційного господарювання, див. ст. 52 і ст. 62 ГК).

Суб'єктом шахрайства з фінансовими ресурсами не можуть виступати особи, які, хоч і є фізичними особами – підприємцями або службовими особами суб'єктів господарської діяльності, але в кредитних відносинах виступають як приватні особи, які отримують споживчі кредити.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 222 КК) є повторність і заподіяння великої матеріальної шкоди.

Матеріальна шкода визнається *великою*, якщо вона у п'ятсот і більше разів перевищує встановлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка до ст. 219 КК). Ця шкода може бути заподіяна внаслідок використання дотацій, субсидій, субвенцій не за цільовим призначенням, неповернення одержаного кредиту, несплати відсотків за ним, несплати податків. Шкода, заподіяна кредиторіві, може полягати не лише у прямих збитках, викликаних неповерненням всього або частини кредиту, але й у неможливості виконання зобов'язань майнового характеру, в іншій втраченій вигоді. Сам по собі факт нецільового використання кредитних коштів у разі їх вчасного повернення кредиторіві не утворює кваліфікованого складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 222 КК, оскільки такими діями матеріальна шкода кредиторіві не заподіюється.

У випадку вчинення злочину у формі незаконного одержання пільг щодо податків злочин визнається закінченим з моменту фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів, які мали бути сплачені у строки, передбачені законодавством з питань оподаткування.

8.6. Характеристика окремих злочинів у сфері обслуговування споживачів та захисту їх прав

Умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції (ст. 227 КК).

Об'єктом злочину є суспільні відносини, що забезпечують випуск на ринок України безпечної продукції, захист прав споживачів.

Предметом злочину може виступати небезпечна продукція, тобто така продукція, що не відповідає вимогам щодо безпечності продукції, установленим нормативно-правовими актами.

Термін *«продукція»* у ст. 227 КК ужитий у значенні, визначеному Законом України «Про загальну безпечність нехарчової продукції» від 2 грудня 2010 р. № 2736-VI – це будь-яка речовина, препарат або інший товар, виготовлений у ході виробничого процесу. Разом із тим предметом цього злочину може бути як нехарчова, так і харчова продукція.

Особливістю небезпечної продукції є те, що вона при її використанні за передбачених для нього умов створює загрозу суспільним інтересам – безпеці життя та здоров'я людей, безпечним умовам праці, захисту прав споживачів (користувачів), захисту довкілля. Оскільки безпечність продукції є однією із складових її якості, то з цього випливає висновок про те, що коло предметів злочину за новою редакцією ст. 227 КК звужено.

Причини того, що продукція стала небезпечною, можуть бути пов'язані безпосередньо з виробничим процесом, порушенням правил зберігання товару, закінченням кінцевих строків реалізації тощо.

Об'єктивна сторона злочину виражається у формі дій – це введення в обіг (випуск на ринок України) небезпечної продукції, якщо такі дії вчинені у великих розмірах.

Згідно з приміткою до ст. 227 великі розміри є в тому разі, коли загальна вартість уведеної в обіг продукції перевищує п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Злочин вважається закінченим із моменту введення в обіг (випуску на ринок України) небезпечної продукції у великих розмірах, тобто коли така продукція фактично була передана іншим суб'єктам господарювання (у тому числі підприємцям), що діють

на ринку України, або безпосередньо споживачам (фізичним чи юридичним особам).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Винний усвідомлює, що вводить в обіг (випускає на ринок України) небезпечну продукцію і бажає вчинити ці дії. Якщо особа під час вчинення цих дій помилково вважала, що продукція є безпечною, то це виключає застосування ст. 227 КК у зв'язку з відсутністю умислу.

Суб'єктом злочину може бути особа, на яку покладені обов'язки забезпечення відповідності продукції, що вводиться в обіг, установленим нормативно-правовими актами вимогам безпечності. Зокрема, це може бути як службова особа чи інший працівник суб'єкта господарської діяльності, який є виробником продукції, представником виготовлювача продукції в Україні чи імпортером продукції, так і підприємець, який здійснює таку діяльність.

8.7. Характеристика окремих злочинів у сфері приватизації державного та комунального майна

Незаконна приватизація державного, комунального майна (ст. 233 КК).

Безпосереднім об'єктом злочинів, пов'язаних із приватизацією, є передбачений законодавством порядок приватизації державного і комунального майна. Цей порядок покликаний: сприяти підвищенню ефективності діяльності підприємств і створенню конкурентного середовища; захистити фіскальні інтереси держави та органів місцевого самоврядування, залучити кошти, необхідні для виконання соціальних програм; забезпечити структурну перебудову економіки України; поєднати засоби виробництва та ефективного власника; створити умови для подальшого розвитку фондового ринку; забезпечити інформаційну прозорість процесу приватизації тощо.

Предметом цього злочину є державне і комунальне майно, а також підроблені приватизаційні документи.

Під *державним майном* треба розуміти майно, що перебуває у державній власності, а також майно, яке належить АРК. Об'єкти

державної власності, що підлягають приватизації, визначаються спеціальними законами.

Комунальним визнається майно, яке перебуває у комунальній власності – праві власності громади села, селища або міста.

Врахування характеру діянь, криміналізованих ст. 233 КК, їх місця в системі Особливої частини КК, тієї обставини, що законодавство про приватизацію не поширює свою дію на відчуження певних різновидів майна, дозволяє зробити висновок про те, що предметом цього злочину не визнаються об'єкти державного земельного і житлового фондів.

Приватизаційні документи – різноманітні документи, які подаються, складаються чи у інший спосіб використовуються у процесі приватизації державного або комунального майна (документи, за допомогою яких оформляється перехід права власності на приватизоване майно; документи, які складаються при оцінці вартості майна, що підлягає приватизації, – акти інвентаризації майна, висновок експерта про вартість майна, передавальний баланс підприємства тощо).

З об'єктивної сторони злочин може набувати однієї з чотирьох форм, вказаних у ч. 1 ст. 233 КК альтернативно: 1) приватизація державного чи комунального майна шляхом заниження його вартості через визначення її у спосіб, не передбачений законом; 2) використання підроблених приватизаційних документів; 3) приватизація майна, яке згідно із законом не підлягає приватизації; 4) приватизація неправомочною особою.

Під *приватизацією* розуміється один із способів зміни форми власності, а саме: відчуження державного або комунального майна на користь фізичних та юридичних осіб, які відповідно до законодавства про приватизацію можуть бути покупцями.

Під *заниженням вартості майна через визначення її у спосіб, не передбачений законом*, треба розуміти: 1) застосування такого способу, який відповідно до чинного законодавства взагалі не повинен бути використаний під час приватизації; 2) застосування такого способу оцінки майна, який хоч і використовується під час приватизації, однак згідно із законодавством не може застосовуватися для оцінки саме даного об'єкта приватизації.

Під *використанням підроблених приватизаційних документів* потрібно розуміти їх подання органам приватизації, вчинення

з ними інших дій, які так чи інакше можуть вплинути на винесення рішення про приватизацію конкретних об'єктів та її умови.

Приватизація майна, яке не підлягає приватизації, означає укладання договорів купівлі-продажу щодо таких об'єктів державної або комунальної власності, відчуження яких на користь фізичних та юридичних осіб чинним законодавством або рішенням місцевих рад відповідного рівня заборонено. Відповідно до Закону «Про приватизацію державного майна» (ч. 2 ст. 5), приватизації не підлягають об'єкти, що мають загальнодержавне значення, а також казенні підприємства. Перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації, не є постійним і незмінуваним. Поіменний перелік зазначених об'єктів, які розподіляються за органами управління та областями, затверджується Верховною Радою України за поданням КМУ у формі прийняття відповідного Закону. Законом України від 23 вересня 2008 р. затверджено Перелік пам'яток культурної спадщини, що не підлягають приватизації.

Об'єкти державної власності, які підлягають приватизації, поділяються на дві категорії: 1) такі, що приватизуються за погодженням з КМУ (наприклад, майнові комплекси підприємств-монополістів на ринку відповідних товарів України); 2) такі, для приватизації яких не вимагається погодження з КМУ. Порушення встановленого порядку приватизації відповідного державного майна (здійснення її без погодження з КМУ або іншим уповноваженим органом, наприклад, з Антимонопольним комітетом України) немає підстав визнавати кримінально каранюю приватизацією майна, що не підлягає приватизації. Такий саме висновок слід робити і у випадку приватизації пам'ятки культурної спадщини (за винятком тих пам'яток, які фігурують у вказаному вище Переліку) без укладення з відповідним органом охорони культурної спадщини попереднього договору про укладення у майбутньому охоронного договору на пам'ятку із викладенням його істотних умов.

Приватизація неправомочною особою передусім означає, що як покупець державного чи комунального майна виступає особа, якій чинним законодавством не дозволено брати участь у приватизації і укладати відповідні договори купівлі-продажу. Так, відповідно до Закону «Про приватизацію державного майна» (ст. 8), покупцями об'єктів приватизації не можуть бути: 1) юридичні

особи, у майні яких частка державної власності перевищує 25%; 2) органи державної влади та місцевого самоврядування; 3) працівники державних органів приватизації; 4) юридичні особи, майно яких перебуває у комунальній власності.

Нормативно-правовими актами, які регламентують порядок приватизації окремих об'єктів, можуть встановлюватись особливі обмеження щодо суб'єктного складу приватизаційних відносин, що також слід враховувати при вирішенні питання про наявність або відсутність складу аналізованого злочину.

Приватизацію неправомочною особою слід вбачати і в тому разі, коли договір купівлі-продажу державного або комунального майна укладеться між покупцем і таким продавцем, який не є належним органом приватизації – взагалі або у конкретній ситуації (наприклад, відчуження державного майна здійснює орган приватизації, створений органом місцевого самоврядування для проведення приватизації комунального майна). Якщо певне комунальне майно відчужується державним органом приватизації без отримання відповідних повноважень, також є підстави вести мову про приватизацію неправомочною особою.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення незаконної приватизації державного або комунального майна. При цьому слід мати на увазі, що право власності на приватизований об'єкт переходить до покупця з моменту сплати повної вартості придбаного об'єкта, а право власності на об'єкт незавершеного будівництва – з моменту державної реєстрації договору купівлі-продажу.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єктом злочину є особа, яка досягла 16-річного віку і бере безпосередню участь у приватизації державного чи комунального майна (зокрема, працівники державних органів приватизації та органів місцевого самоврядування, голови та члени комісій з приватизації об'єктів, тендерних комісій, службові особи підприємств, які підлягають приватизації, фізичні особи та службові особи, засновники та власники юридичних осіб – покупців державного чи комунального майна).

Дії експерта, який за попередньою домовленістю із суб'єктами приватизації сприяв заниженню вартості об'єкта приватизації, слід кваліфікувати за ч. 5 ст. 27, ст. 233 КК як пособниц-

тво незаконній приватизації державного або комунального майна, а за наявності до цього підстав – також за ст. 358 (366) КК. Таким же чином треба кваліфікувати відповідні зловживання голів та членів інвентаризаційних комісій, комісій, створюваних для визначення частки держави в статутному фонді підприємств у порядку їх передприватизаційної підготовки. Така кримінально-правова оцінка ґрунтується на тому, що експерт та інші зазначені особи, не виступаючи безпосередніми учасниками відчуження і придбання державного та комунального майна, не здатні виконати об'єктивну сторону розглядуваного злочину.

За наявності підстав за зловживання в процесі приватизації державного або комунального майна службові особи, у т. ч. державних органів приватизації, повинні притягуватися до відповідальності за статтями 364, 366, 368 КК. Наприклад, винесення рішення про визнання того чи іншого учасника конкурсу його переможцем може поєднуватись з одержанням службовою особою хабара у формі грошей або пакету акцій підприємства, що приватизується.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 233 КК) є незаконна приватизація майна державної чи комунальної власності у великих розмірах або вчинення діяння за попередньою змовою групою осіб. Незаконна приватизація вважається вчиненою у **великих розмірах**, якщо вартість приватизованого майна у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка до ст. 233 КК). Із цього випливає, що у разі незаконної приватизації державного або комунального майна шляхом заниження його вартості для визначення великого розміру береться до уваги не занижена вартість незаконно приватизованого майна, а повна його вартість.

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Андрушко А.В. Проблеми кримінально – правової протидії обігу небезпечних біодобавок в Україні / А.В. Андрушко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – Випуск 22. – 2013.
2. Андрушко П.П., Короткевич М.Є. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: кримінально-правова характеристика. – К., 2005.

3. Беницкий А.С., Розовский Б.Г., Якимов О.Ю. Ответственность за легализацию преступно приобретенных доходов в уголовном законодательстве Украины и Российской Федерации: Монография. – Луганск, 2008.
4. Брич Л.П., Навроцький В.О. Кримінально-правова кваліфікація ухилення від оподаткування в Україні: Монографія. – К., 2000.
5. Готін О.М. Випуск або реалізація недоброякісної продукції в умовах ринкової економіки: проблеми кримінальної відповідальності. – Луганськ, 2004.
6. Гуторова Н.А. Преступления в сфере хозяйственной деятельности: Раздел VII Особенной части Уголовного кодекса Украины с научно-практическим комментарием. – Х., 2003.
7. Гуторова Н.О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України: Монографія. – Х., 2001.
8. Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія. – К., 2003.
9. Дудоров О.О. Ухилення від сплати податків: кримінально-правові аспекти: Монографія. – К., 2006.
10. Клепицкий И.А. Система хозяйственных преступлений. – М., 2005.
11. Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011.
12. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, М. І. Мельник та ін.; За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка – 3-тє вид., переробл. та догов. – К.: Атіка, 2009.
13. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В.І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-тє вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010.
14. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник/ За заг.ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є.Л. Стрельцова. – Х.: Одиссей, 2009.
15. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг.ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна.- 5-тє вид., допов.- Х.: Право, 2013.
16. Лопушанський Ф.А., Філонов В.П., Титаренко Ю.Л. Боротьба з господарськими злочинами. – Донецьк, 1997.
17. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 9-е вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка.- К.: Юридична думка, 2012.
18. Савченко А.В., Кузнецов В.В. Кримінальне право України: посібник.- К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2011.

19. Савченко А.В., Кісілюк Е.М., Процюк О.В. та ін. Кримінальне право України. Особлива частина: мультимедійний навчальний посібник [Електронний ресурс] – Режим доступу http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravoosob/Files/Lec/T4/T4_P1.html
20. Селецький С.І. Кримінальне право України. Особлива частина. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008.
21. Семикін М.В. Тези лекцій з навчальної дисципліни «Кримінальне право України (Особлива частина), для студентів, які одержують освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр» зі спеціальності 6.0601.00 «Правознавство», – Донецьк: ДонНУ, 2006.
22. Судово-практичний коментар Кримінального кодексу України/ За ред. А.В.Савченка.- К.: ЦУЛ, 2013.
23. Тетарчук І.В., Дяків Т.Є. Кримінальне право України: навчальний посібник для підготовки до іспитів. –К.: «Центр учбової літератури», 2013.
24. Чернявський С. С. Предмет злочинів у сфері господарської діяльності // Вісник Національного університету державної податкової служби України. – 2009. – № 4.

Перелік питань для самостійного контролю:

1. Предмет контрабанди (ст. 201 КК).
2. Відмежування шахрайства з фінансовими ресурсами від шахрайства.
3. Способи ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів).
4. Предмет легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.
5. Суб'єкт складу злочину фіктивне підприємництво (ст. 205 КК).
6. Об'єктивна сторона незаконного використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару (ст. 229 КК).

РОЗДІЛ 9. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

9.1. Загальна характеристика і види злочинів проти довкілля

За останні десятиліття масштаб людської діяльності, розміри і наслідки її впливу на природу якісно змінилися. Традиційні антропоцентристські уявлення про взаємовідносини суспільства і природи ввійшли в суперечність з реальністю, що підтверджується фактами антропогенного впливу людини на навколишнє природне середовище. Внаслідок нераціонального й неконтрольованого використання природних ресурсів дедалі чіткіше вимальовуються прикмети екологічної катастрофи.

Характерними рисами погіршення екологічного стану є радіоактивне, хімічне та фізичне забруднення повітряного басейну, поверхневих і підземних вод, руйнування та забруднення землі. Великомасштабні осушувальні роботи призвели до падіння рівня ґрунтових вод і ерозії ґрунтів. Унаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС та радіоактивного забруднення ускладнилося використання ґрунтів та лісу, склалися загрозливі умови для проживання населення¹.

Науково-технічний прогрес і посилення антропогенного навантаження на природне середовище неминуче призводять до загострення екологічної ситуації: виснажуються запаси природних ресурсів, забруднюється довкілля, втрачається природний зв'язок між людиною і природою, загострюється економічна і політична боротьба за ринки сировини, життєвий простір. На сьогодні доведена пряма залежність між забрудненням навколишнього природного середовища і суттєвим погіршенням здоров'я населення, негативними змінами в його генофонді². Наявна екологічна ситуація

¹ Митрофанов І. І. Злочини проти довкілля : навчальний посібник / І. І. Митрофанов. – Кременчук : Вид. ПП Щербатих О.В., 2009. – С. 5.

² Шамрай В. А. Гігієнічна оцінка впливу довкілля на формування онкогінекологічної патології та обґрунтування заходів щодо її профілактики : автореф. дис... канд. мед. наук : 14.02.01 / В. А. Шамрай ; Донец. держ. мед. ун-т ім. М. Горького. – Донецьк, 2006. – 19 с.

в Україні суттєвим чином обумовлена існуванням масштабної злочинності проти довкілля, яка не відображається в офіційній статистиці. Так, аналіз статистичних даних про стан екологічної злочинності в Україні свідчить, що її доля в загальній структурі злочинності є стабільно незначною та становить близько 0,3%¹.

У зв'язку з цим, у ст. 16 Конституції України закріплений обов'язок держави забезпечити екологічну безпеку і підтримання екологічної рівноваги на її території, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, збереження генофонду Українського народу. Неконтрольований вплив з боку людини на довкілля негативно відображається на житті та здоров'ї самої людини та її майбутніх поколінь. Тому держава за допомогою кримінально-правових заходів, як найбільш суворих та дійових, забезпечує безпеку і недоторканість життя та здоров'я людини. Також, Конституцією (ст. 50) проголошується право кожного на безпечне для життя та здоров'я довкілля і на відшкодування шкоди, яка заподіюється порушенням цього права. Це конституційне право було реалізоване шляхом закріплення у чинному КК розділу VIII «Злочини проти довкілля»².

Зміна системи кримінально-правового захисту в цій сфері обумовлена новими політичними та економічними реаліями, усуненням існуючих протиріч щодо низки важливих теоретичних питань. Однак, й до цього часу не вирішено питання про об'єкт екологічних злочинів³. Так, А. В. Савченко, В. В. Кузнецов, О. Ф. Штанько зазначають, що родовим об'єктом злочинів проти довкілля є суспільні відносини, що забезпечують охорону навколишнього середовища, його науково обґрунтоване раціональне використання та відтворення природних ресурсів, захист нормального екологічного стану біосфери⁴. О. В. Скворцова вважає, що

¹ Поліщук Г. С. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти довкілля (за матеріалами Причорноморського регіону України) : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Г. С. Поліщук ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2006. – С. 1.

² Кримінальне право України. (Особлива частина): Підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 299.

³ Гавриш С. Б. Уголовно-правовая охрана природной среды. Проблемы теории и развитие законодательства. – Харків, 1994. – С. 65, 70; Навроцький В. О. Злочини проти природи : лекції. – Львів, 1997. – С.11.

⁴ Сучасне кримінальне право України : курс лекцій / А. В. Савченко, В. В. Кузнецов, О. Ф. Штанько. – К., 2006. – С. 419.

таким об'єктом є сукупність суспільних відносин, які забезпечують охорону природного середовища навколо людини, його поліпшення та оздоровлення поряд з раціональним використанням і відтворенням природних ресурсів¹. А. М. Шульга під родовим об'єктом злочинного забруднення або псування земель розуміє екологічну безпеку, тобто особливий стан довкілля, який відповідає встановленим у законодавстві критеріям, стандартам, лімітам і нормативам, що стосуються його чистоти, ресурсомісткості (невишарженості), екологічної стійкості, санітарних вимог, видового різноманіття, безпечності для людини та здатності задовольняти її інтереси².

Оскільки об'єктом злочинного посягання визнаються суспільні відносини, то **родовим об'єктом** злочинів проти довкілля слід визнати суспільні відносини, що забезпечують охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання його ресурсів та екологічну безпеку.

Безпосереднім об'єктом злочинів проти довкілля є охоронювані суспільні відносини, що виникають з приводу використання окремих видів природних ресурсів, природних об'єктів, забезпечення правопорядку при здійсненні конкретних видів впливу на навколишнє середовище, забезпечення екологічної безпеки населення і територій в процесі експлуатації промислових та інших підприємств, споруд, установок, а також іншої виробничої діяльності.

Предметом екологічних злочинів є компоненти природного середовища – земля, її надра, вода, атмосферне повітря, рослинний і тваринний світ. У їх створення не вкладено людську працю, і вони не набули якості майна. Це можуть бути такі компоненти, які хоча й акумулюють певну кількість людської праці (наприклад, ліс, що виріс із лісопосадок під час лісовідновлювальних робіт, вирощені і випущені в природні водойми мальки цінних порід риби), але їх розвиток відбувається в природних умовах. Вони не

¹ Скворцова О. В. Кримінально-правова характеристика незаконної порубки лісу за кримінальним законодавством України (на підставі матеріалів практики Автономної Республіки Крим) : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. В. Скворцова ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2007. – 18 с.

² Шульга А. М. Кримінально-правова охорона земель від забруднення або псування : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. М. Шульга ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2004. – С. 10.

вичлененні з природного середовища людською працею і цим відрізняються від предмета злочинів проти власності¹.

Пленум Верховного Суду України слушно зазначив, що кримінальна відповідальність за незаконну порубку лісу настає у разі, якщо остання здійснювалася з порушенням нормативних актів, які регулюють порядок порубки дерев і чагарників, у лісах, захисних та інших лісових насадженнях (якщо при цьому заподіяно істотну шкоду), або в заповідниках чи на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах.... Порубка дерев і чагарників на територіях, не віднесених до лісового фонду (ст. 4 Лісового кодексу України), не тягне відповідальності за ст. 246 КК. За наявності відповідних підстав такі дії можуть бути кваліфіковані як крадіжка, самоправство тощо. Заволодіння деревами, зрубаними та підготовленими до складування або вивезення, залежно від обставин справи слід кваліфікувати за відповідними частинами ст. 185 КК або іншими статтями, якими передбачено відповідальність за вчинення злочинів проти власності².

Об'єктивна сторона даних злочинів в основному сформульована як злочини з матеріальним складом, крім складів передбачених ст.ст. 238 та 250 КК. При цьому, з'ясовуючи обставини вчиненого діяння, необхідно встановлювати наявність необхідного причинного зв'язку між діянням та наслідком. Відповідальність за ці злочини настає і тоді, коли причиною настання суспільно небезпечних наслідків була виробнича або інша діяльність.

Суспільно небезпечне діяння у злочинах проти довкілля в більшості складів має форму дії. Існують злочини діяння які можуть мати як форму дії так і бездіяльності (ст.ст. 236, 237, 238, 247, 251, 254 КК).

В залежності від характеру і обсягу шкоди, заподіяної об'єкту, суспільно небезпечні наслідки можуть бути поділені на наслідки у вигляді *створення небезпеки заподіяння шкоди людині* або (і) екологічним об'єктам та наслідки у вигляді *спричинення*

¹ Митрофанов І. І. Злочини проти довкілля : навчальний посібник / І. І. Митрофанов. – Кременчук : Вид. ПП Щербатих О.В., 2009. – С. 11.

² П. 9 Постанови ПВСУ «Про практику розгляду судами справ про відповідальність за злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10 грудня 2004 р. № 17 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / Верховний Суд України ; за заг. ред. В. Т. Маляренка. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – С. 342.

реальної шкоди життю, здоров'ю людей чи довкіллю. Створення небезпеки для життя і здоров'я людей (ч. 1 ст.ст. 239-244, 253 КК) має місце у разі, коли забруднення довкілля чи вчинення інших протиправних дій могло призвести до загибелі хоча б однієї людини, масових захворювань людей, зараження хоча б однієї людини епідемічним або інфекційним захворюванням, зниження тривалості життя чи імунного захисту людей, відхилень у розвитку дітей тощо.

Найбільш поширені *суспільно небезпечні наслідки* злочинів проти довкілля такі: 1) загибель людей; 2) їх масове захворювання; 3) настання інших тяжких наслідків; 4) спричинення істотної шкоди. Крім того в судовій практиці тяжкими наслідками визнаються: виснаження природних ресурсів, тривалий простій підприємств, забруднення значних територій¹.

У статті 236, 237, частини 2 статей 238 – 243, ч. 2 ст. 245, ч. 2 ст. 253 КК під *загибеллю людей* треба розуміти смерть хоча б однієї людини, що сталася внаслідок вчинення діянь описаних у статтях, які закріплені у розділі VIII (п. 6 ППВСУ від 10 грудня 2004 р. № 17 «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля»).

Масове захворювання людей є оціночним поняттям. Для визначення масовості в цьому випадку потрібно враховувати загальний екологічний стан у даній місцевості, площу забрудненої території, кількість людей, що знаходять на забрудненій території, співвідношення загальної кількості людей, що знаходять на забрудненій території та тих, хто захворів внаслідок забруднення чи зараження даної території.

Вирішуючи питання щодо визнання *наслідків тяжкими* (статті 236, 237, частини 2 статей 238 – 243, ч. 2 ст. 245, статті 247, 251, ч. 2 ст. 252, ч. 1 ст. 253 КК) треба виходити з того, що показниками тяжкості можуть бути: 1) загибель чи масове захворювання людей; 2) істотне погіршення екологічної обстановки у тому чи іншому регіоні (місцевості); 3) зникнення, масова загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу; 4) неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші об'єкти

¹ Костицький В.В. Стаття 236: Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. М.О. Потєбенька, В.Г. Гончаренка. - К.: Форум, 2001-2003. - У 2-х ч. - Ч.2. - С. 413.

природи або використовувати природні ресурси у повному обсязі і у певному регіоні; 5) генетичне перетворення тих чи інших об'єктів природи; 6) заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах тощо (п. 5 ППВСУ № 7).

У деяких злочинах проти довкілля обов'язковими елементами об'єктивної сторони є *спосіб* вчинення злочинного діяння (ст.ст. 239, 241, 245, 248, 249, 252 КК), *місце та умови вчинення злочину* (ст.ст. 237, 238, 243, 244, 246, 248 КК). Відсутність у цих злочинах будь-якої додаткової ознаки об'єктивної сторони буде свідчити про її відсутність, а отже й відсутність складу злочину як єдиної юридичної підстави кримінальної відповідальності.

Суб'єктивна сторона злочинів проти довкілля залежить від структури об'єктивної сторони цих злочинів. Законодавець не вказує на форму вини у тому чи іншому злочині, крім злочинів передбачених ст.ст. 238 та 252 КК. Ці злочини вчиняються виключно умисно.

Злочини проти довкілля окрім умисної форми вини можуть необережну або подвійну (складну) форму вини, наприклад, ст. 251 КК «Порушення ветеринарних правил».

Мета та мотив є суто факультативними ознаками суб'єктивної сторони злочинів проти довкілля і на кваліфікацію не впливають. Мета та направленість умислу винного буде мати значення при вирішенні питання відмежування злочинів проти довкілля від суміжних злочинів, наприклад, злочинів проти життя та здоров'я людей, проти власності тощо.

Суб'єктом злочинів проти довкілля може бути будь-яка особа, яка є фізичною осудною і яка досягла 16 років. Суб'єктив злочинів проти довкілля можна поділити на наступні групи:

- 1) загальний (ст.ст. 240, 242, 245, 246, 247, ч.1 ст. 248, 249, 252 КК);
- 2) загальний зі спеціальними ознаками (ст.ст. 237, 239, 239¹, 239², 241, 244, 250, 251, 254 КК);
- 3) спеціальний суб'єкт (ст.ст. 236, 238, ч. 3 ст. 243, ч. 2 ст. 248, ст. 253 КК).

У випадках, коли злочини проти довкілля вчиняє службова особа із використанням свого службового становища, кваліфікація повинна відбуватися за правилами сукупності. Тобто, такі дії будуть кваліфікуватися за відповідною статтею злочинів проти до-

вкілля і статтею, якою передбачається відповідальність за злочини у сфері службової діяльності, крім ст. 238 і ч. 2 ст. 248 КК.

Більшість кримінально-правових норм, якими передбачена відповідальність за злочини проти довкілля є бланкетними. Тому для з'ясування сутності диспозиції окремих статей необхідно звернутись до інших нормативних актів, які не є кримінально-правовими, а є, наприклад, природоохоронними. Це можуть бути не тільки кодекси і закони, а й інші підзаконні акти.

Всі злочини проти довкілля, в залежності від видового об'єкта умовно можна поділити на такі групи:

- злочини у сфері забезпечення екологічної безпеки (ст.ст. 236, 237, 238, 253 КК);
- злочинні посягання на живу природу (ст.ст. 245, 246, 247, 248, 249 КК);
- злочинні посягання на об'єкти неживої природи (ст.ст. 239, 239¹, 239², 254, 240, 241, 242, 243, 252 КК);
- злочини, що порушують правові норми у сфері екології (ст.ст. 244, 250, 251 КК).

9.2. Злочини у сфері забезпечення екологічної безпеки

Порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є екологічна безпека.

Екологічна безпека – стан навколишнього середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей, тобто стан захищеності населення та довкілля від різного роду небезпек.

Додатковим безпосереднім об'єктами є життя, здоров'я людей, інші соціальні блага та цінності, а також нормальний стан об'єктів довкілля, їх складових та екосистем.

Об'єктивна сторона сформульована як злочин з матеріальним складом.

Суспільно небезпечне діяння полягає у проектуванні, розміщенні, будівництві, реконструкції, введенні в експлуатацію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів

та інших об'єктів, яке здійснюється із порушенням порядку проведення екологічної експертизи, правил екологічної безпеки.

Суспільно небезпечні наслідки у вигляді загибелі людей, екологічному забрудненні значних територій або інших тяжких наслідків.

Екологічне забруднення значних територій – це істотне погіршення екологічної обстановки внаслідок значного запилення, задимлення, викидів радіоактивних, хімічних, бактеріологічних та інших речовин, що становлять небезпеку для людини, довкілля, матеріальних цінностей тощо. Вирішуючи питання про те, чи є територія екологічного забруднення значною, треба враховувати дані про її площу, екологічну унікальність, належність до природно-заповідного фонду чи іншого об'єкта загальнодержавного значення (п. 8 ППВСУ № 17).

Суб'єктивна сторона характеризується подвійною (складною) або необережною формою вини.

Суб'єкт злочину – спеціальний – особа на яку покладено обов'язок проводити екологічні експертизи, а також додержуватися правил екологічної безпеки.

Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є екологічна безпека. **Додатковими безпосередніми об'єктами** виступають життя та здоров'я людей, нормальний якісний стан різноманітних об'єктів природи, та екосистем, відносини власності, інші блага та цінності.

Предметом злочину є території, що зазнали екологічного забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням. Під такими територіями слід розуміти певні ділянки на поверхні землі, які мають відповідні кордони і на поверхні яких знаходиться стійкий вміст небезпечних речовин або об'єктів та джерел випромінювання. До такої території, наприклад, відноситься зона відчуження навколо Чорнобильської АЕС.

Цей злочин сформульований законодавцем, як злочин з матеріальним складом.

Суспільно небезпечне діяння проявляється у формі: 1) ухилення від проведення або 2) неналежне проведення на території,

що зазнала забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням, дезактиваційних чи інших відновлювальних заходів щодо ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення.

Під *ухиленням* треба розуміти діяння у формі бездіяльності, тобто невиконання дій, що є необхідними та обов'язковими для ліквідації або усунення екологічного забруднення.

Неналежне проведення необхідних дій щодо ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення – це діяння у формі дії.

Суспільно небезпечні наслідки проявляються у вигляді загибелі людей, інших тяжких наслідків.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується подвійною (складною) формою вини.

Суб'єкт злочину – спеціальний – особа на яку покладені обов'язки щодо ліквідації та усунення екологічного забруднення, здійснення дезактиваційних та інших відновлювальних заходів.

Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є екологічна безпека. В якості **додаткового безпосереднього об'єкту** виступають життя та здоров'я людей, нормальний якісний стан об'єктів природи, а також екосистем, відносини власності, нормальна господарська діяльність та інші блага і цінності.

Предмет злочину чітко визначений у диспозиції статті, це відомості про: 1) стан захворюваності населення; 2) екологічний стан, в тому числі і радіаційний.

Відомості про стан захворюваності населення – інформація про санітарно-епідемічну ситуацію у районах підвищеної екологічної небезпеки, види захворювань, динаміку захворюваності у зазначених районах тощо.

Відомості про екологічний, у тому числі радіаційний, стан – інформація про звичайний природний стан довкілля, про перевищення нормативів забруднення як окремих об'єктів природи так і всього довкілля в цілому та ін.

Склад злочину – формальний. Злочин вважається закінченим вже з моменту вчинення суспільно небезпечного діяння яке полягає у: 1) приховуванні або 2) умисному перекрученні службовою особою відомостей про екологічний стан або стан захворюваності населення у певних районах.

Приховування відомостей – це умисне неповідомлення відповідної інформації належним адресатам або її несвоєчасне подання.

Перекручення відомостей – це умисне повідомлення в офіційних документах завідомо недостовірної інформації, тобто тієї інформації яка не відповідає дійсності, у тому числі як в бік перебільшення, так і в бік применшення якісних та кількісних показників (неправдиве повідомлення щодо радіаційного стану тощо).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною формою вини. Не утворює складу даного злочину поширення чуток, чийхось домислів та міркувань.

Суб'єкт злочину – спеціальний – службова особа, яка зобов'язана збирати, обробляти та надавати (оприлюднювати) інформацію про стан захворюваності населення, екологічний стан, в тому числі радіаційний.

Ч. 2 ст. 238 КК передбачені наступні **кваліфікуючі ознаки**:

1) повторність діяння; 2) вчинення діяння в місцевості, оголошеній зоною надзвичайної екологічної ситуації; 3) спричинення загибелі людей; 4) настання інших тяжких наслідків.

Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253 КК).

Основним безпосереднім об'єктом є екологічна безпека. **Додатковим безпосереднім об'єктом** злочину може бути життя, здоров'я людей, нормальний якісний стан окремих елементів довкілля, екосистем, відносини у сфері господарської діяльності, відносини власності та інші блага та соціальні цінності.

Предметами злочину є: 1) проекти, 2) інша аналогічна документація, 3) споруди. При умові, що в них відсутні дані про системи захисту довкілля – в проектах та іншій аналогічній документації або відсутні системи захисту довкілля у спорудах які вже діють.

Об'єктивна сторона злочину сформульована як злочин з матеріальним складом.

Суспільно небезпечне діяння складається з трьох альтернативних дій: 1) розробка проектів, іншої аналогічної документації для будівництва об'єктів архітектури; 2) здача проектів та іншої аналогічної документації замовнику; 3) введення (прийом) в експлуатацію споруд без інженерних систем захисту довкілля.

Під *розробкою проектів, іншої аналогічної документації* розуміється здійснення розрахунків, креслень тощо, з метою будівництва та експлуатації об'єктів архітектури виробничо-господарського значення.

Під *здачею проектів та іншої аналогічної документації замовнику* – це передача замовнику для виконання будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту об'єкта архітектури на договірних умовах.

Введення в експлуатацію полягає у фактичному початку використання за призначенням архітектурного об'єкта та його технічному обслуговуванні.

Прийом в експлуатацію – це порядок отримання дозволу про готовність архітектурного об'єкта до експлуатації.

Інженерні системи захисту довкілля – це технічні об'єкти, обладнання та їх комплекси завданням яких є утримання, переробка, знищення небезпечних для людей чи довкілля речовин, відходів або інших матеріалів.

Обов'язковою складовою об'єктивної сторони злочину є наслідок – створення небезпеки тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення, або інших тяжких наслідків.

Суб'єктивна сторона має подвійну (складну) форму вини.

Суб'єкт злочину – спеціальний – службова особа або спеціально уповноважена особа, яка розробляє та зобов'язана здати замовнику проект чи іншу аналогічну документацію, а також особи, які є відповідальними за введення (прийом) в експлуатацію споруд.

У ч. 2 ст. 253 КК передбачена **кваліфікуюча ознака** у вигляді реального спричинення тяжкої технологічної аварії або екологічної катастрофи, загибелі або масового захворювання населення, або настання інших тяжких наслідків.

9.3. Злочинні посягання на живу природу

Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245 КК).

Основним безпосереднім об'єктом є встановлений порядок охорони, раціонального використання та відтворення лісу як

важливого екологічного й економічного багатства держави. **Додатковим безпосереднім об'єктом** злочину є життя, здоров'я людей, нормальний якісний стан об'єктів природи та екосистем, відносини власності, громадська безпека та інші соціальні блага і цінності.

Предметами злочину є: 1) лісові масиви; 2) зелені насадження навколо населених пунктів, вздовж залізниць; 3) стерні, сухих дикоростучих трав, рослинності або її залишків на землях сільськогосподарського призначення.

Під *лісовими масивами* потрібно розуміють значні за площею ділянки земель лісового фонду які щільно покриті деревами і чагарниками.

Зелені насадження навколо населених пунктів – це території землі, які покриті деревами і чагарниками, що розташовані за міською (селищною) межею навколо населених пунктів або поблизу них і виконують важливі захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі функції і є місцем відпочинку населення.

Стерна – це залишки (нижня частина) стебел злаків (зернових культур) після збору врожаю.

Об'єктивна сторона характеризується такими ознаками: 1) суспільно небезпечним діянням; 2) суспільно небезпечними наслідками; 3) необхідним причинним зв'язком; 4) способом вчинення діяння.

Суспільно небезпечна дія полягає у: 1) знищені або 2) пошкодженні лісових масивів, а також зелених насаджень навколо населених пунктів, вздовж залізниць а також стерні, сухих дикоростучих трав, рослинності або її залишків на землях сільськогосподарського призначення вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом. В контексті даної кримінально-правової норми знищення та пошкодження вживаються і як суспільно небезпечне діяння, і як суспільно небезпечні наслідки.

Під *знищенням* розуміють повну загибель лісових масивів, зелених насаджень навколо населених пунктів, вздовж залізниць або інших таких насаджень – припинення їх існування. В цьому випадку лісові насадження перестають бути об'єктами довілля.

Пошкодження – це часткова загибель лісових масивів, зелених насаджень навколо населених пунктів, вздовж залізниць або інших таких насаджень з можливістю відтворення їх кількості.

При пошкодженні зменшується матеріальна, екологічна, соціальна цінність цього об'єкта природи.

Обов'язковим елементом об'єктивної сторони є **спосіб** його вчинення. До способів знищення або пошкодження лісових масивів законодавець відносить: 1) знищення або пошкодження їх вогнем; 2) іншим загальнонебезпечним способом.

Злочин з матеріальним складом.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною формою вини.

Суб'єкт злочину – загальний.

Ч. 2 ст. 245 КК передбачені наступні **кваліфікуючі ознаки**: 1) загибель людей; 2) масова загибель тварин; 3) інші тяжкі наслідки, що сталися внаслідок знищення або пошкодження лісових масивів.

Незаконна порубка лісу (ст. 246 КК).

Безпосереднім об'єктом злочину виступає нормальний якісний та кількісний стан лісу як об'єкта природи, та економічного багатства України.

Предметом даного злочину є: 1) дерева; 2) чагарники, які ростуть у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, у заповідниках або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду.

Дерева – це багаторічні рослини з чітко вираженим твердим стовбуром з гілками, які утворюють крону. Під *чагарниками* розуміють багаторічні рослини, які у дорослому стані не мають головного стовбура із деревоподібними гілками, які починають рости з поверхні ґрунту.

Об'єктивна сторона сформульована як злочин з формальним складом.

Суспільно небезпечне діяння проявляється у незаконній порубці.

Незаконність порубки полягає у здійсненні її з порушенням нормативних актів, якими регламентуються порядок порубки дерев і чагарників, у лісах, захисних та інших лісових насадженнях (якщо при цьому заподіяно істотну шкоду), або в заповідниках чи на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах. Незаконність при здійсненні порубки буде у разі якщо вона відбувається: 1) без спеціального

на те дозволу, який засвідчується відповідним документом, виданим уповноваженим органом; 2) за наявності дозволу але який виданий із порушенням чинного законодавства; 3) до початку чи після закінчення установлених у дозволі строків; 4) не на призначених ділянках чи понад установлену кількість; 5) не тих порід дерев, які визначені в дозволі; 6) порід, вирубки яких категорично заборонено (п. 9 ППВСУ № 17).

Кваліфікація дій передбачених ст. 246 КК залежить від категорії лісу, а також інших об'єктів де здійснюється порубка. При цьому, вчинення таких дій у заповідниках або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах є вже достатньою підставою для кваліфікації діяння за ст. 246 КК – визначення істотної шкоди в цьому випадку є необов'язковим.

Під *заповідниками* розуміється ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти які мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища.

Території та об'єкти природно-заповідного фонду – це природні території та об'єкти або штучно створені об'єкти. До складу природних територій та об'єктів відносять, наприклад, природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, заказники, пам'ятники природи, заповідні урочища тощо. У свою чергу, до складу штучно створених об'єктів можна віднести, зокрема, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва та ін.

Порубка дерев на територіях, не віднесених до лісового фонду (ст. 4 Лісового кодексу України), наприклад, в населених пунктах, у придорожніх смугах, а також на сільгоспугіддях, садибах, дачних ділянках не охоплюється ознаками цього злочину і може бути кваліфікована як самоуправство або при наявності певних підстав як злочини проти власності (протиправне заволодіння заготовленим або складованим лісом).

При незаконній порубці ліса шкода визнається *істотною* якщо: 1) були знищені певні види дерев у тій чи іншій місцевості;

2) погіршилися природний склад, якість, захисні, водоохоронні й інші екологічні властивості лісу; 3) виникли труднощі у відтворенні заліснення в певній місцевості; 4) знизилась якість атмосферного повітря; 5) змінилися ландшафт місцевості, русло річки; 6) сталась ерозія ґрунту тощо.

Якщо внаслідок незаконної порубки дерев і чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях істотна шкода не настала, то при наявності підстав настає адміністративна відповідальність.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом.

Суб'єкт злочину – загальний.

Порушення законодавства про захист рослин (ст. 247 КК).

Основним безпосереднім об'єктом є нормальний якісний стан об'єктів рослинного світу. **Додатковим безпосереднім об'єктом** виступає здоров'я людини, нормальний природний стан окремих об'єктів природи та екосистем та їх елементів, відносини власності тощо.

Предметом злочину є рослини (сільськогосподарські, дикорослі, інші) та їхні плоди (зерно, насіння, овочі, фрукти, коренеплоди та ін.), які невідокремлені від самих рослин.

Рослини – це організми, які зростають із ґрунту і живляться його органічними і неорганічними і за своїми властивостями здатні створювати органічні речовини з неорганічних.

Шкідники рослин – це різного роду тварини, які заподіюють шкоду об'єктам рослинного світу. До складу таких можна віднести комах, кліщів різні мікроорганізми тощо.

Хворобами рослин визнаються порушення нормального обміну речовин у рослинах під впливом фітопатогенів або несприятливих умов середовища. Фітопатогени – це віруси, шкідливі бактерії, грибові мікроорганізми та ін.

Об'єктивна сторона складається з трьох обов'язкових ознак: 1) суспільно небезпечного діяння; 2) суспільно небезпечних наслідків у вигляді настання тяжких наслідків; 3) необхідного причинного зв'язку між діянням та наслідком.

Суспільно небезпечне діяння проявляється у порушенні правил, установлених для боротьби зі шкідниками і хворобами рослин, та інших вимог законодавства про захист рослин. Таке діяння

може мати як активну форму поведінки – дію, так і пасивну – бездіяльність.

Дія може полягати у порушенні технології вирощування рослин сільськогосподарського та іншого призначення; застосування хімічних та біологічних речовин боротьби зі шкідниками забороненими національним та міжнародним законодавством; використання пестицидів у небезпечній кількості; поширення шкідливих організмів внаслідок порушення технології вирощування рослин сільськогосподарського та іншого призначення та ін.

Бездіяльність може проявлятися у невжиття заходів по боротьбі із шкідниками та бур'янами; невиконання обов'язків щодо забезпечення карантину; непроведення необхідних заходів щодо захисту рослин відповідними особами підприємств, установ та організацій усіх форм власності та громадянами, діяльність яких пов'язана з користуванням землею, лісом, водними об'єктами, вирощуванням рослин сільськогосподарського та іншого призначення, багаторічних і лісових насаджень, дерев, чагарників, рослинності закритого ґрунту; ухилення від пред'явлення засобів захисту рослин для проведення їх огляду, досліджень тощо.

Під порушенням правил, встановлених для боротьби зі шкідниками і хворобами рослин, та інших вимог законодавства про захист рослин треба розуміти невиконання, неналежне виконання вимог нормативно-правових актів (законів, підзаконних нормативних актів) регламентуючих порядок захисту об'єктів рослинного світу або вчинення дій щодо яких існує заборона.

Суспільно небезпечний наслідок проявляється у вигляді настання тяжких наслідків. *Тяжкість наслідків* встановлюється в кожному випадку окремо. При визначенні тяжкості наслідків треба враховувати, наприклад, площу територій на яких поширилась епіфітотія; час на який відповідна заражена територія виведена із господарського обігу; шкода здоров'ю людини, тваринам; суму матеріальних збитків фізичних або юридичних осіб тощо. Також до таких наслідків варто віднести шкоду заподіяну життю та здоров'ю людини у результаті вживання нею продуктів рослинного походження, які піддавалися негативному впливу.

Порушення вимог законодавства про захист рослин, що не спричинило тяжких наслідків, тягне за собою лише адміністративну відповідальність.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується подвійною (складною) формою вини.

Суб'єкт злочину – загальний.

Незаконне полювання (ст. 248 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є нормальний природний стан тваринного світу як невід'ємного елемента навколишнього природного середовища та пов'язаний з цим порядок охорони, використання та відтворення тваринного світу.

Предметом злочину виступають дикі та напівдикі звірі та птахи, які охороняються законом і перебувають у стані природної волі або утримуються у напіввільних умовах у межах мисливських угідь та відносяться до державного мисливського фонду.

Птахи – клас хребтових тварин, передні кінцівки яких у процесі еволюційного розвитку перетворились на крила. Зараз існує біля 9 тис. видів птахів.

Тварини – клас хребтових, які мають молочні залози, що виробляють молоко необхідне для годування дитинчат. Клас ссавців нараховує понад 4 тис. видів.

Державний мисливський фонд – це відповідний перелік видів тварин на яких можна полювати за умови дотримання всіх встановлених правил полювання.

Мисливські тварини – це дикі звірі і птахи, які можуть бути об'єктами полювання. До мисливських звірів відносяться, зокрема, байбаки, білки, бобри, ведмеді, вовки, зайці, зубри, кабани, козулі, дикі кролі, лані, лисиці, лосі, муфлони, нутрії, олені, ондатри, хохулі та ін. До мисливських птахів належать: гагари, дикі гуси, качки, кулики, лебеді тощо.

Якщо звірі та птахи знаходяться у неволі (зоопарках, розплідниках, на фермах тощо), злочинні посягання направлені на заволодіння або завдання смерті їм повинно кваліфікуватись за відповідними статтями розділу «Злочини проти власності». Якщо тварина була штучно вихована, а потім випущена на волю і стає невід'ємною частиною природної системи, то вона стає предметом злочину передбаченого ст. 248 КК.

Мисливськими угіддями визнаються ділянки суші та водного простору, на яких перебувають мисливські тварини і які можуть бути використані для ведення мисливського господарства.

Утримання диких тварин у напіввільних умовах – це знаходження мисливських тварин у штучно створених умовах, у яких вони живляться переважно природними кормами, але не мають можливості вільно переміщуватись за межі ізольованої ділянки мисливського угіддя.

Об'єктивна сторона злочину характеризується наявністю по-перше, діяння пов'язаного із настанням наслідків, а по-друге, діяння, яке не тягне за собою настання наслідків але вчиненого у зазначеному в диспозиції статті **місці та часі**.

Суспільно небезпечне діяння проявляється в незаконному полюванні, тобто полюванні з порушення правил полювання.

Полювання – це дії спрямовані на висліджування, переслідування з метою добування і саме добування (відстріл, відлов) мисливських тварин, що перебувають у стані природної волі або утримуються у напіввільних умовах. Полюванням також охоплюються випадки перебування осіб у межах мисливських угідь, у т.ч. на польових і лісових дорогах (крім доріг загального користування), з будь-якою мисливською зброєю або капканами та іншими мисливськими знаряддями, або з собаками мисливських порід чи ловчими звірами та птахами, або з продукцією полювання, а також перебування на дорогах загального користування з продукцією полювання або з будь-якою зібраною розчохленою стрілецькою зброєю.

Порушенням правил полювання визнається полювання яке здійснюється: 1) без належного дозволу; 2) в заборонений час; 3) у недозволених місцях; 4) забороненими знаряддями або способами; 5) стосовно тих видів тварин, які занесених до Червоної книги.

До *об'єктів природно-заповідного фонду* належать: 1) природні території та об'єкти – природні та біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища; 2) штучно створені природні об'єкти – ботанічні сади, зоологічні парки, дендрологічні парки, парки – пам'ятники садово-паркового мистецтва.

Незаконне полювання у заповідниках або на інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або полювання на об'єкти тваринного світу, що занесені до Червоної книги України, є злочином з формальним складом.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони незаконного полювання є *спричинення істотної шкоди*. Вирішуючи питання

стосовно істотної шкоди необхідно враховувати кількість, вартість та екологічну цінність здобутих або знищених звірів і птахів, шкоду, заподіяну довкіллю й обчислену за спеціальними таксами.

Суб'єктивна сторона характеризується умисною формою вини.

Суб'єкт злочину за ч. 1 ст. 248 КК – загальний, а за ч. 2 – спеціальний – службова особа, яка при вчиненні незаконного полювання використовує своє службове становищем.

Ч. 2 ст. 248 КК передбачені наступні **кваліфікуючі ознаки**: 1) вчинення діяння службовою особою з використанням службового становища; 2) полювання вчинене за попередньою змовою групою осіб; 3) полювання вчинене способом масового знищення звірів, птахів чи інших видів тваринного світу; 4) полювання вчинене з використанням транспортних засобів; 5) полювання вчинене особою, раніше судимою за цей злочин.

До **способів масового знищення звірів, птахів чи інших видів тваринного світу** потрібно віднести такі прийоми полювання, які мають загальнонебезпечний або винищувальний характер і здатні викликати загибель великої кількості тваринного та пташиного світу (використання вогню, небезпечних хімічних речовин, вибухових речовин, електроструму тощо).

Використання транспортних засобів означає застосування будь-яких самохідних механізмів безпосередньо для вистежування, переслідування і добування дичини. Саме по собі використання транспортних засобів при полюванні можна віднести і до загально небезпечного способу цього злочину.

Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249 КК).

Безпосереднім об'єктом злочину є встановлений порядок раціонального використання, охорони і відтворення риб та інших об'єктів водної фауни як важливої складової частини довкілля.

Предметом злочину виступають водні живі ресурси, тобто організми, життя яких постійно або на окремих стадіях розвитку неможливе без води (риби різних видів, дельфіни, кити, нерпи, тюлені, моржі, креветки, восьминоги, раки, краби та інші водні тварини, які знаходяться в стані природної волі, а також водорості і водні трави, які використовуються для виготовлення продуктів

харчування, добрив, медичних препаратів і які підлягають спеціальному правовому захисту).

Незаконний вилов водних тварин (видри, ондатри, бобрів та ін.) кваліфікується за ст. 248 КК. Незаконний вилов риби, добування водних тварин, що вирощуються підприємствами або громадянами у спеціальних водоймах, або заволодіння рибою, водними тваринами, вилвленими цими суб'єктами кваліфікується як викрадення або інший злочин проти власності.

Злочин має матеріальний склад і з **об'єктивної сторони** характеризується: 1) суспільно небезпечним діянням у формі незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; 2) суспільно небезпечним наслідком у вигляді настання істотної шкоди; 3) необхідного причинного зв'язку між діянням і наслідком.

Зайняття водним добувним промислом це завжди дії, які полягають у вилученні (ловлі, збиранні, добуванні тощо) будь-яким знаряддям (окрім забороненого) водних живих ресурсів (риб, водних тварин або інших водних істот). Промисел це постійне (більше одного разу) здійснення дій направленої на досягнення певного позитивного результату з метою отримання матеріальної винагороди.

Незаконність промислу означає, що він відбувається: 1) без належного дозволу; 2) в заборонений час; 3) у недозволенних місцях; 4) забороненими знаряддями і способами лову.

Суспільно небезпечні наслідки повинні мати розмір істотної шкоди. При вирішенні питання істотності шкоди, потрібно враховувати: 1) кількість здобутих або знищених водних організмів; 2) їх вартість в грошовому вираженні; 3) їх екологічну цінність; 4) інші показники, що закріплюються у відповідних нормативних актах, якими регулюються порядок здійснення рибальства. При визначенні розміру шкоди необхідно керуватись спеціальними таксами, встановленими КМУ.

З **суб'єктивної сторони** цей злочин характеризується лише умисною формою вини.

Суб'єкт злочину – загальний.

Кваліфікуючими ознаками є вчинення дій, передбачених ч. 1 ст. 249 КК: 1) із застосуванням вибухових, отруйних речовин, електроструму; 2) іншим способом масового знищення риби, зві-

рів чи інших видів тваринного світу; 3) особою, раніше судимою за цей же злочин.

До способів масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу відносять такі прийоми рибальства, які здатні викликати загибель значної кількості водних біоресурсів (застосування вибухових речовин і пристроїв, хімічних і отруйних речовин, електроструму, спорудження штучних перешкод на водоймі, спускання води з водоймищ, спосіб тралення при лові закидними неводами і волокушами із суден, та ін.).

9.4. Злочинні посягання на об'єкти неживої природи

Забруднення або псування земель (ст. 239 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину визнається встановлений порядок охорони, раціонального використання і відтворення землі як основного національного багатства народу і самостійного одного з найважливіших елементів довкілля. **Додатковий безпосередній об'єкт** – життя, здоров'я людей, інші елементи довкілля.

Предметом злочину є землі будь-якого цільового призначення.

Об'єктивна сторона злочину характеризується: 1) суспільно небезпечним діянням у формі забруднення або псування земель; 2) суспільно небезпечними наслідками у вигляді фактичної зміни якісного стану земель, якщо при цьому було створено загрозу життю та здоров'ю людей або довкіллю; 3) необхідним причинним зв'язком між діянням та суспільно небезпечними наслідками.

Терміни «забруднення» та «псування» в контексті цієї статті означають, по-перше – діяння, а по-друге – наслідки.

Забрудненням земель визнається виявлене привнесення чи виникнення в зоні аерації (верхня товща земної кори між її поверхнею і дзеркалом ґрунтових вод) одного і більше інгредієнтів (або їх комбінацій), що можуть погіршити продуктивність і якість біоти. В якості забруднювачів можуть виступати будь-які небезпечні для людини або довкілля хімічні, біологічні, бактеріологічні, фізичні, радіаційні речовини або матеріали, а також відходи виробництва та життєдіяльності людини.

Під *псуванням земель* в теорії розуміють таку зміну якісного стану землі, при якій неможливе подальше використання її за цільовим призначенням. Але фактично поняття «забруднення» та «псування» є ідентичними.

Кримінальна відповідальність за забруднення або псування земель буде наставати лише за наявності порушення спеціальних правил поведінки із різноманітними небезпечними забруднювачами, шкідливими для людини або довкілля. Таке порушення може бути вчинене як шляхом дії та і бездіяльністю.

Злочин з матеріальним складом і вважається закінченим з моменту погіршення якісного стану земель (грунтів) в результаті забруднення або псуванні і якщо це створило загрозу життю та здоров'ю людей або довкіллю.

Суб'єктивна сторона характеризується подвійною (складною) формою вини.

Суб'єкт злочину загальний зі спеціальними ознаками – особа, на яку покладено обов'язок виконувати спеціальних правил щодо запобігання забруднення або псування земель, а також може бути спеціальний – службова особа підприємства.

Ч. 2 ст. 239 КК передбачені такі **кваліфікуючі ознаки**: 1) спричинення загибелі людей; 2) їх масове захворювання; 3) інші тяжкі наслідки.

Безгосподарське використання земель (ст. 254 КК).

Безпосереднім об'єктом злочину є встановлений порядок охорони, раціонального використання і відтворення землі як основного національного багатства народу і самостійного одного з найважливіших елементів довкілля.

Предметом злочину є землі сільськогосподарського призначення.

Злочин сформульований як злочин з матеріальним складом.

Суспільно небезпечне діяння виражене у формі безгосподарського використання земель. *Безгосподарське використання земель* – це невиконання або неналежне виконання особою обов'язку використовувати землі сільськогосподарського призначення у відповідності до встановлених вимог нормативних актів з приводу охорони землі. До безгосподарського використання земель також відносяться випадки неправильної експлуатації землі,

використанні не за цільовим призначенням, не прийняття протиерозійних заходів та ін.

Суспільно небезпечні наслідки безгосподарського використання земель – тривале зниження або втрата родючості, виведення земель із сільськогосподарського обороту, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту. Злочин вважається закінченим з моменту настання будь-якого з вищенаведених наслідків, а якщо діяння таких наслідків не спричинило, настає лише адміністративна відповідальність.

Суб'єктивна сторона може характеризуватись як необережністю так і подвійною (складною) формами вини.

Суб'єкт злочину – загальний.

Порушення правил охорони надр або використання надр (ст. 240 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є порядок раціонального використання надр, та видобування корисних копалин.

Додатковим безпосереднім об'єктом є життя та здоров'я людей, інші елементи довкілля (води, землі, тваринний та рослинний світ), соціальні блага та цінності.

Предметом цього злочину виступають надра в широкому розумінні, а також корисні копалини (окрім загальнопоширених).

Надра – це частина земної кори, що розташована під поверхнею суходолу та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння.

Корисні копалини – природні мінеральні речовини органічного і неорганічного походження, які можуть використовуватися безпосередньо або після обробки. Корисні копалини поділяються на: 1) корисні копалини загальнодержавного і місцевого значення. Предметом цього злочину є корисні копалини, що знаходяться в природному стані (горючі речовини, метали, сировина для металургії та ін.).

Інші випадки заволодіння корисними копалинами після їх видобутку можуть кваліфікуватись за відповідними статтями злочинів проти власності.

Об'єктивна сторона злочину складається з суспільно небезпечного діяння у формі порушення встановлених правил охорони

надр або незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення, суспільно небезпечного наслідку у виді створення небезпеки для життя та здоров'я людей чи довкілля і необхідного причинного зв'язку.

Порушення встановлених правил охорони надр це: 1) вибіркове відпрацювання багатих ділянок родовищ, що призводить до необгрунтованих витрат запасів корисних копалин; 2) пошкодження родовищ корисних копалин, що виключає повністю або частково обмежує можливість їх подальшої експлуатації; 3) порушення порядку будови площ залягання корисних копалин; 4) забруднення надр при підземному зберіганні горючих матеріалів та інших небезпечних речовин; 5) здійснення того виду користування надрами, який не вказаний в акті про надання гірничого дозволу; 6) недотримання строків видобування, місця, розміру і видів копалин та інших умов і правил, що забезпечують безпеку людей та видобування.

Незаконне видобування корисних копалин (крім загальнопоширених) це їх видобування: 1) без належно оформленого дозволу; 2) відхилення від умов, зазначених у відповідному документі. Якщо у випадку підробки дозволу відбувається видобування корисних копалин, то кримінальна відповідальність настає за сукупністю ст. 240 і ст. 358 КК або ст. 366 КК.

Злочин з формально-матеріальним складом. Так, при порушенні встановлених правил охорони надр, що створило небезпеку для життя та здоров'я людей чи довкілля – склад матеріальний, а при незаконному видобуванні корисних копалин загальнодержавного значення – формальний.

Суб'єктивна сторона характеризується подвійною (складною) формою вини.

Суб'єкт злочину – загальний.

Кваліфікуючими ознаками за ч. 3 ст. 240 КК є вчинення діянь, передбачених частинами першою або другою на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду або вчинені повторно.

До *об'єктів природно-заповідного фонду* належать: 1) природні території та об'єкти – природні та біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища; 2) штучно створені природні об'єкти – ботанічні сади, зоологічні парки, дендрологічні парки, парки – пам'ятники садово-паркового мистецтва.

За ч. 4 ст. 240 КК – діяння, передбачені частинами першою, другою або третьою, якщо вони вчинені шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом або спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки.

Забруднення атмосферного повітря (ст. 241 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є порядок раціонального використання атмосферного повітря для виробничих потреб, відвернення і зменшення шкідливого впливу на нього. **Додатковим безпосереднім об'єктом** є життя та здоров'я людей, інші елементи довкілля (земля, водні об'єкти, тваринний та рослинний світ), соціальні блага та цінності.

Предметом злочину виступає атмосферне повітря. *Атмосферне повітря* це природна суміш газів (кисень, азот, аргон, вуглекислий газ, неон тощо), яка знаходиться у відкритому просторі над територією України.

Об'єктивна сторона злочину сформульована як злочин з матеріальним складом.

Суспільно небезпечне діяння полягає у забрудненні або іншій зміні природних властивостей атмосферного повітря шляхом насичення його шкідливими забруднювачами. *Забруднення* – це зміна складу і властивостей атмосферного повітря в результаті надходження в або утворення в ньому фізичних, біологічних чинників і (або) хімічних сполук, що можуть несприятливо впливати на здоров'я людини та стан довкілля. *Інша зміна природних властивостей атмосферного повітря* – це негативне відхилення від оптимального стану атмосферного повітря в частині його фізичних, хімічних та біологічних властивостей, що негативно впливає на людину або довкілля. В якості забруднювачів можуть виступати: шкідливі для життя, здоров'я чи довкілля речовини, відходи або інші матеріали промислового чи іншого виробництва. *Забруднююча речовина* – речовина хімічного або біологічного походження, що присутня або надходить в атмосферне повітря і може прямо або опосередковано справляти негативний вплив на здоров'я людини та стан довкілля. *Відходи* – будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворюються у процесі людської діяльності і не мають подальшого використання за місцем утворення чи виявлення та яких їх власник повинен позбутися шляхом утилізації чи вида-

лення. Іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва охоплюються будь-які матеріали і їх агенти, що не увійшли у попередні групи і які є небезпечними для людини чи довкілля.

Суспільно небезпечні наслідки проявляються у зміні природного якісного стану атмосферного повітря якщо при цьому була створена небезпека для життя, здоров'я людей чи довкілля або було заподіяна реальна шкода життю, здоров'ю людей чи довкілля.

Суб'єктивна сторона має подвійну (складну) форму вини.

Суб'єкт злочину загальний зі спеціальними ознаками – особа на яку покладений обов'язок дотримуватись спеціальних правил при поводженні із шкідливими речовинами, відходами чи матеріалами.

Кваліфікуючими ознаками злочину є спричинення загибелі людей або інших тяжких наслідків.

Порушення правил охорони вод (ст. 242 КК).

Основний безпосередній об'єкт – встановлений порядок раціонального і науково обґрунтованого використання і відтворення водних об'єктів. **Додатковий безпосередній об'єкт** – життя та здоров'я людей, інші елементи довкілля (землі, надра, атмосферне повітря, тваринний та рослинний світ), інші блага та цінності.

Предметом злочину є всі природні водні об'єкти на території України, які беруть участь в кругообігу вод і невід'ємно пов'язані із довкіллям.

Об'єктивна сторона даного злочину проявляється в порушенні правил охорони водних об'єктів, якщо це спричинило забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміну їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел і створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля.

Під **забрудненням вод (водних об'єктів)**, згідно ст. 1 Водного кодексу України розуміють – надходження до водних об'єктів забруднюючих речовин. **Забруднюючі речовини** – це речовини, які привносяться у водний об'єкт в результаті господарської діяльності людини і є небезпечною для людини чи довкілля. Забруднення може бути: хімічним, біологічним, бактеріологічним, радіаційним тощо.

Зміна природних властивостей вод – це негативні зміни їх біологічного стану, фізичних та інших характеристик. Природні властивості води характеризуються якістю води, тобто характеристики складу і властивостей води, які визначають її придатність для конкретних цілей використання.

Виснаження водних джерел – це стійке, тобто таке, що не може бути подолане природним шляхом, скорочення запасів вод і погіршення їх якості, втрата ними здатності до самоочищення. Виснаження характеризується незворотнім зменшенням мінімально допустимого стоку вод, що має наслідком їх повну або часткову непридатність для певних видів використання.

Порушенням правил охорони вод може вчинятись і як шляхом дії так і шляхом бездіяльності. Саме **порушення** може полягати у: 1) невиконанні водокористувачем обов'язку забезпечувати дотримання відповідного санітарного стану на території. Де розташовані його об'єкти, і не допускати винесення через дощові каналізаційні мережі сміття, продуктів ерозії ґрунтів, сировини та відходів виробництва; 2) скидання у водні об'єкти, на поверхню льодового покриву та водозабору, а також у каналізацію шламів, інших твердих відходів; 3) митті транспортних засобів на водних об'єктах; 4) необґрунтоване відключені очисних споруд; 5) скидання забруднюючих речовин у поверхні води з порушенням норм ГПК; 6) самовільне проведення гідротехнічних робіт; 7) використання на територіях водоохоронних зон стійких та сильнодіючих пестицидів, розміщенні у цих зонах кладовищ, скотомогильників, звалищ, полів фільтрації, гаражів, стоянок автотранспорту; 8) введення в експлуатацію підприємств та інших об'єктів без очисних споруд.

Суб'єктивна сторона характеризується подвійною (складною) формою вини.

Суб'єкт злочину загальний зі спеціальними ознаками – особа, якій повинні бути відомі правила охорони вод.

Кваліфікуючими ознаками є: 1) загибель або захворювання людей; 2) масова загибель об'єктів тваринного і рослинного світу; 3) інші тяжкі наслідки.

Забруднення моря (ст. 243 КК).

Основним безпосереднім об'єктом виступає встановлений порядок раціонального використання та відтворення моря, як од-

ного з елементів екологічної системи. **Додатковий безпосередній об'єкт** – життя та здоров'я людей, інші елементи довкілля, відносини власності, інші соціальні блага та цінності.

Предметом злочину є внутрішні морські води, територіальні води України, води виключної (морської) економічної зони України, відкрите море.

Об'єктивна сторона має три обов'язкові ознаки: 1) суспільно небезпечне діяння; 2) суспільно небезпечні наслідки; 3) причинний зв'язок між діянням та наслідками.

Суспільно небезпечне діяння може можливе у трьох формах: 1) порушення спеціальних правил поведження із шкідливими забруднювачами, що призвело до забруднення моря; 2) незаконне скидання чи поховання у морі зазначених забруднювачів; 3) неповідомлення про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати шкідливих речовин чи сумішей, що містять небезпечні речовини понад встановлені норми.

Порушення спеціальних правил може полягати у: 1) діях, що прямо заборонені відповідними нормами; 2) бездіяльності, що проявляється у нежитті водокористувачем відповідних заходів щодо запобігання забруднення моря.

Скидання або поховання у морі шкідливих матеріалів, речовин та відходів це потрапляння до морських водних мас шкідливих забруднювачів. Скидання може здійснюватись як із будь-якого об'єкту, що знаходиться в морі і над ним, а також з берегової лінії.

Суб'єктивна сторона в частині забруднення моря характеризується подвійною (складною) формою вини.

Суб'єктом злочину може бути будь-яка особа в тому числі і службова.

Кваліфікуючими ознаками злочину за ч. 2 ст. 243 КК виступають – вчинення діянь, передбачених ч. 1 ст. 243 КК, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки.

Ч. 3 ст. 243 КК передбачається самостійний склад злочину. Діяння полягає у неповідомленні спеціально відповідними за це особами морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а у разі скидання з ме-

тою поховання – і організації, яка надає дозволи на скидання, інформації про підготовлене або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів.

Склад злочину матеріальний і тому обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є суспільно небезпечні наслідки – забруднення моря небезпечними речовинами якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло завдати шкоди зонам лікування і відпочинку або перешкодити іншим законним видам використання моря.

Небезпека для життя, здоров'я людей – це реальна небезпека загибелі хоча б однієї людини, або захворювання однієї або більше людей.

Живі ресурси моря – це водні біоресурси, які знаходяться у морському середовищі і нерозривно пов'язані з ним усім життєвим циклом.

Шкода зонам лікування і відпочинку – це небезпека або забруднення прибережної смуги та морської акваторії, що робить неможливим їх використання як місць відпочинку й оздоровлення людей або потребує значних матеріальних вкладень для поновлення рекреаційних властивостей цих зон.

Суб'єктивна сторона ч. 3 ст. 243 КК характеризується подвійною (складною) формою вини.

Суб'єкт злочину передбаченого ч. 3 ст. 243 КК спеціальний – особа спеціально уповноважена надавати інформацію про випадки забруднення або засмічення моря шкідливими для людини чи довкілля речовинами, відходами або іншими матеріалами.

Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК).

Основний безпосередній об'єкт злочину – встановлений порядок використання та відтворення об'єктів природно-заповідного фонду України, інших територій та об'єктів, взятих під охорону держави, як специфічних елементів, що мають особливий екологічний статус. **Додатковим безпосереднім об'єктом** є

життя та здоров'я людей, інші елементи довкілля (води, землі, тваринний та рослинний світ), відносини власності, та інші соціальні блага та цінності.

Предметом злочину виступають: 1) території, взяті під охорону держави; 2) об'єкти природно-заповідного фонду, який становлять ділянки суходолу і водного простору, природні комплекси, що мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність.

Території, взяті під охорону держави це: 1) водно-болотні угіддя загальнодержавного значення; 2) наукові об'єкти, що становлять національне надбання, які не підлягають відтворенню і втрата або руйнування яких матиме серйозні негативні наслідки для розвитку науки та суспільства тощо. При цьому первісним і найважливішим є екологічне значення таких територій, а не їх правовий статус як об'єкт власності.

До *об'єктів природно-заповідного фонду* належать: 1) природні території та об'єкти – природні та біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятники природи, заповідники, урочища; 2) штучно створені об'єкти – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки – пам'ятники садового-паркового мистецтва.

Злочин має матеріальний склад і тому характеризується: 1) суспільно небезпечним діянням; 2) суспільно небезпечним наслідком; 3) необхідним причинним зв'язком.

Діяння характеризується активною формою поведінки і виражається у знищенні або пошкодженні території, взяті під охорону держави та об'єктів природно-заповідного фонду.

Знищення полягає у повній ліквідації природного об'єкта, що становить єдиний комплекс природних цінностей або основної його частини, внаслідок чого природний об'єкт перестає існувати.

Пошкодження означає приведення природного об'єкта в часткову непридатність, якщо він значно втрачає своє цільове призначення і не може бути використаний повною мірою.

Суспільно небезпечні наслідки характеризуються спричиненням реальної шкоди територіям, які взяті під охорону державою та об'єктам природно-заповідного фонду.

Обов'язковою ознакою об'єктивною сторони кваліфіковано-го складу злочину (ч. 2 ст. 252 КК) є *сносіб* його вчинення. Таким

способом визнається: 1) підпал; 2) інший загальнонебезпечний спосіб (використання небезпечних хімічних, фізичних, біологічних речовин та матеріалів, вибухових речовин і пристроїв, затоплення тощо).

Суб'єктивна сторона характеризується умисною формою вини.

Суб'єкт злочину – загальний.

Кваліфікуючими ознаками злочину за ч. 2 ст. 252 КК виступають: 1) вчинення діяння шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом; 2) спричинення загибелі людей; 3) спричинення інших тяжких наслідків.

Інші тяжкі наслідки – вимушене переселення населення, порушення на значний час виробничого процесу, масова загибель об'єктів тваринного та рослинного світу, знищення лісових масивів на значних площах та ін.

9.5. Злочини, що порушують правові норми у сфері екології

Порушення законодавства про континентальний шельф України (ст. 244 КК).

Основний безпосередній об'єкт – встановлений порядок освоєння і використання континентального шельфу України та його природних багатств. **Додатковим безпосереднім об'єктом** може бути життя, здоров'я людей, безпека морського судноплавства, екологічна безпека, матеріальні інтереси держави.

Предметом злочину є континентальний шельф України і його природні багатства.

Континентальний шельф України – це поверхня і надра морського дна підводних районів, прилеглих до узбережжя і островів України, але які знаходяться поза зоною територіального моря, до глибини 200 метрів або за цими межами до такого місця, де глибина покриваючих вод дозволяє вести розробку природних багатств.

Природні багатства континентального шельфу України – це мінеральні та інші неживі ресурси поверхні і надр морського дна, а також живі організми «сидячих» типів (краби, мідії, трепанги, морські зірки та ін.).

Об'єктивна сторона злочину характеризується: 1) суспільно небезпечним діянням; 2) суспільно небезпечними наслідками; 3) необхідним причинним зв'язком.

Суспільно небезпечне діяння проявляється у таких формах: 1) порушення законодавства про континентальний шельф України; 2) невжиття особою, що відповідає за експлуатацію технологічних установок або інших джерел безпеки в зоні безпеки заходів для захисту живих організмів моря від дії шкідливих відходів або небезпечних випромінювань та енергії.

Порушення законодавства про континентальний шельф України може виражатися у: 1) будівництві споруд та інших установок (штучні острови, бурові установки, стаціонарні платформи) на континентальному шельфі України; 2) створенні навколо таких споруд зон безпеки без належного дозволу або недотриманням вимог, вказаних у дозволі; 3) порушенні правил експлуатації спеціальних споруд та установок; 4) порушенні правил їх охорони та ліквідації. Саме порушення законодавства про континентальний шельф України полягає у недотриманні особою тих чи інших пунктів (статей, положень) відповідного нормативного акту законодавства про континентальний шельф України.

Невжиття особою, що відповідає за експлуатацію технологічних установок або інших джерел безпеки в зоні безпеки заходів для захисту живих організмів моря від дії шкідливих відходів або небезпечних випромінювань та енергії утворює склад злочину, передбаченого ч. 1 ст. 244 КК лише тоді, коли це створило небезпеку їх загибелі або загрожувало життю чи здоров'ю людей.

Суспільно небезпечні наслідки полягають у: 1) заподіянні істотної шкоди; 2) створенні небезпеки загибелі живих організмів моря або життю чи здоров'ю людей.

Істотна шкода це оціночне поняття. Вона залежить від виду, кількості, цінності об'єктів живої природи моря, матеріальних витрат на відновлення природного стану постраждалої ділянки континентального шельфу тощо.

Створення небезпеки загибелі живих організмів моря або життю чи здоров'ю людей це наявність реальної загрози загибелі живих організмів та спричинення смерті хоча би однієї людини або захворювання людей на хвороби, які прямо пов'язані із порушенням законодавства про континентальний шельф України.

Якщо в результаті невжиття заходів безпеки відповідною особою сталась смерть людини, або заподіяні тілесні ушкодження, то діяння винного потребує додаткової кваліфікації за статтями Особливої частини про відповідальність за злочини проти життя та здоров'я особи.

Об'єктивна сторона складу передбаченого ч. 2 ст. 244 КК полягає лише у вчиненні особою суспільно небезпечного діяння.

Діяння полягає у вчиненні однієї з вказаних дій: 1) дослідженні; 2) розвідуванні; 3) розробці природних багатств; 4) вчинення інших робіт.

Суб'єктивна сторона за ч. 1 ст. 244 КК характеризується подвійною (складною) формою вини. Ч. 2 ст. 244 КК має лише умисну форму вини.

Суб'єкт злочину в частині порушення законодавства про континентальний шельф України – загальний, а в частині невжиття особою, що відповідає за експлуатацію технологічних установок або інших джерел безпеки в зоні безпеки заходів для захисту живих організмів моря від дії шкідливих відходів або небезпечних випромінювань – спеціальний – особа, що відповідає за експлуатацію технологічних установок або інших джерел безпеки в зоні безпеки.

Суб'єкт злочину, передбачений ч. 2 ст. 244 КК – спеціальний – іноземець.

Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів (ст. 250 КК).

Безпосередній об'єкт злочину – відносини щодо раціонального використання і відтворення рибних запасів та водного тваринного світу.

Предметом є риби, дикі водні тварини, які перебувають у стані природної волі.

Об'єктивна сторона проявляється у проведенні вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів або диких водних тварин.

Суб'єкт злочину – загальний.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом.

Порушення ветеринарних правил (ст. 251 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є встановлений порядок захисту тваринного світу в частині дотримання ветеринарних правил, попередження і боротьби із заразними хворобами тварин та забезпечення ветеринарного та епізоотичного благополуччя – оптимальних умови для життя тварин, що запобігають захворюваності та шкідливому впливові факторів довкілля на їх здоров'я, продуктивність. **Додатковий безпосередній об'єкт** може бути: здоров'я населення, відносини власності та інші соціальні блага і цінності.

Предметом злочину є: 1) тварини (сільськогосподарські, домашні, зоопаркові, лабораторні, дикі, циркові тварини та хутрові звірі), птиця (домашня і дика), інші представники фауни (бджоли, риба, жаби, моллюски, раки, шовкопряди та біологічні об'єкти – ембріони, інкубаційні яйця, запліднена ікра, зиготи тощо) стан яких охороняється спеціальними правилами; 2) продукти тваринного походження (м'ясо, молоко, яйця, мед та ін.); 3) сировина тваринного походження (шкіра, кістки, кров, внутрішні органи); 4) корми тваринного походження і кормові добавки.

Об'єктивна сторона характеризується: 1) суспільно небезпечним діянням; 2) суспільно небезпечним наслідком; 3) необхідним причинним зв'язком між діянням і наслідками.

Суспільно небезпечне діяння проявляється у порушенні ветеринарних правил.

Під *ветеринарними правилами* слід розуміти вимоги, які регулюють діяльність в галузі ветеринарної медицини і містяться у відповідних нормативних актах.

Суспільно небезпечні наслідки полягають у: 1) спричиненні епізоотії; 2) спричиненні інших тяжких наслідків.

Епізоотія – поширення заразних захворювань тварин за відносно короткої проміжок часу на значній території, що характеризується безперервністю епізоотичного процесу.

Інші тяжкі наслідки – масове отруєння людей або захворювання на відповідну хворобу хоча би однієї людини, масове захворювання або падіж худоби за відсутності ознак епізоотії, що завдало істотної матеріальної шкоди власнику худоби (витрати на карантинні заходи).

Суб'єктивна сторона характеризується подвійною (складною) формою вини.

Суб'єкт – загальний зі спеціальними ознаками – особа на яку покладено обов'язок дотримуватись певних ветеринарних правил

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства: Наукове видання. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2002.
2. Гавриш С. Б. Уголовно-правовая охрана природной среды. Проблемы теории и развитие законодательства. – Харків, 1994.
3. Жевлаков Э.Н. Экологические преступления и экологическая преступность: Учебное пособие. – М., 1996.
4. Корчева З.Г. Уголовно-правовая охрана природы в СССР. – Харьков, 1975.
5. Костицький В.В. Стаття 236: Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред.. М.О. Потєбенька, В.Г. Гончаренка.- К.: Форум, 2001-2003.- У 2-х ч.- Ч.2.
6. Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011.
7. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, М. І. Мельник та ін.; За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка – 3-тє вид., переробл. та догюв – К.: Атіка, 2009.
8. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В.І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-тє вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010.
9. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник/ За заг.ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є.Л. Стрельцова. – Х.: Одісей, 2009.
10. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг.ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна.- 5-тє вид., допов.- Х.: Право, 2013.
11. Ляпунов Ю.И. Уголовно-правовая охрана природы органами внутренних дел. – М.: Изд-во 1974.
12. Митрофанов І. І. Злочини проти довкілля : навчальний посібник / І. І. Митрофанов. – Кременчук : Вид. ПП Щербатих О.В., 2009.

13. Міллер А.Й., Трофімов С.В. Борьба з екологічними злочинами: Кримінальне-правове і криминологічне дослідження. – Київ, 1994.

14. Навроцький В.О. Злочини проти природи: Лекції для студентів юридичного факультету. – Львів, 1997.

15. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 9-е вид., переробл. та доповн. / За ред.. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка.- К.: Юридична думка, 2012.

16. Поліщук Г. С. Криминологічна характеристика та запобігання злочинам проти довкілля (за матеріалами Причорноморського регіону України) : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Г. С. Поліщук ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2006.

17. Савченко А.В., Кузнецов В.В. Кримінальне право України: посібник.- К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2011.

18. Савченко А.В., Кісілюк Е.М., Процюк О.В. та ін. Кримінальне право України. Особлива частина: мультимедійний навчальний посібник [Електронний ресурс] – Режим доступу http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravoosob/Files/Lekc/T4/T4_P1.html

19. Селецький С.І. Кримінальне право України. Особлива частина. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008.

20. Семикін М.В. Тези лекцій з навчальної дисципліни «Кримінальне право України (Особлива частина), для студентів, які одержують освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр» зі спеціальності 6.0601.00 «Правознавство», – Донецьк: ДонНУ, 2006.

21. Сковцова О. В. Кримінально-правова характеристика незаконної порубки лісу за кримінальним законодавством України (на підставі матеріалів практики Автономної Республіки Крим) : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. В. Сковцова ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2007.

22. Судово-практичний коментар Кримінального кодексу України/ За ред. А.В.Савченка.- К.: ЦУЛ, 2013.

23. Сучасне кримінальне право України : курс лекцій / А. В. Савченко, В. В. Кузнецов, О. Ф. Штанько. – К., 2006.

24. Тетарчук І.В., Дяків Т.С. Кримінальне право України: навчальний посібник для підготовки до іспитів. –К.: « Центр учбової літератури», 2013.

25. Тяжков И. М. Некоторые вопросы уголовно-правовой охраны природы. – М., 1978.

26. Шамрай В. А. Гігієнічна оцінка впливу довкілля на формування онкогенікологічної патології та обґрунтування заходів щодо її профілактики : автореф. дис... канд. мед. наук : 14.02.01 / В. А. Шамрай ; Донец. держ. мед. ун-т ім. М. Горького. – Донецьк, 2006.

27. Шимбараева Н.Г. Уголовная ответственность за преступления, посягающие на природные объекты. – М., 1979.

28. Шульга А. М. Кримінально-правова охорона земель від забруднення або псування : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. М. Шульга ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2004.

Перелік питань для самостійного контролю:

1. Наведіть визначення злочинів проти довкілля.
2. Назвіть групи на які поділяються злочини проти довкілля.
3. Назвіть особливості об'єктивної сторони нежиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення.
4. Сформулюйте особливості кваліфікації забруднення або псування земель.
5. Назвіть особливості об'єктивної сторони забруднення атмосферного повітря.
6. Назвіть особливості складу забруднення моря.
7. Назвіть особливості кваліфікації незаконної порубки лісу.
8. Назвіть особливості об'єктивної сторони незаконного полювання.
9. Назвіть особливості предмету умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду.
10. Наведіть особливості об'єктивної сторони безгосподарського використання земель.

РОЗДІЛ 10.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

10.1. Загальна характеристика злочинів проти громадської безпеки

Серед негативних явищу сфері захисту конституційних прав і свобод громадян України останнім часом звертають на себе увагу проблеми із забезпеченням особистої недоторканності та створення належних, а головне безпечних умов життєдіяльності людей. Особливе занепокоєння викликає той факт, що в Україні протягом досить тривалого часу спостерігається стійка тенденція до існування доволі високого рівня корисливо-насильницької злочинності¹.

Безпека людини визнається в Україні однією з найвищих соціальних цінностей (ч. 1 ст. 3 Конституції України). Безпеці людей завдають шкоди насамперед злочини проти громадської безпеки, чим і обумовлено їх велику суспільну небезпечність².

Відповідальність за злочини проти громадської безпеки передбачена розділом IX Особливої частини КК (ст.ст. 255-270 КК). **Злочини проти громадської безпеки** – це суспільно небезпечні винні діяння, що порушують загальну безпеку в суспільстві, ставлячи такі цінності, як здоров'я та життя невизначеного кола громадян, під загрозою заподіяння їм істотної шкоди.

Громадська безпека – це суспільні відносини, що складаються з приводу запобігання організованої злочинної діяльності, тероризму, а також поводження із загальнонебезпечними предметами, що становлять підвищену загрозу для суспільства.

Родовим об'єктом цих злочинів є громадська безпека – стан захищеності суспільства, а також таких його цінностей, як здоров'я та життя людей, власності, довкілля, діяльності підприємств, організацій та установ від вказаних посягань.

¹ Бедриківський В.В., Литвинов О.М. Бандитизм: соціально-правовий і кримінологічний аналіз: монографія / За наук. ред. професора О.Н. Ярмиша.- Харків: Вид-во ХНУВС, 2009.- С.4.

² Тихий В. П. Уголовно-правовая охрана общественной безопасности / В. П. Тихий. – Харьков, 1981.

Безпосередніми об'єктами зазначених злочинів є сукупність суспільних відносин, що складаються з приводу кримінально-правової охорони суспільства, запобігання діяльності злочинних організацій, злочинних посягань, пов'язаних зі зброєю, бойовими припасами та іншими загальнонебезпечними предметами, а також порушення порядку поведінки з такими предметами.

Додатковими безпосередніми об'єктами виступають здоров'я і життя, власність та довкілля.

Предметом багатьох злочинів проти громадської безпеки є вогнепальна та холодна зброя, боєприпаси, вибухові речовини, вибухові пристрої, радіоактивні та легкозаймісті матеріали й інші предмети, що являють підвищену небезпеку для оточення.

Об'єктивна сторона злочинів проти громадської безпеки знаходить свій зовнішній прояв у суспільно небезпечному діянні, що порушує громадську безпеку та створює загальну небезпеку заподіяння істотної шкоди здоров'ю людей, їх життю, власності, довкіллю, а також функціонуванню підприємств, організацій та установ.

Більшість злочинів проти громадської безпеки відноситься до злочинів з *формальним складом*, що вчиняються шляхом дії, а злочини з *матеріальним складом* (ст.ст. 264, 267 і 270 КК) можуть бути вчинені як шляхом дії, так і бездіяльності. При вчиненні багатьох злочинів проти громадської безпеки їх засобами можуть бути предмети, які становлять підвищену небезпеку.

Суб'єктивна сторона переважної більшості злочинів проти громадської безпеки характеризується **умислом**, частина злочинів, що пов'язана з порушенням певних правил, передбачає **змішану** форму вини, яка характеризується умислом щодо вчинення діяння та необережністю щодо наслідків.

Суб'єкт злочинів проти громадської безпеки, як правило, – **загальний**, будь-яка особа, а за деякі злочини, наприклад, бандитизм (ст. 257 КК), терористичний акт (ст. 258 КК) – особа, яка досягла до моменту вчинення злочину 14-річного віку.

У багатьох випадках **кваліфікуючими** або **особливо кваліфікуючими ознаками** злочинів проти громадської безпеки є загибель людей або настання інших тяжких наслідків. **Загибель людей** означає загибель однієї або кількох осіб. Під **іншими тяжкими наслідками** необхідно розуміти заподіяння тяжкого тілес-

ного ушкодження одній або кільком особам, середньої тяжкості двом чи більше особам, заподіяння майнової шкоди у великому або в особливо великому розмірі тощо.

Виходячи з характеристики злочинів, передбачених у дев'ятому розділі Особливої частини КК, злочини проти громадської безпеки можуть бути поділені на такі групи¹:

1) злочини, пов'язані зі створенням та діяльністю злочинних організацій (ст.ст. 255-257, 260, 261 КК);

2) злочини, пов'язані з тероризмом² (ст.ст. 258-258⁵, 259, 266 КК);

3) злочини, пов'язані з незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами (ст.ст. 262-265¹ КК);

4) злочини, пов'язані з порушенням правил, що забезпечують громадську безпеку (ст.ст. 267-270 КК).

10.2. Злочини, пов'язані зі створенням та діяльністю злочинних організацій

Створення злочинної організації (ст. 255 КК).

Об'єктом злочину є громадська безпека.

Об'єктивна сторона злочину виражається в таких формах: створення злочинної організації для вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину; керівництво такою організацією; участь у ній; участь у злочинах, вчинюваних такою організацією; організація зустрічі (сходок) представників злочинних організацій або організованих груп для розроблення планів і умов спільного вчинення злочинів, матеріальне забезпечення злочинної діяльності чи координація дій об'єднань злочинних організацій або організованих груп; керівництво цією зустріччю (сходкою); сприяння такій зустрічі (сходці).

Створення злочинної організації для вчинення тяжкого чи

¹ Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 287.

² Кримінальне право України. (Особлива частина): Підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011.- С. 337.

особливо тяжкого злочину полягає в діях, спрямованих на виникнення, зокрема заснування, формування злочинної організації, упорядкування її структурних ланок, підшукування співучасників та їх вербування до злочинної організації, об'єднання їх зусиль щодо забезпечення зброєю, розробка плану діяльності злочинної організації, планів вчинення злочинів та способів їх виконання, розподіл функцій між учасниками тощо.

Зазначений склад злочину вважається закінченим з моменту фактичного створення злочинної організації з метою вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину (поняття злочинної організації дається у ч. 4 ст. 28 КК).

Керівництво злочинною організацією – це сукупність дій, що передбачає виконання управлінських, організаційних і розпорядчих функцій стосовно загальної діяльності злочинної організації, її структурних ланок (служб та підрозділів), розподіл обов'язків їх учасників, керівництво здійсненням окремих посягань, давання розпоряджень, встановлення зв'язків з іншими злочинними організаціями та корумпованими представниками влади, вказівок, завдань співучасникам, виконання функцій організатора або одного з організаторів злочинної організації, керування нею, її учасниками.

Участь у злочинній організації передбачає діяльність особи у створеній злочинній організації, коли особа стає її членом з моменту створення злочинної організації або вступила чи увійшла до раніше створеної злочинної організації. З моменту давання згоди на вступ/входження до злочинної організації дії особи розглядаються як закінчений злочин, незалежно від того чи брала вона участь у вчинених такою організацією злочинах. Членство у злочинній організації утворює закінчений злочин, оскільки сам по собі цей факт означає надання злочинній організації можливості використання її учасника згідно з планами злочинної організації.

Участь у злочинах, вчинюваних злочинною організацією, передбачає кримінальну відповідальність особи, яка не брала участі у створенні злочинної організації, не вступала до неї, не була її учасником, але приймала безпосередню участь у злочині, вчиненому злочинною організацією.

Організація зустрічі (сходки) представників злочинних організацій або організованих груп для розроблення планів і умов спільного вчинення злочинів, матеріального забезпечення злочинної

діяльності чи координації дій об'єднань злочинних організацій або організованих груп – це діяльність суб'єкта, спрямована на залучення до зустрічі (сходки), розробку плану її підготовки і проведення, консолідацію вказаних осіб, їх мобілізацію, спрямованість на зустріч (сходку), налагодження, упорядкування зустрічі (сходки) для забезпечення умов успішної та ефективної злочинної діяльності, здійснення розпорядчих функцій у ході зустрічі, надання приміщень, транспорту, засобів зв'язку, забезпечення охорони (поняття організованої групи дається у ч. 3 ст. 28 КК).

Керівництво вказаною зустріччю (сходкою) – це управління зустріччю (сходкою) для розроблення планів і умов спільного вчинення злочинів, матеріального забезпечення злочинної діяльності чи координації дій об'єднань злочинних організацій або організованих груп.

Суб'єктивна сторона злочину передбачає прямий умисел. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони створення злочинної організації є **мета** вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину. Що стосується організації, керівництва чи сприяння зустрічі (сходці) представників злочинних організацій або організованих груп, то метою цих дій є розроблення планів і умов спільного вчинення злочинів, матеріального забезпечення злочинної діяльності чи координації дій об'єднань злочинних організацій або організованих груп.

Мотиви злочину, як правило, корисливі. Особа, яка створила злочинну організацію з метою вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, або яка керувала такою організацією, підлягає кримінальній відповідальності не лише за ст. 255 КК, але відповідно до ч. 1 ст. 30 КК також за всі злочини, вчинені злочинною організацією, якщо вони охоплювалися його умислом. Інші учасники злочинної організації підлягають кримінальній відповідальності за участь у ній, а також за вчинені злочинною організацією злочини, у підготовці або вчиненні яких вони брали участь. У разі вчинення окремими членами злочинної організації злочинів, які не передбачалися (не охоплювалися) цілями злочинної організації і не входили в плани її діяльності, відповідальності за ці злочини підлягають лише особи, які їх вчинили.

Суб'єкт злочину – загальний.

Згідно з ч. 2 ст. 255 КК звільняється від кримінальної відпо-

відальності особа, крім організатора чи керівника злочинної організації, за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 255 КК, якщо вона добровільно заявила про створення злочинної організації або участь у ній та активно сприяла її розкриттю. Добровільність заяви про створення злочинної організації або участь у ній означає вчинення цих дій з різних мотивів, але з власної волі і за усвідомлення об'єктивної можливості і надалі брати участь у ній.

Сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності (ст. 256 КК).

Об'єктом злочину є громадська безпека.

Об'єктивна сторона злочину включає в себе вчинення таких дій: а) заздалегідь не обіцяне сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності шляхом надання приміщень, сховищ, транспортних засобів, інформації, документів, технічних пристроїв, грошей, цінних паперів; б) заздалегідь не обіцяне вчинення інших дій по створенню умов, які сприяють їх злочинній діяльності. В іншому випадку заздалегідь обіцяне вчинення цих дій утворює співучасть у злочині, передбаченому ст. 255 КК.

Сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності передбачає надання підтримки та допомоги для функціонування, розвитку організації, або її окремим ланкам чи конкретним учасникам, забезпечення відповідних обставин для подальшого здійснення їх злочинної діяльності та її приховування. Це також надання приміщень, сховищ, транспортних засобів, інформації, документів, технічних пристроїв, коштів, цінних паперів, знарядь чи засобів для вчинення злочинів.

До інших дій по створенню умов, що сприяють злочинній діяльності учасників злочинних організацій, відноситься: готування та забезпечення можливості злочинної діяльності учасників злочинних організацій; переховування організаторів, керівників, окремих учасників злочинної організації або інших співучасників; переховування знарядь та засобів вчинення злочинів, інших предметів, що використовуються при вчиненні окремих посягань та таких, що здобуті внаслідок злочинної діяльності; створення перешкод правоохоронним органам, представникам влади та інших організацій, які протидіють злочинній організації.

Сприяння учасникам злочинних організацій їх злочинній ді-

яльності та укриття винним здобутих учасниками злочинних організацій предметів, зберігання яких передбачає самостійну кримінальну відповідальність, підлягає кваліфікації за сукупністю злочинів (наприклад, незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами).

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення хоча б однієї з указаних дій, незалежно від того чи вдалося винному сприяти учасникам злочинної організації та забезпечити укриття їх злочинної діяльності. В останньому випадку достатньо встановити, що дія була спрямована на здійснення такого сприяння.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Якщо здійснення цих дій було заздалегідь обіцяне або обіцяно під час вчинення злочину, тобто до моменту вчинення учасниками злочинної організації тяжкого чи особливо тяжкого злочину або до його закінчення, такі дії кваліфікуються як співучасть у вчиненні цього злочину у виді пособництва. При цьому, якщо особа постійно або систематично сприяє злочинній діяльності учасників злочинної організації та укриває їх злочинну діяльність, то пособництво утворює участь у злочинній організації. Таким чином сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності має місце лише у разі заздалегідь не обіцяного, не постійного сприяння, а тимчасового, одиничного зв'язку зі злочинною організацією (наприклад, приховування без попередньої домовленості майна, здобутого злочинною організацією шляхом вчинення нею тяжкого чи особливо тяжкого злочину).

Суб'єкт злочину: за ч. 1 ст. 256 КК – загальний, за ч. 2 цієї статті – спеціальний.

Кваліфікуючими ознаками злочину є вчинення дій, передбачених ч. 1 ст. 256 КК, службовою особою або повторно.

Бандитизм (ст. 257 КК).

Об'єктом бандитизму є громадська безпека, а також здоров'я, життя, право власності та безпеки функціонування підприємств, організацій та установ.

Об'єктивна сторона бандитизму може виражатися у таких формах: 1) організація озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб; 2) участь у такій

банді; 3) участь у вчинюваному бандою нападі. Для складу бандитизму достатньо вчинення однієї з вказаних дій.

Отже, **бандитизм** – це організація озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, а також участь у такій банді або у вчинюваному нею нападі.

Обов'язковими ознаками банди є: 1) наявність у ній декількох (трьох і більше) суб'єктів злочину; 2) стійкість; 3) озброєність; 4) мета учасників угруповання – вчинення нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб; 5) спосіб вчинення злочину – напад на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб.

Стійкість банди означає, що вона створена для зайняття злочинною діяльністю, вчинення, як правило, не одного, а декількох нападів.

Озброєність банди означає наявність зброї хоча б в одного члена банди. Саме озброєність для нападів у поєднанні зі стійкістю та іншими ознаками відбиває ступінь суспільної небезпечності, що характеризує банду.

Якщо зброя є лише у одного члена банди, необхідно, щоб інші учасники знали, що він має зброю і вона може бути використана під час нападу. Для наявності складу бандитизму не обов'язково, щоб зброя була застосована в процесі нападу, для відповідальності за бандитизм достатньо того, що зброя була у розпорядженні банди та могла бути використана.

Банда створюється з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб. *Нападом* необхідно вважати дії, поєднані із застосуванням насильства. Насильство може бути як фізичним, що передбачає вбивство, заподіяння тілесних ушкоджень, нанесення ударів, побоїв, зв'язування, позбавлення волі, інші насильницькі дії, так і психічним – реальна погроза застосування фізичного насильства.

Організація озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб – це дії, результатом яких стало створення банди. Такі дії можуть виражатися в підшукуванні, вербуванні співучасників, об'єднанні їх зусиль, у змові, придбанні зброї, розробці планів створення банди або вчиненні злочинних нападів тощо.

Бандитизм вважається закінченим злочинном з моменту

створення банди, незалежно від того, чи вчинила банда хоча б один напад. Якщо дії винного не призвели до створення банди з причин, що не залежали від його волі, вони мають кваліфікуватися як незакінчений злочин – за ст.ст. 14 і 257 КК.

Участь в озброєній банді передбачає членство в ній, вступ до складу банди, незалежно від того, чи вчинені винним будь-які дії у складі банди. Участь у банді вважається закінченим злочином з моменту власної ініціативи вступу до її складу або давання добровільної згоди на вступ у банду. Участю у банді, поряд зі вступом у банду, охоплюється як безпосередня участь членів банди у вчинюваних нею нападах, так і виконання ними інших дій в інтересах банди: керівництво, фінансування, забезпечення приміщеннями, сховищами, документами, підшукування зброї, транспорту, підбір об'єктів для нападу, збут предметів, здобутих злочинним шляхом, сприяння приховуванню злочинної діяльності банди тощо.

Під *участю у вчинюваних бандою нападах* слід розглядати безпосереднє вчинення дій, пов'язаних з вторгненням у приміщення, спостереженням за обстановкою з метою попередження інших членів банди про появу працівників правоохоронних органів, застосування насильства або погроз до потерпілих під час нападу як членів банди так і інших осіб, які не входили до її складу, але усвідомлювали, що вчинюють злочин спільно з учасниками банди. Пособником бандитизму слід визнавати особу, яка, не перебуваючи членом банди, але усвідомлюючи факт існування банди, сприяла вчиненню злочину, не беручи безпосередньої участі в нападі. Дії пособника підлягають відповідальності за ч. 5 ст. 27 і ст. 257 КК.

Якщо пособництво бандитизму мало систематичний характер і така особа неодноразово виконує дії, спрямовані на допомогу членам банди у нападах, вона повинна визнаватись учасником банди і підлягати відповідальності за ст. 257 КК.

Вчинені під час бандитських нападів злочини охоплюються складом бандитизму та не потребують додаткової кваліфікації, за винятком випадків вчинення бандою умисного вбивства. У цих випадках кваліфікація передбачає сукупність злочинів – бандитизму і вбивства.

Суб'єктивна сторона бандитизму передбачає вину у формі прямого умислу. **Мета** – напад на підприємства, організації, установи та на окремих осіб, означає, що бандитизм вчинюється з ме-

тою викрадення, вбивства, зґвалтування, звільнення винних з-під варти та інших злочинів.

Суб'єкт бандитизму – загальний, особа, що досягла 14 річного віку.

Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260 КК).

Об'єктом злочину є громадська безпека, а також здоров'я, життя та власність.

Об'єктивна сторона злочину полягає: 1) у створенні не передбачених законами України воєнізованих формувань (ч. 1 ст. 260 КК); 2) участі у їх діяльності (ч. 1 ст. 260 КК); 3) у створенні не передбачених законом збройних формувань (ч. 2 ст. 260 КК); 4) участі у їх діяльності (ч. 2 ст. 260 КК).

Під *воєнізованими* слід вважати формування, що мають організаційну структуру військового типу, а саме: єдиноначальність, підпорядкованість і дисципліну, і в яких проводиться військова, стрійова чи фізична підготовка. Під *збройними формуваннями* слід розуміти воєнізовані групи, що незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю (примітки 1 і 2 до ст. 260 КК).

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину є незаконність створення воєнізованого чи збройного формування.

Під *створенням не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань* слід розуміти їх організацію, заснування. Поняття створення злочинного формування визначене при аналізі злочину, передбаченого ст. 255 КК.

Злочин вважається закінченим з моменту створення воєнізованого або збройного формування, навіть якщо не вчинено будь-якої дії, для досягнення якої вони були створені.

Участь у діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань вважається членство в таких формуваннях, знаходження у їх складі та виконання будь-яких дій, для їх успішного функціонування. Ч. 1 і 2 ст. 260 КК передбачають відповідальність за участь у діяльності формування. Тому факт дачі згоди на вступ, як і вступ до воєнізованого чи збройного формування, якщо особі не вдалося з причин, що не залежали від її волі, взяти участь у діяльності такого формування, слід кваліфікувати

як замах на участь у діяльності цього формування.

З суб'єктивної сторони зазначені злочини можуть бути вчинені лише з прямим умислом.

Суб'єкт злочину – загальний.

У ч. 3 ст. 260 КК передбачена відповідальність за вчинення цього злочину за **кваліфікуючих обставин**: 1) керівництво не передбаченим законом воєнізованим або збройним формуванням; 2) їх фінансування; 3) постачання їм зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення дій, пов'язаних з керівництвом воєнізованим або збройним формуванням. Під фінансуванням незаконного воєнізованого або збройного формування слід розуміти забезпечення їх грошима, цінностями, коштовностями тощо.

Ч. 4 ст. 260 КК передбачена відповідальність за участь у складі воєнізованих або збройних формувань у нападі на підприємства, установи, організації чи на громадян. Якщо такий напад призвів до загибелі людей чи інших тяжких наслідків, відповідальність настає за ч. 5 ст. 260 КК.

Відповідно до ч. 6 ст. 260 КК *звільняється від кримінальної відповідальності* особа, яка перебувала в складі зазначених формувань, за дії, передбачені ч. 1 або 2 цієї статті, якщо вона добровільно вийшла з такого формування і повідомила про його існування органи державної влади чи органи місцевого самоврядування. Добровільність означає остаточний вихід особи з різних мотивів зі злочинного формування з власної волі, за усвідомлення нею можливості і надалі брати участь у ньому.

Напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 261 КК).

Об'єктом злочину є громадська безпека, пов'язана з виробництвом, зберіганням, використанням та обігом радіоактивних, хімічних, біологічних й інших предметів, що становлять підвищену небезпеку для суспільства.

Предметом злочину є виробництва, сховища, установи, військові частини, транспортні засоби та інші об'єкти, на яких виготовляються, зберігаються, використовуються або якими транспортуються радіоактивні, хімічні, біологічні чи вибухонебезпечні ма-

теріали, речовини, тощо.

Об'єктивна сторона злочину виражається у нападі на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення, вчиненому з метою захоплення, пошкодження, або знищення цих об'єктів. *Напад* являє собою раптові насильницькі, агресивні дії, спрямовані на подолання опору охорони, персоналу чи інших осіб відповідного об'єкта з метою встановлення фактичного контролю над всією або частиною його території, отримання можливості розпоряджатися предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення.

Злочин має формальний склад.

Напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення, з метою терористичного акту утворює сукупність злочинів, передбачених ст.ст. 261 і 258 КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину є **мета** – захоплення, пошкодження або знищення цих об'єктів.

Суб'єкт злочину – загальний.

10.3. Злочини, пов'язані з тероризмом

У сучасний період поряд з проблемами війни та миру, екології, народонаселення, продовольчої, енергосировинної, які вважаються традиційними і з наявністю яких люди вже звиклися як з неминучістю, загострилося проблема тероризму, що несе в собі всі ознаки небезпеки глобального значення та ускладнює і без того критичну панораму соціально-економічного, політичного і духовного статусу людства. Не випадково у низці глобальних проблем, що несуть загрозу для всього людства, ООН виділяє дванадцять, і серед них – боротьба зі злочинністю і тероризмом. Тому одним із зобов'язань, яке Україна взяла на себе, вступаючи до Ради Європи, є прийняття відповідних законів щодо протидії тероризму. У зв'язку з чим останнім часом у сфері протидії тероризму в Україні зроблено чимало, однак вжиті заходи ще не створили належної правової бази протидії тероризму¹.

Так, після ратифікація Конвенції Ради Європи про запобі-

¹ Ємельянов В.П. Кримінально-правова протидія тероризму в Україні: стан та шляхи вдосконалення / В.П. Ємельянов // Вісник кримінологічної асоціації України. – 2012. – № 2.

гання тероризму від 16 травня 2005 року був прийнятий Закон України від 21 вересня 2006 року № 170-V, яким було встановлено часину четверту та п'яту ст. 258 КК України виключити і доповнити Кодекс статтями 258-1–258-4, що передбачають відповідальність за втягнення у вчинення терористичного акту (ст. 258-1 КК), публічні заклики до вчинення терористичного акту (ст. 258-2 КК), створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258-3 КК), сприяння вчиненню терористичного акту (ст. 258-4 КК). Після цього Законом України від 18 травня 2010 року № 2258-VI були здійснені такі зміни і доповнення: з диспозиції ст. 258-3 КК виключені ознаки матеріального сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації, з диспозиції ст. 258-4 КК – ознаки фінансування та матеріального забезпечення особи з метою вчинення терористичного акту і доповнено Кодекс статтею 258-5 КК, яка встановлює відповідальність за фінансування тероризму, тобто дії, вчинені з метою фінансового або матеріального забезпечення окремого терориста чи терористичної групи (організації), підготовки або вчинення терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, сприяння вчиненню терористичного акту, створення терористичної групи (організації).

Однак досконале ознайомлення з цими законодавчими новелами свідчить, що вони не відповідають повною мірою ні Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, ні іншим конвенціям, більш того, вони не тільки не усувають ті протиріччя, які існували раніше в антитерористичному законодавстві, але й породили нові протиріччя та неузгодженості як із кримінально-правовими нормами, так і з нормами інших галузей права.

Актуальність зазначеної проблеми є дуже високою, оскільки обумовлена крім іншого тим, що специфіка геополітичного становища України характеризується наявністю потенційної та реальної конфронтаційності між двома глобальними центрами сили – Росією та Заходом¹.

І Росія, і західні країни безсумнівно визнають важливість

¹ Геополітичні чинники розвитку тероризму в Україні / В.О. Глушков // Тероризм і національна безпека України: Матеріали міжнар. конф. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. – С. 72.

стратегічного положення нашої держави, але відводять їй роль пасивного гравця, яким маніпулюють для досягнення власних цілей. Україна є особливою сферою інтересів інших держав. Особливу небезпеку для країни становить існування напруги між двома світовими цивілізаціями – слов'яно-православної та мусульманської. Це спостерігається внаслідок того, що через територію України проходить так звана Балкано-кавказька дуга нестабільності. Наслідками такої напруги для України знову ж таки є досі невіршені протиріччя в Криму, в політико-культурній площині якого перехрещуються ісламська, євразійська та європейська геополітичні формації¹.

У сучасній антитерористичній літературі тероризм як явище реальної дійсності і як загальне поняття розглядається у трьох рівнях: 1) тероризм у вузькому розумінні (терористичний акт); 2) тероризм у широкому розумінні (злочини терористичної спрямованості); 3) тероризм у найбільш широкому розумінні (терористична діяльність – як криміналізована, так і некриміналізована). Криміналізована частина терористичної діяльності має назву «терористичні злочини»².

При цьому встановлюється, що тероризм у вузькому (власному) розумінні – це загальнонебезпечні діяння, спрямовані на залякування населення з метою спонукання держави, міжнародної організації, фізичної або юридичної особи чи групи осіб до вчинення або відмови від вчинення якоюсь дії (терористичний акт).

Як зазначає В.П. Ємельянов, тероризм у широкому розумінні охоплює тероризм у вузькому розумінні і всі інші злочини терористичної спрямованості. До цих злочинів належать крім терористичного акту також інші злочини (наприклад, посягання на життя державного чи громадського діяча, захоплення заручників, захоплення будинків, споруд водного чи повітряного судна, залізничного рухового складу тощо), якщо ці діяння вчиняються публічно, спрямовані на залякування населення з метою впливу на

¹ Лисенко А.М. Щодо визначення поняття «злочини терористичної спрямованості» / А.М. Лисенко // Вісник Кримінологічної асоціації України : збірник наукових праць [Редкол. Л. М. Давиденко, Т. А. Денисова, О. М. Джуца та ін.]. – Харків : Золота миля, 2011. – №.1. – С. 190.

² Ємельянов В.П. Терористичні злочини: кримінально-правова характеристика та питання вдосконалення антитерористичного законодавства / В.П. Ємельянов, Л.В. Новікова, М.В. Семикін. – Х.: Кроссеруд, 2007. – С. 7-14.

прийняття якогось рішення або відмови від нього.

Тероризм у найбільш широкому розумінні охоплює тероризм у широкому розумінні і будь-яке сприяння підготовці або вчиненню злочинів терористичної спрямованості чи інших терористичних дій, а саме: створення терористичної групи чи терористичної організації, підготовку терористів, пропаганду і поширення ідеології тероризму, фінансування терористичних дій тощо. Вчинення в реальній дійсності таких діянь охоплюється поняттям «терористична діяльність».

Певна частина діянь, що підпадає під поняття «тероризм у найширокому розумінні» криміналізована і має назву «терористичні злочини», які можуть здійснюватися урізних формах, але серед них можна виділити дві основні ознаки:

по-перше, вони спрямовані на залякування населення, на те, щоб викликати у населення відчуття страху, безпорадності і незахищеності за рахунок організованого і жорстокого насилля або погрози таким;

по-друге, їм притаманна наявність спеціальної мети тиску на органи влади, міжнародні організації, фізичних або юридичних осіб для досягнення потрібних терористам наслідків за рахунок дій адресатів впливу.

Однак чинне кримінальне законодавство, як зазначається в літературі, не відображає ці ознаки у взаємозв'язку, що породжує його внутрішню суперечливість і неузгодженість з іншими кримінально-правовими та міжнародно-правовими нормами. Крім того, в антитерористичне законодавство України не імплементовано багато важливих положень міжнародних документів щодо запобігання тероризму і в першу чергу не враховані належним чином пропозиції та наполягання Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму від 16 травня 2005 року¹.

Крім того, у рамках розглянутого також постає питання стосовно визначення поняття «ідеологія тероризму», яке повинно знайти своє відображення у статті 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 року № 638-IV. Це дасть правозастосовним органам чітке розуміння щодо меж, якими охоплюється це поняття, у ході протидії поширенню ідеології терори-

¹ Смельянов В.П. Законодавче забезпечення запобігання тероризму / В.П. Смельянов // Вісник кримінологічної асоціації України. – 2011. – № 1. – С. 185.

зму. Проте розробники зазначеного поняття можуть зіштовхнутися із проблемою визначення поняття «тероризм», оскільки воно й досі немає уніфікованого формулювання і його зміст має різний характер.

Визначення поняття «*тероризм*», надане в Законі України «Про боротьбу з тероризмом», дещо абстрактне, містить не чітко сформульовану мету та відділено дублює диспозицію частини першої ст. 258 КК України. Більше того, зазначене поняття, в такому формулюванні не охоплює, наприклад, такого суспільно небезпечного діяння як створення терористичної групи чи терористичної організації та інші види терористичної діяльності. Піддають критиці визначення поняття «*тероризм*» в Законі України «Про боротьбу з тероризмом» і вітчизняні дослідники, вказуючи на його недоліки, зокрема на те, що воно припускає численні тлумачення та може охоплювати собою і діяння, які не є за своєю суттю тероризмом¹.

На нашу думку, термін «*тероризм*» слід розглядати виключно як явище та розмежовувати його з суспільно небезпечними діяннями визначеними злочинами ст.ст. 258-258⁵ КК України, і які відповідно до ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» охоплюються поняттям терористична діяльність.

Виходячи з аналізу законодавства України, слід звернути увагу на те, що в деяких нормативно-правових актах відсутній аспект, який чітко визначено в ч.2 ст.1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» мова насамперед йде про те, що терористична діяльність охоплює пропаганду і поширення ідеології тероризму. Це, зокрема, закони України «Про телебачення і радіомовлення», «Про друковані засоби масової інформації», «Про інформацію».

У Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму поряд з поняттям «терористична діяльність» вживається поняття «терористичні злочини», і відповідно до положень Конвенції – це та ж терористична діяльність, яка тільки піддана криміналізації, тому в нових статтях КК, які встановлюють відповідальність за ті чи інші форми та види терористичних злочинів (статті 258-1–258-5 КК) не слід використовувати вузьке для українського законодавства по-

¹ Кубальський В.Н. Кримінально-правові проблеми протидії тероризму: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. юр. наук: спеціальність 12.00.08, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2007. – С. 9.

няття «терористичний акт», оскільки це, по-перше, не відповідає тієї термінології, яка має місце в Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, а по-друге, неминуче породжує додаткові проблеми у кваліфікації злочинів цієї категорії. З метою усунення цих проблем необхідно у вказаних статтях термін «терористичний акт» змінити на термін «терористичний злочин».

Крім того, необхідно усунути протиріччя та недосконалість, які мають місце у відповідних статтях КК України.

У складі злочину, який передбачає відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258-3 КК), необхідно уточнити, про які саме групи з перелічених у ст.28 КК тут йдеться, оскільки чинна редакція припускає, що будь-яке об'єднання групи осіб підпадає під ознаки даного складу злочину. Але це занадто поширює дію цієї статті і породжує протиріччя у кримінальному законодавстві. Лише організовану злочинну діяльність міжнародна спільнота розглядає як таку, яка потребує окремої криміналізації. Окрема криміналізація груп, які не є організованими не відповідає й основним положенням чинного Кримінального кодексу України. Тому склад злочину, який передбачає відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації, необхідно доповнити чіткою вказівкою на ознаки лише організованої терористичної групи.

Необхідним і доцільним є удосконалення і складу терористичного акту (ст.258 КК), який звертає на себе увагу очевидною громіздкістю і переважністю цілком зайвою інформацією деталізуючого характеру.

Основний же недолік даного складу злочину полягає в тому, що в ньому такі ознаки, як «заякування населення» і здійснення «впливу» передбачаються не у взаємозв'язку і взаємообумовленості, а в альтернативному порядку. За змістом складу терористичного акту виходить, що можливий тероризм із заякуванням населення, але без мети впливу на когось, так само як із впливом на когось, але без заякування населення. Така конструкція складу злочину не відповідає суті тероризму та науковим уявленням про тероризм і породжує протиріччя у законодавстві, оскільки під такий склад злочину підпадають будь-які насильницькі злочини. Тому в складі злочину, який передбачає відповідальність за терористичний акт, заякування населення повинне бути передбачене

не як альтернативна, а як конструктивна, зв'язуюча, цементуюча ознака, бо без залякування населення і мети впливу на когось тероризм бути не може.

Слід враховувати й те, що міжнародне визначення терористичного акту включає ознаки вчинення не тільки вибухів, підпалів та інших загальнонебезпечних діянь, але і будь-яких інших суспільно небезпечних діянь, спрямованих на залякування населення, тобто вчинення будь-якого злочину терористичної спрямованості.

Основним міжгалузевим законом, який безпосередньо спрямований на протидію та запобігання тероризму, безумовно, є Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 року № 638-IV. У цьому законі міститься визначення основних понять, що характеризують тероризм, а також коло прав і обов'язків органів, які здійснюють антитерористичну діяльність. Цей закон є важливим внеском у налагодження антитерористичної діяльності, однак деякі його положення також потребують певного вдосконалення.

Зокрема, враховуючи те, що терористичного характеру можуть набути багато насильницьких діянь, немає сенсу при визначенні злочинів терористичної спрямованості давати перелік конкретних статей КК України, оскільки діяння, яке підпадає під ознаки однієї статті, залежно від наявності або відсутності чинника залякування населення може мати або не мати терористичної спрямованості. Більш вдалим вбачається в Законі України «Про боротьбу з тероризмом» дати загальне поняття злочинів терористичної спрямованості, терористичних злочинів та тероризму. Те визначення тероризму, яке нині існує в цьому Законі, навряд чи можна розцінювати як оптимальне. Зокрема, в статті 1 Закону визначення тероризму подане так: «тероризм – суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, вбивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей».

Як бачимо, це визначення є своєрідним логічно не витриманим конгломератом, що складається із переліку деяких конкретних діянь та жодним чином не пов'язаних між собою альтернативних ознак. В результаті таке визначення тероризму виявилось, з одного боку, за-

надто широким, всеохопним, оскільки під нього підпадають не тільки злочини терористичної спрямованості, але й будь які насильницькі злочини або погрози такими, а з іншого боку, ним не охоплюються інші види терористичної діяльності (вербування, озброєння, підготовка та використання терористів, пропаганда та поширювання ідеології тероризму, фінансування або інше сприяння тероризму тощо), у зв'язку з чим це визначення не відповідає визначенню терористичної діяльності, яке має місце в цій же статті 1 Закону. Тому визначення тероризму за своїми ознаками повинно бути адекватними категорії «терористична діяльність» і відповідати сукупності істотних ознак тероризму, а також може бути визначення тероризму у найбільш широкому тероризму.

З урахування викладеного, ми погоджуємося з В.П. Ємельяновим, що оптимальним є наступне визначення тероризму: «*тероризм* – суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому застосування насильства чи погроза таким і спрямована на залякування населення з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або не вчинення дій органами державними владами чи місцевого самоврядування України, інших держав, міжнародними організаціями, об'єднаннями громадян, фізичними чи юридичними особами, а також організаційне, матеріальне або інше сприяння такій діяльності».

Терористичний акт (ст. 258 КК).

Об'єктом злочину є громадська безпека, безпека населення, нормальне функціонування та життєдіяльність суспільства, а також здоров'я та життя людей, власності, довкілля.

Об'єктивна сторона терористичного акту як одного з найбільш небезпечних злочинів проти громадської безпеки передбачає вчинення таких дій: 1) застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків; 2) погроза вчинення зазначених дій.

Під *застосуванням зброї* слід розуміти вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини, або заподіяння значної майнової шкоди майну чи оточенню. До *інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи на-*

стання інших тяжких наслідків, можуть бути віднесені застосування радіоактивних, отруйних та інфекційних речовин, затоплення, обвали, зруйнування будівель, споруд, транспортних засобів, шляхів сполучення та інших транспортних комунікацій, засобів зв'язку, пошкодження об'єктів довкілля, газових та нафтових родовищ, поширення збудників заразних хвороб, порушення функціонування систем життєзабезпечення тощо.

Погроза вчинення зазначених загальнонебезпечних дій передбачає доведення до відома населення, органів державної влади чи місцевого самоврядування, службових осіб, об'єднань громадян, юридичних або фізичних осіб, умислу винного вчинити зазначені дії. З моменту такої погрози терористичний акт вважається закінченим злочином. Погроза може бути виражена як безпосередньо, так і опосередковано, як відкрито, публічно, так і анонімно, усно чи письмово тощо.

Суб'єктивна сторона терористичного акту характеризується лише прямим умислом. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони терористичного акту є **мета**: 1) порушення громадської безпеки; 2) залякування населення; 3) провокація воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення; 4) вплив на прийняття рішень чи вчинення або не вчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами; 5) привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста).

Суб'єкт – загальний, вік – 14 років.

Кваліфікуючими ознаками злочину, за ч. 2 ст. 258 КК виступають: 1) вчинення терористичного акту повторно; 2) за попередньою змовою групою осіб; 3) заподіяння значної майнової шкоди чи інших тяжких наслідків. До *інших тяжких наслідків* слід віднести радіоактивне забруднення значних територій, масове отруєння або захворювання людей, поширення епідемій, епізоотій, аварій транспорту та порушення його нормальної роботи, загострення міжнаціональних або міжнародних відносин тощо.

Якщо дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, призвели до загибелі людини, винний несе відповідальність за ч. 3 ст. 258 КК.

Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності (ст.

259 КК).

Об'єктом злочину є громадська безпека, встановлений порядок діяльності підприємств, організацій та установ, здоров'я, життя людей, а також власність.

Об'єктивна сторона злочину полягає у неправдивому повідомленні про підготовку вибуху, підпалу або інших дій, що загрожують загибеллю людей чи іншими тяжкими наслідками. **Способом** вчинення цього злочину є неправдиве повідомлення інформації, що не відповідає дійсності, про начебто існуючу загрозу вибуху, підпалу або інших подібних дій, яка доведена до відома будь-якої фізичної чи юридичної особи, органів державної влади або місцевого самоврядування, а також правоохоронних органів. Зазначене повідомлення може бути здійснено: усно, письмово, з використанням засобів зв'язку (телефон, радіо, комп'ютер тощо). Воно може бути відкритим, під чужим ім'ям або анонімним.

За складом злочин вважається формальним.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, завідомістю – тобто винний знає, що відомості, повідомлені ним, є неправдивими.

Суб'єкт злочину – загальний.

Кваліфікуючими ознаками злочину, за ч. 2 ст. 259 КК виступають: 1) спричинення тяжких наслідків; 2) вчинення злочину повторно.

Погроза вчинити викрадання або використати радіоактивні матеріали (ст. 266 КК).

Об'єктом злочину є суспільні відносини, що регулюють безпеку поведіння з радіоактивними матеріалами, здоров'я та життя людей, власність, оточуюче середовище.

Предмет злочину – радіоактивні матеріали.

Об'єктивна сторона злочину виражається у погрозі вчинити викрадання радіоактивних матеріалів з метою примусити фізичну або юридичну особу, міжнародну організацію або державу вчинити будь-яку дію або утриматися від неї, якщо були підстави побоюватися здійснення цієї погрози.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 2 ст. 266 КК, полягає у погрозі використати радіоактивні матеріали з метою спричинення загибелі людей або інших тяжких наслідків, якщо були підстави побоюватися здійснення цієї погрози. Погроза має

бути справжньою та реальною і адресується суб'єктам, зазначеним у ч. 1 ст. 266 КК.

Злочин вважається закінченим, якщо стане відомо про погрозу, тобто з того моменту, коли та або інша особа сприйняла погрозу.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є **мета** – примусити фізичну чи юридичну особу, міжнародну організацію або державу вчинити будь-яку дію або утриматися від неї, або **мета** – спричинити загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Суб'єкт злочину – загальний.

10.4. Злочини, пов'язані з незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами

Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем (ст. 262 КК).

Об'єктом злочину виступає громадська безпека.

Предметом є вогнепальна зброя, бойові припаси, вибухові речовини, вибухові пристрої та радіоактивні матеріали, що є придатними для використання за своїм цільовим призначенням.

До *вогнепальної зброї* відносяться всі види бойової, спортивної, нарізної, мисливської (крім гладкоствольної мисливської) зброї, у якій для проведення пострілу використовується сила тиску газів, що утворилися при згоранні вибухової речовини (пороху або іншої спеціальної горючої суміші).

Бойові припаси – це патрони, снаряди, бомби, міни, гранати, бойові частини ракет і торпед та інші вироби у зібраному виді, споряджені вибуховою речовиною.

До *вибухових речовин* відносяться порох, динаміт, тротил, нітрогліцерин та інші хімічні речовини, їх склади або суміші, здатні вибухати без доступу кисню.

Вибухові пристрої – це пристрої, споряджені вибуховою речовиною і призначені для вчинення вибуху.

Основною ознакою цих предметів є їх призначення – ураження живої цілі, знищення або пошкодження оточуючого середовища. Тому вони мають бути придатними для використання за своїм цільовим призначенням. Для встановлення такої придатності слід залучати спеціаліста або призначати відповідну експертизу.

Об'єктивна сторона злочину виражається в таких формах: 1) викрадення; 2) привласнення; 3) вимагання; 4) заволодіння шляхом шахрайства.

На відміну від злочинів проти власності, заповідання матеріальної шкоди власності не є обов'язковою ознакою цього злочину.

Викрадення вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв, радіоактивних матеріалів – це протиправне таємне або відкрите, в тому числі із застосуванням насильства, яке не є небезпечним для життя або здоров'я чи з погрозою застосування такого насильства, їх вилучення у фізичних чи юридичних осіб, незалежно від того, законно чи незаконно вони ними володіли.

Привласненням вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв, радіоактивних матеріалів є їх утримання, неповернення власнику суб'єктом, якому вони були довірені для зберігання, перевезення, пересилання, іншого переміщення, надані у зв'язку з виконанням службових обов'язків тощо або в якого опинились випадково чи яким були вилучені в іншої особи, яка володіла ними незаконно.

Вимагання вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв, радіоактивних матеріалів полягає у пред'явленні особі, яка законно чи незаконно ними володіє або у віданні якої вони перебувають, вимоги про їх передачу. При цьому погроза може бути спрямована щодо обмеження прав і свобод або законних інтересів щодо особи або її близьких родичів, пошкодження або знищення їхнього майна, розголошення відомостей, які вони бажають зберегти в таємниці.

Вимагання вважається закінченим злочином з моменту пред'явлення вимоги, поєднаної з відповідною погрозою або насильством.

Заволодіння вогнепальною зброєю (крім гладкоствольної мисливської), бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибухови-

ми пристроями, радіоактивними матеріалами *шляхом шахрайства* передбачає застосування обману або зловживання довірою.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. На відміну від аналогічних злочинів проти власності, корисливий мотив і корислива мета не є обов'язковими ознаками цього злочину. Його мотив та мета можуть бути різними.

Суб'єктом злочину у формі викрадення, вимагання і розбою виступає особа, що досягла 14 річного віку, заволодіння шляхом шахрайства – 16 років, а привласнення – спеціальний – фізична особа, що досягла 16 річного віку, у правомірному віданні якої знаходилися зазначені предмети.

Кваліфікуючими ознаками злочину виступають:

- за ч. 2 ст. 262 КК – 1) вчинення злочину повторно; 2) за попередньою змовою групою осіб; 3) заволодіння зброєю та іншими предметами шляхом зловживання службової особи своїм службовим становищем;

- за ч. 3 ст. 262 КК – дії, передбачені ч.ч. 1 чи 2, якщо вони вчинені: 1) організованою групою; 2) шляхом розбою; 3) вимагання, поєднаного з насильством, небезпечним для життя і здоров'я.

Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК).

Об'єктом злочину є суспільні відносини, що регулюють порядок обігу вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин і вибухових пристроїв.

Предметом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 263 КК є вогнепальна зброя (крім гладкоствольної мисливської), бойові припаси, вибухові речовини і вибухові пристрої. Він тотожний предмету злочину, передбаченого ч. 1 ст. 262 КК. **Предмет** злочину, передбаченого ч. 2 ст. 263 КК – кинджали, фінські ножі, багнети, кастети, стилети, арбалети, нунчаки чи інша холодна зброя.

Зброя, бойові припаси, вибухові речовини та вибухові пристрої як предмет злочину, передбаченого ст. 263 КК, мають бути придатними до використання за цільовим призначенням.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 263 КК, полягає у носінні, зберіганні, придбанні, передачі чи збуті вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв без перед-

баченого законом дозволу, а злочину, передбаченого ч. 2 цієї статті, – у носінні, виготовленні, ремонті або збуті кинджалів, фінських ножів, кастетів чи іншої холодної зброї без вказаного дозволу.

Носіння – це переміщення зазначених предметів, їх транспортування особою безпосередньо при собі (в руках, в одязі, сумці, спеціальному футлярі, транспортному засобі тощо) за умови можливості їх швидкого використання.

Зберігання – це володіння будь-яким із зазначених предметів, який знаходиться не при винній особі, а в іншому обраному нею місці, незалежно від тривалості часу, без відповідного дозволу або із простроченням його дії.

Придбання – це отримання від інших осіб шляхом купівлі, обміну, одержання в подарунок, привласнення знайденого, винагороди за послугу, відшкодування боргу тощо.

Передача – це надання (вручення) таких предметів іншій особі особисто (наприклад, для володіння, зберігання, тимчасового використання) або через посередника, а також дії посередника з їх надання без передбаченого законом дозволу.

Збут полягає в умисній передачі іншій особі зазначених предметів злочину поза встановленим порядком шляхом продажу, обміну, дарування, оплати боргу тощо.

Злочин має місце за умови, що зазначені дії вчиняються без передбаченого законом дозволу, який видається певними державними органами, передбаченими законом (МВС, СБУ, ЗСУ), а також іншими підзаконними актами (наприклад, Положення про дозвільну систему, затверджене постановою Кабінету Міністрів України № 576 від 12 жовтня 1992 р.).

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення одного з діянь, передбачених ст. 263 КК.

Питання щодо відповідальності за незаконні дії зі зброєю, бойовими припасами та іншими предметами цього діяння, якими особи користуються у зв'язку зі своєю службовою діяльністю, мають вирішуватися з урахуванням нормативних актів, зокрема інструкцій, положень, правил, наказів, настанов, що регулюють порядок поводження з цими предметами.

У випадку застосування службовою особою при перевищенні влади або службових повноважень зброї, якою вона володіла незаконно, її дії необхідно додатково кваліфікувати за ст.ст. 262 або 263 КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується лише прямим умислом.

Суб'єкт злочину – загальний.

Ч. 3 ст. 263 КК передбачає **звільнення від кримінальної відповідальності** особи, яка вчинила злочин, передбачений ч.ч. 1 або 2 цієї статті, якщо вона добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої. Під добровільною здачею слід розуміти повну, за власною волею, незалежно від мотивів, здачу цих предметів органам влади, при усвідомленні особою фактичної можливості подальшого безкарного продовження вчинення злочину.

Недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів (ст. 264 КК).

Об'єктом злочину виступає громадська безпека. **Додатковим обов'язковим об'єктом** альтернативно можуть виступати життя, здоров'я, власність та інші.

Предметом цього злочину є: 1) вогнепальна зброя; 2) бойові припаси. Їх поняття дано при аналізі злочину, передбаченого ст. 262 КК. Разом з цим, предметом цього злочину може бути як гладкоствольна мисливська зброя, так і бойові припаси до неї. Недбале зберігання вибухових речовин та вибухових пристроїв ст. 264 КК не охоплюється.

Об'єктивна сторона злочину полягає у недбалому зберіганні вогнепальної зброї або бойових припасів, якщо це спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки. Недбалість має місце тоді, коли суб'єктом порушені передбачені нормативними актами умови їх зберігання, спрямовані на виключення використання ними сторонніх осіб. Недбале зберігання може бути вчинене як шляхом дії, так і бездіяльності (наприклад, зброя знаходиться у спорядженому стані в квартирі, передається для чищення або дитині для гри тощо).

Склад злочину вважається закінченим, якщо діяння потягло загибель людей або інші тяжкі наслідки. Між недбалим зберіганням вогнепальної зброї і бойових припасів та загибеллю людей або іншими тяжкими наслідками повинен бути причинний зв'язок.

З суб'єктивної сторони злочин щодо самої дії і бездіяльності характеризується умислом або необережністю, але щодо нас

лідків можлива тільки необережна форма вини. В цілому злочин вважається необережним.

Суб'єкт злочину – загальний.

Незаконне поводження з радіоактивними матеріалами (ст. 265 КК).

Об'єктом злочину є суспільні відносини, пов'язані з порядком поводження з радіоактивними матеріалами.

Предметом цього злочину є радіоактивні матеріали.

Об'єктивна сторона полягає у незаконному (без передбаченого законом дозволу) придбанні, носінні, зберіганні, використанні, передачі, видозмінненні, знищенні, розпиленні, руйнуванні радіоактивних матеріалів. Для відповідальності досить вчинення однієї з цих дій.

Під *використанням радіоактивних матеріалів* слід розуміти їх застосування чи користування ними.

Видозмінення радіоактивних матеріалів – це внесення в них будь-яких змін. *Знищення радіоактивних матеріалів* означає приведення їх до непридатного стану. *Розпилення* – це дії, за допомогою яких розсіюють, розносять радіоактивні матеріали у повітрі. *Руйнування* означає пошкодження предметів, в яких знаходяться радіоактивні речовини або ядерні матеріали.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину є поводження з радіоактивними матеріалами без передбаченого законом дозволу. Відповідним дозволом є ліцензія на здійснення відповідної діяльності з радіоактивними матеріалами або ж разовий дозвіл на проведення операцій з такими матеріалами в конкретному випадку.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення хоча б однією із зазначених дій.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом. Мотив і мета за ч. 1 ст. 265 КК можуть бути різними, ч. 2 цієї статті передбачає за мету спричинення наслідків, указаних в її диспозиції. У ч. 2 та ч. 3 ст. 265 КК до незаконного поводження з радіоактивними матеріалами можливий тільки прямий умисел, а щодо загибелі людей або інших тяжких наслідків – необережність.

Суб'єкт злочину – загальний.

Кваліфікуючими ознаками злочину виступають:

- за ч. 2 ст. 265 КК – незаконне поводження з радіоактивними матеріалами, якщо воно було спрямовано на: 1) спричинення загибелі людей, 2) шкоду здоров'ю людей, 3) майнову шкоду у великому розмірі або 4) значне забруднення довкілля, або 5) інші тяжкі наслідки.

- за ч. 3 ст. 265 КК – вчинення дій, передбачених ч.ч. 1 або 2: 1) повторно або 2) за попередньою змовою групою осіб, або 3) якщо вони спричинили загибель людей, 4) майнову шкоду у великому розмірі, 5) значне забруднення довкілля та 6) інші тяжкі наслідки.

Під *майновою шкодою у великому розмірі* вважаються прямі збитки, які в триста і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Під *прямими збитками* слід вважати майнову шкоду, що заподіяна безпосередньо внаслідок поширення радіоактивних матеріалів з урахуванням їх вартості, витрат на лікування потерпілих, вартості майна, яке неможливо використувати, витрат на дезактивацію.

10.5. Злочини, пов'язані з порушенням правил, що забезпечують громадську безпеку

Порушення правил зберігання, використання, обліку, перевезення вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або інших правил поводження з ними, а також незаконне пересилання цих речовин чи матеріалів поштою або вантажем, якщо це порушення створило небезпеку загибелі людей або настання інших тяжких наслідків (ст. 267 КК).

Об'єктом злочину є суспільні відносини, що регулюють порядок поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами.

Предметом даного злочину є: 1) вибухові речовини; 2) легкозаймисті речовини; 3) їдкі речовини; 4) радіоактивні матеріали.

Легкозаймисті речовини (ч. 2 ст. 267 КК) – це тверді, рідкі, газоподібні та пилоподібні речовини, які здатні спалахувати внаслідок незначних факторів. До них належать: самозаймисті речовини, що загоряються внаслідок контакту з атмосферним киснем, водою, іншими окислювачами (білий фосфор, металевий натрій,

сірка та ін.); речовини, які загоряються під дією удару, стиснення (як правило, гази); рідини; інші речовини.

До *їдких* (ч. 2 ст. 267 КК) належать речовини, які швидко вступають у хімічну реакцію з іншими матеріалами. Це всі види кислот і лугів: сірчана кислота, їдкий натр, негашене вапно тощо, які здатні заподіяти шкоду громадській безпеці.

Об'єктивна сторона злочину полягає у порушенні правил безпечного поводження з вибуховими речовинами або радіоактивними матеріалами: правила зберігання, використання, обліку, перевезення цих предметів або інших правил поводження з ними; незаконне пересилання цих речовин чи матеріалів поштою або вантажем, якщо це порушення створило небезпеку загибелі людей або настання інших тяжких наслідків. Порушення правил поводження з вибуховими речовинами або радіоактивними матеріалами може бути вчинене як шляхом дії, так і бездіяльності.

Правила *зберігання* вибухових речовин і радіоактивних матеріалів передбачають знаходження їх у безпечному стані, у певному місці, а також попередження їх викрадення чи втрати. Правила *використання* встановлюють безпечні способи їх застосування, а правила *обліку* вимагають контролю за їх рухом, своєчасною фіксацією їх надходження, реєстрацією (документування) видачі, витрачання і повернення тощо. Правила *перевезення* вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів передбачають їх безпечне переміщення різними видами транспорту, а інші правила поводження з цими предметами регулюють безпечні способи виготовлення, випробування, знищення тощо даних предметів.

Незаконне пересилання цих речовин чи матеріалів поштою або вантажем означає їх відправлення для доставки в будь-яке місце. Пересилання вантажем вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів можливе лише з дозволу органів транспорту із дотриманням відповідних правил безпеки.

Порушення правил поводження спричиняє кримінальну відповідальність лише у разі, якщо ці порушення створили небезпеку загибелі людей або настання інших тяжких наслідків.

З **суб'єктивної сторони** порушення правил поводження з вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами може бути вчинено як умисно, так і з необережності. Незаконне пересилання цих речовин чи матеріалів поштою або вантажем можливе

лише з прямим умислом. Щодо створення небезпеки загибелі людей або настання інших тяжких наслідків вина може бути тільки необережною.

Суб'єкт злочину – спеціальний – особа, яка має дозвіл на поводження з цими предметами і у зв'язку з цим зобов'язана дотримуватися правил безпеки поводження з ними. Суб'єктом незаконного пересилання поштою або вантажем вибухових, легкозаймистих та їдких речовин або радіоактивних матеріалів може бути будь-яка особа.

Кваліфікуючими ознаками злочину, за ч. 2 ст. 267 КК виступають незаконне пересилання поштою або багажем легкозаймистих або їдких речовин, якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Порушення вимог режиму радіаційної безпеки (ст. 267¹ КК).

Об'єктом злочину є суспільні відносини, що регулюють порядок поводження в умовах режиму радіаційної безпеки.

Кримінальна відповідальність за порушення вимог режиму радіаційної безпеки встановлена для того, щоб забезпечити від поширення потенційно радіоактивних предметів, що перебувають у спеціально виділених зонах. Це зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення (наприклад, «Чорнобильська зона»).

Предметом злочину виступають речі, що перебувають у межах вказаних зон, незалежно від того, чи є вони радіоактивно забрудненими чи ні; кому вони належать та скільки перебувають на території зони тощо. Такими можуть бути предмети, правомірно чи неправомірно ввезені особою на територію зони відчуження чи відселення та можуть бути нею переміщені за межі зони: продукти харчування рослинного і тваринного походження, промислова або інша продукція, тварини, риба, рослини або будь-які інші об'єкти.

Об'єктивна сторона порушення вимог радіаційної безпеки полягає у вчиненні таких дій: 1) переміщення вказаних предметів за межі зони (ч. 1 ст. 267¹ КК). *Переміщення* може полягати у вивезенні на транспортних засобах чи інших пристосуваннях (автомобіль, човен), винесенні із собою, виведенні тварин. При цьому переміщення є незаконним, якщо компетентним органом (службовою особою) не надано на це дозволу або переміщувані предмети не пройшли дозиметричний контроль з позитивним висновком

(про відсутність перевищення меж радіації); 2) придбання з метою використання або збуту предметів, незаконно переміщених із зони відчуження чи відселення (ч. 2 ст. 267¹ КК). Під *придбанням* вважається набуття таких предметів на будь-яких підставах – купівля, обмін, прийняття боргу, отримання в подарунок чи як оплату за виконану роботу чи надані послуги тощо.

Суб'єктивна сторона порушення вимог режиму радіаційної безпеки характеризується умисною виною. При цьому особа усвідомлює, що речі, які становлять предмет злочину, перебували на території зони відчуження чи відселення.

Суб'єкт злочину – загальний. Вчинення вказаних діянь службовою особою є підставою для застосування ч. 4 ст. 267¹ КК.

Кваліфікуючими ознаками злочину виступають:

- за ч. 2 ст. 267¹ КК – придбання з метою використання або збуту об'єктів, визначених у частині першій цієї статті, якщо факт їх походження із зони відчуження чи зони безумовного (обов'язкового) відселення заздалегідь відомий винній особі;

- за ч. 3 ст. 267¹ КК – вчинення дій, передбачених ч. 1 ст. 267¹ КК, з метою збуту, або збут продуктів харчування рослинного і тваринного походження, промислової або іншої продукції, тварин, риби, рослини або будь-яких інших об'єктів;

- за ч. 4 ст. 267¹ КК – вчинення дій, передбачених частинами першою, другою або третьою ст. 267¹ КК службовою особою або повторно, а також якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини (ст. 268 КК).

Об'єктом злочину є суспільні відносини, що забезпечують безпеку поводження з небезпечними відходами.

Предметом злочину є відходи і вторинна сировина та речовини або матеріали, що належать до категорії небезпечних відходів, які забороняються до ввезення. *Відходи* – це будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворюються у процесі людської діяльності і не мають подальшого використання за місцем утворення чи виявлення, та яких їх власник позбувається, має намір або повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення. Деякі (окремі) види відходів виступають як вторинна сировина. *Вторинна сиро-*

вина – це залишки сировини, матеріалів і напівфабрикатів, що утворюються у процесі виробництва, або залишки предметів споживання та їх тари, придатні для подальшого використання.

Порядок ввезення в Україну окремих видів відходів встановлюється Кабінетом Міністрів України. Ввезення на територію України чи транзит через її територію відходів можливий лише у разі надання дозволу Міністерства екології та природних ресурсів України.

Небезпечні відходи – це відходи, фізичні, хімічні чи біологічні характеристики яких створюють або можуть створити значну небезпеку для навколишнього природного середовища і здоров'я людини, та які потребують спеціальних методів і способів поводження з ними. Перелік небезпечних відходів, які забороняються до ввезення, затверджується Кабінетом Міністрів України.

Об'єктивна сторона злочину полягає у ввезенні на територію України чи транзиті через її територію: відходів або вторинної сировини без належного дозволу; речовин або матеріалів, що належать до категорії небезпечних відходів, які забороняються до ввезення.

Ввезення на територію України предмета – це його переміщення через кордон України. *Транзит відходів* – це безперервне перевезення відходів від одного кордону національної території до іншого без зберігання, за виключенням зберігання, зумовленого технологічним процесом перевезення відходів. Злочин вважається закінченим з моменту перетину вантажу з відходами чи вторинною сировиною кордону України.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт злочину – загальний.

Незаконне перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин (ст. 269 КК).

Об'єктом злочину є громадська безпека, пов'язана з забезпеченням поводження з небезпечними речовинами на повітряному транспорті.

Предметом злочину є вибухові і легкозаймисті речовини. *Легкозаймисті речовини* – це вогненебезпечні речовини, які здатні самозайматися або легко спалахувати і цим викликати або підслиювати пожежу.

Об'єктивна сторона злочину полягає у незаконному перевезенні на повітряному судні зазначених речовин. Перевезення цих речовин означає їх транспортування, доставку повітряним транспортом.

Незаконним вважається перевезення на повітряному судні цих речовин без відповідного дозволу (ст. 63 Повітряного кодексу України) або перевезення таких вибухових або легкозаймистих речовин, які не підлягають транспортуванню на повітряних суднах (ст. 75 Повітряного кодексу України). Під *повітряним судном*, відповідно до ч. 2 ст. 15 Повітряного кодексу розуміється літальний апарат, що тримається в атмосфері за рахунок його взаємодії з повітрям, відмінної від взаємодії з повітрям, відбитим від земної поверхні, і здатний маневрувати в тривимірному просторі.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, ч. 2 ст. 269 КК характеризується змішаною формою вини, де ставлення до наслідків – лише необережність.

Суб'єкт злочину – загальний.

Кваліфікуючою ознакою злочину, за ч. 2 ст. 269 КК, виступає спричинення діянням загибелі людей чи інших тяжких наслідків.

Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки (ст. 270 КК).

Об'єктом злочину є громадська безпека, в частині забезпечення пожежної безпеки, а також здоров'я, життя, власність та довкілля.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає у порушенні встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, якщо воно спричинило виникнення пожежі, якою заподіяно шкоду здоров'ю людей або майнову шкоду у великому розмірі. Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки може бути вчинено як шляхом дії, так і бездіяльності. Під встановленими законодавством *вимогами пожежної безпеки* слід розуміти положення, які встановлюють норми і правила щодо запобігання виникненню пожеж. Вимоги пожежної безпеки включаються в стандарти, паспорти, норми, правила, положення, інструкції.

Відповідальність за ст. 270 КК настає лише тоді, коли порушення вимог пожежної безпеки спричинило виникнення пожежі,

якою заподіяно шкоду здоров'ю людей або майнову шкоду у великому розмірі. *Пожежа* – це неконтрольоване горіння предметів поза спеціальним вогнищем, що створює безпосередню небезпеку для життя і здоров'я, майна і/або довкілля, нормальній діяльності підприємств, установ чи організацій або заподіює їм шкоду.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину є наслідки – шкода здоров'ю людей або майнова шкода у великому розмірі. *Шкода здоров'ю людей* полягає у заподіянні середньої тяжкості тілесних ушкоджень одній або більше особам. Згідно з приміткою до ст. 270 КК *майнова шкода* вважається заподіяною у великих розмірах, якщо прямі збитки становлять суму, яка в триста і більш разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Суб'єктивна сторона злочину щодо порушення вимог пожежної безпеки може бути як умисел, так і необережність, а щодо наслідків (шкоди здоров'ю людей або майнової шкоди) – лише необережність.

Суб'єкт злочину – загальний.

Кваліфікуючою ознакою злочину, за ч. 2 ст. 270 КК, виступає спричинення діянням загибелі людей, майнової шкоди в особливо великому розмірі або інших тяжких наслідків. Майнова шкода вважається заподіяною **в особливо великих розмірах**, якщо прямі збитки становлять суму, яка в тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Бедриківський В.В., Литвинов О.М. Бандитизм: соціально-правовий і кримінологічний аналіз: Монографія / За наук. ред. професора О. Н. Ярмиша. – Харків, 2009.
2. Глушков В.О. Геополітичні чинники розвитку тероризму в Україні / В.О. Глушков // Тероризм і національна безпека України: Матеріали міжнар. конф. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2003.
3. Голина В. В. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом. Соціально-правове і кримінологічне дослідження. – Х., 2004.
4. Смельянов В.П. Кримінально-правова протидія тероризму в Україні: стан та шляхи вдосконалення / В.П. Смельянов // Вісник кримінологі-

- чної асоціації України. – 2012. – № 2.
5. Ємельянов В.П. Терористичні злочини: кримінально-правова характеристика та питання вдосконалення антитерористичного законодавства / В.П. Ємельянов, Л.В. Новікова, М.В. Семикін. – Х.: Кроссероуд, 2007.
 6. Ємельянов В.П. Законодавче забезпечення запобігання тероризму / В.П. Ємельянов // Вісник кримінологічної асоціації України. – 2011. – № 1.
 7. Ємельянов В. П. Терроризм и преступления террорестической направленности: Монография. – Харьков, 1997.
 8. Зеленецький В. С., Ємельянов В. П. Концептуальні основи визначення категоріально-понятійного апарату у сфері боротьби з тероризмом. Науково-практичний посібник. – Харків, 2006.
 9. Кубальський В.Н. Кримінально-правові проблеми протидії тероризму: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. юр. наук: спеціальність 12.00.08, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2007.
 10. Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011.
 11. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, М. І. Мельник та ін.; За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка – 3-тє вид., переробл. та догов – К.: Атіка, 2009.
 12. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В.І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-тє вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010.
 13. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник/ За заг.ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є.Л. Стрельцова. – Х.: Одиссей, 2009.
 14. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг.ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. - 5-тє вид., допов.- Х.: Право, 2013.
 15. Ліпкан В. А. Боротьба з тероризмом: у визначеннях та поняттях. – К., 2009.
 16. Лисенко А.М. Щодо визначення поняття «злочини терористичної спрямованості / А.М. Лисенко // Вісник Кримінологічної асоціації України : збірник наукових праць [Редкол. Л. М. Давиденко, Т. А. Денисова, О. М. Джу́жа та ін.]. – Харків : Золота миля, 2011.- №1.
 17. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 9-е вид., переробл. та доповн. / За ред.. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка.-

- К.: Юридична думка, 2012.
18. Семикін М.В. Створення терористичної групи чи терористичної організації: кримінально-правове дослідження: Монографія / За заг. ред. проф. В. П. Ємельянова. – Харків, 2003.
 19. Тихий В. П. Уголовно-правовая охрана общественной безопасности / В. П. Тихий. – Харьков, 1981.
 20. Тихий В. П. Злочини проти суспільної (загальної) безпеки. – Х., 1996.
 21. Савченко А.В., Кузнецов В.В. Кримінальне право України: посібник.- К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2011.
 22. Савченко А.В., Кісілюк Е.М., Процюк О.В. та ін. Кримінальне право України. Особлива частина: мультимедійний навчальний посібник [Електронний ресурс] – Режим доступу http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravoosob/Files/Lekc/T4/T4_P1.html
 23. Селецький С.І. Кримінальне право України. Особлива частина. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008.
 24. Семикін М.В. Тези лекцій з навчальної дисципліни «Кримінальне право України (Особлива частина), для студентів, які одержують освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр» зі спеціальності 6.0601.00 «Правознавство», – Донецьк: ДонНУ, 2006.
 25. Судово-практичний коментар Кримінального кодексу України/ За ред. А.В.Савченка.- К.: ЦУЛ, 2013.
 26. Тетарчук І.В., Дяків Т.Є. Кримінальне право України: навчальний посібник для підготовки до іспитів. –К.: « Центр учбової літератури», 2013.

Перелік питань для самостійного контролю:

1. Дайте загальну характеристику злочинів проти громадської безпеки.
2. Охарактеризуйте об'єктивні і суб'єктивні ознаки створення злочинної організації.
3. Вкажіть, які існують умови звільнення від кримінальної відповідальності за створення злочинної організації, визначені в ч. 2 ст. 255 КК.
4. Охарактеризуйте об'єктивні і суб'єктивні ознаки сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності. Назвіть кваліфікуючі ознаки.
5. Охарактеризуйте об'єктивні і суб'єктивні ознаки бандитизму. Наведіть поняття банди.
6. Охарактеризуйте об'єктивні і суб'єктивні ознаки злочинів, пов'язаних з тероризмом. Назвіть кваліфікуючі і особливо кваліфікуючі ознаки.
7. Охарактеризуйте об'єктивні і суб'єктивні ознаки створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Назвіть ква-

ліфікуючі ознаки. Які існують умови та підстави звільнення від кримінальної відповідальності.

8. Охарактеризуйте об'єктивні і суб'єктивні ознаки злочинів, пов'язаних з незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами.
9. Охарактеризуйте об'єктивні і суб'єктивні ознаки злочинів, пов'язаних з порушенням правил, що забезпечують громадську безпеку (ст.ст. 267-270 КК). Назвіть кваліфікуючі ознаки.

РОЗДІЛ 11.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА

11.1. Загальна характеристика злочинів проти безпеки виробництва

Норми кримінального права є однією з гарантій реалізації найважливіших прав людини у сфері праці. До них належать – свобода праці, заборона дискримінації в праці і її оплаті, право на здорову і безпечну працю, право створювати профспілки, право на вирішення колективних трудових суперечок за допомогою страйку і деяке інше¹.

На сьогодні охорона безпеки виробництва має важливе значення. Порушення нормативних приписів вимог безпеки, що є на підприємствах, шахтах, будовах, в сільському господарстві, заповдіюють серйозну шкоду життю і здоров'ю працівників виробництва, сторонніх осіб, власності, довкіллю².

Розділ X Особливої частини передбачає відповідальність за злочини проти безпеки виробництва і охоплює собою 5 складів злочину, передбачених ст. ст. 271–275 КК. Згідно зі статтею 43 Конституції України кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, а відповідно до статті 4 Закону України «Про охорону праці» пріоритет життя і здоров'я працівників, повна відповідальність роботодавця за створення належних, безпечних і здорових умов праці є одним із основних принципів державної політики в галузі охорони праці.

У зв'язку з зазначеними положеннями, **родовим об'єктом** злочинів, передбачених ст. ст. 271–275 КК слід вважати суспільні відносини, які забезпечують належні, безпечні і здорові умови праці на підприємствах, установах і організаціях, незалежно від форми власності.

¹ Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник/ За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є.Л. Стрельцова. – Х.: Одиссей, 2009. – С. 212.

² Савченко А.В., Кісілюк Е.М., Процюк О.В. та ін.. Кримінальне право України. Особлива частина: Мультимедійний навчальний посібник. - Режим доступу http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravo_osob/Index.html

Диспозиції норм, які встановлюють відповідальність за порушення правил безпеки виробництва, є *бланкетними*. І тому, щоб встановити, які саме правила були порушені на виробництві, треба звертатись до інших законів, чи нормативних актів (наприклад, Закон України «Про охорону праці», Закон України «Про пожежну безпеку», Перелік робіт з підвищеною небезпекою, затверджений наказом Держнаглядохоронпраці України № 15 від 26.01.2005 р.).

Чинне законодавство встановлює як загальні правила охорони праці, які діють на всіх підприємствах, в установах і організаціях, так і спеціальні, що поширюються на окремі види робіт, галузі народного господарства. Відповідно до цього, статтею 271 КК охоплюються порушення загальних правил охорони праці, тобто тих, які поширюються на всі галузі та види виробництва, стосуються всіх працівників і забезпечують безпеку осіб, пов'язаних з виробництвом. Такі правила передбачені законами України: «Про охорону праці», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про пожежну безпеку», «Про пестициди і агрохімікати», «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення», Кодексом законів про працю України, постановами Кабінету Міністрів України, відомчими нормативно-правовими актами (інструкціями, положеннями, правилами), а також нормативними актами підприємств, установ, організацій (накази, розпорядження керівників з питань охорони праці) тощо. Порушення спеціальних правил безпеки, які стосуються виконання робіт з підвищеною небезпекою, діють на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах; порушення правил ядерної або радіаційної безпеки, безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд статтею 271 КК не охоплюються та потребують кваліфікації відповідно за статтями 272–275 КК. Притягнення винних в таких випадках за загальною нормою про порушення законодавства про охорону праці виключається¹.

Потерпілими від злочину передбаченого ст. 271 КК можуть бути як робітники підприємства, організації так і інші особи, пос-

¹ Кримінальне право України. (Особлива частина): Підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 365.

тійна або тимчасова діяльність яких пов'язана з таким виробництвом (наприклад, студенти-практиканти, особи, які відряджені на таке виробництво). Спричинення ж шкоди здоров'ю сторонніх осіб, в таких випадках, кваліфікується, в залежності від характеру злочинних дій, за статтями про службові злочини або злочини проти особи. **Потерпілими** від злочинів передбачених ст. ст. 272–275 КК можуть бути не лише працівники підприємств, організацій, але й сторонні особи.

Об'єктивна сторона злочинів проти безпеки виробництва має конструкцію матеріального складу, в зв'язку з чим передбачає наявність трьох ознак: 1) порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів, які встановлюють як загальні правила охорони праці, так і спеціальні; 2) створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяння шкоди здоров'ю потерпілому (ч. 1 ст. ст. 271–275 КК); а також спричинення загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. ст. 271–275 КК); 3) необхідний причинний зв'язок між порушенням правил охорони праці і створеною небезпечкою для життя і здоров'я людей або нещасними випадками з людьми.

Поняття *«шкода здоров'ю потерпілого»* (ч. 1 ст. ст. 271–275 КК) охоплює випадки, пов'язані із заподіянням особі середньої тяжкості чи легких тілесних ушкоджень, що спричинили короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності (п. 21 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 7 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» від 12.06.2009 року).

Як поняття *«загроза загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків»* (ч. 1 ст. ст. 271–275 КК) необхідно розуміти такі зміни у стані виробничих об'єктів, підприємств, унаслідок яких виникає реальна небезпека життю людей або реальна небезпека заподіяння (настання) шкоди вказаним у цих статтях благам. Тяжкість ймовірних наслідків визначається залежно від цінності благ, які поставлено під загрозу, кількості осіб, які можуть постраждати від небезпечних дій, розміру можливої матеріальної шкоди тощо (п. 21 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 7 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» від 12.06.2009 року).

Встановлення причинного зв'язку є одним з найважливіших

завдань слідчих та судових органів при розгляді даної категорії справ. Поверхове вивчення або взагалі недослідження причинного зв'язку між допущеними порушеннями вимог безпеки виробництва та наслідками, що настали призводить до неправильної оцінки вчиненого. У випадках коли для вирішення певних питань при провадженні у справі необхідні наукові, технічні або інші спеціальні знання, суд відповідно до роз'яснень *постанови Пленуму Верховного Суду України № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах»* повинен призначити експертизу.

Суб'єктивна сторона цих злочинів передбачає складну форму вини. До факту порушення вимог, що забезпечують безпеку виробництва особа ставиться або умисно, або необережно, до наслідків – лише необережно (ст. 271, ч. 2 ст. ст. 272–275 КК), а до можливості їх настання (ч. 1 ст. ст. 272–275 КК) крім необережної форми вини, не виключається і непрямий умисел.

Суб'єкт цих злочинів спеціальний. Суб'єктом злочину, передбаченого статтею 271 КК, є службова особа підприємства, установи, організації, яка на підставі наказу адміністрації, посадової інструкції чи відповідно до займаної посади має спеціальні обов'язки з охорони праці, або громадянин–суб'єкт підприємницької діяльності.

У разі порушення вимог законодавства про охорону праці, що потягло кримінально-правові наслідки, іншими службовими особами останні з урахуванням обставин справи можуть нести відповідальність за злочини у сфері службової діяльності, а рядові працівники – за злочини проти життя та здоров'я особи. Суб'єктом злочинів, передбачених статтями 272–274 КК, можуть бути особи, на яких покладено обов'язок забезпечувати додержання правил безпеки при виконанні певних робіт чи на відповідних підприємствах. Це можуть бути: громадяни–суб'єкти підприємницької діяльності, службові особи (керівники робіт, інженерно-технічні працівники), робітники і службовці відповідних підприємств (цехів) та виробництв. Сторонні для цих підприємств (цехів), виробництв особи (екскурсанти, робітники інших установ та організацій тощо) можуть нести відповідальність за вказаними статтями у випадках, якщо до їхнього відома у встановленому порядку було доведено правила безпеки на відповідних об'єктах.

Кваліфікуюча ознака усіх злочинів проти безпеки виробництва однакова – спричинення загибелі людей або інших тяжких наслідків (ч. 2 ст.ст. 271–275 КК).

«Загибель людей» – це випадки смерті однієї або кількох осіб.

Як *«інші тяжкі наслідки»* (ч. 2 ст.ст. 271–275 КК) слід розуміти випадки заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше особам, шкоди у великих розмірах підприємству, установі, організації чи громадянам, а так само тривалий простій підприємств, цехів або їх виробничих діляниць.

У випадках, коли при вчиненні злочинів, передбачених статтями 271–275 КК, одночасно настали наслідки, передбачені різними частинами цих статей, усі ці наслідки повинні бути зазначені у вироку, а дії особи належить кваліфікувати тільки за тією частиною статті КК, яка передбачає відповідальність за більш тяжкі наслідки.

11.2. Характеристика окремих видів злочинів

Порушення вимог законодавства про охорону праці (ст. 271 КК).

Охорона праці – це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності.

Згідно зі ст. 6 Закону «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 року умови праці на робочому місці, безпека технологічних процесів, робота машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва, стан засобів колективного та індивідуального захисту, що використовуються працівником, а також санітарно-побутові умови повинні відповідати вимогам нормативних актів про охорону праці.

Зазначений злочин посягає на два безпосередніх об'єкти. **Безпосередній основний**, який обумовлений (відповідає родовому об'єкту) родовим об'єктом – це суспільні відносини, які забез-

печують загальні безпечні умови праці під час роботи на загальних по техніці безпеки виробництвах. **Безпосередній додатковий об'єкт** – це здоров'я, або життя людини, власність, громадський порядок та безпека.

Потерпілими від аналізованого злочину можуть бути тільки особи, які мають постійний чи тимчасовий зв'язок з певним підприємством, установою, організацією чи з виробничою діяльністю особи, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи.

Об'єктивна сторона злочину характеризується трьома обов'язковими ознаками: 1) діяння – порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці – у формі дії або бездіяльності (наприклад, не проведено інструктаж з працівником про дотримання правил техніки безпеки, наказ виконати певну роботу при недостатній кваліфікації працівника, неналежна перевірка знання працівниками техніки безпеки); 2) наслідки у вигляді шкоди здоров'ю потерпілого (ч. 1 ст. 271 КК) або спричинення загибелі людей чи інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 271 КК); 3) причинний зв'язок між порушенням вимог охорони праці і шкодою здоров'ю потерпілого чи загибеллю людей або спричиненням інших тяжких наслідків.

Порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів про охорону праці полягає у вчиненні особою дій, які заборонені відповідними актами, або у невиконанні дій, які особа повинна була вчинити згідно з законодавчими або нормативними вимогами, зокрема йдеться мова про недотримання вимог Кодексу законів про працю, Закону «Про охорону праці», Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності», а також загальних правил, які прийняті з метою охорони громадян від виробничих травм і професійних захворювань у процесі їх виробничої діяльності.

Суб'єктивна сторона злочину передбачає складну форму вини. Факт порушення вимог законодавства про охорону праці особою може усвідомлюватися, в окремих випадках (незнання, неуважність, халатне відношення до своїх обов'язків) таке усвідомлення відсутнє, відношення до наслідків – лише необережне,

тобто особа передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, але легковажно розраховує на їх відвернення (злочинна самовпевненість) або не передбачає можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, хоча повинна була і могла їх передбачити (злочинна недбалість). В цілому злочин визнається вчиненим з необережності.

В тих випадках, коли винний бажав, або свідомо припускав настання шкідливих наслідків, його дії слід кваліфікувати за статтями, що передбачають умисне спричинення шкоди життю або здоров'ю особи, власності.

Суб'єкт злочину – спеціальний. Ним визнається службова особа підприємства, установи, організації, незалежно від форм власності, а також особа, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи або уповноважені ними особи, на яких згідно чинного законодавства (закон, наказ, інструкція, спеціальне розпорядження) покладений обов'язок забезпечувати додержання вимог законодавства про охорону праці.

У разі порушення вимог законодавства про охорону праці іншими службовими особами вони, з урахуванням обставин справи можуть нести відповідальність за службові злочини. Якщо ж порушення вимог законодавства про охорону праці скоєне самим робітником або службовцем підприємства, яке спричинило наслідки вказані в ст. 271 КК, таке діяння повинно кваліфікуватися за статтями, що передбачають відповідальність за необережне спричинення шкоди життю чи здоров'ю особи або власності.

Слід зазначити, що відповідно до ст. 21 Кодексу законів про працю України трудовий договір з працівником може бути укладений не лише службовою особою підприємства, установи, організації або особи, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи, а й будь-якою іншою фізичною особою. Укладений договір не звільняє фізичну особу від обов'язку дотримуватися вимог охорони праці і забезпечити працівнику належні умови роботи, тим не менш ст. 271 КК не розглядає такого роботодавця у якості суб'єкта злочину.

Кваліфікуючою ознакою злочину є вчинення діяння, передбаченого ч. 1 ст. 271 КК, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (ст. 272 КК).

Безпосереднім основним об'єктом цього злочину є суспільні відносини у сфері безпеки виробництва під час робіт з підвищеною небезпекою. **Додатковим безпосереднім об'єктом** є життя, здоров'я людей або власність.

Під виконанням робіт з підвищеною небезпекою розуміють такі умови праці, які можуть загрожувати здоров'ю або життю працюючих, при недотриманні загальних та спеціальних правил техніки безпеки або в зв'язку з виключними обставинами (аварія, стихійне лихо), що реально і безпосередньо загрожують життю чи здоров'ю працюючих.

Відповідно до наказу Держнаглядохоронпраці від 26.01.2005 р. затверджений «Перелік робіт з підвищеною небезпекою». В даному переліку міститься більше сотні видів робіт. Під такими роботами розуміють виконання будь-яких робіт на будь-якому підприємстві або виробництві які на відміну від загальних умов праці, створюють небезпеку для життя та здоров'я людей. Це можуть бути роботи пов'язані з використанням небезпечних речовин, складними механізмами, в складних умовах (зокрема, роботи в термічних цехах та дільницях на електротермічних установках підвищеної та високої частоти, виготовлення, випробування, транспортування, зберігання та використання промислових вибухових матеріалів та їх знешкодження, роботи з надзвичайно займистими, легкозаймистими, займистими та вибухонебезпечними речовинами.). Також це можуть бути виключні обставини, для ліквідації яких виникає необхідність праці людей в умовах підвищеної небезпеки.

На підприємствах на основі Переліку, з урахуванням специфіки виробництва, роботодавцем розробляється і затверджується відповідний перелік робіт з підвищеною небезпекою, для проведення яких потрібні спеціальне навчання і щорічна перевірка знань з питань охорони праці.

Потерпілими в результаті злочинних діянь, передбачених статтею 272 КК, можуть бути як учасники виробничого процесу, так і інші особи, які не мають до нього відношення.

Ознаками **об'єктивної сторони** цього злочину є: 1) суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність); 2) суспільно небезпечні наслідки; 3) причинний зв'язок між суспільно небезпечним

діянням та його суспільно небезпечними наслідками; 4) обстановка вчинення злочину. Склад злочину матеріальний.

Дія або бездіяльність виражається у порушенні загальних і спеціальних правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою на виробництві або будь-якому підприємстві.

Наслідки, передбачені ст. 272 КК бувають двох видів: матеріальні і нематеріальні. *Матеріальними наслідками*, відповідно до ч. 1 ст. 272 КК є заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого.

Нематеріальними наслідками є створення реальної загрози: 1) загибелі людей чи 2) настання інших тяжких наслідків. Між діями і реальною загрозою загибелі людей або настання інших наслідків також необхідно встановити причинний зв'язок.

Під *обстановкою* вчинення злочину, передбаченого ст. 272 КК треба розуміти умови праці на виробництві або підприємстві пов'язані з підвищеною небезпекою для життя чи здоров'я людей. Злочин вважається закінченим з моменту настання зазначених у законі наслідків.

Суб'єктивна сторона цього злочину передбачає складну форму вини. До факту порушення вимог, що забезпечують безпеку на виробництві під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, особа ставить або умисно, або необережно, до наслідків — лише необережно, а до можливості їх настання (ч. 1 ст. 274 КК) крім необережної форми вини, не виключається і непрямий умисел.

Суб'єкт — спеціальний — особа, яка досягла 16-річного віку і на яку, відповідно до чинного законодавства, був покладений обов'язок по дотриманню правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою на підприємстві. Суб'єктом цього злочину може бути як службова особа так і простий працівник конкретного підприємства, на якого покладений обов'язок по дотриманню правил безпеки.

Частиною 2 цієї статті передбачені дві **кваліфікуючі ознаки**, які складаються з:

- 1) загибелі людей,
- 2) настанням інших тяжких наслідків.

Порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах (ст. 273 КК).

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують безпеку виробництва на вибухонебезпечних підприємствах (у цехах). Вибухобезпечність – це стан виробничого процесу, за якого виключається можливість вибуху або у випадку його виникнення виключається вплив на людей небезпечних і шкідливих факторів, що пов'язані з вибухом, та забезпечується зберігання матеріальних цінностей. **Додатковим безпосереднім об'єктом** може бути життя, здоров'я особи або власність.

Потерпілими від цього злочину можуть бути як працівники вибухонебезпечного підприємства, так і інші особи, не пов'язані з даним виробництвом.

Об'єктивна сторона складу злочину характеризується наступними ознаками: 1) діяння у формі дії або бездіяльності яке виражається у порушенні виробничо-технічної дисципліни або правил безпеки виробництва на вибухонебезпечних об'єктах; 2) наслідки у вигляді реальної загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого (ч. 1 ст. 273 КК), а також загибель людей або настання інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 273 КК), 3) причинний зв'язок між порушенням правил безпеки на вибухонебезпечних об'єктах і створеною небезпекою для життя і здоров'я людей або нещасними випадками з людьми, а також загроза чи настання інших тяжких наслідків, 4) місце вчинення злочину – вибухонебезпечні підприємства або вибухонебезпечні цеха. Склад злочину матеріальний. Злочин вважається закінченим з моменту настання реальної загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків, або заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого (ч. 1 ст. 273 КК) а також загибелі людей або настання інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 273 КК).

Підприємства і цехи є вибухонебезпечними, якщо їх виробнича діяльність пов'язана з використанням або виділенням речовин, які здатні під впливом певних факторів (наприклад вогонь, тепло) викликати вибух. **Вибух** – швидке екзотермічне хімічне перетворення вибухонебезпечного середовища, що супроводжується виділенням енергії і утворенням стиснених газів, здатних виконувати роботу. Такі об'єкти в установленому порядку відносяться до певної категорії чи класу вибухової або вибухово-пожежної безпеки.

Диспозиція ст. 273 КК є бланкетною. Для встановлення порушення правил безпеки на вибухонебезпечних об'єктах треба звернутись до законодавчих актів, які регулюють правила безпеки на вибухонебезпечних підприємствах (у цехах).

Об'єктивну сторону складу злочину, передбаченого ст. 273 КК, утворюють порушення тільки правил вибухобезпеки. Під правилами безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах слід розуміти будь-які нормативно-правові акти (закони, постанови, інструкції, правила тощо), що містять відповідні норми які забезпечують захищеність людей та власності. Належність підприємства (цеху) до вибухонебезпечних визначається категорією і класом виробництва, встановленими технологічним регламентом. Наказом МНС України № 833 від 03.12.2007 р. затверджені Норми визначення категорій приміщень, будинків та зовнішніх установок за вибухопожежною та пожежною небезпекою.

Місцем вчинення, передбаченого статтею 273 КК злочину, не можуть визнаватися об'єкти невиробничого призначення, наприклад, опалювальні котельні, бойлерні, паросилові цехи, трансформаторні підстанції тощо.

Водночас порушення правил вибухобезпеки у виробничих підрозділах, які перебувають у складі військових частин, навчальних закладів чи наукових установ і які в установленому порядку віднесені до певної категорії вибухонебезпечності, охоплюється статтею 273 КК.

Суб'єктивна сторона цього злочину передбачає складну форму вини.

Суб'єкт – спеціальний – особа, яка досягла 16-річного віку, пов'язана з роботою на вибухонебезпечних підприємствах і на яку, відповідно до чинного законодавства, був покладений обов'язок по дотриманню спеціальних правил безпеки на вибухонебезпечному підприємстві (у цеху).

Частиною 2 цієї статті передбачені дві **кваліфікуючі ознаки**, які складаються з:

- 1) загибелі людей,
- 2) настанням інших тяжких наслідків.

Порушення правил ядерної або радіаційної безпеки (ст.274 КК).

Безпосереднім основним об'єктом розглядуваного злочину є суспільні відносини у сфері використання атомної енергії на виробництві. **Додатковим безпосереднім об'єктом** виступає життя або здоров'я людей, власність.

Атомна енергетика – галузь енергетики, яка використовує атомну (ядерну) енергію з мирною метою. Використання ядерної енергії – це сукупність видів діяльності, пов'язаних з використанням ядерних технологій, ядерних матеріалів, джерел іонізуючого випромінювання у науці, виробництві, медицині та інших галузях, а також видобуванням уранових руд та поводженням з радіоактивними відходами.

Основу атомної енергетики складають атомні електростанції. Об'єктами атомної енергетики являються: ядерні установки, радіаційне джерело і пункти зберігання ядерних матеріалів і радіоактивних відходів.

Ядерні установки – споруди і комплекси с ядерними реакторами, у тому числі атомні станції. *Радіаційне джерело* – це комплекси, установки, апарати, обладнання або вироби, які відносяться до ядерних установок і в яких знаходяться радіоактивні матеріали.

Пункти зберігання ядерних матеріалів та радіоактивних відходів – це стаціонарні об'єкти та споруди, які не відносяться до ядерних установок та радіаційних джерел, та призначені для зберігання ядерних матеріалів та радіоактивних засобів, зберігання чи захоронення радіоактивних відходів.

Ядерна або радіаційна безпека на виробництві пов'язана з розміщенням, проектуванням, забудовою та експлуатацією об'єктів атомної енергетики, яке передбачає дотримання правил: розробки, виробництва, проектування, транспортування, зберігання, утилізації, використання ядерної енергії у мирних цілях і поводження з ними, контролю за дотриманням ядерної та радіаційної безпеки ядерних установок, радіаційних джерел і пунктів зберігання; фізичного захисту вказаних об'єктів атомної енергетики, обліку і контролю ядерних матеріалів і радіаційних засобів, а також інших видів діяльності в області використання атомної енергії.

Основним нормативним актом, що регулює безпеку використання ядерних і радіоактивних матеріалів, у тому числі на виробництві, є Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 8.02.1995 р. Він встановлює пріоритет безпеки людини

та навколишнього природного середовища, права і обов'язки громадян у сфері використання ядерної енергії, регулює діяльність, пов'язану з використанням ядерних установок та джерел іонізуючого випромінювання, встановлює також правові основи міжнародних зобов'язань України щодо використання ядерної енергії.

Потерпілими від цього злочину можуть бути як працівники підприємства пов'язаного з ядерною або радіаційною небезпекою, так і інші особи, не пов'язані з даним виробництвом.

Злочин з матеріальним складом, тому **об'єктивна сторона** характеризується: 1) суспільно небезпечним діянням (дія або бездіяльність); 2) суспільно небезпечними наслідками; 3) причинним зв'язком між суспільно небезпечним діянням та його суспільно небезпечними наслідками; 4) місцем вчинення злочину.

Дія або бездіяльність виражається у порушенні правил ядерної або радіаційної безпеки на виробництві. Як *правила ядерної або радіаційної безпеки*, за порушення яких встановлено кримінальну відповідальність за статтею 274 КК, слід розуміти будь-які законодавчі та нормативно-правові акти, які регламентують вимоги безпеки на виробництві щодо робіт з радіоактивними матеріалами, тобто матеріалами, здатними до самовільного поділу, що супроводжується виділенням тепла, а також альфа-, бета- і гамма-випромінюванням, порядок обігу яких регламентовано спеціальними законодавчими і нормативними актами (закони України: «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», «Про поводження з радіоактивними відходами», «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання», «Про видобування і переробку уранових руд», «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії»; постанова Кабінету Міністрів України № 1782 «Про затвердження Порядку ліцензування окремих видів діяльності у сфері використання ядерної енергії»; Умови та правила провадження діяльності з виробництва джерел іонізуючого випромінювання, затверджені наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 20 березня 2001 року № 111; Загальні положення забезпечення безпеки атомних станцій, затверджені наказом Державного комітету ядерного регулювання України № 162; Вимоги та умови безпеки (ліцензійні умови) провадження діяльності з використання джерел іонізуючого випромінювання, затверджені наказом цього ж Комітету № 125, тощо).

Правопорушеннями у сфері використання ядерної енергії є:

- порушення норм, правил і стандартів з ядерної та радіаційної безпеки;
- проведення робіт на ядерній установці, джерелі іонізуючого випромінювання, а також поводження з ядерними матеріалами та джерелами іонізуючого випромінювання без наявності дозволу;
- невиконання умов дозволів органів державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки;
- невиконання приписів органів державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки;
- поставка, монтаж та введення в експлуатацію несправного обладнання ядерних установок, джерел іонізуючого випромінювання;
- прийняття в експлуатацію ядерних установок, джерел іонізуючого випромінювання без реалізації заходів щодо забезпечення захисту персоналу цих установок, населення прилеглих районів та навколишнього природного середовища;
- невиконання службових обов'язків у критичних ситуаціях, що призвело або могло призвести до людських жертв чи радіоактивного забруднення навколишнього природного середовища;
- самовільне залишення ядерних установок, джерел іонізуючого випромінювання оперативним персоналом чергової зміни;
- допуск до роботи на ядерній установці, джерелі іонізуючого випромінювання персоналу, який не пройшов відповідної підготовки чи не має документа, що засвідчує його кваліфікацію, осіб молодше 18 років, а також тих, які мають медичні протипоказання;
- допуск до роботи з ядерними матеріалами та на ядерних установках і об'єктах, призначених для поводження з радіоактивними відходами, іншими джерелами іонізуючого випромінювання, осіб, які не пройшли спеціальної перевірки;
- порушення регламенту та інструкцій з експлуатації ядерної установки, джерела іонізуючого випромінювання;
- ухилення від виконання своїх обов'язків згідно з діючим планом захисту населення та персоналу на випадок аварії;
- направлення службовою особою підлеглих в радіаційно небезпечні зони без їх згоди і без інформування про можливі рівні опромінювання, а також з порушенням передбачених для цих умов норм, правил та інструкцій і т.п.

Суспільно небезпечні наслідки, передбачені ст. 274 КК можуть бути двох видів: матеріальні і нематеріальні.

Матеріальними наслідками, відповідно до ч. 1 ст. 274 КК є заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого.

Нематеріальними наслідками є створення реальної загрози: 1) загибелі людей чи 2) настання інших тяжких наслідків. Між діянням і реальною загрозою загибелі людей або настання інших наслідків також необхідно встановити причинний зв'язок.

Місцем вчинення даного злочину є виробництво, пов'язане з використанням об'єктів атомної енергетики.

Злочин вважається закінченим з моменту настання зазначених у законі наслідків.

Суб'єктивна сторона злочину передбачає складну форму вини.

Суб'єкт – спеціальний – особа, яка досягла 16-річного віку та пов'язана з роботою на підприємствах з ядерною або радіаційною небезпекою і на яку, відповідно до чинного законодавства, покладений обов'язок по дотриманню спеціальних правил ядерної або радіаційної безпеки на підприємстві.

Частиною 2 цієї статті передбачені дві **кваліфікуючі ознаки**, які складаються з:

- 1) загибелі людей,
- 2) настанням інших тяжких наслідків.

Порушення правил, що стосуються безпечної використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд (ст. 275 КК).

Безпосереднім основним об'єктом цього злочину є суспільні відносини, які забезпечують виробництво безпечної для використання промислової продукції, а також безпечних для експлуатації будівель і споруд. **Додатковим об'єктом** є життя, здоров'я людини або власність.

Відповідно до ч. 4 ст. 42 Конституції України держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт. Законом «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 р. гарантується споживачам (громадянам, які купують товари для своїх побутових потреб) право вимагати від продавця, щоб якість товару відповідало вимогам

нормативних документів, що забезпечують безпеку використання промислової продукції і за звичайних умов її використання, зберігання і транспортування була безпечною для його життя, здоров'я, навколишнього природного середовища, а також не завдавала шкоди його майну. У разі відсутності нормативних документів, нормативно-правових актів, що містять обов'язкові вимоги до продукції, використання якої може завдати шкоди життю, здоров'ю споживача, навколишньому природному середовищу, а також майну споживача, відповідні органи виконавчої влади, що здійснюють державний захист прав споживачів, зобов'язані негайно заборонити випуск і реалізацію такої продукції. Крім того, відповідно до Декрету КМУ «Про стандартизацію та сертифікацію», до обов'язкових вимог державних стандартів України відносяться вимоги, що забезпечують безпеку продукції для життя, здоров'я і майна громадян, її сумісність і взаємозамінність, охорону навколишнього природного середовища, і вимоги до методів випробувань цих показників, а також положення, що забезпечують технічну єдність під час розроблення, виготовлення, експлуатації (застосування) продукції.

Предметом цього злочину є промислова продукція, будівлі і споруди.

Продукція може бути різного призначення: промислового, споживчого тощо. *Промислова продукція* – це продукт діяльності людини, який забезпечує потреби інших людей, суспільства в цілому. Продукцією вважаються як готові вироби, так і напівфабрикати та сировина.

Будівлі і споруди – це будь-які штучні, створені людьми будівельні об'єкти – житлові будинки, склади, цехи, мости, тунелі тощо. Великі масштаби і вартість будівель і споруд, їх значення для задоволення різноманітних потреб, те, що ними користується багато людей, обумовлює необхідність дотримання спеціальних вимог щодо проектування, самого будівництва, а також експлуатації.

Потерпілими від цього злочину можуть бути споживачі промислової продукції чи користувачі будівель і споруд.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується наступними ознаками: 1) суспільно небезпечним діянням (дія або бездіяльність); 2) суспільно небезпечними наслідками; 3) причинним зв'язком між суспільно небезпечним діянням і його суспільно

небезпечними наслідками.

Законодавець визнає злочинними дії по відношенню до промислової продукції, а також до будівель і споруд. До правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції, а також безпечної експлуатації будівель і споруд, за порушення яких передбачено кримінальну відповідальність за статтею 275 КК, належать стандарти (державні, галузеві, окремих підприємств), будівельні норми і правила, окремі рішення компетентних органів про заборону використання певних матеріалів, сировини, напівфабрикатів, акти, в яких встановлено гранично допустимі концентрації шкідливих речовин у готовій продукції, приписи державних інспекторів наглядових органів тощо.

По відношенню до промислової продукції злочинними діями є розроблення, конструювання, виготовлення, зберігання промислової продукції з порушення правил її безпечного використання.

Під *розробленням* продукції розуміються попередні етапи її створення, на яких закладаються умови безпечності готових виробів – видача завдання, визначення параметрів, яким має відповідати продукція, вибір матеріалів, обладнання та технологій, які будуть використовуватися. *Конструювання* включає створення проектно-технологічної документації (креслень, технологічних карт), яка використовуватиметься при виготовленні продукції та контролю за її якістю (безпечністю). До *виготовлення* продукції належать всі види технологічних операцій, в ході яких із сировини, напівфабрикатів, комплектуючих створюється нова продукція або ж відбувається відновлення якості раніше створених виробів в ході їх промислової реконструкції, ремонту. Як *зберігання* слід оцінювати дії, спрямовані на збереження продукції від втрати, пошкодження.

По відношенню до будівель і споруд злочинними діями є проектування чи будівництво будівель і споруд з порушенням правил їх безпечної експлуатації.

До *проектування* належать дії, які полягають в розробці плану будівель і споруд включаючи вибір місця його розташування, встановлення вимог до майбутнього об'єкта, матеріалів, з якого він буде створений, та обладнання, що буде в ньому встановлене, виготовлення креслень та іншої будівельної документації, вибір комплектуючих, а також технології, інструментів, виконавців

робіт тощо. Будівництво ж включає власне процес спорудження об'єкта від пошукових і геодезичних робіт до його прийняття в експлуатацію. Проектування і будівництво будівель і споруд з дотриманням існуючих вимог є запорукою безпеки готових об'єктів. При цьому під експлуатацією будівель і споруд розуміють їх використання за цільовим призначенням. Ст. 275 встановлена відповідальність за шкоду, заподіяну в ході експлуатації вже готових, завершених будівництвом об'єктів. Порухення правил безпеки в ході будівельних робіт кваліфікується з урахуванням конкретних обставин за ст. ст. 271, 272 чи іншими статтями Особливої частини КК.

Слід зазначити, що норми з проектування і будівництва будівель та споруд мають досить розгалужений характер та містяться в більшості випадків в державних будівельних нормах затверджених Державним комітетом України з будівництва та архітектури. Зокрема, це ДБН В.2.2-15-2005 (державні будівельні норми з будівництва житлових будинків), ДБН 363-92 (Житлові будинки для осіб похилого віку сільської місцевості України), ДБН В.1.1-5-2000 (Будинки і споруди на підроблюваних територіях і просідаючих ґрунтах), ДБН В.2.2-3-97 (Будинки та споруди навчальних закладів), ДБН В.2.2-9-99 (Громадські будинки та споруди. Основні положення), ДБН В.2.2-11-2002 (Підприємства побутового обслуговування. Основні положення), тощо. Крім того, планування та будівництво будівель та споруд повинно відповідати державним санітарним правилам, зокрема ДержСанПіН 173-96 (Державні санітарні правила планування та забудови населених пунктів), ДСП 201-97 (Державні санітарні правила охорони атмосферного повітря населених місць (від забруднення хімічними та біологічними речовинами)), ДержСанПіН 239-96 (Державні санітарні норми і правила захисту від впливу електромагнітних випромінювань), та іншим законним та підзаконним актам у сфері будівництва.

Злочин з матеріальним складом, тому потребує встановлення суспільно небезпечних наслідків. Суспільно небезпечні наслідки, передбачені ч.1 ст.275 КК бувають двох видів: матеріальні і нематеріальні. *Матеріальними наслідками* відповідно до ч.1 ст.275 КК є заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого від використання промислової продукції або експлуатації будівель і споруд.

Нематеріальними наслідками є створення реальної загрози: 1) загибелі людей чи 2) настання інших тяжких наслідків від використання промислової продукції або експлуатації будівель і споруд.

Враховуючи те, що статтею 275 КК встановлено відповідальність за шкоду, заподіяну в ході експлуатації вже готових, завершених будівництвом об'єктів, порушення правил безпеки в ході будівельних робіт слід кваліфікувати (з урахування конкретних обставин справи) за статтями 271, 272 чи іншими статтями Особливої частини КК.

Суб'єктивна сторона цього злочину передбачає складну форму вини.

Суб'єкт – спеціальний – особа, яка досягла 16-річного віку, пов'язана з виробництвом промислової продукції, чи її зберіганням або будівництвом будівель і споруд і на яку, відповідно до чинного законодавства, був покладений обов'язок по дотриманню правил виробництва, зберігання промислової продукції а також будівництва будівель і споруд, що стосуються їх безпечного використання і експлуатації.

Частиною 2 цієї статті передбачені дві **кваліфікуючі ознаки**, які складаються з:

- 1) загибелі людей,
- 2) настанням інших тяжких наслідків.

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Борисов В. І. Кримінальна відповідальність за порушення правил охорони праці / В. І. Борисов. – К., 1991.
2. Багіров С.Р. Зміст і значення порушення правил безпеки при встановленні причинного зв'язку в необережному злочині // Держава і право. Випуск 25. – К., 2004.
3. Бахуринська О. Нормативно-правові акти про охорону праці як елемент бланкетної диспозиції ч. 1 ст. 271 КК України // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 5 (35).
4. Бахуринська О. Розмежування складів порушень вимог законодавства про охорону праці та інших злочинів проти безпеки виробництва // Вісник прокуратури. – липень 2006 р. – № 7 (61).
5. Борисов В., Пашенко О. Щодо родового об'єкта злочинів проти безпеки виробництва // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 1 (40).

6. Борисов В.І., Пашенко О.О. Злочини проти безпеки виробництва: поняття та види. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки. – Х.: Вид. СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2006.
7. Крайник Г. Питання щодо потерпілого від злочину, передбаченого статтею 272 Кримінального кодексу України // Вісник прокуратури. – 2007. – № 9 (75).
8. Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011.
9. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, М. І. Мельник та ін.; За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка – 3-тє вид., переробл. та догтов – К.: Атіка, 2009.
10. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В.І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010.
11. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник/ За заг.ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є.Л. Стрельцова. – Х.: Одісей, 2009.
12. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг.ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна.- 5-те вид., допов.- Х.: Право, 2013.
13. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 9-е вид., переробл. та доповн. / За ред.. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка.- К.: Юридична думка, 2012.
14. Панов М., Тихий В. Безпека як фундаментальна категорія в методології правознавства (до постановки проблеми) // Вісник Академії правових наук України. – 2000.
15. Савченко А.В., Кузнецов В.В. Кримінальне право України: посібник.- К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2011.
16. Савченко А.В., Кісілюк Е.М., Процюк О.В. та ін. Кримінальне право України. Особлива частина: мультимедійний навчальний посібник [Електронний ресурс] – Режим доступу http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravoosob/Files/Lec/T4/T4_P1.html
17. Селецький С.І. Кримінальне право України. Особлива частина. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008.
18. Семикін М.В. Тези лекцій з навчальної дисципліни «Кримінальне право України (Особлива частина), для студентів, які одержують освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр» зі спеціальності 6.0601.00 «Правознавство», – Донецьк: ДонНУ, 2006.
19. Судово-практичний коментар Кримінального кодексу України/ За ред. А.В.Савченка.- К.: ЦУЛ, 2013.

20. Тетарчук І.В., Дяків Т.Є. Кримінальне право України: навчальний посібник для підготовки до іспитів. –К.: «Центр учбової літератури», 2013.

Перелік питань для самостійного контролю:

1. Визначте суб'єкт злочинів проти безпеки виробництва (ст.ст. 271-275 КК України).
2. Розкрийте зміст вживаного в диспозиціях норм, передбачених ст.ст. 271-275 КК, поняття «шкода здоров'ю потерпілого».
3. Розкрийте зміст вживаного в диспозиціях норм, передбачених ст.ст. 271-275 поняття «загибель людей».
4. Визначте форму вини злочинів проти безпеки виробництва (ст.ст. 271-275).
5. Визначте вік кримінальній відповідальності за злочини проти безпеки виробництва (ст.ст. 271-275).
6. Визначте юридичний момент закінчення злочину передбаченого ч. 1 ст. 271 КК (Порушення вимог законодавства про охорону праці).
7. Визначте юридичний момент закінчення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 272 (Порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою).
8. Особливості суспільно-небезпечних наслідків складу злочину, передбаченого ст. 272 КК України.
9. Особливості кваліфікації злочинів проти безпеки виробництва у випадку спричинення шкоди особам, не пов'язаним з підприємством.
10. Відмінність загальних та спеціальних правил безпеки виробництва та їх вплив на кваліфікацію при злочинних посяганнях на безпеку виробництва.
11. Форми злочинного діяння проти безпеки виробництва.

РОЗДІЛ 12.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ БЕЗПЕКИ РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ

12.1. Загальна характеристика злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту

Із розвитком транспорту збільшується потужність транспортних засобів і швидкість їх руху, що має важливе значення для розвитку суспільства. Проте це спричиняє і негативні явища, тому що більш тяжкими стають наслідки транспортних подій, у яких гинуть люди, втрачаються матеріальні цінності. Боротьба з транспортними злочинами за сучасних умов набуває важливого значення, про що свідчить виділення цих злочинів у самостійний розділ Особливої частини КК. Головною ознакою, за якою транспортні злочини об'єднані в одну групу, є їх єдиний **родовий об'єкт**. Таким об'єктом є відносини, які забезпечують безпеку руху та експлуатації усіх видів механічного транспорту¹.

Безпосередні об'єкти окремих злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту пов'язані з родовим об'єктом, проте мають свої особливості. Так, деякі злочини можуть бути вчинені із застосуванням насильства або погроз, у зв'язку з чим виникає питання про **додатковий безпосередній об'єкт** – життя і здоров'я особи.

Предметом вказаних злочинів можуть бути транспортні засоби, шляхи сполучення, споруди на них, засоби сигналізації та зв'язку, вокзали, летовища та інші транспортні комунікації, що забезпечують безпеку руху транспорту.

З **об'єктивної сторони** зазначені злочини вчиняються певним способом та за конструкцією побудовані як матеріальні, так і формальні склади.

У багатьох злочинах діяння проявляється у порушенні певних правил, тобто *диспозиції таких норм банкетні*, тому для вста-

¹ Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 334.

новлення факту порушення правил необхідно звертатися до підзаконних, галузевих або інших нормативних актів, які регламентують поведінку учасника руху щодо безпеки руху або експлуатації транспорту¹.

Відповідальність за злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту диференційована в залежності від *тяжкості наслідків*, що настали. Тому тяжкі тілесні ушкодження, смерть потерпілого, загибель людей, нещасні випадки з людьми передбачені в окремих статтях як кваліфікуючі обставини. Хоча законодавець у більшості випадків конкретизував певну шкоду, проте залишилися такі оціночні поняття як тяжкі наслідки, порушення нормальної роботи транспорту, загроза безпеці, що слід враховувати у правозастосовній практиці.

Особливим суспільно небезпечним наслідком, виступає *створення небезпеки для життя людей або настання інших тяжких наслідків*. Така небезпека створюється внаслідок порушення правил безпеки руху або експлуатації транспорту, недоброякісного ремонту або пошкодження транспортних засобів, шляхів сполучення чи засобів зв'язку. При вчиненні таких діянь в транспортній системі створюється реальна можливість настання суспільно небезпечних наслідків чим заподіюється шкода об'єктам кримінально-правової охорони. Подібна небезпека певним чином характеризує діяння (дію або бездіяльність) і водночас виступає як своєрідний наслідок злочину. В таких випадках реальні наслідки не настають лише внаслідок втручання дій сторонніх осіб, факторів або обставин. Обов'язковим у таких ситуаціях є встановлення причинного зв'язку між діянням особи і змінами, що відбулися в системі безпеки транспорту. Встановлення причинного зв'язку між діянням і наслідками у транспортних злочинах передбачає призначення експертизи².

Під *іншими тяжкими наслідками*, що передбачені в окремих статтях цього розділу в якості наслідків слід розуміти спричинення тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, заподіяння ве-

¹ Кримінальне право України. (Особлива частина): Підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 386.

² Савченко А.В., Кісілюк Е.М., Процюк О.В. Кримінальне право України. Особлива частина: мультимедійний навчальний посібник. Режим доступу http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravo_osob/Files/Ukladachy.htm

ликої матеріальної шкоди. При встановленні матеріальної шкоди, слід враховувати вартість пошкоджених або знищених транспортних засобів, вантажів, шляхів сполучення, споруд на них та ін.

Необхідною ознакою злочинів з матеріальним складом є причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням та наслідками, що настали. Встановленню причинного зв'язку сприяє проведення відповідних судово-транспортних експертиз.

Суб'єктивна сторона вказаних посягань визначається в залежності від об'єктивної сторони, способу вчинення та конструкції складу злочину.

Суб'єктом цих злочинів є особа, яка досягла 16-річного віку. Лише за пошкодження шляхів сполучення та транспортних засобів (ст. 277 КК), угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278 КК), незаконне заволодіння транспортним засобом (ч. 2 і 3 ст. 289 КК) відповідальність настає з 14-річного віку.

Деякі транспортні злочини може вчиняти лише спеціальний суб'єкт.

Під злочинами проти безпеки руху та експлуатації транспорту слід розуміти передбачені розділом XI Особливої частини КК суспільно небезпечні винні діяння (дія або бездіяльність), вчинені відповідним суб'єктом злочину і які посягають на безпеку руху та експлуатації всіх видів механічного транспорту.

Важливе значення для кримінального права є розподіл злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту за відповідними групами, які можна класифікувати за такими видами:

1) злочини проти безпеки руху та експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту (ст.ст. 276; 281 КК);

2) злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту, пов'язані з пошкодженням шляхів сполучення, транспортних засобів, їх угоном, захопленням або іншими умисними діями, що дезорганізують роботу транспорту: пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст.ст. 277; 278; 279; ст. 280; 289; 292 КК);

3) злочини пов'язані з порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту: порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, особами, які керують транспортними засобами (ст.ст. 286; 287; 288 КК);

4) інші злочини, пов'язані з порушенням чинних на транспорті правил (ст.ст. 291; 282; 283; 284; 285; 290 КК).

12.2. Злочини проти безпеки руху та експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту

Порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту (ст. 276 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини у сфері безпеки руху та експлуатації залізничного, водного і повітряного транспорту. **Додатковим факультативним об'єктом** злочину можуть виступати здоров'я, життя людей, власність, а також довкілля.

Об'єктивна сторона злочину полягає у сукупності таких ознак: порушення правил безпеки руху або експлуатації транспорту чи недоброякісний ремонт транспортних засобів, залізничних колій, засобів сигналізації та зв'язку, залізничного, водного або повітряного транспорту; наслідки, передбачені у диспозиції ч. 2 або 3 цієї статті, або створення небезпеки настання таких чи інших тяжких наслідків; причинний зв'язок між порушенням зазначених правил і наслідками чи небезпекою їх настання.

За даною статтею кваліфікуються порушення, вчинені на одному з перелічених у ній видів транспорту.

Залізничний транспорт – це механічний рейковий транспорт, який включає залізничні шляхи сполучення, рухомий склад локомотивів (тепловози, електровози, паровози), вагони, цистерни, платформи, крани тощо. Це також мережа під'їзних шляхів, рухомого складу підприємств і організацій, кар'єрів, шахт. До залізничного транспорту відноситься також метрополітен.

Водний транспорт – це морський, річковий та озерний транспорт, тобто пасажирські, вантажні, риболовецькі, науково-дослідні, рятувальні, допоміжні та інші судна (теплоходи, сейнери, буксири, плавкрани, земснаряди тощо), водні шляхи та їх комунікації. Маломірні судна (човни, байдарки, шлюпки тощо), стаціонарні платформи, незалежно від форм власності, не відносяться до водного транспорту в розумінні даної статті. Належність судна не впливає на кваліфікацію злочину, крім випадків, що стосуються військових суден.

Повітряний транспорт включає повітряні судна – літальні апарати, які тримаються в атмосфері внаслідок їх взаємодії з повітрям, відмінної від взаємодії з повітрям, відбитим від земної поверхні, і здатні маневрувати в тривимірному просторі, а саме: літаки, гелікоптери, аеростати, дирижаблі, планери тощо. Структуру повітряного транспорту утворюють аеропорти, аеродроми, майданчики для гелікоптерів та їх комунікації. Не є предметом цього злочину літальні апарати, керовані особами, які не є працівниками повітряного транспорту. Відповідальність таких осіб може наставати за ст. 281 КК.

Порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту вчиняється шляхом дії або бездіяльності. Необхідними складовими елементами об'єктивної сторони злочину є порушення правил безпеки руху або експлуатації транспорту чи недоброякісний ремонт транспортних засобів, колій, засобів сигналізації та зв'язку.

Порушення правил безпеки руху – це перевищення швидкості руху, порушення правил маневрування, проїзд локомотива на заборонний сигнал семафора, недотримання правил розходження із зустрічними суднами або порушення правил проходу шлюзів, недотримання коридору польоту, ігнорування диспетчерської або радіолокаційної інформації тощо.

Порушення правил експлуатації – дозвіл на експлуатацію несправного рухомого складу або суден, а також обладнання, експлуатація транспорту з несправностями, що створюють загрозу безпеці руху, недотримання правил закріплення та розміщення вантажів тощо.

Такий злочинний наслідок як *«велика матеріальна шкода»* – це оціночне категорія, що залежить від фактичних обставин справи.

Діяння, що утворює об'єктивну сторону злочину, може полягати в недоброякісному ремонті рухомого складу (локомотивів, вагонів, теплоходів, літаків тощо), залізничних колій, полотна, стрілочних переводів та переїздів, засобів сигналізації, засобів зв'язку, що забезпечують безпеку руху або експлуатацію транспорту. Це ремонт з відхиленнями від встановлених стандартів, від певної технології, неусунення окремих несправностей. Для кваліфікації за даною статтею недоброякісний ремонт має створювати реальну загрозу для безпеки руху або експлуатації транспорту.

Створення небезпеки – це спричинення внаслідок порушення правил або недоброякісного ремонту відповідних наслідків настання яких було б неминучим, але цього не сталося через втручання інших осіб або обставин. Якщо порушення правил безпеки руху або експлуатації транспорту чи недоброякісний ремонт не могли створити таку небезпеку, цей склад злочину відсутній. *Небезпека для життя людей* – це реальна можливість загибелі одного чи декількох потерпілих. Заподіяння легких тілесних ушкоджень навіть значній кількості потерпілих охоплюється складом злочину, передбаченого ч. 1, за відсутності ознак, передбачених ч. 2 і 3 цієї статті.

Небезпека настання інших тяжких наслідків є оціночним поняттям, визначення якого залежить від обставин діяння. Судова практика до інших тяжких наслідків відносить: спричинення середньої тяжкості чи тяжких тілесних ушкоджень потерпілому, заподіяння великої матеріальної шкоди внаслідок загибелі вантажу, пошкодження рухомого складу або суден, які роблять їх непридатними до експлуатації, значну шкоду довіллю тощо.

Суб'єктивна сторона може характеризуватися подвійною (складною) формою вини.

Суб'єкт злочину – спеціальний – працівник залізничного, водного або повітряного транспорту (черговий по станції, машиніст, помічник машиніста, складач потягів, оглядач вагонів, оператор, капітан, помічник капітана, штурман, командир повітряного судна, пілот, радист, механік, диспетчер та інші особи, діяльність яких безпосередньо пов'язана з експлуатацією та ремонтом цих видів транспорту).

Кваліфікуючими ознаками злочину виступають:

- за ч. 2 ст. 276 КК: 1) спричинення потерпілому середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження; 2) заподіяння великої матеріальної шкоди (при визначенні розміру матеріальної шкоди слід враховувати вартість пошкодженого або знищеного майна (рухомого складу, вантажів, шляхів сполучень, обладнання), забруднення довілля тощо).

- за ч. 3 ст. 276 КК: 1) загибель людей, тобто смерть однієї або декількох осіб.

Умисні дії, спрямовані на позбавлення життя однієї чи багатьох осіб, шляхом порушення правил безпеки руху або експлуата-

ції залізничного, водного чи повітряного транспорту мають кваліфікуватися за сукупністю ст.ст. 115 і 276 КК.

Порушення правил повітряних польотів (ст. 281 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є безпека повітряних польотів. **Додатковим факультативним об'єктом** можуть виступати здоров'я, життя людей або власність.

Об'єктивна сторона включає: 1) порушення правил безпеки польотів повітряних суден, що містяться в законодавчих або інших нормативних актах, які встановлюють вимоги до безпеки правил польотів; 2) створення небезпеки для життя людей або настання інших тяжких наслідків; 3) причинний зв'язок між порушенням правил безпеки польотів повітряних суден і реальністю створення небезпеки настання зазначених наслідків.

До *повітряних суден* при розгляді цього злочину слід відносити літаки, гелікоптери, дирижаблі, планери, що належать окремим фізичним або юридичним особам та не підпорядковані транспортній системі. Це також спортивні, повітряні судна аматорської конструкції, вільно пілотовані аеростати та парашани приватних експлуатантів і приватних пілотів-аматорів.

Небезпека для життя людей – це реальна можливість загибелі одного або декількох потерпілих.

До *небезпеки настання інших тяжких наслідків* відноситься реальна можливість: заподіяння середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень потерпілому, пошкодження або знищення будівель чи інших споруд, цінного вантажу тощо. Віднесення тих чи інших наслідків до категорії інших тяжких вирішується залежно від фактичних обставин вчинення злочину.

Суб'єктивна сторона порушення правил повітряних польотів може характеризуватися подвійною (складною) формою вини.

Суб'єктом злочину можуть бути особи, які не є працівниками повітряного транспорту і пілотують повітряним судном (пілоти не-транспортних підприємств або організацій або пілоти, яким літальні апарати належать на праві приватної власності), а також особи, які не є працівниками повітряного транспорту, але здійснюють функції по забезпеченню безпеки польотів повітряних суден.

Кваліфікуючими ознаками згідно ч. 2 ст. 281 КК є: 1) спричинення потерпілому середньої тяжкості тілесних ушкоджень

або 2) завдання великої матеріальної шкоди, яка визначається з урахуванням її розміру та інших конкретних обставин справи.

За ч. 3 ст. 281 КК кваліфікуються діяння, передбачені ч. 1 або 2 цієї статті, якщо вони спричинили загибель людей.

12.3. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту, пов'язані з пошкодженням шляхів сполучення, транспортних засобів, їх угоном, захопленням або іншими умисними діями, що дезорганізують роботу транспорту

Пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є безпека руху або експлуатації транспорту. **Додатковим факультативним об'єктом** виступає нормальна робота транспорту, життя або здоров'я людей, власність, а також довкілля.

Предметом злочину є шляхи сполучення та їх обладнання, споруди на них, транспортні засоби залізничного, повітряного, водного транспорту, засоби зв'язку чи сигналізації.

До споруд на шляхах сполучень відносяться пасажирські та вантажні платформи, мости, віадуки, шляхопроводи, тунелі, естакади, гідровузли, шлюзи, причали тощо. *Засоби зв'язку чи сигналізації* – це світлофори, семафори, радіостанції, радіомаяки, радіопеленгатори, локатори, телефон тощо.

Об'єктивну сторону злочину утворюють руйнування або пошкодження шляхів сполучення, споруд на них, рухомого складу або суден, засобів зв'язку чи сигналізації, а також інші дії, спрямовані на приведення зазначених предметів у непридатний для експлуатації стан, якщо це спричинило чи могло спричинити аварію поїзда, судна або порушило нормальну роботу транспорту, або створило небезпеку для життя людей чи настання інших тяжких наслідків.

Під руйнуванням транспортних засобів та інших транспортних комунікацій треба розуміти повне або часткове їх знищення, тобто приведення їх у непридатність до подальшого цільового

використання (вибух на залізниці, спалення рухомого складу, руйнування залізничних мостів, знищення злітних смуг, затоплення судна тощо).

Пошкодження предметів злочину – це приведення їх у такий стан, за якого вони частково або тимчасово непридатні для використання за призначенням (розгвинчування рейок, обрив телефонних або телеграфних проводів, пошкодження бруківки вагонів тощо).

Під *іншими діями, спрямованими на приведення зазначених предметів у непридатний для експлуатації стан*, треба розуміти такі дії, як порушення режиму їх безпечної експлуатації, вимикання засобів зв'язку чи сигналізації або їх блокування, влаштування перешкод для сприйняття знаків, сигналів та іншої інформації, припинення подачі енергії в контактну мережу тощо. Указані дії визнаються злочинними тільки за умови, що вони спричинили або могли спричинити порушення нормальної роботи транспорту.

Злочин характеризується наявністю матеріального складу злочину, наслідками у якому виступають спричинення чи можливість спричинення аварії поїзда, судна або порушення нормальної роботи транспорту, або створення небезпеки для життя людей чи настання інших тяжких наслідків.

Наявність складу злочину пов'язується законодавцем з наслідком у вигляді *аварії*. Як *аварія на залізниці* слід розглядати сходження рухомого складу з рейок, пошкодження транспортних засобів, їх зіткнення, пошкодження шляхів сполучення, споруд на них, вантажів тощо. *Аварія на водному транспорті* – це зіткнення суден або посадка їх на мілину, пошкодження судна, вантажів, берегових споруд, засобів сигналізації, забруднення моря, річки чи озера шкідливими речовинами тощо. На *повітряному транспорті аварією* визнається пошкодження літальних апаратів, аеродромного обладнання, засобами сигналізації та зв'язку, вантажів тощо. На кваліфікацію не впливає, наставала аварія чи лише могла настати.

Під *порушенням нормальної роботи транспорту* слід розуміти порушення розкладу, графіка руху поїздів чи водних або повітряних суден, істотне ускладнення подальшого пересування пасажирів та вантажів, простої рухомого складу, суден.

Питання щодо створення небезпеки для життя людей чи настання інших тяжких наслідків розглянуто при аналізі ст. 276 КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується подвійною (складною) формою вини.

Суб'єкт злочину – загальний, особа, що досягла 14-річного віку.

Кваліфікуючими ознаками злочину виступають:

- за ч. 2 ст. 277 КК: 1) спричинення одному або декільком потерпілим середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження; 2) завдання великої матеріальної шкоди, яка визначається з урахуванням її розміру та інших конкретних обставин справи;

- за ч. 3 ст. 277 КК спричинення загибелі людей, тобто смерті однієї або декількох осіб.

Угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є нормальна і безпечна робота транспорту. **Додатковим факультативним об'єктом** злочину можуть виступати здоров'я та життя людей, а також відносини власності.

Предметом злочинного посягання є залізничний рухомий склад, а також повітряні й водні (морські та річкові) судна.

Об'єктивна сторона злочину характеризується угоном або захопленням залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна.

Угон – це незаконне, протиправне, самовільне заволодіння залізничним рухомим складом, повітряним, морським чи річковим судном, незалежно від місця його знаходження та підпорядкованості, з метою його подальшого пересування по маршруту, обраному винним.

Захоплення зазначених видів транспортних засобів – це незаконне протиправне, самовільне заволодіння ними, незалежно від місця їх знаходження, з метою угону або іншого протиправного контролю в особистих чи інших цілях.

Угон транспортного засобу визнається закінченим з моменту заволодіння ним і початку руху від місця його знаходження (залізничного рухомого складу і морських, річкових суден – від місця стоянки, повітряного судна – з моменту початку здійснення польоту, незалежно від його тривалості). У тих випадках, коли суб'єкт заволодіває транспортним засобом у процесі його руху,

угон потрібно вважати закінченим з моменту виконання таких дій.

Захоплення транспортного засобу може бути вчинено в процесі його руху або в місці стоянки. Таким чином, захоплення утворює закінчений злочин з моменту заволодіння транспортним засобом, незалежно від місця його знаходження (стоянка, пункт транзиту, рух по маршруту тощо).

Угон, як і захоплення, може здійснюватися винним безпосередньо або опосередковано: він або сам керує транспортним засобом, або примушує це робити працівників зазначених видів транспорту (машиніста, пілота, штурмана) чи інших осіб.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт злочину – загальний, особа, що досягла 14-річного віку.

Кваліфікуючими ознаками злочину виступають:

- за ч. 2 ст. 278 КК: 1) вчинення діяння за попередньою змовою групою осіб; 2) дії, поєднані з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого;

- за ч. 3 ст. 278 КК: 1) дії, передбачені ч. 1 або 2 ст. 278 КК, вчинені організованою групою; 2) дії, поєднані з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого; 3) загибель людей; 4) інші тяжкі наслідки.

Угон або захоплення транспортного засобу, які супроводжувались вбивством з необережності, охоплюються складом цього злочину, а умисним вбивством – підлягають кваліфікації за сукупністю злочинів (ч. 3 ст. 278 і ст. 115 КК).

Блокування транспортних комунікацій, а також захоплення транспортного підприємства стаття (ст. 279 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є нормальна робота транспорту, контрольоване використання стаціонарних транспортних об'єктів, а також безпека функціонування транспортних комунікацій, руху та експлуатації транспорту, безпека експлуатації всієї транспортної системи. **Додатковим факультативним об'єктом** можуть виступати здоров'я або життя людей, відносини власності, охоронювані законом інтереси транспортних підприємств, установ, організацій та громадян у сфері перевезень.

Предметом злочину є транспортні комунікації, тобто шляхи

сполучення, споруди і технічні системи на них, засоби зв'язку та сигналізації, а також інші транспортні комунікації, що забезпечують нормальну роботу залізничного, водного, повітряного, автомобільного, міського електричного або магістрального трубопроводного транспорту.

Шляхи сполучення на автомобільному транспорті – це автомобільні дороги, вулиці. На міському електричному транспорті шляхи сполучення включають: рейкові шляхи, стрілки, контактну мережу та ін.

До споруд на вказаних шляхах сполучення належать мости, шляхопроводи, тунелі, транспортні розв'язки тощо. Засоби зв'язку чи сигналізації – це світлофори, дорожні знаки, сигнали та інше обладнання.

До предмета цього злочину також належать магістральні газо-, нафто- і продуктопроводи (про поняття магістрального трубопроводу та його об'єкти див. ст. 292 КК).

Об'єктивна сторона злочину визначена в законі шляхом вказівки на способи його вчинення: а) влаштування перешкод; б) відключення енергопостачання; в) інші способи.

Як перешкоди можуть бути використані транспортні засоби, шлагбауми, троси, завали, гідротехнічні споруди та інші об'єкти і предмети, що порушують (або можуть порушити) нормальну і безпечну роботу транспорту. Шляхи сполучення можуть бути перекриті для руху транспорту гуртом людей, сільськогосподарськими машинами, домашніми тваринами тощо.

Відключення енергопостачання як спосіб блокування транспортних комунікацій – це припинення подачі енергоносіїв (електроенергії, газу тощо), інших джерел енергії, що використовуються для забезпечення нормальної роботи транспорту.

Під іншими способами блокування транспортних комунікацій розуміють такі дії, як встановлення постійних або тимчасових постів на залізничних шляхах, автомагістралях, злітно-посадочних смугах, вмикання засобів зв'язку чи сигналізації в блокуючому режимі, встановлення знаків, що забороняють рух транспортних засобів, влаштування перешкод для сприйняття знаків, сигналів та іншої інформації, перекриття засувки магістральних трубопроводів тощо. Можливе вчинення цього злочину і шляхом бездіяльності.

Вказані дії визнаються злочинними тільки за умови, що вони порушили нормальну роботу транспорту або створювали небезпеку для життя людей, або викликали настання інших тяжких наслідків.

Створення небезпеки для життя людей як ознака злочину означає, що внаслідок блокування транспортних комунікацій була створена реальна загроза спричинення шкоди життю працівників транспорту або інших осіб.

Як *інші тяжкі наслідки* розглядаються середньої тяжкості або тяжкі тілесні ушкодження, заподіяні одному або декільком потерпілим. Це також пошкодження або знищення державного, комунального або приватного майна (транспортних засобів, комунікацій), що завдали великої матеріальної шкоди, тощо.

Предметом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 279 КК є вокзали, станції, аеропорти, аеровокзали, майданчики для гелікоптерів, автовокзали, порти, насосні станції тощо. Це можуть також бути частини зазначених об'єктів – наприклад, диспетчерські, причали, депо і т.д. Обов'язковою ознакою таких об'єктів має бути їх значення для забезпечення руху та експлуатації транспорту.

Захоплення – це незаконне протиправне самовільне заволодіння та встановлення контролю над вокзалом, аеродромом, портом, станцією або іншим транспортним підприємством, установою або організацією, яке може бути здійснено таємно, відкрито або шляхом обману, із застосуванням фізичного або психічного насильства чи без такого. Нанесення ударів, побоїв, заподіяння легких тілесних ушкоджень, позбавлення волі охоплюються зазначеним складом злочину.

Закінченим злочин вважається з моменту встановлення незаконного контролю над вказаними об'єктами.

Суб'єктивна сторона злочинів, передбачених ч. 1 або ч. 2 характеризуються прямим умислом.

Суб'єкт злочину – загальний.

Кваліфікуючими ознаками злочину за ч. 3 ст. 279 КК виступають дії, передбачені ч. 1 або ч. 2 ст. 279 КК, якщо вони спричинили загибель хоча б однієї людини або настання інших тяжких наслідків. **Інші тяжкі наслідки** охоплюють тяжкі та середньої тяжкості тілесні ушкодження, а також вбивство через необережність.

Примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків (ст. 280 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є порядок виконання працівниками транспорту своїх службових обов'язків, нормальна робота видів транспорту, перелічених у диспозиції статті, а також його безпека. **Додатковим обов'язковим об'єктом** – психічна недоторканність особи, а **додатковим факультативним об'єктом** – здоров'я, життя або власність працівника транспорту чи близьких йому осіб або інших осіб.

Об'єктивна сторона злочину полягає в примушуванні, тобто активних діях щодо працівника транспорту з метою домогтися невиконання ним своїх службових обов'язків. Примушування визнається злочинним посяганням лише тоді, коли воно реалізується суб'єктом шляхом погрози вбивством, заподіянням тяжких тілесних ушкоджень або знищення майна працівника транспорту чи близьких йому осіб. Склад злочину формальний.

Потерпілими від цього злочину можуть бути особи, які перебувають на службі або працюють на одному з видів транспорту, зазначених у цій статті.

Крім того, це *працівники*, від яких залежить нормальне і безпечне функціонування транспорту: чергові, диспетчери, працівники, які готують до рейсу рухомий склад і перевіряють його технічний стан, та ін. Ще одну групу становлять *службові особи*, які виконують загальні функції з управління процесом експлуатації транспорту та його комунікаціями (керівники станцій, портів, транспортних підприємств, організацій, установ та їх підрозділів).

До *осіб, близьких працівнику транспорту*, належать його родичі, батьки, дружина, чоловік, діти, брати, сестри, дід, бабуся, онуки, а також близькі особи, вплив на яких може фактично сприяти реалізації умислу суб'єкта злочину.

Під *погрозою* треба розуміти психічне насильство, виражене жестами, словами, шляхом демонстрації зброї або інших предметів, які використовує винний. Погроза адресується як самому працівникові транспорту, так і його близьким, як особисто так і через третіх осіб.

Заподіяння смерті, тілесних ушкоджень або знищення майна потребує самостійної кримінально-правової оцінки.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт злочину – загальний.

Кваліфікуючими ознаками злочину виступають:

- за ч. 2 ст. 280 КК: 1) повторність; 2) вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб;

- за ч. 3 ст. 280 КК: 1) дії, передбачені ч. 1 або 2, вчинені організованою групою; 2) дії, поєднані з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого; 3) дії, що спричинили загибель людей; 4) дії, що спричинили інші тяжкі наслідки.

Незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є порядок контрольованого використання транспортного засобу. **Додатковим обов'язковим або факультативним об'єктом** – здоров'я і життя людей, а також право власності.

Предметом злочину є всі види автомобілів, трактори та інші самохідні машини, трамваї і тролейбуси, а також мотоцикли та інші механічні транспортні засоби.

Об'єктивна сторона злочину полягають в активних діях, пов'язаних з незаконним заволодінням транспортним засобом. Під *незаконним заволодінням транспортним засобом* слід розуміти умисне, протиправне вилучення його з будь-якою метою у власника або законного користувача всупереч їх волі (з місця стоянки чи під час руху) шляхом запуску двигуна, буксирування, завантаження на інший транспортний засіб, примусового відсторонення зазначених осіб від керування, примушування їх до початку руху чи продовження руху тощо. Таке незаконне заволодіння може бути вчинено таємно або відкрито, шляхом обману чи зловживання довірою, із застосуванням насильства або погрозу.

За особливостями конструкції склад злочину, передбачений ч. 1 ст. 289 КК, є матеріальним і вважається закінченим з моменту, коли транспортний засіб почав рухатись унаслідок запуску двигуна чи буксирування, а якщо заволодіння відбувається під час руху такого засобу, – з моменту встановлення контролю над ним.

Проникнення в кабінку, гараж чи інше сховище, спробу запустити двигун або буксирувати транспортний засіб з метою заволодіння ним необхідно розглядати як замах на вчинення злочину.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується лише умисною формою вини у вигляді прямого умислу.

Суб'єкт злочину – загальний. Вік відповідальності за ч. 2 і 3 – 14 років.

Кваліфікуючими ознаками злочину виступають:

- за ч. 2 ст. 289 КК: 1) незаконне заволодіння транспортним засобом вчинене повторно; 2) незаконне заволодіння транспортним засобом вчинене за попередньою змовою групою осіб; 3) незаконне заволодіння транспортним засобом поєднане з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства; 4) незаконне заволодіння транспортним засобом вчинене з проникненням у приміщення чи інше сховище; 5) незаконне заволодіння транспортним засобом, що завдало значної матеріальної шкоди.

Під *повторним* відповідно до п. 2 примітки до цієї статті слід розуміти вчинення таких дій особою, яка раніше вчинила незаконне заволодіння транспортним засобом або злочин, передбачений ст.ст. 185, 186, 187, 189-191, 262, 410 КК.

Під *незаконним заволодінням транспортним засобом, яке вчинене з проникненням у приміщення чи інше сховище*, слід розуміти таємне чи відкрите (із застосуванням погрози чи насильства), вторгнення у приміщення чи інше сховище, в які особа не має легального доступу, або без дозволу, або обманним шляхом – із наміром вчинення незаконного заволодіння транспортним засобом будь-яким способом.

Приміщення – це будь-яка споруда або будівля, призначена власником або користувачем транспортного засобу для тимчасового чи постійного знаходження транспортного засобу, вільний доступ сторонніх осіб до якої заборонено (приватний гараж як у житловому будинку, так і окремо, або гараж установи, організації, підприємства, бокс, склад, салон, фірмовий магазин, в якому реалізуються або виставляються на продаж транспортні засоби, тощо).

Інше сховище – це ділянка території для тимчасового чи постійного розташування транспортних засобів, обладнана огорожею або технічними засобами, які обмежують вільний доступ до транспортного засобу та його вилучення, або ділянка території без огорожі чи технічних засобів, але під охороною, або контейнери,

платформи, баржі, які використовуються для тимчасового або постійного зберігання транспортних засобів.

Завдання значної матеріальної шкоди відповідно до п. 3 примітки цієї статті визнається значною у разі заподіяння реальних збитків на суму від ста до двохсот п'ятдесяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян.

У тих випадках, коли особа знищила транспортний засіб, яким незаконно заволоділа, чи призвела до такого стану, що він повністю втратив свою цінність і його вже не можна використовувати за прямим призначенням, розмір реальних збитків дорівнює вартості автомобіля на день учинення злочину. Таким же чином треба вирішувати це питання, якщо транспортний засіб після незаконного заволідіння не знайдено. У разі пошкодження внаслідок дій винної особи окремих деталей, вузлів, агрегатів транспортного засобу розмір реальних збитків необхідно визначити виходячи з вартості запасних частин і відновлювального ремонту.

Кваліфікуючими ознаками за ч. 3 ст. 289 КК виступають: 1) дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою; 2) дії, поєднані з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства; 3) дії, що завдали великої матеріальної шкоди (згідно з п. 3 примітки до цієї статті – це заподіяння реальних збитків на суму понад двісті п'ятдесят неоподатковуваних мінімумів доходів громадян).

У ч. 4 ст. 289 КК *передбачені підстави* обов'язкового звільнення особи від кримінальної відповідальності за незаконне заволідіння транспортним засобом, яке здійснюється лише судом. Для такого звільнення необхідна наявність 4-х умов: 1) вчинення злочину вперше без застосування будь-якого насильства чи погрози насильства; 2) добровільна заява правоохоронним органам про вчинення такого злочину; 3) повернення транспортного засобу власнику; 4) повне відшкодування потерпілому заподіяних збитків.

Пошкодження об'єктів магістральних нафто-, газо-, конденсатопроводів та нафтопродуктопроводів (ст. 292 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є безпека експлуатації магістральних трубопроводів. **Додатковим об'єктом** злочину – здоров'я або життя людей, власність, а також довкілля.

Предметом злочину відповідно до закону є: а) магістральні нафто-, газо-, конденсатопроводи і нафтопродуктопроводи; б) відводи від них; в) засоби автоматики; г) засоби зв'язку; г) засоби сигналізації; д) інші об'єкти та споруди, технологічно пов'язані з системою магістральних трубопроводів (насосні станції нафтоперекачки, нафтосховища, газокompресорні станції тощо).

Трубопровід – це споруда для транспортування газу або рідини, а також інших речовин під впливом різниці тиску в різних перетинах. До системи трубопроводу належать: захисна арматура, контрольно-вимірювальна апаратура, теплоізоляція, компресорні та інші станції, а також мережі електрозахисту та зв'язку.

Магістральний трубопровід – технологічний комплекс, що функціонує як єдина система і до якого входить окремий трубопровід з усіма об'єктами і спорудами, пов'язаними з ним єдиним технологічним процесом, або кілька трубопроводів, якими здійснюються транзитні, міждержавні, міжрегіональні поставки продуктів транспортування споживачам, або інші трубопроводи, спроектовані та побудовані згідно з державними будівельними вимогами щодо магістральних трубопроводів.

До магістральних трубопроводів належать нафто- і газопроводи, якими транспортується нафта або газ від місць їх знаходження, видобутку (від промислів), виготовлення або зберігання в місця переробки чи споживання, перевантаження та подальшого транспортування (заводи, гавані тощо). Магістральними трубопроводами переміщуються готові нафтопродукти із заводів до споживачів (мазут, розчинники, мастильні матеріали тощо). Магістральні трубопроводи прокладають під землею, по землі, під водою, на опорах, тросах тощо.

До *об'єктів і споруд, технологічно пов'язаних з магістральними трубопроводами*, відносяться: сховища газу і нафтопродуктів, термінали, газокompресорні станції, газорозподілювачі, відстійники та інші об'єкти, а до засобів автоматики – комплекс спеціальних технічних пристосувань, що забезпечують автономне функціонування магістрального трубопроводу.

Об'єктивна сторона злочину характеризується наступними ознаками: а) пошкодження або руйнування магістральних нафто-, газо-, конденсатопроводів або нафтопродуктопроводів, відводів

від них, а також технологічно пов'язаних з ними об'єктів, споруд, засобів автоматики, зв'язку, сигналізації; б) порушення нормальної роботи вказаних трубопроводів; в) спричинення небезпеки для життя людей; г) наявності причинного зв'язку між діями та вказаними наслідками.

Пошкодження предметів магістрального трубопроводу — це приведення їх у такий стан, коли вони частково або на деякий час втрачають придатність для використання і відновлення останньої не потребує капітального ремонту.

Під *руйнуванням магістральних трубопроводів*, а також *пов'язаних з ними об'єктів та засобів* треба розуміти приведення їх у непридатність для подальшого цільового використання.

Найбільш поширеними протиправними діями щодо магістральних трубопроводів є: а) пробивання, розпилювання, просвердлювання або інший механічний вплив на окремі ділянки трубопроводів або відводи від них; б) врізка відводів для вилучення нафтопродуктів; в) порушення цілісності трубопроводу за допомогою транспортних засобів та будівельних механізмів (трактора, грейдера, екскаватора тощо); г) пошкодження або демонтаж кабелів, засобів автоматики чи вимірювальних приладів; д) пошкодження вимірювальних приладів.

Зазначені дії визнаються злочинними, якщо вони порушили нормальне функціонування цього виду транспорту або створили небезпеку для життя людей. Під *порушенням нормальної роботи магістрального трубопроводу* треба розуміти: повне або часткове припинення подачі газу або нафтопродуктів трубопроводом, зниження тиску, погіршення якісного складу продукту або його окремих характеристик тощо.

Під *спричиненням небезпеки для життя людей* треба вважати створення внаслідок пошкодження або руйнування трубопроводу або інших предметів цього злочину умов, за яких виникла загроза життю людей (отруєння газом, затоплення нафтопродуктами тощо), яка не реалізувалася завдяки втручанню інших осіб або обставин.

Злочин вважається закінченим з моменту руйнування або пошкодження магістрального трубопроводу або інших вказаних у законі об'єктів, якщо внаслідок цього була порушена нормальна робота трубопроводу або створена небезпека для життя людей.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом або необережністю.

Суб'єкт злочину – загальний.

Кваліфікуючими ознаками злочину виступають:

- за 2 ст. 292 КК: 1) повторність; 2) вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб; 3) вчинення злочину загальнонебезпечним способом.

- за ч. 3 ст. 292 КК: 1) дії, передбачені ч. 1 або 2, якщо вони спричинили загибель людей (хоча б однієї людини), інші нещасні випадки з людьми (заподіяння тяжкого, середньої тяжкості тілесного ушкодження); 2) дії, що призвели до аварії (пошкодження або руйнування магістрального трубопроводу, яке потягло тимчасову тривалістю 8 і більше годин зупинку його роботи), чи пожежі, чи викликали значне забруднення довкілля (атмосферного повітря, землі, лісових масивів, водоймищ тощо); 3) дії, що призвели до інших тяжких наслідків; 4) дії, вчинені організованою групою. При цьому необхідно враховувати площу забруднення, збитки, завдані рослинному чи тваринному світу, захворювання людей чи тварин, збитки, пов'язані з ліквідацією наслідків забруднення тощо.

Інші тяжкі наслідки можуть проявлятися у спричиненні суттєвої шкоди здоров'ю людей, значних матеріальних збитків внаслідок втрати газу, нафти або нафтопродуктів з магістрального трубопроводу, дезорганізації роботи промислових підприємств та підприємств життєзабезпечення міст або інших населених пунктів, заподіянні істотної шкоди сільськогосподарському виробництву, рослинному і тваринному світу, рибним запасам тощо.

12.4. Злочини пов'язані з порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту

Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину виступає безпека дорожнього руху та експлуатації транспорту. **Додатковим обов'язковим об'єктом** можуть виступати здоров'я або життя людини.

Злочин може бути вчинений тільки під час керування транспортними засобами. Під *транспортними засобами* слід розуміти всі види автомобілів, трактори й інші самохідні машини, трамваї і тролейбуси, а також мотоцикли та інші механічні транспортні засоби. Поняття механічного транспортного засобу як такого, що приводиться в рух за допомогою двигуна, визначають також Правила дорожнього руху. Цей термін поширюється на трактори, самохідні машини і механізми (крім транспортних засобів, робочий об'єм двигуна яких не перевищує 50 куб. см), а також тролейбуси та транспортні засоби з електродвигуном потужністю понад 3 кВт.

Поняттям інші самохідні машини охоплюються дорожні, будівельні, сільськогосподарські та інші спеціальні самохідні машини (автокрани, екскаватори, скрепери, грейдери, дорожні катки, асфальтоукладачі, автовантажувачі, збиральні комбайни тощо). Сюди також відносяться різного роду всюдиходи, аероплани, амфібії тощо, крім мопедів, які мають двигун з робочим обсягом до 50 куб. см.

Об'єктивна сторона злочину характеризується наступними ознаками: а) порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту; б) суспільно небезпечні наслідки – за ч. 1 – середньої тяжкості тілесні ушкодження; в) причинний зв'язок між порушенням і наслідками. Склад злочину матеріальний.

Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту – це дія або бездіяльність особи, яка керує транспортним засобом, пов'язана з порушенням однієї або кількох вимог Правил дорожнього руху або інших нормативних актів, що регламентують безпеку дорожнього руху чи експлуатацію транспорту.

Найчастіше порушення правил безпеки дорожнього руху дістають вияв у перевищенні встановленої швидкості руху або в неправильному її виборі, порушенні правил проїзду перехресть або зупинок транспорту загального користування, правил обгону тощо.

Порушення правил експлуатації – це порушення правил перевезення людей або вантажу, експлуатація транспортного засобу з несправною гальмовою системою або рульовим керуванням тощо.

Порушення правил експлуатації також полягає в недотриманні водієм технічних умов експлуатації, порушенні порядку перевезення пасажирів, неправильному завантаженні, укладанні і

закріпленні вантажів, експлуатації технічно несправних транспортних засобів тощо.

У випадках, коли передбачені ст. 286 КК суспільно небезпечні наслідки настали через порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту двома або більше водіями транспортних засобів, необхідно з'ясувати характер порушень, які допустив кожен із них, а також чи не було порушення зазначених правил одним водієм їх недодержання іншим і чи мав перший можливість уникнути дорожньо-транспортної події та її наслідків. При цьому треба мати на увазі, що за певних умов виключається кримінальна відповідальність особи, яка порушила правила дорожнього руху вимушено, через створення аварійної ситуації іншою особою, котра керувала транспортним засобом.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується подвійною (складною) формою вини.

Суб'єкт злочину – спеціальний – особа, що досягла 16-річного віку і керує транспортним засобом.

Кваліфікуючими ознаками злочину виступають:

- за 2 ст. 286 КК: 1) спричинення смерті потерпілого; 2) заподіяння тяжкого тілесного ушкодження.

- за 3 ст. 286 КК – загибель кількох осіб.

Відповідно до судової практики дії особи, яка, керуючи транспортним засобом, двічі порушила в різний час правила безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, внаслідок чого у кожному з цих випадків загинула одна людина, треба кваліфікувати за ч. 2, а в тому випадку, коли смерть двох і більше осіб є наслідком однієї й тієї самої транспортної події, тобто одного чи пов'язаних між собою кількох порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, – за ч. 3 ст. 286 КК.

Випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів або інше порушення їх експлуатації (ст. 287 КК).

Диспозиція зазначеної статті передбачає відповідальність за випуск в експлуатацію завідомо технічно несправних транспортних засобів, допуск до керування транспортним засобом особи, яка перебуває у стані, алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують її увагу та швидкість реакції, або не має права на керування транс-

портним засобом, чи інше грубе порушення правил експлуатації транспорту, що забезпечують дорожній рух, вчинене особою, відповідальною за технічний стан або експлуатацію транспортних засобів, якщо це спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження, тяжке тілесне ушкодження або його смерть.

Основним безпосереднім об'єктом злочину є безпека експлуатації транспортних засобів. **Додатковим обов'язковим об'єктом** – здоров'я або життя людини.

Об'єктивна сторона злочину характеризується сукупністю таких ознак: 1) випуск в експлуатацію завідомо технічно несправних транспортних засобів; 2) допуск до керування транспортним засобом особи, яка перебуває в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують її увагу та швидкість реакції, або не має права на керування транспортним засобом; 3) інше грубе порушення правил експлуатації транспорту, що забезпечують дорожній рух; 4) заподіяння суспільно небезпечних наслідків; 5) причинний зв'язок між порушенням правил експлуатації і суспільно небезпечними наслідками.

Під *випуском в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів* треба розуміти як усні або письмові згоду, наказ, розпорядження, вказівку або дозвіл особи, відповідальної за технічний стан чи експлуатацію транспортних засобів, про використання у сфері дорожнього руху якогось із них із такими несправностями, за яких його експлуатація заборонена і які можуть спричинити настання суспільно небезпечних наслідків (несправні гальмова система, двигун або рульове керування, причіпний пристрій або зовнішні світлові прилади, зношені протектори шин тощо). *Технічно несправним* транспортний засіб визнається тоді, коли в основних вузлах і механізмах, що забезпечують дорожній рух, є дефекти і недоліки, за наявності яких забороняється його експлуатація, а також засоби, які зазнали конструктивних змін, чи були переобладнанні з порушенням вимог стандартів виробника.

Допуском до керування транспортним засобом особи, яка не має права ним керувати або перебуває у стані сп'яніння, або під впливом лікарських препаратів, що знижують її увагу та швидкість реакції, визнаються усні чи письмові згоду, розпорядження, вказівку особи, відповідальної за технічний стан чи експлуата-

цію цього засобу, про його використання у сфері дорожнього руху таким водієм. Як допуск можна розглядати мовчазну згоду, видачу маршрутного листа, передачу ключів і документів, або керма, невідсторонення водія від керування тощо.

Під *іншим грубим порушенням правил експлуатації транспорту, що забезпечують дорожній рух*, треба розуміти допуск до керування особи, яка перебуває у хворобливому, втомленому стані, грубе порушення режиму роботи водіїв; відсутність контролю за технічним станом транспортних засобів; надання дозволу на використання не обладнаного належним чином вантажного транспортного засобу для перевезення пасажирів, перевантаженого транспортного засобу чи завантаженого з порушенням вимог правил дорожнього руху тощо.

Склад злочину матеріальний і є закінченим з моменту настання хоча б одного з передбачених цією статтею наслідків, за наявності причинного зв'язку між ними і порушенням правил експлуатації.

Суб'єктивна сторона злочину полягає в усвідомленні суб'єктом злочину наявності технічної несправності транспортного засобу, що реально загрожує безпеці руху, або іншого грубого порушення правил експлуатації транспорту, яке для нього є очевидним та унеможлиблює експлуатацію транспортного засобу, а тому закон говорить про умисел. Щодо наслідків, які настали, то винна особа передбачає можливість їх настання, але легковажно розраховує на їх відвернення або не передбачає можливості настання таких наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачити. У цілому даний злочин визнається необережним.

Суб'єкт злочину – спеціальний – працівники транспортних та інших підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності, на яких законом або підзаконними нормативними актами (інструкціями, правилами, розпорядженнями та ін.) покладено відповідальність за технічний стан чи експлуатацію транспортних засобів (завідувачі та начальники гаражів, інспектори безпеки руху, головні механіки, ревізори, власники та водії таких засобів, які дозволили іншим особам керувати останніми, тощо).

Порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху (ст. 288 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є безпека дорожнього руху, пов'язана з будівництвом, реконструкцією, ремонтом чи утриманням шляхів, вулиць, залізничних переїздів та інших шляхових споруд. **Додатковим обов'язковим об'єктом** — здоров'я та життя людини.

Об'єктивна сторона злочину характеризується сукупністю трьох ознак: 1) порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху; 2) настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді заподіяння потерпілому середньої тяжкості тілесного ушкодження, тяжкого тілесного ушкодження або смерті; 3) причинний зв'язок між порушенням зазначених правил, норм і стандартів і настанням наслідків, передбачених у диспозиції статті.

Суспільно небезпечне діяння, передбачене ст. 288 КК, полягає у порушенні відповідних правил, норм і стандартів при будівництві, реконструкції, ремонті чи утриманні шляхів, вулиць, залізничних переїздів, інших шляхових споруд (наприклад, вимиканні вуличного освітлення в темну пору доби, наданні дозволу на експлуатацію ділянки дороги з поганим покриттям, незакритті або необмеженні руху в цих місцях, невстановленні загороджувальних засобів та попереджувальних знаків на місці проведення дорожніх робіт, несвоєчасному огляді доріг, вулиць, залізничних переїздів, інших шляхових споруд з метою з'ясувати, чи відповідає їх стан вимозі забезпечення дорожнього руху тощо (п. 14 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті» від 23 грудня 2005 р. № 14).

Також діяння може виражатися у залишенні з порушенням вимог безпеки на ділянках ремонтних робіт будівельних машин, технологічного обладнання, будівельних матеріалів або виробів (особливо в темний час доби, дощ, туман, заметіль та за інших умов недостатньої видимості), що створює аварійні ситуації, за яких відбуваються наїзди на робочих, які виконують дорожні роботи, зіткнення транспортних засобів з дорожніми машинами та механізмами або наїзди на них, потрапляння транспортних засобів у алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують її увагу та швидкість реакції, розриття тощо.

Порушення правил утримання доріг може проявлятися у наявності вибоїн, просідань або напливів, які перевищують допустимі граничні розміри або не усуваються у визначені строки.

Злочин є закінченим з моменту передбачених у статті настання наслідків, тобто за конструкцією склад злочину – матеріальний.

З суб'єктивної сторони даний злочин загалом належить до необережних. Але щодо самого порушення правил, норм або стандартів щодо забезпечення дорожнього руху, то воно може бути як умисним так і необережним, відношення до наслідків – тільки необережне. Винна особа передбачає можливість настання наслідків, зазначених у законі, але легковажно розраховує на їх відвернення (злочинна самовпевненість) або не передбачає можливості настання таких наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачити (злочинна недбалість).

Суб'єкт злочину – спеціальний – особи, які виконують такі роботи або відповідальні за їх проведення (керівники дорожньо-експлуатаційних підприємств, їх підлеглі, котрим надано повноваження щодо дотримання відповідних правил, норм і стандартів, та рядові працівники зазначених підприємств; інспектори безпеки руху; виконроби, майстри інші особи, які керують проведенням дорожніх робіт чи робіт у межах проїзної частини; тощо).

12.5. Інші злочини, пов'язані з порушенням чинних на транспорті правил

Порушення правил використання повітряного простору (ст. 282 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є порядок використання повітряного простору, безпека повітряних польотів. **Додатковим факультативним об'єктом** є здоров'я або життя людей, власність, а також довкілля.

Повітряним простором України визнається частина повітряної сфери, розташована над суходолом і водною територією України, в тому числі над її територіальними водами (територіальним морем).

Об'єктивна сторона злочину включає: 1) порушення особою вимог законодавчих чи інших нормативних актів щодо дотримання правил використання повітряного простору; 2) створення загрози безпеки повітряних польотів – реальної небезпеки заподіяння середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень, загибелі людей, завдання великої матеріальної шкоди; 3) причинний зв'язок між порушенням правил використання повітряного простору і наслідками, що настали, чи реальною загрозою настання таких наслідків.

Форми порушення правил використання повітряного простору в диспозиції статті обмежено порушення правил пуску ракет, проведення всіх видів стрільби, вибухових робіт або вчинення інших дій у повітряному просторі.

Під *порушенням правил пуску ракет, проведення всіх видів стрільби, вибухових робіт* розуміється пуск ракет в зоні повітряних польотів; здійснення вибухових робіт поблизу злітно-посадочних смуг до або після дозволеного часу, проведення навчальних стрільб невідповідними боеприпасами тощо.

До вчинення *інших дій у повітряному просторі* слід відносити запуск та переміщення метеорологічних зондів, використання повітряного простору для переміщення об'єктів рекламного, спортивного або іншого призначення. Порушення правил використання повітряного простору шляхом інших дій може виражатися також у виконанні робіт, пов'язаних з будівництвом, реконструкцією, ремонтом, обслуговуванням різноманітних висотних споруд (телевеж, башт, вишок, труб, антен тощо) із застосуванням літальних апаратів.

За ч. 1 ст. 282 КК відповідальність настає за умови, що дії, які вона передбачає, створили *загрозу безпеці повітряних польотів*. Така загроза повинна бути реальною і викликати можливість спричинення середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень чи загибелі хоча б однієї людини. До такої загрози слід також відносити фактичне заподіяння легких тілесних ушкоджень кільком особам.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується необережною формою вини щодо наслідків. Саме порушення порядку використання повітряного простору може бути умисним чи необережним.

Суб'єкт злочину – спеціальний – особи, відповідальні за безпечне використання повітряного простору (командири, начальники, керівники та ін.) при запуску ракет, проведенні стрільб, вибухових робіт або при вчиненні інших дій, а також особи відповідальні за дотримання безпеки при виконанні спеціальних робіт.

Кваліфікуючими ознаками за ч. 2 ст. 282 КК є спричинення потерпілому середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень або завдання великої матеріальної шкоди.

За частиною 3 ст. 282 КК **кваліфікуються діяння**, передбачені ч. 1 або 2 цієї статті, якщо вони спричинили загибель людей.

Самовільне без нагальної потреби зупинення поїзда (ст. 283 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є безпека руху поїздів на залізничному транспорті, комплекс організаційних і технічних заходів, спрямованих на забезпечення його безаварійної роботи. **Додатковим факультативним об'єктом** злочину можуть виступати здоров'я або життя людей та відносини власності.

Предметом злочинного посягання можуть бути пасажирські, вантажні, поштово-багажні, господарчі, спеціальні (пожежні, ремонтні тощо) та будь-які інші потяги, що рухаються по коліях.

Потяг – сформований і зчеплений состав вагонів з одним або декількома діючими локомотивами чи моторними вагонами, що мають встановлені сигнали.

Об'єктивну сторону злочину утворюють активні самовільні дії, що спричиняють зупинення поїзда без дозволу чи вказівки працівника залізничного транспорту (начальника поїзда, машиніста, кондуктора, провідника вагону та ін.).

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину є **створення загрози** загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяння потерпілим легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності.

Суб'єктивна сторона характеризується умислом щодо самовільного без нагальної потреби зупинення поїзда та необережним ставленням до наслідків, зазначених у ст. 283 КК. Тобто, форма вини подвійна (складна).

Суб'єкт злочину – загальний.

У ч. 2 ст. 283 КК передбачені такі **кваліфікуючі ознаки**: загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Ненадання допомоги судну та особам, що зазнали лиха (ст. 284 КК).

Об'єктом злочину є безпека судноплавства, здоров'я, життя і власність людей.

Потерпілими в цьому злочині є: 1) екіпаж та пасажир судна, з яким відбулося зіткнення; 2) зустрінуті в морі або на іншому водному шляху особи, які зазнали лиха.

Об'єктивна сторона злочину проявляється у бездіяльності – ухиленні капітана судна від виконання обов'язку подати допомогу: 1) іншому судну, що зіткнулося з ним, його екіпажів та пасажирів; 2) зустрінутим у морі або на іншому водному шляху особам, які зазнали лиха.

Обов'язок надання допомоги судну, з яким сталося зіткнення, не залежить від наявності чи відсутності вини екіпажів суден, а виникає з факту зіткнення суден. Законодавство та інші нормативні акти, що регулюють безпеку судноплавства та експлуатації морського і внутрішнього водного транспорту, не дають вичерпного переліку дій, які капітан судна повинен здійснити для рятування судна, що зіткнулось з ним, екіпажу та пасажирів останнього, а також інших осіб, що зазнали лиха на морі чи інших водних шляхах. У кожному конкретному випадку необхідно встановити, чи мав можливість капітан судна надати таку допомогу.

Потерпілі можуть перебувати у воді, на транспортних, рятувальних засобах або на інших предметах, що опинилися в морі чи на інших водних шляхах.

Обов'язковою умовою відповідальності капітана за ненадання допомоги судну, з яким сталося зіткнення, та особам, що зазнали лиха, є наявність у нього *реальної можливості* надати таку допомогу без серйозної небезпеки для свого судна, екіпажу та пасажирів. Посилання у даних випадках на такі обставини, як шкода майнового характеру (внаслідок зміни курсу руху, можливих цивільно-правових санкцій за порушення угоди, наявність на судні продуктів, що швидко стають непридатними, тощо) не можуть виключати кримінальну відповідальність капітана.

Злочин передбачає наявність формального складу злочину.

Якщо зіткнення суден сталося з вини капітана, який порушив правила безпеки руху або експлуатації водного транспорту і не надав допомоги судну, з яким сталося зіткнення, його дії слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 276 і 284 КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною виною.

Суб'єкт злочину – спеціальний – особа, яка обіймає посаду капітана судна чи виконує його обов'язки. Виключається відповідальність за даний злочин приватних судноводіїв водних транспортних засобів (катерів, човнів, шлюпок тощо).

Неповідомлення капітаном назви свого судна при зіткненні суден (ст. 285 КК).

Об'єктом злочину є безпека судноплавства.

Об'єктивна сторона злочину зазначена у диспозиції статті, а саме виявляється у бездіяльності капітана, котрий без поважних причин не повідомляє іншому судну дані, що стосуються назви і порту приписки свого судна, а також місця свого відправлення та призначення.

Повідомлення неправдивих відомостей належить розцінити як злочинну поведінку у межах зазначеного складу злочину. Тільки наявність якихось об'єктивних причин (несправність засобів зв'язку, погана видимість тощо) свідчить про відсутність кримінальної відповідальності.

Відповідальність за даною статтею настає лише за умови, що капітан судна мав змогу повідомити капітану судна, з яким сталося зіткнення, необхідні відомості про своє судно.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною формою вини.

Суб'єкт злочину – спеціальний – капітан судна чи особа, яка виконує його обов'язки.

Знищення, підробка або заміна номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу (ст. 290 КК).

Об'єктом злочину є порядок обліку і реєстрації транспортних засобів у сфері дорожнього руху.

Предметом злочину є ідентифікаційний номер, номер двигуна, шасі або кузова, номерна панель з ідентифікаційним номером транспортного засобу. Предметом цього складу злочину не

можна розглядати державний номерний знак транспортного засобу, оскільки це не передбачено диспозицією даної статті.

Об'єктивна сторона злочину проявляється у діях, пов'язаних зі знищенням, підробкою або заміною ідентифікаційного номера, номерів двигуна, шасі, кузова, або заміною без дозволу відповідних органів номерної панелі з ідентифікаційним номером транспортного засобу.

Знищення ідентифікаційного номера, номерів двигуна, шасі або кузова – це їх повна ліквідація, внаслідок чого відповідний транспортний засіб або його частину неможливо ототожнити.

Підробка ідентифікаційного номера транспортного засобу (двигуна, шасі, кузова) означає повну або часткову зміну будь-яким способом (перебиванням, наплавленням, витравленням тощо) частини або всього номера.

Заміна ідентифікаційного номера, номерів двигуна, шасі або кузова означає повну заміну відповідних частин механічного транспортного засобу з нанесеними на них номерами.

Заміна без дозволу відповідних органів номерної панелі з ідентифікаційним номером транспортного засобу означає використання такої панелі іншого транспортного засобу без внесення відповідних змін у свідоцтво про реєстрацію транспортного засобу.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт злочину – загальний.

Порушення чинних на транспорті правил (ст. 291 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є безпека руху та експлуатації всіх видів транспорту. **Додатковим обов'язковим об'єктом** – здоров'я і життя громадян, а також відносини власності.

Об'єктивна сторона характеризується сукупністю наступних ознак: а) дія або бездіяльність особи у формі порушення чинних на транспорті правил, що забезпечують рух, а також правил, норм і стандартів виготовлення, переобладнання, ремонту транспортних засобів; б) суспільно небезпечні наслідки у вигляді загибелі людей або інших тяжких наслідків; в) причинний зв'язок між порушенням і наслідками.

Відповідальність настає за порушення чинних правил, що

убезпечують рух на залізничному, повітряному, водному, автомобільному, електричному та іншому транспорті.

Порушення чинних на транспорті правил проявляється у діях, що створюють аварійну обстановку (пасажиром повітряного транспорту на льотному полі; самовільне відкриття шлагбауму на залізничному переїзді; переїзд залізничної колії у місцях, де це не передбачено; прогін тварин через колію без дотримання правил безпеки; самовільне під час руху відкриття пасажиром дверей трамвая, тролейбусу, автобуса; викидання сміття із вікна автомобіля або вагона; порушення правил безпеки при керуванні маломірним судном тощо).

Це також діяння, пов'язані з порушенням правил дорожнього руху водіями мопедів, велосипедів та інших транспортних засобів, що не належать до вказаних у примітці до ст. 286 КК.

Найбільш поширеними є суспільно небезпечні діяння пішоходів, які внаслідок порушення правил безпеки дорожнього руху раптово створюють аварійну обстановку для водіїв механічних транспортних засобів.

Порушення правил, норм і стандартів виготовлення, переобладнання, ремонту транспортних засобів – зміна типу або марки (моделі), призначення чи параметрів конструкції транспортних засобів, що перебувають в експлуатації, шляхом установки кабіни, кузова чи їх деталей, спеціального обладнання і номерних агрегатів, переобладнання, що призводить до зміни повної маси та її розподілу по осях, розміщення центру ваги, типу двигуна, його ваги і потужності, колісної бази чи колісної формули, системи гальмового і рульового керування та трансмісії не передбачених нормативно-технічною документацією на даний транспортний засіб, що не відповідає правилам, нормативам і стандартам України.

До **суб'єктів** злочину також відносяться особи, які порушують правила безпеки або експлуатації при керуванні маломірними суднами. Відповідно до Правил безпечної експлуатації баз для стоянки маломірних (малих) суден, забороняється вихід судна у плавання у таких випадках: якщо очевидно, що судоводій чи пасажир перебувають у нетверезому стані або в стані наркотичного сп'яніння; коли фактичний чи прогнозований стан вітру, хвиль та інших гідрометеорологічних умов не забезпечує безпечного плавання тощо.

Під *загибеллю людей* треба розуміти загибель однієї або кількох осіб.

Як *інші тяжкі наслідки* даного складу злочину розглядаються середньої тяжкості або тяжкі тілесні ушкодження, заподіяні одному або декільком потерпілим. Це також пошкодження або знищення державного, колективного або приватного майна (транспортних засобів, транспортних комунікацій), порушення нормальної роботи транспорту на тривалий час, що завдало великої майнової шкоди, тощо.

Злочин є закінченим з моменту спричинення загибелі потерпілого або настання інших тяжких наслідків, а тому склад злочину – матеріальний.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується необережною виною.

Суб'єкт злочину – загальний, ним можуть бути: велосипедисти, пішоходи, пасажери, водії мопедів, маломірних суден, погоничі тварин, водії гужового транспорту. Не підлягають відповідальності за цією статтею особи, які є суб'єктами злочинів, передбачених ст.ст. 276, 277, 283, 286, 287, 288 КК.

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Бабанін С.В. Деякі питання вдосконалення системи транспортних злочинів / С.В. Бабанін // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2003. – № 1.
2. Борисов В.І. Кримінальна відповідальність за порушення правил, норм та стандартів, що стосуються безпеки дорожнього руху. – Х., 2001.
3. Борисов В.І., Гизимчук С.В. Уголовная ответственность за нарушение правил, норм и стандартов, обеспечивающих безопасность дорожного движения / В.И. Борисов, С.В. Гизимчук. – Харьков : Консум, 2001.
4. Смеляненко В. В. Незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289 КК України): огляд нововведень / В. В. Смеляненко // Право і безпека. – 2005. – Т. 4, № 6.
5. Коляда П.В., Мисливий В.А. Коментар до статей 276-280 Кримінального кодексу України / П.В.Коляда, В.А. Мисливий // Законодавство України: науково-практичні коментарі. – 2004. – № 5.
6. Коржанський М.Й., Мисливий В.А. Кваліфікація автотранспортних злочинів / М. Й. Коржанський, В. А. Мисливий. – К. : Юрінком, 1996.
7. Котовенко О. М. Кримінальна відповідальність за пошкодження

- об'єктів магістральних нафто-, газо- та нафтопродуктів : [монографія]. – Харків : Консум, 2004.
8. Куринов Б. А. Автотранспортные преступления. Квалификация и наказание / Куринов Б. А. – М. : Юрид. лит., 1970.
 9. Косынюк В.И. Вопросы квалификации транспортных преступлений. – Киев, 1980.
 10. Коробеев А.И. Транспортные правонарушения: Квалификация и ответственность. – М., 1990.
 11. Коржанський М.Й., Мисливий В.А. Кваліфікація автотранспортних злочинів. – К., 1996.
 12. Котовенко О.М. Кримінальна відповідальність за пошкодження об'єктів магістрального нафто-, газо- та нафтопродуктопроводів. – Х., 2004.
 13. Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011.
 14. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, М. І. Мельник та ін.; За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка – 3-тє вид., переробл. та догюв – К.: Атіка, 2009.
 15. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В.І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-тє вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010.
 16. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник/ За заг.ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є.Л. Стрельцова. – Х.: Одиссей, 2009.
 17. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг.ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна.- 5-те вид., допов.- Х.: Право, 2013.
 18. Мысливый В.А., Опальченко А.Н. Уголовная ответственность за допуск к управлению транспортными средствами водителей, находящихся в состоянии опьянения: Учеб. пособие. – Киев, 1992.
 19. Мисливий В. А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту : [монографія] / Володимир Андрійович Мисливий. – Дніпропетровськ: Юридична академія МВС України, 2004.
 20. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 9-е вид., переробл. та доповн. / За ред.. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка.- К.: Юридична думка, 2012.
 21. Савченко А.В., Кузнецов В.В. Кримінальне право України: посібник.- К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2011.
 22. Савченко А.В., Кісілюк Е.М., Процюк О.В. та ін. Кримінальне право України. Особлива частина: мультимедійний навчальний посібник

- [Електронний ресурс] – Режим доступу http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravoosob/Files/Lec/T4/T4_P1.html
23. Селецький С.І. Кримінальне право України. Особлива частина. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008.
 24. Семикін М.В. Тези лекцій з навчальної дисципліни «Кримінальне право України (Особлива частина), для студентів, які одержують освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр» зі спеціальності 6.0601.00 «Правознавство», – Донецьк: ДонНУ, 2006.
 25. Судово-практичний коментар Кримінального кодексу України/ За ред. А.В.Савченка.- К.: ЦУЛ, 2013.
 26. Тетарчук І.В., Дяків Т.Є. Кримінальне право України: навчальний посібник для підготовки до іспитів. –К.: « Центр учбової літератури», 2013.
 27. Щупаківський Р. В. Кримінальна відповідальність за незаконне заволодіння чужим транспортним засобом : [монографія] / Роман Володимирович Щупаківський. – К. : Атіка, 2007.
 28. Юхно О.О. Кримінальна відповідальність за пошкодження шляхів сполучення та транспортних засобів: монографія. – Одеса, 2009.

Перелік питань для самостійного контролю:

1. Назвіть систему злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту.
2. Назвіть види транспорту, на яких вчиняються діяння, передбачені диспозицією ст. 276 КК.
3. Назвіть ознаки об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 276 КК.
4. Дайте визначення наслідку у вигляді створення небезпеки для життя людей.
5. Охарактеризуйте об'єктивну сторону злочину, передбаченого ст. 277 КК.
6. Наведіть визначення транспортних засобів у контексті ст.ст. 286, 287, 289 і 290 КК.
7. Наведіть ознаки, що утворюють об'єктивну сторону злочину, передбаченого ст. 286 КК.
8. Визначте, що утворює об'єктивну сторону випуску в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів та інші порушення правил їх експлуатації та особливості причинного зв'язку в цьому злочині.
9. Охарактеризуйте об'єктивну сторону злочину, передбаченого ст. 288 КК.
10. Назвіть особливості об'єктивної сторони незаконного заволодіння транспортним засобом (ст. 289 КК).

РОЗДІЛ 13. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ТА МОРАЛЬНОСТІ

13.1. Загальна характеристика і види злочинів проти громадського порядку та моральності

Громадський порядок та моральні сні устої суспільства є необхідними складовими побудови правової держави. Це потребує не тільки регулювання положень, які забезпечують громадський порядок та суспільну моральність, а й їх охорону. В ч. 3 ст. 34 Конституції України вказується, що реалізація цих положень може бути обмежена з метою охорони громадського порядку і здоров'я населення, захисту репутації, моралі й інших прав людини. У зв'язку з цим, в даному розділі зібрані суспільно небезпечні діяння, які посягають на громадський порядок та основи суспільної моральності. Об'єктом даних злочинів є сукупність суспільних відносин, що забезпечують громадський порядок, нормальні умови життя людей та їх діяльність, суспільну моральність¹.

Родовий об'єкт злочинів, передбачених розділом XII Особливої частини КК України, утворюють дві відносно відокремлені групи суспільних відносин – громадський порядок та моральність, кожна з яких є видовим об'єктом всередині родового об'єкта.

Суспільна небезпечність таких злочинів полягає в тому, що вони порушують писані та неписані (норми моралі, звичаї) правила поведінки людей, яких слід дотримуватися у суспільстві; заподіюють або ставлять під загрозу заподіяння істотної шкоди громадському порядку і моральним основам життя суспільства.

Під громадським порядком розуміють систему суспільних відносин, урегульованих нормами права та іншими соціальними нормами (мораль, звичаї, традиції), що забезпечують спокійні

¹ Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник/ За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є.Л. Стрельцова. – Х.: Одиссей, 2009. – С. 254.

умови життя населення, повагу до суспільної моралі, до честі і гідності громадян й нормальну діяльність підприємств, установ та організацій¹.

Можливість порушення громадського порядку тісно пов'язано з певним громадським місцем. Громадські місця, залежно від періодичності їх використання, поділяють на: громадські місця постійного використання; громадські місця періодичного використання; громадські місця разового використання.

Громадськими місцями постійного використання вважаються місця в яких громадяни знаходяться більш-менш тривалий час або постійно, незалежно від часу доби чи пори року. До таких місць відносяться площі, вулиці, двори, під'їзди і т.д., тобто такі, якими люди постійно користуються в процесі своєї життєдіяльності. *Громадськими місцями періодичного використання* є такі, якими люди користуються у разі виникнення тих або інших потреб (магазини, кафе, бари, музеї тощо). *Громадськими місцями разового використання* вважаються місця якими люди користуються під час разових суспільних заходів (будинки культури, місця для відпочинку на природі тощо).

Наступну групу злочинів розділу XII Особливої частини КК України утворюють злочини проти моральності.

Мораль – (лат. *Moralitas* від *mores* – той, що відноситься до вдачі, характеру, складу душі, звичаїв; *mores* – вдача, звичаї, поведінка) – це форма суспільної свідомості та вид суспільних відносин, спрямованих на ствердження самоцінності особистості, рівності усіх людей в їх прагненні до щасливого та гідного життя, що виявляють ідеал людяності, гуманістичну перспективу історії. **Моральність** є синонімом моралі, і полягає в добровільному самостійному узгодженні почуттів, прагнень та дій членів суспільства з почуттями, прагненнями та діями співвітчизників, з інтересом та гідністю усього суспільства в цілому.

Моральність, як об'єкт кримінально-правового захисту, виконує функції забезпечення соціально-психологічного здоров'я суспільства; створює психологічний механізм стримування громадян від вчинків, які суперечать нормам загального співіснування, а отже, є основою для підтримання законності та правопорядку в країні.

¹ Тетарчук І.В., Дяків Т.С. Кримінальне право України: навчальний посібник для підготовки до іспитів. –К.: « Центр учбової літератури», 2013.- С. 198.

Таким чином, під *громадською моральністю* слід розуміти систему соціальних норм (принципи, погляди, уявлення), що виникають як безпосереднє відображення умов суспільного життя у свідомості людей у вигляді певних категорій, що регулюють міжособистісне спілкування та поведінку людей з метою забезпечення єдності особистих та колективних інтересів¹.

Безпосередніми об'єктами цих злочинів є суспільні відносини, які складаються у зв'язку із забезпеченням окремих складових громадського порядку (ст. 293–296 КК) – порядок поведінки в громадських місцях груп людей, громадський спокій; або є складовими моральності (ст. 297–304 КК) – моральні засади суспільства в частині поваги до померлих та місць їхнього поховання, в частині ставлення до історичних та культурних цінностей, в частині ставлення до тварин, у ставленні до виховання підростаючого покоління тощо.

Обов'язковими та факультативними додатковими безпосередніми об'єктами можуть виступати життя та здоров'я особи, відносини власності, авторитет органів державної влади, громадська безпека, тощо.

Переважає більшість діянь, які становлять злочини проти громадського порядку та моральності в якості обов'язкової ознаки мають **предмет** злочину. Наприклад, вогнепальна або холодна зброя чи інші предмети, спеціально пристосовані або заздалегідь заготовлені для нанесення тілесних ушкоджень – ч. 4 ст. 296 КК; пам'ятки історії або культури – ст. 298 КК; тварини – ст. 299 КК; твори, що пропагують культ насильства і жорстокості – ст. 300 КК та ін.

З об'єктивної сторони більшість злочинів вчиняються шляхом дії (ст. 293–304 КК), а окремі, наприклад, нищення, руйнування чи псування пам'яток історії або культури (ст. 298 КК), – можуть вчинятися як шляхом дії, так і бездіяльності.

Суб'єктивна сторона злочинів проти громадського порядку та моральності характеризується умисною формою вини. Окремі з них, наприклад хуліганство (ст. 296 КК) мають обов'язковий спеціальний *мотив* – явної неповаги до суспільства.

¹ Кримінальне право України. (Особлива частина): Підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 424.

Суб'єкт більшості злочинів проти громадського порядку та моральності – загальний, тобто фізична, осудна особа, якій до вчинення злочину виповнилося 16 років. Відповідальність за хуліганство (ст. 296 КК) настає з 14 років. Суб'єктом окремих злочинів (ч. 2 ст. 300, ч. 2 ст. 301, ч. 3 ст. 303, ч. 2 ст. 304 КК) є особа, якій до вчинення злочину виповнилося 18 років. Окремі з розглядуваних злочинів (ч. 4 ст. 298, ч. 3 ст. 298-1 КК) можуть вчинюватися спеціальним суб'єктом – службовою особою.

Злочини проти громадської моральності, залежно від особливостей безпосередніх об'єктів, поділяються на три види (В.А. Ломако):

1) посягання на основні моральні принципи і цінності у сфері духовного і культурного життя суспільства (статті 297, 298, 299 і 300 КК);

2) посягання на основні принципи моральності у сфері ставих відносин (статті 301, 302 і 303 КК);

3) посягання на основні принципи моральності у сфері морального і фізичного розвитку неповнолітніх (ч. 2 ст. 299, частини 2 і 3 ст. 300, частини 2 і 3 ст. 301, ч. 3 ст. 302, ч. 3 і 4 ст. 303, ст. 304 КК).

13.2. Злочини проти громадського порядку

Групове порушення громадського порядку (ст. 293 КК).

Статтею 293 КК передбачено кримінальну відповідальність за організацію групових дій, що призвели до грубого порушення громадського порядку або суттєвого порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації, а також за активну участь у таких діях.

Груповими діями, що порушують громадський порядок вважаються дії значної кількості осіб, зазвичай, кількох десятків або навіть сотень. Але, на відміну від масових заворушень, кількість учасників групового порушення громадського порядку під час вчинення цього злочину істотно не збільшується, обсяг учасників не зростає кількісно та дії не перетворюються якісно на активні посягання проти правоохоронюваних благ.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є *громадський порядок* у тій сфері, що пов'язана з суспільними відносинами, які

забезпечують суспільний спокій і поведінку громадян, що відповідає закону, у різних сферах соціального спілкування. **Додатковим об'єктом** цього злочину є конституційні права людини, власність, нормальна діяльність транспорту, підприємств, установ чи організацій.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується: 1) активними діями організатора вказаних злочинних дій або активною участю в таких діях залучених учасників; 2) наслідками, які мали прояв у грубому порушенні громадського порядку або суттєвому порушенні роботи транспорту, підприємства, установи чи організації; 3) причинним зв'язком між активною поведінкою організатора або активних учасників групових дій та наслідками. Об'єктивна сторона злочину може проявлятися у двох формах: 1) організація групових дій; 2) активна участь в таких діях.

Під організацією групових дій розуміють підшукування, заохочення, умовляння, підкуп, примушування і т.д. учасників групових дій, давання їм вказівок, розпоряджень, розробка планів поведінки, розподіл обов'язків між учасниками тощо.

Активна участь у таких діях полягає у виконанні вказівок організатора, закликах до присутніх вчиняти певні дії. Особистому їх виконанні, зокрема з метою повести за собою, показати приклад іншим учасникам групових дій, та інша інтенсивна участь у групових діях.

Злочин вважається закінченим, якщо такі дії спричинили грубе порушення громадського порядку або суттєве порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації.

Грубим визнається таке порушення громадського порядку, що заподіяло останньому істотну шкоду, значно порушило суспільний спокій або нормальну роботу підприємств, установ чи організацій.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт цього злочину є спеціальним: тільки організатори та активні учасники, які досягли 16-річно-го віку.

Масові заворушення (ст. 294 КК).

Статтею 294 КК передбачено відповідальність за організацію масових заворушень, що супроводжуються насильством над

особою, погромами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя, а також активна участь у масових заворушеннях.

Основним безпосереднім об'єктом масових заворушень вважається громадський порядок у вигляді суспільних відносин, які забезпечують умови нормального функціонування державних і громадських структур, нормальний ритм суспільного життя, роботи і спокою людей. **Додатковим об'єктом злочину** можуть виступати життя і здоров'я особи, власність, авторитет представників влади.

До **предмета** цього злочину відноситься будь-яке майно, будівлі або споруди. У юридичній літературі до таких відносять будівлі та споруди, в яких безпосередньо працюють люди; приміщення, де людей може не бути, але від нормальної роботи апаратури, що в них міститься, залежить нормальна робота установи. Предметом злочину можуть бути і незакінчені будівлі чи споруди, якщо в них міститься певне обладнання, що забезпечує нормальну роботу установи або організації, а також завершені споруди, куди мали в'їжджати для роботи працівники.

Об'єктивна сторона цього злочину передбачає дві форми дій 1) організація масових заворушень, які призвели до насильства над особою, погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель або споруд, насильницького виселення громадян, опору представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя; 2) активна участь у зазначених діях.

Під *організацією масових заворушень* розуміють діяльність, по-перше, спрямовану на підшукування і підготовку осіб для участі в масових заворушеннях, об'єднання натовпу, а по-друге, керівництво такими діями, які спрямовані на збудження у людей негативного ставлення до законної влади, існуючого в державі правопорядку і громадської безпеки та на підбурювання натовпу до вчинення насильства над громадянами, погромів, підпалів, знищення майна, озброєного опору представникам влади, захоплення будівель, насильницького виселення громадян.

Злочин у формі організації масових заворушень вважається здійсненим, якщо дії організатора були результативними, тобто

призвели до вчинення дій, зазначених у ст. 294 КК або до спроби їх вчинити.

Найчастіше дії з організації заворушень проводяться ще до їх початку. При цьому така діяльність може мати вигляд легітимної: наприклад, звернення до органів влади з законними вимогами (від населення міста, району, регіону та ін.). При цьому мітинги, демонстрації, збори, які передують заворушенням та призвані вирішувати соціальні проблеми людей, фактично мають на меті концентрацію екстремістських сил для наступних масових заворушень.

Законодавець не визначає, яка кількість людей потрібна для визначення заворушень масовими. Вважається, що зазначена кількість людей для наявності даної ознаки об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 294 КК, повинна бути достатньою, щоб перекрити транспортні шляхи, зірвати проведення масових заходів та ін., тобто контролювати відповідні досить значні території.

Під *насильством над особою* розуміють всі можливі форми насильницьких дій – нанесення ударів, побоїв, тілесних ушкоджень, незаконне позбавлення волі та ін. Застосування насильства може бути і по відношенню до представників влади.

Зазначені діяння охоплюють заповідання тілесних ушкоджень, за винятком тяжких, які кваліфікуються за сукупністю злочинів (ст. 121 КК). Вчинені під час заворушень вбивства (ст. 115 КК) та згвалтування (ст. 152 КК) потребують додаткової кваліфікації.

Погроми – це знищення чи руйнування приміщень, які займають державні, приватні, громадські установи, підприємства і організації; пошкодження чи руйнування житла громадян. Ці дії можуть супроводжуватися насильством над людьми (працівниками установ, охороною та ін.).

Підпалами є дії, які призводять до загоряння споруд чи майна (незалежно від того, встигли погасити пожежу чи ні, навіть коли об'єкт у такому разі залишився непошкодженим).

Знищенням майна вважаються дії з приведенням його у повну непридатність для використання за цільовим призначенням. Внаслідок знищення майна воно перестає існувати або повністю втрачає свою цінність. Можуть бути і інші, окрім погромів і підпалів способи знищення майна, наприклад – шляхом вибуху.

Захоплення будівель і споруд – це протиправний насильницький доступ у приміщення і його зайняття повністю або частково з

метою перешкоджання чи виключення можливості їх використання законним власником чи користувачем за функціональним призначенням. Спосіб захоплення для кваліфікації значення не має.

Насильницьке виселення громадян – протиправне і незаконне позбавлення їх права проживати в приміщенні, наданому чи яке їм належало на законних підставах.

Опір представникам влади полягає в активній протидії представникам влади, що мають право застосовувати примусові заходи до правопорушників (працівники міліції, СБУ, військові, вартові, депутати). При цьому опір здійснюється як із застосуванням вогнепальної чи холодної зброї так і інших предметів, які використовуються як зброя (палиці, каміння, металеві прути та ін.).

Активна участь у масових заворушеннях – передбачає безпосередню участь осіб у насильстві та інших діях, передбачених диспозицією ст. 294 КК. Лише знаходження у натовпі під час масових заворушень ще не свідчить про активну участь особи у безпорядках.

Кваліфікуючими ознаками масових заворушень є організація масових заворушень або активна участь в них, якщо ці дії призвели до загибелі людей або інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 294 КК). *Загибеллю людей* вважається заподіяння смерті хоча б однієї особи. Під іншими тяжкими наслідками розуміється заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній чи більше особам, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом чи більше особам, значних матеріальних збитків юридичним чи фізичним особам.

Умисне знищення або пошкодження чужого майна під час масових заворушень, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загально небезпечним способом, або заподіяння майнової шкоди в особливо великих розмірах необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч.2 ст.294 і ч.2 ст.194 КК України.

Суб'єктивна сторона масових заворушень характеризується прямим умислом дій їх організаторів та активних учасників. По відношенню до суспільно-небезпечних наслідків їх психічне ставлення може виражатися і в непрямому умислі. **Мотиви та цілі** злочину можуть бути різними: політичні, корисні, релігійні, хуліганські, помста (покарання осіб, винних з точки зору активних учасників масових заворушень, наприклад, у погіршенні умов життя, безробітті) та ін. Вони не впливають на кваліфікацію, а лише враховуються при призначенні покарання.

Суб'єктом масових заворушень можуть бути лише їх організатори і активні учасники, які досягли 16-річного віку. Інші особи, які знаходилися у натовпі можуть нести відповідальність і з 14 до 16 років – якщо вчинили інші злочини: вбивства, зґвалтування та деякі інші.

Заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку (ст. 295 КК).

Статтю 295 КК передбачено відповідальність за публічні заклики до погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницького виселення громадян, що загрожують громадському порядку, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів такого змісту.

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є громадський порядок у вигляді суспільних відносини, які забезпечують нормальні умови діяльності підприємств, організацій, установ і окремих громадян. **Додатковим об'єктом злочину** можуть виступати життя та здоров'я особи, власність, авторитет представників влади.

Об'єктивна сторона цього злочину передбачає дві форми дій: 1) публічні заклики до погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницького виселення громадян, що загрожують громадському порядку; 2) розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів такого змісту.

Публічними закликами вважаються усні чи письмові звернення, виступи або вимоги до невизначеного але кількісно великого кола осіб на мітингах, зборах, через засоби масової інформації, в яких містяться заклики до вчинення погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницького виселення громадян із займаних ними житлових будинків або певної місцевості. Такі заклики повинні бути відкрито звернені до багатьох осіб, як правило, не менш ніж двох. Вони можуть бути зорієнтовані як на невизначене коло осіб, так і цілеспрямовано звертатися до певних прошарків населення, етнічних груп, громадських організацій тощо. Вони повинні бути цілеспрямовані на схилення невизначеної кількості осіб до конкретних дій, перелічених у диспозиції ст. 295 КК.

Розповсюдженням матеріалів, що містять такі заклики, вважають передачу чи доведення будь-яким способом їх змісту до відома інших осіб. Такі дії можуть вчинятися різними способами: розсилкою поштою, розклеюванням на стінах будинків, передаванням через комп'ютерні мережі тощо.

Виготовленням матеріалів, зміст яких визначено у диспозиції ст. 295 КК, вважається будь-яке авторське створення або їх технічне відтворення з метою їх доведення до великої кількості осіб.

Під *зберіганням* розуміють вчинення будь-яких умисних дій, пов'язаних з фактичним володінням або перебуванням таких матеріалів безпосередньо у винного, наприклад, тримання при собі (в одязі тощо), у помешканні, і т.і. з метою їх розповсюдження.

За конструкцією злочин має формальний склад і визнається закінченим з моменту вчинення будь-якої з вищеназваних дій.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом: винна особа свідомо і навмисно з будь-яких мотивів у публічний спосіб закликає певних осіб до вчинення погромів, підпалів знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницького виселення громадян, що загрожують громадському порядку, а також розповсюджує, виготовляє чи зберігає з метою розповсюдження матеріали такого змісту.

Мета вчинення передбачених ст. 295 КК дій – здійснення (вчинення) погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницького виселення громадян.

Суб'єкт злочину є загальним, тобто особа, яка до вчинення злочину досягла 16 років.

Хуліганство (ст. 296 КК).

Частиною 1 ст. 296 КК хуліганством визнається грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом.

Основним безпосереднім об'єктом хуліганства є громадський порядок у вигляді суспільних відносин, які забезпечують спокійні умови життя людей у різних сферах суспільно корисної діяльності, моральність, нормальний відпочинок і дотримання правил поведінки в суспільному житті та у побуті. **Додатковим об'єктом злочину** можуть виступати здоров'я особи, власність, авторитет органів державної влади, громадська безпека.

Об'єктивна сторона хуліганства являє собою суспільно небезпечне діяння. Це діяння полягає в грубому порушенні громадського порядку, яке супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом.

Діями, що грубо порушують громадський порядок, визнаються такі, що завдали істотної шкоди громадському порядку, порушили важливі державні, суспільні або особисті інтереси. Грубість порушення громадського порядку визначається з урахуванням місця вчинення хуліганських дій, їх тривалості, кількості і характеристики потерпілих, ступеня порушення їх прав та законних інтересів. Грубе порушення, як правило, супроводжується застосуванням фізичного насильства із заподіянням моральної, матеріальної чи фізичної шкоди особистим чи громадським інтересам (знущанням, мордуванням, катуванням, спричиненням тілесних ушкоджень, зривом масового заходу, порушенням нормальної діяльності установи, підприємства чи організації, транспорту тощо) або загрозою реального застосування такого насильства, а також пошкодженням чи знищенням чужого майна.

Явною неповагою до суспільства є навмисні активні дії винної особи, змістом яких є особлива зухвалість або винятковий цинізм ситуативного характеру як прояв аморального, цинічного ставлення до прав, свобод та законних інтересів фізичних чи юридичних осіб, суспільства або держави, що порушують спокій життєдіяльності як одного, так і багатьох громадян.

Особливою зухвалістю може бути визнано: 1) нахабне поведіння, буйство, бешкетування, поєднане з насильством, які спричинили тілесні ушкодження, чи знущанням над потерпілим, знищення або пошкодження майна; 2) діє тривалий час і вперто не припиняється; 3) пов'язане з порушенням спокою громадян, зривом масового заходу, тимчасовим порушенням нормальної діяльності установи, підприємства, організації або громадського транспорту тощо.

Винятковим цинізмом є дії, поєднані з демонстративною зневагою до загальноприйнятих норм моралі, проявом безсоромності чи грубої непристойності, знущанням над хворим, дитиною, особою похилого віку, або такою, що перебувала в безпорадному стані тощо.

Хуліганські дії можуть бути вчинені в будь-якому громадському місці: в парках, на вулицях, кінотеатрах, магазинах тощо. Найчастіше такі дії відбуваються в присутності потерпілих та інших громадян. Однак *публічність* не є обов'язковою ознакою хуліганства, бо воно може мати місце в квартирі, у під'їзді, на безлюдній вулиці тощо. Можливе вчинення хуліганства і по телефону, коли винний, наприклад, у нічний час періодично дзвонить потерпілим, порушуючи їх сон і цинічно ображає їх.

Хуліганство визнається закінченим з моменту вчинення дії, що грубо порушує громадський порядок.

Суб'єктивна сторона хуліганства характеризується наявністю прямого умислу. Обов'язковою ознакою також є **мотив** – явна неповага до суспільства, яка може знаходити прояв у прагненні показати свою зневагу до існуючих правил та норм поведінки в суспільстві, у самоутвердженні за рахунок приниження інших осіб, нехтуванні їх правами та свободами, протиставленні себе решті громадян, суспільству, державі.

Суб'єктом злочину можуть бути фізичні осудні особи, яким до вчинення злочину виповнилось 14 років.

В науковій літературі, залежно від ступеня суспільної небезпеки, виділяють чотири види хуліганства:

1) *дрібне хуліганство* – ст. 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення, яке розглядається як адміністративне правопорушення;

2) *кримінально-каране хуліганство* – ч. 1 ст. 296 КК;

3) *злісне хуліганство* – ч. 2 і ч. 3 ст. 296 КК;

4) *особливо злісне хуліганство* – ч. 4 ст. 296 КК.

Кваліфікований склад хуліганства, передбачений ч. 2 і ч. 3 ст. 296 КК. Цей злочин середньої тяжкості і має місце тоді, коли дії, передбачені ч. 1 ст. 296 КК вчинені:

1) *групою осіб* (ч. 2 ст. 296 КК) – якщо у ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців (співвиконавців), без попередньої змови між собою (ч. 1 ст. 28 КК). Таке хуліганство буде мати місце і тоді, коли до дій особи (або осіб) без домовленості приєднується будь-яка інша особа (чи особи). За цією ознакою слід також кваліфікувати вчинення хуліганства за попередньою змовою групою осіб (двома і більше особами), або організованою групою (трьома і більше особами).

2) *особою, раніше судимою за хуліганство* (ч. 3 ст. 296 КК), тобто вчинення хуліганства особою, яка раніше була судима за будь-яке хуліганство, за умови, що судимість з неї не знята і не погашена.

3) *пов'язані з опором представникові влади або представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, або іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії* (ч. 3 ст. 296 КК) – це активна протидія особи, яка вчинює хуліганство (відштовхування, завдання побоїв, заподіяння тілесних ушкоджень тощо) з метою позбавлення зазначених осіб можливості припинити його злочинні дії а також вивести із приміщення або затримати. Опір може носити як насильницький, так і ненасильницьких характер. Необхідною умовою кваліфікації за цією ознакою є здійснення опору в процесі вчинення хуліганства.

Особливо кваліфікований склад хуліганства в законі сформульований як тяжкий злочин і має місце за наявності ознак простого або кваліфікованого хуліганства і вказаної у ч. 4 ст. 296 КК ознаки – *застосування вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень*. Ця ознака має місце лише в тих випадках, коли винний за допомогою названих предметів заподіяв чи намагався заподіяти тілесні ушкодження або коли використання цих предметів під час учинення хуліганських дій створювало реальну загрозу для життя чи здоров'я громадян. Як застосування чи намагання застосувати перелічені предмети вважають безпосереднє посягання на іншу особу або інші дії, які ставлять в небезпеку життя та здоров'я людей: прицільна або неприцільна стрільба, нанесення ударів холодною зброєю або іншими предметами, прицілювання з пістолета, вихоплення зброї (чи іншого предмета) тощо.

13.3. Злочини проти моральності

Наруга над могилою, іншим місцем поховання, або над тілом померлого (ст. 297 КК).

Статтею 297 КК передбачено відповідальність за наругу над могилою, іншим місцем поховання, над тілом (останками, прахом)

померлого або над урною з прахом померлого, а також незаконне заволодіння тілом (останками, прахом) померлого, урною з прахом померлого, предметами, що знаходяться на (в) могилі, в іншому місці поховання, на тілі (останках, прахові) померлого.

Основним безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини в сфері моральних засад суспільства в частині забезпечення честі і гідності померлих, їх рідних і близьких. **Додатковим об'єктом злочину** є відносини власності, громадський порядок та громадська безпека.

Предметом цього злочину є могила, склеп, кладовище, інше поховання померлих, тіло померлого, урна з прахом померлого, кладовищенські споруди, предмети, що знаходяться в місці поховання або на трупі та символізують ставлення людей до померлого.

Об'єктивна сторона злочину характеризується такими діями:

1) наруга над могилою, іншим місцем поховання, над тілом (останками, прахом) померлого або над урною з прахом померлого; 2) незаконне заволодіння тілом (останками, прахом) померлого, урною з прахом померлого, предметами, що знаходяться на (в) могилі, в іншому місці поховання, на тілі (останках, прахові) померлого.

Наругою над могилою, іншим місцем поховання, або над тілом (останками, прахом) померлого вважається: а) самовільне утворення надписів, малюнків, символів або інших зображень на кладовищенських спорудах, котрі використовуються для церемонії поховання та поминання померлих, надмогильних спорудах, склепах, урнах з прахом, могилі або інших місцях поховання; б) самовільне розкопування або в інший спосіб руйнування кладовищенських споруд, котрі використовуються для церемонії поховання та поминання померлих, надмогильних споруд, огорож, склепів, урн з прахом, могил або інших місць поховання; в) використання з метою, не передбаченою чинним законодавством чи самовільне використання кладовищенських споруд, котрі використовуються для церемонії поховання та поминання померлих, надмогильних споруд, склепів, урн з прахом, могил або інших місць поховання або вчинення інших дій, які ставили за мету зневажити родинну чи суспільну пам'ять про померлого, продемонструвати зневажливе ставлення до місця поховання та суспільних, релігійних принципів та традицій в цій сфері; г) наруга над тілом (останками, прахом) померлого: вчинення непристойних умисних

дій над тілом (останками, прахом) померлого, самовільне знімання одягу з тіла (останків, праху) померлого, переміщення в інше місце або розчленування чи знищення тіла (останків, праху) померлого, здійснення акту некрофілії, використання частин похованого тіла з ритуальними чи іншими, не передбаченими чинним законодавством, цілями.

Незаконним заволодінням тілом (останками, прахом) померлого, урною з прахом померлого, предметами, що знаходяться на (в) могилі, в іншому місці поховання, на тілі (останках, прахові) померлого є протиправне їх таємне або відкрите вилучення та звернення на свою користь чи користь інших осіб.

Злочин вважається закінченим залежно від форми вчинюваного діяння. Якщо воно полягає в порузі, то закінченим цей злочин є відтоді, коли вчинене діяння достатньо вказує на наявність його об'єктивних і суб'єктивних ознак. У випадках коли діяння проявляється у заволодінні, то злочин вважається закінченим з моменту набуття винним реальної можливості розпоряджатися викраденим (продати, подарувати, знищити тощо).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом і бажанням досягти певної **цілі** – вчинити наругу або заволодіння предметами злочину. **Мотиви** злочини є обов'язковим предметом доказування і впливають на кваліфікацію.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка до вчинення злочину досягла 16-річного віку.

Кваліфікований склад злочину передбачений ч. 2 ст. 297 КК і містить *відповідальність за дії, передбачені ч. 1 ст. 297 КК, у разі вчинення злочину повторно або за попередньою змовою, групою осіб, або з корисливих чи хуліганських мотивів, або щодо братської могили чи могили Невідомого солдата, або поєднані із застосуванням насильства чи погрозою його застосування.*

Особливо кваліфікований склад злочину містить відповідальність за дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, *якщо вони спричинили тяжкі наслідки* (ч. 3 ст. 297 КК).

Знищення, пошкодження або приховування документів чи унікальних документів Національного архівного фонду (ст. 298-1 КК).

Частиною 1 статті 298-1 КК передбачено відповідальність за умисне знищення, пошкодження або приховування документів Національного архівного фонду.

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують установлений порядок поведінки з унікальними історичними або культурними документами, що впливають на формування національної самосвідомості народу та основних принципів морального (духовного) життя суспільства. **Додатковим об'єктом злочину** є відносини власності, права громадян.

Предметом злочину є архівний документ, тобто документ незалежно від його виду, виду матеріального носія інформації, місця, часу створення і місця зберігання та форми власності на нього, що припинив виконувати функції, для яких був створений, але зберігається або підлягає зберіганню з огляду на значущість для особи, суспільства чи держави або цінність для власника також як об'єкт рухомого майна; документ Національного архівного фонду – архівний документ, культурна цінність якого визнана відповідною експертизою та який підлягає державному обліку і зберіганню; унікальний документ Національного архівного фонду – документ Національного архівного фонду, що становить виняткову культурну цінність, має важливе значення для формування національної самосвідомості Українського народу і визначає його вклад у всесвітню культурну спадщину; особистий архівний документ – архівний документ, що створений фізичною особою або безпосередньо її стосується.

Об'єктивна сторона характеризується активними діями: знищенням, пошкодженням або приховуванням документів або унікальних документів Національного архівного фонду; заподіянням шкоди власнику документів, уповноваженій ним особі, державі; причинним зв'язком між вказаними діями та тією шкодою, що утворює злочинні наслідки.

Знищенням вважається механічний або інший вплив на документ від чого він або втрачається повністю, або повністю втрачає зафіксовану на ньому інформацію, яка фактично не може бути використана за своїм призначенням. *Пошкодженням* предмету є приведення його в такий стан, коли можливість його використання за цільовим призначенням суттєво ускладнюється (втрата частини

(фрагмента) документа, залиття фарбником, чорнилом, іншою сумішшю), тобто коли зафіксована на ньому інформація втрачається частково, чим суттєво ускладнюється його подальше використання за цільовим призначенням. *Приховування документів* – це умисне незаконне заволодіння та фізичне переміщення предмету злочину за межі архівної установи або на її території, приміщення у невідоме місце, що об'єктивно унеможливує використання його за цільовим призначенням.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення будь-якої із вказаних дій.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною формою вини.

Суб'єкт злочину – за ч.ч. 1, 2 ст. 298-1 КК є загальним – фізична особа, якій до моменту вчинення злочину виповнилось 16 років; за ч. 3 – спеціальний – службова особа, яка при вчиненні злочину використала своє службове становище.

Кваліфікуючими ознаками цього злочину є: вчинення злочину щодо *унікальних документів Національного архівного фонду* (ч. 2 ст. 298-1 КК); вчинення злочину *службовою особою з використанням службового становища* (ч. 3 ст. 298-1 КК).

Жорстоке поводження з тваринами (ст. 299 КК).

Статтею 299 КК передбачено відповідальність за знущання над тваринами, що відносяться до хребетних, вчинене із застосуванням жорстоких методів або з хуліганських мотивів, а також нацькування зазначених тварин одна на одну, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів.

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують загальноприйняті принципи моральності у сфері поводження з тваринами, **додатковим об'єктом злочину** можуть виступати моральні засади суспільства в частині виховання дітей.

Предметом злочину є тварини, які мають кістковий хребет, головний та спинний мозок, кровоносну та нервову систему та відносяться до класу хребетних – ссавці, птахи, домашні, дикі, сільськогосподарські, та такі що перебувають як в стані дикої природи, так і в зоопарках, цирках або поряд з людиною, або є безпритульними. Виняток складають лише гризуни та інші шкід-

ники сільськогосподарських, лісових або мисливських угідь. Закон встановлює відповідальність лише за безглузде, поєднане з жорстокістю знищення або каліцтво тварин. Дія цієї норми не розповсюджується на випадки полювання у рамках встановлених правил або необхідного знищення тварин.

Об'єктивна сторона злочину характеризується як дією, так і бездіяльністю, що можуть виражатися у двох формах: 1) знущання над тваринами, вчинене із застосуванням жорстоких методів або з хуліганських мотивів; 2) нацькування тварин одна на одну.

Знущання над тваринами із застосуванням жорстоких методів – це немилосердна, люта і безжалісна сукупність інтенсивних і небезпечних рухів і прийомів, спрямованих на безпідставне і не обумовлене певною поведінкою тварини, їх побиття, заподіяння болю, тобто систематичне заподіяння їм фізичних страждань, нанесення ран, заподіяння каліцтва, що мають характер мучення і є способом вчинення цього злочину. Злочинне діяння може проявлятися у бездіяльності у вигляді залишення тварин без води, тепла або їжі з боку особи, яка зобов'язана була турбуватися про них.

Нацькуванням тварин одна на одну або на інших тварин вважається спонукання (командами, іншими прийомами) тварини, спрямовані на виклик ворожої реакції і нападу однієї тварини на іншу з метою завдати їй болю, травм, каліцтва і навіть смерті.

Злочин з формальним складом.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони цього складу злочину є **хуліганський** чи **корисливий** мотив.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка до вчинення злочину досягла 16-річного віку.

Кваліфікований склад жорстокого поводження с тваринами (ч. 2 ст. 299 КК) матиме місце у разі, коли жорстоке поводження з тваринами вчинюється в присутності малолітнього, тобто особи до 14 років.

Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ст. 300 КК).

Статтею 300 КК передбачено відповідальність за ввезення в Україну творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, ра-

сову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію з метою збуту чи розповсюдження або їх виготовлення, зберігання, перевезення чи інше переміщення з тією самою метою або їх збут чи розповсюдження, а також примушування до участі в їх створенні

Основним безпосереднім об'єктом, передбаченого ст. 300 КК є моральні засади суспільства в частині розповсюдження інформації, спрямованої на забезпечення поваги гідності особи згідно з загальнолюдськими цінностями, **додатковим об'єктом злочину** можуть виступати моральні засади суспільства в частині виховання дітей.

Предметом цього злочину є будь-які твори: кінофільми, відеофільми, натуралістичні фото- і відеозаписи, магнітофонні записи, комп'ютерні програми на носіях інформації, кліпи, малюнки тощо, зміст яких полягає у демонстрації актів насильства і жорстокості. Такі твори зосереджують увагу на застосуванні грубої сили, демонструють жорстокість, безжалісність, грубі розправи і знущання над людьми застосування катувань, мордувань, показ кривавих бійок, жорстоких способів вбивств тощо.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується вчиненням активних дій у вигляді: 1) ввезення в Україну предметів злочину; 2) їх виготовлення; 3) зберігання; 4) перевезення; 5) іншого переміщення; 6) збуту; 7) розповсюдження; 8) примушування до участі у їх створенні. Усі вказані дії спрямовані на досягнення мети – збуту чи розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, тобто предмета злочину.

Ввезенням в Україну предмету злочину вважаються дії з фактичного переміщення зазначених творів через державний або митний кордон України. *Виготовлення* полягає як у створенні (авторстві) твору, так і технічному виготовленні або відтворенні (тиражуванні, копіюванні тощо) предметів злочину. *Зберігання* вважається фактичне володіння цими творами або предметами, перебування їх у винного, у його помешканні, в автомобілі, на робочому місці, у схованці чи в інших місцях. *Перевезенням чи іншим переміщенням* є зміна місцезнаходження предметів злочину, доставляння з одного місця в інше транспортним засобом, кур'єрським зв'язком, перенесення пішки тощо. *Збут* – це платне відчуження (продаж, обмін, дарування, розрахунок за борг чи ви-

конану працю тощо) предмета злочину. *Розповсюдженням* є дії з поширення у будь-який спосіб з метою збуту предмета злочину для ознайомлення з ним як однієї особи, так і будь-якої кількості людей (показ, опублікування), як за платню, так і безкоштовно. *Примушування до участі в створенні творів, що пропагують культ насильства і жорстокості* має місце тоді, коли винний змушує іншу дорослу особу (що досягла 18 років), всупереч її волі, взяти участь у створенні або тиражуванні твору. Примушування має супроводжуватися психічним або фізичним насильством. Примушування до участі у створенні предметів злочину неповнолітніх осіб утворює кваліфікований вид складу злочину (ч. 3 ст. 300 КК).

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. Винна особа усвідомлює характер як вчинюваних дій, так і зміст твору, за допомогою якого пропагується культ насильства і жорстокості, расова, національна чи релігійна нетерпимість та дискримінація, бажає вчинити ці дії та досягти **мети** – збуту чи розповсюдження предметів злочину або мети їх виготовлення, зберігання, перевезення чи іншого переміщення.

Суб'єкт злочину – загальний, тобто фізична осудна особа, якій до вчинення злочину виповнилося 16 років, а за примушування неповнолітніх до участі у створенні таких творів – 18-річного віку.

Кваліфікований склад злочину передбачений ч. 2 ст. 300 КК, де встановлено відповідальність за ті самі дії:

1) *щодо кіно- і відеопродукції, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію;*

2) *за збут неповнолітнім творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію;*

3) *розповсюдження серед неповнолітніх творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію.*

Особливо кваліфікований склад злочину (ч. 3 ст. 300 КК) наявний, якщо відповідні дії, передбачені ч.ч. 1 або 2 ст. 300 КК вчинені: а) повторно; б) за попередньою змовою групою осіб; в) з примушуванням неповнолітніх до участі у створенні творів, що

пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію. *Примушування неповнолітніх* має місце тоді, коли на особу, яка не досягла 18-річного віку, шляхом фізичного чи психічного насильства, всупереч його волі, дорослою особою (яка досягла 18-річного віку) здійснюється вплив з метою змусити неповнолітнього взяти участь у створенні зазначених творів.

Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301 КК).

Статтею 301 КК передбачено відповідальність за ввезення в Україну творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру з метою збуту чи розповсюдження або їх виготовлення, зберігання, перевезення чи інше переміщення з тією самою метою, або їх збут чи розповсюдження, а також примушування до участі в їх створенні.

Основним безпосереднім об'єктом незаконних дій з порнографічними матеріалами є моральні засади суспільства в сфері розповсюдження інформації про статеві відносини між людьми. Окреслені моральні засади є складовою частиною системи моральних цінностей конкретного суспільства і вміщує в собі не тільки правила статевої поведінки, але й етичні, естетичні погляди, звичаї, що стосуються питань статевого життя людей, тобто систему моральних норм, які регулюють всі сторони сексуального життя особи, створюючи тим самим певний пласт сексуальної культури суспільства. **Додатковим об'єктом злочину** можуть виступати моральні засади суспільства в частині виховання підростаючого покоління.

Предметом злочину є твори, зображення або інша продукція порнографічного характеру. **Порнографія** – це непристойне, натуралістичне зображення або опис в грубій вульгарній формі статевих органів персонажів (людей, тварин), у тому числі, і в момент вчинення ними або відносно до них статевих дій.

Об'єктивну сторону злочину утворюють: 1) ввезення в Україну творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру; 2) їх виготовлення; 3) перевезення; 4) інше переміщення; 5) їх збут; 6) розповсюдження, у тому числі інформаційне; 7) примушування до участі в їх створенні. Вказані дії не мають істо-

тних відмінностей від аналогічних дій, що утворюють об'єктивну сторону злочину, передбаченого ст. 300, при характеристиці якого був здійснений їх аналіз.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Особа усвідомлює порнографічний зміст твору чи предмета, суспільно небезпечний характер цього діяння і бажає його вчинення. Обов'язковою ознакою складу злочину є **мета** – збут чи розповсюдження цих предметів.

Суб'єкт злочину – особа, яка досягла 16-річного віку, а за примушування неповнолітніх до участі у створенні таких творів – 18-річного віку.

Кваліфікуючими ознаками злочину виступають:

- за ч. 2 ст. 301 КК – дії, передбачені ч. 1, вчинені щодо кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру, а також збут неповнолітнім чи розповсюдження серед них творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру;

- за ч. 3 ст. 301 КК – дії, передбачені ч. 1 або ч. 2 цієї статті, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з отриманням доходу у великому розмірі (дохід на суму, яка у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян);

- за ч. 4 ст. 301 КК – дії, передбачені ч. 1 або ч. 2 цієї статті, вчинені щодо творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру, що містять дитячу порнографію, або примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, зображень або кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру;

- за ч. 5 ст. 301 КК – дії, передбачені ч. 4 цієї статті, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з отриманням доходу у великому розмірі (дохід на суму, яка у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян).

Створення або утримання місць розпусти і звідництво (ст. 302 КК).

Частина 1 статті 302 КК передбачає відповідальність за створення або утримання місць розпусти, а також звідництво для розпусти.

Основним безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, що забезпечують основні принципи громадської моральності у сфері статевих стосунків. **Додатковим об'єктом злочину** можуть виступати моральні засади суспільства в частині виховання підростаючого покоління.

Предметом злочину є місця розпусти – це будь-які приміщення як одноразового (намет), так і багаторазового чи постійного використання: жилий будинок, квартири чи їх частина, номери готелів, сауни, масажні кабінети, дачі, лікувально-профілактичні, оздоровчі та інші заклади, автофургони, автомобілі тощо, які спеціально пристосовані для використання і вчинення розпусних дій або проституції. **Обов'язковою ознакою** таких місць є спеціальна пристосованість для використання і вчинення розпусних дій або проституції.

Об'єктивна сторона цього злочину проявляється у вчиненні активних дій у вигляді: 1) створення місць розпусти; 2) їх утримання; 3) звідництві для розпусти.

Створення місць розпусти – це такі дії (будівництво, придбання підшукування, оренда, пристосування приміщень, встановлення в них відповідних меблів, забезпечення білизною тощо), завдяки яким певний об'єкт починає використовуватися для розпусти. *Утримання місць розпусти* – дії, спрямовані на забезпечення функціонування певного місця в стані, придатному для вчинення розпусних дій разового, тимчасового або постійного характеру (оплата приміщення, охорона, прибирання, тобто підтримання стану придатності для надання можливості займатися розпусними діями). *Звідництво для розпусти* – це будь-яке сприяння (посередництво) добровільним сексуальним стосункам незнайомих між собою осіб. Воно полягає у підшукуванні учасників розпутних дій, схиляння до розпусти тощо.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення будь-яких із вказаних дій.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною формою вини. Мотиви і мета вчинення злочину можуть бути різними, у разі наявності мети наживи дії винного підлягають кваліфікації за ч. 2 ст. 302 КК.

Суб'єкт злочину – загальний: фізична осудна особа, якій до вчинення злочину виповнилося 16 років.

Кваліфікований склад злочину (ч. 2 ст. 302 КК) має місце в разі його вчинення: 1) з метою наживи; 2) особою, раніше судимою за цей злочин; 3) організованою групою.

Особливо кваліфікований склад злочину – це дії, передбачені ч.ч.1 або 2 ст. 302 КК, вчинені *із залученням неповнолітнього*, тобто особи, якій до моменту вчинення злочину не виповнилося 18 років.

Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією (ст. 303 КК).

Частиною 1 статті 303 КК передбачено відповідальність за втягнення особи в заняття проституцією або примушування її до зайняття проституцією з використанням обману, шантажу чи уразливого стану цієї особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, або сутенерство.

Основним безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини, що забезпечують моральні засади суспільства в частині підстав задоволення статевих потреб. **Додатковим обов'язковим об'єктом злочину** є статева свобода, здоров'я особи, власність.

Об'єктивна сторона злочину проявляється у трьох формах: 1) втягнення потерпілого в заняття проституцією; 2) примушування потерпілої особи до заняття проституцією; 3) сутенерство.

Проституція – це надання особою чоловічої чи жіночої статі сексуальних послуг з метою отримання доходів. Такі послуги, як правило, надаються різним партнерам, вони не ґрунтуються на особистій симпатії, їх головною метою є отримання доходу. При цьому не має значення, вчиняються такі дії з особами протилежної чи однієї статі. *Заняттям проституцією* вважається надання сексуальних послуг більш чи менш тривалий час з різними партнерами, причому домовленість про оплату має бути досягнутою до вчинення сексуальних дій. *Втягнення* особи до заняття проституцією полягає у схиланні будь-яким способом осіб жіночої чи чоловічої статі до заняття проституцією. Втягнення полягає у впливі на свідомість іншої особи (чоловіка або жінки), причому, на відміну від примушування, особа вчиняє бажані для винного дії за власною волею. *Примушування* до заняття проституцією полягає у діях, внаслідок яких інша особа всупереч свого бажання повинна займатися проституцією (шляхом обману, шантажу, насильства чи погроза його застосування).

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення будь-яких дій, спрямованих на заняття проституцією, незалежно від того, привели ці дії чи ні до досягнення мети винної особи.

Сутенерство – це діяльність по забезпеченню заняття проституцією іншою особою (п. 1 Примітки). До такої діяльності входять: охорона повій, забезпечення необхідними засобами, надання транспорту, приміщень, медичної допомоги, підшукування клієнтів тощо. Така діяльність має спрямовуватися на отримання матеріальної вигоди від заробітків по наданню сексуальних послуг.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Винна особа усвідомлює, що втягує або примушує жінку або чоловіка до заняття проституцією з використанням обману, шантажу чи уразливого стану потерпілої особи з метою отримання матеріальної вигоди або вчинює сутенерство з корисливих мотивів, тобто бажає збагатитись за рахунок осіб, які займаються проституцією.

Суб'єкт злочину (ч. 1 ст. 303 КК) – загальний. Ним може бути фізична, осудна особа, яка до вчинення злочину досягла 16-річного віку. Суб'єктом примушування чи втягнення в заняття проституцією або сутенерство щодо неповнолітніх (ч. 3 ст. 303 КК) або малолітніх (ч. 4 ст. 303 КК) – особа, яка до вчинення злочину досягла повноліття, а також спеціальний суб'єкт (ч. 2 ст. 303 КК) – службова особа, або особа, від якої потерпілий був у матеріальній або іншій залежності.

Кваліфікований склад злочину (ч. 2 ст. 303 КК) має місце, коли дії, передбачені ч. 1 ст. 303 КК вчинені: 1) щодо кількох осіб; 2) повторно; 3) за попередньою змовою групою осіб; 4) службовою особою з використанням службового становища; 5) особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності.

Особливо кваліфікований склад злочину – це дії, передбачені ч.ч. 1 або 2 ст. 303 КК, вчинені: 1) щодо неповнолітнього; 2) організованою групою (ч. 3 ст. 303 КК) а також дії, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, вчинені: 1) щодо малолітнього; 2) якщо вони спричинили тяжкі наслідки (ч. 4 ст. 303 КК).

Відповідно до п. 2 Примітки до цієї статті, відповідальність за *втягнення малолітнього* чи *неповнолітнього* в заняття проституцією чи примушування їх до заняття проституцією за цією стат-

тею має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу, уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності.

Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК). Частиною 1 статті 304 КК передбачено відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми.

Отже, **основним безпосереднім об'єктом** цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують основні принципи суспільної моральності у сфері належного інтелектуального, морального та фізичного розвитку і виховання неповнолітніх. **Потерпілими** від цього злочину є неповнолітні чоловічої або жіночої статі, яким не виповнилося 18 років.

Об'єктивна сторона злочину характеризується двома формами її прояву: 1) втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність; 2) втягнення неповнолітніх в іншу антигромадську діяльність: пияцтво, заняття жебрацтвом, азартними іграми.

Втягненням неповнолітніх у злочинну діяльність вважаються цілеспрямовані дії дорослої особи, пов'язані із фізичним або психічним неправомірним впливом на неповнолітнього, з метою викликати у нього рішучість взяти участь у вчиненні одного чи декількох злочинів. Воно здійснюється шляхом умовлянь, підкупу, залякування, обману, розпалювання почуттів помсти, заздрощів, навчання способам та прийомам виконання злочинних дій тощо. *Втягнення у пияцтво* – це створення в неповнолітнього бажання систематично вживати спиртні напої. *Втягненням у жебрацтво* є схилення неповнолітнього до систематичного випрошування у сторонніх осіб грошей або інших матеріальних цінностей. *Втягнення в заняття азартними іграми* полягає у схиленні до систематичної гри на гроші або інші матеріальні цінності.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єктом злочину є: 1) за ч. 1 ст. 304 КК – фізична осудна особа, якій до моменту вчинення злочину виповнилося 18 років ; 2) за ч. 2 ст. 304 КК – батько, мати, вітчим, мачуха, опікун чи пік-

лувальник, або особа, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього.

Кваліфікованим складом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 304 КК є дії, передбачені ч. 1, вчинені щодо малолітньої особи або батьком, матір'ю, вітчимою, мачухою, опікуном, чи піклувальником, або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого, чи піклування про нього.

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Бондаренко Н.А., Дзюба В.Т. Квалификация преступлений против общественного порядка и общественной безопасности: Учебное пособие. – К., 1990.
2. Волженкин Б. Хулиганство // Уголовное право. – 2007. – № 5.
3. Горб Н. О. Наруга над могилою та суміжні склади злочинів: проблеми розмежування / Н. О. Горб // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ : Збірник наукових праць. – Дніпропетровськ, 2003.
4. Даньшин И.Н. Ответственность за хулиганство по советскому уголовному праву. – Х., 1971.
5. Даньшин И.Н. Уголовно-правовая охрана общественного порядка. – М., 1973.
6. Даньшин И.Н. Характеристика, общее понятие и система преступлений против общественного порядка. – Х., 1973.
7. Копилян В.А. Об'єктивна сторона складу злочину жорстокого поводження з тваринами (ст. 299 КК України) // Право і суспільство. – 2008. – № 4.
8. Корниенко М.В. Деятельность ОВД по обеспечению правопорядка при осложнении оперативной обстановки. – М., 2002.
9. Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011.
10. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, М. І. Мельник та ін.; За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка – 3-тє вид., переробл. та догов. – К.: Атіка, 2009.
11. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В.І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-тє вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010.

12. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник/ За заг.ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є.Л. Стрельцова. – Х.: Одиссей, 2009.
13. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг.ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. - 5-те вид., допов. - Х.: Право, 2013.
14. Кузнецов В.В. Злочини проти громадського порядку та моральності: Практ. посіб. – К., 2007.
15. Матышевский П.С. Ответственность за преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения. – М., 1964.
16. Налуцишин В.В. Кримінальна відповідальність за хуліганство (ст. 296 КК України). Монографія. – Х.: Харків юридичний, 2009.
17. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 9-е вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. - К.: Юридична думка, 2012.
18. Савченко А.В., Кузнецов В.В. Кримінальне право України: посібник. - К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2011.
19. Савченко А.В., Кісілюк Е.М., Процюк О.В. та ін. Кримінальне право України. Особлива частина: мультимедійний навчальний посібник [Електронний ресурс] – Режим доступу http://www.naiiau.kiev.ua/books/mnp_krum_pravoosob/Files/Lec/T4/T4_P1.html
20. Селецький С.І. Кримінальне право України. Особлива частина. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008.
21. Семикін М.В. Тези лекцій з навчальної дисципліни «Кримінальне право України (Особлива частина), для студентів, які одержують освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр» зі спеціальності 6.0601.00 «Правознавство», – Донецьк: ДонНУ, 2006.
22. Судово-практичний коментар Кримінального кодексу України/ За ред. А.В.Савченка.- К.: ЦУЛ, 2013.
23. Тетарчук І.В., Дяків Т.Є. Кримінальне право України: навчальний посібник для підготовки до іспитів. –К.: « Центр учбової літератури», 2013.

Перелік питань для самостійного контролю:

1. Назвіть систему та види злочинів проти громадського порядку та моральності.
2. Дайте загальну характеристику об'єктивних та суб'єктивних ознак злочинів проти громадського порядку та моральності.
3. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки групового порушення громадського порядку.

4. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки масових заворушень.
5. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки закликів до вчинення дій, що загрожують громадському порядку.
6. Поняття хуліганства та його види.
7. Відмінність хуліганства від групового порушення громадського порядку.
8. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки злочину, передбаченого ст. 297 КК.
9. Об'єктивні, суб'єктивні та кваліфікуючі ознаки злочину, передбаченого ст. 298 КК.
10. Об'єктивні, суб'єктивні та кваліфікуючі ознаки злочину, передбаченого ст. 299 КК.
11. Об'єктивні, суб'єктивні та кваліфікуючі ознаки злочину, передбаченого ст. 300 КК.
12. Дії, які закон визнає втягненням неповнолітніх у злочинну діяльність.
13. Відмінність втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність від сутенерства та втягнення особи в зайняття проституцією.

РОЗДІЛ 14.

ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ ТА ІНШІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ

14.1. Поняття та види злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів

Проблема протидії наркозлочинності є однією з найгостріших соціальних і правових проблем України кінця ХХ – початку ХХІ століття. За даними кримінальної статистики, питома вага наркозлочинів протягом останніх п'яти років коливається у межах 13,4-15,4% від загальної кількості злочинів. Загалом в Україні у 2013 р. – кожний 6-й злочин був пов'язаний із наркотиками (15,8%). Органами внутрішніх справ зареєстровано 14,6 тис. злочинів, вчинених наркоманами, та зареєстровано 174110 споживачів наркотиків. А за результатами досліджень Українського медичного та моніторингового центру з алкоголю та наркотиків Міністерства охорони здоров'я України, наркотики вживають від 324 тис. до 424,7 тис. осіб. Власне кажучи, мова йде про загрозу генофонду нації і національній безпеці України¹.

У науці кримінального права досі немає єдиного підходу до формального визначення злочинів у сфері обігу наркотичних засобів. Традиційно вони розглядаються у рамках більш широкої групи кримінально карних діянь, що виділяється вченими на основі спільності родового об'єкту протиправних посягань – здоров'я населення. Власне саме такі підходи й зумовили виділення у Кримінальному кодексі України розділу XIII «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення». Як видно з

¹ Ступник Я.В. Кримінологічний аналіз механізму протидії наркозлочинності: монографія /Я.В. Ступник, О.М. Литвинов. – Харків: Ніка Нова, 2012.- С. 4.

самої назви, законодавець, незважаючи на об'єднання злочинів проти здоров'я населення в окремому розділі, чітко розмежовує їх на такі, що пов'язані, та такі, що не пов'язані з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.¹

У науці кримінального права існує точка зору, згідно з якою **об'єктом** будь-якого злочину є суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом².

Із багатьох нормативно-правових актів випливає, що саме суспільні відносини є об'єктом злочинів. Наприклад, у преамбулі Закону від 15 лютого 1995 р. «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» зазначено, що цей Закон регулює *суспільні відносини* у сфері обігу даних засобів і речовин. І коли зазначені суспільні відносини будуть взяті під охорону кримінальним правом, вони можуть виступати об'єктом злочинних посягань. У даному випадку це завдання реалізовано Законом від 15 лютого 1995 р. «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» та Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними». Цим Законом регламентовано відповідальність за певні злочини проти здоров'я населення, зокрема за ті, що посягають на суспільні відносини у сфері обігу наркотиків.

Родовим об'єктом усіх злочинів, передбачених статтями 305 – 320 розділу XIII КК України, є здоров'я населення. Зазначений термін по-різному розуміється вітчизняними дослідниками. За радянських часів В. М. Смітєнко у своїй праці «Кримінально-правова охорона здоров'я в СРСР» зазначав, що здоров'я населення – це врегульована нормами права і моралі єдина і цілісна система відносин, яка створює основу для збільшення тривалості його активного життя та її відтворення у суспільстві, оптимальних умов суспільно корисної праці та відпочинку, повноцінного буття і благополуччя, сприяє більш повному задоволенню матеріальних і ду-

¹ Венедіктов А.А. Поняття та види наркозлочинів // Науково-практичний журнал «Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – № 21. – 2009. – С. 67–76.

² Тацій В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве.— Харьков, 1988.

ховних потреб усіх членів суспільства, є умовою їх подальшого гармонійного розвитку і прогресу суспільства.¹

У наукових працях, що вийшли після проголошення незалежності України, здоров'я населення визначалося: як складне комплексне явище, що становить сукупність однорідних суспільних відносин, які забезпечують охорону здоров'я невизначеного кола осіб при наданні і отриманні медичної допомоги або використанні сильнодіючих і отруйних речовин чи наркотичних засобів в медичних і наукових цілях²; як суспільні відносини, що регулюються відповідними правилами та забезпечують сприятливі умови для нормального функціонування і життєдіяльності людського організму³; як фактичний або максимально досяжний в Україні стан організму людей, які в ній проживають чи перебувають, необхідний для забезпечення їх біологічного існування, здатності до активного тривалого життя та відтворення здорового людського покоління⁴.

Вважаємо, що найбільш юридично правильною є точка зору М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація, які зазначають, що здоров'я населення, як родовий об'єкт злочинів, передбачених розділом XIII КК України, охоплює безпеку біофізіологічного та психічного стану, що фактично склався, невизначеного кола осіб від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, отруйних, сильнодіючих речовин і одурманюючих засобів, біологічних агентів і токсинів, радіоактивне забрудненої продукції, а також від поширення епідемії.⁵

Суспільна сутність і небезпечність злочинів, пов'язаних з наркотичними засобами, у тому й полягає, що вони руйнують цю можливість. Врешті-решт злочинним наслідком аналізованих діянь стає хвороба – наркоманія (токсикоманія). Наркомани тому і є

¹ Смитиенко В. Н. Уголовно-правовая охрана здоровья населения в СССР / В. Н. Смитиенко. – К. : Вища школа. – 1989. – 242 с.

² Никифорчин І. О. Кримінальна відповідальність за незаконний оборот наркотичних засобів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / І. О. Никифорчин. – Х., 1994. – 20 с.

³ Музика А. А. Незаконний обіг наркотичних засобів в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 / А. А. Музика. – К., 1998. – 44 с.

⁴ Фесенко Є. В. Кримінально-правовий захист здоров'я населення (коментар законодавства та судової практики) / Є. В. Фесенко. – К. : Істина, 2001.

⁵ Кримінальне право України : Особлива частина : [підручник / ред. М. І. Бажанов, В. В. Сташис, В. Я. Тація]. – 2-е вид., перероб. та доп. – К. : Юрінком Інтер, 2005.

хворими, що позбавлені можливості перебувати у здоровому стані, користуватися благами життя, що порушена їх життєдіяльність. Наркоманія як хвороба є протилежністю здоров'я населення. Сутність наркоманії має певне значення для характеристики об'єкта цих злочинів, оскільки злочинні наслідки належать одночасно до об'єктивної сторони і до об'єкта злочину¹.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що **родовим об'єктом** злочинів у сфері обігу наркотичних засобів є суспільні відносини, які забезпечують невизначеному колу осіб можливість і сприятливі умови для перебування у живому стані, радісного і здорового буття.

Подальша конкретизація об'єкта здійснюється шляхом виділення **безпосереднього об'єкта**. Ю. Г. Пономаренко зазначає, що *безпосереднім об'єктом* злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів є суспільні відносини, які забезпечують установлення порядку виробництва, виготовлення наркотичних засобів і психотропних речовин та їх обіг і охорону таким чином здоров'я населення.²

Деякі дослідники визнають здоров'я населення безпосереднім об'єктом злочинів у сфері обігу наркотичних засобів³. Однак таке визначення ототожнює родовий і безпосередній об'єкти цих злочинів, що не можна визнати правильним.

Аналіз норм статей 305–320 розділу XIII КК України дає підстави для висновку, що *предметами* досліджуваної категорії злочинів можуть бути: наркотичні засоби; психотропні речовини; прекурсори; аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин; снотворний макі конопля; кошти, отримані від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів і використані, з метою їх відмивання; документи (підроблені чи незаконно одержані) на отримання наркотичних засобів; рецепт (незаконно виданий), що дає право на придбання зазначених засобів або речовин; обладнання, призначене для виго-

¹ Музика А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів. — К.: Логос, 1998. — 324 с.

² Пономаренко Ю. Г. Кримінологічна характеристика та попередження злочинів у сфері незаконного наркообігу : дис. канд. юрид. наук : номер спец. / Ю. Г. Пономаренко. — Х. : НУВС, 2005.

³ Романенко В. Пріоритет – профілактиці // Аргументи і факти. — 1987. — № 47.

товлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.¹

Аналіз наведеного переліку дозволяє дійти висновку, що для розуміння сутності досліджуваних злочинів необхідне чітке юридичне розуміння термінів «наркотичні засоби», «психотропні речовини», «прекуртори», «аналоги наркотичних засобів та психотропних речовин». Зазначені поняття містить Закон України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекуртори».

Зокрема, відповідно до цього Закону *наркотичними засобами* визнаються речовини природного чи синтетичного походження, препарати, рослини, які становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними, включені у відповідний Перелік² (далі – Перелік) згідно із законодавством України та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. До психотропних речовин віднесені включені до Переліку речовини природного або синтетичного походження, препарати, природні матеріали, які здатні викликати стан залежності та справляти депресивний або стимулюючий вплив на центральну нервову систему чи викликати порушення сприйняття або емоцій, або мислення, або поведінки і становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними. *Прекуртори* визначені у Законі як речовини та їх солі, що використовуються при виготовленні наркотичних засобів і психотропних речовин, включених до Переліку. *Аналогами* наркотичних і психотропних речовин є заборонені до обігу в Україні речовини природного чи синтетичного походження, не включені до Переліку, хімічна структура і властивості яких подібні до хімічної структури і властивостей наркотичних засобів і психотропних речовин, психоактивну дію яких ці речовини відтворюють.

Відповідно до усталених у кримінальному праві положень **об'єктивна сторона злочину** включає такі ознаки: суспільно небезпечне діяння, суспільно небезпечні наслідки, причинний

¹ Венедіктов А.А. Поняття та види наркозлочинів // Науково-практичний журнал «Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – № 21. – 2009. – С. 67–76.

² Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, з обігом яких пов'язана діяльність, що підлягає ліцензуванню : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 трав. 1999 р. № 786 // Офіц. вісник України. – 1999. – № 19. – Ст. 831.

зв'язок між небезпечними діяннями і суспільно небезпечними наслідками, місце, час, обстановку, способи та засоби скоєння злочину.

Об'єктивна сторона більшості злочинів у сфері обігу наркотичних засобів відзначається тією особливістю, що диспозиції кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за дані злочини, є *бланкетними*,— їх зміст визначається не тільки цими нормами, а й підзаконними актами інших галузей права.

Аналізовані злочини взагалі є порушенням *правового режиму обігу* зазначених засобів і речовин, під яким розуміється діяльність державних органів, підприємств та установ, пов'язана з культивуванням рослин, що містять наркотичні речовини, виробленням, виготовленням, зберіганням, розподілом, перевезенням, пересиланням, торгівлею, ввезенням, вивезенням і використанням наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів з метою задоволення медичних і наукових потреб. Цей режим регламентовано нормами міжнародного права – Конвенціями ООН про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів 1961, 1971, 1988 рр., а також національним законодавством: Законами України від 15 лютого 1995 р. «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсорі», «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними»; кримінально-правовими нормами; іншими нормативними актами (Переліком, Таблицями розмірів; Положенням про порядок здійснення діяльності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 3 січня 1996 р. № 6, тощо).

Згідно з цими та іншими нормативними актами в Україні встановлено:

- 1) державний контроль за діяльністю у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;
- 2) вичерпний Перелік наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, що підлягають спеціальному контролю відповідно до законодавства України;
- 3) невеликі, великі та особливо великі розміри наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу;

4) порядок і умови формування державного замовлення на наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори, затверджені форми заявок на одержання цих засобів і речовин;

5) порядок культивування снотворного маку й конопель, виробництва сировини, що містить наркотичні речовини, та виготовлення наркотичних і психотропних речовин на підставі спеціальних свідоцтв на право культивування зазначених рослин, які щорічно видає Міністерство агропромислового комплексу України для виконання державного замовлення на макову та конопляну селюму;

6) порядок розподілу й реалізації наркотичних та психотропних лікарських засобів, що постачаються міністерствам і відомствам, державним аптечним закладам за розподілом МОЗ України;

7) порядок і умови ввезення в Україну, вивезення з неї (імпортно-експортні операції), а також транзиту й перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на її території;

8) порядок обліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів (інвентаризація і складання балансів) та порядок реєстрації всіх операцій з ними у спеціальних журналах, які виготовляються та видаються Комітетом;

9) порядок звітності про діяльність у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

10) порядок передачі та знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, вилучених з незаконного обігу.

Така ретельна і всебічна регламентація обігу зазначених засобів та речовин створює їх *особливий правовий режим*. Різноманітні порушення цього режиму утворюють об'єктивну сторону злочинів, що є складовою *незаконного обігу* наркотичних засобів, – діянь, пов'язаних з культивуванням рослин, які містять наркотичні речовини, виробленням, виготовленням, зберіганням, розподілом, торгівлею, використанням, переміщенням на території України та за її межі наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, що здійснюються з порушенням вимог Закону «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори».¹

Залежно від викладення ознак об'єктивної сторони складу

¹ Музика А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів. — К.: Логос, 1998. — 324 с.

злочину у диспозиціях статей Особливої частини КК України їх можна поділити на дві *групи*: 1) обов'язкові та 2) факультативні. До першої групи належить власне суспільно небезпечне діяння у формі дії або бездіяльності. Діяння (дія або бездіяльність) – обов'язкова ознака об'єктивної сторони будь-якого складу злочину. Без нього, тобто без конкретного акту суспільно небезпечної поведінки, не може бути вчинено жодного злочину. Тільки дія або бездіяльність завжди вказується в диспозиції статті Особливої частини КК України або впливає з її змісту. До другої групи належать суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками, об'єктивні обставини, з якими діяння пов'язане (місце, час, спосіб, обстановка, знаряддя та засоби вчинення злочину). Ці ознаки, фактично притаманні злочину як явищу об'єктивної дійсності, не завжди вказуються в статтях Особливої частини КК України як ознаки конкретного складу злочину.¹

Більшість злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, належать до так званих формальних або скорочених складів. Особливість об'єктивної сторони таких злочинів полягає в тому, що суспільно небезпечні наслідки злочину лежать за межами його складу. Склад такого злочину містить кожне діяння, передбачене конкретною статтею КК України, незалежно від ступеня, тяжкості та інших ознак його наслідків. Подібна констrukція складу злочину означає, що для наявності складу злочину достатньо скоєння самої дії. Тому настання шкідливих наслідків не впливає на кваліфікацію аналізованих діянь, а лише має враховуватися при призначенні покарання.²

Усі злочини, передбачені статтями 305 – 320 КК України, поєднує те, що обов'язкову ознаку їх об'єктивної сторони складають діяння, які є порушенням встановленого порядку обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. Такий порядок в Україні регламентується як нормами міжнарод-

¹ Александров Ю. В. Кримінальне право України : Загальна частина : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / Ю. В. Александров, В. А. Клименко. – К. : МАУП, 2004.

² Пономаренко Ю. Г. Кримінологічна характеристика та попередження злочинів у сфері незаконного наркообігу : дис. канд. юрид. наук : номер спец. / Ю. Г. Пономаренко. – Х. : НУВС, 2005. – 196с.

ного права, так і власними законами і підзаконними нормативно-правовими актами.

Базовим актом українського законодавства у цій сфері є Закон України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» (далі – базовий Закон). Усі діяння із зазначеними речовинами та засобами, що проводяться з порушенням вимог вказаного Закону, є протиправними.

Відповідно до Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними «незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів – це діяння з: культивування рослин, включених до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, розроблення, виробництва, виготовлення, зберігання, перевезення, пересилання, придбання, збуту, ввезення на територію України, вивезення з території України, транзиту через територію України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, що здійснюються з порушенням законодавства про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори».

Сутність зазначених діянь розкривається у базовому Законі. Так, під *культивуванням* розуміється посів і вирощування рослин снотворного (опійного, в тому числі олійного та інших сортів, що містять опій) маку і конопель, інших рослин, передбачених конвенціями ООН.

Виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин складають усі процеси, за винятком вироблення, за допомогою яких можуть бути отримані наркотичні чи психотропні речовини, в тому числі шляхом екстракції або рафінування, а також перетворення одних наркотичних або психотропних речовин в інші наркотичні засоби і психотропні речовини. Ввезення (імпорт) і вивезення (експорт) визначаються законом як переміщення наркотичних засобів, психотропних речовин чи прекурсорів за межі України або ввезення їх в Україну з іншої держави. Під перевезенням і пересиланням розуміється переміщення наркотичних засобів, психотропних речовин чи прекурсорів з одного місця в інше в межах України.

Однак далеко не всі кримінально-карні діяння у сфері наркообігу знайшли своє тлумачення у нормах вищезгаданих законів. Саме з цих причин обов'язкові ознаки об'єктивної сторони злочи-

нів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів детально описані в диспозиціях відповідних статей КК України. Так, наприклад, у статті 305 роз'яснено, що контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів – це їх переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю. У диспозиції статті 306 «Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» визначається, що – це розміщення коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, у банках, на підприємствах, в установах, організаціях та їх підрозділах або використання таких коштів для придбання об'єктів, майна, що підлягають приватизації, чи обладнання для виробничих чи інших потреб, або використання таких доходів (коштів і майна) з метою продовження незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Аналіз відповідних положень КК України дає підстави для висновку про те, що для всіх злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів характерний **загальний суб'єкт**, тобто осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Водночас, слід зазначити, що заволодіння наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами або прекурсорами шляхом зловживання службовим становищем, незаконна видача рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин, порушення правил поведіння з наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами або прекурсорами може бути здійснена лише спеціальним суб'єктом.

Важливість дослідження **суб'єктивної сторони** злочину полягає в тому, що ознаки останньої мають вирішальне значення для: правильної оцінки суспільної небезпечності діяння; відмежування винного заподіяння шкідливих наслідків від заподіяння шкоди внаслідок так званого казусу (випадку); виключення об'єктивного інкримінування; кваліфікації злочинів; призначення покарання. Актуальність цієї проблеми зростає, коли її розглядають через призму узагальненого бачення суб'єктивної сторони групи злочинів, що мають спільний родовий об'єкт, або характеризуються однорідним предметом, або розмішені в одній главі Криміналь-

ного кодексу (приміром, як злочини, пов'язані з наркоманією). На підставі такого вивчення можна дійти висновку про бажану систему кваліфікуючих суб'єктивних ознак, доречність (чи недоречність) існування тієї чи іншої заборони, відмінність загальних і спеціальних кримінально-правових норм, а також дати рекомендації щодо кваліфікації злочинів.¹

Особливістю **суб'єктивної сторони** злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів є наявність прямого умислу. Умисність скоєння цих злочинів обумовлена характером діянь, що утворюють їх об'єктивну сторону.

Особа, яка скоює один із вищезгаданих злочинів, усвідомлює суспільно небезпечний характер діянь, передбачає суспільну небезпечність наслідків своєї дії або бездіяльності і бажає або свідомо допускає настання таких наслідків.

Виключення складають злочини, які передбачені ст. 320 КК України «Порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів». Ці злочини можуть бути вчинені як умисно, так і з необережності.

Окремі склади злочинів мають специфічні **кваліфікуючі ознаки**, пов'язані з особливостями предмета злочину, - великі та особливо великі розміри наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів; особливо небезпечні наркотичні засоби чи психотропні речовини.

Великі й особливо великі розміри наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів – це кількісні параметри предмета окремих злочинів розглядуваної категорії. Згідно з приміткою до ст. 305 КК ці розміри визначаються спеціально уповноваженим органом виконавчої влади у галузі охорони здоров'я. При вирішенні питання про розміри предмета аналізованих злочинів необхідно керуватися Таблицями невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів, які перебувають у незаконному обігу. Наприклад, великим розміром визнається така кількість наркотичних засобів: героїну – від 1 до 10 г, гашишу (анаші) – від 40 до 500 г, кокаїну – від 1 до 15 г, макової соломи висушеної – від 1

¹ Музика А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів.— К.: Логос, 1998.

до 5 кг, макової соломи не висушеної – від 5 до 25 кг. Відповідно кількості наведених видів наркотиків, що перевищує верхню межу великого розміру, визнається особливо великим розміром.

Вирішуючи питання про кваліфікацію дій винного у випадках, коли вони були пов'язані з наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами різних видів, розмір цих засобів (речовин) визначається виходячи з їх загальної кількості. Якщо ж поряд із такими засобами й речовинами предметом злочину був ще й прекурсор, об'єднувати їх кількість із кількістю останнього не можна. Можна складати лише кількість прекурсорів різних видів.

Таблиці узгоджено із списками відповідних таблиць наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, тобто з Переліком. Вони розроблені на підставі даних про небезпечність для здоров'я та життя відповідних доз наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, про максимально допустимі разові та добові дози вживання наркотичних (психотропних) лікарських засобів, частоту їх застосування в лікувальній практиці, а також з урахуванням: особливостей фармакологічної дії речовин; шляхів отримання цих засобів і речовин.

Особливо небезпечні наркотичні засоби чи психотропні речовини – це включені до списків № 1 і № 2 таблиці I Переліку наркотичні засоби і психотропні речовини, які є особливо небезпечними для здоров'я населення. Згідно із законодавством їх обіг в Україні заборонено. У КК дії з ними утворюють кваліфікуючу ознаку злочинів, передбачених ч. 2 ст. 305, ч. 2 ст. 307, ч. 3 ст. 313, ч. 3 ст. 314, і характеризують якісні параметри предмета злочину – при цьому враховано ступінь небезпечності зазначених засобів і речовин для здоров'я людини, яку вони можуть становити у разі зловживання ними.¹

Для юридичної і соціальної оцінки діяння, пов'язаного з наркоманією, важливе значення мають факультативні ознаки суб'єктивної сторони злочину – його **мотив і мета**.

Мотивом у кримінальному праві називають усвідомлену потребу, яка спонукає суб'єкта до діяльності. Головним стимулом, що спонукає до дії (бездіяльності), є усвідомлені потреби людини.

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. - К.: Атіка, 2005.- С. 714

Цю роль можуть відігравати також інші стимули – інтереси, прагнення, почуття тощо. Мотивація злочину – це весь внутрішній механізм його вчинення. Причому «без мотивів не буває вчинків»¹, тобто кожне діяння певним чином мотивовано. Значення мотиву для юридичної оцінки діяння є настільки важливим, що поки невідомий мотив діяння, ми не знаємо і не можемо сказати, що саме особа вчинила. Справді, вчинення одного й того ж діяння (наприклад, позбавлення життя потерпілого) залежно від мотиву може бути і злочином (якщо вчинене з мотиву помсти), і правомірним вчинком (якщо вчинене за мотивом захисту від суспільно небезпечного посягання).

Усі злочини, пов'язані з наркоманією, вчиняються за певними мотивами, хоча в більшості випадків останні не передбачені законом як обов'язкові ознаки цих злочинів. Але аналіз суб'єктивної сторони зазначених злочинів дозволяє зробити висновок про мотиви їх вчинення. Найбільш поширеними серед них є *корисливий* мотив і прагнення виготовити, придбати, перевезти, переслати, зберігати їх, посіяти і виростити снотворний мак або коноплі для власного *вживання* чи для вживання їх іншими особами.

Враховуючи вартість (ціну) наркотичних засобів і психотропних речовин на «чорному» ринку, прибутковість торгівлі ними можна помилково визнати, що перше місце серед мотивів аналізованих злочинів посідає корисливий мотив. Так, він дійсно може бути рушійною силою при вчиненні будь-якого злочину, пов'язаного з наркоманією².

Однак це не означає, що більшість чи якась частина розглядуваних злочинів вчиняється лише з корисливих мотивів. Аналіз кримінального законодавства в цій галузі доводить, що тільки окремі склади злочинів містять вказівку на корисливий мотив або корисливу мету. Так, збут наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів далеко не завжди пов'язаний з корисливим мотивом, оскільки означає будь-яке відчуження вказаних засобів і речовин (а не тільки дії, пов'язані з задоволенням матеріального інтересу). Не є корисливістю обов'язковою ознакою і для розкра-

¹ Словник юридичних термінів (російсько-український).— К., 1994.— С. 235

² Семерак О.С., Ступник Я.В., Сливич І.І. Наркозлочинність: кримінологічна та кримінально-правова характеристика: навч.-практ. посібник / О.С. Семерак, Я.В. Ступник, І.І. Сливич – Ужгород: Видавництво ФОРМ Бреза А. Е., 2013. – 83-107.

дання наркотичних засобів та психотропних речовин. Нарешті, судова практика свідчить: приблизно 90 % засуджених за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів – це особи, які незаконно виробили, виготовили, придбали тощо ці засоби й речовини для власного вживання.

Звичайно, статистичні дані можуть неповністю відповідати реальній ситуації. Так, у деяких справах лише згадуються «невстановлені слідством особи», які збувають наркотики за гроші, тобто з корисливих мотивів. Але як би там не було, споживачів наркотичних засобів набагато більше, ніж наркоділків.

Окрім того, значна кількість хворих на наркоманію сама забезпечує себе наркотиками. А ті, хто збуває останні, часто самі їх вживають, тому діють з двоєдиним мотивом – бажанням одержати матеріальну вигоду та задовольнити власну потребу в них.

Викладене доводить, що найбільш поширеним, основним мотивом вчинення злочинів, пов'язаних із наркотичними засобами або психотропними речовинами, є мотив вживання (власного чи іншими особами). Це повинно бути враховано в процесі подальшого вдосконалення антинаркотичного законодавства, яке нині спрямоване в основному проти споживача наркотиків, нерідко хворої людини (наркомана), а їх розповсюджувачів лишеа недосяжними для правоохоронних органів¹.

Всі злочини, поєднані з наркоманією, вчиняються з тією чи іншою *метою* (без мети не буває вчинку), але не в усіх цих злочинах мета є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони. Виготовлення чи вироблення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин чи прекурсорів вчиняються з метою їх збуту або вживання, а збут – з метою одержання наживи (прибутку) або (і) поширення наркоманії. З тією ж метою вчиняються викрадання наркотичних засобів і психотропних речовин (ст. 308 КК) чи прекурсорів (ст. 312 КК), а також посів або вирощування снотворного маку чи конопель (ст. 310 КК). До прикладу, злочинець має на меті викликати у особи інтерес до наркотичних засобів або психотропних речовин, а отже і бажання вжити їх. Ця мета може бути більш змістовною – викли-

¹ Семерак О.С., Ступник Я.В., Сливич І.І. Наркозлочинність: кримінологічна та кримінально-правова характеристика: навч.-практ. посібник / О.С. Семерак, Я.В. Ступник, І.І. Сливич – Ужгород: Видавництво ФОР БРЕЗА А. Е., 2013. – 83-107.

кати у потерпілого бажання, потребу вживати ці засоби і речовини більш-менш постійно, тривало, а інколи – залучити особу до вживання аби «посадити на голку». Тобто метою-мінімум цього злочину є домогтися від потерпілого разового вживання наркотиків, а метою-максимум – викликати у нього бажання вживати їх постійно, що призведе до захворювання на наркоманію.

Умисне порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів (ст. 320 КК) може вчинятися з корисливою метою або з метою створення лишку цих засобів і речовин для наступного збуту. При необережному вчиненні цей злочин, як і будь-який інший, мети мати не може.¹

На основі вищевикладеного можна зробити висновок, що найбільш значущими критеріями для *класифікації злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів* є предмет та обов'язкова ознака об'єктивної сторони наркозлочину (сутність кримінально-карного діяння).²

Залежно від предмета це злочини, які передбачають вчинення діянь з: наркотичними засобами; психотропними речовинами; прекурсорами; аналогами наркотичних засобів і психотропних речовин; наркомісткими рослинами, коштами, отриманими від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин; документами на отримання або придбання наркотичних зазначених засобів або речовин; обладнанням, призначеним для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Залежно від сутності кримінально-карного діяння (обов'язкової ознаки об'єктивної сторони наркозлочину) це: контрабанда; незаконне заволодіння (шляхом викрадення, привласнення, вимагання, шахрайства, зловживання службовим становищем); незаконні виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут; діяння, пов'язані з незаконним введенням в організм та вживанням відповідних засобів та речовин; незаконний посів або вирощування наркомістких рослин; ор-

¹ Музика А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів.— К.: Логос, 1998.

² Венедіктов А.А. Поняття та види наркозлочинів // Навково-практичний журнал «Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – № 21. – 2009. – С. 67–76.

ганізація місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення; незаконні операції з документами на отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів; порушення встановлених правил їх обігу.

Л.І. Романова пропонує дещо іншу класифікацію злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків.¹

До **першої групи** належать суспільно небезпечні діяння, вчинені споживачами наркотиків, тобто наркоманами. Наркотики тут є предметом злочину. У цю групу входять усі незаконні операції з наркотичними засобами, вчинені для особистого споживання, без мети збуту. Найбільш поширеним злочином, що найбільш часто вчиняється споживачами наркотиків, охоплюється рамками складу злочину, передбаченого ст. 309 КК.

У **другу групу** можна об'єднати безпосередньо розкрадання і вимагання наркотичних і психотропних препаратів, а також ті злочини, які спрямовані на отримання матеріальних коштів на їх придбання. На частку цих злочинів припадає більше половини від числа всіх злочинів, що здійснюються наркоманами.

У **третьою групу** злочинів, пов'язаних з наркотиками, складають агресивно-насильницькі діяння, які нерідко здійснюють споживачі наркотиків, перебуваючи в стані наркотичного сп'яніння. На частку цих злочинів припадає 5-6% від загальної кількості зареєстрованих наркозлочинів. У стані сп'яніння кожен наркоман являє собою реальну небезпеку і загрозу заподіяння шкоди собі і оточуючим. Перебуваючи під впливом наркотиків, він не здатний адекватно оцінювати події і в повній мірі контролювати свою поведінку. У числі цих злочинів, перш за все, виділяються хуліганські злочини і злочини проти особистості. Багато із злочинів проти особистості, скоєних у стані наркотичного сп'яніння, відрізняються особливою жорстокістю, цинізмом, супроводжуються тривалими і безжалючими знущаннями над потерпілим. Під впливом наркотику руйнуються стримуючі психологічні бар'єри, і злочинцеві стає чужим почуття каяття і докорів сумління, йому байдужа своя доля і, тим більше, доля оточуючих.

До **четвертої групи** злочинів, пов'язаних з наркотиками, слід віднести ті, які вчиняються лікарями та іншими медичними

¹ Романова Л.И. Наркомания и наркотизм. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003, С. 291-306.

працівниками, тому вони об'єднуються за ознакою спеціального суб'єкта злочину.

У *п'яту групу* слід віднести ті злочини, які скоюються проти підростаючого покоління. Це схилення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин. Суспільна небезпека цих злочинів полягає в тому, що збиток завдається фізичному і психічному здоров'ю дітей, підлітків і молодих людей – генофонду суспільства. Завдання зацікавлених у поширенні наркотиків осіб полегшується тим, що цій категорії населення притаманне цікавість, відсутність життєвого досвіду і знань про небезпеку наркоманії. Процес звикання відбувається значно швидше, ніж у дорослих.

У *шосту групу* варто віднести злочини, пов'язані з поширенням наркоманії. Сюди відносяться такі злочини, як незаконні операції з наркотичними засобами та психотропними речовинами з метою збуту (ст. 307 КК); організація або утримання місць для споживання наркотиків (ст. 317 КК) тощо. Дана група злочинів є найбільш суспільно небезпечною, оскільки вона пов'язана з подальшим поширенням негативного соціального явища, прилучення до наркотиків дедалі більшої кількості осіб. Але всередині цієї групи виділяється підгрупа злочинів, вчинених організованими злочинними групами.

У *сьому групу* відносяться ті злочини, що стають можливими завдяки службовим або посадовим положенням злочинців та їхніх покровителів-співучасників. Сюди відноситься пособництво в контрабанді наркотиків, лобювання інтересів наркоділків в законодавчих органах країни, надання допомоги у звільненні злочинців, захоплених правоохоронними органами та інші.

До *восьмої групи* відносяться злочини, які вчиняються через наркотики і заради них в місцях позбавлення волі. Наркотики можуть бути своєрідним еквівалентом при розрахунках між засудженими, виступати як бойова зброя для розправи над неугодами або винними, бути засобом поневолення, придушення їх волі.

Дев'яту групу складають такі злочини, як зараження тяжкими або невиліковними хворобами. Це положення підкріплене загальновідомим фактом, що основними переносниками СНІДу є саме наркомани.

І, нарешті, в *десяту групу* входять злочини, пов'язані з ухиленням від сплати податків. Величезні кошти, отримані від нарко-

торгівлі, легалізуються в різних формах підприємницької діяльності, будучи вкладеними в найбільш прибутковій галузі промисловості, акції підприємств, засоби масової інформації.

Аналізуючи сутність предмета досліджуваних злочинів, можна дійти висновку про єдність кримінально-правової природи протиправних діянь з наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами та прекурсорами. За своєю медичною ознакою і наркотичні засоби, і психотропні речовини, і їх аналоги можуть бути визнані такими за умови чинення ними специфічного впливу на центральну нервову систему людини, що обумовлює патологічне, важко переборне звикання до них, тобто наркоманію.

Наркоманія (від грецького *narke* – заціпеніння, і *mania* – безумство, паталогічний потяг) – хвороба, що характеризується неперборним потягом до препаратів, які викликають у невеликих дозах ейфорію, а у великих – оглушення, наркотичний сон.¹ Тобто, вживання як наркотичних речовин, так і психотропних засобів своїм наслідком має наркоманію. Відповідно, вживання їх аналогів також веде до наркоманії. Щодо прекурсорів, то, виходячи з їх законодавчого визначення, останні є засобом для виготовлення наркотиків та психотропних речовин. Таким чином і прекурсори, як предмет відповідних кримінально-карних діянь, опосередковано пов'язані з наркоманією.

Виходячи з цього, вважається доцільним усі злочини, передбачені статтями 305 – 320 КК України визначити, як «наркозлочини». Зазначений термін Ю. Г. Пономаренко ототожнює зі злочинами у сфері наркообігу², з чим ми в цілому погоджуємося. Адже, виходячи з викладеного вище, поняття «злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів», «злочини у сфері наркообігу», «наркозлочини» можна визнати такими, що за своїм змістом охоплюють одні й ті ж діяння. Слід також зауважити, що в науковій літературі по відношенню до досліджуваної групи злочинів застосовується термін «злочини, пов'язані з наркообігом» та подібні до нього, що ґрунтуються на

¹ Большая советская энциклопедия : в 30-ти т. – изд. 2-е. – М. : «Советская энциклопедия», 1975. – Т. 21. – 1340 с.

² Пономаренко Ю. Г. Кримінологічна характеристика та попередження злочинів у сфері незаконного наркообігу : дис. канд. юрид. наук : номер спец. / Ю. Г. Пономаренко. – Х. : НУВС, 2005. – 196с.

«зв'язку» кримінально-карних-діянь з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин їх аналогів та прекурсорів. Широке тлумачення «зв'язку» дозволяє віднести до таких злочинів діяння, вчинені під впливом введених в організм наркотиків; корисливі злочини, вчинені заради отримання коштів на придбання наркотичних засобів, тощо.¹

Такі злочини дійсно опосередковано пов'язані з наркообігом. Тому, в разі вживання подібних термінів по відношенню до досліджуваної групи злочинів, ми вважаємо доцільним вказувати не просто на зв'язок, а й на його безпосередність, скажімо: «злочини, безпосередньо пов'язані з наркообігом». Так чи інакше, відмітимо, що термін «наркозлочини» є більш зручним для застосування в науці, а при наданні йому юридичного визначення може бути використаний у правотворчості, а відповідно й у процесі правозастосування.

Ю. Г. Пономаренко, даючи визначення злочинами у сфері наркообігу, зазначає, що – це злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, тобто суспільно небезпечні, винні, протиправні діяння, пов'язані із контрабандою, виробленням, виготовленням, придбанням, зберіганням, перевезенням, пересиланням, збутом, викраденням, привласненням, вимаганням названих речовин, а також культивуванням рослин, що містять наркотичні речовини, які заважають шкоди здоров'ю населення.²

А.А. Венедіктов зазначає, що для більш повного охоплення змісту поняття наркозлочинів доцільно зазначити у визначенні злочини, які полягають в операціях з документами на отримання або придбання відповідних засобів і речовин. Під такими операціями розуміється незаконне виготовлення, підроблення, використання чи збут підроблених документів на отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів, а також незаконну видачу рецепту на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин. Крім того, до змісту поняття наркозлочи-

¹ Венедіктов А.А. Поняття та види наркозлочинів // Науково-практичний журнал «Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – № 21. – 2009. – С. 67–76.

² Пономаренко Ю. Г. Кримінологічна характеристика та попередження злочинів у сфері незаконного наркообігу : дис. канд. юрид. наук : номер спец. / Ю. Г. Пономаренко. – Х. : НУВС, 2005. – 196с.

нів доцільно включити й порушення посадовими особами встановлених правил обігу наркотичних засобів, прекурсорів та психотропних речовин. Доречним є і включення до змісту досліджуваного поняття не тільки протиправного заволодіння відповідним засобами та речовинами, а й обладнанням для їх виготовлення.¹

Включення у визначення *суспільно небезпечних наслідків* наркозлочинів у вигляді шкоди здоров'ю населення не є обов'язковим, оскільки ці злочини мають формальний склад і вважаються закінченими з моменту вчинення відповідного діяння, незалежно від настання шкідливих наслідків. Розкриття у визначенні наркозлочинів власне поняття злочину як суспільно-небезпечного, винного протиправного діяння не є обов'язковим. В даному випадку доцільно вживати термін і кримінально-карні діяння, який передбачає і протиправність, і винність, і суспільну небезпеку таких діянь.

Таким чином, можемо зазначити, що наркозлочини — це кримінально-карні діяння, що полягають у контрабанді, незаконному виготовленні, виробленні, зберіганні, транспортуванні, збуті, придбанні, вживанні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, протиправному заволодінні ними або обладнанням для їх виготовлення, порушенні посадовими особами встановлених правил їх обігу, незаконних операціях з документами на їх отримання або придбання, незаконному культивуванні наркомістських рослин.

Залежно від безпосереднього об'єкта, особливостей предмета та об'єктивної сторони злочину проти здоров'я населення, поділяють на такі види:

1) злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів та інших предметів, небезпечних для здоров'я населення (статті 305–307, 309–311, 320 і 321 КК);

2) злочини, пов'язані з незаконним заволодінням наркотичними засобами, а також обладнанням, призначеним для їх виготовлення (статті 308, 312, 313, 318 і 319 КК);

3) злочини, пов'язані з незаконним вживанням наркотич-

¹ Венедіктов А.А. Поняття та види наркозлочинів // Науково-практичний журнал «Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). — № 21. — 2009. — С. 67–76.

них і одурманюючих засобів, а також допінгу (статті 314–317, 322–324 КК);

4) інші злочини проти здоров'я населення (статті 325–327 КК).

14.2. Злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів та інших предметів, небезпечних для здоров'я населення

Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів (ст. 305 КК).

Частиною 1 статті 305 КК передбачено відповідальність за контрабанду наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів, тобто їх переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю.

Безпосереднім об'єктом злочину є встановлений порядок поводження із засобами та речовинами, що можуть викликати наркоманію, зокрема порядок їх переміщення через митний кордон України. **Предметом** цього злочину є наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги чи прекурсори або фальсифіковані лікарські засоби.

Наркотичні засоби – це речовини природного чи синтетичного походження, препарати, рослини (маку або конопель), які становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними, включені у відповідний перелік згідно із законодавством України та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВРУ.

Психотропні речовини – це включені до відповідного Переліку речовини природного чи синтетичного походження, препарати, природні матеріали, які здатні викликати стан залежності та справляти депресивний або стимулюючий вплив на центральну нервову систему чи викликати порушення сприйняття, емоцій, мислення або поведінки і становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними (ДЕТ, ДМТ, ЛСД, мескалін, алобарбітал тощо).

Аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин – це

заборонені до обігу в Україні речовини природного чи синтетичного походження, не включені до Переліку, хімічна структура і властивості яких подібні до хімічної структури і властивостей наркотичних засобів і психотропних речовин, психоактивну дію яких ці речовини відтворюють.

Прекурсори наркотичних засобів та психотропних речовин (далі – прекурсори) – це речовини та їх солі, що використовуються при виробництві, виготовленні наркотичних засобів і психотропних речовин, включених до Переліку. Наприклад, до прекурсорів відносять ацетон, етиловий ефір, соляну кислоту, сірчану кислоту, толуол.

Фальсифіковані лікарські засоби – лікарські засоби, які умисно промарковані неідентично(невідповідно) відомостям (одній або декільком з них) про лікарський засіб з відповідною назвою, що внесені до державного реєстру лікарських засобів України, а так само лікарські засоби, умисно підроблені в інший спосіб, і не відповідають відомостям (одній або декільком з них), у тому числі складу про лікарський засіб з відповідною назвою, що внесені до Державного реєстру лікарських засобів України.

Об’єктивна сторона цього злочину характеризується двома альтернативними формами дії: 1) переміщення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів через митний кордон України поза митним контролем 2) приховування зазначених вище предметів від митного контролю.

За своєю конструкцією злочин, передбачений ч. 1 ст. 305 КК, відноситься до злочинів з формальним складом. Кримінальна відповідальність настає за сам факт незаконного переміщення цих предметів через кордон, незалежно від того, чи зміг винний розпорядитися ними чи ні.

Суб’єктивна сторона контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів передбачає наявність прямого умислу.

Суб’єктом злочину є фізична, осудна особа, яка до вчинення злочину досягла 16-річного віку.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 305 КК) є дії, передбачені ч. 1 ст. 305 КК вчинені: 1) повторно; 2) за попередньою змовою групою осіб; 3) якщо предметом цих дій були особливо небезпечні наркотичні засоби чи психотропні речовини або

4) наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги чи прекурсори або фальсифіковані лікарські засоби у великих розмірах.

Особливо кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 3 ст. 305 КК) є дії, передбачені ч. 1 або 2 ст. 305 КК вчинені: 1) організованою групою; 2) якщо предметом контрабанди були наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги чи прекурсори або фальсифіковані лікарські засоби в особливо великих розмірах.

Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ст. 306 КК). Стаття 306 КК передбачає відповідальність за розміщення коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, у банках, на підприємствах, в установах, організаціях та їх підрозділах або використання таких коштів для придбання об'єктів, майна, що підлягають приватизації, чи обладнання для виробничих чи інших потреб, або використання таких доходів (коштів і майна) з метою продовження незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів

Основним безпосереднім об'єктом злочину є порядок, встановлений в Україні та інших країнах, спрямований на недопущення легалізації (відмивання) коштів, здобутих від злочинного наркобізнесу. **Додатковим об'єктом** можуть виступати інтереси правосуддя, нормальне функціонування фінансово-кредитної системи, право власності.

Предметом злочину є фінансові кошти (гроші, цінні папери, акції), отримані в результаті наркобізнесу, об'єкти приватизації, обладнання та інше майно підприємств, організацій або установ, яке приватизоване або придбане за фінансові кошти отримані в результаті наркобізнесу.

Об'єктивна сторона цього злочину передбачає три альтернативні дії у формі: 1) розміщення коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, у банках, на підприємствах, в установах, організаціях та їх підрозділах; 2) придбання за такі кошти

об'єктів, майна, що підлягають приватизації, чи обладнання для виробничих та інших потреб; 3) використання таких коштів і майна з метою продовження незаконного обігу вказаних предметів.

Злочин вважається закінченим з моменту здійснення будь-якої з вказаних дій.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Для використання коштів і майна, здобутих внаслідок незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів діяння обов'язковою є і *мета* продовження незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Суб'єктом злочину є фізична, осудна особа, якій до вчинення злочину виповнилося 16 років.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 306 КК) є дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені: 1) повторно; 2) за попередньою змовою групою осіб, або 3) у великих розмірах. Під *великим розміром* слід розуміти кошти, сума яких становить двісті та більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК). Частина 1 статті 307 КК містить відповідальність за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту, а також незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 307 КК є правовий режим обігу наркотичних засобів психотропних речовин або їх аналогів та інших предметів, а також повождення з ними й охорону таким чином здоров'я населення.

Предмет злочину утворюють наркотичні засоби, психотропні речовини та їх аналоги (їх поняття див. ст. 305 КК).

Об'єктивна сторона злочину передбачає вичерпний перелік альтернативних форм дій, а саме незаконне: 1) виробництво; 2) виготовлення; 3) придбання; 4) зберігання; 5) перевезення; 6) пересилання; 7) незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Незаконним виробництвом наркотичних засобів, психотро-

пних речовин – вважаються всі дії, пов’язані з серійним одержанням наркотичних засобів, психотропних речовин з хімічних речовин або рослин, включаючи відокремлення частин рослин або наркотичних засобів, психотропних речовин від рослин, з яких їх одержують. Виробництво передбачає систематичну, постійну злочинну діяльність, що здійснюється, як правило, на професійній основі і з професійним обладнанням.

Незаконним виготовленням наркотичних засобів, психотропних речовин є всі протиправні дії, включаючи рафінування та екстракцію, в результаті яких вони одержуються, а також перетворюються на інші готові до використання форми чи на лікарські засоби, що їх містять (вилучення опію-сирцю із зрізаних головок зеленого маку, висушування зрізаних стебел, коробочок маку всіх видів після вилучення з них насіння, подрібнення та інші дії з метою одержання концентрованого засобу).

Незаконним придбанням наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів необхідно вважати їх купівлю, обмін на інші товари або речі, прийняття як плати за виконану роботу чи надані послуги, позики, подарунка або сплати боргу, привласнення знайденого, збирання залишків наркотиковмісних рослин на пожнивних земельних площах після зняття з них охорони, на земельних ділянках громадян, а також збирання таких дикорослих рослин чи їх частин на пустирях.

Під *зберіганням* треба розуміють будь-які умисні дії, пов’язані з знаходженням наркотичних засобів або психотропних речовин у володінні винного: при собі в одязі, у сумці, в приміщенні тощо.

Перевезення – це переміщення наркотичного засобу, психотропної речовини або їх аналогів з одного місця в інше будь-яким транспортним засобом, по землі, воді або у повітрі.

Незаконне пересилання наркотиків або психотропних речовин це їх відправлення з одного місця в інше в межах України поштою, багажем, посильним тощо. При цьому, отримання або не отримання наркотиків або психотропних речовин адресатом для кваліфікації значення не має.

Під *незаконним збутом* розуміють будь-які форми передачі (оплатної або безоплатної) або реалізації наркотичних засобів або психотропних речовин, в результаті якої вони переходять у володіння і розпорядження інших осіб – продаж, дарування, обмін, пе-

редача і оплата в борг тощо.

Злочин визнається закінченим з моменту вчинення однієї із вище зазначених альтернативних дій.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, а також **метою** збуту.

Суб'єкт злочину – загальний, тобто, фізична, осудна особа, якій до вчинення злочину виповнилося 16 років.

Кваліфікуючими ознаками злочину за частиною 2 ст. 307 КК виступають дії, передбачені ч. 1, вчинені: 1) повторно; 2) за попередньою змовою групою осіб; 3) особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 308–310, 312, 314, 315, 317 КК; 4) із залученням неповнолітнього; 5) збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян; 6) збут чи передача цих речовин у місця позбавлення волі; 7) якщо предмет таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги у великих розмірах; 8) щодо особливо небезпечних наркотичних засобів або психотропних речовини.

Особливо кваліфікуючими ознаками є дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені: 1) організованою групою; 2) якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги в особливо великих розмірах; 3) вчинені із залученням малолітнього або щодо малолітнього.

Ч. 4 ст. 307 КК містить **спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності**, де вказано, що особа, яка добровільно здала наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом, звільняється від кримінальної відповідальності за незаконне їх виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання (ч. 1 цієї статті, ч. 1 статті 309 КК).

Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ст. 309 КК).

Об'єкт, предмет, та об'єктивна сторона цього злочину такі ж

самі, як і злочинів, відповідальність за які передбачена ст. 307 КК.

Суб'єктивна сторона цього злочину – прямий умисел та відсутність мети збуту, тобто подальшої передачі зазначених предметів або реалізації їх іншим особам.

Суб'єкт злочину – загальний, тобто, фізична, осудна особа, якій до вчинення злочину виповнилося 16 років.

Кваліфікуючими ознаками злочину за частиною 2 ст. 307 КК виступають дії, передбачені ч. 1, вчинені: 1) повторно; 2) за попередньою змовою групою осіб; 3) особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 307, 308, 310, 317 КК; 4) якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги у великих розмірах.

Особливо кваліфікуючими ознаками є дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені: 1) із залученням неповнолітнього, а також якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги в особливо великих розмірах.

Ч. 4 ст. 307 КК містить *спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності*, де вказано, що особа, яка добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії, звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені частиною першою статті 309 КК.

Посів або вирощування снотворного маку чи конопель (ст. 310 КК). Частиною 1 статті 310 КК передбачена відповідальність за незаконний посів або незаконне вирощування снотворного маку в кількості від ста до п'ятисот рослин чи конопель у кількості від десяти до п'ятдесяти рослин.

Основним безпосереднім об'єктом цих злочинів є здоров'я населення. **Обов'язковим додатковим об'єктом** злочину є порядок додержання встановленої державою заборони на культивування снотворного маку чи конопель громадянами. **Предметом** цього злочину є будь-які види снотворного маку у кількості понад ста рослин чи конопель у кількості понад десяти рослин (опійний або олійний мак, індійська конопля чи вказані рослини іншого сорту). Інші рослини (наприклад, кокаїновий кущ і т.і.), які не вказані у законі не є предметом цього злочину, відповідальність за їх посів або вирощування не настає. Для наявності цього злочину

має значення кількість культивованих рослин, яка прямо вказана у законі. За посів або вирощування рослин у розмірах менших ніж вказано у законі кримінальна відповідальність виключається.

Об'єктивну сторону злочину простого складу злочину утворюють незаконний посів або незаконне вирощування снотворного маку в кількості від ста до п'ятисот рослин чи конопель у кількості від десяти до п'ятдесяти рослин.

Посівом вважається внесення насіння у ґрунт або висаджування розсади на будь-якій земельній ділянці. *Вирощуванням* є догляд за посівами або сходами (спушування, прополювання, проріджування, полив, підживлення тощо) з метою доведення їх до стадії досягання. Незаконними перелічені дії будуть, якщо вони вчинені без дозволу компетентних органів або навіть за наявності такого дозволу, але з перевищенням відведеної для культивування наркотиковмісних рослин площі, на земельних ділянках, не зазначених у дозволі, понад обсяги, встановлені державним замовленням, тощо. *Місцем* вчинення злочину може бути будь-яка земельна ділянка. Розмір ділянки, ступінь зростання і стиглості рослин для кваліфікації значення не мають. При підрахунку кількості рослин окремою рослиною вважається та, яка має самостійний корінь, а кількість її стебел в розрахунок не береться. При підрахунку кількості рослин різних видів (маку снотворного і конопель) допускається їх складання.

Злочин вважається закінченим з моменту внесення насіння або посадки розсади в ґрунт чи виконання будь-яких дій з догляду за рослинами.

Суб'єктивна сторона злочину включає вину в формі прямого умислу.

Суб'єктом злочину є фізична, осудна особа, яка до вчинення злочину досягла 16-річного віку.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 310 КК) є дії, передбачені ч. 1 ст. 310 КК, вчинені: 1) особою, яка була засуджена за цією статтею; 2) особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 307, 309, 311, 317 КК; 3) за попередньою змовою групою осіб з метою збуту; 4) незаконний посів або незаконне вирощування снотворного маку в кількості п'ятисот і більше рослин; 5) незаконний посів або незаконне вирощування конопель у кількості п'ятдесят і більше рослин.

Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів (ст. 311 КК). Статтею 311 КК передбачено відповідальність за три види незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів з метою їх використання для виробництва або виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин – просте незаконне виробництво, придбання, зберігання, перевезення або пересилання прекурсорів (ч. 1 ст. 311 КК); кваліфіковане – за наявності обтяжуючих обставин, передбачених ч. 2 ст. 311 КК; особливо кваліфіковане – за наявності особливо обтяжуючих обставин, зазначених у частині 3 цієї статті.

Основним безпосереднім об'єктом є суспільні відносини у сфері обігу прекурсорів, в яких втілені права і обов'язки державних органів, інших юридичних осіб та громадян при здійсненні ними діяльності, пов'язаної з виробництвом, придбанням, зберіганням, переміщенням і реалізацією прекурсорів.

Предметом злочину є прекуртори, тобто хімічні речовини та їх солі, що використовуються при виробництві наркотичних та психотропних речовин, включених у таблицю IV Переліку.

Об'єктивна сторона злочину представлена низкою дій: 1) виробництво; 2) виготовлення; 3) придбання; 4) зберігання; 5) перевезення; 6) пересилання. Кожна з них має самостійне значення, і за наявності інших елементів складу злочину, для притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 311 КК достатньо встановити вчинення однієї із зазначених в диспозиції статті дій. Поняття незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання, а також збут аналогічні поняттям дій з наркотичними засобами або психотропними речовинами, передбаченими ст. 307 КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, а також **метою** використання прекурсорів для виробництва або виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин, а для злочину, передбаченого ч. 2 ст. 311 КК, додатково ще й мети збуту прекурсорів.

Суб'єктом злочину є фізична, осудна особа, що до вчинення злочину досягла 16-річного віку.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 311 КК) є дії, передбачені ч. 1 ст. 311 КК, вчинені: 1) повторно; 2) за поперед-

ньою змовою групою осіб; 3) у великих розмірах; 4) з метою збуту, а також 5) незаконний збут прекурсорів.

Особливо кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 3 ст. 311 КК) є дії, передбачені ч. 1 та ч. 2 ст. 311 КК, вчинені: 1) організованою групою; 2) в особливо великих розмірах.

Ч. 4 ст. 311 КК містить **спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності**, де вказано, що особа, яка добровільно здала прекурсори, що призначалися для виробництва або виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин, і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних із незаконним обігом прекурсорів, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, звільняється від кримінальної відповідальності за незаконні їх виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання (частина перша цієї статті).

Порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 320 КК). Частиною 1 статті 320 КК передбачено відповідальність за порушення встановлених правил посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, а також порушення правил виробництва, виготовлення, зберігання, обліку, відпуску, розподілу, торгівлі, перевезення, пересилання чи використання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, призначених для виробництва чи виготовлення цих засобів чи речовин.

Безпосереднім об'єктом злочину є порядок посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, а так само виробництво, виготовлення, зберігання, облік, випуск, розподіл, торгівля, перевезення, пересилання чи використання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, встановлений з метою недопущення виходу цих засобів і речовин з-під контролю і недопущення завдання шкоди здоров'ю населення. Тобто йдеться про законну діяльність, на яку існує спеціальний дозвіл, але яка виконується з порушенням певних правил. **Предметом злочину** є снотворний мак і коноплі, наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги або прекурсори.

Об'єктивна сторона злочину являє собою вчинення хоча б одного з альтернативно зазначених в диспозиції ст. 320 КК діянь,

що порушують встановлені правила: 1) посіву або вирощування снотворного маку чи конопель; 2) виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів; 3) їх зберігання; 4) обліку; 5) відпуску; 6) розподілу; 7) торгівлі; 8) перевезення; 9) пересилання; 10) використання.

Від злочинів, передбачених ст. 307 і 310 КК, склад злочину, відповідальність за який настає за ст. 320 КК відрізняється тим, що посів або вирощування снотворного маку чи конопель, виробництво чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, їх зберігання, облік, відпуск, розподіл, торгівля, перевезення, пересилання, чи використання здійснюється на законних підставах, але з порушенням певних правил, тоді, як діяльність, зазначена у ст. 307 і 310 КК є взагалі забороненою.

Злочин вважається закінченим з моменту порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом або необережністю.

Суб'єктом злочину можуть бути як службові, так і інші особи, які у зв'язку з виконанням своїх службових або фахових обов'язків повинні додержуватися зазначених правил (зокрема, працівники аптек, а також баз і складів, де зберігаються лікарські препарати, лікувальних закладів, науково-дослідних установ, лабораторій, підприємств, які вирощують наркотиковміські рослини або виготовляють наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори).

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 320 КК) є ті самі дії, вчинені: 1) повторно; 2) якщо вони спричинили нестачу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів у великих розмірах; 3) призвели до викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовою особою своїм службовим становищем.

Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ст. 321 КК). Частиною 1 статті 321 КК перед-

бачено відповідальність за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту, збут отруйних або сильнодіючих речовин, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, а також здійснення таких дій щодо обладнання, призначеного для виробництва чи виготовлення отруйних або сильнодіючих речовин, або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, вчинені без спеціального на те дозволу.

Безпосереднім об'єктом злочину є встановлений з метою охорони здоров'я населення порядок обігу отруйних і сильнодіючих речовин. **Предметом** цього злочину є: 1) отруйні або сильнодіючі речовини, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, отруйні чи сильнодіючі лікарські засоби; 2) обладнання, призначене для їх виробництва чи виготовлення.

Отруйними визнаються це речовини та лікарські засоби у твердому, сипучому або рідкому вигляді, вживання яких навіть із незначним перевищенням дози може призвести до смерті (миш'як, стрихнін, сулема, ціанистий калій тощо).

Сильнодіючими є речовини та лікарські засоби, вживання яких поза призначенням або з порушенням норм дозування може спричинити тяжку шкоду організму людини (наприклад, гормональні препарати). Правовий режим цих препаратів регулюється спеціальними нормативними актами.

Об'єктивна сторона злочину являє собою вчинення хоча б одного з альтернативно зазначених в диспозиції ст. 321 КК діянь, зокрема: 1) виробництво отруйних чи сильнодіючих речовин; 2) виготовлення; 3) придбання; 4) перевезення; 5) пересилання; 6) зберігання; 7) збут; 8) здійснення таких дій щодо обладнання, призначеного для виробництва чи виготовлення згаданих речовин. Ці дії визнаються злочинними тільки за умови їх вчинення без належного дозволу (ліцензії).

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 321 КК, характеризується прямим умислом та **метою** збуту, а ч. 2 ст. 321 КК – умислом чи необережністю.

Суб'єкт злочину, передбаченого ч. 1 ст. 321 КК, – будь-яка особа, яка до вчинення злочину досягла 16-річного віку.

За ч. 2 ст. 321 КК передбачено відповідальність за порушення встановлених правил виробництва, виготовлення, придбання,

зберігання, відпуску, обліку, перевезення, пересилання отруйних чи сильнодіючих речовин, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів

За ч. 2 ст. 321 КК **суб'єктом** злочину є тільки особа, яка за характером дорученої їй роботи зобов'язана була дотримуватися встановлених правил поведження з сильнодіючими чи отруйними речовинами або засобами.

Кваліфікуючими ознаками злочину є дії, передбачені ч. 1 або 2 ст. 321 КК вчинені: 1) повторно; 2) за попередньою змовою групою осіб; 3) якщо предметом таких дій були отруйні чи сильнодіючі речовини, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйні чи сильнодіючі лікарські засоби у великих розмірах

Особливо кваліфікуючими ознаками злочину є дії, передбачені ч. 1 або 2 ст. 321 КК вчинені: 1) організованою групою; 2) якщо предметом таких дій були отруйні чи сильнодіючі речовини, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйні чи сильнодіючі лікарські засоби в особливо великих розмірах

Ч. 5 ст. 321 КК містить **спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності**, де вказано, що особа, яка добровільно здала отруйні чи сильнодіючі речовини, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйні чи сильнодіючі лікарські засоби та вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом, звільняється від кримінальної відповідальності за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання отруйних чи сильнодіючих речовин, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, а також за вчинення таких дій без спеціального на те дозволу (частина перша цієї статті) щодо обладнання, призначеного для виробництва чи виготовлення отруйних чи сильнодіючих речовин, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів.

14.3. Злочини, пов'язані з незаконним заволодінням наркотичними засобами, а також обладнанням, призначеним для їх виготовлення

Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 308 КК). Простий склад злочину, передбачений статтею 308 КК передбачає відповідальність за викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства.

Основним безпосереднім об'єктом злочину є встановлений з метою захисту здоров'я населення порядок обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. **Додатковим факультативним об'єктом** можуть виступати життя та здоров'я особи, власність. Предметом злочину є наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги. До предмета цього злочину також відноситься вилучення наркотиковмісних рослин або їх частин з полів господарств або земельних ділянок до закінчення збирання врожаю. Факт правомірності чи незаконності володіння господарем викраденим наркотичним засобом для кваліфікації значення не має.

Об'єктивну сторону злочину утворюють такі дії: 1) викрадення; 2) привласнення; 3) вимагання; 4) заволодіння шляхом шахрайства.

З **суб'єктивної сторони** цей злочин характеризується прямим умислом.

Суб'єктом викрадення, вимагання і розбою є фізична, осудна особа, яка до вчинення злочину досягла 14-річного віку; шахрайства – 16-річного віку, привласнення – особа, якій ці предмети ввірені або знаходяться у її віданні.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 308 КК) є дії, передбачені ч. 1 ст. 308 КК вчинені: 1) повторно; 2) за попередньою змовою групою осіб; 3) із застосуванням насильства, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого; 4) з погрозою застосування такого насильства; 5) особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 306, 307, 310, 311, 312,

314, 317 КК; 6) у великих розмірах; 6) заволодіння наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами шляхом зловживання службової особи своїм службовим становищем.

Особливо кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 3 ст. 308 КК) є дії, передбачені ч. 1 або 2 ст. 308 КК вчинені: 1) в особливо великих розмірах; 2) організованою групою; 3) шляхом розбою з метою викрадення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; 4) вимагання цих засобів чи речовин, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я.

Викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 312 КК). Простий склад злочину, передбаченого статтею 312 КК містить відповідальність за викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства з метою подальшого збуту, а також їх збут для виробництва або виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Основним безпосереднім об'єктом злочину є встановлений з метою захисту здоров'я населення порядок обігу прекурсорів. **Додатковим безпосереднім об'єктом** може бути життя та здоров'я особи, власність. **Предметом** цього злочину є прекурсори. За **об'єктивною стороною** та її ознаками він є аналогічним злочину, передбаченого ст. 308 КК, від якого він відрізняється за предметом. Також, з об'єктивної сторони, крім форм, визначених у ст. 308 КК може також проявлятися у незаконному збуті прекурсорів.

Суб'єктивна сторона цього злочину, крім прямого умислу, передбачає і **спеціальну мету** – збут прекурсорів іншим особам або їх збут для виробництва або виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Суб'єктом злочину є фізична, осудна особа, що до вчинення злочину досягла 16-річного віку, у випадку вчинення злочину шляхом зловживання службовим становищем – службова особа.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 312 КК) є дії, передбачені ч. 1 ст. 312 КК вчинені: 1) повторно; 2) за попередньою змовою групою осіб; 3) із застосуванням насильства, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого; 4) з погрозою застосування такого насильства; 5) у великих розмірах; 6) заволо-

діння прекурсорів шляхом зловживання службової особи своїм службовим становищем.

Особливо кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 3 ст. 312 КК) є дії, передбачені ч. 1 або 2 ст. 312 КК вчинені: 1) організованою групою; 2) в особливо великих розмірах; 3) шляхом розбою з метою викрадення прекурсорів; 4) вимагання прекурсорів, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я.

Викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням (ст. 313 КК). Частиною 1 статті 313 КК передбачено відповідальність за викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним шляхом шахрайства, а також незаконне виготовлення, придбання, зберігання, передача чи продаж іншим особам такого обладнання.

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів з приводу придбання, виготовлення, зберігання, передачі чи продажу спеціального обладнання. **Додатковим об'єктом** можуть виступати відносини власності.

З об'єктивної сторони злочин, може проявлятися у таких альтернативних формах посягання: 1) викрадення; 2) привласнення; 3) вимагання; 4) заволодіння ним шляхом шахрайства; 5) виготовлення; 6) придбання; 7) зберігання; 8) передача, тобто безоплатне вручення іншій особі; 9) продаж обладнання іншим особам (їх поняття аналогічні злочинам, передбаченим ст.ст. 185–187, 189–191, 308 КК).

Моментом закінчення даного злочину вважається вчинення хоч б однієї з перелічених дій.

Суб'єктивна сторона злочину – прямий умисел. При цьому особа усвідомлює призначення обладнання для виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин чи їх аналогів.

Суб'єкт злочину – загальний, тобто фізична, осудна особа, якій до вчинення злочину виповнилося 16 років.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 313 КК) є дії, передбачені ч. 1 ст. 313 КК вчинені: 1) повторно; 2) за попередньою змовою групою осіб; 3) особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 306, 312, 314, 315, 317, 318 КК; 4) заволодіння обладнанням, призначеним для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем.

Особливо кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 3 ст. 313 КК) є дії, передбачені ч. 1 або 2 ст. 313 КК вчинені: 1) організованою групою; 2) з метою виготовлення особливо небезпечних наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; 3) розбій з метою викрадення обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також його вимагання, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я.

Незаконне виготовлення, підроблення, використання чи збут підроблених документів на отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів (ст. 318 КК). Частинною 1 статті 318 КК передбачено відповідальність за незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут підроблених чи незаконно одержаних документів, які дають право на отримання наркотичних засобів чи психотропних речовин або прекурсорів, призначених для вироблення або виготовлення цих засобів чи речовин.

Безпосереднім об'єктом злочину є встановлений з метою охорони здоров'я населення порядок отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів. Його **предметом** є документи, які надають право на отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів лікарських форм. Такі документи можуть біти трьох видів: 1) незаконно виготовлені; 2) підроблені; 3) незаконно отримані.

Об'єктивна сторона злочину характеризується такими діями: 1) незаконно виготовлення; 2) підроблення; 3) використання; 4) збут підроблених або незаконно одержаних вище зазначених документів.

Склад цього злочину є формальним. Злочин вважається закінченим з моменту виконання будь-яких з перелічених в диспо-

зиції ст. 318 КК дій незалежно від того, чи змогла особа отримати зазначені засоби чи речовини.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого умислу.

Суб'єкт злочину – загальний, тобто фізична, осудна особа, яка до вчинення злочину досягла 16-річного віку.

Кваліфікуючими ознаками злочину є дії, передбачені ч. 1 ст. 318 КК вчинені: 1) повторно; 2) за попередньою змовою групою осіб; 3) особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 306–317 КК.

Незаконна видача рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин (ст. 319 КК). Частиною 1 статті 319 КК передбачено відповідальність за незаконну видачу рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах.

Безпосереднім об'єктом злочину є порядок видачі рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин, встановлений з метою перекриття шляхів поширення наркоманії. **Предметом** цього злочину є рецепт, тобто документ, який надає право на придбання зазначених засобів або речовин.

Об'єктивна сторона злочину виражається в незаконній видачі такого рецепта. Незаконна видача лікарем має місце у випадках, коли рецепт виданий особі, яка не має права на придбання наркотичних засобів або психотропних речовин як ліків або в ньому збільшена кількість допустимої дози відпуску наркотичних засобів або психотропних речовин тощо.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого умислу. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину є **мотив** – корисливі мотиви або інші особисті інтереси.

Суб'єкт злочину – спеціальний, який є медичним працівником (лікарем).

Кваліфікуючими ознаками злочину є дії, передбачені ч. 1 ст. 319 КК, вчинені повторно.

14.4. Злочини, пов'язані з незаконним вживанням наркотичних і одурманюючих засобів, а також допінгу

Незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 314 КК). Простий склад злочину, передбаченого частиною 1 статті 314 КК, містить відповідальність за незаконне введення будь-яким способом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в організм іншої особи проти її волі.

Безпосереднім об'єктом злочину є порядок введення в організм іншої особи наркотичних засобів або психотропних речовин, встановлений з метою охорони здоров'я населення.

Об'єктивна сторона злочину полягає у вчиненні дій, що виражаються у незаконному введенні в організм іншої людини наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Способи вчинення злочину можуть бути різні: із застосуванням насильства або погроз, шляхом обману тощо.

Злочин вважається закінченим з моменту введення зазначеного засобу або речовини.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується наявністю вини в формі прямого умислу. Винна особа усвідомлює, що наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги вводяться в організм потерпілого проти його волі, і бажає виконання цих дій.

Суб'єкт злочину – фізична, осудна особа, яка досягла до моменту його вчинення 16 років.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 314 КК) є дії, передбачені ч. 1 ст. 314 КК якщо вони: 1) призвели до наркотичної залежності потерпілого; 2) вчинені повторно; 3) особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 306–312 та 314–318 КК; 4) вчинені щодо двох чи більше осіб; 5) заподіяли середньої тяжкості чи тяжке тілесне ушкодження потерпілому.

Особливо кваліфікуючими ознаками (ч. 3 ст. 314 КК) є дії, передбачені ч. 1 або 2 цієї статті, вчинені: 1) щодо неповнолітнього; 2) особи, яка перебуває в безпорадному стані; 3) відносно вагітної жінки; 4) якщо вони були пов'язані з введенням в організм іншої особи особливо небезпечних наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; 5) якщо внаслідок таких дій настала смерть потерпілого.

Схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 315 КК). Частиною 1 статті 315 КК передбачено відповідальність за схиляння певної особи до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Безпосереднім об'єктом цього злочину вважається встановлений з метою захисту здоров'я населення порядок обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Об'єктивна сторона злочину полягає у схилянні (прохання, пропозиції, умовляння, переконування, примушування шляхом залякування тощо), тобто ненасильницькій дії, спрямованій на збудження бажання певної особи вжити наркотичні засоби або психотропні речовини хоча б один раз.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення дій, спрямованих на залучення інших осіб до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Відповідальність за цей злочин настає в повному обсязі незалежно від результату – вжила особа наркотичні засоби або психотропні речовини чи відмовилася від нього.

Суб'єктивна сторона складу злочину характеризується наявністю прямого умислу.

Суб'єкт злочину – загальний, тобто фізична, осудна особа, якій до вчинення злочину виповнилося 16 років.

Кваліфікуючими ознаками злочину є дії, передбачені ч. 1 ст. 315 КК, якщо вони: 1) вчинені повторно; 2) щодо двох чи більше осіб; 3) щодо неповнолітнього; 4) особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 307, 308, 310, 314, 317 КК.

Незаконне публічне вживання наркотичних засобів (ст. 316 КК). Частиною 1 статті 316 КК передбачено відповідальність за публічне або вчинене групою осіб незаконне вживання наркотичних засобів у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є громадський порядок в частині забезпечення фізичного і морального здоров'я населення. **Предметом** злочину є наркотичні засоби.

Об'єктивна сторона злочину характеризується двома формами активних дій: 1) незаконне публічне вживання наркотичних засобів; 2) незаконне вживання таких засобів групою осіб.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення будь-яких з перелічених у диспозиції статті 316 КК дій.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною в формі прямого умислу.

Суб'єкт злочину – фізична, осудна особа, якій до вчинення злочину виповнилося 16 років.

Кваліфікуючими ознаками злочину є дії, передбачені ч. 1 ст. 316 КК, якщо вони вчинені: 1) повторно; 2) особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 307, 310, 314, 315, 317, 318 КК.

Організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 317 КК). Частиною 1 статті 317 КК передбачено відповідальність за організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також надання приміщення з цією метою.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є встановлений з метою захисту здоров'я населення порядок обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. **Предметом** злочину є місця або приміщення для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Об'єктивна сторона злочину характеризується такими діями: 1) організація місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення зазначених вище засобів або речовин; 2) утримання таких місць; 3) надання приміщення з цією метою.

Злочин вважається закінченим з моменту виконання однієї із вказаних дій.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого умислу. Винний усвідомлює призначення кубла або приміщення для вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. У разі вчинення дій з **корисливих мотивів**, вони кваліфікуються за ч. 2 ст. 317 КК.

Суб'єкт злочину – загальний, тобто фізична, осудна особа, якій до вчинення злочину виповнилося 16 років.

Кваліфікуючими ознаками злочину є дії, передбачені ч. 1 ст. 317 КК, якщо вони вчинені: 1) повторно; 2) з корисливих мотивів; 3) групою осіб; 4) із залученням неповнолітнього.

Незаконна організація або утримання місць для вживання одурманюючих засобів (ст. 322 КК). Статтею 322 КК передбачено відповідальність за незаконну організацію або утримання місць для вживання з метою одурманювання лікарських та інших засобів, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, а також надання приміщень з такою метою.

Об'єктом злочину є здоров'я населення.

Предметом злочину виступають **одурманюючі засоби** – різного роду сильнодіючі ліки, аерозолі, газоподібні речовини, лаки, фарби та інші рідкі розчини промислової або побутової хімії у вигляді сировини, напівфабрикатів або готової продукції.

Об'єктивну сторону злочину утворюють наступні альтернативні діяння: 1) організація місця для вживання з метою одурманювання лікарських та інших засобів, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами; 2) надання приміщення з цією метою.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого умислу. Винний усвідомлює призначення кубла або приміщення для вживання з метою одурманювання лікарських та інших засобів, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є **мета** вчинення злочину – одурманювання.

Суб'єкт злочину – загальний, тобто фізична, осудна особа, якій до вчинення злочину виповнилося 16 років.

Спонування неповнолітніх до застосування допінгу (ст. 323 КК). Простий склад злочину, передбаченого частиною 1 статті 323 КК, містить відповідальність за спонування неповнолітніх до застосування допінгу.

Основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 323 КК, є здоров'я неповнолітніх, які займаються фізичною культурою та спортом; **додатковим безпосереднім об'єктом** – певна сфера охорони здоров'я населення, яка забезпечує встанов-

лений порядок обігу наркотичних та сильнодіючих засобів, психотропних та отруйних речовин. Предметом цього злочину є *допінг* (метандростеналон, ретаболіл, кофеїн, ефедрин, буметанід, хлорталідон, вінстрол, анавар та ін.).

Допінгом вважають речовини та методи, які застосовуються для підвищення працездатності спортсменів і є потенційно небезпечними для їх здоров'я та заборонені для використання Антидопінговим кодексом Олімпійського руху.

Потерпілим від цього злочину є особа, яка не досягла 18-річного віку.

Об'єктивна сторона злочину характеризується вчиненням активний дій – спонукання особи, що не досягла 18-річного віку, до застосування допінгу.

Спонукуванням визнається будь-який спосіб впливу на неповнолітнього: агітація, поради, пропозиції, рекламування, підкуп, спрямовані на збудження бажання у неповнолітнього застосовувати допінг.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Особа усвідомлює факт неповноліття потерпілого і те, що вона фактично спонукає його застосувати саме допінг.

Суб'єкт злочину – загальний, тобто фізична, осудна особа, якій до вчинення злочину виповнилося 18 років.

Кваліфікуючими ознаками злочину виступають:

- за ч. 2 ст. 323 КК – дії, передбачені ч. 1, вчинені 1) батьком; 2) матір'ю; 3) вітчимою; 4) мачухою; 5) опікуном чи піклувальником; 6) особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього, його тренером; 7) повторно; 8) особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 314, 315, 317, 324 КК;

- за ч. 3 ст. 323 КК – дії, передбачені ч. 1 або ч. 2 цієї статті, вчинені 1) щодо двох чи більше осіб; 2) якщо вони заподіяли шкоду здоров'ю потерпілого;

- за ч. 4 ст. 323 КК – дії, передбачені ч. 1, 2 або 3 цієї статті, якщо вони заподіяли істотну шкоду здоров'ю потерпілого або інші тяжкі наслідки.

Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів (ст. 324 КК). Статтею 324 КК передбачено відповідальність

за схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами.

Безпосереднім об'єктом злочину є встановлений з метою захисту здоров'я населення порядок, спрямований на недопущення вживання неповнолітніми одурманюючих засобів. **Предметом** злочину є одурманюючі засоби, які не є наркотичними або психотропними, або їх аналогами.

Потерпілим від цього злочину є особа, яка не досягла 18-річного віку.

Об'єктивна сторона злочину характеризується вчиненням активний дій, спрямованих на схилення неповнолітнього до вживання одурманюючих засобів, які не є наркотичними або психотропними, або їх аналогами. З об'єктивної сторони цей злочин аналогічний злочину, передбаченому ст. 315 КК.

Склад цього злочину є формальним, тобто для визнання злочину закінченим, не є обов'язковим настання злочинного результату, а достатньо встановити фактичне прилучення потерпілого до зловживання одурманюючими засобами.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Особа усвідомлює факт неповноліття потерпілого і те, що вона схиляє неповнолітнього до вживання одурманюючих засобів.

Суб'єкт злочину – загальний, тобто фізична, осудна особа, якій до вчинення злочину виповнилося 18 років.

14.5. Інші злочини проти здоров'я населення

Порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним захворюванням та масовим отруєнням (ст. 325 КК). Простий склад злочину, передбаченого ч. 1 ст. 325 КК, містить відповідальність за порушення правил та норм, встановлених з метою запобігання епідемічним та іншим інфекційним захворюванням, а також масовим неінфекційним захворюванням (отруєнням) і боротьби з ними, якщо такі дії спричинили або завідомо могли спричинити поширення цих захворювань.

Безпосереднім об'єктом злочину є встановлений з метою захисту здоров'я населення порядок запобігання епідемічним та

іншим інфекційним захворюванням а також масовим неінфекційним захворюванням (отруєнням) і боротьби з ними.

Об'єктивна сторона злочину характеризується: 1) діянням (дія або бездіяльність) спрямованим на порушення правил, встановлених з метою запобігання епідемічним та іншим заразним захворюванням і боротьби з ними; 2) настанням наслідків у вигляді створення реальної можливості поширення епідемічних або інших заразних захворювань або поширення вказаних захворювань; 3) причинним зв'язком між порушеннями та будь-яким із названих наслідків.

Наявності цього складу злочину передбачає собою таке порушення правил, яке призвело до поширення епідемічних, інших інфекційних чи неінфекційних захворювань або створило загрозу їх поширення.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується необережною формою вини.

Суб'єкт злочину – загальний, тобто фізична, осудна особа, яка до вчинення злочину досягла 16-річного віку.

Кваліфікуючими ознаками злочину є загибель людей чи інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 325 КК).

Порушення правил поводження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами (ст. 326 КК).

Простий склад злочину, передбачений частиною 1 статті 326 КК, містить відповідальність за порушення правил зберігання, використання, обліку, перевезення мікробіологічних або інших біологічних агентів чи токсинів, інших правил поводження з ними, якщо воно створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого.

Основним безпосереднім об'єктом злочину є встановлений з метою захисту здоров'я населення порядок поводження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами. **Додатковим безпосереднім об'єктом** є здоров'я особи, **факультативним** – життя особи або інші блага. **Предметом злочину** є мікробіологічні або інші біологічні агенти чи токсини.

Об'єктивна сторона злочину характеризується діяннями, що полягають у порушенні правил зберігання, використання, обліку, перевезення мікробіологічних або інших біологічних агентів чи токсинів, а також інших правил поводження з ними.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення хоч одного із вказаних вище діянь, тобто склад злочину – формальний.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом щодо діяння і необережністю щодо вказаних наслідків.

Суб'єкт злочину – особа, що досягла 16-річного віку та відповідно до своїх повноважень по роботі, роду діяльності була зобов'язана дотримуватись правил поведження з мікробіологічними чи іншими біологічними агентами або токсинами.

Кваліфікуючими ознаками злочину є загибель людей чи інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 326 КК).

Заготівля, перероблення або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції (ст. 327 КК). Простий склад злочину, передбачений частиною 1 статті 327 КК, містить відповідальність за заготівлю, перероблення з метою збуту або збут продуктів харчування чи іншої продукції, радіоактивно забруднених понад допустимі рівні, якщо вони створили загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяли шкоду здоров'ю потерпілого

Основним безпосереднім об'єктом злочину є встановлений з метою захисту здоров'я населення порядок обігу радіоактивно забрудненої продукції, а також право людини, яка проживає або тимчасово перебуває на території України, на захист від впливу іонізуючих випромінювань. **Додатковим безпосереднім об'єктом** є здоров'я особи, **факультативним** – життя особи або інші блага. **Предметом** злочину є продукти харчування чи інша продукція, радіоактивно забруднені понад рівні, що допускаються.

Об'єктивна сторона злочину характеризується діянням – заготівля, перероблення або збут радіоактивно забрудненої продукції і наслідками у вигляді: створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого, а також причинним зв'язком між хоча б однією із зазначених дій і одним із названих наслідків.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого умислу, крім того, у випадках заготівлі або перероблення радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції – мету їх збуту.

Суб'єкт злочину – фізична, осудна особа, що до вчинення злочину досягла 16-річного віку.

Кваліфікуючими ознаками злочину є загибель людей чи інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 327 КК).

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Александров Ю. В. Кримінальне право України : Загальна частина : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / Ю. В. Александров, В. А. Клименко. – К. : МАУП, 2004.
2. Венедіктов А.А. Поняття та види наркозлочинів // Науково-практичний журнал «Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – № 21. – 2009.
3. Гасанов Э.Г. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с преступлениями, связанными с наркотиками (антинаркотизм). – Одесса, 1998.
4. Жунунтій В.І., Бабенко А.М. Незаконне культивування наркотиковмісних рослин: кримінально-правовий та криминологічний аспекти, запобігання: монографія. – Донецьк, 2009.
5. Курченко В.Н. Противодействие незаконному обороту наркотических средств и психотропных веществ: уголовно-правовой и уголовно-процессуальный аспекты. – СПб., 2003.
6. Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильев, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011.
7. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, М. І. Мельник та ін.; За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка – 3-тє вид., переробл. та догюв – К.: Атіка, 2009.
8. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В.І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010.
9. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник/ За заг.ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є.Л. Стрельцова. – Х.: Одиссей, 2009.
10. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг.ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна.- 5-те вид., допов.- Х.: Право, 2013.
11. Музыка А.А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів: монографія. – К., 1998.

12. Музика А. А. Незаконний обіг наркотичних засобів в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 / А. А. Музика. – К., 1998.
13. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 9-е вид., переробл. та доповн. / За ред.. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка.- К.: Юридична думка, 2012.
14. Никифорчук Д.Й. Протидія незаконному обігу наркотиків: історія, практика, законодавство: навчальний посібник; за редакцією О.М. Джужі. – К., 2006.
15. Никифорчин І. О. Кримінальна відповідальність за незаконний оборот наркотичних засобів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / І. О. Никифорчин. – Х., 1994.
16. Павленко Р.М. Попередження незаконного виробництва наркотичних засобів і психотропних речовин підрозділами Міністерства внутрішніх справ України: монографія. – К, 2005.
17. Пономаренко Ю. Г. Кримінологічна характеристика та попередження злочинів у сфері незаконного наркообігу : дис. канд. юрид. наук : номер спец. / Ю. Г. Пономаренко. – Х. : НУВС, 2005.
18. Романенко В. Пріоритет – профілактиці // Аргументи і факти.— 1987.— № 47.
19. Романова Л.И. Наркомания и наркотизм. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003
20. Савченко А.В. Міжнародні та національні питання кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів: навч. посібник. – К., 2004.
21. Савченко А.В., Кузнецов В.В. Кримінальне право України: посібник.- К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2011.
22. Савченко А.В., Кісілюк Е.М., Процюк О.В. та ін. Кримінальне право України. Особлива частина: мультимедійний навчальний посібник [Електронний ресурс] – Режим доступу http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravoosob/Files/Lekc/T4/T4_P1.html
23. Селецький С.І. Кримінальне право України. Особлива частина. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008.
24. Семикін М.В. Тези лекцій з навчальної дисципліни «Кримінальне право України (Особлива частина), для студентів, які одержують освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр» зі спеціальності 6.0601.00 «Правознавство», – Донецьк: ДонНУ, 2006.
25. Семерак О.С., Ступник Я.В., Сливич І.І. Наркозлочинність: кримінологічна та кримінально-правова характеристика: навчально-практичний посібник / О.С. Семерак, Я.В. Ступник, І.І. Сливич – Ужгород: Видавництво ФОП Бреза А. Е., 2013.

26. Смитиенко В. Н. Уголовно-правовая охрана здоровья населения в СССР / В. Н. Смитиенко. – К. : Вища школа. – 1989.
27. Ступник Я.В. Кримінологічний аналіз механізму протидії наркозлочинності: монографія / Я.В. Ступник, О.М. Литвинов. – Харків: Ніка Нова, 2012.
28. Ступник Я.В. Антинаркотичне законодавство України: науково-практичний посібник / Я.В. Ступник. – Ужгород. : Видавництво ФОРМ БРЕЗА А.Є., 2012. – 360с.
29. Ступник Я.В., Сливич І.І. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: практичний посібник / Я.В. Ступник, І.І. Сливич.- Ужгород.: Видавництво ФОРМ БРЕЗА А.Є., 2013.
30. Судово-практичний коментар Кримінального кодексу України/ За ред. А.В.Савченка.- К.: ЦУЛ, 2013.
31. Таций В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. – Харьков, 1988
32. Тетарчук І.В., Дяків Т.Є. Кримінальне право України: навчальний посібник для підготовки до іспитів. –К.: « Центр учбової літератури», 2013.
33. Фесенко Є. В. Кримінально-правовий захист здоров'я населення (коментар законодавства та судової практики) / Є. В. Фесенко. – К. : Істина, 2001.
34. Фесенко Є.В. Злочини проти здоров'я населення та система заходів з його охорони: монографія. – К., 2004

Перелік питань для самостійного контролю:

1. Які виділяються види злочинів проти здоров'я населення?
2. Що є предметами або засобами вчинення злочинів проти здоров'я населення?
3. Як визначається родовий об'єкт злочину у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів?
4. Які ознаки визначають об'єктивну сторону контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також отруйних чи сильнодіючих речовин та лікарських засобів?
5. Хто може бути суб'єктом злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів? Які є особливості кваліфікації дій службових осіб, які вчинили ці злочини з використанням службових повноважень?
6. Що слід розуміти під великим та особливо великим розміром наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин та лікарських засобів?

РОЗДІЛ 15.

ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ, НЕДОТОРКАНОСТІ ДЕРЖАВНИХ КОРДОНІВ, ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИЗОВУ ТА МОБІЛІЗАЦІЇ

15.1. Загальна характеристика злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації

Відповідно до статті 17 Конституції України, «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу». Тому **родовим об'єктом** злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації загалом є сукупність суспільних відносин, які забезпечують обороноздатність, незалежність, територіальну цілісність та недоторканість України. Разом із тим злочини, об'єднані вказаним родовим об'єктом, мають різні безпосередні об'єкти¹.

В залежності від **безпосереднього об'єкту** можна виділити групу норм, які захищають суспільні відносини в сфері:

1) *охорони державної таємниці та конфіденційної інформації, що є власністю держави* (розголошення державної таємниці (ст. 328 КК); втрата документів, що містять державну таємницю (ст. 329 КК); передача або збирання відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави (ст. 330 КК));

2) *забезпечення недоторканості державних кордонів* (незаконне переправлення осіб через державний кордон України (ст. 332 КК); порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів,

¹ Савченко А.В., Кісілюк Е.М., Процюк О.В. Кримінальне право України. Особлива частина: мультимедійний навчальний посібник. Режим доступу http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravo_osob/Files/Ukladachy.htm

що підлягають державному експортному контролю (ст. 333 КК); порушення правил міжнародних польотів (ст. 334 КК));

3) *забезпечення призову і мобілізації, тобто злочини, які порушують порядок комплектування збройних сил України, що забезпечує її обороноздатність* (ухилення від призову на строкову військову службу (ст. 335 КК); ухилення від призову за мобілізацією (ст. 336 КК); ухилення від військового обліку або спеціальних зборів (ст. 337 КК)).

Безпосереднім об'єктом злочинів в сфері охорони відомостей, що складають державну таємницю та конфіденційну інформацію, що є власністю слід вважати інформаційну безпеку держави. Особливістю злочинів, проти інформаційної безпеки держави є їх **предмет**, тобто інформація з обмеженим доступом, що є власністю держави.

Безпосереднім об'єктом злочинів в сфері забезпечення недоторканності державних кордонів є суспільні відносини з охорони суверенітету України, цілісності і недоторканності її кордонів. Правовою основою відповідальності за ці злочини є ст. 2 Конституції України, відповідно до якої суверенітет України поширюється на всю її територію. Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою.

Загальним **безпосереднім об'єктом** злочинів, які порушують порядок комплектування Збройних Сил України, що забезпечує її обороноздатність виступають відносини з комплектування Збройних Сил, їх бойовій підготовці і, отже, із забезпечення обороноздатності України. Загальною ознакою **об'єктивної сторони** цих злочинів є бездіяльність – ухилення від виконання конституційного обов'язку нести військову службу. Стаття 65 Конституції України передбачає такий обов'язок громадян України, як захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, а також обов'язок відбувати військову службу відповідно до закону. Згідно з цією статтею Конституції України громадянин, який підлягає черговому призову на строкову військову службу, призову за мобілізацією, військовому обліку або спеціальним зборам, зобов'язаний з'явитися на призовний пункт, у військкомат, інше місце, позначене в документі, і в зазначений час. Невиконання цього обов'язку свідчить про ухилення¹.

¹ Кримінальне право України. (Особлива частина): Підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 488-500.

15.2. Злочини в сфері охорони державної таємниці та конфіденційної інформації, що є власністю держави

Розголошення державної таємниці (ст. 328 КК).

Частина 1 ст. 328 КК передбачає відповідальність за розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків за відсутності ознак державної зради або шпигунства.

Предметом цього злочину є відомості, що становлять державну таємницю. Конкретні види інформації, яка належить до державної таємниці, перелічені у ст. 8 Закону України «Про державну таємницю». Ними є інформація у сфері оборони; у сфері економіки, науки і техніки; у сфері зовнішніх відносин; у сфері державної безпеки та охорони правопорядку.

Більш деталізований перелік видів інформація, яка становить державну таємницю, передбачений в Зводі відомостей, що становлять державну таємницю.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого в ч. 1 ст. 328 КК, визначена як розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, тобто протиправний їх розголос. Діяння може виражатися як у дії, так і в бездіяльності, які призводять до того, що відомості стають надбанням сторонніх осіб. Під *сторонніми особами* слід розуміти осіб, яким ці відомості не повинні бути відомі. Спосіб розголошення для кваліфікації значення не має.

Злочин вважається закінченим з моменту розголошення відомостей, коли вони стали відомі хоча б одній сторонній особі, тобто склад злочину формальний.

Суб'єктивна сторона цього злочину – це будь-яка форма вини: як умисел (прямий і непрямий), так і необережність (самовпевненість і недбалість). Обов'язковою ознакою вини є усвідомлення суб'єктом того, що відомості, які розголошуються, становлять державну таємницю, і що вони доводяться до відома сторонніх осіб.

Злочин слід кваліфікувати, як розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, якщо відсутні ознаки державної зради або шпигунства (статті 111 або 114 КК).

Суб'єкт цього злочину – спеціальний – це фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку та якій відомості, що становлять державну таємницю, були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків.

Частина 2 ст. 328 КК передбачає таку кваліфікуючу ознаку, як спричинення тяжких наслідків. Закон не дає поняття *тяжких наслідків*, їх зміст визначають, виходячи з конкретних матеріалів справи. Це випадки, коли відомості, наприклад, стали відомі іноземній розвідці або її представникам або коли розголошені відомості за своїм змістом є особливо важливими (наприклад, особливо важливі дані про новітні розробки в галузі оборони).

Втрата документів, що містять державну таємницю (ст. 329 КК). Частина 1 ст. 329 КК встановлює відповідальність за втрату документів або інших матеріальних носіїв секретної інформації, що містять державну таємницю, а також предметів, відомості про які становлять державну таємницю, особою, якій вони були довірені, якщо втрата стала результатом порушення встановленого законом порядку поводження із зазначеними документами та іншими матеріальними носіями секретної інформації або предметами.

Предметом цього злочину є: 1) документи, тобто письмові, з певними реквізитами акти, що містять відомості, які становлять державну таємницю (схеми, карти, накази, звіти, наукові висновки тощо); 2) інші матеріальні носії секретної інформації (дискети, кінофільми та ін.); 3) предмети, відомості про які є державною таємницею (наприклад нові види зброї, прилади, медичні препарати).

З об'єктивної сторони цей злочин характеризується наявністю трьох ознак: 1) порушення встановленого законом порядку поводження з документами, матеріальними носіями інформації або предметами; 2) втрата документа або предмета; 3) причинного зв'язку між порушенням правил і втратою.

З суб'єктивної сторони втрата документів, що містять державну таємницю, характеризується складною (змішаною) формою вини: щодо порушення правил можливий як умисел, так і необережність, а щодо самої втрати – тільки необережність.

Суб'єктом цього злочину є фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку та якій документи, матеріальні носії секретної інформації, предмети були довірені.

Частина 2 ст. 329 КК передбачає як **кваліфікуючу ознаку** спричинення тяжких наслідків, характеристика яких аналогічна тій, що дана при аналізі такої самої ознаки злочину, передбаченого ст. 328 КК.

Передача або збирання відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави (ст. 330 КК).

Частина 1 ст. 330 КК передбачає відповідальність за передачу або збирання з метою передачі іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам економічних, науково-технічних або інших відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, за відсутності ознак державної зради або шпигунства.

В диспозиції ст. 330 КК прямо указано, що **предметом** неправомірного діяння є конфіденційна інформація, що є власністю держави.

Згідно зі ст. 30 Закону України «Про інформацію» стосовно інформації, що є власністю держави і знаходиться в користуванні органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій усіх форм власності, з метою її збереження може бути відповідно до закону встановлено обмежений доступ – надано статус конфіденційної. Порядок обліку, зберігання і використання документів та інших носіїв інформації, що містять зазначену інформацію, визначається Кабінетом Міністрів України.

Об'єктивними сторона розглядуваного злочину характеризується діянням у вигляді збирання або передачі конфіденційної інформації, що є власністю держави. Для притягнення до кримінальної відповідальності настання суспільно небезпечних наслідків не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 330 КК.

Під *збиранням* конфіденційної інформації, що є власністю держави, необхідно розуміти активні дії щодо розшуку, зосередження (зведення, узагальнення), фіксування (зображення, фотографування, копіювання, запам'ятовування і т.п.) інформації, при яких суб'єкт злочину не повинен долати перешкоди для її отримання.

Передача відомостей, які становлять конфіденційну інформацію, що є власністю держави, полягає в діях чи бездіяльності, внаслідок яких ці відомості стають надбанням іноземної держави, організації чи їх представників. Ця передача може бути здійснена будь-яким способом – письмово, усно, з рук в руки, поштою, з використанням сховищ, в вигляді надання можливості ознайомлення з інформацією тощо.

З суб'єктивної сторони злочин, передбачений ч. 1 ст. 330 КК, може бути здійснений тільки умисно, про що свідчить вказівка на спеціальну мету діяння. А при скоєні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 330 КК, відношення особи до діяння може бути тільки умисним, а до наслідків як умисним так й необережним, в цілому ж цей злочин слід вважати умисним.

Для кваліфікації злочину, як за ч. 1, так і за ч. 2 ст. 330 КК, необхідно встановити **спеціальну мету** діяння, якою є передача конфіденційної інформації, що є власністю держави іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 330 КК, є особою, якій відомості, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави, були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 330 КК) є дії, передбачені частиною першою цієї статті: 1) вчинені з корисливих мотивів; 2) що спричинили тяжкі наслідки для інтересів держави; 3) вчинені повторно; 4) за попередньою змовою групою осіб.

Тяжкі наслідки для інтересів держави – це майнова шкода (позитивна шкода чи упущена вигода), а також інша нематеріальна шкода суверенітету, територіальній цілісності, державному кордону України, її державній, економічній, інформаційній, екологічній безпеці. Тяжкість для інтересів держави нематеріальних наслідків в кожному окремому випадку необхідно встановлювати.

Передача або збирання відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, що є власністю держави може кваліфікуватися, як злочин вчинений *повторно* в разі, якщо особа вчинила два або більше діяння, передбачених ст. 330 КК, які не охоплювались єдиним умислом та якщо за раніше вчинений злочин особу не було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом, або якщо судимість за цей злочин не було погашено або знято.

Злочин, передбачений ст. 330 КК, можна вважати *вчиненим за попередньою змовою групою осіб* в разі, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які усвідомлювали суспільно небезпечний характер своєї власної поведінки й суспільно небезпечний характер поведінки інших співучасників, усвідомлювали об'єктивний взаємозв'язок своєї поведінки з поведінкою інших співучасників, усвідомлювали, що в результаті вчинення діяння відомості, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю можуть стати надбанням іноземних держав, організацій або їх представників та задалегідь, тобто на стадії готування до злочину, домовилися про спільне його вчинення.

15.3. Злочини, що порушують недоторканість державного кордону

Незаконне переправлення осіб через державний кордон України (ст. 332 КК). Згідно зі ст. 332 КК незаконне переправлення осіб через державний кордон України – це організація незаконного переправлення осіб через державний кордон України, керівництво такими діями або сприяння їх вчиненню порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод.

З об'єктивної сторони цей злочин може проявитися у трьох формах: 1) організація незаконного переправлення осіб через державний кордон України; 2) керівництво незаконним переправленням осіб через державний кордон України; 3) сприяння незаконному переправленню осіб через державний кордон України порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод.

Переправлення осіб через державний кордон України – це дії, спрямовані на переведення, перевезення тощо осіб через умовну лінію, яка визначає межі території України. Злочин є закінченим в момент, коли виконано відповідні дії: організаційні дії по переправленню осіб через державний кордон України, дії по керівництву таким переправленням, надані необхідні поради, вказівки чи засоби для незаконного перетинання державного кордону України іншими особами або усунені відповідні перешкоди для цього, незалежно від того, чи фактично опинились особи, яких вони переправляють через державний кордон України, за межами України тобто склад злочину усічений.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого умислу.

Суб'єкт цього злочину – фізична, осудна особа, що досягла 16-річного віку.

Порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю (ст. 333 КК).

Предмет цього злочину – товари, що підлягають державному експортному контролю. Найменування та опис товарів, міжнародні передачі, які підлягають державному експортному контролю, вносяться до списків товарів, що підлягають державному експортному контролю.

Предметом злочину можуть бути товари військового призначення та подвійного використання. *Товари військового призначення* в сукупності чи окремо – це: вироби військового призначення – озброєння, боєприпаси, військова та спеціальна техніка, спеціальні комплектуючі вироби для їх виробництва, вибухові речовини, а також матеріали та обладнання, спеціально призначені для розроблення, виробництва або використання зазначених виробів; послуги військового призначення; технології військового призначення; технічні дані; технічна допомога; базові технології.

Товари подвійного використання – окремі види виробів, обладнання, матеріалів, програмного забезпечення і технологій, спеціально не призначені для військового використання, а також роботи і послуги, пов'язані з ними, які, крім цивільного призначення, можуть бути використані у військових або терористичних цілях чи для розроблення, виробництва, використання товарів військового призначення, зброї масового знищення, засобів доставки зазначеної зброї чи ядерних вибухових пристроїв, у тому числі окремі види ядерних матеріалів, хімічних речовин, бактеріологічних, біологічних та токсичних препаратів, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України.

Також предметом даного злочину, можуть бути товари не внесені до списків, у разі, коли: такі товари ввозяться на територію України з наданням міжнародного імпортного сертифіката на вимогу держави-експортера; експорт або тимчасове вивезення таких товарів за межі України здійснюється до держав, стосовно

яких резолюціями Ради безпеки Організації Об'єднаних Націй, інших міжнародних організацій, членом яких є Україна, чи національним законодавством встановлене повне або часткове ембарго на постачання таких товарів.

Об'єктивна сторона злочину виражається в порушенні порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю, тобто в проведенні діяльності, пов'язаної з міжнародними передачами товарів, без отримання в установленому порядку дозволу, висновку чи документа про гарантії.

Міжнародні передачі товарів – це експорт, імпорт, реекспорт товарів, їх тимчасове вивезення за межі України або тимчасове ввезення на її територію, транзит товарів територією України, а також будь-які інші передачі товарів, що здійснюються за межами України, за умови участі в них суб'єктів здійснення міжнародних передач товарів.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. Особа повинна усвідомлювати те, що вона здійснює діяльність, пов'язану з міжнародними передачами товарів, без отримання в установленому порядку дозволу, висновку чи документа про гарантії

Суб'єкт цього злочину – фізична, осудна особа, що досягла 16-річного віку.

Порушення правил міжнародних польотів (ст. 334 КК).

Стаття 334 КК передбачає відповідальність за вліт в Україну або виліт з України без відповідного дозволу, а також недодержання зазначених у дозволі маршрутів, місць посадки, повітряних трас, коридорів або ешелонів.

Об'єктивна сторона цього злочину може полягати в таких діях: вліт в Україну або виліт з України без відповідного дозволу або недодержання зазначених у дозволі маршрутів, місць посадки, повітряних трас, коридорів, ешелонів тощо.

Вліт в Україну або виліт з України без відповідного дозволу – це перетинання повітряним судном державного кордону України у повітрі без дозволу відповідного органу управління повітряним рухом України, виданого на підставі міждержавної домовленості (угоди), рішення МЗС або заяви відповідного міністерства, відом-

ства, підприємства, установи чи організації, погодженого з МЗС, підтверджених безпосередньо перед моментом перетинання державного кордону України.

Закінченим злочин у цій формі є з моменту фактичного незаконного перетинання повітряним судном лінії державного кордону України у повітрі.

Недодержання зазначених у дозволі маршрутів, місць посадки, повітряних трас, коридорів або ешелонів означає порушення членами екіпажу повітряного судна, яке здійснює міжнародний політ, відповідних вимог органів управління повітряним рухом України щодо дотримання повітряних воріт чи висоти польотів, коридорів перельоту або можливості посадки у відповідних аеропортах (на аеродромах), що містяться у документах аеронавігаційної інформації, а у неординарних випадках визначаються органами управління повітряним рухом України самостійно або за узгодженням з іншими міністерствами і відомствами України чи органами організації повітряного руху інших держав.

Закінченим злочин у цих формах є з моменту, відповідно, вильоту за межі повітряної траси, коридору перельоту або невльоту у них, посадки у необумовленому аеропорту (на аеродромі), зниження нижче або підняття вище дозволеного ешелону.

На відміну від порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту порушення правил міжнародних польотів не передбачає як обов'язкову ознаку настання суспільне небезпечних наслідків і є злочином з формальним складом.

З суб'єктивної сторони злочин у формі вльоту в Україну або вильоту із України без відповідного дозволу може бути вчинений лише з прямим умислом. Для інших його форм характерним може бути і непрямий умисел, а також необережність.

Суб'єкт цього злочину – фізична, осудна особа, що досягла 16-річного віку та керує повітряним судном, незалежно від його типу та його приналежності.

15.4. Злочини, які порушують порядок комплектування Збройних Сил України

Ухилення від призову на строкову військову службу (ст. 335 КК).

Об'єктивна сторона злочину проявляється в ухиленні від призову на строкову військову службу шляхом дії або бездіяльності.

Вказані дії можуть полягати в самокаліченні, симуляції хвороби, підробленні документів, іншому обмані, в прямій відмові від несення обов'язків військової служби, а так само коли призовник без поважних причин не прибуває у строки, встановлені військовим комісаріатом та вказані у повістці, до призовної дільниці для відправлення у військову частину тощо.

Злочин є закінченим з моменту отримання повного або тимчасового звільнення від військової служби або з моменту нез'явлення призовника до призовної дільниці.

За цією ж статтею військовозобов'язаний або призовник несуть відповідальність за ухилення від подання до військового комісаріату відомостей про зміну місця проживання, освіти, місця роботи, посади, навіть якщо це вчинено ними з метою ухилення в майбутньому від призову на військову службу.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у вигляді прямого умислу.

Суб'єктом злочину є громадянин України, який підлягає черговому призову на строкову військову службу: призовник або офіцер що призивається із запасу, у т.ч. такий, що перебуває на тимчасовому обліку у військовому комісаріаті або без законних підстав не перебуває на військовому обліку взагалі.

Ухилення від призову за мобілізацією (ст. 336 КК).

Мобілізація – це комплекс заходів, які здійснюються у державі з метою планомірного переведення органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, органів і сил Цивільної оборони України, галузей національної економіки, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а ЗС, інших військових формувань – на організацію і штати воєнного часу. Рішення про проведення мобілізації приймається Президентом України. Мобілізація в

Україні може проводитися відкрито чи приховано і може бути загальною або частковою, а також цільовою. В мирний час може проводитись цільова мобілізація – з метою ліквідації наслідків стихійного лиха, аварій та катастроф.

З об'єктивної сторони ухилення від призову за мобілізацією в формі бездіяльності полягає в нез'явленні суб'єкта до призовної дільниці, безпосередньо до військової частини, військової установи, які зазначені у повістці або наказі військового комісара.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у вигляді прямого умислу.

Суб'єктами злочину є громадяни України віком від 18 років (у т.ч. й ті, які під час мобілізації перебувають за кордоном) чоловічої або жіночої статі – військовозобов'язані, що перебувають в запасі першої (військовозобов'язані, які перебували на військовій службі й отримали під час її проходження військово-облікову спеціальність) або другої (військовозобов'язані, які не отримали військово-облікової спеціальності, які проходили військову службу в інженерно-технічних частинах, які взагалі не призивалися на військову службу, а також військовозобов'язані-жінки) категорій.

Ухилення від військового обліку або спеціальних зборів (ст. 337 КК).

З об'єктивної сторони злочин може мати дві форми: 1) ухилення від військового обліку після попередження, зробленого відповідним військовим комісаріатом (ч. 1 ст. 337 КК); 2) ухилення від навчальних (перевірних) або спеціальних зборів (ч. 2 ст. 337 КК).

Способами ухилення військовозобов'язаного від військового обліку або від зборів можуть бути самокалічення, симуляція хвороби, підроблення документів, які, скажімо, можуть свідчити про наявність поважних причин не постановки на військовий облік або нез'явлення на збори, інший обман, пряма відмова від постановки на військовий облік або від з'явлення на збори, а так само фактичне неприбуття у відповідний строк до військового комісаріату без поважних причин.

Обов'язковою умовою кримінальної відповідальності за ухилення військовозобов'язаного від військового обліку є наявність попередження, зробленого відповідним військовим комісаріатом.

З суб'єктивної сторони злочин може бути вчинений лише умисно.

Суб'єктами злочину є військовозобов'язані, за винятком допризовників, призовників і військовослужбовців.

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Інструкція про порядок обліку, зберігання і використання документів, справ, видань і інших матеріальних носіїв інформації, які містять конфіденційну інформацію, що є власністю держави: Затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 27 листопада 1998 року № 1893// Офіційний вісник України. – 1998. – № 48. – Ст. 1764.
2. Положення про підготовку і проведення призову громадян України на строкову військову службу: Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 21.03.02 р. № 352 // Офіційний Вісник України. – 2002. – № 13. – Ст. 656.
3. Про загальний військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 р. // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 27. – Ст. 386.
4. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 13.05.99 р. // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 44. – Ст. 416.
5. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання: Закон України від 20.02 2003 року // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 23. – Ст.148.
6. Кормич Б.А. Інформаційна безпека: організаційно-правові основи: Навч. посібник. – К., 2004.
7. Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011.
8. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, М. І. Мельник та ін.; За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка – 3-тє вид., переробл. та догтов – К.: Атіка, 2009.
9. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В.І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010.
10. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник/ За заг.ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є.Л. Стрельцова. – Х.: Одиссей, 2009.
11. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг.ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. - 5-те вид., допов.- Х.: Право, 2013.

12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 9-е вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка.- К.: Юридична думка, 2012.
13. Савченко А.В., Кузнецов В.В. Кримінальне право України: посібник.- К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2011.
14. Савченко А.В., Кісілюк Е.М., Процюк О.В. та ін. Кримінальне право України. Особлива частина: мультимедійний навчальний посібник [Електронний ресурс] – Режим доступу http://www.naiiau.kiev.ua/books/mnp_krum_pravoosob/Files/Lec/T4/T4_P1.html
15. Селецький С.І. Кримінальне право України. Особлива частина. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008.
16. Семикін М.В. Тези лекцій з навчальної дисципліни «Кримінальне право України (Особлива частина), для студентів, які одержують освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр» зі спеціальності 6.0601.00 «Правознавство», – Донецьк: ДонНУ, 2006.
17. Судово-практичний коментар Кримінального кодексу України/ За ред. А.В.Савченка.- К.: ЦУЛ, 2013.
18. Тетарчук І.В., Дяків Т.Є. Кримінальне право України: навчальний посібник для підготовки до іспитів. –К.: « Центр учбової літератури», 2013.

Перелік питань для самостійного контролю:

1. Назвіть види злочинів, передбачених у Розділі XIV КК.
2. Назвіть нормативні акти, в яких передбачено деталізований перелік видів інформації, яка становить державну таємницю та конфіденційну інформацію, що є власністю держави.
3. Охарактеризуйте об'єктивні ознаки злочинів в сфері охорони державної таємниці та конфіденційної інформації, що є власністю держави.
4. Назвіть моменти закінчення злочинів, передбачених ст.ст. 328, 329, 330 КК. Визначить вид складів зазначених злочинів.
5. Визначить особливості суб'єктивних ознак передачі або збирання відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, що є власністю держави.
6. Надайте визначення поняттю «переправлення осіб через державний кордон України».
7. Визначить предмет порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю.
8. Визначить відмінні ознаки порушення правил міжнародних польотів та порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту.
9. Надайте характеристику об'єктивним ознакам ухилення від призову на строкову військову службу.

РОЗДІЛ 16.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ АВТОРИТЕТУ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ОБ'ЄДНАНЬ ГРОМАДЯН

16.1. Загальна характеристика, поняття і види злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян

Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян найчастіше визначають як передбачені КК суспільно небезпечні, умисні діяння, що посягають на суспільні відносини, які виникають між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян і фізичними особами у зв'язку зі здійсненням адміністративно-розпорядчих чи правоохоронних функцій з метою захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб¹.

Суспільна небезпека розглядуваних злочинів полягає в тому, що вони протидіють нормальній управлінській діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, призводять або можуть призвести до послаблення їх авторитету, спричиняють або можуть

спричинити шкоду здоров'ю, гідності чи власності громадян та іншим об'єктам, що охороняються законом².

Родовим об'єктом цих злочинів є певна група суспільних відносин, що виникають між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян і фізичними

¹ Кримінальне право України. (Особлива частина): Підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 503.

² Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, М. І. Мельник та ін.; За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка – 3-тє вид., переробл. та догтов – К.: Атіка, 2009 – С. 402.

особами у зв'язку зі здійсненням адміністративно-розпорядчих функцій з метою захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб.

З об'єктивної сторони ці злочини можуть бути вчинені як шляхом дії (наприклад, наруга над державними символами), так і шляхом бездіяльності (наприклад, незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій).

Більшість цих злочинів сформульовано як злочини з *формальним складом*. Для визнання їх закінченими досить вчинення особою самої дії або бездіяльності незалежно від настання наслідків (наприклад, незаконне підняття Державного Прапора України на річковому або морському судні, захоплення державних або громадських будівель чи споруд). У деяких випадках для закінченого складу злочину необхідне встановлення певних наслідків (наприклад, при самоправстві, насильстві щодо державного чи громадського діяча, умисному пошкодженні ліній зв'язку). У цих випадках для наявності об'єктивної сторони необхідно встановити причинний зв'язок між діянням і наслідками, що настали.

Із **суб'єктивної сторони** всі злочини цієї групи вчиняються лише умисно, у деяких випадках має місце прямий умисел, поєднаний зі спеціальною метою (при захопленні державних будівель необхідно встановити спеціальну мету, а саме – мету незаконно користуватися ними або перешкодити нормальній роботі підприємств, установ, організацій (ст. 341 КК).

Суб'єктом злочину є, як правило, будь-яка особа. За деякі злочини знижено вік відповідальності до 14 років, наприклад за заподіяння працівникові правоохоронного органу тяжкого тілесного ушкодження (ч. 3 ст. 345 КК). У деяких випадках суб'єктом може виступати і службова особа (наприклад, за незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій (ст. 340 КК)).¹

Залежно від *видового об'єкта* злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян можуть бути умовно розподілені на такі групи:

¹ Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 11.

1. Злочини, що посягають на суспільні відносини у сфері належного ставлення та використання державних символів (ст. ст. 338 і 339 КК).

2. Злочини, що посягають на суспільні відносини у сфері забезпечення нормальної діяльності державних установ та об'єднань громадян (ст. ст. 340, 341 КК).

3. Злочини, що посягають на суспільні відносини у сфері забезпечення діяльності представників влади, працівників правоохоронних органів, інших осіб, що здійснюють охорону правопорядку (ст. ст. 342–353 КК).

4. Злочини, що посягають на суспільні відносини у сфері використання документів і засобів отримання інформації (ст. ст. 357–360 КК).

5. Інші злочини проти авторитету держави і діяльності об'єднань громадян (ст. ст. 354–356 КК).

16.2. Характеристика окремих злочинів, що посягають на суспільні відносини у сфері належного ставлення та використання державних символів

Наруга над державними символами (ст. 338 КК).

Об'єктом складу злочину є суспільні відносини у сфері використання державних символів. Стаття 338 КК містить два самостійних склади злочину, передбачені відповідно ч. 1 та ч. 2 цієї статті. Різниця між ними полягає в особливостях предмета злочину. **Предметом** злочину, передбаченого ч. 1 ст. 338 КК, є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України, незалежно від того, чи є вони офіційно піднятими, встановленими чи виконуваними, натомість за ч. 2 ст. 338 КК предметом злочину може бути лише офіційно встановлений або піднятий прапор чи герб іноземної держави.

З об'єктивної сторони цей злочин може виражатися лише у публічній нарузі над зазначеними символами. Під *наругою* розуміють грубе, образливе ставлення, зле висміювання, дії, спрямовані на приниження тих цінностей, до яких інші члени суспільства

ставляться з повагою (наприклад зривання прапора чи гербу, їх знищення або пошкодження, використання їх не за призначенням, учинення на них непристойних написів або малюнків, спотворення тексту або музики Гімну, поширення його тексту зі спотворенням змісту і значення, інші дії, в яких виявляється зневажливе ставлення особи до державних символів). *Публічний характер дій* означає, що вони можуть бути вчинені як відкрито, так і таємно, але за умови, що згодом стануть очевидними для невизначеного кола осіб. Місце вчинення злочину на кваліфікацію злочину не впливає.

Момент закінчення обох злочинів пов'язаний не тільки з учиненням описаних дій, що розцінюються як наруга, а і з набуттям наругою публічного характеру. У випадку, коли спроба надати факту наруги публічного характеру не була доведена до кінця з причин, що не залежали від його волі, має місце замах на злочин.

Суб'єктивна сторона злочину – прямиий умисел.

Суб'єкт злочину – загальний, фізична осудна особа, яка досягла 16-тирічного віку.

16.3. Злочини, що посягають на суспільні відносини у сфері забезпечення нормальної діяльності організацій та об'єднань громадян

Незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій (ст. 340 КК).

Об'єктом складу цього злочину є конституційне право (ст. 39 Конституції України) громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Обмеження щодо конкретного факту реалізації цього права може бути встановлене лише судом.

З об'єктивної сторони злочин виражається у незаконному перешкоджанні організації або проведенню зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій.

Незаконне перешкоджання – це створення будь-яких перепон для організації або проведення зборів, мітингів, вуличних походів та демонстрацій, яке може виражатися як в дії (незаконна

заборона службовою особою проведення будь-якої з названих акцій), так і в бездіяльності (наприклад, незаконне ненадання службовою особою приміщення для проведення зборів).

Обов'язковою ознакою незаконного перешкоджання проведенню зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій особою, яка не є службовою, є *спосіб* вчинення злочину – фізичне насильство.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення будь-якої дії, що перешкоджає організації або проведенню зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій. Якщо злочин вчинений не службовою особою, то він є закінченим з моменту застосування фізичного насильства хоча б до одного учасника. Зрив чи припинення відповідного громадського заходу для визнання злочину закінченим не вимагається.

Суб'єктивна сторона злочину – прямий умисел.

Суб'єкт злочину – загальний (у випадку перешкоджання шляхом фізичного насильства); спеціальний – службова особа.

Захоплення державних або громадських будівель чи споруд (ст. 341 КК).

Основним безпосереднім **об'єктом** цього злочину є нормальна діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян; нормальна робота будь-яких інших підприємств, установ, організацій, а **додатковим обов'язковим об'єктом** – відносини власності або встановлений порядок користування будівлями чи спорудами.

Предметом цього злочину є будівлі і споруди. Їх обов'язковою ознакою є те, що вони забезпечують діяльність органів державної влади (Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, місцевих органів державної влади, судів тощо), органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян (політичних партій чи громадських організацій).

Об'єктивна сторона цього злочину виражається у діях, а саме у захопленні державних або громадських будівель чи споруд. При цьому не має значення, незаконно встановлений контроль за всім приміщенням будівлі чи споруди або лише частиною їх площі. Тривалість незаконного утримання цих об'єктів на кваліфікацію злочину не впливає.

Суб'єктивна сторона цього злочину – прямий умисел, що поєднується зі спеціальною метою – незаконно користуватися або перешкодити нормальній роботі підприємств, установ, організацій.

Суб'єкт злочину – загальний, фізична осудна особа, яка досягла 16-тирічного віку.

16.4. Характеристика окремих злочинів, що посягають на суспільні відносини у сфері забезпечення діяльності представників влади, працівників правоохоронних органів, інших осіб, що здійснюють охорону правопорядку

Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві (ст. 342 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину виступає нормальна діяльність правоохоронних органів, громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону та законних військових формувань на території України. **Додатковим факультативним об'єктом** може бути здоров'я особи. **Потерпілими** від цього злочину можуть бути представники влади, працівники правоохоронних органів, члени громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону та військовослужбовці.

Об'єктивна сторона злочину проявляється у діянні у виді *опору* (активної фізичної протидії): а) представникові влади під час виконання ним службових обов'язків (ч. 1 ст. 342 КК); б) працівникові правоохоронного органу під час виконання ним службових обов'язків (ч. 2 ст. 342 КК); в) члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві під час виконання цими особами покладених на них обов'язків щодо охорони громадського порядку (ч. 2 ст. 342 КК).

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є *обстановка*: під час виконання зазначеними працівниками службових

обов'язків або обов'язків з охорони громадського порядку. Представники влади, працівники правоохоронних органів та військово-службовці можуть визнаватись потерпілими не тільки тоді, коли вони виконували свої службові обов'язки, перебуваючи безпосередньо на службі, та коли застосовували заходи по охороні правопорядку відповідно до своїх службових обов'язків, за наказом чи розпорядженням, а й тоді, коли вони вжили зазначених заходів в межах своїх повноважень з власної ініціативи (наприклад, припиняли правопорушення у неробочий час). Під виконанням обов'язків щодо охорони громадського порядку слід розуміти: несення постової чи патрульної служби, підтримання порядку під час демонстрацій, мітингів, інших масових заходів, при ліквідації наслідків аварії, стихійного лиха, дії по припиненню або запобіганню порушенню громадського порядку, затриманню правопорушника тощо.

Склад злочину сконструйовано як формальний, тому момент його закінчення співпадає з початком активної протидії, незалежно від того, вдалося винному перешкодити виконанню потерпілим своїх обов'язків чи ні.

Суб'єктивна сторона злочину – прямий умисел. Усвідомленням винного повинні охоплюватися як спеціальний статус особи, якій вона чинить опір, так і законний характер тих дій, які вона перешкоджає виконати.

Суб'єкт злочину – загальний, фізична осудна особа, яка досягла 16-тирічного віку.

Кваліфікуючою ознакою злочинів, передбачених ч. 1 та ч. 2 ст. 342 КК, є поєднання опору з примушенням зазначених вище осіб шляхом насильства або погрози застосування такого насильства до виконання явно незаконних дій (ч. 3 ст. 342 КК).

Примушування – це спонукання потерпілого проти його волі до виконання певних дій, які за змістом ч. 3 ст. 342 КК повинні бути явно незаконними. Протиправний характер дій, до яких примушують потерпілого, має бути очевидним.

Способами примушування є насильство та погроза його застосування. Під *насильством* у даному разі слід розуміти лише фізичне насильство (заподіяння ударів, побоїв, тілесних ушкоджень), оскільки психічне насильство виділено в окремий спосіб примушування. *Погроза насильством* – це дії або висловлювання,

що виражають явний намір винного застосувати фізичне насильство щодо цих осіб.

Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, працівника державної виконавчої служби (ст. 343 КК).

Об'єктом цього злочину є нормальна діяльність правоохоронних органів. **Потерпілим** від злочину є працівник правоохоронного органу чи працівника державної виконавчої служби.

З об'єктивної сторони злочин полягає у впливі у будь-якій формі на працівника правоохоронного органу, тобто у конкретних діях, спрямованих на перешкодження виконанню ним службових обов'язків або досягнення мети прийняття ним незаконних рішень. Втручання може виражатися у різних формах, зокрема в умовлянні, шантажі, погрозі створити перепони у просуванні по службі, а також у будь-яких інших формах впливу, окрім таких різновидів втручання як опір, спеціальна відповідальність за який передбачена ч. 2 ст. 342 КК, давання хабара (ст. 369 КК), захоплення як заручника його самого або його близького родича (ст. 349 КК).

Склад злочину, передбачений ч. 1 ст. 343 КК, сконструйовано як усічений; злочин є закінченим з моменту вчинення діяння, незалежно від того, чи перешкодило це виконанню службових обов'язків або призвело до прийняття незаконного рішення.

Із суб'єктивної сторони злочин характеризується виною у формі умислу, а також спеціальною **метою** – перешкодити виконанню працівником правоохоронного органу своїх службових обов'язків або домогтися прийняття незаконних рішень.

Суб'єкт основного складу злочину – загальний, фізична осудна особа, яка досягла 16-тирічного віку.

Кваліфікуючі ознаки злочину (ч. 2 ст. 343 КК), виявляються у таких елементах складу злочину як суб'єкт (особа, котра використовує своє службове становище) та об'єктивна сторона (настання альтернативних суспільно небезпечних наслідків у вигляді перешкодження запобіганню злочину або затриманню особи, яка його вчинила). В останньому випадку склад за конструкцією перетворюється на матеріальний і злочин вважатиметься закінченим з моменту настання будь-якого із зазначених наслідків, який причино пов'язаний зі здійсненням впливу на працівника правоохоронного органу.

Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є нормальна діяльність правоохоронних органів, їх авторитет, а додатковим обов'язковим об'єктом психічна недоторканність працівників правоохоронних органів або їх близьких родичів, їх здоров'я. **Потерпілими** від цього злочину можуть бути працівники правоохоронних органів та їх близькі родичі.

Частинами 1, 2 та 3 ст. 345 КК передбачено три самостійних склади злочинів.

Об'єктивна сторона цих злочинів полягає: а) у погрозі вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна потерпілого (ч. 1 ст. 345 КК); б) в умисному заподіянні потерпілому побоїв, легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень (ч. 2 ст. 345 КК); в) в умисному заподіянні потерпілому тяжкого тілесного ушкодження (ч. 3 ст. 345 КК).

За ч. 1 ст. 345 КК злочин вважається закінченим з моменту доведення змісту погрози до адресата будь-яким способом. При цьому наявність у потерпілого реальних підстав побоюватися виконання погрози не є обов'язковою. При нанесенні побоїв закінчення злочину припадає на момент вчинення відповідної дії (ч. 2 ст. 345 КК); при заподіянні тілесних ушкоджень (легких, середньої тяжкості (ч. 2 ст. 345 КК), тяжких (ч. 3 ст. 345 КК)) – на момент настання цих наслідків.

Суб'єктивна сторона цих злочинів – умисел, поєднаний зі спеціальним мотивом, а саме «у зв'язку з виконанням працівником правоохоронного органу службових обов'язків». При погрозі та нанесенні побоїв умисел може бути тільки прямим, а при заподіянні тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості – як прямим, так і непрямим.

Суб'єкт цього злочину – загальний, проте вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність, є різним: за погрозу (ч. 1 ст. 345 КК) та легке тілесне ушкодження (ч. 2 ст. 345 КК) – з 16 років, за середньої тяжкості та тяжке тілесне ушкодження – з 14 років.

Кваліфікуючою ознакою, спільною для частин 1, 2 та 3 ст. 345 КК, є вчинення дій, передбачених ними, організованою групою (ч. 4 ст. 345 КК).

Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і держ авного кордону або військовослуж бовця (ст. 348 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є нормальна службова діяльність працівників правоохоронних органів, авторитет цих органів, а також встановлений порядок охорони громадського порядку. **Додатковим обов'язковим об'єктом** злочину є життя потерпілих осіб. **Потерпілими** від цього злочину можуть бути: а) працівники правоохоронного органу; б) їх близькі родичі; в) члени громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону; г) військовослужбовці.

Об'єктивна сторона злочину полягає у діянні, спрямованому на позбавлення життя потерпілого. Момент закінчення злочину припадає на замах на вбивство, незалежно від його виду (закінчений чи незакінчений) і додаткової кваліфікації за ст. 115 КК не потребує. У разі вбивства потерпілого доведенню підлягає причинний зв'язок між вчиненим діянням і суспільно небезпечним наслідком у вигляді настання біологічної смерті.

Суб'єктивна сторона злочину – умисел, поєднаний зі спеціальними **мотивами**, а саме «у зв'язку з виконанням службових обов'язків» (щодо працівника правоохоронного органу) або ж «у зв'язку з їх діяльністю щодо охорони громадського порядку» (щодо членів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону, а також військовослужбовців).

Суб'єкт злочину – загальний, фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

16.5. Характеристика окремих злочинів у сфері використання документів і засобів отримання інформації

Викрадення, пригласнення, вимагання документів, штамів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження (ст. 357 КК).

Безпосереднім об'єктом цього злочину є встановлений законодавством порядок ведення, обігу і використання офіційних та деяких приватних документів, який забезпечує нормальну діяль-

ність підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, а також прав і законних інтересів громадян, порядок документального посвідчення фактів, які мають юридичне значення.

Предметом злочину, передбаченого ст. 357 КК, є: а) офіційні документи, штампи, печатки (ч. 1 ст. 357 КК); б) приватні документи, що знаходяться на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності (ч. 1 ст. 357 КК); в) особливо важливі документи, штампи, печатки (ч. 2 ст. 357 КК); г) паспорт або інший важливий особистий документ (ч. 3 ст. 357 КК).

Документами є предмети, на яких за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо зафіксована певна інформація. *Штампи і печатки* – це спеціальні пристрої (форми), на яких міститься дзеркальне відображення текстів, знаків, малюнків для отримання відбитків на поверхні різних матеріалів (папері, сургучі, метали). Штампи і печатки використовуються або для посвідчення офіційного характеру різних документів (вони мають реквізити підприємств, установ організацій), або для підтвердження фактів, що мають юридичне значення, пломбування приміщень, вантажів, поштових відправлень. *Офіційними* є документи, штампи і печатки, які видаються чи використовуються на основі нормативних приписів для посвідчення фактів, що мають юридичне значення, державними органами, громадськими організаціями або підприємствами незалежно від форми власності, а також приватними особами, яких наділено відповідними повноваженнями здійснювати функції, пов'язані з посвідченням фактів, що мають юридичне значення.

Приватні документи виступають предметом даного злочину за умови, якщо вони знаходяться на відповідних підприємствах, в установах чи організаціях.

Об'єктивна сторона злочину полягає а) в різних формах незаконного вилучення і заволодіння зазначеними предметами: викрадення, привласнення, вимагання, шахрайство, зловживання службовим становищем, б) у знищенні, пошкодженні в) у приховуванні. Застосування у процесі вилучення предметів насильства не охоплюється ст. 357 КК і вимагає додаткової кваліфікації.

Умисне *знищення* документа, штампу, печатки – це повне їх руйнування, при якому предмети неможливо ідентифікувати і використати за призначенням; *пошкодження* має місце, коли мож-

лівість ідентифікації не втрачена, але використання цих предметів без відновлення неможливе (наприклад, вони порвані, залиті фарбою). *Приховування* документів (штампу, печатки) – це їх утаювання, що не дозволяє власнику, адресату чи іншим особам через незнання справжнього їх місцезнаходження у потрібний момент скористатися ними за цільовим призначенням.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення хоча б однієї із зазначених альтернативних дій. Подальше незаконне використання документів, штампів, печаток не охоплюється ст. 357 КК і за наявності ознак іншого злочину вимагає самостійної кваліфікації.

Суб'єктивна сторона злочину – прямиї умисел. Обов'язковою ознакою є **корисливий мотив чи інші особисті інтереси**. Такі інтереси можуть виявлятися у прагненні дезорганізувати роботу підприємства, скомпрометувати особу, яка відповідає за зберігання документів, перешкодити укладенню чи посвідченню правочину тощо.

Суб'єкт злочину – загальний, фізична осудна особа, яка досягла 16-тирічного віку, у тому числі службова особа для форми діяння «шляхом зловживання особи своїм службовим становищем».

Кваліфікуючі ознаки злочину передбачені у ч. 2 ст. 357 КК. Вони полягають: а) у спричиненні порушення роботи підприємств, установ чи організацій (наприклад, неможливість або ускладнення виконання ними своїх функцій внаслідок втрати того або іншого документа (штампу, печатки) – фінансових і господарських операцій, видачі громадянам необхідних документів тощо) або б) вчиненні відповідних дій щодо особливо важливих документів, штампів, печаток (наприклад гербові печатки, докази з кримінальних і цивільних справ тощо).

У ч. 3 ст. 357 передбачено самостійний склад злочину. **Предметом злочину** можуть виступати: а) паспорт; б) інший важливий особистий документ.

Паспорт – це універсальний документ, що посвідчує особу власника та його належність до певної держави. До *інших важливих особистих документів* можуть належати документи, що замінюють паспорт для окремих категорій громадян (свідцтво про народження, військовий квиток), констатують якусь важливу по-

дію у житті особи (набуття освіти (атестат, диплом), працевлаштування (трудова книжка), шлюб (свідоцтво) тощо), а також документи, що надають певні права чи звільняють від обов'язків (довідка про стан здоров'я, перепустка, посвідчення про право керування транспортним засобом тощо). Питання про віднесення особистого документу до категорії важливого вирішується у кожному конкретному випадку індивідуально, виходячи з обставин справи.

Суб'єктивна сторона цього злочину – прямий умисел. Інтелектуальний момент повинен включати усвідомлення винною особою специфічних особливостей предмета злочину.

Суб'єкт злочину – загальний, фізична осудна особа, яка досягла 16-тирічного віку.

16.6. Інші злочини проти авторитету держави і діяльності об'єднань громадян

Одержання незаконної винагороди працівником державного підприємства, установи чи організації (ст. 354 КК).

Об'єктом цього складу злочину є авторитет державних установ, підприємств та організацій. **Предмет** злочину – матеріальні блага та вигоди майнового характеру. Для настання кримінальної відповідальності необхідно, щоб розмір незаконної винагороди був значним, тобто хоча б у два рази перевищував неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Об'єктивна сторона злочину полягає у діянні у виді одержання суб'єктом матеріальних благ або вигід майнового характеру. При цьому одержання предмета злочину повинно бути зумовлене виконанням чи невиконанням ним будь-яких дій з використанням становища, яке він займає. Але при цьому реальне виконання чи утримання від невиконання суб'єктом дій, обумовлених винагородою, для наявності закінченого складу злочину не вимагається.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину є одержання винагороди *шляхом вимагання*. Поняття вимагання у цій статті збігається з тим, яке описане у примітці до ст. 368 КК. За відсутності вимагання, коли громадянин надає винагороду з власної ініціативи, як подяку за певні дії чи бездіяльність працівника, склад цього злочину відсутній.

Злочин вважається закінченим, коли працівник отримав (особисто або через третіх осіб) хоча б частину незаконної винагороди. Не має значення, до чи після її виконання або невиконання певної дії працівником була передана винагорода.

Суб'єктивна сторона цього злочину – прямий умисел, поєднаний з корисливим мотивом.

Суб'єкт цього злочину спеціальний: фізична осудна особа, яка досягла 16-тирічного віку, є працівником державного підприємства, установи чи організації та яка не є службовою. Працівники комунальних та приватних підприємств, установ та організацій кримінальній відповідальності за такі дії не підлягають.

Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (ст. 355 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є встановлений порядок виконання цивільно-правових зобов'язань, **обов'язковим додатковим** – психічна чи тілесна недоторканість, воля, здоров'я людини, право власності.

Предметом злочину виступає предмет цивільно-правового зобов'язання. **Об'єктивна сторона** злочину, передбаченого ч. 1 ст. 355 КК, – **діяння** у вигляді примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (договорів, односторонніх правочинів чи інших цивільно-правових зобов'язань); **спосіб** вчинення вказаної дії – погроза застосувати насильство до потерпілих чи близьких його родичів, пошкодити чи знищити їх майно

Примушування (вимога виконати (не виконувати) цивільно-правове зобов'язання) – це висловлена в категоричній формі, конкретизована пропозиція потерпілому вчинити негайно чи в обумовлений час передбачені зобов'язанням конкретні дії щодо його предмета (передати певне майно, виконати певну роботу, надати послугу тощо) або не вчинювати їх. Вимога може бути як правомірною так і неправомірною. Криміноутворюючим фактором виступає не сама вимога, а спосіб примушування до виконання зобов'язання.

Момент закінчення злочину за ч. 1 ст. 355 КК припадає на факт висловлення вимоги, поєднаної із відповідною погрозою, незалежно від результативності такої вимоги.

Злочин, передбачений ст. 355 КК, має місце лише тоді, коли відсутні ознаки вимагання (ст. 189 КК). При вимаганні особа примушує потерпілого передати майно чи право на нього або вчинити будь-які дії майнового характеру за відсутності покладеного на потерпілого чи об'єктивно існуючого цивільно-правового зобов'язання

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт злочину загальний: фізична осудна особа, яка досягла 16-тирічного віку.

Кваліфікуючими ознаками цього злочину є: вчинення його повторно або за попередньою змовою групою осіб, або із погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, або поєднане з насильством, що є небезпечним для життя і здоров'я, або з пошкодженням чи знищенням майна (ч. 2 ст. 355 КК); ті самі дії, вчинені організованою групою або поєднані з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я, або такі, що завдали великої шкоди чи спричинили інші тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 355 КК).

Самоправство (ст. 356 КК).

Об'єкт злочину – встановлений законодавством порядок реалізації громадянами своїх прав та обов'язків, нормальна управлінська діяльність і авторитет органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Об'єктивна сторона самоправства включає діяння у формі дії, наслідки та причинний зв'язок.

Діяння при самоправстві полягає у вчиненні будь-яких дій, правомірність яких оспорується окремим громадянином або підприємством, установою чи організацією. Вчинення самоправства шляхом бездіяльності неможливо.

Обов'язковою ознакою складу є **спосіб** виконання дії. Винна особа діє самовільно, обираючи прийнятну тільки для себе форму поведінки, яка не відповідає встановленому законом або іншим нормативно-правовим актом порядку здійснення громадянами своїх прав, наприклад, всупереч волі власника вилучає його майно в рахунок погашення боргу; займає надане йому житлове приміщення, не дочекавшись, доки його залишать колишні мешканці тощо.

Обираючи неприйнятну для суспільства і держави форму поведінки, винна особа може здійснювати як дійсне, так, що реально існує, закріплене в правових документах, так і таке, що насправді відсутнє, але, на переконання особи, належне їй право. Наприклад, квартиронаймач знає про свої переважні права на одержання кімнати, що звільнилася в комунальній квартирі, і займає її не дочекавшись рішення офіційного органу, який відає розподілом житла.

Для кримінальної відповідальності за ст. 356 КК необхідно, щоб самоправне діяння було оспорюваним. **Оспорювання** означає виражену в будь-якій формі незгоду фізичної чи юридичної особи з самоправними діями суб'єкта. Склад самоправства за особливостями конструкції належить до матеріальних, тобто момент його закінчення пов'язаний із настанням описаних у диспозиції ст. 356 КК **суспільно небезпечних наслідків** у виді значної шкоди інтересам громадянина, державним чи громадським інтересам або інтересам власника, **причиною пов'язаним** із самоправними діями суб'єкта. Поняття значної шкоди є оціночним і питання про її наявність вирішується у кожному конкретному випадку індивідуально, виходячи з фактичних обставин справи.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується умисною формою вини.

Суб'єкт злочину загальний: фізична осудна особа, яка досягла 16-тирічного віку. Вчинення самоправних дій службовою особою кваліфікується за ст. 365 КК або іншими статтями КК, що передбачають відповідальність за спеціальні види самоправства, наприклад, ст. 162 КК.

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Бойко А. В. Видовий об'єкт погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу / А. В. Бойко // Актуальні проблеми кримінального права та кримінології, кримінально-виконавчого права: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики», присвяченої 10-річчю Міжнародного гуманітарного університету (м. Одеса, 28 жовтня 2011 року). – Одеса : Фенікс 2011.
2. Гришанин П.Ф., Журавлев М.П. Преступления против порядка управления. Лекция. – М., 1963.

3. Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011.
4. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, М. І. Мельник та ін.; За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка – 3-тє вид., переробл. та догов. – К.: Атіка, 2009.
5. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В.І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-тє вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010.
6. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник/ За заг.ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є.Л. Стрельцова. – Х.: Одиссей, 2009.
7. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг.ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна.- 5-тє вид., допов.- Х.: Право, 2013.
8. Лупов Д. В. Уголовно-правовая охрана жизни и здоровья лиц, выполняющих общественные обязанности в сфере охраны общественного порядка / Д. В. Лупов, Е. Ю. Титушкина // Российский следователь – 2009.
9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 9-е вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка.- К.: Юридична думка, 2012.
10. Осадчий В.І. Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності: Монографія. – К., 2004.
11. Осадчий В.І., Плугатир В.С., Савченко А.В. та ін. Кримінально-правовий захист і відповідальність працівників правоохоронних органів: Навч. посібник. – К., 2001.
12. Преступления против порядка управления. Учебное пособие / Блинова Л.И., Горбуза А.Д., Гришанин П.Ф., Иванов В.Д., и др.; Редкол.: Владимиров В.А., Гришанин П.Ф., Кириченко В.Ф. (Гл. ред.), Ляпунов Ю.И., Якубович М.И. – М., 1970.
13. Поленов Г.Ф. Ответственность за похищение, подделку документов и их использование. – М., 1980.
14. Пинчук В.И. Сопrotивление представителю власти или представителю общественности, выполняющему обязанности по охране общественного порядка. – СПб., 1995.
15. Сапронов Ю.В. Уголовная ответственность за самоуправство. Монография. – Ставрополь, 2004.
16. Савченко А.В., Кузнецов В.В. Кримінальне право України: посібник.- К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2011.

17. Савченко А.В., Кісілюк Е.М., Процюк О.В. та ін. Кримінальне право України. Особлива частина: мультимедійний навчальний посібник [Електронний ресурс] – Режим доступу http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravoosob/Files/Lec/T4/T4_P1.html
18. Селецький С.І. Кримінальне право України. Особлива частина. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008.
19. Семикін М.В. Тези лекцій з навчальної дисципліни «Кримінальне право України (Особлива частина), для студентів, які одержують освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр» зі спеціальності 6.0601.00 «Правознавство», – Донецьк: ДонНУ, 2006.
20. Судово-практичний коментар Кримінального кодексу України/ За ред. А.В.Савченка.- К.: ЦУЛ, 2013.
21. Тетарчук І.В., Дяків Т.Є. Кримінальне право України: навчальний посібник для підготовки до іспитів. –К.: « Центр учбової літератури», 2013.

Перелік питань для самостійного контролю:

1. Поняття наруги над державними символами.
2. Предмет одержання незаконної винагороди працівником державного підприємства, установи чи організації
3. Відмежування погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу від втручання у діяльність працівника правоохоронного органу.
4. Поняття державного чи громадського діяча як потерпілого від злочину, передбаченого ст. 346 КК.
5. Об'єктивні ознаки примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань.
6. Особливості предмету складу злочину, передбаченого ст. 357 КК.
7. Об'єктивна сторона підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів (ст. 358 КК).
8. Поняття використання підробленого документа.
9. Об'єктивна сторона самоуправства.

РОЗДІЛ 17.

ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ МАШИН (КОМП'ЮТЕРІВ), СИСТЕМ ТА КОМП'ЮТЕРНИХ МЕРЕЖ І МЕРЕЖ ЕЛЕКТРОЗВ'ЯЗКУ

17.1 Загальна характеристика злочинів в сфері використання комп'ютерної техніки

На початку нового тисячоліття в результаті науково-технічного прогресу суспільство реально відчуває наступ інформаційної революції. В теперішній час в світі намітилася чітка тенденція зростання значимості інформації в суспільних відносинах. Це стало можливим внаслідок такого соціального явища, як інформатизація – впровадження електронних засобів комунікації на основі комп'ютерних технологій в різні сфери життєдіяльності людства¹.

Група злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж уперше виділена самостійно у вітчизняному законодавстві. Термін «комп'ютерні злочини» став вперше вживатися в закордонній літературі в середині 60-х років ХХ століття, коли були вперше виявлені випадки вчинення злочину з використанням ЕОМ. З погляду кримінального права, поняття комп'ютерного злочину існує тільки в тих державах, де існує відповідне законодавство в даній сфері.

Зазначені злочини посягають на життєво важливі інтереси держави і суспільства, які пов'язані зі створенням і використанням новітніх інформаційних технологій і ресурсів, як в усіх сферах життєдіяльності держави, так і в повсякденному житті громадян. Комп'ютерні системи і комп'ютерні мережі створюють різноманітні можливості для вчинення нових видів злочи-

¹ Салтевский М.В., Литвинов А.Н., Чернец Н.Г. Проблемы противодействия преступности в сфере компьютерных технологий: Научно-практическое издание.- М.: Юркнига, 2006.- С. 3.

нів, а також звичайних традиційних злочинів, але більш ефективними способами¹.

Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (комп'ютерні злочини) – це суспільно небезпечні та протиправні діяння, що посягають на суспільні відносини у сфері безпеки комп'ютерної інформації та нормального функціонування електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж та мереж електрозв'язку, заподіюючи їм шкоду чи ставлячи під загрозу заподіяння такої шкоди².

Родовий об'єкт цих злочинів – урегульовані законодавством суспільні відносини, що забезпечують безпеку комп'ютерної інформації та нормальне функціонування електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.

Безпосередніми об'єктами зазначених злочинів можуть бути: встановлений порядок обробки інформації в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або мережах електрозв'язку; безпека обробки комп'ютерної інформації чи інформації, що передається мережами електрозв'язку; встановлений порядок обігу інформації з обмеженим доступом тощо.

Додатковими обов'язковими безпосередніми об'єктами комп'ютерних злочинів є відносини власності на інформацію, що обробляється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах чи мережах електрозв'язку, а також право користувачів на доступ до зазначеної інформації та користування нею.

Предметом злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку є:

¹ Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник/ За заг.ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є.Л. Стрельцова. – Х.: Одісея, 2009. – С. 348.

² Савченко А.В., Кісілюк Е.М., Процюк О.В. Кримінальне право України. Особлива частина: мультимедійний навчальний посібник.- Електронний ресурс.- Режим доступу http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravo_osob/Index.html

- комп'ютерна інформація та інформація, що передається каналами зв'язку (ст. 361 КК);

- шкідливі програмні засоби, призначені для несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку та шкідливі технічні засоби, призначені для несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку (ст. 361-1 КК);

- інформація з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації, створеної та захищеної відповідно до чинного законодавства (ст. 361-2 КК);

- інформація, яка опрацьовується в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах чи комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації (ст. 362 КК);

- електронно-обчислювальні машини (комп'ютери), автоматизовані системи, комп'ютерні мережі, мережі електрозв'язку, комп'ютерна інформація (ст. 363);

- повідомлення електрозв'язку (ст. 363-1 КК)¹.

Об'єктивна сторона цих злочинів виявляється в активних діях. Порушення правил експлуатації ЕОМ (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється (ст. 363) може вчинятися шляхом злочинної бездіяльності.

Об'єктивна сторона злочинів, про які йдеться у статтях 361, 362, 363, 363¹ КК, передбачає не тільки вчинення суспільно-небезпечного діяння, а й настання суспільно небезпечних наслідків. Тож склади цих комп'ютерних злочинів є матеріальними. Склади злочинів, зазначених у статтях 361¹ і 361² КК, сформульовано законодавцем як формальні.

Обов'язковою ознакою фактично всіх складів злочинів є **знаряддя** їх вчинення – відповідні програмні й технічні засоби,

¹ Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 458.

за допомогою яких вчиняється посягання. Якщо такі засоби є власністю особи, котра вчинила комп'ютерний злочин (окрім злочину, передбаченого ст. 363 і ч. 1 ст. 363¹ КК), то вони (засоби) підлягають конфіскації згідно з вимогами санкцій до статей 361, 361¹, 361², 362, ч. 2 ст. 363¹ КК.

За конструкцією *об'єктивної сторони* розглядувані злочини є злочинами з *матеріальним складом*. Тобто, закінченими вони вважаються, наприклад, з моменту, коли несанкціоноване втручання в роботу ЕОМ, систем, комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку призвело до витоку, втрати, підробки, блокування інформації, спотворення процесу обробки інформації, порушення встановленого порядку маршрутизації інформації (ст. 361 КК); або, з моменту, коли масове розповсюдження повідомлень електрозв'язку, здійснене без попередньої згоди адресатів призвело до порушення або припинення роботи електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку (ст. 363-1 КК)¹.

Злочини, передбачені ч. 1 ст. 361-1 та ст. 361-2 КК, відносяться до злочинів із *формальним* складом, тобто вважаються закінченими з моменту вчинення діянь, зазначених у диспозиції.

Суб'єкт злочинів – *загальний* (фізична осудна особа 16 років). У деяких випадках суб'єкт може бути *спеціальний* – особа, що має право доступу до інформації, яка обробляється в ЕОМ, автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації (ст. 362), або особа, що відповідає за експлуатацію ЕОМ, автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку (ст. 363).

Суб'єктивна сторона цих злочинів характеризується, переважно умисною виною. Злочин, передбачений ст. 363 КК, має необережну форму вини, що визначається характером ставлення винного до наслідків. Власне ж дія (бездіяльність) при порушенні правил експлуатації ЕОМ може бути як умисною, так і вчиненою з необережності. Створення шкідливих програмних або технічних засобів, призначених для несанкціонованого втручання в роботу

¹ Кримінальне право України. (Особлива частина): Підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 523.

ЕОМ (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж або мереж електрозв'язку є злочинними за умови, коли ці дії вчинено з метою використання, розповсюдження чи збуту таких засобів (ст. 361¹ КК). В інших злочинах мотив і мета можуть бути різними – корисливість, хуліганство, помста, заздрість, підрив репутації, приховування іншого злочину тощо.

Статті 361 – 362 та 363-1 КК містять такі спільні **кваліфікуючі ознаки**:

- вчинення комп'ютерного злочину повторно;
- вчинення комп'ютерного злочину за попередньою змовою групою осіб;
- вчинення комп'ютерного злочину, який заподіяв значну шкоду.

Повторним слід вважати повторне вчинення двох або більше злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті за умови, що вони не охоплюються єдиним умислом і не утворюють у своїй сукупності єдиного продовжуваного злочину, тобто умисел на їх вчинення виникає кожного разу самостійно. Повторність відсутня, якщо за раніше вчинений злочин особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом, або якщо судимість за цей злочин було погашено або знято.

Вчинення злочину **за попередньою змовою групою осіб** – це вчинення злочину двома або більше особами, які попередньо домовилися про його спільне вчинення.

Значною шкодою в статтях 361 – 363-1 КК, якщо вона полягає в заподіянні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів (примітка до статті 361 КК).

17.2. Характеристика окремих видів злочинів

Несанкціоноване втручання в роботу ЕОМ, автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку (ст. 361 КК).

Безпосереднім об'єктом несанкціонованого втручання в роботу комп'ютерної техніки є право власності на комп'ютерну

інформацію та суспільні відносини надання та отримання послуг електрозв'язку.

Предметом злочину, передбаченого ст. 361 КК є комп'ютерна інформація та інформація, що передається каналами зв'язку.

Комп'ютерна інформація – це відомості про об'єктивний світ і процеси, що відбуваються в ньому, цілісність, конфіденційність і доступність яких забезпечується за допомогою комп'ютерної техніки та які мають власника і ціну.

Інформацією, що передається мережами електрозв'язку, є відомості, подані у формі, що дозволяє їх приймати або передавати засобами електрозв'язку. Інформація в цих мережах передається за допомогою сигналів, які є матеріальними носіями передавання інформації.

Об'єктивна сторона. Діяння – несанкціоноване втручання в роботу ЕОМ, систем, комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку; суспільно небезпечні наслідки – витік, втрата, підробка, блокування інформації, спотворення процесу обробки інформації, порушення встановленого порядку маршрутизації інформації (перелічені наслідки є альтернативними, тобто для наявності складу злочину достатньо настання хоча б одного з наслідків); причинний зв'язок між діянням та наслідками.

Втручання в роботу ЕОМ, систем або комп'ютерних мереж – зміна режиму роботи ЕОМ, системи або комп'ютерної мережі, вчинена шляхом впливу на носій комп'ютерної інформації або засоби її автоматизованого опрацювання, з порушенням встановленого відповідно до законодавства порядку доступу до інформації, що заподіює шкоду суспільним відносинам власності на комп'ютерну інформацію.

До наслідків несанкціонованого втручання в роботу ЕОМ, систем або комп'ютерних мереж відносяться: 1) витік; 2) втрата; 3) підробка; 4) блокування комп'ютерної інформації; 5) спотворення процесу обробки комп'ютерної інформації; 6) порушення встановленого порядку маршрутизації комп'ютерної інформації. За своїм змістом ці суспільно небезпечні наслідки являють собою різні форми порушення права власності на комп'ютерну інформацію.

Несанкціоноване втручання буде закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків.

Суб'єктивна сторона виражається у вигляді прямого або непрямого умислу.

Суб'єкт несанкціонованого втручання – загальний, ним є фізична, осудна особа, що досягла 16-річного віку.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 361 КК) є дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені: 1) повторно; 2) за попередньою змовою групою осіб; 3) якщо вони заподіяли значну шкоду.

Кримінальна відповідальність за незаконні дії зі шкідливими програмними або технічними засобами (ст. 361-1 КК).

Безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 361-1 КК, складають суспільні відносини власності на комп'ютерну інформацію та відносини надання й отримання послуг електрозв'язку.

До **предметів** злочину відносяться:

- шкідливі програмні засоби, призначені для несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку;

- шкідливі технічні засоби, призначені для несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку.

Тому під **шкідливими програмними засобами**, призначеними для несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин, автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, слід розуміти програми (програмні блоки, програмне забезпечення), розроблені спеціально для несанкціонованого втручання в роботу комп'ютерної техніки або мереж електрозв'язку, використання яких спричиняє або створює загрозу заподіяння шкоди інформаційним відносинам.

Технічні засоби, призначені для несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, – це різного роду пристрої, устаткування, розроблені для несанкціонованого втручання в роботу комп'ютерної техніки або мереж електрозв'язку використання яких спричиняє або створює загрозу заподіяння шкоди інформаційним відносинам.

Об'єктивна сторона. Злочин, передбачений ч. 1 ст. 361-1 КК, відноситься до злочинів із **формальним** складом, тобто вважається закінченим з моменту вчинення одного з альтернативних діянь, зазначених у диспозиції. Розглядувана норма передбачає такі форми об'єктивної сторони:

- 1) створення шкідливих програмних або технічних засобів з метою використання, розповсюдження або збуту;
- 2) розповсюдження шкідливих програмних або технічних засобів;
- 3) збут шкідливих програмних або технічних засобів.

Створення шкідливих програмних або технічних засобів являє собою результат діяльності щодо розроблення таких засобів у вигляді нового шкідливого програмного або технічного засобу. Зазначимо, що створення буде кримінально караним тільки за наявності відповідної ознаки суб'єктивної сторони – мети використання, розповсюдження або збуту.

Розповсюдження шкідливого програмного забезпечення – це оплатне або безоплатне надання копій шкідливих програм або доступу до них невизначеному колу осіб, а також їх «закладання» в програмне забезпечення або розповсюдження за допомогою комп'ютерних мереж чи поширення шляхом самовідтворення.

Розповсюдження шкідливих технічних засобів – це оплатне або безоплатне передавання шкідливого технічного засобу, а також його установлення в ЕОМ, системи або комп'ютерні мережі.

Збут шкідливих програмних або технічних засобів – це їх оплатне або безоплатне відчуження. Типовим прикладом збуту шкідливих програм є продаж дисків з записаними на них шкідливими програмами.

Суб'єктивна сторона виражена у формі прямого умислу, при цьому свідомістю особи обов'язково охоплюється розуміння того, що створювані або розповсюджені засоби спеціально призначені для несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин, автоматизованих систем, комп'ютерних мереж або мереж електрозв'язку.

Суб'єкт даного злочину – загальний, ним є фізична, осудна особа, що досягла 16-річного віку.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 361-1 КК) є дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені: 1) повтор-

но; 2) за попередньою змовою групою осіб; 3) якщо вони заподіяли значну шкоду.

Кримінально-правова охорона комп'ютерної інформації з обмеженням доступом (ст. 361-2 КК).

Об'єктом злочину виступають суспільні відносини власності на комп'ютерну інформацію з обмеженням доступом.

Предметом злочину є інформація з обмеженням доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації, створеної та захищеної відповідно до чинного законодавства.

До *інформації з обмеженням доступом* згідно зі статтею 30 Закону України «Про інформацію» відноситься таємна і конфіденційна інформація.

Інформація, що є предметом даного злочину, створена відповідно до чинного законодавства, тобто розповсюдження або збут інформації, отриманої з порушенням законодавства, не є злочином, передбаченим ст. 361-2 КК України.

Відповідно до Закону України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» від 5 липня 1997 (далі – Закон) інформація з обмеженням доступом повинна оброблятися із застосуванням *«комплексної системи захисту інформації з підтвердженою відповідністю»* (ч. 2 ст. 8 Закону). Отже, предметом злочину є інформація, що зберігається в такій системі. Склад злочину, передбачений цією статтею, буде мати місце тоді, коли незаконно розповсюджується або збувається інформація, що зберігається з застосуванням комплексної системи захисту.

За конструкцією **об'єктивної сторони** злочин, передбачений ст. 361-2 КК, є формальним. Він вважається закінченим з моменту вчинення несанкціонованого збуту або несанкціонованого розповсюдження комп'ютерної інформації з обмеженням доступом.

Збут або розповсюдження інформації буде *несанкціонованим*, коли він вчиняється без дозволу власника цієї інформації.

Розповсюдження комп'ютерної інформації з обмеженням доступом являє собою оплатне або безоплатне надання копій цієї інформації або доступу до неї невизначеному колу осіб.

Під збутом комп'ютерної інформації з обмеженим доступом необхідно розуміти її оплатне або безоплатне відчуження.

Суб'єктивна сторона даного злочину характеризується виною у формі прямого умислу. Особа усвідомлює, що комп'ютерна інформація, яку вона збуває або розповсюджує, є інформацією з обмеженим доступом; усвідомлює, що не має права або дозволу власника інформації на вчинення подібних дій.

Суб'єкт злочину – загальний.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 361-2 КК) є дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені: 1) повторно; 2) за попередньою змовою групою осіб; 3) якщо вони заподіяли значну шкоду.

Кримінальна відповідальність за незаконні дії з комп'ютерною інформацією, вчинені особою, яка має право доступу до неї (ст. 362 КК).

Об'єктом даного злочину виступають суспільні відносини власності на комп'ютерну інформацію. **Предметом** злочину відповідно до диспозиції є інформація, яка опрацьовується в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах чи комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації.

Об'єктивна сторона даного злочину характеризується наявністю декількох форм: 1) несанкціонована зміна комп'ютерної інформації (ч. 1 ст. 362 КК); 2) несанкціоноване знищення комп'ютерної інформації (ч. 1 ст. 362 КК); 3) несанкціоноване блокування комп'ютерної інформації (ч. 1 ст. 362 КК); 4) несанкціоноване перехоплення комп'ютерної інформації, що призвело до її витоку (ч. 2 ст. 362 КК); 5) несанкціоноване копіювання комп'ютерної інформації, що призвело до її витоку (ч. 2 ст. 362 КК).

Несанкціонована зміна комп'ютерної інформації являє собою порушення права власності на інформацію шляхом перекручення без відома власника змісту відомостей, відображених на носії, що робить інформацію, цілком або частково непридатною для задоволення інформаційної потреби особою, яка має право власності на таку інформацію.

Несанкціоноване знищення комп'ютерної інформації має місце тоді, коли вона перестає існувати у формі, яка дозволяє її опрацювання за допомогою комп'ютерної техніки.

Несанкціоноване блокування комп'ютерної інформації – позбавлення власника можливості використовувати інформацію для задоволення інформаційної потреби за умови, що її не втрачено та не підроблено.

Оскільки *витік інформації* за визначенням є результатом дій, унаслідок яких інформація в системі стає відомою чи доступною фізичним та/або юридичним особам, що не мають права доступу до неї, можна зробити висновок, що предметом несанкціонованого перехоплення або копіювання є тільки комп'ютерна інформація з обмеженим доступом (таємна або конфіденційна).

Копіювання комп'ютерної інформації – це «відтворення даних зі збереженням вихідної інформації». Відповідно несанкціоноване копіювання можна визначити як відтворення, з перевищенням наданих власником прав доступу, комп'ютерної інформації з обмеженим доступом зі збереженням вихідної інформації. Наприклад, особа має право лише на ознайомлення та внесення змін до певної бази даних, а вона, без дозволу власника, створює її копію.

Несанкціоноване перехоплення – це отримання, з перевищенням наданих власником прав, копії інформації з обмеженим доступом за допомогою специфічних технічних засобів під час передавання цієї інформації від одного комп'ютера до іншого, або від периферійних приладів до комп'ютера, або шляхом обробки електромагнітних випромінювань під час роботи ЕОМ, автоматизованих систем або комп'ютерних мереж, у яких опрацьовується така інформація.

Суб'єктивна сторона даного злочину характеризується виною у виді прямого або непрямого умислу: особа усвідомлює суспільну небезпечність і протиправність своїх дій і бажає або свідомо допускає настання наслідків. При цьому особа має усвідомлювати, що вчиняє такі дії, які є перевищенням повноважень, наданих власником інформації.

Суб'єкт злочину, передбаченого ст. 362 КК, спеціальний – особа, яка має право доступу до комп'ютерної інформації. Такий статус особи встановлюється відповідним наказом або розпорядженням власника інформації.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 3 ст. 362 КК) є дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені: 1)

повторно; 2) за попередньою змовою групою осіб; 3) якщо вони заподіяли значну шкоду.

Кримінальна відповідальність за порушення правил експлуатації комп'ютерної техніки чи мереж електрозв'язку та за порушення порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється (ст. 363 КК).

Кримінальну відповідальність за порушення правил експлуатації комп'ютерних засобів оброблення інформації та мереж електрозв'язку, а також порушення порядку чи правил захисту інформації встановлено в ст. 363 КК «Порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється».

Об'єкт злочину, передбаченого цією статтею, складають суспільні відносини, у межах яких забезпечується безпека використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, а також дотримання порядку та правил захисту комп'ютерної інформації.

Диспозиція даної статті є бланкетною, тобто містить посилання на інші нормативно-правові акти. *Правила експлуатації* електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку являють собою вимоги, що ставляться власником ЕОМ, автоматизованої системи, комп'ютерної мережі або мережі електрозв'язку до їх використання або обслуговування цих технічних засобів. Вони, як правило, містяться в окремих підзаконних актах (наказах, розпорядженнях), що видаються власником комп'ютерної техніки або мережі електрозв'язку.

Порядок захисту інформації – це визначені нормативно-правовими актами вимоги щодо створення системи захисту інформації та організації її роботи. *Правила захисту інформації*, у свою чергу, являють собою вимоги щодо використання системи захисту інформації певного інформаційного ресурсу.

Склад злочину, передбаченого даною статтею, матеріальний, отже, його **об'єктивна сторона** характеризується такими ознаками:

1) діяння – порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту комп'ютерної інформації;

2) суспільно небезпечні наслідки – значна шкода;

3) причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками.

Аналіз диспозиції дозволяє зробити висновок про те, що діяння може виявлятися у трьох альтернативних формах:

- порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку;

- порушення порядку захисту комп'ютерної інформації;

- порушення правил захисту комп'ютерної інформації.

Порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку – недотримання вимог, що ставляться власником ЕОМ, автоматизованої системи, комп'ютерної мережі або мережі електрозв'язку, до їх використання або обслуговування. Таке порушення може полягати, наприклад, у спробі користувача самостійно встановлювати нове програмне або апаратне забезпечення, підключенні комп'ютерної техніки до електромережі без фільтрів, порушенні порядку включення або відключення засобів комп'ютерної техніки тощо.

Порушення порядку захисту комп'ютерної інформації – недотримання визначених нормативними актами вимог щодо створення системи захисту інформації та організації її роботи. Прикладом такого діяння може бути використання комп'ютерної техніки для роботи з таємною інформацією за відсутності сертифікованої належним чином системи захисту.

Порушення правил захисту комп'ютерної інформації – недотримання вимог щодо використання системи захисту інформації певного інформаційного ресурсу. Це може бути, наприклад, неналежне зберігання паролів для доступу до інформації.

Оскільки аналізований склад злочину є матеріальним, він буде вважатися закінченим від моменту настання суспільно небезпечних наслідків – значної шкоди.

Суб'єктивна сторона даного злочину характеризується тим, що діяння може бути вчинене як умисно, так і з необережності, а сто-

совно наслідків завжди має бути необережність. Якщо настання наслідків охоплюється умислом винної особи, то склад злочину, передбачений статтею 363 КК України, відсутній. У таких випадках дії винної особи, за наявності відповідних ознак, необхідно кваліфікувати як умисне пошкодження майна (ст. 194 КК), або як пособництво в несанкціонованому втручанні в роботу ЕОМ, автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку (ч. 5 ст. 27, ст. 361 КК), або як несанкціоновані дії з комп'ютерною інформацією, вчинені особою, що має доступ до неї (ст. 362 КК).

Суб'єкт злочину, передбаченого ст. 363 КК, спеціальний – особа, яка відповідає за експлуатацію електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку. Такий статус особи встановлюється відповідним наказом або розпорядженням власника інформації чи засобу її автоматизованого опрацювання та закріпленими на підставі цього наказу функціональними обов'язками.

Кримінальна відповідальність за масове розповсюдження повідомлень електрозв'язку (аналіз складу злочину, передбаченого ст. 363-1 КК).

Об'єкт даного злочину складають суспільні відносини щодо забезпечення безвідмовного функціонування комп'ютерної техніки та мереж електрозв'язку як технічних засобів забезпечення відносин власності на інформацію.

Предметом даного злочину є повідомлення електрозв'язку – відомості, подані у вигляді, що дозволяє їх передавати за допомогою комп'ютерних мереж або мереж електрозв'язку.

Оскільки склад злочину, передбачений статтею 363-1 КК, є **матеріальним**, до ознак його **об'єктивної сторони** належать: 1) діяння – масове розповсюдження повідомлень електрозв'язку, здійснене без попередньої згоди адресатів; 2) суспільно небезпечні наслідки – порушення або припинення роботи електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку; 3) причинний зв'язок між діянням та наслідками.

Отже, діяння як ознака об'єктивної сторони цього складу злочину полягає в розповсюдженні повідомлень електрозв'язку,

тобто направлени певним адресатам копій даних повідомлень, яке, по-перше, є масовим і, по-друге, здійснюється без попередньої згоди адресатів.

Розповсюдження слід вважати *масовим* тоді, коли одне або кілька повідомлень отримує більше ніж один адресат, адже в диспозиції аналізованої статті мова йде про множинність повідомлень електров'язку та їх адресатів. Зазначимо, що поняття «масове» в даній нормі використовується як оцінне, тобто встановлення того, чи було певне розповсюдження повідомлень електров'язку масовим, залежить від аналізу багатьох обставин конкретного розповсюдження (кількість повідомлень або копій повідомлень, їх розмір; кількість адресатів; час, що було використано для розповсюдження; технічні характеристики обладнання, яке використовувалося для розповсюдження, тощо).

Відсутність попередньої згоди адресатів полягає в тому, що адресат ні в якій формі (письмово, усно, шляхом використання електронної пошти або в інший спосіб) не давав згоди на надсилення йому повідомлень, що є предметом злочину.

Порушення роботи електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електров'язку, являє собою таку зміну режиму роботи комп'ютерної техніки або мережі електров'язку, яка створює загрозу для їх функціонування, тобто погіршення роботи повністю або частково, тимчасове створення перешкод для використання за призначенням.

Припинення роботи електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електров'язку полягає в тимчасовому або остаточному припиненні функціонування комп'ютерної техніки або мереж електров'язку, невиконанні ними завдань щодо зберігання, опрацювання, пересилання чи отримання комп'ютерної інформації або інформації, що передається мережами електров'язку.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі прямого умислу стосовно діяння й умисним або необережним ставленням до наслідків.

Суб'єкт даного злочину загальний.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 363-1 КК) є дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені: 1) повтор-

но; 2) за попередньою змовою групою осіб; 3) якщо вони заподіяли значну шкоду.

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Азаров Д.С. Злочини у сфері комп'ютерної інформації (кримінально-правове дослідження): Монографія. – К.: Атіка, 2007. – 304 с.

2. Ахтирська Н.М., Антошук В.В. Злочини у сфері комп'ютерних технологій та судова практика розгляду справ цієї категорії // Вісник Верховного Суду України. – 2008.

3. Біленчук П.Д., Романюк Б.В., Цимбалюк В.С. та ін. Комп'ютерна злочинність: Навчальний посібник. – К., 2002.

4. Бутузов В.М., Останець С.Л., Шеломенцев В.П. Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електров'язку. Науково-практичний коментар. – К., 2005.

5. Голубев В.О., Гавловський В.Д., Цимбалюк В.С. Проблеми боротьби зі злочинами у сфері використання комп'ютерних технологій: Навчальний посібник / За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Р.А. Калюжного. – Запоріжжя, 2002.

6. Законодавство про кримінальну відповідальність за «комп'ютерні» злочини: науково-практичний коментар і шляхи вдосконалення. – К., 2005.

7. Карчевський М.В. Злочини в сфері використання комп'ютерної техніки. Навчальний посібник. – Луганськ, 2006.

8. Коваленко М.М. Комп'ютерні віруси і захист інформації. – К., 1999.

9. Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011.

10. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, М. І. Мельник та ін.; За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка – 3-тє вид., переробл. та догюв – К.: Атіка, 2009.

11. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В.І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-тє вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010.

12. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник/ За заг.ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є.Л. Стрельцова. – Х.: Одиссей, 2009.

13. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2

т. / за заг.ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна.- 5-е вид., допов.- Х.: Право, 2013.

14. Музыка А.А., Азаров Д.С. Законодавство України про кримінальну відповідальність за «комп'ютерні злочини»: наук.-практ. комент. і шляхи вдосконалення. – К.: Вид. Паливода П.В., 2005.

15. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 9-е вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка.- К.: Юридична думка, 2012.

16. Салтевский М.В., Литвинов А.Н., Чернец Н.Г. Проблемы противодействия преступности в сфере компьютерных технологий: Научно-практическое издание. – М.: Юркнига, 2006. – 96 с.

17. Савченко А.В., Кузнецов В.В. Кримінальне право України: посібник.- К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2011.

18. Савченко А.В., Кісілюк Е.М., Процюк О.В. та ін. Кримінальне право України. Особлива частина: мультимедійний навчальний посібник [Електронний ресурс] – Режим доступу http://www.naiu.kiev.ua/books/mnr_krum_pravoosob/Files/LecK/T4/T4_P1.html

19. Селецький С.І. Кримінальне право України. Особлива частина. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008.

20. Семикін М.В. Тези лекцій з навчальної дисципліни «Кримінальне право України (Особлива частина), для студентів, які одержують освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр» зі спеціальності 6.0601.00 «Правознавство», – Донецьк: ДонНУ, 2006.

21. Судово-практичний коментар Кримінального кодексу України/ За ред. А.В.Савченка.- К.: ЦУЛ, 2013.

22. Тетарчук І.В., Дяків Т.Є. Кримінальне право України: навчальний посібник для підготовки до іспитів. –К.: « Центр учбової літератури», 2013.

23. Шилан Н.Н., Кривонос Ю.М., Бирюков Г.М. Компьютерные преступления и проблемы защиты информации: Монография. – Луганск, 1999.

Перелік питань для самостійного контролю:

1. Загальна характеристика злочинів в сфері використання комп'ютерної техніки.

2. Наведіть особливості несанкціонованого втручання в роботу ЕОМ, автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку.

3. Розкрийте поняття «шкідливі програмні засоби та шкідливі технічні засоби, призначені для несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку».

4. Розкрийте об'єктивні ознаки незаконних дії зі шкідливими про-

грамними або технічними засобами (ст. 361-1 КК)

5. Зміст ознак об'єктивної сторони несанкціонованого втручання в роботу мереж електров'язку.

6. Визначте різницю між розповсюдженням шкідливих програмних або технічних засобів та їх збутом.

7. Порівняйте копіювання комп'ютерної інформації та її перехоплення.

8. Розкрийте поняття «порядок та правил захисту комп'ютерної інформації».

9. Специфічні риси суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 363 КК України.

10. Об'єктивні ознаки масового розповсюдження повідомлень електров'язку.

РОЗДІЛ 18.

ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З НАДАнням ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ

18.1. Загальна характеристика злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг

Важливим чинником у розвитку та побудові правової держави в Україні є законодавче зміцнення апарату держави. Державний апарат містить у собі не тільки три галузі влади (законодавчу, виконавчу та судову), але і безпосередні, пов'язані з ним різні громадські організації, підприємства, установи й організації не залежно від їх форм власності, адже саме вони нині зазнають структурних змін і реформування. Для подальшого зміцнення законності необхідні рішучі заходи з припинення будь-яких порушень у діяльності державного апарату. Відповідно до ст. 19 Конституції України посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами нашої держави. Від реалізації цього положення значною мірою залежить правильна діяльність державного апарату, функціонування підприємств, установ і організацій усіх форм власності, своєчасне і справедливе вирішення соціальних проблем, забезпечення реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина, законних інтересів юридичних осіб. Навпаки, порушення службовими особами своїх службових повноважень підриває довіру громадян до державного апарату та призводить до небезпечних наслідків у політичній, правовій, соціальній, економічній та інших сферах.

Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг – це суспільно небезпечні та протиправні діяння, що посягають на встановлений порядок реалізації службовими особами своїх повноважень (управлінських функцій) в межах наданих їм прав та покладених

на них обов'язків (компетенції), якими заподіюється шкода правам, свободам чи правоохорнюваним (законним) інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб, а також авторитету органів влади, об'єднань громадян, суб'єктів господарювання, інших юридичних осіб, від імені та/або в інтересах яких діють службові особи¹.

У Розділі XVII Особливої частини КК – «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» – передбачена кримінальна відповідальність за діяння, **родовим об'єктом** яких є суспільні відносини, які визначають і регулюють зміст правильної роботи державного апарату і апарату органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності, а також суспільні відносини, що забезпечують нормальну службову діяльність у юридичних особах приватного права та нормальну професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг.

До кола таких діянь КК відносить: зловживання владою або службовим становищем (стаття 364); зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно – правової форми (стаття 364-1); перевищення влади або службових повноважень (стаття 365); перевищення повноважень службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (стаття 365-1); зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (стаття 365-2); службове підроблення (стаття 366); службова недбалість (стаття 367); прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (стаття 368); незаконне збагачення (стаття 368-2); підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (стаття 368-3); підкуп особи, яка надає публічні послуги (стаття 368-4); пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі (стаття 369); зловживання впливом (стаття 369-2); провокація підкупу (стаття 370).

Зазначені діяння належать до загальних видів злочинів, вчинюваних у сфері службової діяльності та професійної діяльності,

¹ Савченко А.В., Кришевич О.В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням професійних послуг. Науково-практичний коментар / За заг. ред. проф. В.І. Шакуна. - К.: Алерта, 2012.- С.5.

пов'язаної з наданням публічних послуг, оскільки кожне з них досягає на суспільні відносини, що забезпечують нормальну службову діяльність в окремих ланках державного апарату, а також апарату управління окремих підприємств, установ та організацій незалежно від їх галузевої та відомчої належності, сфери діяльності, обсягу повноважень чи форми власності.

У той же час у КК досить багато норм, що встановлюють відповідальність за спеціальні види службових злочинів, вчинення яких також зумовлене службовим становищем суб'єкта, однак при їх здійсненні основним безпосереднім об'єктом є інші суспільні відносини (наприклад, склад злочину передбачений ст. 272 КК)¹.

Крім *основного безпосереднього об'єкта*, яким є суспільні відносини, що забезпечують нормальну службову діяльність в окремих ланках державного чи громадського апарату, а також апарату управління підприємств, установ та організацій, *додатковим об'єктом* можуть виступати конституційні права та свободи особи, її життя та здоров'я та ін.

Характеризуючи *предмет службових злочинів*, слід відмітити, що Законом України № 2802 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією», який був прийнятий 15.04.2013 року у Кримінальному кодексі поняття «хабар» поступилося місцем «неправомірній вигоді». Кримінальна відповідальність встановлюється не тільки за давання або отримання, а й за пропозицію чи обіцянку такої неправомірної вигоди. Законом також встановлюється кримінальна відповідальність за пропозицію чи обіцянку надання неправомірної вигоди не тільки службовій особі, а й будь-якому працівнику державного підприємства, установи чи організації.

Неправомірна вигода – грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, що їх без законних на те підстав обіцяють, пропонують, надають або одержують безоплатно чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову².

¹ Кримінальне право України. (Особлива частина): Підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 541.

² Беспалова О.І., Ступник Я.В., Житний О.О. (та ін.) Науково-практичний коментар Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» / За заг. ред. акад. НАПрН

Грошові кошти можуть надходити у національній чи іноземній валюті у готівковій та безготівковій формі (тобто перебувати на банківському рахунку).

Під майном, відповідно до Конвенції ООН проти корупції, розуміють будь-які активи, матеріальні або нематеріальні, рухомі або нерухомі, виражені в речах або в правах, а також юридичні документи або активи, що підтверджують право власності на такі активи або інтерес у них.

Надання незаконних переваг і пільг полягає у безпідставному звільненні окремого суб'єкта від тих чи інших обов'язків, умов, які є однаковими для усіх суб'єктів чи їх певної групи. Пільги можуть мати ***майновий та немайновий характер***. До *майнових* належать пільги, що надаються у вигляді тих чи інших додаткових виплат, повного або часткового звільнення окремих категорій громадян від обов'язкових платежів (наприклад, зменшення суми комунальних платежів). *Немайновими* вважаються пільги, пов'язані з наданням суб'єктам переваг немайнового характеру (наприклад скорочення робочого часу).

Послуга – це будь-який захід і вигода, які одна сторона може запропонувати іншій, нематеріальні дії, що не спричиняють права власності чим-небудь. Як правило, послуги пов'язані з ***певними матеріальними затратами, а отже вони мають свою грошову оцінку***.

Об'єктивна сторона злочинів, які вчиняються у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, характеризується такими ознаками. Для більшості з них є характерним формальний склад злочину, й лише частина з них (зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК), перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК) та ін.) є злочинами з матеріальним складом. Службові злочини можуть бути вчинені як шляхом дії, так і шляхом бездіяльності. Однак, окремі з них вчиняються лише шляхом дії (наприклад, перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК)).

Для всіх службових злочинів (за винятком пропозиції або надання неправомірної вигоди службовій особі) характерною є наявність безпосереднього зв'язку між діянням, яке вчиняє особа,

та посадою, яку вона займає, чи службовою діяльністю, яку здійснює. Інакше кажучи, суспільно небезпечне діяння завжди зумовлене службовим становищем службової особи, яка: або а) використовує його для вчинення злочину, діючи у межах своїх повноважень; або б) виходить за межі прав і повноважень, наданих їй за посадою; або, нарешті, в) не виконує або виконує неналежним чином покладені на неї службові обов'язки. При цьому діяння, що утворює об'єктивну сторону службового злочину, завжди вчиняється всупереч інтересам служби, тобто є незаконним і таким, що суперечить цілям і задачам, заради досягнення яких функціонує апарат відповідних органів і для виконання яких службові особи цього апарату наділяються певними повноваженнями.

Під інтересами служби слід розуміти, насамперед, інтереси держави взагалі, і крім того, інтереси певного органу, підприємства, установи або організації, що не суперечать, не протиставляються інтересам держави. Тому дії службової особи, вчинені у вузьковідомчих інтересах на шкоду загальнодержавним інтересам чи інтересам інших підприємств, установ та організацій, також можуть визнаватися вчиненими всупереч інтересам служби.

У злочинах із матеріальним складом обов'язковим його елементом є настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді заподіяння істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам окремих юридичних осіб.

Істотна шкода може виражатися у заподіянні: 1) матеріальних (майнових) збитків; 2) нематеріальної (фізичної, моральної тощо) шкоди; 3) матеріального збитку у поєднанні з наслідками нематеріального характеру.

Згідно з п. 3 примітки до ст. 364 КК шкода, якщо вона полягає в спричиненні матеріальних збитків, визнається істотною за умови, що вона в 100 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Якщо шкода полягає у заподіянні суспільно небезпечних наслідків нематеріального характеру, питання про її істотність вирішується з урахуванням конкретних обставин справи. Зокрема, істотною шкодою можуть визнаватися порушення охоронюваних Конституцією України чи іншими законами прав та свобод людини і громадянина (право на свободу й особисту недоторканність та

недоторканність житла, виборчі, трудові, житлові права тощо), підрив авторитету та престижу органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, порушення громадської безпеки та громадського порядку, створення обстановки й умов, що утруднюють виконання підприємством, установою, організацією своїх функцій, приховування злочинів.

При вирішенні питання про те, чи є заподіяна шкода істотною, потрібно також ураховувати кількість потерпілих громадян, розмір моральної шкоди чи упущеної вигоди тощо.

Практика визнає шкоду істотною, якщо службова особа, використовуючи своє службове становище, сприяє або потурає вчиненню злочину іншими особами або сама вчиняє (поряд із службовим) інший злочин, або приховує злочин, раніше вчинений нею чи іншими особами. Шкода також є істотною, якщо внаслідок порушення службовою особою своїх службових обов'язків злочин вчиняється іншими особами (наприклад, внаслідок недбалості службової особи її підлеглі незаконно заволодівають майном).

У разі заподіяння поряд із матеріальними збитками і шкоди нематеріального характеру загальна шкода від злочину може визнаватись істотною навіть у випадку, коли зазначені збитки не перевищують 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони службових злочинів із матеріальним складом є причинний зв'язок між вчиненим службовою особою порушенням службових обов'язків і наслідками цього порушення¹.

З суб'єктивної сторони злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, як правило, вчиняються умисно й лише службова недбалість може бути вчинена через необережність. Для окремих злочинів крім умислу належить встановити спеціальний мотив, наприклад, корисливий мотив, особисті інтереси чи інтереси третіх осіб у зловживанні владою або службовим становищем (ст. 364 КК), або ж спеціальну мету (службове підроблення – ст. 366 КК).

Суб'єктом злочинів, які вчиняються у сфері службової дія-

¹ Кримінальне право України. (Особлива частина): Підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 541.

льності, може бути, як правило, тільки службова особа, тобто спеціальний суб'єкт. Лише пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК) вчинюється загальним суб'єктом.

Відповідно до п. 1 примітки до ст. 364 **службовими особами** є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

До **представників влади** належать, зокрема, працівники державних органів та їх апарату, які наділені правом у межах своєї компетенції ставити вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання юридичними і фізичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості (наприклад, народні депутати України, депутати місцевих рад, керівники державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, судді, прокурори, слідчі, оперативний склад служби безпеки, працівники кримінальної і податкової міліції, державні інспектори та контролери, лісничі та ін.).

Організаційно-розпорядчі обов'язки – це обов'язки по здійсненню керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності. Такі функції виконують, зокрема, керівники міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних, колективних чи приватних підприємств, установ і організацій, їх заступники, керівники структурних підрозділів (начальники цехів, завідувачі відділами, лабораторіями, кафедрами), їх заступники, особи, які керують ділянками робіт (майстри, виконроби,

бригадири тощо).

Під *адміністративно-господарськими обов'язками* розуміють обов'язки по управлінню або розпорядженню державним, колективним чи приватним майном (установлення порядку його зберігання, переробки, реалізації, забезпечення контролю за цими операціями тощо). Такі повноваження в тому чи іншому обсязі є у начальників планово-господарських, постачальних, фінансових відділів і служб, завідуючих складами, магазинами, майстернями, ательє, їх заступників, керівників відділів підприємств, відомчих ревізорів та контролерів тощо.

Особа визнається службовою не тільки тоді, коли вона виконує відповідні функції постійно, а й тоді, коли вона виконує їх тимчасово або за спеціальним повноваженням за умови, що ці повноваження покладені на неї у встановленому законом порядку правомочним органом або службовою особою.

Спільними для ряду службових злочинів є й кваліфікуючі ознаки, що обтяжують відповідальність, зокрема, тяжкі наслідки. Відповідно до п. 4 примітки до ст. 364 КК. *Тяжкими наслідками* у статтях 364 – 367 КК, якщо вони полягають у заподіянні матеріальних збитків, вважаються такі, які у двісті п'ятдесят і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Тяжкими наслідками нематеріального характеру судова практика визнає заподіяння потерпілому тяжких тілесних ушкоджень або смерті, доведення його до самогубства, розвал діяльності підприємства, установи, організації, їх банкрутство, створення аварійної ситуації, що потягла людські жертви, тощо.

18.2. Характеристика окремих видів злочинів

Зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК), тобто умисне, з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб, використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно заподіяло істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

З *об'єктивної сторони* злочин характеризується наступни-

ми ознаками: а) дія чи бездіяльність службової особи, що вчиняються з використанням влади або службового становища й суперечать інтересам служби (тобто влада і службове становище використовуються для вчинення діянь спрямованих на досягнення цілей, якими заподіюється шкода охоронюваним законом інтересам інших осіб); б) наслідки у вигляді заподіяння істотної шкоди вищезгаданим інтересам; в) причинний зв'язок між діянням та наслідками.

Злочин є закінченим з моменту настання суспільно-небезпечних наслідків.

Форми зловживання службовим становищем дуже різні, найбільш розповсюдженими з них є: незаконна експлуатація праці підлеглих у власних інтересах; використання службового становища у процесі приватизації державних підприємств; зловживання при реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності; нецільове використання фінансових коштів або службових приміщень, обладнання, транспорту; потурання вчиненню злочинів та їх приховування тощо. У всіх цих та подібних їм випадках зловживання владою або службовим становищем може бути кваліфіковане за ст. 364 КК лише за умови, якщо відповідальність за таке діяння не передбачена іншими нормами, що містять спеціальні склади цього злочину, об'єктом яких є не загальний порядок здійснення службової діяльності, а інші суспільні відносини (власність, господарська діяльність, інтереси правосуддя тощо).

Суб'єктивна сторона характеризується умисною або змішаною формою вини. Діяння вчиняється тільки з прямим умислом, а щодо наслідків – вина може бути у формі необережності. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину є **мотив**: 1) корисливі мотиви; 2) інші особисті інтереси; 3) інтереси третіх осіб.

Корисливий мотив можна визначити як прагнення службової особи шляхом зловживання владою або службовим становищем отримати незаконну вигоду матеріального характеру (отримати майно, майнові права, звільнитися від особистих майнових витрат тощо).

Інші особисті інтереси – це прагнення одержати вигоду нематеріального характеру, зумовлене такими мотивами, як кар'єризм, протекціонізм, сімейність, бажання прикрасити дійсне становище, зробити взаємну послугу, заручитися підтрим-

кою в розв'язанні будь-якого питання, приховати свою некомпетентність тощо. До інших особистих інтересів можуть бути також віднесені такі мотиви, як помста, заздрість, пихатість, прагнення уникнути відповідальності за допущені помилки та недоліки в роботі тощо.

Інтереси третіх осіб – це прагнення службової особи протиправним шляхом надати переваги або пільги чи звільнити від передбачених законом обов'язків родичів, членів сім'ї, знайомих чи будь-яких інших осіб.

Суб'єкт злочину – службова особа.

Кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими ознаками злочину є:

- спричинення злочином тяжких наслідків (ч. 2 ст. 364 КК);
- вчинення злочину працівником правоохоронного органу (ч. 3 ст. 364 КК).

Правоохоронними є органи прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, митні органи, органи охорони державного кордону, органи державної податкової служби, органи і установи виконання покарань, державної контрольно-ревізійної служби, рибохорони, державної лісової охорони, а також інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції.

Перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК), тобто умисне вчинення службовою особою дій, які явно виходять за межі наданих їй прав чи повноважень, якщо вони заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

Для **об'єктивної сторони** складу злочину є обов'язковим встановлення таких ознак: 1) вчинення активних дій, які виходять за межі наданих суб'єкту прав чи повноважень; 2) заподіяння істотної шкоди охоронюваним законом інтересам; 3) наявність причинного зв'язку між діями та його наслідками.

Під **перевищенням влади або службових повноважень** треба розуміти:

- а) вчинення дій, які є компетенцією вищестоящої службової особи цього відомства чи службової особи іншого відомства;
- б) вчинення дій, виконання яких дозволяється тільки в особ-

ливих випадках, або з особливого дозволу, або з додержанням особливого порядку, – за відсутності цих умов;

в) вчинення одноособово дій, які могли бути вчинені лише колегіально;

г) вчинення дій, які ніхто не має права виконувати або дозволяти.

З суб'єктивної сторони перевищення влади або службових повноважень характеризується умисною або змішаною формою вини. При цьому діяння може бути вчинене тільки умисно.

Суб'єкт злочину – службова особа.

Кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими ознаками злочину є:

– перевищення влади або службових повноважень, якщо воно супроводжувалося насильством, застосуванням зброї або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями (ч. 2 ст. 365 КК);

– спричинення тяжких наслідків перевищенням влади або службових повноважень в тому числі і поєднаних з насильством, застосуванням зброї або болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями (ч. 3 ст. 365 КК).

Насильство при перевищенні влади або службових повноважень може бути як фізичним, так і психічним. Якщо фізичне насильство полягає в незаконному позбавленні волі, завданні побоїв або ударів, заподіянні легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, у мордуванні, а психічне – у реальній погрозі заподіяння фізичного насильства щодо потерпілого чи його близьких, дії винної особи потрібно кваліфікувати за ч. 2 ст. 365 КК.

Застосування зброї означає як фактичне використання її вражаючих властивостей для фізичного впливу на потерпілого, так і психічний вплив шляхом погрози заподіяння зброєю шкоди життю або здоров'ю, якщо у потерпілого були реальні підстави побоюватися виконання цієї погрози. Якщо службова особа володіє зброєю незаконно, то її дії потрібно кваліфікувати і за ст. 263 КК.

Болісними й такими, що ображають особисту гідність потерпілого (ч. 2 ст. 365 КК), необхідно вважати дії, які завдають йому особливого фізичного болю чи моральних страждань. Вони можуть полягати у протиправному застосуванні спеціальних засобів (наручники, гумові кийки, отруйні гази, водомети тощо), тривалому позба-

вленні людини їжі, води, тепла, залишенні її у шкідливих для здоров'я умовах, використанні вогню, електроструму, кислоти, лугу, радіоактивних речовин, отрути, а також у приниженні честі, гідності, заподіянні душевних переживань, глумління тощо.

Службове підроблення (ст. 366 КК), тобто складання, видача службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів, внесення до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, інше підроблення офіційних документів.

Предметом складу злочину є документ як передбачена законом матеріальна форма одержання, зберігання, використання і розповсюдження інформації, яка має юридичне значення, шляхом фіксації її на папері, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці, дискеті або іншому носії.

Офіційними є документи, що складаються і видаються службовими особами від імені органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, а також підприємств, установ і організацій будь-якої форми власності, які посвідчують конкретні факти і події, що мають юридичне значення, складені належним чином за формою і мають необхідні реквізити (штамп, печатку, номер, дату, підпис). Приватні документи також можуть бути офіційними, якщо вони складені, наприклад, нотаріусом, або якщо вони передані громадянином для зберігання або використання в державні, колективні чи приватні підприємства (наприклад, довіреність на одержання зарплати).

Об'єктивна сторона складу злочину може виявлятися хоча б у одній із альтернативно зазначеній дії: 1) внесення до документів неправдивих відомостей; 2) інше підроблення документів; 3) складання неправдивих документів; 4) видача неправдивих документів.

Внесення до документів неправдивих відомостей – це поміщення інформації, що не відповідає дійсності в справжній документ, який при цьому зберігає всі ознаки і реквізити справжнього.

Під підробленням документів розуміють повну або часткову зміну змісту документа або його реквізитів шляхом виправлень, підчисток, дописок, витравлювань та іншими подібними способами.

Складанням неправдивих документів буде повне виготов-

лення документа, що містить інформацію, яка не відповідає дійсності.

Видачею неправдивих документів є надання фізичним або юридичним особам документів, зміст яких повністю або частково не відповідає дійсності і які були складені службовою особою, яка їх видала, чи іншою особою.

За способом свого вчинення підроблення може бути матеріальним – внесення різних змін в справжній документ, та інтелектуальним – складання неправдивого за змістом, але справжнього за формою документа.

Злочин є закінченим з моменту вчинення вказаних дій незалежно від того був чи ні використаний підроблений документ.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом, мотиви злочину можуть бути різними та на кваліфікацію не впливають.

Суб'єктом підроблення є службова особа. Отже, якщо його вчиняє приватна особа, то залежно від конкретних обставин справи відповідальність настає за ст. 358 або іншими статтями КК.

Кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими ознаками злочину є спричинення тяжких наслідків (ч. 2 ст. 366 КК).

Службова недбалість (ст. 367 КК), тобто невиконання або неналежне виконання службовою особою своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них, що заподіяло істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам окремих юридичних осіб.

Об'єктивна сторона складу злочину характеризується наступними ознаками: а) діяння у формі дії або бездіяльності службової особи; б) наслідки у вигляді істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам окремих юридичних осіб; в) причинний зв'язок між вказаними діями чи бездіяльністю та шкідливими наслідками.

Дія або бездіяльність може виражатися в таких формах: а) невиконання службових обов'язків через несумлінне ставлення до них; б) неналежного виконання службових обов'язків через несумлінне ставлення до них.

Невиконання службових обов'язків – це невиконання служ-

бовою особою дій, передбачених як безумовних для виконання нею по службі. Цей вид недбалості називають «чистою» бездіяльністю – службова особа повністю не виконує свої обов'язки.

Неналежним виконанням службових обов'язків будуть такі дії службової особи в межах службових обов'язків, які виконані не так, як того вимагають інтереси служби. Такий вид службової недбалості називають «змішаною» бездіяльністю, за якої службова особа виконує свої обов'язки неналежно, діє не до кінця, не вчиняє всіх очікуваних від неї дій.

Для наявності складу службової недбалості слід встановити, що службова особа мала реальну можливість виконати належним чином свої обов'язки.

Суб'єктивна сторона характеризується необережною (злочинна самовпевненість або злочинна недбалість) або змішаною формою вини.

Суб'єкт злочину – службова особа.

Кваліфікуючою ознакою службової недбалості є спричинення тяжких наслідків (ч. 2 ст. 367 КК).

Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК), тобто прийняття службовою особою пропозиції чи обіцянки надати їй або третій особі неправомірну вигоду за вчинення чи невчинення такою службовою особою в інтересах того, хто пропонує або обіцяє неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища.

Предмет прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою має як майновий так і немайновий характер. Ним можуть бути майно (гроші, цінності та інші речі), право на нього (документи, які надають право отримати майно, користуватися ним або вимагати виконання зобов'язань тощо), будь-які дії майнового характеру (передача майнових вигод, відмова від них, відмова від прав на майно, безоплатне надання послуг, санаторних чи туристичних путівок, проведення будівельних або ремонтних робіт тощо), а також послуги, пільги і переваги, які не мають майнового характеру (похвальні характеристики чи виступ у пресі, надання престижної роботи тощо).

Об'єктивна сторона складу полягає в одержанні неправомірної вигоди службовою особою.

мірної вигоди в будь-якому вигляді, або прийняття пропозиції чи обіцянки такої вигоди. Способи одержання і надання неправомірної вигоди можуть бути різними, однак можна виділити дві основні форми: 1) просту (відкрити) і 2) завуальовану (приховану). У першому випадку предмет неправомірної вигоди безпосередньо вручається службовій особі без будь-якого прикриття, а у другому неправомірна вигода маскується під зовні законну угоду (під виглядом виплати зарплати, премії, гонорару, повернення боргу тощо) і має вигляд цілком законної операції.

Оскільки виконання чи невиконання службовою особою відповідних дій перебуває за межами об'єктивної сторони даного злочину, відповідальність настає незалежно від того, до чи після вчинення цих дій було одержано неправомірну вигоду, була чи не була вона обумовлена до їх вчинення, виконала чи не виконала службова особа обумовлене, збиралася чи ні вона це робити.

Якщо виконані службовою особою у зв'язку з одержанням неправомірної вигоди дії самі є злочинними (службове підроблення, зловживання владою чи службовим становищем тощо), вчинене належить кваліфікувати за сукупністю злочинів.

Відповідальність за одержання неправомірної вигоди настає лише за умови, що службова особа одержала її за виконання чи невиконання таких дій, які вона могла або повинна була виконати з використанням наданої їй влади, покладених на неї організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або таких, які вона не уповноважена була вчинювати, але до вчинення яких іншими службовими особами могла вжити заходів завдяки своєму службовому становищу.

Одержання службовою особою неправомірної вигоди від підлеглих чи підконтрольних осіб за протезування чи потурання, за вирішення на їх користь питань, які входять до її компетенції, також слід розцінювати як одержання неправомірної вигоди.

Одержання неправомірної вигоди є закінченим з моменту, коли службова особа прийняла хоча б її пропозицію. У випадках, коли вона відмовилася прийняти запропоновані гроші, цінності, послуги, дії того, хто намагався надати неправомірну вигоду, належить кваліфікувати як замах на її давання.

Якщо ж службова особа виконала певні дії, спрямовані на

одержання неправомірної вигоди, але не одержала її з причин, які не залежали від її волі, такі дії належить кваліфікувати як замах на вчинення цього злочину.

Суб'єктивна сторона прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою характеризується прямим умислом і наявністю корисливого мотиву. Особливістю суб'єктивної сторони цього злочину є наявність тісного зв'язку між умислом одержувача неправомірної вигоди і того, хто дає її, оскільки і той, і інший повинні усвідомлювати, що має місце давання-одержання неправомірної вигоди. Якщо особа, яка передає службовій особі незаконну винагороду, не усвідомлює, що вона надає неправомірну вигоду (наприклад, помилково вважаючи, що вона зобов'язана сплатити штраф), то і службова особа за одержання неправомірної вигоди відповідати не може.

Суб'єкт злочину – службова особа.

Кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими ознаками злочину є:

1) одержання службовою особою неправомірної вигоди для себе чи третьої особи за вчинення чи невчинення в інтересах того, хто надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища (ч. 2 ст. 368 КК);

2) одержання службовою особою неправомірної вигоди для себе чи третьої особи за вчинення чи невчинення в інтересах того, хто надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища, якщо предметом була неправомірна вигода у значному розмірі,

3) одержання службовою особою неправомірної вигоди для себе чи третьої особи за вчинення чи невчинення в інтересах того, хто надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища, якщо предметом була неправомірна вигода у великому розмірі або вчинене службовою особою, яка займає відповідальне становище, або за попередньою змовою групою осіб, або повторно, або поєднане з вимаганням неправомірної вигоди;

4) одержання службовою особою неправомірної вигоди для себе чи третьої особи за вчинення чи невчинення в інтересах того, хто надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-

якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища, якщо предметом була неправомірна вигода в особливо великому розмірі, або вчинене службовою особою, яка займає особливо відповідальне становище;

Згідно з п. 1 примітки до ст. 368 неправомірною вигодою в *значному розмірі* вважається вигода, що в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, у *великому розмірі* – така, що у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, в *особливо великому розмірі* – така, що у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК). Предмет пропозиції або надання неправомірної вигоди службовій особі повністю співпадає. Неправомірна вигода може передаватися в будь-якій формі – відкритій або завуальованій.

Об'єктивна сторона цього злочину вичерпується самим фактом передачі неправомірної вигоди, тому для кваліфікації не має значення, хто є власником матеріальних благ, що передаються як неправомірна вигода, – той, хто її дає, або інші особи; діє він з власної ініціативи або від імені (за дорученням, проханням) та в інтересах інших осіб; чи є ці особи фізичними або юридичними. Якщо предмет неправомірної вигоди викрадений або здобутий іншим злочинним шляхом, дії того, хто надає неправомірну вигоду, кваліфікуються за сукупністю.

Пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі є закінченим злочином з моменту прийняття службовою особою хоча б її пропозиції чи хоча б її частини.

З **суб'єктивної сторони** пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі вчиняється тільки з прямим умислом, причому винний усвідомлює, що передає незаконну винагороду саме як хабар.

Суб'єктом цього злочину може бути будь яка особа.

Кваліфікуючими ознаками злочину є вчинення його повторно, або якщо неправомірна вигода надавалася службовій особі, яка займає відповідальне становище, або вчинене за попередньою змовою групою осіб, або якщо неправомірна вигода надава-

лася службовій особі, яка займає особливо відповідальне становище, або вчинене організованою групою осіб чи її учасником,

Відповідно до частини 3 ст. 369 КК соба, яка пропонувала, обіцяла чи надала неправомірну вигоду, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо стосовно неї були вчинені дії щодо вимагання неправомірної вигоди і після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого згідно із законом має право повідомляти про підозру.

Провокація підкупу (ст. 370 КК), тобто свідоме створення службовою особою обставин і умов, що зумовлюють пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди, щоб потім викрити того, хто пропонував, обіцяв, надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду.

Предмет цього злочину повністю співпадає з предметом статей 368 та 369 КК України.

З об'єктивної сторони провокація підкупу полягає у штучному створенні службовою особою обстановки чи умов, що викликають або пропонування неправомірної вигоди, або її одержання.

Конкретні способи провокації, які провокатор вибирає для досягнення своєї мети (поради, натяки, рекомендації одержати від будь-кого неправомірну вигоду чи надати її кому-небудь), для кваліфікації значення не мають.

Провокатор може провокувати одержання неправомірної вигоди як ним особисто, так і іншими службовими особами, як особисто пропонувати неправомірну вигоду певній службовій особі, так і зумовлювати пропонування її іншими особами.

Свідоме створення службовою особою обставин і умов, що зумовлюють пропонування чи одержання неправомірної вигоди, з метою викрити того, хто її надає або одержує (провокація підкупу), є закінченим злочином з моменту вчинення зазначених дій незалежно від того, чи було надано або одержано неправомірну вигоду.

Якщо з тією ж метою службова особа організувала надання

чи одержання неправомірної вигоди, підбурювала до цього того, хто її надав чи одержав, або сприяла їм у цьому, її дії слід розцінювати ще й як співучасть у хабарництві та додатково кваліфікувати за відповідними частинами статей 27 і 369 чи статей 27 і 368 КК.

Те, що надання або одержання неправомірної вигоди відбулось у зв'язку з провокацією, не виключає відповідальності того, хто її надав або одержав.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом, а також спеціальною метою – викрити особу, що надала або отримала неправомірну вигоду.

Суб'єкт складу злочину – службова особа.

Кваліфікуючою ознакою злочину є вчинення його службовою особою правоохоронних органів (ч. 2 ст. 370 КК). До **працівників правоохоронних органів** слід відносити працівників органів: прокуратури; внутрішніх справ; служби безпеки; митної служби; охорони державного кордону; державної податкової служби; виконання покарань; державної контрольно-ревізійної служби; рибохорони; державної лісової охорони; Антимонопольного комітету та інших органів, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції.

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Бантишев О.Ф., Рибачук В.І. Відповідальність за злочини у сфері службової діяльності: Питання кваліфікації злочинів, передбачених розділом XVII Кримінального кодексу України: Навч. посіб. – К., 2003.
2. Бантишев О. Ф. Злочини у сфері службової діяльності (питання кваліфікації) / Бантишев О. Ф. К. : МАУП, 2002.
3. Бантишев О. Ф. Хабарництво : кваліфікація та документування : практ. посіб. / О. Ф. Бантишев, С. А. Кузьмін. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2009.
4. Беспалова О.І., Ступник Я.В., Житний О.О. (та ін.) Науково-практичний коментар Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» / За заг. ред. акад. НАПрН України О.М. Бандурки; Наукова редакція д-ра юрид. наук, професора О.М. Литвинова. – Х. : Ніка Нова, 2012.-
5. Волженкин Б.В. Служебные преступления. – М., 2000.
6. Грудзур. О. М. Кримінально-правова характеристика провокації хаба-

- ра за законодавством зарубіжних країн / О. М. Грудзур // Вісник Академії правових наук України. – 2009. – № 2 (57).
7. Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011.
 8. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, М. І. Мельник та ін.; За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка – 3-тє вид., переробл. та догюв – К.: Атіка, 2009.
 9. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В.І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010.
 10. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник/ За заг.ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є.Л. Стрельцова. – Х.: Одиссей, 2009.
 11. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг.ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна.- 5-те вид., допов.- Х.: Право, 2013.
 12. Ляпунов Ю.И. Должностные преступления: Учебное пособие. – К., 1988.
 13. Максимович Р.Л. Поняття службової особи у кримінальному праві України: Монографія. – Львів, 2008.
 14. Мельник М. І. Корупція – корозія влади: Соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії : [монографія] / М. І. Мельник. – К. : Юридична думка, 2004.
 15. Мельникова В.Е. Должностные преступления. Вопросы уголовно-правовой квалификации: Учебное пособие. – М., 1985.
 16. Мельник М.І. Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства. – К., 2000.
 17. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 9-е вид., переробл. та доповн. / За ред.. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка.- К.: Юридична думка, 2012.
 18. Савченко А.В., Кришевич О.В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням професійних послуг. Науково-практичний коментар / За заг. ред. проф. В.І. Шакуна.- К.: Алерта, 2012.-
 19. Светлов А.Я. Ответственность за должностные преступления. – Киев, 1978.
 20. Слущька Т.І. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені у сфері службової діяльності: Навчальний посібник. – К., 2007.

21. Хавронюк М.І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції», – К.: Атіка, 2011.

Перелік питань для самостійного контролю

1. Поняття службової особи (примітка до ст. 364 КК), відмінність від поняття державний службовець.
2. Поняття істотної шкоди в злочинах у сфері службової діяльності (розділ XVII Особливої частини КК).
3. Поняття тяжких наслідків у злочинах у сфері службової діяльності (розділ XVII Особливої частини КК).
4. Суб'єктивна сторона зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК).
5. Форми перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК).
6. Предмет складу злочину службове підроблення (ст. 366 КК).
7. Службова недбалість (ст. 367 КК): характеристика об'єктивних та суб'єктивних ознак.

РОЗДІЛ 19. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ

19.1. Загальна характеристика злочинів проти правосуддя

Сучасний досвід розвитку українського суспільства підтверджує, що без незалежного та неупередженого правосуддя неможлива побудова демократичної, соціальної та правової держави. Правосуддя в Україні – це діяльність органів судової влади, яка відповідно до конституційних засад поділу влади (ст. 6 Конституції України) здійснюється судами, утвореними згідно із законом. Відповідно до принципу верховенства права та нормативних приписів, визначених Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, суди здійснюють правосуддя з метою захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства та держави.

Судова реформа, яка в даний час активно здійснюється в Україні, нерозривно пов'язана з пошуками шляхів підвищення ефективності здійснення правосуддя та посилення ролі судової влади в забезпеченні верховенства права у всіх сферах застосування національного законодавства. Конституційне положення, відповідно до якого юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ч. 2 ст. 124 Конституції України), знайшло, зокрема, свій розвиток у Законі України від 7 липня 2010 р. № 245 З-VI «Про судоустрій і статус суддів», змінах у кримінально-процесуальному законодавстві, інших законах України. Для того, щоб суди України об'єктивно, всебічно, справедливо та неупереджено виконували свою високу соціальну місію, Конституція України надала судовій системі статус самостійної гілки влади, поряд із законодавчою і виконавчою (ст. 6), а також передбачила систему нормативно-правових гарантій її здійснення, закріплених як в Розділі VIII Конституції України «Правосуддя», так і в інших законах України. Гарантом забезпечення правосуддя від злочинних посягань є і Кримінальний кодекс України¹.

¹ Злочини проти правосуддя: навч. посіб. за заг. ред. проф. В.І. Борисова, проф. В.І. Тютюгіна. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2011. - С. 4.

Відповідальність за злочини проти правосуддя передбачена Розділом XVIII Особливої частини КК України «Злочини проти правосуддя». Кримінально-правовими нормами цього Розділу забезпечується охорона від злочинних посягань належної, тобто здійснюваної відповідно до закону, діяльності не лише судової влади, а й органів, які за своїм призначенням сприяють діяльності не тільки суду щодо відправлення правосуддя і до кола яких відносять органи дізнання, прокуратури, а також установ, які здійснюють виконання винесених судами вироків, ухвал, постанов, інших судових рішень. Положення цього Розділу регламентують також належну діяльність захисників та представників особи з надання правової допомоги при відправленні правосуддя, охороняють від злочинних посягань інших учасників судочинства (свідків, потерпілих, експертів, перекладачів тощо).

У Розділі XVIII Особливої частини КК України передбачена відповідальність за злочини, **родовим об'єктом** яких є суспільні відносини, що забезпечують нормальну, регламентовану законодавством діяльність суду і органів, які йому сприяють, по реалізації завдань і цілей у сфері здійснення правосуддя. Поняття правосуддя використовується в науці у двох значеннях: вузькому і широкому. У першому значенні під *правосуддям* розуміють регламентовану законом форму діяльності суду по розгляду і вирішенню цивільних, господарських, адміністративних, кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Саме з цього розуміння виходить Конституція України, коли в ч. 1 ст. 124 визначає, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. У ч. 3 ст. 1 Закону України від 7 липня 2010 р. № 2453-УІ «Про судоустрій і статус суддів» також зазначається, що судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції¹.

Безпосереднім об'єктом злочинів виступають суспільні відносини, що складаються у певній сфері правозастосування. Так, наприклад, до основного безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ч. 1 ст. 371 КК, входять конституційні принципи діяльності органів розслідування, прокуратури і суду в частині забезпечення законного затримання, приводу, арешту або три-

¹ Злочини проти правосуддя: навч. посіб. за заг. ред. проф. В.І. Борисова, проф. В.І. Гютюгіна. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2011.- С. 7.

мання під вартою, ч. 1 ст. 376 КК – безпека, честь та гідність суддів, народних засідателів, присяжних в частині реалізації загального конституційного принципу незалежності суддів при здійсненні правосуддя.

При вчиненні деяких злочинів одночасно має місце посягання й на додаткові об'єкти, наприклад, у ст. 377 КК **додатковим обов'язковим об'єктом** злочину виступає психічна та фізична недоторканність особи, а **додатковим факультативним** – її здоров'я, у ст. 378 КК – **додатковим обов'язковим об'єктом** виступає право власності, а **додатковим факультативним** – здоров'я, життя особи, громадський порядок, громадська безпека.

Відповідальність за окремі злочини проти правосуддя законодавець пов'язує з наявністю певного **предмета** злочину, наприклад, вирок, рішення, ухвала або постанова, що виносяться суддею (суддями) (статті 375, 382 КК), майно (рухоме чи нерухоме), яке належить за правом приватної власності судді, народному засідателю, присяжному або їх близьким родичам (ст. 378 КК), відомості про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 381 КК) та ін.

Об'єктивна сторона злочинів проти правосуддя виражається у посяганні на окремі сторони нормальної діяльності органів влади по здійсненню правосуддя, в ряді випадків – шляхом фізичного або психічного впливу на фізичну особу із завданням їй фізичної, моральної чи матеріальної шкоди.

Об'єктивна сторона основних складів злочинів (за виключенням передбачених статтями 378, 380, 381 та ст. 399 КК) включає тільки одну ознаку – діяння (як правило активна дія), сутність якого полягає у протидії здійсненню правосуддя шляхом передбачених законом форм діянь. У складах злочинів, передбачених статтями 379 та 400 КК, може мати місце як усічений склад злочину (замах на вбивство), так і матеріальний склад злочину в випадку позбавлення життя особи.

Здебільшого злочини проти правосуддя вчинюються шляхом дії (наприклад, у ст.ст. 372, 373, 375, 393, 394 КК), в меншій мірі вони можуть бути вчинені шляхом бездіяльності (наприклад, ст.ст. 374, 380, 395 КК). Деякі основні та ряд кваліфікованих складів злочинів передбачають у якості обов'язкових ознак злочинні наслідки та причинний зв'язок між діянням та спричиненими сус-

пільно небезпечними наслідками.

Наслідки у складах злочинів, як правило, описані шляхом застосування оціночних понять або прямої вказівки закону:

1) загибель людей або тяжкі наслідки (наприклад, ч. 3 ст. 371, ч. 2 ст. 374, ч. 2 ст. 375, ч. 2 ст. 378, ст. 380, ч. 2 ст. 381, ч. 3 ст. 399 КК);

2) заподіяння різного ступеня тяжкості тілесних ушкоджень або шкода здоров'ю (наприклад, ч. 2 та 3 ст. 377, ч. 2 та 3 ст. 398 КК).

3) заподіяння істотної шкоди охоронюваним законом правам і свободам громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб (наприклад, ч. 3 ст. 382 КК);

4) заподіяння шкоди в особливо великих розмірах (наприклад, ч. 2 ст. 399 КК) тощо.

В окремих складах злочину, **обов'язковими ознаками об'єктивної сторони** можуть виступати: **обстановка** вчинення злочину, а також **час** вчинення злочину (ст.ст. 373, 384, 385 КК), **місце** вчинення злочину (ст.ст. 391 – 394 КК). Обов'язковою умовою відповідальності за злочини, передбачені статтями 384, 385 КК є наявність **офіційного попередження** особи про кримінальну відповідальність за надання неправдивої інформації (відомостей, висновку або переказу).

Суб'єктивна сторона злочинів проти правосуддя здебільшого характеризується виною у формі прямого умислу. Однак у складах злочинів, передбачених статтями 380 та 381 КК можлива змішана (складна) форма вини або необережність. Обов'язковою ознакою окремих складів злочинів виступає завідомість, тобто ознаки, що вказує на усвідомлення того, що особа діє протиправно (наприклад, у статтях 371, 372, 375, 383, 384 КК).

У деяких складах злочинів, **обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони** є мета та мотив вчинення злочину. Так, наприклад, **метою** вчинення злочину, передбаченого ст. 376 КК, є перешкоджання виконанню особою службових обов'язків або прагнення добитися винесення завідомо неправосудного рішення, у ст. 392 КК **метою** є дезорганізація нормальної діяльності установи виконання покарань. З **мотивів помсти** за здійснення правосуддя або надання правової допомоги можуть бути вчиненні злочини, передбачені статтями 378, 379, 399, 400 КК, **корисливий**

мотив чи інші особисті інтереси є обов'язковими для складів злочинів, передбачених ч. 3 ст. 371 та ч. 2 ст. 375 КК.

Суб'єктом злочинів проти правосуддя у переважній більшості складів злочинів є спеціальний суб'єкт: службова особа органів дізнання, слідчий, прокурор, суддя (статті 371 – 375 КК), а також працівник оперативно-розшукового органу (ч. 2 ст. 387 КК); службова особа органу, на який покладено функції забезпечення безпеки потерпілих осіб, службові особи, яким була відома інформація щодо прийнятих заходів безпеки осіб, взятих під захист (статті 380, 381 КК); службова особа, на яку покладено обов'язок виконати вирок, рішення, ухвалу, постанову суду, що набрали законної сили (ст. 382 КК); будь-яка службова особа з використанням службового становища (наприклад, ч. 2 ст. 376, ч. 2 ст. 397 КК); свідок, потерпілий, експерт, перекладач, які попереджені про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання, висновок або переклад (ст. 384 КК); свідок, експерт, перекладач, які попереджені про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання, висновок або переклад (ст. 385 КК); особа, що попереджена в установленому законом порядку про обов'язок не розголошувати дані досудового слідства чи дізнання (ч. 1 ст. 387 КК); приватні особи, яким було ввірено майно на збереження після його опису чи арешту, службові особи, яким майно ввірене на відповідальне збереження у зв'язку з його описом, арештом чи конфіскацією, представники банківської або іншої фінансової установи, на рахунках якої перебувають заарештовані чи конфісковані кошти (вклади) (ст. 388 КК); засуджений до певного виду покарання вироком суду, який набрав законної сили (статті 389, 390, 391, 392 КК); засуджений до певного виду покарання вироком суду, який набрав законної сили, особа, яка перебуває під вартою або арештом, а також особа, що перебуває в попередньому ув'язненні (ст. 393 КК); особа, що направлена до лікувального закладу (ст. 394 КК); особа, що перебуває під адміністративним наглядом (ст. 395 КК)¹.

В окремих складах суб'єкт злочину загальний: фізична осудна особа, що досягла 16 річного віку – ч. 1 статей 376 – 378, 383, 386, статті 396, 397, ч. 1 статей 398, 399 КК, а також фізична осуд-

¹ Кримінальне право України. (Особлива частина): Підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 559.

на особа, що досягла 14 річного віку – ч. 2 ст. 378, частини 2 та 3 статей 377, 398, 399, статті 379 та 400 КК.

Хоча в літературі і скептично відносяться до цього розділу і розглядають його як «універсальний магазин» внаслідок різномірності зібраних в ньому складів злочинів, думається, що дану сукупність все ж таки можна представити як певну систему¹.

Усі склади злочинів, передбачені у розділі XVIII Особливої частини КК, можна розподілити на *групи*² таким чином:

1) *Злочини проти конституційних принципів діяльності органів розслідування, прокуратури і суду*: завідомо незаконні затримання, привід, арешт або тримання під вартою (ст. 371 КК); притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК); постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375 КК), незаконне втручання в роботу автоматизованої системи документообігу суду (ст. 376¹ КК).

2) *Злочини проти безпеки, честі та гідності суддів, народних засідателів, присяжних*: втручання в діяльність судових органів (ст. 376 КК); погроза або насильство щодо суддів, народного засідателя чи присяжного (ст. 377 КК); умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 378 КК); посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя (ст. 379 КК).

3) *Злочини проти прав та інтересів суб'єктів кримінального або цивільного процесу*: порушення права на захист (ст. 374 КК); нежиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист (ст. 380 КК); розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 381 КК); втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397 КК); погроза або насильство щодо захисника чи

¹Кримінальне право України. (Особлива частина): Підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 560.

²У науковій літературі пропонуються різні класифікації злочинів проти правосуддя з огляду на безпосередній (видовий) об'єкт. (Див., напр.: Джуган М. П. Класифікація злочинів проти правосуддя // Вісн. Одеського ін-ту внутр. справ. – Одеса: Одес. юрид. ін-т НУВС, 2004. – № 1. – С. 83-86; Шепітько М.В. Родовий та видовий об'єкт злочину «завідомо неправдиве показання» (ст. 384 КК України) // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. праць. – Х.: Право, 2010. – Вип. 20. – С. 254-259 та ін.).

представника особи (ст. 398 КК); умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи (ст. 399 КК); посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400 КК).

4) *Злочини проти інтересів всебічного, повного, об'єктивного розслідування і судового розгляду кримінальних справ*: примушування давати показання (ст. 373 КК); завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину (ст. 383 КК); завідомо неправдиве показання (ст. 384 КК); відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків (ст. 385 КК); перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку (ст. 386 КК).

5) *Злочини проти інтересів своєчасного припинення та розкриття злочинів*: розголошення даних досудового слідства або дізнання (ст. 387 КК); приховування злочину (ст. 396 КК).

6) *Злочини проти інтересів забезпечення неухильного виконання судових рішень*: невиконання судового рішення (ст. 382 КК); незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт або яке описано чи підлягає конфіскації (ст. 388 КК).

7) *Злочини проти нормальної діяльності органів та установ виправної системи*: ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (ст. 389 КК); ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі (ст. 390 КК); злісна непокора вимогам адміністрації виправної установи (ст. 391 КК); дії, що дезорганізують роботу виправних установ (ст. 392 КК); втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393 КК); втеча зі спеціалізованого лікувального закладу (ст. 394 КК); порушення правил адміністративного нагляду (ст. 395 КК).

19.2. Злочини проти конституційних принципів діяльності органів розслідування, прокуратури і суду

Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою (ст. 371 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є конституційні принципи діяльності органів розслідування, прокуратури і суду в частині забезпечення законного затримання, приводу, арешту

або тримання під вартою, додатковим факультативним об'єктом можуть виступати честь та гідність особи, її життя і здоров'я, майнові блага.

Потерпілим від цього злочину можуть бути підозрюваний, обвинувачений, підсудний, свідок і потерпілий.

З об'єктивної сторони злочин може проявлятися у незаконному: 1) затриманні або приводі (ч. 1 ст. 371 КК); 2) арешті або триманні під вартою (ч. 2 ст. 371 КК).

Затримання в кримінально-процесуальному порядку застосовується до особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, за який може бути призначено покарання у виді позбавлення волі на певний строк, і полягає у позбавленні її волі до 72 годин.

Привід – це захід процесуального примусу, який передбачає примусове доставлення підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, свідка чи потерпілого органами внутрішніх справ в орган дізнання, до слідчого, прокурора або в суд.

Затримання і привід є незаконними, якщо вони здійснюються за відсутності вказаних у законі підстав, або з порушенням умов, які визначають їх порядок затримання.

Арешт (взяття під варту) є запобіжним заходом, який застосовується лише у справах про злочини, за які законом передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад три роки. У виняткових випадках цей запобіжний захід може застосовуватись у справах про злочини, за які законом передбачено покарання у виді позбавлення волі і на строк не більше трьох років. Взяття під варту полягає у попередньому ув'язненні обвинуваченого або підозрюваного. Незаконним взяття під варту буде як за відсутності підстав для його застосування, передбачених законом, так і у випадку порушення порядку обрання цього запобіжного заходу. Це може полягати, наприклад, у взятті під варту особи, яка вчинила злочин, за який законом не передбачено покарання у виді позбавлення волі на певний строк; у відсутності постанови судді чи ухвали суду про взяття, під варту.

Незаконне тримання під вартою матиме місце у випадку порушення строків тримання під вартою, або порушення порядку подовження таких строків, а також тримання під вартою, коли відпала необхідність у запобіжних заходах взагалі (наприклад, в ході досудового слідства доведена невинність особи у вчиненні зло-

чину), або у застосуванні саме цього запобіжного заходу. Незаконне тримання під вартою має місце у випадку невиконання вимог Закону «Про попереднє ув'язнення» про звільнення осіб, щодо яких як запобіжний захід обрано взяття під варту.

Злочини, передбачені ч. ч. 1 і 2 ст. 371 КК, є закінченим з моменту вчинення передбачених у них дій.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. У статті вказується про «завідомість» вказаних в ній дій, а отже, вони здійснюються з прямим або непрямим умислом.

Суб'єкт злочину – спеціальний – службова особа органу дізнання, слідчий, прокурор, а у випадку завідомо незаконного тримання під вартою – також начальник місця попереднього ув'язнення. Судді за дії, передбачені ст. 371 КК несуть відповідальність за ст. 375 КК, а інші службові особи – за ст. ст. 365 або 424 КК.

Кваліфікуючими ознаками злочину закон (ч. 3 ст. 371 КК) визнає дії, передбачені ч. 1 або ч. 2 цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки (наприклад, самогубство особи, тяжкі тілесні ушкодження та ін.) або були вчинені з корисливих мотивів (наприклад, з метою заволодіння майном або отримання права на майно) чи в інших особистих інтересах (наприклад, одержання нематеріальної вигоди).

Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є конституційні принципи діяльності органів розслідування, прокуратури і суду.

Потерпілим у злочині є особа, яка завідомо для винної особи є невинуватою у вчиненні злочину.

Об'єктивна сторона злочину полягає у притягненні завідомо невинного до кримінальної відповідальності. Притягнення до кримінальної відповідальності як стадія кримінального переслідування починається з моменту пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину.

Злочин є закінчений з моменту оголошення (пред'явлення) потерпілому постанови про притягнення як обвинуваченого.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт злочину – спеціальний – слідчий, прокурор чи інша

особа, що уповноважена законом притягувати до кримінальної відповідальності.

Кваліфікуючими ознаками злочину є вчинення його у поєднанні з: 1) обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину; 2) штучним створенням доказів обвинувачення або іншою фальсифікацією (під штучним створенням доказів обвинувачення або іншою фальсифікацією слід розуміти підроблення документів, що є доказами в кримінальній справі, підміну або знищення речових доказів тощо) (ч. 2 ст. 372 КК).

Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є конституційні принципи діяльності органів розслідування, прокуратури і суду. **Додатковим факультативним об'єктом** можуть виступати честь та гідність особи, її здоров'я та недоторканність, майнові блага.

Предметом злочину є вирок, рішення, ухвала або постанова, що виносяться суддею (суддями).

Об'єктивна сторона злочину полягає у постановленні суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення з цивільних справ, ухвали або постанови з кримінальних, цивільних і адміністративних справ.

Неправосудним є судове рішення, в якому завідомо неправильно застосовано норму матеріального права, яке постановлено з грубим порушенням норм процесуального права, або в якому завідомо є невідповідність висновків суду фактичним обставинам справи.

Злочин вважається закінченим з моменту підписання і проголошення відповідного судового рішення, незалежно від того, було чи не було воно у подальшому виконано.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єктом злочину – спеціальний – можуть бути тільки судді, які одноособово чи в колегіальному складі розглядають справи у судах першої інстанції, апеляційних або касаційних судах.

Кваліфікуючими ознаками злочину є: 1) спричинення тяжких наслідків (засудження потерпілого до позбавлення волі, його самогубство чи замах на нього, тяжке захворювання тощо); 2) вчинення його з корисливих мотивів чи в інших особистих інте-

ресах (ч. 2 ст. 375 КК).

19.3. Злочини проти безпеки, честі та гідності суддів, народних засідателів, присяжних

Втручання в діяльність судових органів (ст. 376 КК).

Безпосереднім об'єктом злочину є безпека, честь та гідність суддів, народних засідателів, присяжних в частині реалізації загального конституційного принципу незалежності суддів при здійсненні правосуддя.

Потерпілим від злочину є суддя.

Об'єктивна сторона злочину полягає у втручанні в діяльність судді в будь-якій формі.

Під *діяльністю суду* розуміються передбачені законом дії вказаних осіб у будь-якій стадії кримінального, цивільного або адміністративного процесу.

Під *втручанням* розуміється вплив у будь-якій формі на суддю з метою перешкодити виконанню ним своїх службових обов'язків або добитися винесення неправосудного рішення (прохання, вказівка, погроза, підкуп, критика судді в засобах масової інформації до вирішення конкретної справи у зв'язку з її розглядом).

Злочин вважається закінченим з моменту здійснення впливу на суддю, незалежно від того, чи вдалося винному перешкодити судді у виконанні ним службових обов'язків або добитися винесення неправосудного рішення.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину є **мета** – перешкодити виконання суддею службових обов'язків або добитися винесення неправосудного рішення.

Суб'єкт злочину загальний – фізична осудна особа, що досягла 16-ти років.

Кваліфікуючими ознаками злочину є втручання в діяльність судді, яке: 1) перешкодило запобіганню злочину чи затриманню особи, яка його вчинила; 2) вчинено особою з використанням свого службового становища (ч. 2 ст. 376 КК).

Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя

або присяжного (ст. 377 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є безпека, честь та гідність суддів, народних засідателів, присяжних в частині діяльності судді, народного засідателя чи присяжного. **Додатковим обов'язковим об'єктом** виступає психічна та фізична недоторканість особи, а **додатковим факультативним** – її здоров'я.

Потерпілим від злочину може бути: 1) суддя; 2) народний засідатель; 3) присяжний; 4) їхні близькі родичі.

Під *суддею* розуміється професійний суддя, який є службовою особою і в конституційному порядку наділений повноваженнями здійснювати правосуддя у Конституційному Суді України чи будь-якому суді загальної юрисдикції (місцевому, апеляційному, касаційному, вищому спеціалізованому, Верховному Суді України). Поняттям суддя охоплюються також голови і заступники вказаних судів.

Народні засідателі і присяжні – це представники народу, які у визначених законом випадках залучаються для здійснення правосуддя. Порядок обрання (призначення), порядок залучення до правосуддя, процесуальний статус народних засідателів і присяжних визначаються законом.

Об'єктивна сторона злочину полягає у вчиненні суспільно небезпечної дії і може виражатися: 1) у погрозі вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна щодо судді, народного засідателя чи присяжного, а також щодо їх близьких родичів (ч. 1 ст. 377 КК); 2) в умисному заподіянні цим особам побоїв, легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень (ч. 2 ст. 377 КК); 3) умисному заподіянні тим самим особам тяжкого тілесного ушкодження (ч. 3 ст. 377 КК).

Усі ці діяння вчиняються у зв'язку з діяльністю зазначених осіб, пов'язаною із здійсненням правосуддя. Такою діяльністю насамперед слід визнавати діяльність судді, народного засідателя чи присяжного, яка власне і становить зміст здійснення правосуддя, а саме реалізацію у встановленому законом порядку своїх повноважень з підготовки до розгляду, розгляду судової справи, винесення у ній рішення та його виконання.

Злочин, передбачений ч. 1 ст. 377 КК, вважається закінченим з моменту висловлення погрози і сприйняття її потерпілим, а злочин, передбачений ч. 2 (за винятком побоїв) і 3 цієї статті, – з

моменту заподіяння відповідних тілесних ушкоджень. Вчинення насильницьких дій у вигляді побоїв (ч. 2 ст. 377 КК) є закінченим з моменту їх завдання.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Обов'язковою ознакою умислу винного є усвідомлення ним соціального статусу потерпілого, а також зв'язку його дій з діяльністю потерпілого, пов'язаною із здійснення ним або його близьким родичем правосуддя.

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 377 КК, а також умисного заподіяння потерпілому побоїв та легких тілесних ушкоджень (ч. 2 ст. 377 КК) є осудна особа, яка досягла 16-річного віку, а суб'єктом заподіяння умисного середньої тяжкості (ч. 2 ст. 377 КК) і тяжкого тілесного ушкодження (ч. 3 ст. 377 КК) – особа, що досягла 14-річного віку.

Умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 378 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є безпека, честь та гідність суддів, народних засідателів, присяжних. **Додатковим обов'язковим об'єктом** виступає право власності, а **додатковим факультативним** – здоров'я, життя особи, громадський порядок, громадська безпека.

Предметом злочину може бути майно (рухоме чи нерухоме), яке належить за правом приватної власності судді, народному засідателю, присяжному або їх близьким родичам.

Потерпілими від злочину можуть бути: 1) суддя; 2) народний засідатель; 3) присяжний; 4) близькі родичі перелічених осіб.

З об'єктивної сторони злочин може виражатись у формі: 1) знищення або 2) пошкодження майна зазначених вище осіб.

За ст. 378 КК умисне знищення чи пошкодження майна, що належить судді, народному засідателю чи присяжному або їх близьким родичам, може бути кваліфіковане лише за умови, що воно здійснюється у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя.

Знищення майна – це такий протиправний руйнуючий вплив на майно, внаслідок якого воно повністю втрачає свою споживчу або економічну цінність, приведення його до такого стану, при якому воно взагалі не може бути використане за своїм призначен-

ням, причому втрачені майном властивості не можуть бути відновлені.

Пошкодження майна – такий протиправний вплив на предмет, внаслідок якого він частково, не в повному обсязі втрачає свої споживчі властивості та економічну цінність і при цьому істотно обмежується можливість його використання за призначенням. Пошкоджене майно може бути відновлене і знову набути тимчасово або частково втрачених корисних якостей для використання його за функціональним призначенням лише при необхідних фінансових, трудових та інших витратах.

Злочин вважається закінченим з моменту знищення або пошкодження майна.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Обов'язковою ознакою умислу винного є усвідомлення ним: 1) факту належності майна судді, народному засідателю, присяжному або їх близьким родичам; 2) того, що таке знищення або пошкодження здійснюється у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя. Мотивом злочину виступають помста за діяльність судді, народного засідателя чи присяжного або ж залякування цих осіб. Стосовно таких наслідків, як загибель людей чи інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 378 КК), ставлення винної особи може характеризуватись як умисною, так і необережною формами вини.

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 378 КК, може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку, а передбаченого ч. 2 ст. 378 КК – 14-річного віку.

Кваліфікуючими ознаками злочину за ч. 2 ст. 378 КК закон визнає вчинення його: 1) шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом, 2) спричинення ним загибелі людей чи інших тяжких наслідків.

Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя (ст. 379 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є безпека, честь та гідність суддів, народних засідателів, присяжних. **Додатковим обов'язковим об'єктом** виступає життя особи.

Потерпілими від злочину можуть бути: 1) суддя; 2) народ-

ний засідатель; 3) присяжний; 4) їх близькі родичі.

Об'єктивна сторона злочину проявляється у посяганні на життя зазначеного потерпілого і може виражатися у: 1) його умисному вбивстві; 2) замаху на вбивство.

Закінченим цей злочин вважається: у першій його формі – з моменту настання смерті потерпілого; у другій формі – з моменту вчинення дій, які утворюють замах на життя особи.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. При цьому інтелектуальним моментом умислу має, зокрема, охоплюватись специфічний соціальний статус потерпілого (те, що він є суддею, народним засідателем чи присяжним або близьким родичем однієї з цих осіб). Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони вбивства чи замаху на вбивство судді, народного засідателя чи присяжного або їх близьких родичів є **мотив**: такого роду посягання здійснюється у зв'язку з діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя.

Суб'єктом злочину є осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

19.4. Злочини проти прав та інтересів суб'єктів кримінального або цивільного процесу

Порушення права на захист (ст. 374 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є права та інтереси суб'єктів кримінального процесу. **Додатковим факультативним об'єктом** може виступати свобода та недоторканність зазначених осіб, їх здоров'я, честь та гідність, майнові блага.

Потерпілими від цього злочину можуть бути підозрюваний, обвинувачений або підсудний.

Підозрюваний – це особа, затримана за підозрою у вчиненні злочину, або особа, до якої застосовано запобіжний захід до винесення постанови про притягнення її як обвинуваченого; *обвинувачений* – особа, щодо якої слідчим винесена постанову про притягнення як обвинуваченого, а *підсудний* – особа, щодо якої винесено постанову про віддання до суду.

Об'єктивна сторона злочину полягає у: 1) своєчасному не-

допущенні чи ненаданні захисника; 2) іншому грубому порушенні права потерпілого на захист.

Захисником є особа, яка в порядку, встановленому законом, уповноважена здійснювати захист прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого та надання таким особам необхідної юридичної допомоги при провадженні у кримінальній справі.

Недопущення захисника має місце у випадках невиконання особою, яка провадить дізнання, слідчим, прокурором або суддею вимог КПК про допуск захисника до участі у справі в будь-якій стадії процесу, коли захисник запрошується підозрюваним, обвинуваченим чи підсудним.

Ненадання захисника своєчасно має місце при невиконанні встановленого порядку призначення захисника у випадках, передбачених КПК.

Інше грубе порушення права підозрюваного, обвинуваченого, підсудного на захист може мати місце, наприклад, у випадку впливу на потерпілого з тим, щоб останній відмовився від запрошеного чи призначеного захисника, не призначення захисника у випадках, передбачених законом, тощо.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення передбачених ст. 374 КК дій.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт злочину – спеціальний – слідчий, прокурор або суддя.

Кваліфікуючими ознаками злочину є: 1) вчинення діяння за попередньою змовою групою осіб; 2) настання наслідків у вигляді засудження особи, невинної у вчиненні злочину; 3) настання інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 374 КК).

Поняття **інших тяжких наслідків** є оціночним: їх наявність встановлюється судом у кожному конкретному випадку залежно від обставин справи. До таких наслідків можна віднести, зокрема, самогубство чи замах на нього, тяжке захворювання потерпілого.

Невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист (ст. 380 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є права та інтереси суб'єктів кримінального процесу, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їхніх сімей та їхніх близьких роди-

ців, а також нормальна діяльність зазначених органів. **Додатковим обов'язковим об'єктом** може бути життя, здоров'я та майнові інтереси зазначених осіб.

Потерпілими від цього злочину виступають працівники суду, правоохоронних органів або особи, які беруть участь у кримінальному судочинстві (особи, перелічені в КПК і Законі України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23.12.1993 р.), члени їхніх сімей та їхні близькі родичі.

Об'єктивна сторона злочину полягає у: 1) неприйнятті рішення; 2) несвоєчасному прийнятті або; 3) прийнятті недостатньо обґрунтованих рішень; 4) невжитті або; 5) несвоєчасному вжитті достатніх заходів для безпеки працівників суду, правоохоронних органів або осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їхніх сімей та їхніх близьких родичів, що призвело до спричинення тяжких наслідків (загибель особи, взятої під захист або яка мала бути взята під захист, заподіяння такій особі тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, спричинення великої майнової шкоди тощо).

Склад злочину характеризується наявністю матеріального складу злочину і тому діяння, що утворюють склад злочину визнаються кримінально караними лише за умови, якщо вони призвели до заподіяння тяжких наслідків.

Суб'єктивна сторона злочину – умисел або необережність щодо діяння і лише необережність щодо наслідків. Мотиви злочину можуть бути різними і значення для кваліфікації не мають. У більшості випадків ними є прагнення перешкодити розкриттю злочину та його припиненню, а також помста за здійснення правоохоронної діяльності.

Суб'єкт злочину – спеціальний – службова особа органу, на який покладено функції забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів або осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їхніх сімей та близьких родичів.

Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 381 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є права та інтереси суб'єктів кримінального процесу, та належне здійснення правосуддя. **Додатковим обов'язковим об'єктом** може бути здо-

ров'я особи, а додатковим факультативним об'єктом – життя особи та інші блага.

Предметом злочину є відомості про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (інформація про особисту охорону, охорону житла і майна особи, взятої під захист, про зміну її місця роботи або навчання, про переселення в інше місце проживання тощо).

Потерпілими від злочину можуть бути особа, взята під захист, а також інші особи (зокрема особи, які здійснюють відповідні заходи захисту).

Об'єктивна сторона злочину характеризується діянням у вигляді розголошення зазначених вище відомостей, що потягло наслідки у вигляді спричинення шкоди здоров'ю особи, взятої під захист (шкода здоров'ю передбачає завдання потерпілому тілесних ушкоджень, спричинення іншої фізичної шкоди).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною або необережною формою вини щодо діяння і лише необережною щодо наслідків.

Суб'єкт злочину – спеціальний, ним може бути: 1) службова особа, яка приймала рішення про заходи безпеки; 2) особа, яка здійснює ці заходи; 3) службова особа, якій вказані рішення стали відомі у зв'язку з її службовим становищем; 4) особа, взята під захист.

Кваліфікуючими ознаками злочину є: 1) смерть особи, взятої під захист; 2) інші тяжкі наслідки (спричинення потерпілому тяжких тілесних ушкоджень, його викрадення і тривале позбавлення волі, заподіяння великої матеріальної шкоди) (ч. 2 ст. 381КК).

Втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397 КК).

Безпосереднім об'єктом злочину є права та інтереси суб'єктів процесу в частині забезпечення права особи на й захист чи представлення й інтересів під час розгляду справи у суді, а також нормальна діяльність захисника чи представника особи.

Потерпілими від цього злочину є захисник або представник особи.

Представник особи (представник за законом) – це особа, яка відповідно до закону представляє в суді інтереси сторони чи третьої особи у цивільній, господарській, кримінальній чи адмініст-

ративній справі. Коло осіб, які можуть бути представниками особи у суді, підстави і порядок їх участі у справі та їх повноваження передбачаються відповідним процесуальним законом і визначаються категорією судової справи. Представниками сторін і третіх осіб, крім представників за законом, можуть бути також адвокати.

Об'єктивна сторона злочину може характеризуватися діями або бездіяльністю і проявляється: 1) у вчиненні у будь-якій формі перешкод до здійснення правомірної діяльності захисника чи представника особи з надання правової допомоги, 2) у порушенні встановлених законом гарантій їх діяльності та професійної таємниці.

Склад злочину у першій його формі має місце тоді коли вчинення зазначених перешкод: а) здійснюється щодо правомірної діяльності захисника чи представника особи, б) предметом такої діяльності є надання правової допомоги.

Надання правової допомоги передбачає здійснення захисником або представником особи діяльності, безпосередньо пов'язаної із реалізацією ними функцій захисту прав і законних інтересів певних категорій учасників або представництва інтересів у суді фізичних або юридичних осіб.

Вчинення в будь-якій формі перешкод означає створення перепон для здійснення правомірної діяльності захисника чи представника особи з надання правової допомоги шляхом застосування психічного чи фізичного насильства, підкупу, безпідставної відмови у наданні таким особам необхідних для виконання ними своїх повноважень документів чи іншої інформації, неправомірне позбавлення зазначених осіб права захищати особу чи представляти її інтереси в суді або у будь-який інший спосіб.

Порушення встановлених законом гарантій діяльності захисника чи представника особи – це будь-які протиправні дії, які, зокрема, посягають на встановлений законом порядок запрошення чи призначення захисника або допуску представника особи до участі у справі, пов'язані з безпідставним усуненням їх від участі у справі, позбавляють їх можливості відповідно до закону реалізувати свої повноваження у повному обсязі.

Порушення професійної таємниці при вчиненні цього злочину полягає, зокрема, у вчиненні дій, спрямованих на протиправне отримання даних, які стали відомі захиснику у зв'язку з виконанням ним своїх обов'язків чи примушування його до розголо-

шення таких даних.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення описаних у ч. 1 ст. 397 КК дій.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт злочину – будь-яка особа, у тому числі і працівники правоохоронного органу (наприклад, конвоїр, секретар суду тощо).

Кваліфікуючою ознакою злочину є його вчинення службовою особою з використанням свого службового становища (ч. 2 ст. 397 КК).

Погроза або насильство щодо захисника чи представника особи (ст. 398 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є права та інтереси суб'єктів процесу щодо надання ними правової допомоги. **Додатковим обов'язковим об'єктом** виступає психічна та фізична недоторканність особи, а **додатковим факультативним** – здоров'я.

Потерпілими від злочину можуть бути: 1) захисник; 2) представник особи; 3) їх близькі родичі.

Об'єктивна сторона злочину може виражатися: 1) у погрозі вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна вказаних потерпілих (ч. 1 ст. 398 КК); 2) в умисному заподіянні цим особам легкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження (ч. 2 ст. 398 КК); 3) в умисному заподіянні їм тяжкого тілесного ушкодження (ч. 3 ст. 398 КК).

Злочин, передбачений ч. 1 ст. 398 КК, вважається закінченим з моменту висловлення погрози і сприйняття її потерпілим як реальної, а злочин, передбачений ч. 2 і 3 цієї статті, – з моменту заподіяння відповідних тілесних ушкоджень.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Обов'язковою ознакою умислу винного є усвідомлення ним соціального статусу потерпілого, а також зв'язку дій винного з діяльністю потерпілого, пов'язаною з наданням ним або його близьким родичем правової допомоги.

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 398 КК, а також умисного заподіяння потерпілому легких тілесних ушкоджень (ч. 2 ст. 398 КК) може бути осудна особа, яка досягла 16-річного віку,

а суб'єктом заподіяння умисного середньої тяжкості (ч. 2 ст. 398 КК) і тяжкого тілесного ушкодження (ч. 3 ст. 398 КК) – особа 14-річного віку

Умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи (ст. 399 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є права та інтереси суб'єктів процесу щодо надання ними правової допомоги. **Додатковим обов'язковим об'єктом** виступає право власності, а **додатковим факультативним** – здоров'я, життя особи, громадський порядок або громадська безпека,

Предметом злочину може бути майно (рухоме чи нерухоме), що належить за правом приватної власності захиснику чи представнику особи або їх близьким родичам.

Потерпілими від злочину можуть бути: 1) захисник; 2) представник особи; 3) їхні близькі родичі.

Об'єктивна сторона злочину може виражатись у формі: 1) знищення або 2) пошкодження майна зазначених вище осіб.

Злочин вважається закінченим з моменту знищення або пошкодження зазначеного у ч. 1 та 2 ст. 399 КК майна або заподіяння фізичної шкоди ч. 3 ст. 399 КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною формою вини. Обов'язковою ознакою умислу винного є усвідомлення ним: 1) факту належності знищеного або пошкодженого майна захисникові, представникові особи або їхнім близьким родичам; 2) того, що таке знищення або пошкодження здійснюються у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги. Мотив злочину безпосередньо обумовлений такою діяльністю захисника чи представника особи – ним виступають помста за неї або ж залякування таких осіб.

Суб'єктом злочину передбаченого ч. 1 ст. 399 КК, може бути осудна особа, що досягла 16 річного віку, а передбаченого ч. 2 та ч. 3 ст. 399 КК – особа, що досягла 14 річного віку.

Кваліфікуючими ознаками злочину є його вчинення: 1) шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом; 2) спричинення ним шкоди в особливо великих розмірах (ч. 2 ст. 399 КК), а **особливо кваліфікуючими** – 3) спричинення загибелі людей; 4) завдання їм тяжких тілесних ушкоджень; 5) настан-

ня інших тяжких наслідків (ч. 3 ст. 399 КК).

Посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є права та інтереси суб'єктів процесу щодо надання ними правової допомоги. **Додатковим обов'язковим об'єктом** виступає життя особи.

Потерпілими від злочину можуть бути: 1) захисник; 2) представник особи; 3) їх близькі родичі.

Об'єктивна сторона злочину проявляється у посяганні на життя зазначених потерпілих і може виражатися: 1) в умисному вбивстві, 2) в замаху на вбивство.

Закінченим цей злочин вважається у першій його формі – з моменту настання смерті потерпілого, у другій формі – з моменту вчинення дій, які утворюють замах на вбивство.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. При цьому інтелектуальним моментом умислу має охоплюватись специфічний соціальний статус потерпілого (те, що він є захисником, представником особи чи близьким родичем однієї з цих осіб). Мотивами вчинення злочину можуть бути тільки два бажання припинити певні дії захисника чи представника особи або помста за їх діяльність.

Суб'єктом злочину може бути осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

19.5. Злочини проти інтересів всебічного, повного неупередженого розслідування і судового розгляду кримінальних справ

Примушування давати показання (ст. 373 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є інтереси всебічного, повного, об'єктивного розслідування і судового розгляду кримінальних справ в частині забезпечення доведеності вини, а також конституційне право людини на те, що її обвинувачення не буде ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом. **Додатковим факультативним об'єктом** злочину виступає здо-

ров'я, воля, честь і гідність особи.

Потерпілим від цього злочину є особа, яка згідно з КПК може давати показання при допиті під час дізнання або досудового розслідування – підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий, експерт.

Об'єктивна сторона злочину полягає у примушуванні давати показання під час допиту.

Під *примушуванням* у ч. 1 ст. 373 КК розуміється психічний вплив на особу, яку допитують, з метою отримати потрібні для особи, яка провадить допит, показання.

Допит – це слідча дія, яка полягає у взятті показань у певних учасників кримінального судочинства і фіксації їх у протоколі допиту. Поняттям допиту у ст. 373 КК охоплюється також і така слідча дія, як очна ставка.

Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони є *час (обстановка)* та *спосіб* вчинення злочину. Злочин може бути вчинено лише під час дізнання або досудового слідства. Способом вчинення злочину виступають незаконні дії, що є засобом примушування особи давати показання під час її допиту. Ці дії можуть проявлятися в різних погрозах, адресованих допитуваному або його близьким (наприклад, залишенні без їжі, погіршенні режиму тримання під вартою тощо) або в обмані, фальсифікації пред'явлених особі матеріалів слідства, в різних обіцянках (наприклад, дати наркотики тощо).

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення незаконних дій при допиті.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною формою вини.

Суб'єкт злочину – спеціальний – особа, яка провадить дізнання (начальник органу дізнання, дівзнавач), або досудове слідство (слідчий, начальник слідчого підрозділу, прокурор).

Кваліфікуючими ознаками злочину є вчинення його: 1) із застосуванням до потерпілої особи насильства; 2) із знущанням над особою, за відсутності ознак катування (ч. 2 ст. 373 КК).

Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину (ст. 383 КК).

Безпосереднім об'єктом злочину є інтереси всебічного, по-

вного, об'єктивного розслідування і судового розгляду кримінальних справ у частині забезпечення процесуального порядку отримання доказів у кримінальній справі.

Об'єктивна сторона злочину полягає у завідомо неправдивому повідомленні суду, прокурору, слідчому або органу досудового розслідування про вчинення злочину.

Повідомлення може бути здійснене у різних формах: письмово, усно, за підписом особи, яка його зробила, або без такого (анонімним). **Неправдивим** є таке повідомлення, коли воно стосується злочину, якого насправді не було чи нібито він мав місце, або коли у повідомленні міститься інформація про вчинення злочину особою яка насправді його завідомо для винного не вчиняла, або про вчинення особою більш тяжкого злочину, ніж той, що вона насправді вчинила.

Злочин вважається закінченим з моменту надходження неправдивого повідомлення до суду, прокурора, слідчого або органу дізнання.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт злочину – загальний (фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку).

Кваліфікуючими ознаками злочину є поєднання його: 1) з обвинуваченням особи у тяжкому чи особливо тяжкому злочині; 2) зі штучним створенням доказів обвинувачення (піддроблення документів, що є доказами в кримінальній справі, виготовлення фальшивих речових доказів тощо); 3) вчинення його із корисливих мотивів (ч. 2 ст. 383 КК).

Завідомо неправдиве показання (ст. 384 КК).

Безпосереднім об'єктом злочину є інтереси всебічного, повного, об'єктивного розслідування і судового розгляду кримінальних справ у частині забезпечення процесуального порядку отримання доказів у кримінальній справі.

Об'єктивна сторона злочину полягає у: 1) завідомо неправдивому показанні свідка чи потерпілого; 2) завідомо неправдивому висновку експерта; 3) завідомо неправильному перекладі; 4) завідомо неправдивий звіт оцінювача майна.

Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони злочину є **об-**

становка і час його вчинення. Вказані дії можуть вчинятися лише під час під час провадження дізнання, досудового слідства, здійснення виконавчого провадження або проведення розслідування тимчасовою слідчою чи спеціальною тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України або в суді.

Показання – це відомості про факти, які підлягають встановленню у справі і мають важливе значення для правильного вирішення справи.

Неправдивими є такі показання потерпілого чи свідка, які перекручують дійсні обставини, фактичні дані, що мають доказове значення по справі.

Висновок експерта – це документ, складений в результаті дослідження експертом, якому в передбаченому процесуальним законодавством порядку було доручено провести експертизу і дати відповіді на поставлені перед ним запитання.

Неправильний переклад полягає у перекрученні змісту усного чи письмового мовлення при перекладі з однієї мови на іншу документів, показань, промов, реплік учасників процесу.

Злочин вважається закінченим з моменту підписування показань на досудовому слідстві, давання їх в судовому засіданні, поданні експертом висновку, перекладачем письмового перекладу чи підписання ним протоколу.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єкт злочину – спеціальний – особа, яка до вчинення злочину досягла 16-річного віку і дає показання як свідок чи потерпілий у справі, призначена експертом або залучена як перекладач. Обвинувачуваний і підозрюваний за давання неправдивих показань відповідальності не несуть.

Кваліфікуючими ознаками злочину є поєднання його: 1) з обвинуваченням особи у тяжкому чи особливо тяжкому злочині; 2) зі штучним створенням доказів обвинувачення чи захисту; 3) вчинення його із корисливих мотивів (ч. 2 ст. 384 КК).

Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків (ст. 385 КК).

Безпосереднім об'єктом злочину є інтереси всебічного, по-

вного, об'єктивного розслідування і судового розгляду кримінальних справ у частині забезпечення процесуального порядку отримання доказів у кримінальній справі.

Об'єктивна сторона злочину полягає у бездіяльності: відмові свідка від давання показань або відмові експерта чи перекладача без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків.

Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони злочину є **обстановка і час** його вчинення. Вказані дії можуть вчинятися в суді, під час провадження досудового слідства, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою чи спеціальною тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України чи дізнання.

Відмова передбачає відкритий прояв небажання свідка давати показання, а експерта чи перекладача – виконувати покладені на них обов'язки *за відсутності поважних причин*. Форми відмови можуть бути різними – усна, письмова тощо.

Злочин вважається закінченим з моменту доведення відмови до відома судді (суддей), органів досудового слідства, до осіб, що здійснюють виконавче провадження, тимчасової слідчої чи спеціальної тимчасової слідчої комісії Верховної Ради або дізнавача.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом: особа усвідомлює, що без поважних причин відмовляється від виконання своїх обов'язків і бажає цього.

Суб'єктом злочину – спеціальний, ним може бути: свідок, експерт та перекладач, які досягли 16-ти років.

Відповідно до ч. 2 ст. 385 КК, особа не підлягає кримінальній відповідальності за відмову давати показання під час провадження дізнання, досудового слідства або в суді щодо: 1) себе; 2) членів своєї сім'ї; 3) своїх близьких родичів, коло яких визначається законом.

Перешкодження з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку (ст. 386 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є інтереси всебічного, повного, об'єктивного розслідування і судового розгляду кримінальних справ, нормальна діяльність органів досудового слідства

та дізнання, тимчасових слідчих і тимчасових спеціальних комісій ВРУ, а **додатковим** – психічна недоторканність особи.

Потерпілими від цього злочину можуть бути: 1) свідок; 2) потерпілий; 3) експерт чи їх близькі родичі.

Об'єктивна сторона злочину характеризується вчиненням суспільно небезпечних дій у формі: 1) перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого або експерта до суду, органів досудового слідства, тимчасових слідчих та тимчасових спеціальних комісій ВРУ чи дізнання; 2) примушування вказаних осіб до відмови від давання показань чи висновку, а також до давання завідомо неправдивих показань чи висновку під погрозою вбивства, шляхом застосування насильства, знищення майна цих осіб чи їх близьких родичів або розголошення ганебних відомостей; 3) підкупу свідка, потерпілого чи експерта з метою перешкодити їх з'явленню до відповідних органів чи з метою їх схилити до відмови від давання або до давання завідомо неправдивих показань чи висновку; 4) погрози вбивством, насильством, знищення майна чи розголошення ганебних відомостей щодо цих осіб із помсти за виконання ними їх обов'язків.

Під *перешкоджанням* у ст. 386 КК розуміється створення будь-яких перепон, які унеможливають або суттєво ускладнюють з'явлення свідка, потерпілого чи експерта до суду, органів досудового слідства, тимчасових слідчих та тимчасових спеціальних комісій ВР чи дізнання.

Під *примушуванням* розуміється схиляння потерпілого за допомогою примусу всупереч його волі відмовитись від давання показань або надання висновку чи до давання завідомо неправдивих показань чи висновку.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є *спосіб вчинення злочину*, у першій та другій формах діяння, в якості способу закон називає погрозу, змістом якої можуть бути: а) вбивство; б) насильство; в) знищення майна; г) розголошення відомостей, що ганьблять свідка, потерпілого, експерта чи їх близьких родичів, у третій формі – підкуп.

Особливістю *відомостей, що ганьблять свідка, потерпілого, експерта чи їх близьких родичів* є те, що, на відміну від відомостей, погроза розголошення яких утворює ознаку вимагання, потерпілий не лише бажає зберегти їх у таємниці, а й вважає, що їх

розголошення скомпрометує або принизить честь і гідність його чи близьких йому осіб.

Закінченим цей злочин вважається при вчинення його: у першій та другій формах – з моменту вчинення дій, які утворюють перешкоджання чи примушування, незалежно від того, чи вдалося винному фактично перешкодити потерпілому з'явитися до визначених у ст. 386 КК органів або примусити відмовитись від давання потрібних для нього показань чи висновку або дати завідомо неправдиві показання чи висновки; у третій формі – з моменту надання матеріальної винагороди або обіцянки її надати; у четвертій формі – з моменту висловлення відповідної погрози і сприйняття її потерпілим.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. **Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони** цього злочину є мета і мотив. У перших трьох формах цей злочин вчинюється з **метою** перешкодити з'явленню свідка, потерпілого, експерта до суду, органів досудового слідства, тимчасових слідчих та тимчасових спеціальних комісій Верховної Ради України або примусити їх до відмови від давання показань чи висновку, а також до давання завідомо неправдивих показань чи висновку. При вчиненні злочину у четвертій формі винний діє з **мотивів** помсти зазначеним особам за раніше дані показання чи висновок.

Суб'єкт злочину – загальний (особа, що досягла 16-річного віку).

19.6. Злочини проти інтересів своєчасного припинення та розкриття злочинів

Приховування злочину (ст. 396 КК).

Безпосереднім об'єктом злочину виступають суспільні відносини, що забезпечують інтереси суспільства та держави в частині своєчасного виявлення, припинення та розкриття злочинів органами суду, досудового слідства та дізнання.

Об'єктивна сторона злочину полягає у заздалегідь не обіцяному приховуванні тяжкого чи особливо тяжкого злочину.

Поняття приховування у загальному визначенні надається у ч. 5 ст. 27 КК, відповідно до якої воно може полягати в приховуванні злочинця, знарядь чи засобів вчинення злочину, слідів зло-

чину чи предметів, здобутих злочинним шляхом.

Склад злочину має місце у випадку, коли винна особа чинить активні дії по переховуванню:

а) злочинця (надання йому сховища, підроблених документів, зміна його зовнішнього вигляду тощо);

б) знарядь і засобів вчинення злочину (переховування, знищення або зміна їх зовнішнього вигляду);

в) слідів злочину (знищення, переховування);

г) предметів, здобутих злочинним шляхом (зберігання, переховування, переробка тощо).

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення дій, що спрямовані на приховування тяжкого чи особливо тяжкого злочину.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. При цьому особа не обов'язково повинна знати, що приховує саме тяжкий чи особливо тяжкий злочин, – вона повинна усвідомлювати фактичні обставини вчиненого діяння, яке за законом визнається тяжким чи особливо тяжким злочином.

Суб'єкт злочину – загальний (особа, що досягла 16-ти річного віку).

У ч. 2 ст. 396 КК передбачається спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила заздалегідь не обіцяне приховування злочину і передбачає, що не підлягають кримінальній відповідальності за заздалегідь не обіцяне приховування злочину члени сім'ї чи близькі родичі особи, яка вчинила злочин.

19.7. Злочини проти інтересів забезпечення неухильного виконання судових рішень

Невиконання судового рішення (ст. 382 КК).

Безпосереднім об'єктом злочину є інтереси забезпечення неухильного, точного і своєчасного виконання судових рішень суду як органу правосуддя.

Предметом злочину є судовий акт органів правосуддя (рішення, вирок, ухвала, постанова) (ч. 1, 2, 3 ст. 382 КК) або рішення Європейського суду з прав людини (ч. 4 ст. 382 КК).

Рішення суду (у вузькому значенні) – це письмовий акт,

який приймає господарський суд при вирішенні господарського спору по суті (задоволення позову, відмова в позові), суд загальної юрисдикції при вирішенні цивільної справи, Конституційний суд України за результатами розгляду справ щодо конституційності законів та інших правових актів ВРУ, актів Президента України, актів КМУ, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Вирок суду – це рішення суду першої інстанції про винність чи невинність відданої до суду особи. Вирок суду може бути двох видів – обвинувальний або виправдувальний. Обвинувальний вирок також встановлює міру покарання винному та визначає інші правові наслідки визнання особи винною.

Ухвала суду – це: а) у кримінальному процесі – будь-яке рішення, крім вироку, яке виносить суд першої, апеляційної і касаційної інстанцій в судових засіданнях у колегіальному складі; б) у цивільному процесі – рішення суду першої інстанції, яким вирішуються питання, що виникають у зв'язку з розглядом цивільної справи по суті; в) в господарському процесі – рішення, яке виносить господарський суд, якщо господарський спір не вирішується по суті (відкладення розгляду справи, зупинення провадження у справі, залишення позову без розгляду тощо).

Постанова суду – це рішення, яке виніс суддя одноособово або рішення президії суду, ПКСУ. За результатами розгляду справ про адміністративні правопорушення суди виносять тільки постанови.

Об'єктивна сторона невиконання судового рішення може характеризуватися: 1) невиконанням службовою особою вироку, рішення, ухвали чи постанови суду, що набрали законної сили; 2) перешкоджанням службовою особою виконанню вироку, рішення, ухвали чи постанови суду, що набрали законної сили (ч. 1 ст. 382 КК); 3) невиконанням службовою особою рішення Європейського суду з прав людини (ч. 4 ст. 382 КК).

Невиконання вироку, що вступив в законну силу, рішення суду або іншого судового акту (визначення, ухвали) здійснюється шляхом бездіяльності і є триваючим злочином. Воно починається з моменту отримання вказаною в статті посадовою особою відповідного судового акту (якщо він має бути виконаний негайно) або з моменту зазначеного в ньому терміну виконання і закінчується

при виконанні вимог, що містяться в акті, або, якщо вони так і не були виконані, – при порушенні кримінального переслідування винної посадової особи за даною нормою.

Перешкодження виконанню судового рішення передбачає протидію службової особи, наділеної законом певними повноваженнями щодо реалізації вимог, які у ньому містяться, з метою недопущення його реалізації. Така протидія може виражатися у прямій забороні своїм підлеглим виконувати вимоги державних виконавців державної виконавчої служби, погрози застосувати до певних осіб, у тому числі і службових, насильства, спробі підкупити чи обманути їх з метою недопущення виконання судового рішення.

Відповідальність за ч. ч. 1 – 3 ст. 382 КК настає у випадку невиконання рішення лише одного органу державної влади – суду. Поняттям суд охоплюються всі існуючі в Україні суди, які входять до судової системи України: Конституційний Суд України і суди загальної юрисдикції, у т. ч. спеціалізовані суди. Під вказане поняття не підпадають товариські і третейські суди, Міжнародний комерційний арбітражний суд та Морська арбітражна комісія при Торгово-промисловій палаті України.

Європейський суд з прав людини, відповідальність за невиконання рішень якого передбачена ч. 4 ст. 382 КК – це міжнародний суд, створений Державами-учасницями Конвенції про захист прав і основних свобод людини з метою забезпечення виконання ними своїх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї. Відповідальність за невиконання рішення будь-якого іншого міжнародного суду КК не передбачає.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єктом злочину може бути лише службова особа, яка відповідно до наданих їй повноважень повинна була вчинити дії по виконанню судового рішення або завдяки своїм повноваженням мала можливість перешкодити останньому. Такими службовими особами можуть бути керівники та інші службові особи підприємств, установ, організацій, державні виконавці тощо.

Кваліфікуючими ознаками злочину закон визначає: 1) вчинення злочину службовою особою (ч. 2 ст. 382 КК); 2) вчинення злочину службовою особою, яка займає відповідальне чи

особливо відповідальне становище; 3) особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею; 4) заподіяння істотної шкоди охоронюваним законом правам і свободам громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб (ч. 3 ст. 382 КК).

19.8. Злочини проти нормальної діяльності органів та установ виправної системи

Ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (ст. 389 КК).

Безпосереднім об'єктом злочину є нормальна діяльність установ виконання покарань і інших органів держави, що виконують кримінальні покарання (Державна виконавча служба, кримінально-виконавча інспекція, органи місцевого самоврядування).

Об'єктивна сторона злочину полягає в: 1) ухиленні від: а) сплати штрафу; б) позбавлення права обіймати певну посаду чи займатися певною діяльністю (ч. 1 ст. 389 КК); 2) ухиленні від відбування: а) громадських робіт; б) виправних робіт (ч. 2 ст. 389 КК).

Ухилення від сплати штрафу – це невиконання особою, яка засуджена до цього виду покарання, зобов'язання сплатити штраф.

Ухилення від позбавлення права обіймати певну посаду чи займатися певною діяльністю – це невиконання особою, яка засуджена до цього виду покарання, обов'язку утриматись від обіймання певної посади чи заняття певною діяльністю протягом строку, визначеного вироком суду.

Ухилення від відбування громадських робіт – це невиконання особою, яка засуджена до цього виду покарання, обов'язку у вільний від роботи чи навчання час безоплатно виконувати суспільно корисні роботи, вид яких визначено органами місцевого самоврядування, протягом строку, вказаного у вирокі суду.

Ухилення від відбування виправних робіт – це невиконання особою, яка засуджена до цього виду покарання, обов'язку працювати за місцем своєї роботи протягом строку, визначеного вироком суду.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення зазначе-

них діянь.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом.

Суб'єкт злочину – спеціальний – особа, засуджена до відповідних видів покарань.

Ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі (ст. 390 КК).

Безпосереднім об'єктом злочину є нормальна діяльність кримінально-виконавчих установ: кримінально-виконавчих установ відкритого типу (виправних центрів) і кримінально-виконавчих установ закритого типу (виправних колоній).

Об'єктивна сторона злочину характеризується діями або бездіяльністю і проявляється у таких формах: 1) самовільне залишення місця обмеження волі; 2) злісне ухилення від робіт особою, засудженою до обмеження волі; 3) систематичне порушення громадського порядку або встановлених правил проживання особою, засудженою до обмеження волі (ч. 1 ст. 390 КК); 4) неповернення до місця відбування покарання особи, засудженої до обмеження волі, якій було дозволено короткостроковий виїзд, після закінчення строку виїзду (ч. 2 ст. 390 КК); 5) неповернення до місця відбування покарання особи, засудженої до позбавлення волі, якій було надано короткостроковий виїзд, після закінчення строку виїзду (ч. 3 ст. 390 КК).

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину є **місце**. Ним у перших чотирьох формах злочину є місце обмеження волі – територія кримінально-виконавчої установи відкритого типу (виправний центр), яка визначається на місцевості відповідно до кримінально-виконавчого законодавства України. Що стосується п'ятої форми – місцем позбавлення волі є виправні колонії мінімального рівня безпеки, дільниці соціальної реабілітації виправних колоній середнього рівня безпеки та виховні колонії.

Злісним, є таке ухилення від робіт, яке пов'язане з прямою відмовою засудженого від виконання покладеного на нього обов'язку працювати або з тривалим фактичним уникненням його від роботи.

Під *систематичним порушенням громадського порядку або встановлених правил проживання* розуміється вчинення особою, засудженою до обмеження волі, зокрема, таких адміністративних

правопорушень як дрібне хуліганство, виготовлення, зберігання, придбання самогону, розпивання спиртних напоїв у громадських місцях і поява у громадських місцях у п'яному вигляді, азартні ігри, порушення тиші в громадських місцях тощо або порушень передбачених кримінально-виконавчим законодавством правил проживання у місці обмеження волі, за які винна особа три чи більше разів притягувалась до адміністративної або дисциплінарної відповідальності.

У частинах 2 і 3 ст. 390 КК встановлена відповідальність за неповернення з короткострокової відпустки до місця відбування покарання особи, засудженої до обмеження волі або позбавлення волі у встановлений строк. Цей злочин є триваючим. Він починається з наступного дня, коли засуджений мав би з'явитися до місця відбування покарання, і закінчується в момент його повернення або затримання.

Злочин вважається закінченим у перших двох формах – з моменту вчинення відповідного діяння, у третій формі – з моменту вчинення третього за наявності порушення громадського порядку або встановлених правил проживання, у четвертій і п'ятій формах – з наступного дня після того, якого засуджений мав повернутися до місця відбування покарання після наданого йому короткострокового виїзду.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом.

Суб'єкт злочину – спеціальний – особа, яка засуджена до обмеження волі (ч. ч. 1 і 2 ст. 390 КК) або засуджена до позбавлення, яка тримається у виправній колонії мінімального рівня безпеки, дільниці соціальної реабілітації виправних колоній середнього рівня безпеки або виховній колонії (ч. 3 ст. 390 КК) і відбуває даний вид покарання.

Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК).

Безпосереднім об'єктом злочину є нормальна діяльність установ виконання покарань.

Потерпілими від злочину виступають представники адміністрації установи виконання покарань. Під **представниками адміністрації** розуміються службові особи установи виконання покарань, які наділені правом застосовувати до засуджених заходи за-

охочення і стягнення.

Об'єктивна сторона злочину полягає у вчиненні: 1) злісної непокори законним вимогам адміністрації установ виконання покарань; 2) іншої протидії адміністрації у законному здійсненні її функцій.

Під *злісною непокорою* вимогам адміністрації установи виконання покарань треба розуміти відкриту відмову засудженого від виконання конкретних законних вимог представника адміністрації установи виконання покарань, який в силу свого посадового становища мав право пред'явити таку вимогу, а засуджений був зобов'язаний і міг її виконати, але умисно не виконав (наприклад, не виконав вимог по припиненню порушення режиму відбування покарання, неодноразово безпричинно відмовлявся від виконання законних вимог адміністрації, демонстративність, зухвалість такої вимоги).

Інша протидія адміністрації установи виконання покарань у здійсненні її функцій може полягати в умисних діях засудженого, спрямованих на перешкоду нормальній праці засуджених або проведенню заходів адміністрації згідно з правилами внутрішнього розпорядку установи виконання покарань.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є *місце* вчинення злочину – місце відбування покарання у виді обмеження волі або у виді позбавлення волі.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення вказаних діянь.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом,

Суб'єкт злочину – спеціальний – особа, яка відбуває покарання у виді обмеження волі чи позбавлення волі і яка за порушення вимог режиму відбування покарання була піддана протягом року стягненню у виді переведення до приміщення камерного типу (одиначної камери) або переводилась на більш суворий режим відбування покарання.

Дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст. 392 КК).

Безпосереднім об'єктом злочину є нормальна діяльність установ виконання покарань.

Потерпілими від злочину можуть бути: 1) засуджені до по-

збавлення або обмеження волі, які відбувають це покарання в установах виконання покарань; 2) адміністрація цих установ.

Під *адміністрацією* у ст. 392 КК розуміються як службові особи, наділені правом застосовувати заходи заохочення і стягнення щодо засуджених, так і інші особи, які виконують певні функції в установах виконання покарань, – чергові помічники начальників установ виконання покарань та інших осіб начальницького складу, військовослужбовці внутрішніх військ, які несуть службу з охорони і нагляду, а також особи, які здійснюють у місцях позбавлення волі медичне обслуговування, культурно-освітню роботу, загальноосвітнє та професійно-технічне навчання засуджених, адміністративний та інженерно-технічний персонал установ виконання покарань.

Об'єктивна сторона злочину полягає: 1) у тероризуванні засуджених; 2) у нападі на адміністрацію; 3) в організації організованої групи; 4) в активній участі в організованій групі.

Тероризування засуджених – це застосування до них фізичного насильства або погрози його застосування з метою примусити їх відмовитись від сумлінного ставлення до праці, додержання правил режиму, а також вчинення таких дій з помсти за виконання громадських обов'язків зі зміцнення дисципліни і порядку в установі виконання покарань.

Під *нападом на адміністрацію* розуміються протиправні дії, що вчиняються щодо представників адміністрації установи виконання покарань у зв'язку з їх службовою діяльністю, шляхом застосування насильства над ними або створення реальної загрози його негайного застосування.

Під *організацією організованої групи* розуміють дії зі створення стійкого об'єднання трьох або більше засуджених з метою вчинення нападів на адміністрацію чи тероризування засуджених, а також дії з вербування засуджених у члени злочинної групи або організації, розробці плану дій, керівництву групою тощо.

Під *активною участю в організованій групі* слід розуміти підбурювання окремих засуджених до вчинення протиправних дій щодо інших засуджених або до нападу на адміністрацію, підшукування необхідних засобів або знарядь злочину, безпосереднє вчинення нападів.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є *місце* вчинен-

ня злочину – установи виконання покарань (арештні доми, кримінально-виконавчі установи (кримінально-виконавчі установи відкритого типу (виправні центри) і кримінально-виконавчі установи закритого типу (виправні колонії: виправні колонії мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання і виправні колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання; виправні колонії середнього і виправні колонії максимального рівнів безпеки), спеціальні виховні установи (виховні колонії)).

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення хоча б однієї з вказаних дій.

Суб'єктивна сторона цього злочину – прямий умисел, пов'язаний з метою дезорганізувати зазначеними діями нормальну роботу установи виконання покарань.

Суб'єкт злочину – спеціальний – особа, яка відбуває в установах виконання покарань покарання у виді позбавлення чи обмеження волі.

Втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393 КК).

Безпосереднім об'єктом злочину є нормальна діяльність органів кримінально-виконавчої системи із забезпечення виконання вироку щодо позбавлення особи волі чи її арешту або постанови судді чи ухвали суду про застосування запобіжного заходу у виді взяття під варту.

Об'єктивна сторона злочину полягає у втечі, тобто самовільному залишенні місця позбавлення волі або місця перебування під вартою особою, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі або арешту чи перебуває в попередньому ув'язненні.

Самовільним визнається залишення, яке здійснено без належного дозволу чи за відсутності законних підстав.

Злочин вважається закінченим з моменту фактичного залишення місця позбавлення волі або місця утримання під вартою.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Суб'єктом злочину є особи, які досягли 16-річного віку та: 1) відбувають покарання у виді позбавлення волі; 2) відбувають покарання у виді арешту; 3) підозрювані або обвинувачувані, які взяті під варту в якості запобіжного заходу.

Кваліфікуючими ознаками злочину є вчинення втечі: 1) по-

вторно; 2) за попередньою змовою групою осіб; 3) способом, небезпечним для життя чи здоров'я інших осіб; 4) у поєднанні з заволодінням зброєю чи її використанням; 5) із застосуванням насильства чи погрозою його застосування; 6) шляхом підкопу; 7) з пошкодженням інженерно-технічних засобів охорони (ч. 2 ст. 393 КК).

Під *способом, небезпечним для життя чи здоров'я інших осіб*, слід розуміти такий спосіб втечі, який створював реальну небезпеку для життя та здоров'я потерпілого (вибух, підпал, затоплення, отруєння тощо).

Поняттям *заволодіння зброєю* охоплюється її крадіжка, грабіж та інше протиправне її вилучення у законного володільця чи власника. Під *використанням зброї* розуміється її застосування за безпосереднім призначенням чи погроза такого застосування.

Втеча з *застосуванням насильства чи погрозою його застосування* має місце, якщо насильство чи погроза його застосування виступали способами втечі. Під *насильством* слід розуміти здійснення фізичного впливу на потерпілого, який може полягати у нанесенні побоїв, катуванні, заподіянні легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень. Під *погрозою застосування насильства* розуміється залякування потерпілого застосуванням фізичного насильства.

Підкоп передбачає риття у будь-який спосіб підземних ходів (траншей), через які можна проникнути на інші ділянки території установи або за її межі.

Пошкодження інженерно-технічних засобів охорони може полягати у виведенні з ладу будь-яких складових системи охорони кримінально-виконавчої установи, приведенні вказаних засобів охорони до непридатного стану.

Втеча, вчинена *способом, небезпечним для життя або здоров'я інших осіб*, буде у тих випадках, коли така небезпека створилася хоча б для однієї людини. Небезпека для здоров'я іншої особи означає можливість завдання їй тяжкого, середньої тяжкості або легкого тілесного ушкодження, що спричинили короточасний розлад здоров'я або короточасну втрату працездатності.

Втеча із спеціалізованого лікувального закладу (ст. 394 КК).

Безпосереднім об'єктом злочину є нормальна діяльність спеціалізованих лікувальних закладів.

Об'єктивна сторона злочину полягає у втечі зі спеціалізо-

ваного лікувального закладу, а також по дорозі до нього.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є **місце** вчинення злочину – спеціалізований лікувальний заклад. Відповідно до чинного законодавства до таких лікувальних закладів слід відносити спеціалізовані лікувальні та лікувально-виховні заклади органів охорони здоров'я для лікування хвороб, що становлять небезпеку для здоров'я інших осіб, а також спеціальні заклади (установи), у яких здійснюється застосування примусових заходів медичного характеру (психіатричний заклад із звичайним наглядом, психіатричний заклад з посиленням наглядом, психіатричний заклад із суворим наглядом).

Злочин вважається закінченим з моменту фактичного залишення спеціалізованого лікувального закладу або втечі по дорозі до нього.

Суб'єктивна сторона злочину – прямий умисел, що поєднаний з метою постійного або тимчасового ухилення від застосування примусових заходів медичного характеру або від примусового лікування.

Суб'єкт злочину – особа, щодо якої судом застосовані примусові заходи медичного характеру або примусове лікування.

Порушення правил адміністративного нагляду (ст. 395 КК).

Безпосереднім об'єктом злочину є нормальна діяльність органів внутрішніх справ по встановленню та здійсненню відповідно до закону адміністративного нагляду за окремими категоріями судимих осіб, звільнених з місць позбавлення волі.

Адміністративний нагляд – це система тимчасових примусових профілактичних заходів спостереження і контролю за поведінкою окремих осіб, звільнених з місць позбавлення волі, що здійснюються органами внутрішніх справ (ст. 1 Закону «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» від 1 грудня 1994 р.).

Об'єктивна сторона злочину може бути вчинена у формі: 1) самовільного залишення особою місця проживання з метою ухилення від адміністративного нагляду; 2) неприбуття без поважних причин у визначений строк до обраного місця проживання особи, щодо якої встановлено адміністративний нагляд у разі зві-

льнення з місць позбавлення волі.

Під *самовільним залишенням* піднаглядним місця проживання з метою ухилення від адміністративного нагляду слід розуміти зміну ним без поважних причин і повідомлення працівників міліції, які здійснюють нагляд, місця проживання як у межах одного й того ж населеного пункту, так і виїзд без дозволу органів внутрішніх справ до іншого населеного пункту.

Під *непривуттям без поважних причин* треба розуміти нез'явлення особи, щодо якої встановлено адміністративний нагляд при звільненні з місць позбавлення волі, у визначений строк до обраного місця проживання, або прибуття пізніше строку, визначеного у постанові про встановлення адміністративного нагляду.

Поважними причинами можуть бути визнані різні об'єктивні обставини, що перешкоджають особі вчасно прибути до обраного місця проживання: відсутність квитків або коштів для проїзду, стихійне лихо та інші обставини непереборної сили, хвороба, затримання такої особи співробітниками міліції і таке інше.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину є *час* його вчинення. Цей злочин може бути вчинено лише протягом терміну, на який встановлено адміністративний нагляд. Адміністративний нагляд встановлюється терміном від одного до двох років і не може перевищувати термінів, передбачених законом для погашення або зняття судимості.

Закінченням цей злочин вважається: у першій формі – з моменту залишення винним місця проживання без належного дозволу, відповідного повідомлення та поважних причин, у другій формі – з моменту його непривуття без поважних причин у визначений строк до обраного місця проживання особи.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом і спеціальною **метою** – ухилення від адміністративного нагляду.

Суб'єкт злочину – спеціальний – особа, щодо якої встановлено адміністративний нагляд (піднаглядний).

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Иванова С.И. Ответственность за уклонение от отбывания уголовного наказания. Учебное пособие. – Тюмень, 2007.
2. Криминологическая теория и практика предупреждения преступлений против правосудия. Монография. – М., 2005.
3. Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011.
4. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, М. І. Мельник та ін.; За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка – 3-тє вид., переробл. та догтов – К.: Атіка, 2009.
5. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В.І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010.
6. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник/ За заг.ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є.Л. Стрельцова. – Х.: Одиссей, 2009.
7. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг.ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна.- 5-те вид., допов.- Х.: Право, 2013.
8. Лозовицкая Г.П. Уголовная ответственность за преступления против правосудия. Монография. – М., 2007.
9. Навроцький В. Злочини проти правосуддя: Лекції для студентів юрид. фак. – Львів, 1997.
10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 9-е вид., переробл. та доповн. / За ред.. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка.- К.: Юридична думка, 2012.
11. Носкова Н.А. Ответственность граждан за преступления против правосудия. – М, 1975.
12. Рашковская Ш.С. Преступления против правосудия. Учебное пособие. – М., 1978.
13. Савченко А.В., Кузнецов В.В. Кримінальне право України: посібник.- К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2011.
14. Савченко А.В., Кісілюк Е.М., Процюк О.В. та ін. Кримінальне право України. Особлива частина: мультимедійний навчальний посібник [Електронний ресурс] – Режим доступу http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravoosob/Files/Lekc/T4/T4_P1.html
15. Селецький С.І. Кримінальне право України. Особлива частина. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008.
16. Семикін М.В. Тези лекцій з навчальної дисципліни «Кримінальне

право України (Особлива частина), для студентів, які одержують освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр» зі спеціальності 6.0601.00 «Правознавство», – Донецьк: ДонНУ, 2006.

17. Судово-практичний коментар Кримінального кодексу України/ За ред. А.В.Савченка.- К.: ЦУЛ, 2013.
18. Тетарчук І.В., Дяків Т.Є. Кримінальне право України: навчальний посібник для підготовки до іспитів. –К.: « Центр учбової літератури», 2013.
19. Уголовная ответственность за преступления против правосудия. Монография / Под ред.: Галахова А.В. – М., 2003.
20. Федоров А.В. Преступления против правосудия (вопросы истории, понятия и классификации). – Калуга, 2004.

Перелік питань для самостійного контролю:

1. Конституційні гарантії учасників судового процесу.
2. Незаконність як обов'язкова ознака злочину при затриманні, арешті або триманні під вартою.
3. Нормативне регулювання діяльності захисника (представника) у кримінальному процесі.
4. Особливості об'єктивної сторони при вчиненні злочину, передбаченого ст. 380 КК (Невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист).
5. Форми перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого або експерта до відповідних правоохоронних органів.
6. Ухилення від відбування покарання та його види.
7. Ознака злісності при непокорі вимогам адміністрації виправної установи.
8. Особливості об'єктивної сторони при вчиненні злочину, передбаченого ст. 392 КК (Дії, що дезорганізують роботу виправних установ).
9. Суб'єкт втечі зі спеціалізованого лікувального закладу.

**РОЗДІЛ 20.
ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВСТАНОВЛЕНОГО
ПОРЯДКУ НЕСЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ
(ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ)**

**20.1. Загальна характеристика злочинів проти
встановленого порядку несення військової служби
(військових злочинів)**

Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки, згідно зі ст. 17 Конституції України, є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави. Організація і порядок діяльності Збройних Сил, усіх інших військових формувань України та правоохоронних органів визначаються законом. Від стану законності та військового правопорядку у Збройних Силах та інших військових формуваннях, що діють відповідно до законодавства України, залежить ефективність виконання покладених на них конче важливих державних завдань. Військові статuti, окремі закони та підзаконні нормативно-правові акти в цілому досить чітко і достатньо повно регламентують усі сфери життя та діяльності Збройних Сил, інших військових формувань і правоохоронних органів України. На військовослужбовців покладається обов'язок неухильного дотримання Конституції України, законів і підзаконних актів, Військової присяги, наказів командирів (начальників). Усе це багато в чому визначає специфіку та якість функціонування суспільних відносин у сфері несення військової служби, а також особливості й суспільну небезпечність правопорушень, у тому числі й військових злочинів, що на них посягають¹.

¹ Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): навч. посіб. / Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк та ін. ; за ред. М. І. Панова. – Х. : Право, 2011. – С. 3.

Військова реформа, розпочата в Україні ще в 90-х роках минулого сторіччя, впритул наблизилась до розв'язання проблеми створення Збройних Сил нового типу. Для військової організації України вкрай важливим є процес, що розпочався, зміни характеру армії, основними рисами якого є демократизація армійського життя, автоматизація і комп'ютеризація всіх сфер військової діяльності, виховання воїна-громадянина, воїна-професіонала.

Оскільки Збройні Сили являють собою не тільки інструмент соціально-політичної стабільності та безпеки, але й джерело соціальної напруги, то й злочинність у сфері військової служби слід розглядати як одну зі значимих соціальних загроз. Протидія цій загрозі є одним з найважливіших завдань сучасної держави¹.

Ці положення віднайшли своє продовження у Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 р. Саме для забезпечення належного проходження та несення військової служби і запроваджено кримінальну відповідальність за військові злочини та введено до Особливої частини КК Розділ XIX «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)», який складається зі ст.ст. 401–435 КК.

У ч. 1 ст. 401 КК надано поняття **військового злочину** як передбаченого Розділом XIX Особливої частини КК злочину проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними під час проходження ними навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів.

Диспозиції статей розділу XIX Особливої частини КК «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)» мають за загальним правилом «бланкетний характер». Тому при встановленні ознак складу злочину, передбаченого тією чи іншою статтею розділу XIX КК, повинно бути обов'язковим застосування також і відповідних норм інших нормативно-правових актів, які регулюють порядок несення або проходження військової служби та були порушені при вчиненні військових злочинів.

Норми про військові злочини в деяких країнах традиційно виділяються (виділялися) як автономне (окреме) законодавство:

¹ Пузиревський С.Б. Запобігання військовим злочинам: монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук О.М. Литвинова. – Харків: Видавництво НікаНова, 2011. - С. 4.

у дореволюційній Росії – Військовий статут про покарання, у колишньому СРСР – Закон про кримінальну відповідальність за військові злочини, у США – Єдиний кодекс військової юстиції США, в Англії – Акт про армії, у Німеччині – Закон про військові злочини і т. ін¹.

На відміну від цього кримінальна відповідальність за військові злочини за законодавством України встановлена в окремому розділі (XIX) КК².

Поняття військового злочину як окремого виду (різновиду) загального поняття злочину (ч. 1 ст. 11 КК) включає всі його обов'язкові ознаки: суспільну небезпечність, протиправність, винність, караність. Однак усі ці ознаки мають свою специфіку, яка обумовлена характером суспільних відносин, що складаються і функціонують у сфері несення і проходження військової служби, на які посягають указані злочини.

Суспільна небезпечність кожного злочину виявляється у завданні або створенні небезпеки завдання істотної шкоди суспільним відносинам (інтересам особи, суспільства, держави), які охороняються кримінальним законом. Але у військових злочинах за цими відносинами стоять інтереси більш високого порядку – військова безпека держави: стан боєздатності Збройних Сил, інших військових формувань, здатність виконувати завдання, що ставить перед ними держава, і в кінцевому рахунку захищеність країни від можливої воєнної агресії. Будь-який злочин проти військової служби підриває боєздатність військових підрозділів, як наслідок, завдає істотної шкоди боєздатності Збройних Сил України і врешті-решт – військовій безпеці держави. Таким чином, суспільна небезпечність злочинів проти військової служби знаходить своє вираження у завданні або у створенні загрози завдання істотної шкоди інтересам військової безпеки держави у сфері її обороноздатності і, отже, характеризується підвищеним ступенем суспільної небезпечності³.

¹ Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): навч. посіб. / Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк та ін. ; за ред. М. І. Панова. – Х. : Право, 2011. – С. 7.

² Таким самим чином вирішувались питання кримінальної відповідальності військовослужбовців за КК 1922, 1927 та 1960 рр.

³ Пузиревський С.Б. Запобігання військовим злочинам: монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук О.М. Литвинова. – Харків: Видавництво НікаНова, 2011. – С. 8.

Протиправність як ознака злочинів проти військової служби полягає, як уже вказувалось, у тому, що всі ці злочини передбачені лише в розділі XIX КК України. Інші злочини, які скоюють військовослужбовці (наприклад, крадіжка, зґвалтування і т. ін.), необхідно кваліфікувати за статтями інших розділів КК. З другого боку, якщо діяння, вчинене суб'єктом військового злочину, підпадає під ознаки складу злочину, передбаченого розділом XIX КК, та одночасно під загальну кримінально-правову норму, і ці норми знаходяться у відносинах конкуренції «спеціальної» і «загальної» норми, усе скоєне повинно кваліфікуватись за нормами розділу XIX. Протиправність як ознака військових злочинів означає також, що дані злочини порушують норми законодавства (закони та підзаконні нормативно-правові акти), які регулюють порядок несення або проходження військової служби. Тому для констатації наявності військового злочину завжди слід встановити, які саме норми означеного законодавства (окрім норм КК) були порушені суб'єктом цих злочинів.

Винність як ознака військових злочинів полягає у психічному ставленні особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК як військовий злочин, та їх наслідків у формі умислу чи необережності і має свою особливість у змісті вини. Залежно від форми вини особа певним чином ставиться не тільки до суспільно небезпечного діяння та його наслідків, а також до порушення порядку несення та проходження військової служби.

Караність злочинів проти військової служби характеризується тим, що за всі військові злочини передбачені конкретні види і розміри покарань. При цьому деякі види покарань можливо застосовувати лише до військовослужбовців (наприклад, тримання в дисциплінарному батальйоні – ст. 62 КК, службові обмеження для військовослужбовців – ст. 58 КК).

Об'єкт військових злочинів. Відповідно до ч. 1 ст. 401 КК *родовим об'єктом* цих злочинів є встановлений законодавством України порядок несення або проходження військової служби. Цей порядок визначається Конституцією України, військовими статутами, окремими законами, підзаконними нормативно-правовими актами, у тому числі наказами відповідних начальників згідно з порядком підлеглості. У концентрованому вигляді порядок несення або проходження військової служби закріплено у Вій-

сковій присязі, що приймає кожний військовослужбовець, який зобов'язаний неухильно її виконувати¹.

Об'єктивна сторона військових злочинів характеризується вчиненням суспільно небезпечної дії або бездіяльності, що заподіюють істотну шкоду суспільним відносинам, що забезпечують належне несення чи проходження військової служби. Вказані діяння вчиняються при несенні військової служби чи при проходженні навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів.

Для визначення об'єктивної сторони військового злочину важливою є **часова характеристика**, тобто визначення проміжку часу, коли суб'єкт злочину не лише вважався військовослужбовцем, але й виконував обов'язки військової служби. Так, згідно ч. 3 ст. 24 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» військовослужбовці вважаються такими, що виконують обов'язки військової служби:

1) на території військової частини або в іншому місці роботи (занять) протягом робочого (навчального) часу, включаючи перерви, встановлені розпорядком (розкладом занять);

2) на шляху прямування на службу або зі служби, під час службових поїздок, повернення до місця служби;

3) поза військовою частиною, якщо перебування там відповідає обов'язкам військовослужбовця або його було направлено туди за наказом відповідного командира (начальника);

4) під час виконання державних обов'язків, у тому числі у випадках, якщо ці обов'язки не були пов'язані з військовою службою;

5) під час виконання обов'язку з урятування людського життя, охорони державної власності, підтримання військової дисципліни та охорони правопорядку.

Суб'єктивна сторона характеризується умислом або необережністю. Деякі військові злочини можуть вчинятися як умисно, так і необережно (наприклад, ст.ст. 418, 419 КК).

Суб'єктом військових злочинів можуть бути як військовослужбовці, так і військовозобов'язані під час проходження ними навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів. Згідно ст.ст.

¹ Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): навч. посіб. / Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк та ін. ; за ред. М. І. Панова. – Х. : Право, 2011.- С. 10.

1–6 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» **військовослужбовець** – це особа віком 17–70 років, яка проходить службу (займає військову посаду) у військових формуваннях (Збройні сили України, Внутрішні війська МВС України, Прикордонні війська України, війська Цивільної оборони, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Управління державної охорони України, Державна спеціальна служба транспорту), в органах державної влади чи інших невійськових установах та якій присвоєне військове звання. Відповідно до ст. 24 цього ж закону початком проходження військової служби вважається:

1) день відправлення у військову частину з районного (міського) військового комісаріату – для громадян, призваних на строкову військову службу;

2) день зарахування до списків особового складу військової частини (військового навчального закладу, установи тощо) – для громадян, прийнятих на військову службу за контрактом;

3) день призначення на посаду курсанта вищого військового навчального закладу, військового навчального підрозділу вищого навчального закладу – для громадян, які не проходили військову службу, та військовозобов'язаних.

Закінченням проходження військової служби вважається день виключення військовослужбовця зі списків особового складу військової частини (військового навчального закладу, установи тощо) у порядку, встановленому положеннями про проходження військової служби громадянами України.

Військовозобов'язаний – це особа, якій присвоєне військове звання та яка зарахована до запасу для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань. Максимальний вік перебування у запасі – 65 років (п. 2 ч. 3 ст. 28 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»). Мінімальний вік перебування у запасі прямо у Законі не вказаний, тому слід вважати, що він дорівнює віку з якого можливий початок навчання офіцерів запасу – 17 років (див. ст. 25 Закону). Різновидом служби у запасі є служба у резерві Збройних сил України.

Класифікація військових злочинів можлива за декількома підставами – за ознаками складів злочинів, за нормативним актом, який визначає їх спеціальну (військову) протиправність тощо. За

основним безпосереднім об'єктом можливо виділити посягання на суспільні відносини, що забезпечують:

а) керованість військовими формуваннями (злочини, передбачені за допомогою ст.ст. 402 – 406, ч. 2 ст. 409, ч. 2 ст. 424, 428 – 430 КК);

б) стабільність чисельності військових формувань (злочини, передбачені за допомогою ст.ст. 407, 408, ч. 1 409 КК);

в) належне використання та зберігання військового майна (злочини, передбачені за допомогою ст.ст. 410 – 413 КК);

г) обороноздатність (злочини, передбачені за допомогою ст.ст. 414 – 422 КК);

д) належне виконання службових обов'язків у військовій сфері (злочини, передбачені за допомогою ст.ст. 423, 425 – 427 КК);

е) моральність у військовій сфері (злочини, передбачені за допомогою ст.ст. 431 – 435 КК);

За конструкцією об'єктивної сторони складу військових злочинів поділяються на матеріальні та формальні.

За суб'єктивними властивостями військові злочини доцільно поділяти на умисні та необережні. Додатково слід враховувати, що в першій частині відповідної статті злочин може бути описаний як умисний злочин з формальним складом, але в якості кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих ознак) може бути вказано заподіяння певних наслідків, причому бажання їх настання чи свідоме припущення можуть не визнаватись обов'язковими. Такий кваліфікований склад слід визнавати матеріальним, а відповідні злочини – в цілому умисними¹.

Типовими *кваліфікуючими чи особливо кваліфікуючими ознаками* військових злочинів виступають наступні обставини:

- вчинення в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці;
- спричинення тяжких наслідків.

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводить в Україні чи окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам

¹ Кримінальне право України. (Особлива частина): Підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 608.

місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (ст. 1 Закону України «Про оборону України»). У ст. 4 цього закону також вказується – «У разі збройної агресії проти України або загрози нападу на Україну Президент України приймає рішення про загальну або часткову мобілізацію, введення воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях, застосування Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, подає його Верховній Раді України на схвалення чи затвердження, а також вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни», а також – «З моменту оголошення стану війни чи фактичного початку воєнних дій настає воєнний час, який закінчується у день і час припинення стану війни». Таким чином *воєнний стан* можна визначити як тимчасовий правовий режим, що вводиться для відвернення збройної агресії чи загрози нападу указом Президента України та схвалюється Верховною Радою України, який полягає в обмеженні прав, свобод та законних інтересів фізичних чи юридичних осіб та у передачі частини функцій органів державної влади та місцевого самоврядування військовому командуванню.

Бойова обстановка – це сукупність обставин, які супроводжують бойові дії (вогневий, чи аудіовізуальний контакт з противником, підготовка до бою, рух на марші тощо).

До **тяжких наслідків** як правило відносять – загибель людини, травмування декількох осіб, втрату військової техніки, зброї чи іншого військового майна, втрату керування підрозділами, невиконання бойового завдання, зрив постійної бойової готовності.

20.2. Характеристика окремих складів військових злочинів

Непокора (402 КК).

Безпосереднім об'єктом злочинів, що охоплюються за допомогою ч. 1 ст. 402 КК, виступають суспільні відносини, що забезпечують керованість військовими формуваннями.

За особливостями конструкції **об'єктивної сторони** цей склад слід віднести до формальних, а злочин вважати закінченим з моменту відкритої відмови виконувати законний наказ або з моменту закінчення часу виділеного на виконання наказу. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину «Непокора» є суспільно небезпечне діяння. Воно має місце у випадку відкритої відмови виконати наказ начальника, а також іншого умисного невиконання наказу. Отже суспільно небезпечне діяння слід розглядати як альтернативне – 1) непокора (бездіяльність щодо виконання наказу разом з демонстрацією наміру на це); 2) інше невиконання наказу (бездіяльність щодо виконання наказу);

Відкритість відмови полягає у доведенні до відома інших осіб (усно, письмово, жестами) наміру не виконувати наказ або здійснити діяння всупереч нього.

Обов'язковою ознакою **суб'єктивної сторони** виступає вина у формі умислу. Обов'язковими складовими інтелектуального моменту умислу при непокорі виступають: а) усвідомлення винною особою свого статусу військовослужбовця (військовозобов'язаного на зборах) та обов'язковості виконання наказів; б) усвідомлення факту та змісту одержання наказу; в) усвідомлення законності наказу та його здійсності. Крім того, при вчиненні відкритої непокори має бути й усвідомлення ознаки її відкритості, тобто того факту, що інші особи інформуються про відмову виконувати наказ.

Суб'єкт злочину – спеціальний – військовослужбовець або військовозобов'язаний, що перебуває на зборах.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого в ст. 402 КК, є: 1) вчинення злочину групою осіб або спричинення тяжких наслідків (ч. 2 ст. 402 КК); 2) вчинення злочину в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 402 КК).

Невиконання наказу (403 КК).

Безпосереднім об'єктом злочинів виступають суспільні відносини, що забезпечують керованість військовими формуваннями.

За особливостями конструкції **об'єктивної сторони** цей склад слід віднести до матеріальних, а злочин вважати закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків. До

обов'язкових ознак об'єктивної сторони цього злочину відносять суспільно небезпечне діяння, суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок між ними. Суспільно небезпечним діянням слід вважати ті свідомі та вольові діяння (як дії так й бездіяльність) які є проявом військової служби, але суперечать окремим вимогам наказу, під час виконання якого вони були здійснені, за відсутності ознак, передбачених у ст. 402 КК. Настання тяжких наслідків невиконанням наказу відрізняє злочин, передбачений в ст. 403 КК, від дисциплінарного правопорушення. До тяжких наслідків як правило відносять – загибель людини, травмування декількох осіб, втрату військової техніки, зброї чи іншого військового майна, втрату керування підрозділами, невиконання бойового завдання, зрив постійної бойової готовності.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі необережності. При цьому винна особа має усвідомлювати: 1) свій статус військовослужбовця (військовозобов'язаного на зборах) та обов'язковість точного та беззастережного виконання наказів; 2) факт та зміст одержання наказу; 3) законність наказу та його здійснимість; 4) невідповідність змісту своїх діянь певним вимогам наказу.

Суб'єкт злочину – спеціальний – військовослужбовець чи військовозобов'язаний, що перебуває на зборах.

Кваліфікуюча ознака, передбачена в ч. 2 ст. 403 КК, є вчинення зазначеного злочину в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці.

Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404 КК).

Безпосереднім об'єктом злочину виступають суспільні відносини, що забезпечують керованість військовими формуваннями в аспекті підтриманні військової дисципліни. **Додатковим факультативним об'єктом** можуть бути життя та здоров'я, воля, честь і гідність особи. Життя особи є **додатковим обов'язковим об'єктом** злочину, передбаченого ч. 4 ст. 404 КК.

Обов'язковою ознакою **об'єктивної сторони** цього злочину є суспільно небезпечне діяння, яке може виражатися в одній з альтернативних дій: 1) опір начальникові, а також іншій особі, яка виконує покладені на неї обов'язки з військової служби;

2) примушування вказаних осіб до порушення обов'язків військової служби.

Опором визнаються свідомі, вольові рухи тіла, що перешкоджають заходам примусу спрямованим на відновлення військового порядку та стану військової дисципліни. *Примушування* є застосуванням насильства (погрози) для впливу на поведінку осіб, зазначених у ч. 1 ст. 404 КК.

Злочин є закінченим з моменту вчинення вказаних протиправних діянь.

Суб'єктивна сторона характеризується умисною формою вини.

Суб'єкт злочину – спеціальний – військовослужбовець або військовозобов'язаний, що перебуває на зборах.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ст. 404 КК є: 1) вчинення злочину групою осіб або із застосуванням зброї, або що спричинили тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 404 КК); 2) в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 404 КК); 3) дії, передбачені в ч.ч. 2 і 3 цієї статті, пов'язані з умисним вбивством начальника або іншої особи, яка виконує обов'язки з військової служби (ч. 4 ст. 404 КК).

Погроза або насильство щодо начальника (ст. 405 КК).

Безпосереднім об'єктом виступають суспільні відносини, що забезпечують керованість військовими формуваннями. **Додатковим безпосереднім об'єктом** цього злочину виступає особиста безпека (ч. 1 ст. 405 КК) і здоров'я начальника (ч. 2 ст. 405 КК).

Основною обов'язковою ознакою **об'єктивної сторони** злочину, передбаченого ч. 1 цієї статті, є суспільно небезпечне діяння – *погроза*, тобто доведення у будь який спосіб до відома потерпілої особи (начальника) інформації про злочинний намір. Може бути погроза: 1) вбивством; 2) заподіянням тілесних ушкоджень чи побоїв; 3) знищенням чи пошкодженням його майна. Погроза завжди висловлюється у зв'язку з виконанням начальником своїх службових обов'язків. Це може бути помста за правомірну службову діяльність начальника, або прагнення до викривлення її у майбутньому. Злочин вважається закінченим з моменту, коли погроза була доведена до відома потерпілого.

У ч. 2 ст. 405 КК встановлена відповідальність за заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв або вчинення інших насильницьких дій щодо начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби.

Обов'язковими ознаками **суб'єктивної сторони** виступають вина у формі умислу. У ч. 2 ст. 405 КК передбачено відповідальність за реалізацію погрози, передбаченої у ч. 1 цієї статті, яка полягає у заподіянні тілесних ушкоджень, побоїв або вчинення інших насильницьких дій щодо начальника.

Суб'єкт злочину – спеціальний – військовослужбовець або військовозобов'язаний, що перебуває на зборах.

Кваліфікуючими ознаками є вчинення злочину групою осіб або із застосуванням зброї, або в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 405 КК).

Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406 КК).

Безпосереднім обов'язковим об'єктом є суспільні відносини, що забезпечують керованість військовими формуваннями. **Додатковим безпосереднім об'єктом** виступають суспільні відносини, що забезпечують тілесну недоторканість окремої людини.

Потерпілою є особа, яка не є начальником або підлеглим винного на момент вчинення злочину.

Обов'язковими ознаками **об'єктивної сторони** цього злочину є: 1) суспільно небезпечне діяння – насильство у формі побоїв або іншого насильства; 2) суспільно небезпечні наслідки – сильний фізичний біль без тілесних ушкоджень; 3) причинний зв'язок та обставини вчинення злочину. Посягання на тілесну недоторканість потерпілого має бути пов'язаними з проходженням та несенням військової служби. Наприклад, побої наносяться особі у якості покарання за її невірність, або для примушення її виконувати обов'язки служби замість інших осіб. Якщо ж винним переслідувалася інша мета, наприклад, заволодіння особистим майном потерпілої особи, то її діяння кваліфікуються як злочин проти власності.

Злочин вважається закінченим з моменту завдання побоїв чи вчинення іншого насильства.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі умислу.

Суб'єкт злочину – спеціальний – військовослужбовець або військовозобов'язаний, що перебуває на зборах.

Кваліфікуючими ознаками, передбаченими ст. 406 КК, є: 1) вчинення злочину щодо кількох осіб; 2) заподіяння легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень, 3) діяння, що має характер знущання або глумління над військовослужбовцем (ч. 2 ст. 406 КК); 4) вчинення злочину групою осіб; 5) із застосуванням зброї; 6) спричинення тяжких наслідків (ч. 3 ст. 406 КК).

Самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК).

Безпосереднім об'єктом виступають суспільні відносини, що забезпечують стабільність чисельності військових формувань України.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає в самовільному (тобто не обумовлене наказом чи виконанням обов'язків військової служби) залишенні частини або місця служби, а також нез'явленні їх вчасно без поважних причин (стихійне лихо, хвороба тощо) на службу у разі звільнення, з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрядження, відпуски або з лікувального закладу тривалістю понад три доби, але не більше місяця (ч. 1 ст. 407 КК), або понад один місяць (ч. 3 ст. 407 КК); для осіб офіцерського складу, прапорщиків, мічманів або військовослужбовців за контрактом в аналогічних випадках – тривалістю понад десять діб, але не більше місяця, або хоч і менше десяти діб, але більше трьох діб, вчинене повторно протягом року (ч. 2 ст. 407 КК), або понад один місяць (ч. 3 ст. 407 КК).

Злочин є закінченим з моменту вчинення відповідних протиправних діянь.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі умислу.

Суб'єкт злочину – спеціальний – військовослужбовець або військовозобов'язаний, що перебуває на зборах. У ч. 2 цієї статті визначаються ознаки подібних злочинів, які вчиняються військовослужбовцями не строкової служби (які проходять службу за контрактом, чи є кадровими офіцерами).

Кваліфікуючими ознаки цього злочину є самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення вчасно на службу без поважних причин тривалістю понад один місяць (ч. 3 ст. 407 КК), а також вчинення зазначених діянь в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 4 ст. 407 КК).

Дезертирство (ст. 408 КК).

Безпосереднім об'єктом дезертирства виступають суспільні відносини, що забезпечують стабільність чисельності військових формувань.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає у вчиненні одного з наступних альтернативних діянь: 1) самовільне залишення військової частини або місця служби; 2) нез'явлення на службу у разі призначення, переведення, з відрядження, відпустки або з лікувального закладу. Злочин вважається закінченим з початку вчинення зазначених в законі діянь – з моменту залишення військової частини або місця служби чи з моменту, коли особа не з'явився до частини з у встановлений строк.

Обов'язковими ознаками **суб'єктивної сторони** є вина у формі умислу та **спеціальна мета** злочину – ухилитися від військової служби.

Суб'єкт злочину – спеціальний – військовослужбовець або військовозобов'язаний, що перебуває на зборах.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ст. 409 КК, є: 1) вчинення зазначених діянь із зброєю; 2) за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 409 КК); 3) в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 409 КК).

Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409 КК).

Безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини, що забезпечують стабільність чисельності військових формувань.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає у вчиненні суспільно небезпечного діяння у формі бездіяльності – ухилення від несення обов'язків військової служби. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є *спосіб* вчинення злочину. Цей злочин може бути вчинений шляхом: 1) самоскалічення; 2) симуляції хвороби; 3) підроблення документів; 4) іншого обману.

Самокалічення є штучне ушкодження тканин тіла чи будь-якого органу або порушення його функцій, викликання якогонебудь захворювання або загострення захворювання, вчинене особою щодо самої себе з метою ухилення від несення обов'язків військової служби. *Симуляція хвороби* полягає у приписуванні собі певних симптомів, удавання хворобливого стану або перебільшення захворювань, яке в особи насправді присутні.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення зазначеного у законі діяння.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі умислу.

Суб'єкт злочину – спеціальний – військовослужбовець або військовозобов'язаний, що перебуває на зборах.

У ч. 2 ст. 409 КК передбачена відповідальність за відмову від несення обов'язків військової служби. У цьому випадку військовослужбовець відкрито, не звертаючись до обману будь-яким способом виражає своє небажання нести військову службу. Відмова може мати форму дії (усна або письмова заява) або бездіяльності (фактичне невиконання, демонстративне ігнорування своїх обов'язків).

Кваліфікуючою ознакою злочинів, передбачених в ч. 1 і 2 ст. 409 КК, є вчинення зазначених дій в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 409 КК).

Викрадення, приєднання, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловжівання службовим становищем (ст. 410 КК).

Безпосереднім об'єктом виступають суспільні відносини, що забезпечують належне використання та зберігання військового майна.

Предметом цього злочину можуть бути: 1) зброя; 2) бойові припаси; 3) вибухові або інші бойові речовини; 4) засоби пересування; 5) військова та спеціальна техніка; 6) інше військове майно.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає у вчиненні одного з зазначених в законі альтернативних діянь: 1) викрадення; 2) привласнення; 3) вимагання; 4) заволодіння шляхом шахрайства або 5) зловживання службовим становищем зазначеними предметами.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі умислу. Мотив злочину на кваліфікацію не впливає.

Суб'єкт злочину – спеціальний – військовослужбовець або військовозобов'язаний, що перебуває на зборах.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 410 КК, є: 1) вчинення злочину військовою службовою особою із зловживанням службовим становищем; 2) повторно; 3) за попередньою змовою групою осіб; 4) заподіяння істотної шкоди (ч. 2 ст. 410 КК); 5) вчинення зазначених дій в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці; 6) вчинення розбою з метою заволодіння зброєю, бойовими припасами, вибуховими чи іншими бойовими речовинами, засобами пересування, військовою та спеціальною технікою або 7) вимагання цих предметів, поєднаного з насильством, небезпечним для життя і здоров'я потерпілого (ч. 3 ст. 410 КК).

Умисне знищення або пошкодження військового майна (ст. 411 КК).

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують належне використання та зберігання військового майна.

Предметом цього злочину можуть бути: 1) зброя; 2) бойові припаси; 3) засоби пересування; 4) військова та спеціальна техніка; 5) інше військове майно.

Об'єктивна сторона злочину характеризується: 1) суспільно небезпечним діянням; 2) суспільно небезпечним наслідком у вигляді знищення або пошкодження зазначених в законі предметів злочину; 3) причинним зв'язком між діянням та наслідком.

Знищенням військового майна є такі діяння, внаслідок яких воно стає непридатним для використання за цільовим призначенням, або вартість його ремонту перевищує остаточну вартість цього майна. **Пошкодженням** військового майна є такі діяння, внаслідок яких воно стає або тимчасово або частково непридатним для використання за цільовим призначенням.

Злочин вважається закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків, зазначених в законі.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі умислу.

Суб'єкт злочину – спеціальний – військовослужбовець або військовозобов'язаний, що перебуває на зборах.

Кваліфікуючими ознаками цього злочину є: 1) вчинення зазначених дій шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом ; 2) спричинення загибелі людей або інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 411 КК); 3) вчинення дій, зазначених в ч. 2 ст. 411 КК, в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 411 КК).

Необережне знищення або пошкодження військового майна (ст. 412 КК).

Безпосередній об'єкт та **предмет** цього злочину збігаються з об'єктом та предметом злочину, передбаченого ст. 411 КК.

Об'єктивна сторона злочину характеризується: 1) суспільно небезпечним діянням; 2) суспільно небезпечним наслідком у вигляді знищення або пошкодження майна, що заподіяло шкоду у великих розмірах; 3) причинним зв'язком між діянням та наслідком.

Шкода у великих розмірах – оціночна категорія, під якою розуміється саме матеріальна шкода: прямі збитки та упущену вигоду. Вирішення того, чи було заподіяно шкоду у великому розмірі покладається на орган дізнання, слідчого, прокурора та суд і визначається залежно від конкретних обставин справи. При цьому мають враховуватися загальна і військова цінність, унікальність майна тощо.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується необережною формою вини.

Суб'єкт злочину – будь-який військовослужбовець (військовозобов'язаний під час проходження відповідних зборів).

Кваліфікуючою ознакою цього злочину (ч. 2 ст. 412 КК) є спричинення загибелі людей або інших тяжких наслідків.

Втрата військового майна (ст. 413 КК).

Безпосереднім об'єктом виступають суспільні відносини, що забезпечують належне використання та зберігання військового майна.

Предметом злочину слід визнавати ввірене для службового користування військове майно, у тому числі: 1) зброю; 2) бойові

припаси; 3) засоби пересування; 4) предмети технічного постачання; 5) інше військове майно.

За особливостями конструкції **об'єктивної сторони** цей склад слід віднести до матеріальних, а злочин вважати закінченим з моменту настання вказаного у законі наслідку. Об'єктивна сторона цього злочину характеризується: 1) вчиненням суспільно небезпечного діяння у вигляді порушення правил зберігання зазначених предметів; 2) наслідків у вигляді їх втрати або зіпсування; 3) причинним зв'язком між діянням на наслідком.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі умислу або необережності щодо порушення правил, і необережність щодо наслідків.

Суб'єкт злочину – спеціальний – військовослужбовець або військовозобов'язаний, що перебуває на зборах.

Кваліфікуюча ознака цього злочину передбачена в ч. 3 цієї статті – вчинення вказаних діянь в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці;

Порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414 КК).

Безпосереднім об'єктом цього злочину є порядок поводження зі зброєю та речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення під час проходження військової служби.

Предметом злочину є: 1) зброя; 2) боеприпаси; 3) вибухові, інші речовини і предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення; 4) радіоактивні матеріали.

Обов'язковими ознаками **об'єктивної сторони** цього злочину є: 1) суспільно небезпечне діяння у вигляді порушення правил поводження з предметами зазначеними у диспозиції статті, 2) суспільно небезпечні наслідки у вигляді тілесних ушкоджень або створення небезпеки для довкілля, 3) причинний зв'язок між діянням та наслідками. Правила поводження військовослужбовців із вказаними речовинами і предметами встановлені відповідними законами, інструкціями, положеннями. Злочин є закінченим з моменту настання передбачених КК суспільно небезпечних наслідків.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі умислу або необережності щодо порушення правил, і необережність щодо наслідків.

Суб'єкт злочину – спеціальний – військовослужбовець або військовозобов'язаний, що перебуває на зборах.

Кваліфікуючі ознаки: 1) заподіяння тілесних ушкоджень кільком особам або смерть потерпілого (ч. 2 ст. 414 КК); 2) спричинення загибелі кількох осіб чи інших тяжких наслідків (ч. 3 ст. 414 КК).

Порушення правил водіння або експлуатації машин (ст. 415 КК).

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є правила водіння та експлуатації військової техніки. **Додатковим обов'язковим об'єктом** є життя та здоров'я особи.

Обов'язковими ознаками **об'єктивної сторони** цього злочину є: 1) суспільно небезпечне діяння у вигляді порушення правил водіння бойової, спеціальної чи транспортної машини, 2) суспільно небезпечні наслідки шкода здоров'ю у вигляді середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень або загибель потерпілого, 3) причинний зв'язок між діянням та насадами.

До *бойових машин* належать танки, броньовики, самохідні артилерійські та ракетні установки тощо. До *спеціальних машин* належать автокрани, грейдери, трактори, бульдозери, екскаватори, санітарні машини, пересувні ремонтні майстерні тощо. *Транспортними машинами* є автомашини (легкові та вантажні), що призначені для перевезення особового складу, озброєння, іншого військового майна, причепа до них тощо.

Злочин є закінченим з моменту спричинення шкоди здоров'ю потерпілого або спричиненні йому смерті.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі умислу або необережності щодо порушення правил і виключно в формі необережності щодо суспільно небезпечних наслідків.

Суб'єкт злочину – спеціальний – військовослужбовець або військовозобов'язаний на зборах, що несе відповідальність за експлуатацію військової машини або безпосередньо керує нею.

Кваліфікуюча ознака, передбачена в ч. 2 цієї статті – спричинення загибелі кількох осіб.

Порушення правил польотів або підготовки до них (ст. 416 КК).

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є порядок здійснення польотів та підготовки до них, а також порядок експлуатації військових повітряних апаратів. **Додатковим обов'язковим об'єктом** є життя та здоров'я особи або право власності.

Обов'язковими ознаками **об'єктивної сторони** цього злочину є: 1) порушення встановлених законодавством правил польотів або підготовки до них, порушення правил експлуатації літальних апаратів; 2) суспільно небезпечні наслідки у вигляді катастрофи літального апарату або інших тяжких наслідків (наприклад, суттєве пошкодження літального апарату, спричинення середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень); 3) причинний зв'язок між діянням та наслідком.

Під **катастрофою** розуміється зруйнування або пошкодження літального апарату, що спричинило загибель хоча б однієї особи з членів його екіпажу або числа інших осіб.

Суб'єктивна сторона аналогічна до злочину, передбаченого ст. 415 КК.

Суб'єкт злочину – спеціальний – військовослужбовець, на якого спеціально покладені обов'язки із забезпечення правил польотів чи підготовки до них.

Порушення правил кораблеводіння (ст. 417 КК).

Основний безпосередній об'єкт злочину є порядок кораблеводіння військових кораблів. **Додатковим обов'язковим об'єктом** є життя та здоров'я особи, право власності або безпека довкілля

Обов'язковими ознаками **об'єктивної сторони** цього злочину є: 1) порушення встановлених законодавством правил кораблеводіння військових морським та річкових суден, 2) суспільно небезпечні наслідки у вигляді загибелі людей, загибелі корабля або інших тяжких наслідків (спричинення великої матеріальної шкоди, забруднення навколишнього середовища), 3) причинний зв'язок між діянням та наслідками.

Суб'єктивна сторона аналогічна до злочину, передбаченого ст. 416 КК.

Суб'єкт злочину – спеціальний – військовослужбовець, який знаходиться при виконанні обов'язків по управлінню кораблем.

Порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання (ст. 418 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є порядок несення вартової (вахтової) служби і патрулювання. **Додатковим обов'язковим об'єктом** можуть виступати право власності, життя або здоров'я особи, інші блага.

Обов'язковими ознаками **об'єктивної сторони** цього злочину є: 1) суспільно небезпечне діяння у вигляді порушення статутних правил вартової (вахтової) служби чи патрулювання; 2) суспільно небезпечні наслідки у вигляді тяжких наслідків, для запобігання яким було призначено дану варту (вахту) чи патрулювання (наприклад, викрадення або пошкодження військового майна, заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю особи), 3) причинний зв'язок між діянням та наслідками.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі умислу або необережності щодо порушення зазначених правил, і виключно у формі необережності щодо наслідків.

Суб'єкт злочину – спеціальний – військовослужбовець або військовозобов'язаний, що перебуває на зборах, який несе вартову службу чи здійснює патрулювання.

Кваліфікуюча ознака злочину, передбачена в ч. 2 цієї статті, – вчинення в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці.

Порушення правил несення прикордонної служби (ст. 419 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є порядок несення прикордонної служби.

Обов'язковими ознаками **об'єктивної сторони** цього злочину є: 1) порушенні встановлених правил несення прикордонної служби; 2) тяжкі наслідки (наприклад, перетин державного кордону України військовими формуваннями ворога, спричинення великої матеріальної шкоди власності); 3) причинний зв'язок між діянням та наслідками.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі умислу або необережності щодо порушення правил та необережністю щодо наслідків.

Суб'єкт злочину – спеціальний – військовослужбовець який входить до складу наряду з охорони державного кордону України.

Порушення правил несення бойового чергування (ст. 420 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є порядок несення бойового чергування.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується: 1) діями в вигляді порушення статутних правил несення бойового чергування (бойової служби), встановлених для своєчасного виявлення і відбиття раптового нападу на Україну або для захисту та безпеки України; 2) тяжкими наслідками (наприклад, вторгнення на територію України або в її територіальне море військових формувань ворога); 3) причинний зв'язком між діями та наслідком.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі умислу або необережності щодо порушення правил та необережністю щодо наслідків.

Суб'єкт злочину – спеціальний – військовослужбовець чи військовозобов'язаний на зборах, які заступили на бойове чергування.

Кваліфікуючою ознакою цього злочину є вчинення в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 2 ст. 420 КК).

Порушення статутних правил внутрішньої служби (ст. 421 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є порядок несення внутрішньої служби (крім варти і вахти). **Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони** цього злочину є: 1) порушення порядку несення внутрішньої служби; 2) тяжкі наслідки, запобігання яким входило в обов'язки наряду (визначаються в залежності від виду наряду та характеру покладених на нього обов'язків); 3) причинний зв'язок між діями та наслідками.

Суб'єкт злочину – спеціальний – військовослужбовець чи військовозобов'язаний на зборах, які входять у добовий наряд частини (крім варти і вахти).

Суб'єктивна сторона цього злочину аналогічна до ст. 420 КК.

Кваліфікуючою ознакою цього злочину є вчинення в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 2 ст. 421 КК).

Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості (ст. 422 КК).

Безпосереднім об'єктом є встановлений порядок збереження державної і військової таємниці.

Предметом злочину є: 1) відомості військового характеру, які становлять державну таємницю (ч. 1 ст. 422 КК); 2) документи або матеріали, що містять відомості військового характеру, які становлять державну таємницю; 3) предмети, відомості про які становлять державну таємницю (ч. 2 ст. 422 КК).

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується вчиненням суспільно небезпечне діяння, яке полягає: 1) у розголошенні, тобто поширенні зазначених відомостей у будь який спосіб поза встановленого порядку за відсутності ознак державної зради (ч. 1 ст. 422 КК) або 2) у втраті зазначених предметів злочину (ч. 2 ст. 422 КК). Злочин слід вважати закінченим з моменту вчинення вказаних протиправних діянь.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі умислу або необережності щодо діянь, передбачених у ч. 1 цієї статті, і у формі необережності щодо діянь, передбачених у ч. 2 ст. 422 КК.

Суб'єкт злочину – спеціальний – військовослужбовець або військовозобов'язаний, що перебуває на зборах, яким стали відомі відповідні відомості у зв'язку з проходженням військової служби або яким були довірені відповідні документи і матеріали.

Кваліфікуючою ознакою цього злочину є спричинення тяжких наслідків (ч. 3 ст. 422 КК).

Зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем (ст. 423 КК).

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину виступають суспільні відносини, що забезпечують належне виконання службових обов'язків у військовій сфері. **Додатковими обов'язковими об'єктами** цього злочину можуть бути особисті права і свободи людини і громадянина, право власності або інші блага.

Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони цього злочину є: 1) суспільно небезпечне діяння у вигляді незаконного вико-

ристання транспортних засобів, споруд чи іншого військового майна, використання підлеглого для особистих послуг чи послуг іншим особам, інше зловживання владою або службовим становищем; 2) суспільно небезпечні наслідки у вигляді істотної шкоди, 3) причинний зв'язок між діянням та наслідками.

Згідно п. 2 примітки до цієї статті істотною шкодою в ст.ст. 423–426 КК, якщо вона полягає в завданні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка в 250 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а тяжкими наслідками за тієї самої умови вважається шкода, яка у 500 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Істотна шкода може полягати й у спричиненні шкоди нематеріального характеру, наприклад, спричинення моральних страждань потерпілому.

Обов'язковими ознаками **суб'єктивної сторони** виступають вина у формі умислу щодо діяння та у формі умислу або необережності щодо наслідків, а також **мотив** злочину: 1) корисливі мотиви; 2) в інших особистих інтересах; 3) в інтересах третіх осіб.

Суб'єкт злочину – спеціальний – військова службова особа. Згідно п. 1 примітки до ст. 423 КК військовими службовими особами є військові начальники, а також інші військовослужбовці, які обіймають постійно чи тимчасово посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним дорученням повноважного командування.

Кваліфікуючими ознаками цього злочину є: 1) спричинення тяжких наслідків (ч. 2 ст. 423 КК); 2) вчинення зазначених діянь в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 423 КК).

Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 424 КК).

Безпосередній об'єкт, суб'єктивна сторона та суб'єкт цього злочину співпадає з відповідними елементами складу злочину, передбаченого ст. 423 КК.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 цієї статті, аналогічна до злочину, передбаченого ст. 365 КК. У ч. 2 ст. 424 КК передбачена відповідальність за застосування нестатутних заходів впливу щодо підлеглого, якщо ці дії заподіяли істотну шкоду, а

також застосування насильства щодо підлеглого або перевищення дисциплінарної влади.

Кваліфікуючими ознаками цього злочину є: 1) вчинення діяння, зазначеного в ч. 2 цієї статті, із застосуванням зброї; 2) спричинення тяжких наслідків (ч. 3 ст. 424 КК); 3) в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 4 ст. 424 КК).

Недбале ставлення до військової служби (ст. 425 КК).

Безпосередній об'єкт та **суб'єкт** цього злочину співпадає з відповідними елементами складу злочину, передбаченого ст. 423 КК.

Обов'язковими ознаками **об'єктивної сторони** цього злочину є: 1) недбале ставлення до служби, тобто невиконання або неналежне виконання військовою службовою особою своїх службових обов'язків; 2) суспільно небезпечні наслідки у вигляді істотної шкоди, 3) причинний зв'язок між діянням та наслідком.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі неохережності.

Кваліфікуючими ознаками цього злочину є: 1) спричинення тяжких наслідків (ч. 2 ст. 425 КК); 2) вчинення в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 425 КК).

Здача або залишення ворогові засобів ведення війни (ст. 427 КК).

Безпосереднім об'єктом злочину є порядок управління начальником ввіреними йому військовими силами в умовах бойової обстановки.

Обов'язковою ознакою **об'єктивної сторони** цього злочину є вчинення одного з альтернативних діянь: 1) здачі ворогові начальником ввірених йому військових сил; 2) не зумовленого бойовою обстановкою залишення ворогові укріплень, бойової та спеціальної техніки чи інших засобів ведення війни.

Обов'язковою ознакою **суб'єктивної сторони** виступає вина у формі умислу. При цьому вказані діяння повинні бути вчинені **без мети** сприяння ворогові.

Суб'єкт злочину – спеціальний – військовий начальник.

Залишення гинучого військового корабля (ст. 428 КК).

Безпосереднім об'єктом є порядок виконання військового обов'язку командиром військового корабля і членами його екіпажу, покладених на них службових обов'язків, що забезпечують керованість військовими формуваннями України.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає у залишенні військового корабля, що гине, командиром, який не виконав до кінця своїх службових обов'язків, або особою зі складу команди корабля без належного на те розпорядження командира.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі умислу.

Суб'єкт злочину – спеціальний – командир військового корабля та особа із складу команди такого корабля.

Кваліфікуючою ознакою цього злочину є вчинення вказаних діянь в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці (ч. 2 ст. 428 КК).

Самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю (ст. 429 КК).

Безпосереднім об'єктом виступають суспільні відносини, що забезпечують керованість військовими формуваннями України під час бою.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується самовільним залишенням поля бою або відмовою діяти зброєю. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину є **час** його вчинення – під час бою.

Злочин слід вважати закінченим з моменту вчинення зазначених протиправних діянь.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі прямого умислу.

Суб'єкт злочину – спеціальний – військовослужбовець.

Добровільна здача в полон (ст. 430 КК).

Безпосереднім об'єктом виступають суспільні відносини, що забезпечують керованість військовими формуваннями України в умовах воєнного стану та в бойовій обстановці.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає у добровільній здачі в полон ворогу. Здача в полон може бути вчинена шляхом дії або бездіяльності. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину є **час** його вчинення – під час ведення бойових дій.

Обов'язковими ознаками **суб'єктивної сторони** виступають вина у формі прямого умислу та **мотив** – боягузтво або легководу-хість.

Суб'єкт злочину – спеціальний – військовослужбовець.

Злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні (ст. 431 КК).

Безпосереднім об'єктом злочинів є суспільні відносини, що встановлюють порядок виконання військовослужбовцем військового обов'язку в умовах полону. **Додатковим обов'язковим об'єктом** цього злочину є здоров'я, честь і гідність інших військовополонених.

Об'єктивна сторона цього злочину може бути вчинена однією з альтернативних дій: 1) добровільна участь у роботах, що мають військове значення; 2) участь в інших заходах, які завідомо можуть заподіяти шкоду Україні або союзним з нею державам, за відсутності ознак державної зради (ч. 1 ст. 431 КК); 3) насильство над іншими військовополоненими або жорстоке поводження з ними з боку військовополоненого, який перебуває на становищі старшого (ч. 2 ст. 431 КК); 4) дії, спрямовані на шкоду іншим військовополоненим, з корисливих мотивів або з метою забезпечення поблажливого до себе ставлення з боку ворога (ч. 3 ст. 431 КК). Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину є **час** його вчинення злочину – під час полону.

Злочин слід вважати закінченим з моменту вчинення зазначених протиправних діянь.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі прямого умислу. У ч. 3 цієї статті обов'язковим також встановлення корисливого **мотиву** або спеціальної **мети** – забезпечення поблажливого до себе ставлення з боку ворога.

Суб'єкт злочину – спеціальний – військовослужбовець, який перебуває у полоні.

Мародерство (ст. 432 КК).

Безпосереднім об'єктом виступають суспільні відносини, що забезпечують військову моральність. **Додатковим обов'язковим об'єктом** цього злочину є право власності.

Предмет злочину – речі, що знаходяться при вбитих чи поранених.

Обов'язковими ознаками **об'єктивної сторони** цього злочину є суспільно небезпечне діяння у формі викрадення речей, що знаходяться при вбитих чи поранених, та **місце** вчинення злочину – поле бою. Злочин вважається закінченим з моменту появи реальної можливості розпорядитися викраденою річчю.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі прямого умислу.

Суб'єкт злочину спеціальний – військовослужбовець.

Насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 КК).

Безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, що забезпечують військову моральність. **Додатковим об'єктом** виступають тілесна недоторканість, здоров'я та безпека життя окремої особи, право власності.

Потерпілим є особа з числа населення в районі воєнних дій.

Предметом злочину є майно населення.

Об'єктивна сторона цього злочину може бути вчинена одним з альтернативних діянь: 1) насильство; 2) протизаконне знищення майна; 3) протизаконне відібрання майна під приводом воєнної необхідності (ч. 1 ст. 433 КК); 4) розбій (ч. 2 ст. 433 КК). **Місцем** вчинення злочину є район воєнних дій.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі прямого умислу.

Суб'єкт злочину – спеціальний – військовослужбовець.

Погане поводження з військовополоненими (ст. 434 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину виступають суспільні відносини, що забезпечують військову моральність. **Додатковим обов'язковим об'єктом** є життя та здоров'я військовополоненого.

Потерпілим цього злочину є військовополонений.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується вчиненням одного з наступних суспільно небезпечних діянь: 1) поганого поводження з військовополоненим, вчиненого а) неодноразово; б) пов'язаного з особливою жорстокістю; в) спрямованого проти хворих і поранених; 2) недбалого виконання обов'язків щодо хворих і поранених.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі умислу або необережності у випадку недбалого виконання обов'язків щодо хворих і поранених.

Суб'єкт злочину – спеціальний – військовослужбовець або інша особа, на яку покладено лікування і піклування про військовополонених.

Діяння кваліфікується за ст. 434 КК за відсутності ознак більш тяжкого злочину.

Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного кристала та зловживання ними (ст. 435 КК).

Безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, що забезпечують порядок дотримання звичаїв та правил війни.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає у: 1) носінні символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного кристала особами, які не мають на те права; 2) зловживанні в умовах воєнного стану прапорами чи знаками Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного кристала або пофарбуванням, присвоєним санітарно-транспортним засобам.

Місцем вчинення цього злочину є район воєнних дій.

Суб'єктивна сторона характеризується виною у формі прямого умислу.

Суб'єкт злочину – спеціальний – військовослужбовець.

Список використаної та рекомендованої літератури:

1. Гришук В.К., Сенько М.М. Самовільне залишення військової частини або місця служби. – Львів: ЛьвДУВС, 2007.
2. Дячук С.І. Виконання наказу чи розпорядження у кримінальному праві (основні поняття, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства). – К.: Атіка, 2001.
3. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): навч. посіб. / Г. М. Анісімов, Ю. П. Дзюба, В. І. Касинюк та ін. ; за ред. М. І. Панова. – Х. : Право, 2011.
4. Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011.

5. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, М. І. Мельник та ін.; За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка – 3-тє вид., переробл. та догюв – К.: Атіка, 2009.
6. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В.І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010.
7. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник/ За заг.ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є.Л. Стрельцова. – Х.: Одіссеї, 2009.
8. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг.ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна.- 5-те вид., допов.- Х.: Право, 2013.
9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 9-е вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка.- К.: Юридична думка, 2012.
10. Панов М.І., Касинюк В.І., Харитонов С.О. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (Військові злочини). – Харків, 2006.
11. Пузиревський Є.Б. Запобігання військовим злочинам: монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук О.М. Литвинова. – Харків: Видавництво НікаНова, 2011.
12. Савченко А.В., Кузнецов В.В. Кримінальне право України: посібник.- К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2011.
13. Савченко А.В., Кісілюк Е.М., Процюк О.В. та ін. Кримінальне право України. Особлива частина: мультимедійний навчальний посібник [Електронний ресурс] – Режим доступу http://www.naiu.kiev.ua/books/mnr_krum_pravoosob/Files/Lekc/T4/T4_P1.html
14. Селецький С.І. Кримінальне право України. Особлива частина. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008.
15. Семикін М.В. Тези лекцій з навчальної дисципліни «Кримінальне право України (Особлива частина), для студентів, які одержують освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр» зі спеціальності 6.0601.00 «Правознавство», – Донецьк: ДонНУ, 2006.
16. Сенько М.М. «Воєнний стан» та «бойова обстановка» як ознаки об'єктивної сторони військових злочинів // Кримінальне право України. – 2006. – № 3.
17. Судово-практичний коментар Кримінального кодексу України/ За ред. А.В.Савченка.- К.: ЦУЛ, 2013.
18. Сучасне кримінальне право України : курс лекцій / А. В. Савченко, В. В. Кузнецов, О. Ф. Штанько. – К., 2006.

19. Тетарчук І.В., Дяків Т.Є. Кримінальне право України: навчальний посібник для підготовки до іспитів. –К.: « Центр учбової літератури», 2013.
20. Хавронюк М.І., Дячук С.І., Мельнік М.І. Військові злочини. Коментар законодавства. – К., 2003.
21. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 385.
22. Положення про проходження військової служби особами офіцерського складу, прапорщиками (мічманами) Збройних Сил України: затверджене Указом Президента України від 7 листопада 2001 року № 1053/2001.
23. Постанова Верховної Ради України «Про затвердження Положення про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі» // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 25. – Ст. 193.
24. Закон України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22-23. – Ст.197.
25. Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22-23. – Ст.194.
26. Закон України «Про оборону України» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 9. – Ст.106.

Перелік питань для самостійного контролю:

1. Поняття військових злочинів.
2. Ознаки військових злочинів.
3. Види військових злочинів.
4. Об'єкт військових злочинів.
5. Предмет військових злочинів,
6. Об'єктивна сторона військових злочинів.
7. Суб'єкт військових злочинів.
8. Суб'єктивна сторона військових злочинів.

РОЗДІЛ 21.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ МИРУ, БЕЗПЕКИ ЛЮДСТВА ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ

21.1. Загальна характеристика злочинів проти миру безпеки людства та міжнародного правопорядку

Одним із пріоритетних напрямків реформи кримінального законодавства як України, так і країн СНД є вдосконалення гарантій миру й безпеки людства. До розпаду СРСР кримінально-правові норми, які сучасною доктриною кримінального права відносять до норм, що забезпечують мир і безпеку людства, входили в систему законодавства про державні й військові злочини.

Починаючи з 1924 р., відповідальність за них регламентувалася загальносоюзними, а не республіканськими законами. А це, у свою чергу, стало підґрунтям для узгодженої імплементації міжнародно-правових зобов'язань, спрямованих на забезпечення миру та безпеки людства в сучасному кримінальному законодавстві держав – учасниць СНД¹.

Згідно зі ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. З метою приведення українського кримінального права у відповідність до норм міжнародних договорів норми міжнародного права потребують трансформації у національне законодавство. На виконання положень Конституції України та підписаних і ратифікованих нашою державою міжнародних договорів у 2001 році при прийнятті Кримінального кодексу України був введений новий Розділ XX Особливої частини КК «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку»².

¹Мохончук С. М. Законодавство країн СНД про відповідальність за злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку: порівняльний аналіз/ С.М. Мохончук // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. - 1995. - № 34. - С. 88.

²Кримінальне право України. (Особлива частина): Підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 499.

Особливістю цих злочинів також є їх зв'язок з міжнародним кримінальним правом, за яким ці діяння також визнаються злочинами. Поява у КК цієї групи злочинів безпосередньо пов'язана з багаторічними зусиллями світового співтовариства щодо виділення у міжнародному кримінальному праві групи злочинів, найбільш небезпечних для всього людства, і встановлення особливих умов відповідальності за їх вчинення (незалежно від того, чи є дії порушенням внутрішнього права країни, в якій вчинений злочин, а також від місця вчинення злочину, поширення на них юрисдикції Міжнародного кримінального суду або судів інших держав тощо). Основними джерелами норм про такі злочини у міжнародному праві є: статuti Нюрнберзького (1945 р.) і Токійського (1946 р.) військових трибуналів, статuti міжнародних кримінальних трибуналів по Югославії (1993 р.) і по Руанді (1994 р.). Римський Статут Міжнародного кримінального суду (1998 р.), численні конвенції і резолюції ООН. З 1947 р. Комісія міжнародного права ООН готує Кодекс про злочини проти миру та безпеки людства. При кваліфікації злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку у багатьох випадках слід звертатися до міжнародно-правових джерел для з'ясування змісту норм або окремих понять¹.

Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку – це група особливо небезпечних для усього людства злочинів, передбачених як такі міжнародним кримінальним правом і Кримінальним кодексом України, спрямованих проти миру, людяності, безпеки людства та міжнародного правопорядку².

Зазначені злочини є міжнародними злочинами та злочинами міжнародного характеру, кримінально-караний характер яких в першу чергу визнається саме в нормах міжнародного права, тобто в міжнародних договорах. До **міжнародних злочинів** науковці відносять особливо небезпечні для людської цивілізації порушення принципів і норм міжнародного права, що мають основоположне значення для забезпечення миру, захисту особистості та життя важливих інтересів міжнародної співдружності в цілому (на-

¹ Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 565.

² Савченко А.В., Кісілюк Е.М., Процюк О.В. Кримінальне право України. Особлива частина: мультимедійний навчальний посібник. - Електронний ресурс. - Режим доступу http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravo_osob/Index.html

приклад, геноцид, порушення законів та звичаїв війни). **Злочини міжнародного характеру** на відміну від міжнародних злочинів, не посягають на мир, суверенітет держав, існування націй, але порушують нормальні відносини між державами, наносять шкоду мирному співробітництву в різних сферах відносин (наприклад, посягання на життя представника іноземної держави, піратство)¹.

Окремі із цих злочинів уперше були передбачені Статутом Міжнародного військового трибуналу від 8 серпня 1945 р. Йдеться про злочини проти миру (планування, підготовка, розв'язування чи ведення агресивної війни), воєнні злочини (порушення законів та звичаїв війни), злочини проти людяності (жорстоке поводження з цивільним населенням, геноцид тощо).

Об'єктом злочинів проти миру, безпеки людства і міжнародного правопорядку є суспільні відносини, які забезпечують мирне співіснування держав і народів, мирне врегулювання спорів й розв'язання конфліктів між народами і державами, безпечні умови існування людства та нормальні відносини між державами.

Потерпілими у цих злочинах можуть бути фізичні особи (ст.ст. 438, 442, 443, 444 КК), юридична особа (ст. 444 КК), члени національної, етнічної, расової чи релігійної групи (ст. 442 КК), чий права і інтереси зазнають шкоди в результаті злочинного посягання.

Предметом зазначених злочинів можуть виступати хімічна, біологічна, ядерна і інші види зброї масового знищення, заборонені міжнародними договорами (ст.ст. 439, 440 КК), рослинний або тваринний світ, атмосфера або водні ресурси (ст. 441 КК), службові або житлові приміщення, що користуються міжнародним захистом (ст. 444 КК).

Об'єктивна сторона складів злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку в більшості випадків вчиняються шляхом активних дій, а діяння, передбачене ст. 438 КК, може бути вчинено як шляхом дії, так і шляхом бездіяльності.

Склади більшості аналізованих злочинів сконструйовані як формальні і вважаються закінченими з моменту вчинення суспільно небезпечного діяння, вказаного в диспозиції статті. Настання будь-яких шкідливих наслідків лежить за рамками

¹Кримінальне право України. (Особлива частина): Підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильєв, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. – С. 499.

основного складу злочину. Водночас склади злочинів, передбачені ст.ст. 438, 439, 446 КК сконструйовані як матеріальні і передбачають настання суспільно небезпечних наслідків, вказаних в законі. Обстановка, спосіб, місце, засоби і методи є обов'язковими ознаками об'єктивної сторони злочинів, передбачених ст. 438, 442 КК.

Суб'єктивна сторона злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку характеризується умисною формою вини у вигляді прямого або непрямого умислу. У деяких складах злочинів наявна спеціальна **мета**, наприклад, повне або часткове знищення національної, етичної, расової або релігійної групи, провокація війни або ускладнення міжнародних відносин.

Суб'єктом злочинів проти миру, безпеки людства і міжнародного правопорядку є фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку, а за вчинення злочину, передбаченого ст. 443 КК – з 14-річного віку.

В залежності від **безпосереднього об'єкта**, злочини передбачені розділом XX можна класифікувати наступним чином:

- 1) злочини проти миру (статті 436–438, 447 КК)
- 2) злочини проти безпеки людства (статті 439–442 КК)
- 3) злочини проти міжнародного правопорядку (статті 443–446 КК).

21.2. Злочини проти миру

Пропаганда війни (ст. 436 КК).

Злочин виражається у публічних закликах, направлених на розв'язування агресивної війни. По суті, описаний в ст. 436 КК злочин розглядається як елемент підготовки агресивної війни. Виділення цього складу із загального (ст. 437 КК) пов'язано із специфікою об'єктивної сторони і суб'єкта.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини з охорони миру і мирного співіснування держав.

Предметом виступають матеріали із закликами до розв'язування агресивної війни. Під **матеріалами** слід розуміти паперові та інші носії інформації (плакати, листівки, плівки, дискети до комп'ютера тощо).

Об'єктивна сторона даного злочину виражається в активних діях (пропаганді війни), а саме в: 1) публічних закликах до розв'язування агресивної війни або воєнного конфлікту; 2) виготовленні матеріалів із закликами до агресивної війни або воєнного конфлікту; 3) розповсюдженні таких матеріалів.

Заклики можуть виражатися в усній, письмової або будь-якій іншій формі, які у свою чергу повинні бути публічними, тобто доведені до широкого кола осіб з метою переконати їх в необхідності і доцільності розв'язування агресивної війни проти будь-якого народу або держави, сформувати у аудиторії «образ ворога». Зважаючи на термінологію в диспозиції статті 436 КК «публічні заклики» можна зробити висновок про неодноразовість вчинення таких дій.

Агресією є застосування державою збройної сили проти суверенітету, територіальної недоторканості або політичної незалежності іншої держави. Не охоплюються поняттям агресії дії збройних сил, які направляються державами за рішенням ООН або регіональної міжнародної організації для миротворчих дій.

Воєнний конфлікт – це ведення воєнних дій на чужій території, в тому числі на державному кордоні, за допомогою воєнної сили з метою вирішення питань зовнішньої політики.

Виготовлення матеріалів із закликами до агресивної війни або воєнного конфлікту охоплює як авторство (створення текстів, брошур, агітаційних матеріалів тощо), так і тиражування чи розмноження відповідної продукції.

Розповсюдження таких матеріалів передбачає їх передачу іншим особам чи надання можливості ознайомитись з ними.

Склад злочину за своєю конструкцією є формальним. Він вважається закінченим з моменту вчинення дій, вказаних в диспозиції ст. 436 КК, незалежно від того, чи вдалося особі спровокувати агресивну війну або воєнний конфлікт.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною формою вини у вигляді прямого умислу. Щодо виготовлення матеріалів із закликами до агресивної війни або воєнного конфлікту обов'язкова наявність спеціальної **мети** – їх розповсюдження.

Суб'єкт цього злочину – загальний, тобто будь-яка фізична осудна особа (громадянин України, іноземець або особа без громадянства), яка досягла 16-річного віку.

Планування, підготовка, розв'язування або ведення агресивної війни (ст. 437 КК).

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини по охороні миру і мирного співіснування держав, суверенітет і територіальна недоторканність держав, їх політична незалежність.

Об'єктивна сторона злочину виражається в наступних формах: 1) планування агресивної війни чи воєнного конфлікту; 2) підготовка агресивної війни чи воєнного конфлікту; 3) розв'язування агресивної війни чи воєнного конфлікту; 4) участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій; 5) ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій.

Планування війни чи воєнного конфлікту передбачає визначення порядку її проведення, послідовність воєнних дій, строки та інші суттєві умови щодо їх підготовки та розв'язування (обґрунтування ідеї війни, розробка її концепції тощо).

Підготовка війни чи воєнного конфлікту виражається в реальному здійсненні заходів, які передбачались при плануванні, пов'язані з попереднім готуванням засобів ведення війни (зосередження збройних сил на певних напрямках, збільшення чисельності військових підрозділів, розпалювання ненависті щодо народів іншої держави, пошук союзників тощо).

Під *розв'язанням* агресивної війни (воєнного конфлікту) слід розуміти дії, які відбувалися до моменту початку війни, здійснення провокаційних заяв на адресу противної сторони із приводу її офіційної політики, концентрація збройних формувань на кордоні, провокація противної сторони на конфлікт із використанням зброї та інші дії.

Участь у змові, що спрямована на вчинення таких дій (планування, підготовку та розв'язування агресивної війни) передбачає наявність попередньої домовленості між особами спільно вчинити хоча б одне з зазначених злочинних діянь.

Ведення агресивної війни має на увазі безпосередні воєнні дії проти противної сторони з метою захоплення її території або досягнення інших агресивних політичних намірів.

Склад злочину за конструкцією є формальним. Злочин визнається закінченим з моменту вчинення будь-якої із зазначених дій, незалежно від того, чи вдалося вторгнутися на територію іншої держави.

Суб'єктивна сторона даного злочину характеризується умисною виною у формі прямого умислу.

Суб'єкт цього злочину – загальний. Найчастіше це службові особи держави або збройних сил, які вповноважені вирішувати питання планування і ведення воєнних дій.

Порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину слід вважати регламентований міжнародним правом порядок ведення війни, міжнародний правопорядок у сфері збройних конфліктів. Крім основного об'єкта порушення законів і звичаїв війни має місце й **додатковий безпосередній об'єкт**: права й інтереси особистості, а також власність.

Предметом злочину, вчиненого у формі розграбування національних цінностей на окупованій території, є національне майно, що має релігійну, історичну, культурну або іншу національну цінність, наприклад, рухомі або нерухомі цінності, які мають велике значення для культурної спадщини кожного народу (пам'ятники архітектури, мистецтва або історії, релігійні або світські, твори мистецтва, рукописи, книги, наукові або важливі колекції книг, архівних матеріалів), а також будинки, призначенням яких є збереження або експонування рухомих культурних цінностей.

Потерпілими можуть бути військовополонені та цивільне населення.

Об'єктивна сторона складу цього злочину може бути виражена в таких формах: 1) жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням; 2) вигнання цивільного населення для примусових робіт; 3) розграбування національних цінностей на окупованій території; 4) застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом; 5) інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; 6) віддання наказу про вчинення таких дій.

Жорстоким поводженням з військовополоненими або цивільним населенням визнаються вбивства, катування або звернення в рабство чи з іншою метою цивільного населення окупованої території; вбивства або катування військовополонених чи осіб, що перебувають у морі; колективні покарання, вбивства заручників, ме-

дичні або наукові досліді, які не викликані необхідністю лікування, пограбування та інше.

Залученням цивільного населення до примусових робіт під час збройних конфліктів визнається без згоди потерпілого залучення до робіт, які прямо заборонені нормами міжнародного права, наприклад, мобілізація працівників в організацію, що носить військовий або напіввійськовий характер, або залучення до робіт, пов'язаних із участю у воєнних операціях тощо.

Під *розграбуванням національних цінностей* слід розуміти їх примусове вилучення шляхом крадіжки, грабежу, незаконного захоплення, привласнення, конфіскації. Втім, з огляду на зміст цих договорів, не виключається і така форма заволодіння майном, як розбій.

Найбільш широке трактування має поняття *застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом*, яке базується на наступних положеннях міжнародного права:

1. Воюючі сторони не користуються необмеженим правом у виборі засобів нанесення шкоди ворогові.

2. Заборонено застосування зброї, боєприпасів і техніки такого характеру, що викликають надмірні ушкодження чи страждання, або є такими, що мають невибіркову дію або невибірковий характер.

3. Заборонено застосовувати методи ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довготривалої і серйозної шкоди природному середовищу.

Таким чином забороненими визнаються засоби ведення війни, які не відповідають вищезазначеним вимогам і прямо заборонені в міжнародних документах (наприклад, використання розривних снарядів, мін-пасток, запалювальної та лазерної зброї, що осліплює; бактеріологічної (біологічної) зброї і токсинів тощо).

Інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України – це ті порушення, що передбачені конвенційними нормами, які стали частиною національного законодавства, а саме: умисний напад на цивільне населення, на цивільні об'єкти та об'єкти, що необхідні для виживання цивільного населення; використання голоду серед цивільного населення як методу ведення війни; напад на будинки, медичні заклади, госпі-

талі і місця, де зібрані хворі та поранені, транспортні засоби, а також персонал, що використовують тощо.

До обов'язкових ознак, що характеризують об'єктивну сторону злочину, передбаченого ст. 438 КК, слід віднести *обстановку* вчинення злочину – стан війни або збройний конфлікт. Поняття «війна» використовується звичайно для характеристики збройного конфлікту між державами. У разі боротьби нації або народу за свою незалежність вживається термін «збройний конфлікт», які можуть бути міжнародними або мати не міжнародний характер (внутрішній у межах іншої країни, міжетнічний, міжконфесійний тощо).

З **суб'єктивної сторони** дії, що становлять порушення законів та звичаїв війни, можуть бути вчинені тільки умисно.

Суб'єкт злочину – загальний.

Кваліфікованим видом злочину є вчинення дій, передбачених ч. 1 ст. 438 КК, якщо вони поєднані з умисним вбивством.

Найманство (ст. 447 КК) передбачає вербування, навчання, фінансування або інше матеріальне забезпечення найманця, а рівно його використання у військовому конфлікті або військових діях.

Найманцем згідно Конвенції про заборону вербування, використання, фінансування і навчання найманців 1989 р. визнається особа, яка:

1) спеціально завербована на місці або за кордоном, щоб брати участь у збройному конфлікті або у спільних насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади або порушення територіальної цілісності держави;

2) беручи участь у таких діях, керується головним чином бажанням одержати значну особисту вигоду і яка схильється до цього обіцянкою виплати або виплатою матеріальної винагороди;

3) не є ні громадянином сторони, ні постійним мешканцем країни, що перебуває у конфлікті, або держави, проти якої спрямовані спільні насильницькі дії;

4) не входить до особового складу збройних сил сторони, що перебуває у конфлікті, або держави, на території якої здійснюються спільні насильницькі дії;

5) не надіслана державою для виконання офіційних обов'язків.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є мир між державами.

Об'єктивна сторона найманства може виражатися в наступних формах: 1) вербування найманців; 2) фінансування найманців; 3) матеріальне забезпечення найманців; 4) навчання найманців; 5) використання найманців у військових конфліктах чи діях.

Під *вербуванням* найманців розуміється безпосереднє наймання, тобто запрошування і набір добровольців для участі у збройних конфліктах інших держав або у насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади або порушення територіальної цілісності, а також створення із них певних груп, загонів, банд, формувань тощо.

Фінансування – це забезпечення найманців грошовими коштами у національній чи в іноземній валюті.

Матеріальне забезпечення найманців передбачає надання грошового чи майнового, постійного чи разового заробітку, спорядження, харчування, створення для них навчальних баз тощо.

Навчання найманців передбачає проведення занять по прийомам, способам і методам ведення бою, оволодіння навиками щодо використання зброї і військової техніки тощо.

Використання найманців – це направлення їх на виконання бойових завдань або залучення їх до збройного конфлікту.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 2 ст. 447 КК, характеризується наявністю наступних додаткових ознак:

- наявність збройного конфлікту на території іншої держави;
- безпосередня участь у військовому конфлікті;
- відсутність дозволу відповідних органів державної влади на таку участь;
- наявність спеціальної мети учасника збройного конфлікту;
- отримання матеріальної винагороди.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони даного складу злочину є *обстановка* – військовий конфлікт або військові дії.

Злочин є закінченим з часу вчинення хоча б однієї із зазначених вище дій.

Суб'єктивна сторона найманства характеризується умисною формою вини у вигляді прямого умислу та спеціальною **метою**: використання найманців у збройних конфліктах (ч. 1 ст. 447

КК), одержання матеріальної винагороди (ч. 2 ст. 447 КК).

Суб'єктом цього злочину може бути будь-яка фізична, осудна особа, що досягла 16-річного віку (громадянин України, іноземець, особа без громадянства). Суб'єктом діяння, передбаченого ч. 2 ст. 447 КК, може бути тільки найманець.

21.3. Злочини проти безпеки людства

Застосування зброї масового знищення (ст. 439 КК).

Безпосереднім об'єктом злочину є стан миру між державами і безпека людства.

Предметом цього злочину є зброя масового знищення. До зброї масового знищення відносяться: хімічна, бактеріологічна (біологічна), ядерна зброя тощо.

Об'єктивна сторона злочину полягає у застосуванні зброї масового знищення, під яким розуміється використання її у воєнних діях. Водночас застосування зброї масового знищення є одним із заборонених засобів ведення війни, відповідальність за яке передбачено ст. 438 КК. Але зважаючи саме на ступінь суспільної небезпеки предмета (зброя масового знищення), який використовується в збройних конфліктах законодавець виділив таке діяння в окрему норму.

Злочин, визначений ст. 439 КК, вважається закінченим з моменту приведення в дію носіїв такої зброї (ракет, бомб, снарядів тощо).

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується умисною формою вини.

Суб'єкт злочину – загальний.

Кваліфікованими ознаками злочину є застосування зброї масового знищення, яке спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 439 КК).

Під *загибеллю людей* мають на увазі смерть хоча б однієї людини. Під *тяжкими наслідками* розуміють заподіяння тілесних ушкоджень, забруднення місцевості тощо. Такі наслідки повністю охоплюються ч. 2 ст. 439 КК і додаткової кваліфікації не потребують.

Розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення (ст. 440 КК).

Цей злочин співпадає за **об'єктом, предметом, суб'єктивною стороною та суб'єктом** злочину з відповідними елементами складу злочину, передбаченого ст. 439 КК.

Об'єктивна сторона аналізованого злочину може виражатися в одній з наступних дій: 1) розроблення, 2) виробництво, 3) придбання, 4) зберігання, 5) збут 6) транспортування будь-якого виду зброї масового знищення, забороненої договорами України.

Розроблення зброї масового знищення – дії по створенню нової зброї або вдосконалення існуючої (науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, проектування тощо). *Виробництво* передбачає діяльність, безпосередньо пов'язану з виготовленням або виробленням зброї масового знищення, в тому числі серійне виробництво. *Придбання* передбачає її купівлю, обмін, одержання як плати за виконану роботу, викрадення тощо. Під *зберіганням* потрібно розуміти дії, пов'язані із знаходженням такої зброї у володінні винного. *Збут* передбачає будь-які оплатні та безоплатні форми реалізації зброї масового знищення. *Транспортування* – переміщення предмету злочину з одного місця в інше за допомогою транспортного засобу.

Склад даного злочину формальний – вважається закінченим з моменту вчинення будь-якої дії, передбаченої диспозицією ст. 440 КК.

Екоцид (ст. 441 КК).

Безпосереднім об'єктом екоциду є суспільні відносини, що забезпечують екологічну безпеку людства.

Предметом цього злочину є: 1) рослинний світ – флора будь-якої місцевості; 2) тваринний світ – фауна певної території; 3) атмосфера – газоподібна оболонка земної кулі; 4) водні ресурси – запаси поверхневих і підземних вод, що знаходяться у водних об'єктах, які використовуються або можуть бути використані; 5) інші об'єкти природи, впливаючи на які можна спричинити екологічну катастрофу.

Об'єктивна сторона даного злочину виражається в одній з наступних дій: 1) масове знищення рослинного або тваринного світу; 2) отруєння: атмосфери або водних ресурсів; 3) інші дії, здатні спричинити екологічну катастрофу.

Масове знищення рослинного чи тваринного світу – це повне або часткове руйнування екосистеми певного регіону, пов'язане зі знищенням рослинного покриву або знищенням всіх тварин чи масової загибелі представників певних видів тваринного світу, що існують в регіоні.

Отруєння атмосфери чи водних ресурсів виражається в їх забрудненні отруйними або іншими шкідливими для людини речовинами., здатними викликати їх захворювання чи смерть (загибель). Такими є перш за все хімічні речовини.

Інші дії, що можуть спричинити екологічну катастрофу – це шкідливі дії щодо тваринного і рослинного світу, які пов'язані з використанням будь-яких засобів для зміни складу або структури земної кулі, що призводять до невідворотних наслідків для навколишнього середовища в будь-якому регіоні, на континенті чи в планетарному масштабі.

Склад екоциду за конструкцією – матеріальний. Злочин визнається закінченим з моменту настання наслідків, вказаних в диспозиції ст. 441 КК. Між суспільно небезпечним діянням і шкідливими наслідками, що настали, повинен мати місце причинний зв'язок.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною формою вини.

Суб'єкт злочину – загальний.

Геноцид (ст. 442 КК).

Основним безпосереднім об'єктом геноциду є суспільні відносини, що забезпечують безпеку людства, мирне співіснування держав, права і свободи їх народів незалежно від національності, раси, відносини до релігії цих народів. **Додатковим об'єктом** виступають життя і здоров'я, права і інші інтереси національної, етнічної, расової або релігійної групи.

Потерпілими від даного злочину є представники будь-якої конкретної національної, етнічної, расової або релігійної групи.

Об'єктивна сторона геноциду виражається в одній з наступних дій, направлених на повне або часткове знищення національної, етнічної, расової або релігійної групи: 1) позбавлення життя членів цієї групи; 2) заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень; 3) створення для групи життєвих умов, розрахованих на її знищення

4) скорочення дітонародження чи запобігання йому у такій групі;
5) насильницька передача дітей представникам іншої групи. Визначення геноциду, яке дано в ч. 1 ст. 442 КК практично повторює визначення, викладене в ст. 2 Конвенції ООН «Про попередження злочину геноциду і покарання за нього» від 9 грудня 1948 р., ратифікованої Президією Верховної Ради СРСР 18 березня 1954 р.

Створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, може виражатися у здійсненні заходів, що направлені на невідворотну ліквідацію такої групи (позбавлення продуктів харчування чи інших життєво важливих засобів існування, забруднення природного середовища, насильницькому переселенні в місця, не придатні для проживання тощо).

Скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі – це насильницька стерилізація чи кастрація, заборона шлюбних союзів між членами однієї групи, примусове переривання вагітності, примушування до абортів тощо.

Насильницька передача дітей з однієї групи в іншу передбачає їх передачу в іншу національну, етнічну, расову чи релігійну групу, вчинену всупереч волі батьків або осіб, які їх замінюють, і поєднану із застосуванням фізичного або психічного насильства, а також продаж таких дітей.

Частина 2 статті 442 КК передбачає відповідальність за наступні суспільно небезпечні дії: 1) публічні заклики до вчинення дій, що утворюють геноцид; 2) виготовлення матеріалів із закликами такого змісту з метою розповсюдження; 3) розповсюдження таких матеріалів.

Склад геноциду по конструкції – формальний. Даний злочин вважається закінченим з моменту вчинення дій, вказаних в диспозиції ст. 442 КК і спрямованих на повне або часткове знищення групи, незалежно від того, чи досяг винний поставленої мети або бажаного результату.

Суб'єктивна сторона даного злочину характеризується умисною формою вини у вигляді прямого умислу. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є **мета** – повне або часткове знищення національної, етнічної, расової або релігійної групи.

Суб'єкт злочину – загальний.

21.4. Злочини проти міжнародного правопорядку

Посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини, врегульовані нормами міжнародного права, що забезпечують охорону осіб, які користуються міжнародним захистом. **Додатковим об'єктом** є особиста недоторканність, здоров'я, честь і гідність цих осіб.

Потерпілим від цього злочину може бути лише представник іноземної держави або інша особа, яка має міжнародний захист. Такий захист передбачений міжнародним правом, і встановлюється конвенційними нормами, зокрема Конвенцією про запобігання і покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів 1973 р., Конвенцією про привілеї та імунітети ООН 1946 р., Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961 р., Віденською конвенцією про консульські зносини 1963 р. тощо.

Особами, що користуються міжнародним захистом визнаються: 1) глава держави, у тому числі кожний член колегіального органу, який виконує функції глави держави згідно з конституцією відповідної держави, глава уряду чи міністр закордонних справ, який перебуває в іноземній державі, а також члени його сім'ї, які його супроводжують; 2) будь-який представник чи службова особа держави, чи будь-яка службова особа, чи інший агент міжурядової міжнародної організації, який на той час, коли проти нього, його офіційних приміщень, його житлового приміщення чи його транспортних засобів було вчинено злочин, має право згідно з міжнародним правом на спеціальний захист від будь-якого нападу на його особу, свободу і гідність, а також члени його сім'ї, що проживають з ним.

Об'єктивна сторона цього злочину виражається у вбивстві або замаху на вбивство представника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист.

Злочин вважається закінченим, коли вчинені дії безпосередньо спрямовані на позбавлення життя зазначеної особи.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується умислом і спеціальною **метою** – провокація війни чи міжнародних ускладнень.

Суб'єктом цього злочину може бути будь-яка особа, яка досягла 14-річного віку.

Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист (ст. 444 КК).

Безпосередній об'єкт цього злочину – суспільні відносини, які забезпечують охорону волі і приміщень осіб, які мають міжнародний захист, необхідних для мирного співіснування і взаємовигідної співпраці держав та міжнародних організацій. **Обов'язковим додатковим об'єктом** є власність, життя, здоров'я, воля, честь або гідність особи.

Об'єктивна сторона злочину характеризується такими альтернативними діями, як: 1) напад на службові або житлові приміщення осіб, які мають міжнародний захист, 2) викрадення або 3) позбавлення волі цих осіб.

Під *нападом на представника іноземної держави або співробітника міжнародної організації*, що користується міжнародним захистом, слід розуміти дії, пов'язані із застосуванням насильства, небезпечного для життя або здоров'я особи, що піддалася нападу, або із загрозою застосування такого насильства.

Під *нападом на службове або житлове приміщення особи*, що користується міжнародним захистом, розуміються проникнення на територію цих приміщень або в самі приміщення всупереч закону, з подальшим здійсненням актів вандалізму, погрому і т.д.

У ч. 2 ст. 444 КК передбачена відповідальність за погрозу вчинення дій, передбачених ч. 1 цієї статті. Погроза може бути виражена усно, письмово, з допомогою технічних засобів. Вона адресується перш за все особі, яка користується міжнародним захистом.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується умислом і спеціальною **метою** – провокація війни чи міжнародних ускладнень.

Суб'єктом цього злочину – загальний.

Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного півмісяця, Червоного кристала (ст. 445 КК).

Безпосереднім об'єктом злочину є порядок використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного кристала.

Об’єктивна сторона аналізованого злочину виражається у незаконному використанні символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного кристала, крім випадків, передбачених іншими нормами КК. Порядок використання, а також захист такої символіки встановлений Законом України «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні» від 8 липня 1999 р. редакції Закону № 1675-VI від 22.10.2009 р., який базується на основних вимогах Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. та Додаткових протоколів до них від 8 червня 1977 р., а також Правил по використанню емблем червоного хреста або червоного півмісяця національними Товариствами, ухвалених XX Віденською Міжнародною конференцією Червоного Хреста 1965 р.

Суб’єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом.

Суб’єкт злочину – будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

Піратство (ст. 446 КК).

Основним безпосереднім об’єктом злочину є міжнародний правопорядок в сфері морського судноплавства. **Додатковим об’єктом** можуть виступати відносини власності, а також життя, здоров’я, свобода, права та законні інтереси екіпажу або пасажирів морського чи річкового судна.

Предмет злочину – морське чи річкове судно.

Об’єктивна сторона злочину характеризується: 1) захопленням іншого морського чи річкового судна; 2) застосуванням насильства; 3) пограбуванням або 4) іншими ворожими діями щодо екіпажу чи пасажирів такого судна; 5) пограбування екіпажу чи пасажирів.

Захоплення судна – це встановлення контролю над судном з подальшим його використанням для власної вигоди. *Застосування насильства* може характеризуватись діями, вчинюваними по відношенню до екіпажу судна безпосередньо на його борту або з іншого судна (заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв щодо членів його екіпажу чи пасажирів або погроза застосувати фізичне насильство). *Пограбування* – відкрите заволодіння вантажем, обладнанням судна, грошми чи матеріальними цінностями, що належать членам екіпажу чи пасажирам судна. *Інші ворожі дії щодо екіпажу чи пасажирів* судна можуть проявитись у знищенні чи пошкодженні обладнання, відібранні судових чи особистих документів, його затоплення тощо.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є **місце** його вчинення – відкрите море або інше місце поза юрисдикцією будь-якої держави.

Злочин вважається закінченим з моменту використання піратського судна для вчинення хоча б однієї з перелічених в диспозиції ч. 1 ст. 446 КК дій.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом та спеціальною **метою** – одержання матеріальної винагороди або іншої особистої вигоди.

Суб'єкт злочину – будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

Кваліфікованим видом злочину є вчинення діянь, передбачених ч. 1 ст. 446 КК: 1) повторно або 2) якщо вони спричинили загибель людей чи настання інших тяжких наслідків.

Список використаної та рекомендованої літератури:

10. Зелинская Н.А. Международные преступления и международная преступность: Монография. – Одесса: Юридична література, 2006.

11. Калугин В.Ю. Преступления против мира, безопасности человечества и военные преступления: уголовно-правовой анализ. – Мн., 2002.

12. Кибальник А. Г. Преступления против мира и безопасности человечества. – СПб., 2004.

13. Кримінальне право України. (Особлива частина): підручник / Кол. авторів А.В. Байлов, О.А. Васильев, О.О. Житний, та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова; наук. ред. серії О.М. Бандурка. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2011.

14. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, М. І. Мельник та ін.; За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка – 3-тє вид., переробл. та догюв – К.: Атіка, 2009.

15. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В.І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010.

16. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник/ За заг.ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є.Л. Стрельцова. – Х.: Одісей, 2009.

17. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг.ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна.- 5-те вид., допов.- Х.: Право, 2013.

18. Лакеев А.А., Сулейманов Т.А., Трунцевский Ю.В., Чернов С.К.

Преступления против мира и безопасности человечества (история и современность). Учебное пособие. – Рязань, 1999.

19. Миронова В. О. Проблеми кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни. Монографія / За заг. ред. д-ра юрид., наук, проф. В.П. Ємельянова. – Х., 2007.

20. Мохончук С. М. Законодавство країн СНД про відповідальність за злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку: порівняльний аналіз/ С.М. Мохончук // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.- 1995.- № 34

21. Наден О. Найманство: міжнародно-правове визначення та проблеми криміналізації // Право України. – 2005. – № 3.

22. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 9-е вид., переробл. та доповн. / За ред.. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка.- К.: Юридична думка, 2012.

23. Попович В. Міжнародні злочини та злочини міжнародного характеру: поняття, співвідношення та нормативне закріплення в Кримінальному кодексі України // Юридична Україна. – 2005. – № 9 (33). – С. 74–78.

24. Ромашкин П.С. Преступления против мира и человечества. – М., 1967.

25. Трикоз Е.Н. Преступления против мира и безопасности человечества: сравнительный и международно-правовой аспекты. – М., 2007.

Перелік питань для самостійного контролю:

1. Загальна характеристика і види злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.
2. Характеристика складу злочину, передбаченого ст. 436 КК «Пропаганда війни».
3. Характеристика складу злочину, передбаченого ст. 438 КК «Порушення законів та звичаїв війни».
4. Кримінальна відповідальність за найманство.
5. Характеристика складу злочину, передбаченого ст. 441 КК «Екоцид».
6. Геноцид: міжнародно-правове визначення та відповідальність.
7. Характеристика складу злочину, передбаченого ст. 443 КК «Посягання на життя представника іноземної держави».
8. Характеристика складу злочину, передбаченого ст. 444 «Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист».
9. Кримінальна відповідальність за піратство.

Навчальний посібник

Сливич Іван Іванович
Ступник Ярослав Валерійович

Кримінальне право України

Особлива частина

Українською мовою

*Коректор – Л.О. Бокша
Верстка – Н.М. Ковальчук*

Підписано до друку 06.02.2014. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 38,13. Тираж 300. Замовлення № 0114к-05.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон +38 (0552) 39 95 80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.